

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ
ՊԱՐՄԱԿԵՐԵՆ ԿՐԴԱՐՍԱԿՆԵՐԸ

PERSIAN DECREES
OF THE MATENADARAN

فرامین فارسی ماتناداران

III

The publication of this work was
made possible with the support of the
Iran Heritage Foundation
and

Armen and Bersabe Jerejian Foundation Inc. - USA

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

PERSIAN DOCUMENTS OF THE MATENADARAN

DECREES

VOLUME III

(1652-1731)

by K. P. Kostikyan

YEREVAN 2005

9(47.925)

Մ-33

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆ ՎԱՎԵՐԱԳՐԵՐԸ

ՀՐՈՎԱՐՏԱԿՆԵՐ

ՊՐԱԿ ԵՐՐՈՐԴ

(1652-1731)

Կազմեց
Ք. Պ. Կոստիկյանը

3498

ԵՐԵՎԱՆ 2005

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

ՀՏԴ 950:941(479.25)
ԳՄԴ 63.3(5 Իրան)+63.3 (23)
Մ 331

ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ՝

Վ. Ա. Բայբուրդյան
Պ. Ա. Չոբանյան

Մ 331 Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը. հրովարտակներ
(պրակ երրորդ), Եր., Ձանգակ – 97, 2005, 728 էջ:

Սույն պրակում ընդգրկված են Երևանի Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանի 1652-1731 ժամանակաշրջանի 90 պարսկերեն շահական հրովարտակների պարսկերեն տեքստերը, ֆոտոպատճենները, հայերեն ու անգլերեն թարգմանությունները: Աշխատության առաջաբանում և վավերագրերի պատմագիտական մեկնաբանություններում ներկայացված է նրանց արժեքը հայագիտության և հայ-պարսկական հարաբերությունների ուսումնասիրման համար:

Նախատեսվում է արևելագետների, պատմաբանների, ինչպես նաև բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների համար:

Մ $\frac{0503030000}{0003(01) 2005}$ 2005

ԳՄԴ 63.3(5Իրան)+63.3 (23)

ISBN 99941-1-105-1

© ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ
© «Ձանգակ-97» հրատարակչություն

Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Պարսկալեզու պատմական փաստաթղթերը հայ ժողովրդի քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական ու հոգևոր մշակութային կյանքի կազմակերպման գործում ունեցած կարևոր նշանակության համար դարեր շարունակ խնամքով պահպանվել են, իսկ սկսած XVIII դարից՝ ուսումնասիրվել ու դասակարգվել հայ հետազոտողների կողմից:

Դեռևս XVIII դարում Էջմիածնի Սիմեոն կաթողիկոսը զբաղվել է Էջմիածնի Մատենադարանի պարսկալեզու փաստաթղթերի ուսումնասիրության, խմբավորման ու վերանորոգման գործով: Դրանց հիման վրա նա կազմել է իր նշանավոր «Ձամբը» աշխատությունը: XIX դարում Մ. Սմբատյանցը, Ս. Ջալալյանը, Բաֆֆին, Կ. Տեր-Սկրտչյանը և ուրիշներ օգտագործել են պարսկալեզու վավերագրերի հաղորդումները իրենց աշխատություններում և անգամ դրանցից մի քանիսը թարգմանաբար ներկայացրել ընթերցողներին¹: Հայ նշանավոր լեզվաբան ու արևելագետ Հ. Աճառյանը վերծանել և թարգմանաբար հրատարակել է Ղարաբաղի պատմությանը վերաբերող Մոսկվայի Արտաքին գործերի նախարարության արխիվում Աշոտ Հովհաննիսյանի հայտնաբերած ու պատճենած 6 պարսկերեն և 1 օսմաներեն վավերագիր²: Հայ իրանագետներից ամենահիմնավոր աշխատանքը այս բնագավառում կատարվել է պրոֆ. Հ. Դ. Փափազյանի կողմից: Երկար տարիներ աշխատելով Երևանի Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում՝ վերջինս ձեռնամուխ է լինում այնտեղ պահվող արաբատառ ձեռագրերի ֆոնդի հարստությունների ուսումնասիրման ու հրատարակման գործին: Նրա աշխատանքի արգասիքն են պարսկալեզու, օսմաներեն և արաբերեն աղբյուրների, հատկապես վավերագրերի վրա հիմնված գիտական հետազոտությունները հայ ժողովրդի պատմության ու իրանագիտական տարաբնույթ հարցերի շուրջ, ինչպես նաև պարսից վավերագրերի թարգմանությունները՝ զետեղված «Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերի» երեք պրակներում:

I պրակում, որ լույս է ընծայվել 1956թ., ընդգրկված են 23 հրովարտակ, որոնցից 4-ը հրապարակված են եղել Ղարա-Ղոյունլու, 3-ը՝ Աղ-Ղոյունլու տիբյակալների կողմից, 4-ը՝ Սեֆյան շահ Իսմայիլ Ա-ի կողմից, 7-ը՝

¹ Մ. Սմբատյանց, Նկարագիր ծովագարդ գաւառին Գեղարքունու, Վաղարշապատ, 1895; Ս. Ջալալյան, Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, Տիփսիս, հ. 1, 1842, հ. 2, 1858; Կ. Տեր-Սկրտչյան, Դօփեանք և Մէլիք-Շահնազարեանք, «Նիւթեր հայ մեկիքութեան մասին», պրակ Բ, Էջմիածին, 1914; Բաֆֆի, Խամսայի Սեփրությունները, Երկերի ժողովածու, հ. 10, Երևան, 1964:

² Հ. Աճառյան, Վավերագրեր հայ-պարսկական յարաբերութեանց մասին, Երևան, 1927, (Ձեռագրի իրավունքով՝ 40 օրինակ):

Թահմասայ Ա-ի կողմից և 1-ական հրովարտակ՝ շահ Իսմայիլ Բ-ի, Ատրայա-տականի *բեկլարբեկի*, Սեֆյան Սուլթան Մոհամմադ Խուդաբանդեի, Վրաց Սիմեոն քազավորի կողմից և Մոհամմադ մարգարեին վերագրվող պայմա-նագիրը։ Ընդ որում նրանցից հնագույնը 1449թ. Ղարա-Ղոյունլու Ջիանշահի հրովարտակն է, իսկ վերջինը՝ 1594թ. վրաց Սիմեոն քազավորինը։ II սյա-կում, որ հրատարակվել է 1959թ., ընդգրկված են 43 հրովարտակ, այդ բվում շահ Աբաս Ա-ի 16, շահ Սաֆի Ա-ի 6, շահ Աբաս Բ-ի 17, Երևանի *բեկլարբե-կեր* Ամիր Գուսախանի 1 ու Ջեյխուսի խանի 2 հրամանագիր և 1 *ֆարվա* որ հրապարակել է շեյխ-ու-խալանը։ Այդ հրովարտակներից հնագույնը հրա-պարակվել է 1603թ., իսկ վերջինը՝ 1650թ.։ III սյրակը ընդգրկում է 27 կալվա-ծագիր, որոնցից հնագույնը կազմվել է 1305թ., իսկ վերջինը՝ 1592թ.։

Հ. Փափագյանը պարսկերեն վավերագրերի բնագրերը մեծ ճշգրտությամբ վերծանել ու քարգմանել է հայերենի՝ ջանալով ինչպես ինքն է նշում, «հարազատ մնալ բնագրին և հնարավորության սահմաններում, երբեմն հանդուրժելով որոշ ոճական ու շարահյուսական սահարություններ, սակայանել արտահայտչական այնպիսի առանձնահատկություններ, որոնք հատուկ են այդ կարգի վավերագրերին, արտահայտում են ժամանակի ոգին ու բնորոշ են տվյալ դիվանական գրագրության ոճին»³։ Փաստարկերի քարգմանությունը ուղեկցվում է պատմագիտական մեկնաբանություններով ու ծանոթագրություններով։ Պրակներից յուրաքանչյուրի հայերեն ու ռուսերեն տարբերակների վերջում գետեղված է հարկային, սոցիալական, վարչական ու այլ տեքմիկների բառարանը, որտեղ տրված է տերմինների «այն իմնական իմաստը, որ պարունակել է տվյալ ժամանակաշրջանում և հատկապես տվյալ կապակցության մեջ»⁴։ Որոշ տերմինների բացատրությունները տրված են առաջին անգամ՝ «հենվելով բուն վավերագրերի ու այլ աղբյուրների վրա»⁵։

Հ. Փափագյանը մտադիր էր շարունակել Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերի շարքը, սակայն մեզ անհայտ պատճառներով, այդ պրակները հետագա շարունակություն չեն ունենում: Մինչդեռ Նրևանի Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարանում պահվում են մեծ թվով պարսկալեզու վավերագրեր, այդ թվում շահական հրովարտակներ, որոնց ուսումնասիրությունն ու հրատարակությունը հարուստ նյութ կմատակարարեր թե՛ հայագիտությանը, թե՛ իրանագիտությանը՝ նպաստելով նրանց հետագա զարգացմանը:

Սույն ժողովածուի կազմության ընթացքում աշխատել ենք առավելագույնս հետևել Հ. Փափազյանի կողմից հրատարակված պրակտիկայում մշակ-

³ Հ. Դ. Փափազյան, Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը. հրովարտականեր, պրակ I, Երևան, 1956, էջ 38:

⁴ Նույն տեղում, էջ 39:

⁵ Նույն տեղում, էջ 40:

ված սկզբունքներին, որոնք վերը ներկայացվեցին: Սակայն հաշվի առնելով հետազայում պարսկերեն վավերագրերի ուսումնասիրության հարցում այլ հետազոտողների կողմից ձեռք բերված փորձը՝ այնուամենայնիվ կատարեցինք որոշ փոփոխություններ: Նախ որոշեցինք սույն պրակում ներկայացնել նաև փաստաթղթերի հակառակ կողմերի գրությունների պարսկերեն տեքստերն ու նրանց բարգմանությունները: Հաշվի առնելով տեղական կառավարիչների և այլ բարձրաստիճան պաշտոնյաների կողմից հրապարակված հրամանագրերի բովանդակային և ոճական էական տարբերությունները շահական հրովարտականերից, նպատակահարմար գտանք սույն պրակում զետեղել միայն շահական հրամանագրերը: Սույն գրքի բարգմանական տարբերակը տրված է ոչ թե ռուսերենով, ինչպես դա արված է նախորդ պրակներում, այլ՝ անգլերենով:

խաղալ արականերում, այլ՝ անգլերենով:
Սույն ժողովածուն ընդգրկում է 1652 – 1731թթ. Սեֆյան շահերի 90 հրովարտակներ: Ժողովածուի մեջ ներկայացված են Մատենադարանում պահվող այդ շրջանի բոլոր այն հրովարտակները, որոնք կարողացանք լիարժեք կերպով վերծանել ու բարգձմանաբար ներկայացնել: Մի շարք հրովարտակներ կիսաբայթայված լինելու, անընթեռնելի գրությամբ և ուշ շրջանի ոչ ճշգրիտ պատճենի տեսքով մեզ հասած լինելու պատճառով հնարավոր չեղավ ընդգրկել սույն ժողովածուի մեջ⁶: Արկնությունից խուսափելու համար ժողովածուի մեջ չենք ընդգրկել նաև այն հրովարտակները, որոնք կրկնում են ժողովածուի մեջ ներկայացվող հրովարտակներից որևէ մեկի բովանդակությունը և տարբերվում նրանից միայն հրապարակման տարեթվով⁷: Նման դեպքերում համապատասխան տեղում այդ մասին նշվում է ծանոթագրության մեջ:

Սույն ժողովածուի հրովարտակներից երկուսի (վավերագիր 1 և 43) բարգմանական տարբերակները հրատարակվել են Ս. Ջալալյանի կողմից⁸։

Ժողովածուի մեջ իրատարակվող իրանահայատակ հայությանն ու Էջմիածնի իրավունքներին, Մայր Աթոռի կալվածատիրության խնդիրներին, կարողիկոսական իրավունքների հաստատմանը վերաբերող հրովարտակների⁹ հակիրճ անոտացիաները կարելի է գտնել Ս. Երևանցու Ջամբու աշխատության մեջ¹⁰։ Այս անոտացիաները բեկ չեն ընդգրկում վավերագրերում առկա բոլոր հարցերը, սակայն հիմնականում ճիշտ են ու ընդհանուր

⁶ Ինչպիսիք են օրինակ՝ ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, բյր. 1ա, վավ. 56; 1բ, վավ. 112; բյր. 2ա, վավ. 22, 42, 44, 45, 46, 48, 52, 53, 56, 63, 64, 69, 73, 80ա, 81ա, 100, 101, 105, 107ա; բյր. 2բ, վավ. 125, 138, 152, 170; բյր. 4, վավ. 33:

⁷ Ինչպիսիք են օրինակ՝ ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, բոլ. 1բ, վավ. 129, 163, 195, 206; բոլ. 1գ, վավ. 272; բոլ. 2ա, վավ. 48, 75ա, 81, 108ա; բոլ. 2բ, վավ. 131ա:

⁹ Տես վավերագրեր 4, 6, 7, 8, 9, 10, 18, 19, 20, 21, 31, 33, 34, 38, 39, 40, 44, 46, 51, 56, 57, 67, 69, 71, 74, 77, 79, 83, 84 և 88:

¹⁰ Ս. Երևանցի, Ջամբո, Վաղարշապատ, 1873, էջ 209 - 234:

պատկերացում են տալիս դրանց բովանդակության մասին¹¹: Հրովարտակներից մի մասի հակառակ կողմում Ս. Երևանցու կամ այլ անձանց կողմից գետեղված են համառոտ անոտացիաներ, որոնք ևս ներկայացված են սույն ժողովածուի մեջ:

Ժողովածուի մեջ ընդգրկված հրովարտակները ըստ իրենց բովանդակային առանձնահատկությունների, կարելի է խմբավորել 5 խմբի մեջ:

ա) Իրանահայատակ հայության զանազան իրավական հարցերին (կրոնական, կալվածատիրական, եկեղեցական շինարարության և այլն) վերաբերող *ֆարսները* հաստատող հրամանագրեր:

բ) Եկեղեցական ու այլ հողատիրության զանազան խնդիրներին (վանքերին ու անհատ պաշտոնյաներին արված կալվածատիրական հատկացումներին, նրանցից հարկերի գանձման հարցում տեղական իշխանությունների կողմից կատարված չարաշահումների, զանազան օրինախախտ տարրերի անօրինականությունների արգելմանը) վերաբերող հրովարտակներ:

գ) Եկեղեցական քարձրաստիճան անձանց (Էջմիածնի ու Գանձասարի կաթողիկոսների, Տաթևի, Դարաշամբի ու Ագուլիսի վանքերի եպիսկոպոսների) իրավունքները հաստատող հրովարտակներ, որոնցից մի քանիսը արտացոլում են ժամանակին բնորոշ աթոռակոխվածները նրանց որոշ ներկայացուցիչների միջև:

դ) Իրանահայատակ հայության շրջանում միսիոներական քարոզչությունը սահմանափակող հրովարտակներ:

ե) Թահմասպ Բ-ի հայերին սիրաշահող, բայց քաղաքական ազդեցությունից զուրկ հրովարտակները:

Հրովարտակները արտացոլում են իրենց ժամանակաշրջանի իրողությունները, ուստի նրանց բնույթի ըմբռնման համար անհրաժեշտ է համառոտ կանգ առնել դրանցից մի քանիսի վրա:

Սեֆյան շահ Աբաս Բ-ի օրոք (1642-1666թթ.) Սեֆյան պետությունը շարունակում էր քարգավաճել կենտրոնաձիգ քաղաքականության պայմաններում: Այս գահակալը հատուկ ուշադրություն էր ցուցաբերում պետական գործերին ու նախանձախնդրություն էր հանդես բերում իր երկրում ամեն տեսակի անօրինականությունների, բռնությունների վերացման ու կենտրոնական իշխանության ամրապնդման հարցերում: Այս շահի 16 հրովարտակ է ընդգրկված ժողովածուի մեջ:

Սեֆյան շահ Սուլեյմանը (կամ Սաֆի Բ) (1666-1694թթ.) երկու անգամ է քաղաքովել. առաջին անգամ 1666թ. նոյեմբեր ամսին, Սաֆի Բ անունով և երկրորդ անգամ՝ 1668թ. մարտի 20-ին, երբ նա ընդունում է Սուլեյման ա-

նունը¹²: Համապատասխանաբար սույն պրակում ընդգրկված վերոհիշյալ շահի այն հրովարտակներում, որոնք հրապարակվել են մինչև նրա երկրորդ քաղաքությունը կնիքի մեջ նշված է Սաֆի Բ, մյուսներում՝ Սուլեյման:

Սուլեյման շահի գահակալմամբ սկսվում է Սեֆյան պետության անկումը: Շահի քուլակամությունն ու պետական գործերի նկատմամբ անուշադրությունը հանգեցնում է երկրի տնտեսական ու քաղաքական քուլացմանը, կառավարող պաշտոնյաների չարաշահումների և կամայականությունների ուժեղացմանը: Իրանի անկման այս միտումները էլ ավելի խորանում են նրա որդու և հաջորդի՝ շահ Սուլթան Հոսեյնի իշխանության տարիներին (1694 – 1722թթ.):

Ստորև հրապարակվող վավերագրերում շոշափվում են իրանահայատակ ողջ հայությանը և հատկապես Սեֆյան Իրանի տիրապետության տակ գտնվող Արևելյան Հայաստանի տարածքներում բնակվող հայությանը վերաբերող հարցեր: Իսկ XVII դարի վերջին Արևելյան Հայաստանի տարածքները հիմնականում ընդգրկված էին Զովխուր Սաադի, Գանձակ-Ղաթաբադի, Թուման-ե Նախիջևանի և Ատրպատականի *վիլայեթների* մեջ, որոնք հանդիսանալով առանձին բեկլաբեկություններ՝ գտնվում էին Ատրպատականի (կամ Ագերբայջանի, ինչպես նշվում է հրովարտակներում) կառավարչի (վեզիրի) ենթակայության ներքո: Այս պատճառով որոշ հրովարտակներում կարգադրվում է Ատրպատականի կառավարչին (վեզիրին) պարզել Սյունիքի, Ղարաբադի ու Նախիջևանի տարածքներում ծագած խնդիրները¹³:

Անկման շրջանի Սեֆյան պետությունում ծանրանում է հայության դրությունը աճող կաշառակերության, կրոնական անհանդուրժողականության, հարկերի ավելացման ու օրինախախտ տարրերի ակտիվացման պայմաններում:

XVII դարի երկրորդ կեսի ընթացքում Երևանի բեկլաբեկության մեջ իրար հերքափոխեցին 13 խան և ամեն անգամ պաշտոնակության կարգով: Խանի պաշտոնը տրվում էր մեծ կաշառքների դիմաց: Իսկ պաշտոնակությունը նպատակահարմար էր մանավանդ ֆինանսական ճգնաժամը բուլացնելու տեսակետից, քանի որ ուռճացած պաշտոնակալների հեռացման հետ հաճախ կասկածվում էր նրանց գույքի բռնագրավումը¹⁴: XVII վերջին քառորդում սաստիկ ծանրանում են իրանահայատակ հայությունից գանձ-

¹¹ Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերի ուսումնասիրության, խմբավորման ու վերանորոգման ուղղությամբ Սիմեոն Երևանցու կատարած աշխատանքի մասին մանրամասն տե՛ս Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ 1, էջ 12 – 15:

تاریخ ایران: دوره صفویان [پژوهش از دانشگاه کمبریج], تهران ۱۳۸۰, ص ۱۸۸

¹³ Տե՛ս վավերագիր 12, 17, 40, 42, 45, 48, 52, 53 և 55:

¹⁴ Աշ. Հովհաննիսյան, Դավազներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, հ. 2, Երևան, 1959, էջ 133:

վող հարկերը¹⁵: Արևելահայության 1699թ. անցկացված աշխարհագրից հետո մտցվում են նոր հարկեր և և բարձրացվում հների չափերը¹⁶:

Չաքարիա Քանաքեռցին հետևյալ կերպ է նկարագրում XVII դարի վերջում Երևանի մահանգի դրությունը նրա *քեկյարքեկ* Ֆարգաւալի *Խանի* օրոք. «[Ֆարգաւալին] էր այր ազահ և ռիշտ, կողոպտող և գերփող, և կաշառող, անիրաւ ի դատաստանի, և կաշառօք բիրէր գդատաստանն. յորժամ որ գանգատէր յումեքէ, առանց քննութեան առնոյր տուգանս, որք մի փողոյ տեղիք էին, նա Ի (20) փոխ առնոյր. այսպէս իմա գանձեայն: Բազմացան և գողք ի շէնս և աւագակք ի ճանապարհս և յանդաստանս: Քանգի աւագակք համարձակ մտանէին ի փարախս խաշանց, և քշեալ տանէին. և գողք մտանէին ի գոմս և զանասունս հանեալ տանէին աներկիւղ: Եւ քէ ըմբռնէին զգողսն և տանէին առ իշխանն, և նա առնոյր տուգանս և արձակէր առանց պատժոց և նորա գնային և դարձեալ առնէին գողութիւն: Եւ էր տագնապ մեծ յաշխարհին Արարատեան... ի թուին ՌՇԽԸ (1699թ.)¹⁷:

Մեֆյան Սուլեյման և Սուլթան Հուսէյն շահերի իշխանության տարիներին Մեֆյան պետության քաղաքական բուլացմանը զուգընթաց ուժեղանում էր մահմեդական հոգևորականության դերն ու ազդեցությունը երկրի կյանքում: Տվյալ ժամանակաշրջանում Իրանում կրոնական գործերը տնօրինում էր Մոհամմադ Բադեր Մաջլիսին (1627-1699թթ.)¹⁸, որը շահ Սուլեյմանի օրոք *շեյխ-ու-խայամն* էր, իսկ շահ Սուլթան Հուսէյնի իշխանության տարիներին հասնելով իր փառքի գագաթնակետին՝ ստանում է նոր ու ամենաբարձր հոգևորականի՝ *մոլլաբաշի* պաշտոնը¹⁹: Վերջինիս մահից հետո *մոլլաբաշի* պաշտոնն անցնում է նրա թոռանը՝ Մոհամմադ Հուսէյնին²⁰: Մոհամմադ Բադեր Մաջլիսին մեծ ազդեցություն ուներ վերոհիշյալ շահերի վրա և նրանց հրապարակած հրովարտակները հաճախ նրա կամքի դրսևորումներն էին²¹: Վերջինիս մոլեռանդության պատճառով չնայած այն բանին, որ վերոհիշյալ շահերը աչքի չէին ընկնում իրենց կրոնական անհանդուրժողականությամբ, նրանց իշխանության տարիներին ուժեղանում են հալածանքները այլադավան փոքրամասնությունների, այդ թվում նաև քրիստոնյա հայերի նկատ-

մամբ²²: Հայության մի շարք հոգևոր առաջնորդներ ձերբակալվում են, իսկ Նոր Ջուղայի հայ եկեղեցին սկսում է տարեկան որոշ գումար վճարել պետությանը²³: Մահմեդական կրոնական առաջնորդների, հատկապես *մոլլաբաշի* Մոհամմադ Բադեր Մաջլիսի և նրա թոռան ու հաջորդի՝ Մոհամմադ Հուսէյնի հրահրմամբ շահ Սուլթան Հուսէյնը ամարդարացի հրովարտակներ էր հրապարակում կրոնական փոքրամասնությունների վերաբերյալ²⁴: Այսպիսի կրոնական քաղաքականության պայմաններում հաճախակի էին դառնում բռնի մահմեդականացման դեպքերը ինչպես հայ քրիստոնյաների, այնպես նաև հրեաների, զրադաշտականների և Իրանի այլ կրոնական փոքրամասնությունների շրջաններում, որը արյունահեղությունների ու անհանգստությունների պատճառ էր դառնում²⁵:

1668թ. զարմանք Հակոբ Ջուղայեցի կաթողիկոսը Սպահան է գնում, առատ նվերներ մատուցում շահ Սուլեյմանին և 50 ոսկի նոր հրովարտակի համար²⁶: Նրա ջանքերով Իրանի մահմեդական հոգևորականության բարձրագույն ատյանից ձեռք են բերվում հայ ժողովրդի համար կենսական նշանակություն ունեցող կրոնական իրավունքներն ու սովորույթները (օրինակ հայկական օրենքներով ամուսնանալը, հանգուցյալներին քաղելը, եկեղեցու զանգեր խփելը, ժամերգություն կատարելը²⁷, ինչպես նաև եկեղեցիներ վերանորոգելն ու նորերը կառուցելը²⁸) պաշտպանող *ֆարվաներ* և դրանք վավերացվում շահական հրովարտակներով:

Թե հայաբնակ որոշ վայրերում ինչ աստիճանի են հասել կրոնական հալածանքները, այդ կարելի է եզրակացնել սույն ժողովածուի 4-րդ և 7-րդ վավերագրերից, որոնք ցույց են տալիս, թե եղել են դեպքեր, երբ հայերին բույլ չեն տվել տնօրինել իրենց գնած սեփականությունը կամ իրենց կավածներում հանգիստ վարուցանքով զբաղվել:

Ֆարվաներից (վավերագրեր 21, 35) երևում է, որ խիստ տարածված երևույթ է եղել նաև այն, որ երբ հայերից որևէ մեկը առևտրական կամ այլ նպատակներով մի տեղից մի այլ տեղ էր գնում, այնտեղ նրանից պահանջում էին կրկին անգամ գլխահարկ վճարել, հակառակ դեպքում ստիպում էին հավատափոխ լինել: Ուստի Հակոբ կաթողիկոսը հարկադրված է եղել շեշտել տալ, որ «համաձայն գոյություն ունեցող օրենքների, հայ *ռայաքները* ջիզյան վճարում են միայն իրենց հիմնական բնակության վայրում, մեկ ան-

¹⁵ Եսայի Հասսան-Ջալալան, Պատմութիւն կամ յիշատակ ինչ ինչ անցից՝ դիպելոց յաշխարհի Աղուանից, Շուշի, 1839, էջ 19; И. П. Петрушевский, Очерки из истории феодальных отношений Азербайджана и Армении в 16-м начале 19 в. в., Ленинград, 1949, с. 295.

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 285-286:

¹⁷ Չաքարիա Սարկավազի պատմագրություն, հ. Բ, Վաղարշապատ, 1870, էջ 135:

¹⁸ Նրա հայրը՝ Մոհամմադ Թադի Մաջլիսին (Մոլլա Մոհամմադ Թադի իբն Մադսուդ Ալի Իսֆահանի) ևս եղել է մահմեդական ազդեցիկ շիա ուլամաներից (մահ. 1070 հ.թ.):

¹⁹ دکتر مریم میراحمدی، دین و دولت در عصر صفوی، تهران ۱۳۲۹، ص ۷۴

²⁰ دکتر مریم میراحمدی، دین و دولت در عصر صفوی، ص ۶۱

²¹ تاریخ ایران: دوره صفویان [پژوهش از دانشگاه کمبریج]، تهران ۱۳۸۰، ص ۱۲۴

²² تاریخ ایران: دوره صفویان، [پژوهش از دانشگاه کمبریج]، ص ۱۲۵

²³ دکتر مریم میراحمدی، دین و دولت در عصر صفوی، ص ۶۰

²⁴ راجر سیوری، ایران عصر صفوی، تهران ۱۳۸۰، ص ۲۵۰

²⁵ تاریخ ایران: دوره صفویان [پژوهش از دانشگاه کمبریج]، ص ۱۲۶

²⁶ Մաղաբիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, Ազգապատում, հ. Բ, Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 2990:

²⁷ Տե՛ս վավերագիր 31, 34:

²⁸ Տե՛ս վավերագիր 20, 29, 33, 35 և այլն:

գամ, և արգելվում է այլ վայրերում ճամփորդելիս նրանցից *ջիզյա* պահանջելը»։ Սակայն չնայած դրան, նույն *Ֆարվաների* բովանդակությունից պարզվում է, որ հետագույն վայրերում շատ հայ վաճառականներ ստիպված են եղել առերես հավատափոխ լինել և վերադառնալով իրենց բնակավայրը վերստին մկրտվել, որն իր հերթին տեղ է տվել նոր հետապնդումների տեղի մահմեդական հոգևորականության կողմից²⁹։

Շահ Աբաս Բ-ի և Սուլեյմանի կողմից զանազան եկեղեցիների վերանորոգման առթիվ տրված մի շարք հրովարտականներ, որոնք գետեղել ենք սույն պրակում, արտացոլում են այն իրողությունը, որ XVII դարի երկրորդ կեսում հայաբնակ շրջաններում շարունակվում է նույն դարի առաջին կեսում սկսված լայնածավալ եկեղեցական շինարարությունը։ Ըստ Առ. Դավրիժեցու XVII դարի կեսերին վերանորոգման աշխատանքներ էին ընթանում Ս. Ստեփանոս Նախավկայի, Երմջակի Ս. Կարապետի, Օհանավանքը, Ուշիի Ս. Սարգսի և այլ վանքերը³⁰։ Չաքարիա Քանաքեռցու վկայությամբ շահ Աբաս Բ-ն դեմ գնալով տեղի մահմեդական հոգևորականության կամքին՝ հատուկ հրամանագրով հովանավորում է Արդեբիլում հայկական հին եկեղեցու վերակառուցումը և կարգադրում տեղական կառավարիչներին գործնական օժանդակություն ցուցաբերել այդ հարցում³¹։ Նմանապես Աբաս Բ-ի 1661թ. հրովարտակը (վավերագիր 11) հրահանգում է հայաբնակ շրջանների տեղական իշխանություններին ու մահմեդական հոգևորականությանը որևէ կերպ չնեղել հայերին՝ նրանց եկեղեցիների ավելի բարձր կառուցված լինելու ու վերանորոգման համար։ 1664-1665թթ. շահի քույրությունը³² ու տեղի կառավարիչ Միրզա Իբրահիմի հանձնարարությամբ վերանորոգվում է Ագուլիսի Ս. Հովհաննես եկեղեցին³³, 1669թ. սկսում են կառուցել Խորվիրայի եկեղեցին, Մուղնու Ս. Գևորգ եկեղեցին³⁴։ 1679-1685թթ. վերանորոգվում է Ս. Թադևոս Առաքյալի եկեղեցին³⁵, 1698թ.՝ Ս. Գեղարդի վանքը³⁶ և այլն։ Արևելյան Հայաստանի տարբեր շրջաններում եկեղեցական շինարարությունը քույրատրոդ ու հովանավորող հրովարտականների տվյալները հաստատվում են այդ շրջանների թե՛ վիճագրական արձանագրությունների և թե՛ այլ պատմական սկզբնաղբյուրների պարունակած տեղեկություններով։

Մատենադարանի ինչպես այս, այնպես էլ ավելի վաղ ժամանակաշրջանի շահական հրովարտականների մեջ զգալի տեղ են զբաղեցնում Էջմիածնի, Տաթևի և այլ վանքերի *վակֆային* կալվածքների ան-

ձեռնմխելիությունը և նրանց հարկերից ազատված լինելը պաշտպանող փաստաթղթերը։

Էջմիածնի վանքի կալվածքներից կարևորագույն նշանակություն ունեն *Վաղարշապատ գյուղը*, որի նկատմամբ ժամանակին հավակնություններ էր ցուցաբերել Չուխուր-Սաադի *բեկլարբեկ* Ամիր Գունա *խանը*՝ զավթելով այն 1605թ.։ Սակայն վերջինս 1620թ. *շարիարի* հաստատումն գրությամբ այն ետ էր վերադարձրել Էջմիածնին³⁷։ Այդ գյուղի նկատմամբ հավակնություններ է ցուցաբերում նաև նրա որդին՝ Աբաս Դուլի խանը, որը Երևանի *բեկլարբեկ* էր 1663 – 1666թթ.։ Ինչպես հայտնի է դառնում պահպանված վավերագրերի բովանդակությունից, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը հարկադրված է եղել իր իրավունքները Վաղարշապատ գյուղի նկատմամբ հաստատել, ինչպես նախքան Աբաս Դուլի խանի Երևանի կառավարիչ դառնալը, այնպես էլ, դրանից հետո։ Այսպես, պահպանվել է Երևանի *շարի* դատական ատյանի 1661թ. արձանագրությունը, որը հաստատում է Վաղարշապատ գյուղի ամբողջովին Էջմիածնի վանքի *վակֆային* կալվածք լինելը, և մերժում Աբաս Դուլի խանի հավակնությունները նրա նկատմամբ³⁸։ Վավերագիր 38-ը կազմվել է նրա ու Էջմիածնի Հակոբ կաթողիկոսի միջև այդ գյուղի համար վեճի կապակցությամբ անցկացված *միսալի* հիման վրա, որը այդ խնդիրը լուծում է հօգուտ վանքի ու արգելում Աբաս Դուլի խանի պահանջները նրա նկատմամբ։ Շահ Սուլեյմանի հրովարտակը, որը հաստատում է վերոհիշյալ *միսալը* ամենայն հավանականությամբ մեծ կարևորություն է ունեցել Էջմիածնի վանքի համար, քանի որ արտագրված է մի քանի օրինակներով³⁹, իսկ 1675թ. այն նորից վերահաստատվել է նոր հրովարտակով⁴⁰։

Մատենադարանի Կաթողիկոսական դիվանում պահվող պարսկալեզու վավերագրերից շուրջ 50-ը վերաբերում են բացառապես Տաթևի վանքի XVII դարի երկրորդ կեսի պատմությանը⁴¹։ Դրանց մեծ մասը շահական ու տեղական կառավարիչների հրովարտականներն են, որոնք ձեռք է բերել Տաթևի առաջնորդ Հովհաննես եպիսկոպոսը, իսկ երկուսը՝ նրա հաջորդ Չաքարիան։

Այդ վավերագրերը լրացնում են բավականին երկար ժամանակ Տաթևի թեմի առաջնորդի պաշտոնը զբաղեցրած Հովհաննես եպիսկոպոսի կյանքին ու գործունեությանը վերաբերող այն սուղ տվյալները, որոնք գտնում ենք հայկական աղբյուրներում։ Դեռնդ Ալիշանը նրան անվանում է Հովհաննես

²⁹ Տե՛ս վավերագիր 21։

³⁰ Առ. Դավրիժեցի, Գիրք պատմութեանց, Երևան, 1990, էջ 281-285։

³¹ Չաքարիա Սարկավագի պատմագրություն, էջ 164ա- 168ա։

³² Տե՛ս վավերագիր 15։

³³ Չաքարիա Ագուլեցու օրագրությունը, Երևան, 1938, էջ 65։

³⁴ Նույն տեղում, էջ 83, տե՛ս նաև վավերագիր 19։

³⁵ Մանր ժամանակագրություններ, հ. 1, Երևան, 1951, էջ 310։

³⁶ Նույն տեղում, հ. 1, էջ 395։

³⁷ Հ. Դ. Փափագյան, Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը, հրովարտականներ, պրակ II, Երևան, 1959, էջ 38; ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1ա, վավ. 42։

³⁸ ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1բ, վավերագիր 113։

³⁹ ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1բ, վավերագիր 156բ, 156գ։

⁴⁰ ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1բ, վավերագիր 163։

⁴¹ Այս վավերագրերի ու Տաթևի նշված շրջանի պատմության մասին մանրամասն տե՛ս Զ. Կոստիկյան, Տաթևի վանքի XVII դարի երկրորդ կեսի պատմությունը ըստ պարսկալեզու հրովարտականների տվյալների, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ ու ժողովուրդներ, XXII, Երևան, 2003, էջ 186 – 200։

Շապանովի⁴² և նշում, որ նա Շինաբադ գյուղից էր⁴³ և, որ նրա կողմից էր կառուցվել Տաթևի վանքի «առաջնորդարանն յարեւելակողմն ի բարձրավանդակի գեղահայեաց ի ձորն անդնդախոր»⁴⁴։ Հովհաննես վարդապետը Տաթևի քեմի առաջնորդի պաշտոնում հաստատվում է 1662թ. շահ Աբաս II-ի հրովարտակով⁴⁵։ Կա նաև 1682թ. այդ պաշտոնում նրան վերահաստատող շահ Սուլեյմանի հրովարտակը (վավերագիր 49), որում նշվում են Տաթևի քեմի մեջ մտնող շրջանները՝ «Գյոքչան, Քաշաբադը, Արասբադը, Դավանաքը, Բարգուշատը, Ագատ-Ջիրանը և Դարաղադը»⁴⁶։ Խիմնվելով 1506թ. հրովարտակի վրա⁴⁷։ Տաթևի վանքը այդ ժամանակահատվածում քեմ ուներ բազմաթիվ խնդիրներ կապված իր կալվածքների նկատմամբ ունեցած իրավունքների և գանազան անձանց ու ցեղերի կողմից հասցվող նեղությունների հետ, որոնց մասին հայտնի է կղառնա ստորև, այնուամենայնիվ ձգտում էր իր ազդեցության տակ պահել վերոհիշյալ շրջանները։ Այս իրավունքները հաստատում է նաև ստորև ներկայացվող վավերագիր 58-ը, որը հաստատում է Պետրոսին, Դարաշամբի Ս. Ստեփանոս Նախավկայի վանահոր պաշտոնում։ Այս հրովարտակում մեջ է բերվում նաև Տաթևի Հովհաննես եպիսկոպոսի կողմից ձեռք բերված վերոհիշյալ վավերագիր 49-ի այն հատվածը, ըստ որի Տաթևի վանքի ենթակայության տակ են գտնվում Գեղարքունիքի, Սյունիքի ու Նախիջևանի վերջի նշված շրջանները։

Տվյալ ժամանակաշրջանում Սեֆյան պետությունում կենտրոնաձիգ ուժեղ իշխանության բացակայության մասին է խոսում հենց այն հանգամանքը, որ վավերագրերից շատերը կազմված են միևնույն խնդրի կապակցությամբ և ունեն գրեթե նույն բովանդակությունը, բայց ուղղված են տարբեր անձանց և թվագրված են տարբեր թվականներով, քեմ խնդրարկում միևնույն անձն է։ Այսինքն բարձրացված հարցը տարիներ շարունակ լուծում չի ստացել և հրամանը կամ դատական ատյանների որոշումները չեն կատարվել՝ մնալով թղթի վրա։

Հովհաննես եպիսկոպոսի կողմից ձեռք բերված հրովարտակների հիմնական մասի նայատակը վանքի կալվածքների պաշտպանությունն ու

նրանցից ստացվող եկամուտների ապահովումն էր տեղական իշխանավորների չարաշահումներից, վաշխառուների, քուլոր ցեղերի⁴⁸ ու այլ օրինախախտ տարրերի ունեցած իրավախախտումներից⁴⁹։ Նրանցում, ինչպես և նախորդ դարերում Տաթևի վանքին տրված հրովարտակներում, ամրագրվում է 16 գյուղերի (Բնունյա, Թաս, Դարաքիլիսա, Դաստակերտ, Գոյազի, Սվարի, Տաթև, Խոտանան, Հալիձոր, Շնիեր, Խոտ, Դաշու, Աղաքենդ, Տանձատափ, Բուրդի ու Կից), իսկ 1682թ.վականից նաև Մաղաշ, Տեղ և Կիտվան գյուղերի⁵⁰ որպես *վակֆային* կալվածքների, պատկանելությունը Տաթևի վանքին։ Այս շարքում հատկանշական են Սեֆյան շահ Սուլեյմանի 1668 և 1675 թթ. հրամանագրերը տրված ի հաստատումն մահմեդական բարձրաստիճան հոգևորականության կողմից հրապարակված *միսալների* ու *ֆարվանների*⁵¹։

Նույն ժամանակաշրջանի հրովարտակներից⁵² խմանում ենք, որ Տաթևի որոշ կալվածքների նկատմամբ շարունակ հավակնություններ էին հանդես բերում Սյունիքի Դարաբաս գյուղի Բուրբեկլու համայնքի ներկայացուցիչները, որոնք, լինելով Օրբելյանների իշխանական տան (նրանք իրենց կալվածքները նվիրաբերել էին Տաթևի վանքին ու նրանց ժառանգները հաճախ զբաղեցնում էին Տաթևի քեմի առաջնորդի արևոք) Բուրբեկլու ճյուղի մահմեդականացած ժառանգները, հավանաբար ունեին որոշ հիմքեր իրենց պահանջների համար։ Ինչպես երևում է այս խնդրի կապակցությամբ Հովհաննես եպիսկոպոսի կողմից ձեռք բերված փաստաթղթերից մեկից, վերոհիշյալ համայնքի ներկայացուցիչները այդ շրջանում զբաղեցնում էին Դավանի *դագիի*, *քալանթարի* ու *մելիքի* պաշտոնները, և օգտվում իրենց դիրքերից՝ իրենց նպատակներին հասնելու համար⁵³։ Խնդիրը տասնյակ տարիներ լուծում չի ստացել, քանի որ Հովհաննես եպիսկոպոսը այդ հարցը բարձրացնում է ինչպես XVII դարի ինչպես 60-ական, այնպես էլ 70-ական թվականներին իր կողմից պարսից արքունիք հղված խնդրագրերում⁵⁴։ Պայքարն այնքան է սրվում, որ անգամ Հովհաննես եպիսկոպոսի դեմ Բուրբեկլուների ու Վաղաղնի վանքի վանականների կողմից մի համախոսական գրություն է կազմվում և ներկայացվում պարսից իշխանություններին, քե իբր Հովհաննես եպիսկոպոսը Վաղաղնի վանքի ունեցվածքը խլել և իրենց վանահայր

⁴² Այս անունն 1 անգամ Տաթևի տվյալ ժամանակաշրջանի եպիսկոպոսին նաև այլ աղբյուրներում (Ա. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 478, հղում՝ «Տեղական ճանապարհորդության Յովհաննես եպ. Շահխաթունեանի», ՍՄ, Ջանազան անձանց արխիվ, թղթ. 55, վավ. 17, ք. 28ա)։

⁴³ Դ. Ալիշան, Սիսական, Վենետիկ, 1893, էջ 220։

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 234։

⁴⁵ ՍՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավերագրի 53-ի Այս վավերագիրը կիսով չափ վնասված լինելով, հնարավոր չեղավ ներկայացնել ժողովածուի մեջ։

⁴⁶ Վավերագիր 49 (ՍՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավ. 99), նաև նույն ֆոնդի, թղթ. 2բ, վավ. 111։

⁴⁷ Այս հրովարտակը հրատարակվել է, տե՛ս Հ. Փափազյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ 1, վավերագիր 10, էջ 55 – 56։

⁴⁸ Տե՛ս ստորև վավերագրեր 26 և 54, նաև ՍՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2բ, վավերագիր 113։

⁴⁹ Տե՛ս վավերագրեր 23, 36, 45, 52, նաև ՍՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավ. 73, 87 և թղթ. 2բ, վավ. 107ա, 109։

⁵⁰ Տե՛ս վավերագրեր 48 և 52։

⁵¹ Տե՛ս վավերագրեր 23, 24, 45, նաև ՍՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավ. 81։

⁵² Տե՛ս ստորև, վավերագիր 27, նաև ՍՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավ. 61ա, 69։

⁵³ Վավերագիր 27։

⁵⁴ Վավերագիր 17, 45, նաև ՍՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավ. 63, 69, 103 և այլն։

Ալեքսանդրին սպանել է: Ի պատասխան այդ գրոթյան կազմվել է մեկ այլ համախոսական գրություն, որում ստորագրած մի շարք հեղինակավոր անձիք ու տեղական պաշտոնյաներ վկայում են վերը նշված առաջին համախոսական գրության կեղծ և զրպարտություն լինելու մասին⁵⁵:

XVII դարի երկրորդ կեսում Տաթևի քեմի առաջնորդ Հովհաննես Շապանողլու մասին 1678 և 1691թթ. Եփեսոս քահանայի Աղվերծում գրած հիշատակարանում ասված է, թե «բազում նեղություն և ջանս կրեաց ի վերայ սուրբ աթոռոյս, անպատմելի և անասելի չարչարանօք բազում անգամ ի մահ մատնեցաւ և ի ձեռն քշնամեաց իւրոց այլ Աստուած փրկեաց ի մահուանէ և ի ձեռաց քշնամեացն: Քանզի և էառ բազում գեղորէից *մուրթ* ի ձեռաց տաճկաց ի ձեռն հրովարտա/կաց/ բազաւորաց և բռնաւորաց: Չոր բազում անգամ զնացեալ եղև ի դուռն շահին և յայտնեալ զիւրս աղէտիցն, սակս վանից մըքերոյն, զոր այլազգիքն բռնութեամբ առեալ էին ի տմարդի և արծաթասէր և յորովայնամոլ անմիաբան առաջնորդացն մերոց: Եւ զսա սուրբ վարդապետս մեր յօժանդակ գոյով իւրն զՋաքարիա վարդապետս, որ բազում ծախիւք և չարչարանօք և յաջողութեամբ ամենագորին աստուծոյ կողմէն խլեցին ի տաճկացն զմըքերն զամենայն...»⁵⁶:

Վերոհիշյալ ժամանակահատվածում հաճախակի էին դարձել նաև Տաթևի վանքի պատկանող կալվածքների բնակչության կողմից վանքի նկատմամբ իրենց պարտականությունների չկատարման դեպքերը, որոնք չնայած վանահոր բողոքներին, լուծում չստանալով առիթ էին դառնում կողմերից կաշառքներ գանձելու համար⁵⁷:

Տաթևի վանքի դեմ գործված անօրինականությունները մանրամասն նկարագրող վավերագիր 53-ում մեկ առ մեկ պատկերվում է *վակֆային* կալվածքներից յուրաքանչյուրում տիրող անկարգության բնույթը՝ հիշատակելով օրինագանգներին և հստակ պատկերացում տալիս Սյունիքի քեմում տիրող իրավիճակի մասին:

Նախաջևանի նշանավոր վանքերից էր Դարաշամբի Ս. Ստեփանոս Նախավկայի (Մաղարդա) վանքը, որի պատմությանը վերաբերող երկու հրովարտակ ընդգրկված են սույն ժողովածույում⁵⁸: XVII դարի կեսերին քեմ այն հիմնովին վերանորոգվում է նրա առաջնորդ և ապագա կաթողիկոս Հակոբ Ջուղայեցու օրոք⁵⁹, նույն դարի երկրորդ կեսին, սակայն այն ուներ լուրջ դժվարություններ ու խնդիրներ: Ինչպես հայտնի է դառնում վավերագիր 22-ի բովանդակությունից, վանքի ու նրա կալվածքների նկատմամբ XVII դարի

60-ական թվականներին հավակնություններ էին ցուցաբերում որոշ մահմեդականներ, որոնք *սաղրի դիվանին* էին դիմել ու հրամանագիր ձեռք բերել այն մասին, թե վանքի մոտակայքում է գտնվում Դանիել մարգարեի գերեզմանը և կան նրան պատկանող *վակֆային* կալվածքներ, որոնց *մութավալին* է հայցողը: Ու թեև այս պնդումը, ինչպես նշվում է վավերագրում, անցկացված քննության արդյունքում հերքվում է, սակայն, անշուշտ, մնան խնդրի առկայությունը պետք է, որ լուրջ դժվարությունների պատճառ դառնար վանքի միաբանների համար: Հարկ է նշել, որ ըստ ավանդության, Հին Կտակարանում հիշվող Դանիել մարգարեի (Դանիելը այդպիսին է համարվում մահմեդական հավատի ավանդույթներում) գերեզմանը գտնվել է Շոշում (Մուգա), որի հետքերը այժմ էլ կան⁶⁰: Այնուամենայնիվ պարսկալեզու աղբյուրներում Դարաշամբի Մաղարդա վանքը անվանվում է նաև Ս. Դանիելի վանք⁶¹, իսկ վանքի սրահներից մեկը համարվում է «Դանիելի օջախը»⁶²: Ժողովածույում ընդգրկված այդ վանքին վերաբերող հաջորդ հրովարտակը հաստատում է Պետրոսին այդ վանքի առաջնորդի պաշտոնում, Մաղարդա վանքի վիճակի մեջ մտնող բնակավայրերն ու նրա անմիջական ենթակայությունը Տաթևի առաջնորդներին⁶³: Ինչպես նշվում է Նախապետ կաթողիկոսի 1702թ. մի կոնդակում, կաթողիկոսը ակամատես լինելով վանքի քայքայված վիճակին, այն փակում է և մեծ ծախսերի գնով, նաև վանքի առաջնորդ նշանակած Պետրոս վարդապետի ջանքերով մասամբ ոտքի է կանգնեցնում: Պետրոս վարդապետը սակայն մահվան պատճառով վանքի վերանորոգումը ավարտին չի հասցնում և նրա գործը շարունակում է վանքի նոր առաջնորդ Հովհաննեսը⁶⁴:

XVI – XVII դարերում Սեֆյան Իրանում դեռևս կային գյուղեր, որոնցում սեփականատիրական իրավունքը պատկանում էր գյուղի համայնքին: Այս կարգի գյուղերից էին Դարաշամբի Դիքքենդ, Բաշքենդ ու Օրթաքենդ գյուղերը, որոնց ազատ համայնքների հողային կալվածքների նկատմամբ XVII դարում հավակնություններ էր հանդես բերում Ատրպատականի Շեյխին մզկիթը, հանձնիս նրա *մութավալին* Սիր Սաֆի Գեչի ու նրա ժառանգների: Այդ գյուղերի ազատ համայնքի իրավունքները համայնական *մուրթե-րի* նկատմամբ հաստատված է եղել դեռևս 1506թ. պարսկերեն կալվածագրով⁶⁵: 1658թ. Թավրիզի Շեյխին մզկիթը փորձում է բռնագրավել դրանք՝

⁶⁰ دهخدا، لغتنامه، جلد ۱۲، ص ۲۰۳

⁶¹ ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, քղթ. 1ե, վավ. 602, 754, 792; Կաթողիկոսական դիվան, քղթ. 242, վավ. 113; նաև՝ վավերագիր 60:

⁶² محمد علی مخلصی، فهرست بناهای تاریخی آذربایجان شرقی، تهران، ۱۳۷۱، ص ۱۹۳.

⁶³ Տե՛ս վավերագիր 58:

⁶⁴ ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, քղթ. 242, վավ. 249:

⁶⁵ Հ. Դ. Փափագյան, Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը, կալվածագրեր, Երևան, 1968, էջ 41-42, 94-98:

⁵⁵ ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, քղթ. 2ա, վավ. 71, 86:

⁵⁶ Աշ. Հովհաննիսյան, Դավազներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, գիրք 2, Երևան, 1959, էջ 321-322, հղում՝ ՄՄ, ձեռ. 9355, էջ 7բ:

⁵⁷ ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, քղթ. 2ա, վավ. 73; քղթ. 2բ, 110, 112:

⁵⁸ Վավերագրեր 22 և 58:

⁵⁹ Հ. Շահխաթունեանց, Ստորագրութիւն կաթողիկէ Էջմիածնի և հինգ գաւառացն Արարատայ, հ. 2, Էջմիածին, 1842, էջ 313:

պատճառաբանելով թե այդ գյուղը ժամանակին *վակ* է արված եղել մզկի-
թին: Այս խնդրի կապակցությամբ են հրապարակվել ստորև ներկայացված
փաստաթղթեր 5-րդ, 25-րդ և 30-րդ: Ինչպես երևում է ներկայացված վա-
վերագրերի բովանդակությունից շահական հրովարտակները և *սաղրի դի-
վանը* խնդրի վերաբերյալ որոշում (*միսալ*) են կայացնում հոգուտ այդ գյու-
ղերի համայնքների, այնուամենայնիվ Մատենադարանում պահվող փաս-
տաթղթերը վկայում են այն մասին, որ պայքարը կողմերի միջև շարունակ-
վում է շուրջ 60 տարի⁶⁶:

Մատենադարանի Կաթողիկոսական դիվանում կարելի է գտնել Էջ-
միածնի ու Գանձասարի գրեթե բոլոր կաթողիկոսների իրավունքները հաս-
տատող հրամանագրերը կամ նրանց պատճենները: Այս հրամանագրերից
մի քանիսում արտացոլվել են կաթողիկոսական արտակրիվները, մի
փաստ, որ բնորոշ էր այդ ժամանակաշրջանին, երբ բոլոր նման հարցերը
լուծվում էին կաշառքներով⁶⁷: Պետական վարչության օրինակով իրանա-
կան իշխանությունները առուծախի առարկա էին դարձնել նաև եկեղեցա-
կան բարձր պաշտոնները: Էջմիածնի Մայր Աթոռին բազմելու համար արո-
ռակիվներ են տեղի ունենում XVII դարի երկրորդ կեսին Հակոբ Ջուղայեցի
և Նահապետի Ուռհայեցի կաթողիկոսների օրոք: Հակոբ Ջուղայեցի կարո-
ղիկոսի ու նրան հակառու կաթողիկոս Եղիազար Այնթափցու միջև պայքա-
րի հետևանքով Մայր Աթոռը հայտնվում է ծանր պարտքերի տակ: Այս ա-
ռումով հետաքրքրության է արժանի վավերագիր 50-ը, ըստ որի 1684թ.
Եղիազար կաթողիկոսի խնդրագրի հիման վրա շահ Սուլեյմանի կողմից
տրված հրովարտակը կոչված էր պաշտպանելու Էջմիածնի կաթվածքների
անձեռնմխելիությունը Հակոբ Ջուղայեցի կաթողիկոսի օրոք արված պարտ-
քերի դիմաց պարտատերերի ոտնձգություններից: Ըստ Ջաքարիա Սարկա-
վազի, նորընտիր Եղիազար կաթողիկոսը հրաժարվում է վանքի պարտքե-
րից⁶⁸: Ժողովածույում ընդգրկված վերոհիշյալ վավերագիրը ցույց է տալիս,
որ կաթողիկոսը հրաժարվում է պարտքերի վճարումից՝ հիմք ունենալով շահ
Սուլեյմանի այս հրովարտակը: Այնուամենայնիվ Օրիի րոքերում տեղեկանք
կա այն մասին, թե Ղափանի *մելիքները* 2000 քասկ արծաթ են վճարել Հա-
կոբ Ջուղայեցու և նույնչափ նաև Եղիազարի պարտքերի դիմաց⁶⁹:

Նահապետ կաթողիկոսի դեմ ծագած դժգոհություններից օգտվելով
5000 քումանով կաթողիկոսական հրամանագիր է ստանում Ստեփանոս
Ջուղայեցին, որը գալով Էջմիածին 1696թ. նոյեմբերին կաթողիկոս է օձ-

վում⁷⁰: Վերջինս Լուսավորչի արժույթն բազմում է ընդամենը 2 ամիս: Նահա-
պետը փախչում է Թավրիզ, ուր նրան հաջողվում է Նոր Ջուղայի *քալանթար*
Ավետիսի միջոցով կրկնակի գին վճարելով ետ գնել Լուսավորչի գահին
նստելու իրավունքը⁷¹: Ստեփանոսը ստիպված է լինում ոչ միայն զիջել գրա-
ված արժույթ, այլև 1000 *քուման* տուգանք վճարել: Ինչպես երևում է վավերա-
գիր 67-ի բովանդակությունից, դավադրությունները Նահապետ կաթողիկո-
սի դեմ շարունակվում են նաև XVIII դարի սկզբին, սակայն վերջինիս վերս-
տին հաջողվում է դրանցից ապահով դուրս պրծնել:

1674թ. Բարսեղյան Սիմեոն եպիսկոպոսը Գանձասարին հակառու կարո-
ղիկոս էր օձվել Երից Մանկունք վանքում: Կողմերից յուրաքանչյուրը, կա-
շառելով Էջմիածնի կաթողիկոսներին, տեղական խաներին և Սպահանի մե-
ծամեծներին՝ ձգտում էր ժառանգական դարձնել իր իշխանությունը: Վավե-
րագիր 65-ը մի ակնարկ է պարունակում Գանձասարի Եսայի և Երից Ման-
կունքի Սիմեոնի միջև ընթացող հակամարտության վերաբերյալ, որոնցից
յուրաքանչյուրը հավակնում էր ստանձնել Աղվանից կաթողիկոսության
միանձնյա իշխանությունը:

Սակավաթիվ են տվյալ ժամանակահատվածում հայ իշխանական ու
մելիքական տոհմերի ներկայացուցիչներին վերաբերող հրովարտակները:
Այս կարգի հրովարտակներից երկուսը (վավերագրեր 70 և 87) վերաբերում
են Գեղարքունիքի Մելիք-Շահնազարյանների տոհմի ու նրա Ղարաբաղյան
ճյուղի ներկայացուցիչներին: Առաջինը (վավերագիր 70) շահ Սուլթան Հու-
սեյնի 1709թ. հրովարտակն է, որ հաստատում է Մելիք Քյամալի ժառանգնե-
րից Մելիք Բեկի բոլոր Մելիք Բեկի մելիքական իրավունքները Գեղարքունիքի
մահալում: Երկրորդը շահ Թահմասպ Բ-ի հրովարտակն է, որը Ղարաբաղի
մահալում Մելիք Մուհամմադ 1730թ. շնորհում է Մելիք Մուհամմադ Հու-
սեյնին: Ամենայն հավանականությամբ այս հրովարտակը տրված է եղել
Վարանդայի մելիք Մելիք Շահնազարի որդի Մելիք Հուսեյնին, որը իր կող-
մակից հետո վարել է այնտեղի մելիքի պաշտոնը մինչև իր մահը (1736թ.)⁷²:
Իսկ Մուհամմադ անունը կամ բնագրի սխալ ընթերցման ու արտագրության
արդյունքն է, կամ նա այդ անունը ևս կրել է:

Սույն ժողովածուի մեջ ընդգրկված երկու հրամանագրեր (վավերագրեր
64 և 66) ուղղված են Ղարաբաղի որոշ գյուղական համայնքներին, որոնց
հրահանգվում է հրամանագիրը ստացողին վճարել այնտեղ նշված հարկե-
րը: Շահ Սուլթան Հուսեյնի անունից հրապարակված այս հրամանագրերը,
որ կոչվում էին հավաք կամ բարաթ, բովանդակում են Ղարաբաղի մի շարք

⁷⁰ Նույն տեղում, էջ 300, հղում՝ A Chronicle of the Carmelites in Persia, I, p. 480:

⁷¹ Նույն տեղում, էջ 300-301, հղում՝ Ջաքարիա Սարկավազ, Պատմություն, հ. Բ, էջ
137, Տեր-Հովհաննյան, հ. 2, էջ 31:

⁷² Բաֆթի, նշվ. աշխ., էջ 187: Նաև Դիվան հայ վիճագրության, կազմեց Ս.
Բարխուդարյան, պրակ V, Արցախ, Երևան, 1982, էջ 149:

⁶⁶ А. Д. Папазян, Аграрные отношения в Восточной Армении в XVI-XVII веках,
Ереван, 1972, сс. 192.

⁶⁷ Տե՛ս վավերագրեր 65, 67:

⁶⁸ Աշ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., հղում՝ Ջաքարիա Սարկավազ, Պատմություն, հ. Բ,
էջ 107:

⁶⁹ Նույն տեղում, հղում՝ Эзов, док. 2:

գյուղերի հարկերից որպես ռոճիկ արված գումարային հատկացումներ իրանցի զինվորականներին: Այս երկու փաստաթղթերը արտացոլում են Սեֆյան բանակում ընդունված այն երևույթը, երբ զինվորականների ռոճիկի փոխարեն տրվում էին հրամանագրեր, որոնցով նրանք պետք է ստանային իրենց հասնող գումարները տարբեր, երբեմն հեռավոր բնակավայրերի հարկերից, որի պատճառով վճարումների համար պատասխանատու պաշտոնյաները ստիպված էին երբեմն զինված ջոկատներ ուղարկել 300 ֆարսանգ (1 ֆարսանգը $\approx$ 6 կմ) հեռու գտնվող վայրերը⁷³: Տվյալ դեպքում ռոճիկային հատկացումները արված են Նախիջևանում գտնվող զինվորականներին Ղարաբաղի գյուղերի հարկերից:

XVIII դարի սկզբի հյովարտակների մեջ առանձին հետաքրքրություն են ներկայացնում հայության շրջանում եվրոպացի կաթոլիկ միսիոներների ակտիվ գործունեության դեմ ուղղված հրամանագրերը⁷⁴:

Հայության շրջանում կաթոլիկական քաղաքային սկսվել էր դեռևս XIII - XIV դարերից Կիլիկյան թագավորության և խաչակրաց արշավանքների ժամանակաշրջանից՝ հանդես գալով որպես «ունիթոռական» (միաբնակ) շարժում⁷⁵: XVI դարի վերջերից Եվրոպայի հետ քաղաքական ու առևտրա-տնտեսական կապերի ընդլայնմամբ Իրանում ու նրան ենթակա Արևելյան Հայաստանում ակտիվանում է եվրոպացի կաթոլիկ միսիոներների գործունեությունը:

Մեծ նշանակություն տալով հայերի կաթոլիկացմանը՝ եվրոպացի միսիոներները անգամ որոշ մեթոդներ էին մշակել հայերի շրջանում արդյունավետ գործունեություն ծավալելու համար⁷⁶: Շնորհիվ շահական արքունիքից ձեռք բերած արտոնությունների նրանք կարողանում էին ազատ քարոզչություն ծավալել, որի հետևանքով հետևորդների խմբեր ունեին Անդրկովկասի գրեթե բոլոր քաղաքներում:

Մի շարք հանգամանքներ նպաստում էին Հայաստանի ու հարևան երկրների հայության շրջանում կաթոլիկության տարածմանը: Նախ այն, որ հայ ժողովուրդը գուրկ էր պետականությունից, հետևաբար նաև պետության կողմից կրոնի պաշտպանությունից: Կաթոլիկ միսիոներները օգտվելով Հռոմի պապի հեղինակությունից, նրա նյութական ու կազմակերպչական լայն հնարավորություններից, հայ բնակչության համակրանքը շահելու համար քարեգործություն էին անում. անվճար բուժօգնություն ու առանձին դեպքե-

րում նյութական օժանդակություն ցուցաբերում, երեխաներին կրթում և այլն⁷⁷: Կաթոլիկական միսիոները գտնվում էին Սեֆյան պետության հովանավորության ներքո և ունեին հատուկ արտոնություններ⁷⁸:

Իրանի շահի բույրավորությամբ ու եվրոպացի միսիոներների ջանքերով հայ երեխաներին ու պատանիներին կաթոլիկական ոգով դաստիարակելու համար դպրոցներ են բացվում Շիրազում ու Սպահանում⁷⁹, Սյունիքի Ապարաներ, Ջահուկ և այլ հայաբնակ գյուղերում⁸⁰: Օգտվելով հայ եկեղեցու ներքին երկպառակություններից՝ կաթոլիկ միսիոներները օժանդակում էին մեկ այս, մեկ մյուս կողմին և ջանում հաղթող կողմի միջոցով հասնել կաթոլիկական ու առաքելական եկեղեցիների միավորմանը: Հաղթող կողմը, օգտվելով նրանց օժանդակությունից՝ այնուամենայնիվ կիսաքափեցնում էր նրանց ակնկալիքները, քանի որ չէր կարող դեմ գնալ ամբողջ հայ եկեղեցականության ու ժողովրդի կամքին⁸¹:

Եվրոպացի միսիոներները հայ ժողովրդի ու հոգևորականության առաջ այն պատրանքն էին ստեղծում, թե Հռոմի եկեղեցու դավանանքն ընդունելու պետք էր հայ ժողովրդի ազատագրումը եվրոպական երկրների օգնությամբ հնարավոր կլինի⁸²:

XVII դարի վերջին կաթոլիկությունը տարածում էր գտել Երևանի, Նախիջևանի նահանգներում, Խաչենի ու Ղարաբաղի մելիքություններում, Գանձակի, Շամախու, Շիրվանի, Բաքվի, Դերբենտի, Նուխու⁸³, մաս Թավրիզի⁸⁴, Շիրակի⁸⁵ ու Սպահանի հայության շրջանում:

Կաթոլիկ միսիոներները իրենց ուշադրությունը կենտրոնացրել էին Նոր Ջուղայի՝ հայկական առևտրական կապիտալի կենտրոնի վրա՝ իրենց կողմը հակելով առավել խոշոր ու ազդեցիկ վաճառականներին և կարողանալով նրանց փոխել օգտագործել իրենց գործունեության համար⁸⁶: Միայն Սպահանում կային յոթ կաթոլիկական եկեղեցիներ, որոնցից չորսը գտնվում էին

⁷⁷ В. А. Байбуртян, Армянская колония Новой Джульфы в XVII веке, Ереван, 1969, с. 126.

⁷⁸ Տ. Հ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 268:

⁷⁹ Л. А. Семенова, Орден кармелитов как орудие проникновения европейцев в Иран, Ближний и средний Восток. Сборник статей, Москва, 1962, с. 99.

⁸⁰ Բ. Եղիայան, նշվ. աշխ., էջ 96:

⁸¹ Ա. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 304.

⁸² Նույն տեղում, էջ 175:

⁸³ Ա. Վ. Բաբբուրյան, նշվ. աշխ., էջ 155:

⁸⁴ Հ. Աճեմյան. Պատմական Թավրիզի հին հայությունը, Դիվան Ատրպատականի հին հայոց պատմության, հ. 1, Բեյրութ, 1980, էջ 73.

⁸⁵ Л. А. Семенова, у.к. соч., с. 99.

⁸⁶ В. А. Байбуртян, у.к. соч., с. 135.

⁷³ سیاست و اقتصاد عصر صفوی، اثر باستانی پاریزی (محمد ابراهیم)، تهران، ۱۳۴۸، ص ۲۶۲.

⁷⁴ Այս վավերագրերի մասին մանրամասն տես Բ. Կոստիկյան, Կաթոլիկ քարոզչությունը Իրանում և հայ իրականությունը, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ ու ժողովուրդներ, XXI, Երևան, 2002, էջ 200 - 219:

⁷⁵ Բ. Եղիայան, Հայ հարանվանության բաժանումը, Անթիլիաս, 1971, էջ 95:

⁷⁶ Տ. Հ. Հակոբյան, Հայերի պայքարը կաթոլիկական միսիոների ասիմիլյատորական ձգտումների դեմ Իրանում (XVII-XVIII դարերում), Արևելագիտական ժողովածու, Երևան, 1960, էջ 267:

Նոր Ջուղայում⁸⁷: Եվ այնուամենայնիվ Նոր Ջուղան տեղի հայ հոգևորականության գլխավորությամբ համառ պայքար էր մղում կաթոլիկ միսիոներների դեմ, «սպառնում նրանց և թույլ չէր տալիս բնակչությանը երեսներին նրանց մոտ ուղարկել սովորելու»⁸⁸: Այդ պայքարը հատկապես սրվում է շահ Սուլեյմանի իշխանության տարիներին: Այսպես, Նոր Ջուղայի բնական առաջնորդ Ստեփանոս եպիսկոպոսի ջանքերի շնորհիվ շահ Սուլեյմանի հրամանով ճիզվիտ միսիոներները դուրս են բշտում Սպահանից և բանդվում է կարմելիտների վանքը⁸⁹: Կաթոլիկների դեմ իրենց պայքարն առավել արդյունավետ դարձնելու նպատակով հայ հոգևորականությունը Նոր Ջուղայում 1640թ. հիմնված տպարանում սկսում է տպագրել կաթոլիկական գաղափարները հերքող և հայ լուսավորչական եկեղեցու սկզբունքները պաշտպանող գրքեր, բացվում են դպրոցներ ու գրադարաններ⁹⁰:

Լյուդովիկոս XIV կայսեր օրոք (1643-1715) Իրանում ակտիվացել էր ֆրանսիական միսիոներների գործունեությունը: XVII դարի վերջին ֆրանսիացի կաթոլիկ միսիոներների ջանքերով շահ Սուլթան Հոսեյնը վերահաստատում է նրանց արտոնությունները, սակայն Նոր Ջուղայի հայոց եկեղեցին Հռոմի պապին ենթարկելու հարցում նրանք հաջողություն չեն ունենում⁹¹: XVIII դարի սկզբին Իրանում գտնվող ֆրանսիայի դեսպան Մյշերը զբաղված էր ֆրանսիական վաճառականների ձեռք բերած հին արտոնագրերի վերանորոգմամբ ու Իրանա-ֆրանսիական առևտրական կապերի կարգավորմամբ: Նրա ջանքերով 1708թ. ֆրանսիայի և Իրանի միջև կնքված պայմանագրի 27-րդ կետով ֆրանսիացի հոգևորականներին ու մյուս միսիոներներին իրավունք էր տրվում ազատ կերպով իրենց հավատի արարողություններն ու ծեսերը կատարել: Կովկասի քաղաքներում, Սպահանում, Թավրիզում ու Իրանի մյուս վայրերում բնակվող կաթոլիկ քահանաներին մյուսնապես կերպով տրվում էր գործունեության ազատություն⁹²: Մյշերը միջամտում է նաև միսիոներների և իրանահայ եկեղեցականների բախումներին⁹³: 1708թ. նա ձեռք է բերում «միսիոներներին նեղացնողներին պատժելու համար» շահական հրամանագրեր՝ հասցենագրված մեկը Վրաստանի Գեորգի XI թագավորի տեղապահ (ջանիշին) Վախթանգին, մյուսը՝ Թավրիզի *բեկլարբեկին*: Այդ հրամանագրերով հրահանգվում էր միսիոներներին չնեղել ու չարգելել հայերին հաճախել կաթոլիկական եկեղեցին⁹⁴: Թերևս

1712թ. ապրիլին հրապարակված նման հրամանագիրն⁹⁵ է հիմք տվել Թավրիզի *բեկլարբեկին* տեղի 25 հայերից, որոնք թույլ չէին տալիս մյուս հայերին հաճախել կաթոլիկ միսիոներների տներն ու եկեղեցին, որպես տուգանք 50-ական *բուման* գանձել:

Կաթոլիկ միսիոներների ակտիվ գործունեությունը հայ բնակչության շրջանում սանձահարելու ուղղությամբ յուրջ քայլեր է ձեռնարկում Էջմիածնի Ալեքսանդր Ա Ջուղայեցի կաթոլիկոսը: Նրա կողմից են ձեռք բերվել սույն պրակում գետնդված վավերագրեր 71-ր և 83-ր, որոնք Իրանի իշխանություններին հրահանգում են սահմանափակել միսիոներների քարոզչական գործունեությունը տեղի հայերի շրջանում:

1712թ. Ալեքսանդր կաթոլիկոսը մեկնում է Սպահան, որտեղ արժանանում է շահի սիրալիր ընդունելությանը⁹⁶: Այս այցելության ընթացքում կաթոլիկոսին հաջողվում է ձեռք բերել շուրջ մեկ տասնյակ հրովարտական, որոնցով նա հաստատում է Մայր Աթոռի իրավունքները զանազան հարցերի առնչությամբ: Չնայած, որ այս հրովարտական մեծ մասը վերահաստատում են նախկին շահերի հրովարտականները, սակայն պարունակում են նաև նորություններ, ուստի դրանք ներկայացված են ստորև: Մատենադարանի կաթոլիկոսական դիվանում պահպանվել է նաև Ալեքսանդր կաթոլիկոսի Սպահանից վերադարձի ընթացքում պահակակետերում հասցվող նեղությունից պաշտպանելու նպատակով նույն թվականի հունիս ամսին հրապարակված հրամանագիրը⁹⁷:

XVIII դարի 20-ական թթ. աֆղանների ապստամբությունը կործանաբար հետևանքներ է ունենում Սեֆյան պետության համար:

Շահ Սուլթան Հոսեյնը 1722թ. հոկտեմբերի 23-ին հրաժարվում է իր գահից հօգուտ Մահմուդ խան Աֆղանի, որը այդ ժամանակամիջոցին իր գործերով տիրել էր Իրանի տարածքի մեծ մասին, ներառյալ նաև մայրաքաղաք Սպահանը: Երևանի Մատենադարանում պահվում են Սեֆյան շահ Սուլթանի Հոսեյնի որդի Թահմասպ Բ-ի վեց հրովարտականներ: Վերջինս Սպահանի պաշարման ընթացքում կարողանում է աֆղանական զորքերի օղակը ճեղքելով հեռանալ Ղազվին, որտեղ 1722թ. նոյեմբերի 10-ին իրեն շահ է հռչակում, նաև իր անունով խոթքա է հնչեցնում, դրամներ հատում և հրամանագրեր հրապարակում: Թեև նրա իշխանությունը ավելի շատ ձևական էր, այն տևում է շուրջ 10 տարի⁹⁸:

⁸⁷ Հ. Հովհանյան, Պատմություն Նոր Ջուղայու որ յԱսպահան, հ. 2, Նոր Ջուղա, 1881, էջ 265:

⁸⁸ Л. А. Семенова, ук. соч., с. 100.

⁸⁹ Հ. Հովհանյան, նշվ. աշխ., հ. 2, էջ 266-267:

⁹⁰ В. А. Байбуртян, ук. соч., с. 143.

⁹¹ تاریخ ایران: دوره صفویان [پژوهش از دانشگاه کمبریج], تهران ۱۳۸۰, ص. ۲۱۲.

⁹² عبدالحسین ثوای، روابط سیاسی ایران و اروپا در عصر صفوی، تهران، ۱۳۷۲، ص. ۲۷۳.

⁹³ Աշ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 582.

⁹⁴ Հ. Աճեմյան, նշվ. աշխ., էջ 74:

⁹⁵ Այս մասին տես վավերագիր 83-ում:

⁹⁶ Ա. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 604-605, հղում, ՍՄ, ձեռ 3786:

⁹⁷ ՍՄ, կաթոլիկոսական դիվան, թղթ. 1թ, վավ. 238:

⁹⁸ تاریخ ایران: دوره صفویان [پژوهش از دانشگاه کمبریج], تهران ۱۳۸۰, ص. ۱۳۷.

1724թ. Աստվածատուր կաթողիկոսը Թահմասպ Բ-ի հրավերով գնում է նրա մոտ⁹⁹։ Արդյունքում կաթողիկոսը ձեռք է բերում մի հրամանագիր (վավերագիր 86)՝ ուղղված ընդդեմ հայերի մահմեդականացման խրախուսման։ Շիաների մոտ Սեֆյան ժամանակաշրջանում լայն կիրառություն ունեւորեցին այսպես կոչված Իմամ Ջահֆարի օրենքը, ըստ որի *զիմմի ռայաթների* մահմեդականացումն ազգականները իրավունք ունեին իրենց քրիստոնյա ազգականների ունեցվածքը ամբողջովին գրավելու և նրանց զրկելու ժառանգությունից։ Այս առթիվ բազմաթիվ բողոքագրերի և դատական պրոցեսների ստվար գործեր կան պահպանված¹⁰⁰։ Այս խնդրի առնչությամբ են հրապարակվել ստորև գետեղված չորս հրամանագրեր¹⁰¹, որոնցից երկուսը մատնանշում են այն փաստը, որ հիշյալ օրենքի կիրառությունը մեծ նեղություն էր պատճառում իրանահպատակ հայությանը՝ բոլոր տարվա անգամ ազգական չհանդիսացող մահմեդականացած անձանց հավակնություններ ունենալ մահացած քրիստոնյայի ունեցվածքի նկատմամբ¹⁰² կամ էլ օտարման ոչ ենթակա *վակֆային* կալվածքների փորձել հափշտակել Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնից¹⁰³։ Վերոհիշյալ հրամանագրով մի շարք դատական ու վարչական ատյաններում իրենց իրավունքները հաստատելուց հետո միայն նոր մահմեդականացած հայերին բոլոր էր տրվում հավակնել իրենց ազգականների ունեցվածքին։ Այս հրովարտակր գործադրվելու դեպքում փաստորեն որոշ չափով պետք է դժվարացներ մահմեդականացած հայերի համար իրենց հեռավոր և մոտ ազգականների ունեցվածքին տեղ դառնալը։ Նույն գահակալի 1731թ. հրովարտակր (վավերագիր 89) հրահանգում է Չոխտուր Սաադի կառավարչին (չնայած, որ այդ նահանգը դեռևս գտնվում էր Օսմանյան Թուրքիայի տիրապետության տակ) արգելել նոր մահմեդականացած հայերին ժառանգության վեճ սկսել իրենց հարազատների հետ։ Սա իր բովանդակությամբ մոտ լինելով վերը նշված 1724թ. հրովարտակր՝ բոլորովին արգելում է Իմամ Ջահֆարի օրենքի կիրառությունը հայերի ժառանգական խնդիրներում։ Սա նախադեպը չունեցող մի հրամանագիր է, որին համանման բովանդակությամբ հրովարտակրներ հրապարակվել են իրանահայ համայնքների առնչությամբ միայն շատ ավելի ուշ Ղաջար շահերի օրոք, երբ Արևելյան Հայաստանի մինչև Արաքսն ընկած շրջանները արդեն անցել էին Ռուսաստանի տիրապետության տակ¹⁰⁴։ Այն իր ուղղվածությամբ հակադրվում է նախորդ դարերում հայերի մահմեդականացումը Իմամ

Ջահֆարի օրենքի կիրառության շնորհիվ խրախուսող հրամանագրերին ու *Ֆարվաներին*, և վկայում այն մասին, որ Իրանի բշնամիների դեմ իր պայքարում Սեֆյան գահակալը ջանում էր սիրաշահել հայերին ու ստանալ նրանց օժանդակությունը։

Թահմասպ Բ-ի գորավար Նադիր խանը աֆղաններին ջախջախելուց հետո մտնելով Սպահան 1729թ. նոյեմբերի 16-ին Թահմասպ Բ-ին վերահաստատում է Սեֆյանների գահին։

Հայության նկատմամբ պարսից գահակալի սիրաշահող քաղաքականությունը էլ ավելի հստակ երևում է նրա հետագա հրովարտակրերում, որոնք հրապարակվել են 1731թ. գարնանը դեպի Երևան կատարած նրա անհաջող արշավանքի ընթացքում։ Շահի այս ձեռնարկման մասին հայկական աղբյուրներում որևէ տեղեկության չենք հանդիպել, սակայն այն բավականին մանրամասն նկարագրվում է պարսկալեզու պատմագրության մեջ։

Ըստ Միրզա Մեհդի *Խան* Աստարաբադիի, շահ Թահմասպ Բ-ի գործը, 18000 մարտիկներով շարժվում է դեպի Երևան¹⁰⁵։ Առաջին ընդհարումը իրանական ու բուլքական զորքերի միջև տեղի է ունենում Երևանից 3 փարսախ (=18կմ) հեռու՝ Գառնի գետի ափին¹⁰⁶ և ավարտվում շահի հաղթանակով։ Շահական զորքերը կանգ են առնում Երևանի մոտակայքում՝ Ջանաքեռում, պաշարում բերդը 18 օր և գրոհներ ձեռնարկում, որոնք սակայն ապարդյուն են լինում և առանց բերդը գրավելու պարսից զորքը վերստին գնում է Իրան։

Ամենայն հավանականությամբ Երևանի պաշարման ընթացքում շահ Թահմասպ Բ-ն հանդիպում է ունեցել Աբրահամ Բ Խոջաբեգի կաթողիկոսի հետ, որը նրանից ստացել է իր կաթողիկոսությունը հաստատող¹⁰⁷ և մի քանի այլ հրովարտակրներ, որոնք հրապարակված են հիջրայի 1143թ. շավալ ամսին, որը համապատասխանում է 1731թ. ապրիլի 9-ից մայիսի 7-ն ընկած ժամանակահատվածին¹⁰⁸։

Նրանցից մեկը (վավերագիր 90) վերահաստատում է նախկին շահերի կողմից Էջմիածնին տրված բոլոր հրամանագրերը։ Սա իր բովանդակությամբ նման չէ ոչ նախորդ ոչ էլ հետագա շրջանների շահական հրամանագրերին։ Երևանի Մատենադարանում կան բազում հրովարտակրներ, որոնք վերահաստատում են նախկին շահերի հրապարակած մեկ կամ մի քանի հրամանագրերը, սակայն նրանցում անհրաժեշտաբար նշվում են վերա-

⁹⁹ Աբրահամ Երևանցի, Պատմություն պատերազմացն 1721-1736, հրատ. Հ. Սահակ Դեմնեմեանի, Վենետիկ, 1977, էջ 31, 98։

¹⁰⁰ Հ. Փափազյան, Սեֆյան Իրանի ասիմիլյատորական քաղաքականության հարցի շուրջը, Բանբեր Մատենադարանի, Երևան 1956, № 3, էջ 87-88։

¹⁰¹ Վավերագրեր 18, 51, 86, 89։

¹⁰² Տե՛ս վավերագիր 18։

¹⁰³ Տե՛ս վավերագիր 51։

¹⁰⁴ ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավ. 144,

¹⁰⁵ میرزا مهدی خان آسترابادی، جهانگشای نادری، ص ۱۷۰

¹⁰⁶ میرزا مهدی خان آسترابادی، دره نادره، ۱۲۷۶، ص ۱۱۹

¹⁰⁷ Վավերագիր 88։

¹⁰⁸ Այս հրամանագրերի ու շահ Թահմասպ Բ-ի հիշյալ ձեռնարկման մասին մանրամասն տե՛ս Զ. Կոստիկյան, Թահմասպ Բ-ի հայերին ուղղված հրովարտակրերը և 1730-31թթ. նրա արշավանքը դեպի Երևան, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ ու ժողովուրդներ, XXIII, Երևան, 2004, էջ 356 – 371։

հաստատվող հրովարտակի կամ հրովարտակների հրապարակման բվականը և ամբողջովին կամ հակիրճ կերպով վերաշարադրվում են դրանց բովանդակությունները:

Այս հրովարտակները փաստորեն չունենալով որևէ քաղաքական ուժ՝ ավելի շուտ քաղաքական բայլ էին՝ արված շահի կողմից հայերին գլխավորող կաթողիկոսին սիրաշահելու և հայության օժանդակությունը ստանալու նպատակով:

* * *

Ժողովածուի մեջ բնգրկված վավերագրերի մեծ մասը բնագրեր են, որոնք հաճախ ունեն նաև իրենց պատճենները, սակայն գեղեղված են նաև վավերագրեր, որոնք պահպանվել են միայն տվյալ ժամանակաշրջանում կազմված նոտարական պատճեններով, կամ՝ պատճեններով, որոնք ստեղծվել են շատ ավելի ուշ (XIX – XX դարեր): Առաջին դեպքում վավերագրի վերին մասում դրոշմված է լինում շահի կնիքը: Նոտարական պատճենների դեպքում, որոնք հիմնականում գրված են հրովարտակի հրապարակմանը մոտ ժամանակահատվածում, պատճենի վավերականությունն ու համապատասխանությունը բնագրին հաստատված է նոտարի կնիքով: Հնարավորինս ջանացել ենք ներկայացնել վավերագրերում գեղեղված կնիքների, հատկապես շահական կնիքների բովանդակությունը: Հրովարտակներում դրոշմված շահական կնիքները շատ բազմազան են, բայց նրանց մեծ մասի կենտրոնում կա գրություն, որ շեշտում է այդ շահերի՝ Ալիի հետևորդը, ծառան (բառացի՝ անգամ շունը) լինելը, ընդ որում Ալի անվան փոխարեն նշվում են նրան փոխարինող հոմանիշ անունները՝ «սրբության շահ, հավատի շահ, բարեպաշտների ամիր»:

Կենտրոնը եզրագծող շրջանակում հաճախ նշվում են շիա մահմեդական սրբերի, իմամների անունները, երբեմն իրենց հատուկ հոմանիշ անուններով, երբեմն առանց դրանց, երբեմն էլ միայն ածական անուններն են նշվում: Հաճախ հիշյալ անունների ու ածականների փոխարեն կնիքի շրջանակում գրված ենք գտնում «բարձրագույն *դիվանի* պատճենի կնիք»:

Բարձրագույն դիվանի պատճենի կնիքները դրոշմված են հիմնականում հայերի կրոնական ու սոցիալական-տնտեսական գանազան խնդիրների շուրջ *շիա* բարձրաստիճան հոգևորականների կայացրած վճիռները (*ֆաթվա*) հաստատող և խնդրագրերի կապակցությամբ հրապարակված հրամանագրերի վերին մասում: Նման վավերագրերը հիմնականում բաղկացած են երկու (բուն հրամանագրի և *ֆաթվայի* կամ խնդրագրի) իրար կցված մասերից, որոնց կցման տեղում հակառակ կողմից դրոշմված են մեկ կամ ավելի կնիքներ, որոնց մեջ գրեթե մշտապես գտնում ենք *էֆենդադ-ուդ-դովլեի* կնիքը:

Չվերծանվող, ջնջվելու կամ պատռվածքի հետևանքով անընթեռնելի քառերն ու տեքստի հատվածները պարսկերեն վերծանության ու քարզմանական տարբերակներում նշված են բազմակետերով՝: Անկյունաձև []

փակագծերի մեջ առնված քառերը կամ քառերի խմբերը ավելացվել են տեքստի բովանդակությունը ավելի հասկանալի դարձնելու նպատակով:

Քանի որ հայերենում չկա պարսկերենի տառադարձման որևէ համընդհանուր ընդունված տարբերակ, ուստի տվյալ դեպքում հետևում ենք Հ. Փափազյանի կողմից օգտագործված տարբերակին, երբ «մարկային, սոցիալական, վարչական և այլ տերմինները, ինչպես նաև աշխարհագրական անուններն ու օտար անձնանունները մեծ մասամբ տրված են բնագրի պարսկական արտասանությամբ, ի բաց առյալ մի քանի տերմիններ ու անուններ, որոնք մեր գրականության մեջ տրադիցիոն կերպով արմատացել են հատուկ՝ տեղական արտասանությամբ, ինչպես օրինակ՝ «վիլայեթ», «մելիք», «դարուղա» և այլն»¹⁰⁹:

Խորին շնորհակալություն ենք հայտնում Մատենադարանի տնօրինությանը և աշխատակիցներին սույն ժողովածուն կազմելու ընթացքում ցուցաբերած օժանդակության և լավագույն պայմաններ ապահովելու համար:

Մեր երախտագիտությունն ենք հայտնում Գայանե Սկրտումյանին ոլոշ հրովարտակներում տեղ գտած արաբերեն հատվածների քարզմանության գործում ցուցաբերած օգնության համար և պրոֆ. Ֆրենսիս Ռիշարին՝ սիյալով գրությունների վերծանության համար Ֆրանսիայի Ազգային գրադարանի ֆոնդերի պարսկերեն ձեռագրերից այդ քվային համակարգի պատճենները մեզ տրամադրած լինելու համար:

Մեր շնորհակալությունն ենք հայտնում ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի Իրանի բաժնի աշխատակիցներին սույն աշխատության բննարկման ընթացքում կատարած արժեքավոր առաջարկությունների համար:

¹⁰⁹ Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ 1, էջ 39:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 1

Շահ Աբաս Բ-ի 1652թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն Գանձասարի Գրիգոր կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքների

Կաթողիկոսական դիվան, բղթ. 2ա, վավերագիր 51, պատճեն, մեծ. 33.5 x 89 սմ, գիր՝ նասրա՝լիդ, շիրասբե

Նա է՝ Ալլահը. փառք նրան
Իշխանությունն Ալլահինն է:
Ո՛վ Սոհամմադ, ո՛վ Ալլի

Իմ հայր շահը, Ալլահը բող նրա հոգին լուսավորի:

[Շահ Աբաս Բ-ի կնիքի պատճեն]. «Հանուն Ալլահի, սրբության շահի»¹¹⁰
ծառա Աբաս Բ, եթե մեկը Ալլիի հետևորդը չէ, իմ սրտովը չէ, ով նրա շեմքին չէ
գեղնատարած ինչպես հող, բեկուզ հրեշտակ լինի, անեծքի է արժանի»¹¹¹

Արքայական հրաման հրապարակվեց հետևյալի մասին. քանզի 1031թ. ռաջաբ ամսով¹¹² բվագրված դրախտաբնակ միապետի *ռադամով* Գանձակի, Ղարաբաղի ու Շիրվանի հայերի կաթողիկոսությունը Օվանես կաթողիկոսի մահից հետո շնորհվել էր ազնվագույն քրիստոնյա Գրիգոր կաթողիկոսին¹¹³: Այդ առթիվ վերոհիշյալ Գրիգոր կաթողիկոսը գալով երկնային գահի բարձրությանը հասնող արքայական պալատ, խնդրեց Մեր արքայական Մեծության ստորագրությամբ վերահաստատել կաթողիկոսությունը [իր անունով]: *Ավարեջնի* ու *թովջիսի դաֆթարի* հիման վրա հաստատեցին այդ իրողության անփոփոխ լինելը: Ուստի ազնվագույն քրիստոնյա Գրիգոր կաթողիկոսի հանդեպ ունեցած մեր շահական ողորմածությամբ, ըստ կարգի, այդ դիրքը նրան շնորհեցինք: Վերոհիշյալ հայերի համայնքը բող Գրիգոր կաթողիկոսին իր առաջնորդը ճանաչի և այդ դիրքի պարտականությունները նրան վերապահի, նրա օրինավոր խոսքին ու կամքին չհակառակվի և նրան պատվելը անհրաժեշտ համարի: Եվ սա բող ընդունեն որպես խիստ կարգա-

¹¹⁰ Ալլի՝ Սոհամմադի դուստր Ֆաթիմայի ամուսնու անվան հոմանիշն է:

¹¹¹ Կնիքը արտանկարված է:

¹¹² 1622թ. մայիս 12 – հունիս 11: Ճիշտ է բերես 1044 հ. թ. ռաջաբ ամիսը (1634թ. դեկտեմբերի 21 – 1635թ. հունվարի 20), քանի որ այդ ամսաթվով ու նշված բովանդակությամբ հրովարտակ է հրապարակվել շահ Սաֆի Ա-ի կողմից, որի բնագիրը հրատարակվել է (տե՛ս Հ. Փափազյան, Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը, հրովարտակներ, պրակ II, Երևան, 1959, վավ. 23, էջ 110): Պատճեն կազմվել է XIX – XX դարերում և ունի մեծ ալ սխալներ:

¹¹³ Գանձասարի Հովհաննես կաթողիկոսը մահացել էր 1634թ., նրան հաջորդել էր Գրիգոր կաթողիկոսը (1634-1653թթ.) (Մ. Մմբատեանց, Նկարագիր Սուրբ Ստեփանոսի վանուց Սադիանի եւ միւս վանօրէից եւ ուխտատեղեաց եւ քաղաքացւոց եւ գիւօրէից որք ի Շամախոյ քեմի, Տիփսիս, 1896, էջ 237):

դրություն, ամեն տարի նոր հրամանագիր չպահանջեն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1062թ. ջումադի երկրորդ ամսին¹¹⁴:

[Հակառակ կողմում]

Վեցիրության և բախտի հանգրվան, փառահեղ ու վսեմաշուք, միապետական հզոր քաղաքության բարձրաստիճան *էքեմադ-ուդ-դովլեի* գրության հիման վրա, որ բովանդակում է Նորին Մեծության տրամադրության տակ գտնվող նախկին *ռադամով* վերջ:

1) Բարձրագույն կնիքի դրոշմը; 2) Ալլահին եմ ապավինում... [կնիքի պատճեն]. «Խալիֆե Սուլթան»; 3) արքայական կնիքի դրոշմը; 4) գրանցվեց *ռուգ-նամչեում*; 5) ...; 6) գրվեց, [կնիքի պատճեն]. «Իբն Հասան»; 7) գրանցվեց *սարխսարի դաֆթարում*, [կնիքի պատճեն]; 8) աչքի անցկացվեց, [կնիքի պատճեն]; 9) [կնիքի պատճեն]. «Նազար Ալի Մազանդարանի»; 10) գրի առնվեց... *դաֆթարում*:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 2

Շահ Աբաս Բ-ի 1654թ. հրովարտակը, որը հաստատում է Ագուլիսի Ս. Թովմա Առաքյալի վանքի իրավունքը՝ զանձել վանքին հատկացված մուղարարին այնտեղի համայնքից և արգելում ռոնձությունները վանքի եկամուտների նկատմամբ

Կաթողիկոսական դիվան, բղթապանակ 1ա, վավերագիր 99, պատճեն, մեծ. 48 x 20.8սմ, գիր՝ շիրասբե

Նա է:

Իշխանությունն աստծունն է:

Շահ Թահմասպը, բող Ալլահը նրա գերեզմանը լուսավորի
Իմ մեծ պապը¹¹⁵, բող հողը նրա վրա քեթև լինի
Նորին արքայական սրբազնության պատճենի կնիքի տեղը

Արքայական հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալի մասին. Ագուլիսի վանքի հայ վանականների առաջնորդը գալով բարձրագույն դուռը՝ ներկայացրեց դրախտաբնակ աշխարհակալ արքայի *քալազի* հրամանագիրը, որ հրապարակվել է 1015 թ. ռաբի՝ առաջին ամսին¹¹⁶, ըստ որի.

¹¹⁴ 1652թ. մայիսի 10 – հունիսի 8:

¹¹⁵ Խոսքը Շահ Աբաս Ա-ի մասին է:

¹¹⁶ 1606 թ. հուլիսի 7 - օգոստոսի 6: Շահ Աբաս Ա-ի այդ հրովարտակը ուսումնասիրվել ու հրատարակվել է Հ. Դ. Փափազյանի կողմից (Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ II, վավ. 6, էջ 83, 85-86):

«Ինչպես հայտնի դարձավ բարձրագույն *դիվանի* մեծահոգի բարձրաստիճան *մուսրովֆիների* հաստատումից, Ագուլիսի վանքի ու միաբանների *մուղարարին* Ագուլիսի [համայնքի] վրա է եղել: Ուստի անհրաժեշտ է, որ սրանից հետո էլ նույն կարգով Ագուլիսի վրա համարեն, և բոլ ոչ որ չմիջամտի: Նմանապես վանքի մարդիկ հայտնեցին, որ նրանք Ագաղ Ջիրսնում¹¹⁷, Դոնիս գետի [մոտակայքում]¹¹⁸, Վանանդում¹¹⁹, Շողորում¹²⁰ և այլուր որոշ *մուլքեր* ու այգիներ ունեն, որոնք հին ժամանակներից Ագուլիսի վանքին են պատկանել, իսկ հիշյալ վայրերի մարդիկ դրանց բերքը յուրացնում են և վանքի *սարքարին* դրանց *բահրեչեն* չեն վճարում: Նորին Մեծություն Ջամշիդի փառքն ունեցող դրախտաբնակ արքայի ժամանակներից մինչև օրս հիշյալ *մուլքերն* ու այգիները վանքին են պատկանել: Ուստի անհրաժեշտ է, որ այնտեղի *քալանթար* իրողությանը վերահասու լինի և այն *մուլքերը*, որոնք այդ *մահալներում* են և հին ժամանակներից վանքին են պատկանել, ըստ կարգի նորից ճանաչվեն վանքի սեփականությունները և թող այն, ինչ որ դրախտաբնակ արքայի ժամանակվանից տվել են վանքի առաջնորդին, այժմ էլ շարունակեն տալ և չհակառակվեն: Իսկ այն, ինչը, որ որևէ կերպ, հրամանին ու կարգին հակառակ, նրանցից խլել են, առանց պատճառաբանությունների, թող ետ վերադարձնեն:

Այնտեղի *դարուղան* պարտավոր է այս հարցում հնարավորինս օգնություն ցուցաբերել և որևէ մեկին թույլ չտալ սույն գրության բովանդակությանը հակառակվելու: Թող տարեցտարի այդ *մուլքերի* իրական *բահրեչեն* գանձեն ու հանձնեն վանքի առաջնորդին և ամեն տարի նոր հրամանագիր չպահանջեն»:

Եվ խնդրեցին այս [հրամանագիրը] հաստատել մեր արքայական բարեբախտ ստորագրությամբ: Ուստի կարգադրեցինք վերոհիշյալ հրամանագիրը մեր արքայական ստորագրությամբ ստորագրված ու հաստատված համարելով՝ ինք կարգին ու անփոփոխ կանոնին համապատասխան, ոչ մեկին թույլ չտալ ոտնձգություն կատարել Ագուլիսի վանքի *մուղարարի* նկատմամբ: Եվ թող այն, ինչ որ հնուց ի վեր վերոհիշյալ վանքին է հատկացված եղել, առանց բերքից յուրացնելու, համարեն այն վանքի *սարքարի*

¹¹⁷ Այս շրջանը, որ մտել է պատմական Սյունիքի Գողթն գավառի մեջ, անվանվել է նաև Ագատ-Գիրան, Ագատ-Ճիրան և Բստածոր (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 344):

¹¹⁸ Գետ Սյունիքի Գողթն գավառում. հայերեն հնչել է Տեռնիս կամ Տրունիս: Այս գետը հոսում է Վանանդաձորով և իրար է միացնում Վերին և Ներքին Ագուլիսները (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 341 և նրա բարտեզը):

¹¹⁹ Վանանդը կամ Վանանդաձորը, որը անվանվել է նաև Տասղին ու Տրունիք, հիշատակվում է Ագուլիսից դեպի արևմուտք՝ Գողթն գավառում (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 338):

¹²⁰ Հայերեն Շողոր տեղանվան իրանական աղավաղումն է: Շողորը գտնվում է Սյունիքի Երնջակ գավառի Ժարածոր ձորակում, 1,5 փարսախ (≈9կմ) Բխտ բնակավայրից դեպի արևմուտք (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 351, 352):

իրավասության ներքո, և հին կարգի համաձայն հանձնեն վանքի առաջնորդին: Այնտեղի *ամիրները* պարտավոր են *քալանթարի* հետ վերահասու լինել իրողությանը և գրվածին համապատասխան օրինական օգնություն ցուցաբերել: Թող այս համարեն խիստ կարգադրություն, ամեն տարի նոր հրամանագիր չպահանջեն, և երբ *փարվանչեն* կնքվի արքայական կնիքով, հավատ ընծայեն:

Գրվեց 1065թ. արքայան մուհարամ ամսին¹²¹:

[Հակառակ կողմում]

Իշխանության, *վեզիրության* և բախտի հանգրվան, միապետական հզոր բազմությունների բարձրաստիճան *Էլքեմաղ-ուդ-դովլեի* գրության հիման վրա. վերջ:

1) Ալլահին են ապավինում..., կնիքի տեղը, 2) Նա է, պատճենը համապատասխանում է բնագրին, ստորագրություն, [կնիք]: 3) գրվեց, կնիքի տեղը; 4) գրանցվեց *սարխաթի դաֆթարում*. կնիքի տեղը, 5) աչքի անցկացվեց, կնիքի տեղը; 6) կնիքի տեղը; 7) գրի առնվեց, կնիքի տեղը:

o

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 3

Շահ Աբաս Բ-ի 1657թ. հրովարտակը՝ հրապարակված ի հաստատումն միալի, ըստ որի Ղարաբաղի Ղազանչի, Բոլատակ ու Փիրջամալ գյուղերը բարձրաստիճան պաշտոնյա Սաֆի Ղուլի Բեկի սեփականությունն են և արգելվում են դրանց նկատմամբ այլոց ոտնձգությունները

Կարողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավերագիր 50, պատճեն, մեծ. 21.5 x 34.5 սմ, գիր՝ շիրաքե, նասրալիդ

Կնիքի տեղը

Արքայական հրաման եղավ որպեսզի վարվեն ըստ կցված բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթի* օրինակելի *միսալի*, նրա բովանդակությունից չշեղվեն և ամենալուսավոր *շարի* իրենց ուղեցույցը համարեն: Նշված անձիք, մինչև որ իրենց սեփականատիրական իրավունքները վերոհիշյալ *մուլքերի* նկատմամբ *շարի* արդար վճռով ու օրենքով չհաստատեն, չպետք է նեղեն միապետի մերձավոր բարձրաստիճան պալատական, հուսալի ու բարեբախտ *նազիր-ե բոյութաթ*, *խասսե-ե շարիֆեի սարքար* Սաֆի Ղուլի Բեկին պատկանող *մահալների ռայաթներին* ու հողագործներին՝ վերջինիս *մուլքերի* նկատմամբ ունեցած իրենց հավակնություններով: Իսկ եթե օրինական պահանջ կունենան, ապա թող ներկայանան բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթ* որպեսզի *շարիաթին* համապատասխան որոշում կայացվի: Ղա-

¹²¹ 1654թ. նոյեմբերի 11 - դեկտեմբերի 11:

րաբաղի *բեկարբեկի վաքիլները* պարտավոր են սույն գրությունը վճռված համարել:

Գրվեց 1068թ. սրբազան մուհարամ ամսին¹²²:

Համապատասխանում է բնագրին, գրեց բժիշկ Միրզա Ջահիթարը Շուշի քաղաքում 1309թ. ջումադի առաջին ամսի 24-ին¹²³:

Կաթողիկոսական դիվան, բղթ. 2ա, վավերագիր 49, պատճեն.
մեծ. 22 x 34.5 սմ, գիր՝ շիրասբե

[Թուրքալի պատճենը]:

Ինչպես գեկուցվեց Ղարաբաղի *օլթալի* գտնվող Ղազանչի¹²⁴, Շենխեր¹²⁵, Վերին ու Ներքին Քուլատակ¹²⁶ գյուղերի հողերն ամբողջովին և Փիրջամալ գյուղի¹²⁷ 4 դանգերը, այդ *օլթալի* նախկին *նսգիր*, Նորին Մեծության մերձավոր բարձրաստիճան, պալատական, բախտի ու հարստության հանգրվան, վսեմաշուք իշխանավոր, հայցող Սաֆի Ղուլի *Խանի* ժառանգական *մուլքն* են և արդարացի կերպով գտնվում են վերոհիշյալ պաշտոնյայի տնօրինության ներքո: Բայց որոշ անձիք առանց իրենց սեփականատիրական իրավունքները այդ *մուլքերի* նկատմամբ հաստատելու ամենալուսավոր *շարիին* հակառակ արգելում են վերոհիշյալ պաշտոնյայի *վաքիլներին* այդ *մուլքերը* տնօրինել, և ապօրինի նեղություն են պատճառում նրա *ռայաքներին*: Ուստի որոշվեց, որպեսզի մինչև վերոհիշյալ մարդիկ իրենց սեփականատիրական իրավունքները *շարի* արդար որոշմամբ ու օրենքով չհաստատեն, վերոհիշյալ Նորին Գերազանցությանը պատկանող *մուլքերի* նկատմամբ հավակնություններ չունենան և նրա *ռայաքներին* ու գործակալներին նեղություն չպատճառեն: Իսկ եթե օրինական պահանջ կունենան, խնդրի լուծման համար կարող են առանց որևէ օրինական արգելքի այն կողմերի բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարսար* ներկայանալ որպեսզի քննություն անցկացվի և ըստ պայծառ *շարիարի*

¹²² 1657թ., հոկտեմբերի 9 – նոյեմբերի 8:

¹²³ 1891թ., դեկտեմբերի 28:

¹²⁴ Ղազանչի շենք Ս. Բարխուդարյանցը տեղադրում է Ղարաբաղի Ջրաբերդ գավառում, Խաչենի ու Ջրաբերդի միջև սահմանային գոտում գտնվող Կիչան սարից դեպի հյուսիս-արևելք (Ս. Բարխուդարյանց, Արցախ, Բագու, 1895, էջ 213):

¹²⁵ Շենխեր բնակավայրը Ս. Բարխուդարյանցը հիշատակել է Ղարաբաղի Վարանդա գավառում, Ներքին Թաղավարդ գյուղի մոտակայքում (Ս. Բարխուդարյանց, Արցախ, էջ 89):

¹²⁶ Քուլատակ բնակավայրը հիշատակվում է Ղարաբաղի Խաչեն գավառում, նույնանուն գետակի ձախ ափին (Ս. Բարխուդարյանց, Արցախ, էջ 168):

¹²⁷ Փիրջամալ գյուղը Ս. Բարխուդարյանցը նշել է Ղարաբաղի Վարանդա գավառում, «Աղուն գավառի դաշտաբերանի վերայ կախում սարի արևելահայեաց լանջի վերայ, Նախիջևանի գյուղի մոտակայքում» (Ս. Բարխուդարյանց, Արցախ, էջ 89):

օրենքի որոշում կայացվի: Վերոհիշյալ *օլթալի* պատվարժան *բեկարբեկի վաքիլները* պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել՝ բույլ չտալով ոչ մեկին *շարի* ճշմարիտ ուղուց շեղվել:

Գրվեց 1067թ. սրբազան մուհարամ¹²⁸ ամսին:

[Կնիքի պատճեն]. «Ալլահին ապավինելով ու նրան հնազանդ, աստծո ծառա Մոհամմադ Հուսեյն», [երեք կնիքների ոլորշմ]: համապատասխանում է բնագրին, գրեց *Քարալալի* Մուսթովֆիի որդի Ջաբրայիլը, 1309թ. ջումադի առաջին ամսի 25-ին¹²⁹, Շիշեում¹³⁰:

Վ Ա Վ Ե Բ Ա Գ Ի Բ 4

Շահ Աբաս Բ-ի 1658թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն մահմեդական հոգևորականության ֆաթվայի, ըստ որի հայը իրավունք ունի որպես սեփականատեր տնօրինելու իր կողմից գնված կալվածքի եկամուտները, իսկ նախկին սեփականատիրոջ ժառանգները իրավունք չունեն դրանց նկատմամբ
Կաթողիկոսական դիվան, բղթ. 1ա, վավերագիր 102, բնագիր¹³¹
մեծ. 24.6 x 92.5 սմ, գիր՝ շիրասբե, նասթալիկ, նասխ

[Շահ Աբաս Բ-ի կնիքը]. «Սրբության շահի ծառա Աբաս Բ, բարձրագույն դիվանի պատճենի կնիքը»

Աշխարհասատ հրաման եղավ, որպեսզի վարվեն *շիա ուլամաների* ու բարեգութ օրինյալ *ֆակիհների* կողմից, թող հարատևեն նրանց խոսքերը մարդկանց շրջանում, ստորև հրապարակված *ֆաթվային* համապատասխան, նրա խմաստից ու բովանդակությունից չշեղվեն և ամենալուսավոր *շարի* էությունը առաջնորդվելով՝ կարգադրությանը չհակառակվեն: Բոլոր *մահալների* *հաքիմները* պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել և այն իրենց պարտականությունը համարել:

Գրվեց 1068թ. պաշտելի ռաջաբ ամսին¹³²:

Թող Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մոհամմադին:

Հանուն ողորմած և գթառատ Ալլահի:

¹²⁸ 1656թ. հոկտեմբերի 20 - նոյեմբերի 19:

¹²⁹ 1891թ. դեկտեմբերի 27:

¹³⁰ Շուշի քաղաքի անվան տաքերակ:

¹³¹ Բնագիրը վերանորոգվել է, որի հետևանքով փակցված թղթի տակ են մնացել հակառակ կողմի գրությունն ու կնիքը:

¹³² 1658թ. ապրիլի 4 - մայիսի 4:

Դիշտ է բարձրագույն օրենքը և թող այն հենվի իրավունքի ու պարտականությունների պահանջների վրա, և փառք Բարձրյալ Ալլահին, որ գիտի ճշմարտությունը, [կնիք]. «Ալլահի հավատի ծառա, Մոհամմադ Մոհսեն»:

Մահմեդական *ուլամաներն* ու մեծահոգի *ֆակիհները*, որոնց խոսքերը թող հարատևեն աշխարհում մինչև Ահեդ Դատաստանի Օրը, ի՞նչ են կրամայում հետևյալ հարցի մասին, եթե հայերի մի խումբ իր որոշ *մուլքերն* ու շարժական գույքը որոշ գումարի դիմաց վաճառած լինի իսլամի օրենքներին համապատասխանող կալվածագրով ու գնվածը հանձնած լինի Ուլլիխսայի վանքում բնակվող այնտեղի սպասավոր Խալեդի տնօրինմանը: Եթե Խալեդի ու այդ խմբի միջև կայացած գործարքը *շարի* օրենքներով քննված ու ըստ նրա կանոնների ճիշտ ու օրինական լինի, ապա Խալեդը իրավունք ունի՞ արդյոք գնվածի բերքն ու եկամուտները գործարքի կնքման ժամանակվանից սկսած տնօրինելու ու ծախսելու այնպես, ինչպես ցանկանում է, քե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք: Թող Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մոհամմադին և անբիժ բարեպաշտներին մինչև Ահեդ Դատաստանի Օրը:

Կենդանի է Նա:

Այո:

Ալլահն է Բարձրյալ և Նա գիտի, գրեց [կնիք]:

Նորից ձեր կարծիքը հայտնեք հետևյալի մասին. վերոհիշյալ խմբի [նախկին տիրոջ] ազգականներից որևէ մեկը իրավունք ունի արդյոք վերը շարադրված *մուլքերին* ու շարժական գույքին ժառանգաբար տիրելու հավակնությամբ այդ գործարքը չեղյալ հայտարարելու և առանց օրինական պատճառի արգելելու վերոհիշյալ Խալեդին տրամադրված այդ *մուլքերն* ու գույքը տնօրինել կամ գանձել այդ *մուլքերի մալիքանեն*, քե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք: Թող Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մոհամմադին և անբիժ բարեպաշտներին մինչև Ահեդ Դատաստանի Օրը:

[Լուսանցքում]

Կենդանի է Նա:

Ոչ:

Ալլահն է Բարձրյալ և Նա գիտի, գրեց, [կնիք].

[Հակառակ կողմում]

[Հայերեն]

«Երկրորդ Շահաբասի *ռադամն* է, գոր գրե ըստ *ֆարվայի շարին*: Որե՛ այսպես: Նախ քե՛ եթե տաճիկ ոմն ծախիցե ումենն հայոց *գմուլքն* մի ի ձեռն *շարի*, հաստատուն գրով և դապալալով, այլ ոչ ես կարե միսանգամ դաւայ առնել, և յետս առնուլ գծախեալ *մուլքն* ի հայոյն: Դարձեալ քե՛ եթե այն ծախսող տաճիկ ազգականն դաւայ առնիցե ընդ առնող հայոյն, թէ ես ինձ գոյ բաժին ի յայդ մըքդ, քիշարե և ոչ կարե առնել դաւայ ի Ռ-ԿԸ բոլին:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 5

Շահ Աբաս Բ-ի 1658թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված Դարաշամքի Բաշքենդ, Օթթաքենդ ու Դիքքենդ գյուղերի բնակիչների խնդրագրի հիման վրա, որով Ատրպատականի տեղական իշխանություններին հրահանգվում է պարզել խնդրարկումների մուլքերի նկատմամբ Միր Սաֆի Գեչի հավակնությունների իրավացիությունը և արգելել անօրինականությունները

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. Լք, վավերագիր 103, բնագիր, մեծ. 18 x 44.5 սմ, գիր՝ շիրասեն, նասրաւիլի

[Շահ Աբաս Բ-ի կնիքը]¹³³

Աշխարհաստտ հրաման եղավ որպեսզի Ազերբայջանի *բեկլարբեկի վաքիլներն* ու *վեզիրը* ամենապոտաժոր *շարի* անդամների ներկայությամբ պարզեն իրողությունը՝ բոլի չտալով Միր Սաֆի Գեչին խնդրարկումներին նեղել նրանց *մուլքի* ու *դշադի* նկատմամբ ունեցած ապօրինի հավակնություններով: Եթե խնդրարկումների հետ որևէ վեճ կունենա, մինչև իր պահանջը չհաստատի ու *շարի* լիազորությունը չստանա, բող ոտնձգություններ չկատարի: Եվ այս բող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն:

Գրվեց 1068թ. պաշտելի ուաջաբ ամսին:

Ամենամիաստ ծառաներ Դարաշամքի¹³⁴ Բաշքենդ¹³⁵, Օթթաքենդ¹³⁶ ու Դիքքենդ *ռալաքներին* ու խեղճերի խնդրագիրը

Ձեկուցում են բարձրությանը [հետևյալը]. «Օրես Միր Սաֆի Գեչի եկել, խեղճերիս անօրինական հարկապահանջությամբ նեղում էր [պնդելով], թե հիշյալ *մահալների* 6 *դանգերից* 1 *դանգը* իր օրինական *մուլքն* է: Բայց թշվառներս սերնդեսերունդ շարունակաբար տնօրինել ենք այն կալվածքը և նրա նկատմամբ որևէ մեկի իրավունքի մասին տեղյակ չենք: Իսկ նա թշվառներին հանդեպ բռնություն ու անօրինականություն է գործում: Խնդրում ենք աշխարհաստտ հրամանագիր շնորհել, որպեսզի մինչև, որ

¹³³ Տես վավերագիր 4-ի շահական կնիքը:

¹³⁴ Շամքի ձորը կամ Դարաշամքը գտնվում է Արաքսի աջ ափին, ներկայիս Իրանի տարածքում:

¹³⁵ Այս անվամբ գյուղ ներկայումս նշվում է Իրանի Մակվի գավառի (շահրեստանի) Ղալադարասի շրջանում (դեհեստան), Մակու քաղաքից 16/15 կմ դեպի հյուսիս-արևմուտք (ص ۷۵, ۱۳۳۰, استان آذربایجان, جلد ۴, فرمینگ جغرافیائی ایران):

¹³⁶ Նույնանուն գյուղ ներկայումս նշվում է Իրանի Մակվի գավառի (շահրեստանի) Փողաշտի շրջանում Արաքս գետի ափամերձ գյուղերի թվում (فرمینگ جغرافیائی ایران), جلد ۴, استان آذربایجان, ۱۳۳۰, ص ۵۶:

նա իր պահանջը թագավորանիստ Թավրիզի շեյխ-ու-խայամի և Ագերբայ-ջանի պատվարժան վեզիրի ներկայությամբ չհաստատի ու չապացուցի. և նրանց լիազորությունը չստանա, բշվառներիս չնեղի: Եվ այդ Ալլահն ու [նրա] մարգարեն անտես չեն առնի»: [Պահանջվում է.] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանը:

[Լուսանցքում]

Օրինական հրամանագիր, որ պետք է գործադրվի, ստորագրություն.

պալատական ծառա Սաֆի Ղուլի

[Հակառակ կողմում]

[Կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին, նրա ծառա Սաֆի Ղուլի»: [Կնիք].

«Համաձայն բարեգութ Ալլահի, Մոհամմադ Իբն Մեհդի»:

[Հայերեն]

Թե Գեջն յոլուից մըքի դաի չա[նի]:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 6

Շահ Աբաս Բ-ի 1658թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, ըստ որի զիմնի հայը պարտավոր չէ իր անհավատ ծառայի համար ջիզյա վճարել, եթե ծառան նույնպես զիմնի չէ

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1բ, վավերագիր 106, բնագիր, մեծ. 17.5 x 64 սմ, գիր՝ շիքասքե, նասրապիղ, նասխ

[Շահ Աբաս Բ-ի կնիքը]¹³⁷

Աշխարհաստ հրաման եղավ որպեսզի շիա մահմեդական ուլամաների ու մեծահոգի օրինյալ ֆակիհների կողմից, թող հարատեն նրանց խոսքերը մարդկանց շրջանում, ստորև հրապարակված ֆաթվային համապատասխան վարվեն, նրա իմաստից ու բովանդակությունից չշեղվեն, ամենալուսավոր շար'ի էությանը առաջնորդվեն և պայծառ շարիաթին հակառակվելուց ձեռնպահ մնան: Բոլոր մահալների շար'ի և ուրֆի հաքիմները պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել և այս իրենց պարտականությունը համարել:

Գրվեց 1069թ. սրբազան մուհարամ ամսին¹³⁸:

Նա է:

Հանուն ողորմած և գթառատ Ալլահի:

Ճիշտ է բարձրագույն օրենքը, որ ճշմարտության ուղին է: Փառք Ալլահին և Նա գիտի, [կնիք]:

Տասներկու իմամների շիա ուլամաներն, Ալլահը թող նրանց բոլորին օրհնի, ի՞նչ են հրամայում հետևյալ հարցի մասին, եթե հայ Խալեդը, որը զիմնի է, մի անհավատ ծառա ունենա, ապա այդ դեպքում որևէ մեկը իրավունք կունենա՞ վերադարձնել ծառայի համար նրա տեղ Խալեդից ջիզյա պահանջելու և դրա համար նրանից որևէ բան գանձելու, թե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք: Թող Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մոհամմադին և անբիժ բարեպաշտներին մինչև Ահեդ Դատաստանի Օրը:

[Լուսանցքում]

Ոչ:

Եվ Բարձրյալ Ալլահը գիտի:

Եթե միայն այդ ծառան ես զիմնի չէ, [կնիք]:

[Հակառակ կողմում]

Ո՛վ Ալի, [կնիք]:

[Հայերեն]

Չէ՞¹³⁹ վասն գնած դուլից, որ նորա բնա ջազիայ չլինի:

Բայց եթե հայ լիցի ծառայն ես: 'ի ներքոյ գրեալ է, թէ չգիտացի թէ ինչ մտօք է գրեալ, սակայն Սիրգայ Թաղդէսն այսպէս մեկնեաց, իբրու զի՝ եթէ հայ լիցի գնեալ ծառայն, պարտ է տալ զջազիայ, իսկ եթէ ուրում կամ վրացի կամ այլ քրիստոնէայ սզգի լինիցի գնեալ ծառայն որք չեն ջազիայ տուօրք, յայնպիսիաց չէ պարտ առնուլ զջազիայ:

Ի՞նչ՝ երկրորդ Շահաբասի ռադամն է, թէ հայոց արժարագին ծառային ջազիայ ոչ գոյ: Որոյ աղագաւ, Շէխիսլամն զֆարվայ գրէ թէ եթէ հայ որ ունիցի զգնած քեաֆիր ծառայ, ոչ որ կարէ վասն այն ծառային առնուլ 'ի տեսնէն նորին 'ի հայոյն զջազիայ: Բայց 'ի լուսանցն առննքեր մեծ կնքոյն գրէ թէ՝ բայց եթէ հայ լիցի ծառայն ես: և զայս ոչ գիտացի, թէ որով մտօք գրէ, զի վերասացելոյն երեկ ներհակ: Եւ Շահն 'ի զլուս գրոյն զոտղամ գրէ: 'ի թուին տաճկաց ոկր¹⁴⁰:

¹³⁹ Էջմիածնի դիվանում վավերագրի հերթական համարն է՝ նշված մշակողի կողմից:

¹⁴⁰ Երկու մեկնաբանություններն էլ չեն համապատասխանում հրամանագրի բովանդակությանը, քանի, որ այնտեղ նշվում է, որ, եթե ծառան զիմնի էր, ապա տերը պարտավոր էր նրա համար ես ջիզյա վճարել, իսկ թե՛ հայերը, թե՛ վրացիները զիմնի էին:

¹³⁷ Տե՛ս վավերագիր 4-ի շահական կնիքը:

¹³⁸ 1658 սեպտեմբերի 29 - հոկտեմբերի 29:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 7

Շահ Աբաս Բ-ի 1658թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, ըստ որի հայ զինմին իրավունք ունի, իրեն պատկանող մագրայեն մշակելով, գանձել իրեն հասնող մալիքանեն Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1թ, վավերագիր 107, բնագիր, մեծ. 61 x 19 սմ, գիր՝ նասրաալիդ, շիրասթե, նասիս

[Շահ Աբաս Բ-ի կնիքը]¹⁴¹

Աշխարհասաստ հրամանագիր հրապարակվեց նրա համար որպեսզի *շիա ուլամաների* և մեծահոգի օրինյալ *ֆակիհներ* կողմից, բոլ հարատեհն նրանց խոսքերը մարդկանց շրջանում, ստորև հրապարակված *ֆարվային* համապատասխան վարվեն, նրա իմաստից ու բովանդակությունից չչեղվեն, ամենալուսավոր *շարի* էությունը առաջնություն և պայծառ *շարիարին* հակառակվելուց ձեռնպահ մնան: Այնտեղի *շարի* և *ուրֆի հարիմներ* պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել և այլ իրենց պարտականությունը համարել:

Գրվեց 1069թ. սրբազան մուհարամ ամսին:

Հանուն ողորմած և գթառատ Ալլահի:

Ճիշտ է բարձրագույն օրենքը և թող այն հենվի օրենքի պահանջների ու կանոնների վրա և Ալլահն է փառաբանյալ ու ամենագետ, [կնիք]:

Մահմեդական *ուլամաներ* ու ողորմած և պատվարժան *ֆակիհներ*, որոնց խոսքերը թող հարատեհն մինչև Ահեդ Դատաստանի օրը, ի՞նչ են հրամայում [հետևյալ հարցի մասին]: Եթե մի *մագրայե* գտնվելիս լինի ոմն հայ Խալեդի տնօրինության ներքո՝ նրա օրինական *մալիքանեն* գանձելու իրավունքով, ապա այդ դեպքում Խալեդը իրավունք ունի՞ արդյոք ըստ *շարի* օրենքի վերոհիշյալ *մագրայեի* հողերը մշակելու, թե՞ ոչ: Պարզեցնեք: Թող Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մոհամմադին և անբիժ բարեպաշտներին մինչև Ահեդ Դատաստանի օրը:

[Լուսանցքում]

Նա կենդանի է:

Այո: Եվ Ամենաբարձրյալ Ալլահը գիտի, գրեց [կնիք]:

[Հակառակ կողմում]

Ո՞վ Ալի, [կնիք]:

[Հայերեն]

Վախ՛մ մուլք որ աւեր լինի զինէն ոչ որ խոսօղ չլինի¹⁴²: Փոքր շահապասին է:

¹⁴¹ Տե՛ս վավերագիր 4-ի շահական կնիքը:

¹⁴² Այս բացատրությունը չի համապատասխանում վավերագրի բովանդակությանը:

ԼԲ, Երկրորդ Շահաբասինն է: Գրել շարն *գֆարվայ* թե, երև հայ որ ունիցի գվարելահող կարև տիրել նմա և երբ և կամիցի վարեացել, որովհետև իւրն է, և ո՛չ կարօղ է խօսիլ նմա, և կամ գարել: Եւ շահն ըստ *ֆարվային ռադամ* տայ: Ի՛նչ Ռ-ԿԹ բուին տաճկաց:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 8

Երևանի բեկլարբեկ Նաջաֆ Ղուլի խանին ուղղված շահ Աբաս Բ-ի 1659թ. հրամանագիրը, որը հաստատում է Էջմիածնի վանքի մեկ սարք գութանի մալիեի մու՛աֆուքյան իրավունքը Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1թ, վավերագիր 104, բնագիր, մեծ. 15 x 27 սմ, գիր՝ նասրաալիդ

Իմ հայր շահը, Ալլահը թող նրա հոգին լուսավորի

[Շահ Աբաս Բ-ի կնիքը]. «Սրբության շահի ծառա Աբաս Բ. 1052»

Աշխարհասաստ հրամանագիր հրապարակվեց որպեսզի հայտնի լինի նահանգների կառավարիչ ու փառքի հսնգրվան, Չուխուր Սաադի վսեմաշուր ու բարեբախտ կառավարիչ, բարձրաստիճան *բեկլարբեկ* Նաջաֆ Ղուլի *խանին*¹⁴³, որ սրանից առաջ 1055թ. ռաբի՛ առաջին ամսին¹⁴⁴ Չուխուր Սաադի նախկին *բեկլարբեկի* անունով հրապարակված արքայական *ֆարվանյեի* հիման վրա մեկ սարք գութանի *մալիեն մու՛աֆ* էր արվել Ուչքիլիսայի¹⁴⁵ Փիլիպոս կաթողիկոսի¹⁴⁶ օգտին՝ որպեսզի այդ անվան տակ այլևս ոչինչ չպահանջեն: Օրենս քրիստոնյաների առաջնորդ Ուչքիլիսայի Հակոբ կաթողիկոսը¹⁴⁷ բարձրագույն դուռը գալով՝ տեղեկացրեց, որ Փիլիպոս կաթողիկոսը մահացել է և խնդրեց վերոհիշյալ *մու՛աֆուքյան* իրավունքը իր անունով հաստատել: Ուստի, վերոհիշյալ Հակոբ կաթողիկոսի հանդեպ ունեցած շահական ողորմածությամբ, վերը նշված մեկ սարք գութանի *մալիեի մու՛աֆուքյան* իրավունքը վերոհիշյալ կաթողիկոսի անունով հաստատեցինք՝ այնպես, ինչպես այդ արվել էր նախկին կաթողիկոսի կապակցութ-

¹⁴³ Նաջաֆ Ղուլի խանը Երևանի *բեկլարբեկի* պաշտոնում հաջորդում է 1654թ. ձերբակալված Մոհամմեդ Ղուլի խանին և իշխում մինչև 1663 թվականը (Ջաբարիս Սարեալվազ, պատմություն, հ. Բ, էջ 197թ: Ջաբարիս Ազուլեցու օրագրությունը, էջ 62):

¹⁴⁴ Այս իրավարտակը հրատարակվել է Հ. Փափագյանի ժողովածույում (տե՛ս Հ. Փափագյան, նշվ. աշխ., իրավարտական, պրակ II, վավ. 29, էջ 119-120):

¹⁴⁵ Այսպես (թուրքերեն՝ «երեք եկեղեցիներ») է կոչվում Էջմիածինը պարսկալեզու աղբյուրներում:

¹⁴⁶ Փիլիպոս Ա Աղբակեցին Ամենայն Հայոց կաթողիկոս է օծվել 1633թ. հունվարի 13-ին և մահացել է 1655թ. մարտի 25-ին (Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, հ. Բ, Ս. Էջմիածին, 2001, էջ 2819, 2889):

¹⁴⁷ Հակոբ Դ Ջուղայեցին ամենայն հայոց կաթողիկոս է օծվել 1655թ. ապրիլի 8-ին և մահացել 1680թ. օգոստոսի 1-ին (Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, հ. Բ, էջ 2911, 3033):

յամբ: Ուստի [Նաջաֆ Դուլի խանը], արքայական *ռադամի* բովանդակությամբ ծանոթանալուց հետո պետք է կարգադրված համարի, որ իր *փարիզնեքը* չպետք է այդ մեկ սարք գուրանի *մալիեի* անվան տակ որևէ արահանջ ներկայացնեն, այլ պետք է որպես նրա *մու'աֆուրյան* իրավունք ճանաչեն և վրձնապատկար ընդունեն: Մեծ *մուսրուֆիները* բոլորովն գրանցեն *դաֆթարներում*:

Գրվեց 1069թ. ջումադի երկրորդ ամսի 24-ին¹⁴⁸:

[Հակառակ կողմում]

1) Արքայական կնիքի դրոշմը, [կնիք]. «Արքայական կնիքի դրոշմը»: 2) գրանցվեց *ռուզնամեում*: 3) գրի առնվեց, [կնիք]. «Մոհամմադի բնտանիքի ծառա Հաշեն»: 4) գրվեց, [կնիք]: 5) բննվեց, [կնիք]: 6) գրվեց, [կնիք]. «Ալավիմում եմ Ալլահին»: 7) գրանցվեց *սարխարի դաֆթարում*, [կնիք]:

Վ Ա Վ Ե Բ Ա Գ Ի Բ 9

Շահ Աբաս Բ-ի 1659թ. հրամանագիրը, որը արգելում է Իրանի բոլոր շրջանների տեղական իշխանություններին նեղել ու անօրինական պահանջներ ներկայացնել Էջմիածնի կաթողիկոսի հանձնարարականով իրենց տարածքներում շրջող նվիրակներին ու այլ ենթականերին

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1բ, վավերագիր 105, բնագիր, մեծ. 24 x 34.5 սմ, գիր՝ նասրասլիղ

Իմ հայր շահը, Ալլահը թող նրա հոգին լուսավորի
[Շահ Աբաս Բ-ի կնիքը]. «Սրբության շահի ծառա Աբաս Բ. 1052»

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալ կապակցությամբ.

Քանի որ 1055թ. սաֆար ամսին¹⁴⁹ դրախտաբնակ Նորին արքայական Մեծության *ռադամի* հիման վրա հրապարակված բարձրագույն *ռադամով* կարգադրվել էր, որ Ուլախիյասայի Փիլիպոս կաթողիկոսի աշակերտներին ու մարդկանց, որոնք շրջում են պաշտպանության տակ գտնվող երկրներում¹⁵⁰, *մահալների հաքիմները* հավատի պատճառով չպետք է ապօրինաբար նեղեն և որևէ պահանջ ներկայացնեն: Օրենս [հայ] քրիստոնյաների առաջ-

¹⁴⁸ 1659թ. մարտի 20:

¹⁴⁹ Այս հրովարտակը ուսումնասիրվել ու հրատարակվել է Հ. Փափազյանի կողմից (տե՛ս Հ. Փափազյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ II, վավ. 27, էջ 117 – 118):

¹⁵⁰ Պայմանականորեն այսպես ենթադրվում է «ممالك محروسه» բառակապակցությունը, որը այս շրջանի պարսկալեզու վավերագրերում օգտագործվում է «Մեֆյան պետություն» իմաստով:

նորա Ուլախիյասայի Հակոբ կաթողիկոսը բարձրագույն դուռը գալով՝ տեղեկացրեց, որ Փիլիպոս կաթողիկոսը մահացել է և խնդրեց վերոհիշյալ *ռադամի* հաստատել իր անունով: Ուստի կարգադրեցինք որպեսզի պաշտպանության տակ գտնվող երկրներ *հաքիմները* նախկին *ռադամը* վերոհիշյալ Հակոբ կաթողիկոսի անունով ստորագրված համարեն և ոչ մի դեպքում նրան, նրա աշակերտներին ու մարդկանց չնեղեն, այլ թույլ տան որպեսզի հանգիստ շրջելով՝ աղոթեն մշտնջենական պետության հարատևման համար: Եվ թող իմանան, որ նրանց երախտագիտությունն ու դժգոհությունը անհետևանք չեն մնա: Եվ թող ամեն տարի նոր *ռադամ* չպահանջեն:

Գրվեց 1069թ. ջումադի երկրորդ ամսի 24-ին:

[Հակառակ կողմում]

Նորին Մեծության անմիջական թելադրանքով, [կնիք]:

Վ Ա Վ Ե Բ Ա Գ Ի Բ 10

Շահ Աբաս Բ-ի 1659թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, ըստ որի առանց շար'ի դատական ատյանով հաստատված փաստաթղթի ժառանգները իրավունք չունեն իրենց հասնող ունեցվածքը պահանջելու

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1բ, վավերագիր 109, բնագիր, մեծ. 21.5 x 83 սմ, գիր՝ նասրասլիղ, շիբասթե, նասխ

[Շահ Աբաս Բ-ի կնիքը]¹⁵¹

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց նրա համար որպեսզի *շիա ուլամների* ու մեծահոգի օրինյալ *ֆակիհները* կողմից, թող նրանց խոսքերը հարատևեն, ստորև հրապարակված *ֆաթվային* համապատասխան վարվեն, նրա իմաստից ու բովանդակությունից չշեղվեն: Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկն* ու յուրաքանչյուր *մահալի հաքիմը* պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել և այն իրենց պարտականությունը համարել:

Գրվեց 1069թ. օրինյալ ռամազան ամսին¹⁵²:

Թող վարվեն պարտադիր հպատակության արժանի *շար'ի* օրենքի համաձայն, ստորագրություն, [կնիք]. «Ի սեր Ալլահի, Մոհամմադ իբն Մեհդի 1062»:

Մահմեդական *ուլամներն* ու պատվարժան մեծահոգի *ֆակիհները*, որոնց խոսքերը թող հարատևեն մինչև Ահեդ Դատաստանի Օրը, ի՞նչ են հրամայում հետևյալ հարցի մասին, եթե ոմն հայ Ջեյդի ժառանգները վեճ

¹⁵¹ Տե՛ս վավերագիր 4-ի շահական կնիքը:

¹⁵² 1659թ. մայիսի 23 – հունիսի 22:

ունենան մեկ այլ հայ Խալեդի ժառանգների հետ հետևյալ խնդրի շուրջ: Ջեյդի ունեցվածքից մի որոշ գումար առանց իրենց [Ջեյդի ժառանգների] իմացության տրամադրված լինի Խալեդին, և այն Խալեդի մոտ գտնվի մինչև նրա մահը, իսկ մահից հետո կցվի նրա ժառանգությանը: Բայց Ջեյդի մահից հետո այդ գումարը [Ջեյդի ժառանգների պահանջն]: Իսկ Խալեդի ժառանգները ժխտեն այդ: Եվ հիշյալ Ջեյդի ժառանգները իրենց ձեռքին ունենան իրենց պահանջին համապատասխանող մի անհայտ [նոտարով չհաստատված] փաստաթուղթ: Վեճի նման հանգամանքների դեպքում. եթե հիշյալ փաստաթուղթը *շար'ու'* հաստատված ու լիազորված չէ, և չկա ամենալուսավոր *շար'ի հաքիմի* հրամանագիրը այդ մասին ապա Ջեյդի ժառանգների պահանջը օրինակա՞ն է, թե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք: Թող Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մոհամմադին և անբիժ բարեպաշտներին մինչև Ահեդ Դատաստանի Օրը:

[ឈ្មោះអ្នកបោះឆ្នោត]

Ոչ: Եվ Ամենաբարձրյալ Ալլահը գիտի, գրեց, [ԿՆԻՐ]:

[Հակառակ կողմում]

ՌԴ ԱԺ, [ԿԵԻՔ]:

[Հայերեն],

Այս այն գիրն է, որ *վերջին* հասապ լինի տուել խաչփաշի ատել: Երկրորդ Շահաբաաի *ռադամն* է: Վասն բանից, գոր գրելոց եմ: Ձի գրել *Շաբն գլխարվալ* քէ՝ երէ մի ոմն հայ մեռցի, և ՚ի նորին ազգականացն այլ ոմն եկեալ առ մեռսնողի մնացորդն, ասասցւ քէ՝ մեռանողդ այդ այս ինչ տալոց է ինձ, զի որովհետեւ ազգական է մէր, զայս ինչ եղեալ եմ առ դա յաւանդ: Այնպիսին ասէ՝ քէ և գրուոր ևս ունիցի, ոչ ինձ տացնն մնա, մինչև ՚ի ձեռն *շարի* և վկայութեամբ բազմացդ ոչ հաւաստեսցի: Եւ գրուս գրոյս գրել Շահն *գուդաւ*՝ ի Ռ-Կմթ քոին:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 11

Շահ Աբաս Բ-ի 1661թ. հրովարտակը, որով արգելվում է մահ-
մեղական հոգևորականներին ու պաշտոնյաներին նեղել հայերին
նրանց եկեղեցիների բարձր ու ընդարձակ լինելու պատճառով
Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավերագիր 110, բնագիր.
մեծ. 23.5 x 45.5սմ, գիր՝ շիրաքե, մասրաալիդ

[Շահ Աբաս Բ-ի կնիքը]. «Սրբոթյան շահի ծառա Աբաս Բ, բող Ալլահն օրհնի Նաբիին, Վասիին, Բաթուլին, Սաջջադի երկու բոռներին, Բադերի, Սադեդին, Զազեմին, Ռեզային, Թադիին, Նադիին, Ասրյարին և Մեղիին»¹⁵³

¹⁵³ Նշված են մահմեդական սրբերի հոմանիշները. Նարի («մարգարե») – Մոհամմադ, Վասի («հոգաբարձու») – Ալի, Բաթուլ («կույս») – Մոհամմադի դուստր Ֆարիմա, Սիբթայն («երկու թող») – Մոհամմադի թոռներ ու Ալիի որդիներ Հասանը և Հուսեյնը:

Արքայական հրաման հրապարակվեց հետևյալ կապակցությամբ.

Չուխուր Սաադի, Թուման-ե Նախիջևանի, Հափանաթի, Դարսազյա-
զի և Ագերբաջանի մյուս հայկական *մահալների* քրիստոնյա *ռայաքներն* ու
խեղճերը եկան *դիվան* ու տեղեկացրեցին, որ՝ «Սրանից առաջ Ահմադ Բա-
լավին ու այլոք իրականությամբ չհամապատասխանող դիմում էին հղել *դի-
վանին*, թե ինչյալ *ռայաքները* Դարաքիլիսան¹⁵⁴ և մյուս ավերված վանքերը
վերանորոգելիս նրանց եկեղեցիների սրահները ավելի բարձրացրել ու ըն-
դարձակել են, [նաև] նախկին փայտածածկ տանիքի փոխարեն քարով ու
աղյուսով գմբեթ են կառուցել։ Իրենց պնդումներին համապատասխան
բարձրագույն հրամանագիր են ձեռք բերել և նրա միջոցով, առանց քննուք-
յան ապօրինաբար նեղում են խեղճ քրիստոնյա հայերին՝ նրանցից խոշոր
գումարներ գանձելով։ Այն *վիրայերի արքաքների* ու այլ անձանց մի
բազմամարդ խմբի ձեռքով գրված ու կնքված, նաև Չուխուր Սաադի *քեկ-
յարքեկի* ու Նախիջևանի *հաքիմի վաքիլների*, այնտեղի *շեյխ-ուլ-խալամի* ու
շարի անդամների կողմից հաստատված մի նոտարական փաստաթուղթ
ներկայացրեցին, ըստ որի. «Լեռնիկչյալ վանքերը հին են և ավելի բարձր ու
ընդարձակ չեն վերակառուցվել, ուստի *շարի* համաձայն դրանք քանդելու
ու ոչնչացնելու անհրաժեշտություն չկա»։

Այս պատճառով կարգադրեցինք որպեսզի Չոխտուր Սաադի *քեկյարբե-կի* ու յուրսարանչուր *մահալի* մեծահոգի *խաթիմների վաքիլները* ամենալու-սավոր *շարի* անդամների ներկայությամբ անպայման պարզեն իրողությու-նը և եթե իրոք այդպես է, ապա բոլ Ամմադ Բալավին ու մյուսները այն, ինչ որ այդ պատրվակով այն *վիլայեթի* հայերից *շարին* ու կարգին հակառակ գանձել են, օրինական հրամանագրին հսպատախսան պետք է առանց յու-րացնելու հանձնեն *ռայաքներին* ու խեղճերին: Եվ բոլ այսուհետև վերոհիշ-յալ եկեղեցիների պատճառով, որոնք ավելի ընդարձակ կամ այլ կերպ կա-ռուցված կլինեն, վերոհիշյալ հայերին անօրինական պահանջներ չներկա-յացնեն¹⁵⁵: Ընդհանրապես չպետք է նրանց նեղեն այլ պետք է թողնեն որ-

սեյնը, Սաջաղ («աղորդող») - Ալի իբն Հուսեյն, Բաղեր («ճանաչող») - Մոհամմադ իբն Ալի, Սաղեղ («հավատարիմ») - Ջա'ֆար իբն Մոհամմադ, Զագեմ («բարկությունը գալող») - Մուսա իբն Ջա'ֆար, Ռեզա («համաձայնություն, բույլություն») - Ալի իբն Մուսա, Թաղի («աստվածավախ») - Մոհամմադ իբն Ալի, Նաղի («մաքուր, հրաշալի») - Ալի իբն Մոհամմադ, Աքշարի («մաքրական, ռազմական») - Հասան իբն Ալի, Մեհդի («աստծով առաջնորդվող»): շիաները հավատում են, որ վերջին *իմամը* անհետացել է երկրի երեսից, բայց անտեսանելի կերպով կառավարում է մարդկությանը՝ ճակատագիրը և սպասում են նրա գալու՝¹⁵⁴ - Մոհամմադ իբն Հասան:

155 Հայոց եկեղեցիների վերանորոգման ու վերակառուցման հարցում տեղի մահմեդականության հակառակության ու այդ կապակցությամբ նրանց սաստող մի հրամանագրի հրապարակման մասին է պատմում Չաքարիա Սարկալազը, որը ըստ նրա տեղի է ունեցել Արդեբիլ քաղաքում: Այնտեղի հայկական եկեղեցին լինելով

այնպիսի հանգիստ զբաղվեն հաղթական պետության հարատևմանն ուղղված աղոթքներով: Թող այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն ու ամեն տարի նոր հրամանագիր չպահանջեն:

Գրվեց 1071թ. օրինյալ ռամագան ամսին¹⁵⁶:

[Հակառակ կողմում]

Իշխանության, *վեզիրության* ու բախտի հանգրվան, հզոր միապետական թագավորության փառահեղ և վսեմաշուր *էքեմադ-ուդ-դովլեի* գրության հիման վրա. վերջ: 1) [Կնիք]. «Մոհամմադ Հուսեյն Ղափան-ադ-Դին»: 2) [Կնիք]. «Ի սեր Ալլահի, Մոհամմադ իբն Մեհդի»; 3) [Կնիք]. «Իսմայիլ Ղուլի»: 4) [Կնիք]. «... 1148»:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 12

Շահ Աբաս Բ-ի 1662թ. հրովարտակը, որով Ատրպատականի բեկլարբեկին հրահանգվում է վերջ տալ Բուրբեկլուների կողմից Տաթևի վանքի կալվածքների նկատմամբ կատարվող անօրինականություններին

Կաթողիկոսական դիվան. 2ա, վավերագիր 55, բնագիր¹⁵⁷
մեծ. 16.5 x 27 սմ, գիր՝ շիրասբե, նասրասվիդ

[Շահ Աբաս Բ-ի կնիքը]¹⁵⁸

Արքայական հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Ղափանաթի Տաթևի վանքում բնակվող վանահայր Օհանես¹⁵⁹ տեղեկացրեց, որ վերոհիշյալ վանքին են տրամադրված հողային տարածքներ. ուրիշ հնուց ի վեր գտնվում են նրա *մուրավալլիի*, հողագործների ու [մյուս]

փոքր՝ չէր բավարարում տեղի հայության պահանջները և որոշում են այն ընդարձակել, սակայն տեղի մահմեդական հոգևորականությունը այդ չհանդուժելով փակում է հայկական եկեղեցին: Այս հարցով տեղի հայ համայնքը շահ Աբաս Բ-ին է դիմում և Նոր Ջուղայի *խոջա* Սաֆազի միջնորդությամբ հրովարտակ ձեռք բերում, որպեսզի տեղի մահմեդականները հայոց եկեղեցու վերանորոգմանն ու վերակառուցմանը ոչ միայն չխոչընդոտեն այլև ամեն կերպ օժանդակեն (Ջաբարիա Սարկավազ, Պատմություն, հ. Բ, էջ 35-37): Այս հրովարտակը իր մանրամասներով համապատասխանում է Ջաբարիա պատմիչի գրի առած պատմության վերը նշված մասին և չի բացառվում, որ խոսքը հենց այս հրովարտակի մասին է:

¹⁵⁶ 1661թ. ապրիլի 30 - մայիսի 30:

¹⁵⁷ Վավերագիրը քնն վերանորոգված է, նրա մի մասը՝ ներառյալ նաև կնիքի տեղը քայքայված ու անվերականգնելի է:

¹⁵⁸ Կնիքի դրոշմի մի մասը վնասված է:

¹⁵⁹ Հովհաննեսի նախորդ Տաթևի Մեսրոպ եպիսկոպոսը մահացել է 1663թ. (Հ. Փափագյան, նշվ. աշխ., պրակ 2, էջ 160):

բնակիչների տնօրինության տակ որպեսզի այնտեղ հողագործությամբ զբաղվեն ու ամեն տարվա համար մատչանելիում *ջամ*՝ արված հարկերն ու *հողդուդ-ե դիվանին* վճարեն: Սրանից առաջ Ղափանի Դարաբաս գյուղում¹⁶⁰ բնակվող Թաթար Բեկ Բուրբեկլուի որդի Քազեմը անօրինական վեճ է սկսել հիշյալ վայրերի սահմանների շուրջ: Այս կապակցությամբ կողմերի միջև *բեկլարբեկի* ու *շար ի մուրասադդիի* ներկայությամբ վիճաբանություն է տեղի ունեցել ու երդմնագիր կազմվել, որը նրանց է տրվել: Այս առթիվ արքայական հրամանագիր խնդրեց Ազերբայջանի *վեզիրի* ու բարձրաստիճան *բեկլարբեկի* *վաքիլների* անունով, որպեսզի [նրանք] իրեն նեցուկ կանգնեն: Մեծ *մուսրովֆիների* հաստատումից պարզ դարձավ, որ մատչանելիում Ղափանաթի Օրոտ¹⁶¹ *նահիեի* Տաթևի վանքի *մալոջահաթն* ու *թաֆավուր-ե ջիզլան* որոշակի գումարով *արվաթ-ե ջամ*՝ է արված և որպես *թիուլ* կամ այլ [հատկացում] տրամադրված լինելու, նաև մյուս հարցերի վերաբերյալ մատչանում ոչինչ չկա: Ուստի կարգադրեցինք, որպեսզի բարձրաստիճան *բեկլարբեկի* *վաքիլները* Ազերբայջանի *վեզիրի* հետ ազնվագույն *շար ի* անդամների ներկայությամբ վերահասու լինեն նկարագրվող խնդրի իրողությանն ու կողմերի միջև ընթացող վեճի էությանը և այն, ինչ, որ կարգին ու պայման *շարիաթին* համապատասխան կլինի, գործառության մեջ դնեն, այնպես, որ որևէ մեկի հանդեպ բռնություն ու անօրինականություն տեղի չունենա: Եվ այս բոլոր համարեն խիստ կարգադրություն և արքայական արեզակնային կնիքով հաստատվելուց հետո նրան հավատ ընծայեն:

Գրվեց 1072թ. ռամագան ամսին¹⁶²:

[Հակառակ կողմում]

Իշխանության, *վեզիրության* ու բախտի հանգրվան, հզոր միապետական թագավորության փառահեղ և վսեմաշուր *էքեմադ-ուդ-դովլեի* գրության հիման վրա, վերջ:

1) Ապավինում են Ալլահին..., [կնիք]. «Ի սեր ողորմած Ալլահի, Մոհամմադ իբն Մեհդի»; 2) գրվեց, [կնիք]; 3) գրանցվեց *սարխասի դաֆթարում*; 4) գննվեց, [կնիք]. «Իսմայիլ Ղուլի...»; 5) գրվեց, [կնիք]; 6) ճիշտ է, [կնիք]; 7) գրի առնվեց, [կնիք]. «Մոհամմադի ընտանիքի ծառա Հաշեմ»:

[Հայերեն]

Շահ Սուլթան Հուսեյնի հորմն է որ բուրբեկլուցի նեղություն չի տան վանքին¹⁶³:

¹⁶⁰ Ղ. Ալիշանը այս գյուղը տեղադրում է Ծղուկ գավառի Լորաձորում XIX դարում նրա բնակիչներից 75 տունը հայ էր, իսկ 100-ը՝ մահմեդական (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 220):

¹⁶¹ Որոտն, Որոտան գավառ, Որոտանի երկիր, Որոտու գավառ, Մեծ Հայքի Սյունիք աշխարհում: XIII դարում երկար ժամանակ այդպես է կոչվել Ծղուկ գավառի մեծագույն մասը, որը ընկած էր Որոտն բերդի շուրջը: Երբեմն Որոտն անվամբ կոչվել է նաև ամբողջ Ծղուկը (Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 4, Երևան, 1998, էջ 183):

¹⁶² 1662թ. ապրիլի 20 - մայիսի 20:

Շահ Աբաս Բ-ի 1662թ. հրամանագիրն ուղղված Ատրպատականի բեկլարբեկին, որով վերջինիս հրահանգվում է վերջ դնել Ջեյվա, Տաթև ու Մեղրի գյուղերի բնակիչների կողմից Տաթևի վանքի դեմ գործվող անօրինականություններին

Կաթողիկոսական դիվան, բոթ. 2ա, վավերագիր 54, բնագիր, մեծ. 19.5 x 51.5 սմ, գիր՝ շիրասբե, նասրասլիղ

Հանուն Ալլահի
[Շահ Աբաս Բ-ի կնիքը]¹⁶⁴

Աշխարհաստտ հրամանագիր հրապարակվեց նրա համար որպեսզի փառահեղ ու վսեմաշուք իշխանավոր բարձրաստիճան *ամիր ալ-ումարա* ազնվատոհմիկ, երկրների բարեբախտ կառավարիչ բարեբախտ Մուրթուգա Ղուլի խան *դորչի բաշի* և Ագերբայջանի *բեկլարբեկի վաթիլները* ամենալուսավոր *շարի* անդամների ներկայությամբ վերահաստ լինեն նկարագրվող խնդիրների իրողությանը և ամեն առումով վարվեն սրբազան *շարիաթին*, օրենքին ու կարգին համապատասխան՝ վերականգնելով ոտնա-հարված իրավունքները, վերջ տալով անօրինականություններին և բոլոր չտալով ոչ մեկին պարտադիր *շարի*ն հակառակ վարվել ու նրա ուղուց շեղվել: Այս բոլոր ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և այն իրենց պարտավորվում, և թող նա գրվածը որոշված համարի:

Գրվեց 1072թ. ողորմած շավալ ամսին¹⁶⁵:

Ամենավաստ ծառա Գասպար վանականի ու Ղափանաթի Տաթևի վանքի մյուս միաբանների խնդրագիրը

Խոնարհաբար զեկուցում են բարձրագույն *դիվանին*, որ. «Ստորև նշվողների խումբը հետևյալ անօրինականություններն է գործել՝ մեծ վնաս հասցնելով թշվառ օրինաբանողներին և պատճառ դառնալով մեր ցարու-ցրիվ լինելուն: [Մասնավորապես նրանք] թերանում են հարկերի ու օրինա-կան տուրքերի վճարման հարցում.

- Ղափանաթի Օրոտի Տաթև գյուղի հայ բնակիչները արգելում են թշվառներիս նախկինի պես հողամշակությամբ ու շինարարական աշխա-տանքներով զբաղվել հնուց ի վեր մեզ պատկանող ցանքատարածություն-

ներում, այգիներում և այլուր: Այժմ երկու տարի է, ինչ թշվառներին պատ-կանող հողերը դատարկ ու անմշակ են, որի պատճառով որևէ բերք չի ստացվում: Որևէ մեկին բող կարգադրվի դրանք *շարի* հաստատմամբ ու պահանջով, անմշակ մնալու ժամանակամիջոցի համար փոխհատուցման գումարի հետ վերցնել ու իրենց վերադարձնել, վերջ:

- Բարգուշատի¹⁶⁶ Ջավին գյուղի¹⁶⁷ ժողովուրդը, հատկապես Մուսա Չե-լեալին. նրա եղբորդի Ջամին ու այլոք դիմելով Նորին Գերազանցություն բազավորանիստ Թավրիզի բարձրաստիճան *բեկլարբեկի դիվանին* իրենց պահանջին համապատասխան սխալ դիմում են հղել ու զաղտնի հրամանա-գիր են ձեռք բերել: Դրա շնորհիվ նրա *զաթիքներին* ու *մուլազիմներին* հա-ճախակի բերելով թշվառներիս մոտ մի մեծ գումար են ապօրինաբար գան-ձել: Մշտապես անօրինականություններ են գործում, այն դեպքում, երբ որևէ օրինական իրավունք չունեն, վերջ:

- Նաև Սիսականի Ղափանաթի *մահալներից* մի բանիսում և այլուր օրի-նական պարտագումարների պահանջներ ունենք, որոնք ոմանք ուշացնում ու հրաժարվում են վճարել, վերջ:

- Նաև Թուման-ե Նախիջևանի Սիսական *օլբայի* ու Ղափանաթի Օրո-տի մեջ մտնող որոշ գյուղերի *մուլքերում*, որոնք պարտադիր *հոքմերի* հիման վրա պատկանում են վերոհիշյալ վանքին և եղել են վանքի հին առաջնորդ-ների ժառանգական *մուլքերը* և [նրանց] *ռայաթներից* ամեն տարի գանձել են *բահրեյե-յե մալիքանեն* և այլ *ուջրաթ-ուլ-մասալը*, մի խումբ անձիք են ի հայտ եկել, որոնք ամենալուսավոր *շարի*ն հակառակ մուտք են գործել հիշ-յալ գյուղերը և նեղություն են պատճառում, վերջ:

- Այժմ մեկ այլ խումբ ևս թշվառներին բոլոր չի տալիս իրոշ հողեր ու այլ [կալվածքներ] մշակել ու շենացնել: Ոմանք էլ թերանում են իրենց վրա դրված օրինական տուրքերը վճարելու հարցում ու նեղություն պատճառում: Այս պատճառով կատարյալ չարիք ու անօրինականություն է կատարվում թշվառներին հանդեպ: Խնդրում ենք ազնվագույն օրինյալ բարձրության ողորմածությամբ արդար հրամանագիր շնորհել ուղղված Ագերբայջանի *բեկլարբեկի վաթիլներին* և բարձրաստիճան *մուհասիլ յասավուլ-ե դուռ* Միլ-գա Ալի Բեկին, որը զբաղվում է այնտեղի պետական գործերով, որպեսզի նա պարզի իրողությունը և *շարի* հաստատմամբ ու պահանջով հիշյալ հողերը այդ տարիներին հասցված վնասի փոխհատուցմամբ ետ վերադարձնի և

¹⁶⁶ Բարգուշատ - գավառ Մեծ Հայքի Սյունիք աշխարհում: Համեմատաբար ուշ շրջանի աղբյուրներում նաև այդպես է կոչվել Բաղք գավառի արևելյան մասը՝ Բաղք Սյուսը (Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 1, Երևան, 1986, էջ 619):

¹⁶⁷ Թերևս խոսքը Բարգուշատի գավառում նույնանուն գետի ափին գտնվող Ջեյվա բնակավայրի մասին է (Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 2, Երևան, 1988, էջ 291):

¹⁶³ Միայն է նշված շահի անունը:

¹⁶⁴ Տե՛ս վավերագիր 4-ի շահական կնիքը:

¹⁶⁵ 1662թ.մայիսի 20 - հունիսի 18:

վերջ տրվի անօրինականություններին: Քանի որ անհրաժեշտ էր, դիմեցինք»: [Պահանջվում է] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հյուսմանը:

[Լուսանցքում]

Գործադրման ենթակա կարևոր նկատառումներով հրամանագիր՝ ուղղված Ազերբայջանի *բեկլարբեկի վարչիներին* և բարձրաստիճան *մուհասիլ յասավուլ-ե դուռ* Միրզա Ալի Բեկին. ստորագրություն՝ Սաֆի Դուլի
[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին, նրա ծառա Սաֆի Դուլին»: 2) [կնիք]: 3) [կնիք]. «Ի սեր ողորմած Ալլահի, Մոհամմադ իբն Մեհդին»:

Միսականի և Ղափանաթի հետևյալ *ռայաթները*.

Տաթև գյուղից քրիստոնյաներ Դանիելը, Մխիթարը, Սոհրաբն ու Մասրուֆը թշվառներիս թույլ չեն տալիս հնուց ի վեր մեզ պատկանող մի քանի կտոր ցանքատարածությունները մշակել:

Ղափանի Մեղրի գյուղից քրիստոնյա Մխիթարը

Բարգուշատի Ջավին գյուղից բարձրաստիճան Մուսա Չեկեպին ու նրա եղբորդույի Ջամին թշվառներիցս 4 *թուման* են վերցրել:

Կից գյուղից Մասրուֆն ու Մարութեն չեն վճարել Կից գյուղի *մուլքերի* *քահրեյեից* 8000 *դինար*:

Չեն վճարում մատյանով թշվառներիս հաշվին *աբվաթ-ե ջամ*՝ արված վանքերի *թաֆավուր-ե ջիզյան*, որը մինչ այժմ ամեն տարի վճարվել է 2000 *դինարի* չափով, և այն այժմ մնացել է թշվառներիս վրա:

Ղափանի Խոտանանից Մովսեսը [պարտք է] 5000 *դինար*: Վերջ:

[Հայերեն]

Շահաբասի *հորմն* է, որ *վախմիաթ* գիտերին զօռ չանին:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 14

Շահ Աբաս Բ-ի 1663թ. հրամանագիրը, որը հաստատում է Աղվանից

Պետրոս կաթողիկոսի¹⁶⁸ կաթողիկոսական իրավունքները

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավերագիր 58, պատճեն,
մեծ. 33.5 x 89 սմ, գիր՝ չիքասթե, նասրաալիդ

[Շահ Աբաս Բ-ի կնիքի պատճեն]. «Սրբության շահի ծառա Սեֆյան Աբաս»

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց.

Որովհետև Գանձասարի քրիստոնյա Պետրոս կաթողիկոսը գալով բարձրագույն դուռը՝ տեղեկացրեց, որ վաղուց ի վեր Գանձակի, Ղարաբաղի

և Շիրվանի հայերի կաթողիկոսությունը իրեն է հանձնված եղել: Եվ Ուչքիլիսայի կաթողիկոսը արքայական *փառվանչե* է ձևոր բերել նրա անունով [Աղվանից] կաթողիկոսությունը հաստատելու նպատակով: Ներկայացրեց մի խումբ հայերի կողմից կնքված մի նոտարական փաստաթուղթ, որ համաձայն են իր կաթողիկոսությանը: Ազերբայջանի *ավարեջեի սարքարությունից* գրել են, որ Գանձակի *օլթայի դաֆթարները*, նրանց պատճեն հանելու նպատակով թագավորանիստ Ապահանում են մնացել և Թեհրան չեն բերվել: *Խասսեի սարքարությունից* հաստատեցին, որ պարտադիր *հորմների* ու *ռաղամների* հիման վրա կաթողիկոսությունը հանձնված է եղել Հովհաննեսին ու մյուսներին: Ուստի նապաստակի տարվա 8 աճյուսկի սկզբից Գանձակի, Ղարաբաղի և Շիրվանի հայության կաթողիկոսությունը քրիստոնյա Պետրոսին շնորհեցինք որպեսզի վերոհիշյալ *օլթայի* հայերը նրան իրենց կաթողիկոսն ու առաջնորդը ճանաչելով այդ դիրքի իրավունքները նրան վերապահեն, նրա օրինական խոսքին ու կամքին չհակառակվեն և ամեն տարի նոր *ռաղամ* չպահանջեն:

Գրվեց 1074թ. հուլիսական ու բարի ավարտ ունեցող տափար ամսին¹⁶⁹:

[Հակառակ կողմում]

Իշխանության, *վեզիրության* ու բախտի հանգրվան, միապետական թագավորության բարձրագույն *էթեմադ-ուդ-դուլեի* գրություններից է՝ հիմնված հայ ժողովրդի անունից ներկայացված նոտարական համախոսականի վրա: Վերջ:

1) Արքայական կնիքի դրոշմը, [կնիքի պատճեն]. «Արքայական կնիքի դրոշմը»;

2) Ապավինելով Ալլահին, [կնիքի պատճեն]. «Մոհամմադ իբն Մեհդին»;

3) գրանցվել է օրագրային մատյանում;

4) ... ռաթի՝ երկրորդ ամսին;

5) գրի առնվեց *ուրֆի դաֆթարդարի* կողմից [կնիքի պատճեն];

6) ճիշտ է, [կնիքի պատճեն]. «Բայրամ Մագանդարանի»;

7) գրվեց, [կնիքի պատճեն]; 8) աչքի անցկացվեց, [կնիքի պատճեն];

9) գրի առնվեց, [կնիքի պատճեն]. ... իբն Հաշեմ: գրվեց;

10) գրանցվեց *սարխասի դաֆթարում*, [կնիքի պատճեն]. «Մոհամմադ...»:

Դրախտաբնակ միապետի *ռաղամը*, թվագրված 1044թ. ռաջաբ ամսով, ըստ որի. «Քանի որ հատուկ արքայական *ռաղամով* Գանձակի, Ղարաբաղի ու Շիրվանի հայերի կաթողիկոսությունը հանձնվել էր Օվանես կաթողիկոսին, որին Իրանի *սիփահիսալար* Ռուստամ *Բեկը* և Ալվան *Բեկ քոֆանգչի աղասին* ուղարկել էին բարձրագույն դուռը: Այս կապակցությամբ Գրիգոր կաթողիկոսը գալով Ալլահի գահին հասնող պալատը՝ տեղեկացրեց, որ Օվանես կաթողիկոսը մահացել է: Ուստի վերոհիշյալ կաթողիկոսի հանդեպ

¹⁶⁸ Ըստ Մ. Սմբատյանցի Պետրոս Գ Խանձկեցին Աղվանից կաթողիկոս է եղել 1653-1675թթ. (Մ. Արքեպիսկոպոս Սմբատեանց, Նկարագիր Սուրբ Ստեփաննոսի վանացն Սադիանի, Տփլիս, 1896, էջ 237):

¹⁶⁹ 1663թ. սեպտեմբերի 4 – հոկտեմբերի 3:

ունեցած շահական ողորմածությամբ Օվանես կաթողիկոսի մահվան ժամանակվանից նրա փոխարեն Գրիգորին դարձրեցինք վերահիշյալ հայության կաթողիկոս: Այդ ժողովուրդը բոլր Գրիգոր կաթողիկոսին իր առաջնորդը համարի և այդ գործի պարտականությունները նրան վերապահելով, նրան հնազանդ լինի, նրա օրինական խոսքին ու կամքին չհակառակվի»:

Նրա *փարվանչեն*, քվագրված 1062թ. ջրմաղի առաջին ամսով¹⁷⁰ հետևյալ բովանդակությամբ. «Զանգի Նորին Մեծությունը դրախտաբնակ միապետի 1044թ. ռաջաբ ամսի հրամանագրով Գանձակի, Ղարաբաղի ու Շիրվանի հայերի կաթողիկոսությունը Օվանես կաթողիկոսի մահից հետո շնորհվել էր Գրիգոր կաթողիկոսին: Այս կապակցությամբ Գրիգոր կաթողիկոսը եկավ երկնային գահին նմանվող պալատը ու խնդրեց Նորին արքայական Մեծության ստորագրությամբ [այն վերահաստատել]: Եվ *բուխիկի* ու *ավարեջեի դափքարներից* հաստատեցին այս դիրքի անփոփոխ լինելը: Ուստի հիշյալ Գրիգոր կաթողիկոսի հանդեպ ունեցած շահական ողորմածությամբ այդ դիրքը նրան շնորհեցինք: Թող հիշյալ ժողովուրդը Գրիգոր կաթողիկոսին իր [հոգևոր] առաջնորդը համարի, այդ դիրքի պարտականությունները նրան հատկացված համարի, նրա խոսքին ու օրինական կամքին չհակառակվի»:

Նրա 1065թ. գլխադեմ ամսի *ռադամր*՝ հետևյալ բովանդակությամբ. «Զանգի քրիստոնյա Պետրոս կաթողիկոսը տեղեկացրեց, որ արքայական *ռադամով* Գանձակի, Ղարաբաղի ու Շիրվանի կաթողիկոսությունը նրան է հանձնվել, իսկ այդ *ռադամր* իր իրերի միջից գողացել են և խնդրեց հիշյալ խնդրի վերաբերյալ վերահաստատող *ռադամ*: *Խասանի սարքարությունից* հաստատեցին, որ 1065թ. Ոչխարի տարվա սկզբից արքայական *ռադամի* բովանդակության համաձայն, քանզի Գրիգոր կաթողիկոսը մահացել էր, և Պետրոս կաթողիկոսը ներկայացրեց Ղարաբաղի հայերի մի խմբի ձեռքով գրված ու կնքված մի նոտարական փաստաթուղթ՝ հաստատված Ղարաբաղի *բեկլարբեկի* կողմից այն մասին, որ Գրիգոր կաթողիկոսը մահացել է և Ղարաբաղի բնակչությունը, *մեյիքները*, գեղջավազներն ու *քյաղխողաները* իրենց համաձայնությունն են տվել Պետրոսի կաթողիկոսությանը: [Մենք] այն նրան շնորհեցինք ու կարգադրեցինք, որ հիշյալ հայ ժողովուրդը նրան իր կաթողիկոս ու առաջնորդ ճանաչի, այդ գործի պարտականությունները նրան հատկացված համարի և նրա օրինական խոսքին ու կամքին չհակառակվի: Վերջ:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 15

Շահ Աբաս Բ-ի 1664/1665թթ. հրովարտակը, որով թույլատրվում է Նախիջևանի Ագուլխ¹⁷¹, Շոռոք¹⁷² և Բիստ¹⁷³ բնակավայրերի վանքերը վերանորոգել

Կաթողիկոսական դիվան, բղթ. 1թ. վավերագիր 122¹⁷⁴, բնագիր մեծ. 21.3 x 39.5 սմ, գիր՝ նասրաավիդ.

[Շահ Աբաս Բ-ի կնիքը]. «Փառք Ալլահին՝ Ամենաբարձրյալ Տիրոջը, Սրբության շահի ծառա Աբաս Բ. 1072, բող Ալլահն օրհնի Մոհամմադ Մուսաֆային¹⁷⁵, Ալի Մուրթազային¹⁷⁶, Ֆաթիմա Ջահրային¹⁷⁷, Հասանին ու Հուսեյնին, Ջեյն ալ-Աբեդինին¹⁷⁸, Մոհամմադ Բադերին, Ջահֆար Սադեդին, Մուսա Բազեմին, Ալի Ռեզային, Մոհամմադ Թադիին, Ալի Նադիին, Հասան Աբյարիին¹⁷⁹ և Մեհդի Սահեբ օգ-Ջամանին¹⁸⁰»

Այրայական հրաման հրապարակվեց հետևյալ կապակցությամբ.

Որովհետև քրիստոնյաների մեջ ազնվագույն Նախիջևանի *խալիֆա* Առաքել վարդապետը¹⁸¹ տեղեկացրեց, որ աշխարհաստ հրամանագրով

¹⁷¹ Նկատի ունի Ագուլխի Ս. Թովմա առաքյալի վանքը, որի վրայի արձանագրության համաձայն այն 1694թ. վերանորոգվել է (Ղ. Ալիջան, Միսական, էջ 326):

¹⁷² Շոռոքի Ս. Աստվածածին և Ս. Լուսավորիչ եկեղեցիները Ղ. Ալիջանի ենթադրությամբ «երես իցեն մատրուք կամ խորանք մեծ Ս. Հակոբ վանքի» (Ղ. Ալիջան, Միսական, էջ 351, 352):

¹⁷³ Բիստ կամ Բուստ ավանը գտնվում է Սյունիքի Գողթն գավառում, նույնանուն գետակի ափին, այնուհե հեղել է Ս. Ստեփանոս անվամբ եկեղեցի (Ղ. Ալիջան, Միսական, էջ 344, 345):

¹⁷⁴ Այս հրովարտակը վերահաստատվել է նաև 1667թ. Շահ Մուլեյմանի հրովարտակով (տե՛ս ՄՄ. Կաթողիկոսական դիվան, բղթ. 1թ. վավ. 129):

¹⁷⁵ Մոհամմադ մարգարեի հոմանիշը, որի հայերեն համարժեքն է «բնորյալ»:

¹⁷⁶ Մոհամմադի ազգական ու փեսա Ալիի հոմանիշը, որի հայերեն համարժեքն է «բնորյալ»:

¹⁷⁷ Հայերեն համարժեքն է «գեղեցկադեմ»:

¹⁷⁸ Թարգմանաբար նշանակում է «բարեպաշտներից լավագույն», Իմամ Հուսեյնի որդի Ալիի տիտղոսն է:

¹⁷⁹ Շիա *խմամների* անուններն իրենց հոմանիշ անվանումներով, որոնց մասին մանրամասն տե՛ս ծանոթ. 121:

¹⁸⁰ Թարգմանաբար նշանակում է «ժամանակի տեր», 12-րդ *խմամ* Մոհամմադ իբն Հասանի տիտղոսն է:

¹⁸¹ Առաքել վարդապետ (Բորիկ) Շոռոքցի, որը 1648թ. եղել է Սյունիքի Երևոյակ գավառի Ս. Կարապետ վանքի արքեպիսկոպոս և առաջնորդ, այնուհետև նաև Նախիջևանի արքեպիսկոպոս: 1659 թվականից կաթողիկոսություն էր ընդունել և դարձել Հռոմի ու Հայոց եկեղեցիների միության ջատագովներից: Մահացել է Հռոմում 1680թ. (Ղ.

կարգադրվել է որպեսզի վերանորոգման կարիք ունեցող երեք եկեղեցիները նա նորոգի, և ներկայացրեց օրինյալ *շիա ուլամաների ֆարվայի սավադն* այն մասին, որի *շար'ի* օրենքով քրիստոնյա համայնքը խրափումը ունի հին եկեղեցիները, նրանց պատերը երեսպատել գաճով ու տաշած քարով և աղյուսով դրանք վերանորոգելու և ոչ ոք իրավունք չունի այդ գործին խոչընդոտելու: Այս առթիվ բարձրագույն հրամանագիր խնդրեց. որպեսզի ոչ ոք իրեն չարգելի ու չխանգարի: Ուստի կարգադրեցինք որպեսզի ոչ ոք նրան չխոչընդոտի, այլ թույլ տան հետևյալ երեք վանքերը՝ Ագուլիսինը, Շոռոփինն ու Բիստինը, վերոհիշյալ *ֆարվային* ու հրամանագրին համապատասխան գաճով, տաշած քարով ու աղյուսով *շար'ի* օրենքներին համապատասխան վերանորոգել: Այնտեղի *շար'ի* և *ուր'իի հաքիմները* պարտավոր են նրան օրինական օգնություն ցուցաբերել՝ թույլ չտալով որպեսզի որևէ մեկը նրան խոչընդոտի ու նա [ևս] *շար'ի* օրենքները խախտի: Այս թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1075թ. ջումադի երկրորդ ամսին¹⁸²:

[Հակառակ կողմում]

Իշխանության, *վեզիրության* ու բախտի հանգրվան, հզոր միապետական քաղաքության փառահեղ և վսեմաշուք *էէքեմադ-ուդ-դովլեի* գլխության հիման վրա, փաստաթուղթը հայցորդի մոտ է: Վերջ:

1) [Կնիք]. «Ի սեր բարեգութ Ալլահի Մոհամմադ իբն Մեհդի»:

2) [Կնիք];

3) [Կնիք];

4) [Կնիք]. «Սադր... Մոհամմադ Ջաբեր»:

[Հայերեն]

Փոքր շահ Ապասին հուրմն է վասն եկեղեցւոյն անուանն թուրքի բուին Ռ-Հէ ումն եղեալ:

Ալիշան, Սիսական, էջ 351): Նրա կյանքի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Հ. Գրիգորիս ծ.վ. Գալէմքեարեան, Կենսագրութիւններ. 1554-1822, Վիեննա, 1915, էջ 280-284:
¹⁸² 1664թ. դեկտեմբերի 20 - 1665թ. հունվարի 18:

Բարսեղ վանահոր խնդրանքով 1666թ. հրապարակված շահ Աբաս Բ-ի հրովարտակը, որը թույլատրում է վերանորոգել Քոչիզի Հիրիեր գյուղի Ս. Գրիգորիս վանքը¹⁸³

Կարողիկոսական դիվան, բղթ. շա, վավերագիր 59, պատճեն¹⁸⁴,
մեծ. 33.5 x 88 սմ, գիր՝ շիրասքե, նասրաւիլի

Իշխանությունն Ալլահինն է:

[Շահ Աբաս Բ-ի կնիքի պատճեն]. «Սրբության շահի ծառա Աբաս Բ. թող Ալլահն օրհնի Մոհամմադ Մուսաֆային, Մուրթազա Ալիին, Ֆաթիմա դստերը, Հասանին, Հուսեյնին, Ալի Աբեդին, Մոհամմադին, Մուսա Բազիմին, Մուրթուզա Ալիին, Բադերին, Ջահֆար Սադեդին, Մոհամմադ Թալիին, Ալի Նադիին, Հասան Ասրյարին ու Մեհդիին»

Արքայական հրաման հրապարակվեց հետևյալ կապակցությամբ.

Ռոմլիեռն օրերս Դա'դայի¹⁸⁵ որդի Բարսեղ քահանան բարձրագույն դուռը զայով՝ տեղեկացրեց, որ մի եկեղեցի, որ հնագույն ժամանակներից գտնվելիս է եղել *գիմնիների մուք* հանդիսացող Աղվանքի ու Վարանդայի Քոչիզ *օլթայի* Հիրիեր [գյուղում] և հայտնի է [Սուրբ] Գրիգորիս¹⁸⁶ անունով, կիսաքանդ վիճակում է և ցանկանում են այն վերանորոգել ու շենացնել: Ուստի կարգադրեցինք, որ եթե այդ վանքը հին է և նրա շինությունների հետքերը մնացել ու երևում են, մահմեդականներից ոչ մեկը առանց *շար'ի* պատճառի չպետք է խոչընդոտի ու նեղի այդ ժողովրդին, այլ պետք է թողնեն որպեսզի պայծառ *շար'ի* [հաքիմ] ու անբիժ հրամանագրին համապատասխան իրենց ուժերով այն վերանորոգեն ու շենացնեն: Եվ այս թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և արքայական արեգակնային կնիքով հաստատվելուց հետո *փարվանշին* հավատ ընծայեն:

Գրվեց 1076թ. մեծ շա'բան ամսին¹⁸⁷:

[Հակառակ կողմում]

¹⁸³ Այս հրովարտակը ձեռք է բերվել Աղվանից Պետրոս կարողիկոսի աշակերտ Բարսեղ եպիսկոպոսի կողմից ամենայն հավանականությամբ իրականացնելու համար վերջինիս կողմից Հիրիեր գյուղում գտնվող Ս. Գրիգորիս եկեղեցու կառուցումը 1667-1676թթ. (Մ. Բարխուդարյան, Արցախ, Բագու, 1895, էջ 105):

¹⁸⁴ Հրովարտակի բնագիրը խիստ աղավաղվել է արտագրության ընթացքում, պատճենում տեղ են գտել բազմաթիվ սխալներ և միայն պահպանված արձանագրությունների շնորհիվ հնարավոր եղավ նրանում հիշատակված տեղանուններն ու վանքի անունը ճշտել:

¹⁸⁵ Վերոհիշյալ Բարսեղ եպիսկոպոսի հոր անունը ըստ վիճագրական նյութերի Աղա է եղել (նույն տեղում):

¹⁸⁶ Բնագրի սխալ արտագրության հետևանքով վանքի անունը աղավաղվել է:

¹⁸⁷ 1666թ. փետրվարի 6 - մարտի 7:

Իշխանության, ազնվականության, *վեզիրության* ու բախտի հանգրվան, հզոր միապետական բազավորության բարձրաստիճան փառահեղ ու վսեմաշուք *էէքեմադ-ուդ-դուլլեի* գրության հիման վրա: 1) Ապավինում եմ Ալլախին..., [կնիքի պատճեն]. «Մոհամմադ իբն Մեհդի»: 2) գրանցվեց: 3) գրի առնվեց, [կնիքի պատճեն]. «Մոհամմադի տոհմի ծառա Հաշն»: 4) ճիշտ է. [կնիքի պատճեն]. «Նազար Ալի Մազանդարանի»: 5) գրի առնվեց. [կնիքի պատճեն]; 6) աչքի անցկացվեց, [կնիքի պատճեն]; 7) գրվեց, [կնիքի պատճեն]. «Հավատի սադր Մոհամմադ Ջաբեր»: 8) գրանցվեց *սարխարի դաֆ-բարում*, [կնիքի պատճեն]. «Ռ՝վ Բարձրյալ Ալլահ, Իսա Խալիֆա»:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 17

Շահ Սուլեյմանի 1667թ. հրամանագիրը, որով Ատրպատականի տեղական իշխանություններին հրահանգվում է արգելել Դարաբաս գյուղի Բուրթելլու համայնքի ոտնձգությունները Տաթևի վանքի կալվածքների նկատմամբ

Կաթողիկոսական դիվան, քղր. 2ա, վավերագիր 62ա, պատճեն մեծ. 19 x 51սմ, գիր՝ շիրասբե, նասրաալիդ

Արքայական սրբազան բարձրագույն օրինյալ կնիքի տեղը

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց նրա համար որպեսզի փառահեղ կառավարիչ, բարձրաստիճան *ամիր ալ-ումարա* Ազերբայջանի բարեբախտ և վսեմաշուք *բեկլարբեկ* և Իրանի երկրի *սիփահասալար* Ալի Բեկի *վաքիլները* ամենալուսավոր *շարի* անդամների ներկայությամբ Դուլի *Բեկի վաքիլները* ամենալուսավոր *շարի* անդամներին այն, ինչ վերահասու լինեն նկարագրվող խնդրի իրողությանը և գործադրեն այն, ինչ արդարությունը կայահանջի՝ հիմնվելով խնդրարկումների կողմից ձեռք բերված պարտադիր *հոքմերի* բովանդակության վրա: Չպետք է բույլ տան որպեսզի որևէ կենդանի արարած նեղի խնդրարկումներին: Եվ բոլ նրանց օրինական օժանդակություն ցուցաբերեն և այս բնդումեն որպես խիստ կարգադրություն:

Գրվեց 1077թ. օրինյալ ռամազան ամսին¹⁸⁸:

Նվաստագույն օրինաբանողներ Դափանաթի Տաթևի վանքի Օվանես վանահոր և մյուս բնակիչների խնդրագիրը՝

[Նորին] Մեծությանը տեղեկացնում են. «Թուման-ե Նախիջևանի Սիսականի, Օրոտի և Դափանաթի մյուս շրջանների մեջ մտնող գյուղերի որաշ *մուլքեր*, որոնք թվարկվում են դրախտաբնակ Ջամշիդի փառքին արժանի

շահի ժամանակվա գրանցված *ռադամում*, հնուց ի վեր վերոհիշյալ վանքի *վակֆն* են եղել, և որոշ անձիք, հատկապես Դափանի Դարաբաս գյուղում բնակվող Բուրթելլուները¹⁸⁹ և այլոք այդ գյուղերի *բախրեշեի* մի մասը բռնությամբ յուրացնում են: Ուստի բարձրագույն պալատին դիմելով՝ ձեռք բերեցին պարտադիր հրամանագիր հրապարակված վերոհիշյալ գրանցված դրախտաբնակ Ջամշիդի փառքն ունեցող *ռադամի* օրինակով՝ ուղղված Ազերբայջանի *բեկլարբեկի* ու *վեզիրի վաքիլներին*. որպեսզի նրանք իրենց *մուլազիմներին* այդ *մահալներն* ուղարկեն և այնտեղի *շարի* անդամների ներկայությամբ հավաստի փաստաթուղթ կազմելով, կողմերին Նորին Գերագնացության բարձրագույն դատին կանչեն: Կանչեցին և անցկացված բնությունից հետո մի փաստաթուղթ տվեցին բշվառներին, որպեսզի այն ամենը, ինչ Բուրթելլու համայնքն ու մյուսները բռնի կերպով յուրացրել են, բշվառներին վերադարձնեն: Հիշյալ փաստաթուղթը մեզ մոտ է: Խնդրում ենք սրբազնագույն, արքայական, օրինյալ ողորմածությամբ Ազերբայջանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկի վաքիլներին* ուղղված արդարացի հրամանագիր շնորհել որպեսզի փաստաթղթերին համատասխան *վակֆերը* բշվառներին հանձնեն և ոչ ոք խեղճերին չնեղի: Եվ Ալլահն այդ անտես չի առնի»: [Պահանջվում է] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանը:

[Լուսանցքում]

Արքայական հրամանագիր ուղղված Ազերբայջանի բարձրագույն *բեկլարբեկին* և ամենալուսավոր *շարի* անդամներին, որը պետք է հաշվի առնեն [Հակառակ կողմում]

- 1) Համապատասխանում է օգտակար, բարձրագույն, սրբազնագույն, արքայական խակականին;
- 2) Նորին գերագնացություն *էէքեմադ-ուդ-դուլլեի* կնիքի տեղը;
- 3) կնիքի տեղ;
- 4) կնիքի տեղ;
- 5) համեմատվեց:
- 6) սա Ալի Դուլի խան *սիփահասալարին* ուղղված օրինյալ հրամանագրի *սովադն* է:

[Հայերեն]

Այի լուփ խանի վրա գրուած *հոքմն* է որ վանքիս *վախմիսը* գիտօրէից ոչ որ չնեղացնի:

¹⁸⁹ Բուրթելլու համայնքի անդամները Սյունիքի նշանավոր Օրբելյան տնից սերած Բուրթելյան ճյուղի հետնորդներն են (А. Д. Папазян, Новые эниграфические данные о последних отпрысках армянской феодальной знати в Сюнике, «Պատմա-Բանասիրական հանդես», Երևան, 1983, № 4, էջ 124): Այդ տոհմի ներկայացուցիչները բռնի մահմեդականացվել էին և սկսած XV դարից հիշատակվում են Սյունիքի առանձին գյուղերի մեկիքների ու տանուտերերի շարքում (Լ. Խաչիկյան, Սյունյաց Օրբելյանների Բուրթելյան ճյուղը, Բանբեր Մատենադարանի, Երևան, 1969, № 9, էջ 187):

Շահ Սուլեյմանի 1667թ. հրամանագիրը, որով արգելվում են նոր մահմեդականացածների հայերի անօրինական հավակնությունները իրենց ոչ ազգակից քրիստոնյա հայերի ժառանգության նկատմամբ
Կարողիկոսական դիվան. քոթ. 1ք. վավերագիր 128, բնագիր
մեծ. 62 x 20սմ, գիր՝ շիրաքե, մասրապիղ

Նա է:

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]. «Սրբության շահի ծառա Սաֆի Բ. Բարձրագույն դիվանի պատճենի կնիքը»

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց որպեսզի իսյտնի լինի մահանգների փառահեղ կառավարիչ, վսեմաշուք բարձրաստիճան *ամիր ալ-ումարա*, բարեբախտ իշխանավոր Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկ* Սաֆի Դուլի խանին¹⁹⁰, որ որոշ քրիստոնյաների մահից հետո ոմանք նրանց հարստությանը տեր դառնալու կամ նրանց ժառանգների հսկողությանը տեր դառնալու նպատակով [մահացածի] անօրինականություններ գործելու նպատակով [մահացածի] ազգականներից որևէ մեկին հույուրում են մահմեդականություն ընդունել, և իրեն ժառանգ ու *ջաղիդ-ուլ-խալամ* հռչակելով, դիմել *ամիրների* ու *հաքիմների*: Այդպես նեղելով նրանց՝ գումարներ են զանձում: Նման կերպ խնդրարկուները բողոքում են ստորև նշվածներից: Ըստ ստորև շարադրվածի, անհրաժեշտ է մեծ բժախնդրությամբ զգուշորեն քննել [խնդիրը]՝ քույլ չտալով որպեսզի որևէ մեկը սոսկ իրեն *ջաղիդ-ուլ-խալամ* ու ժառանգ հայտարարելով՝ առանց օրինական հաստատման ու իրավունքի նեղի խնդրարկուների: Իսկ եթե ստորև նշվածները կամ այն *վիլայեթի* մարդիկ խնդրարկուների հետ վեճ կամ անհամաձայնություն կունենան, այդ [խնդիրը] այնտեղ չպետք է լուծվի, այլ բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաքի* պետք է հղվի, քանզի մինչև որ *դիվան-ալ-սադարաքի* ըստ *շարի* որևէ բան չհաստատվի, նրանց նեղություն չպատճառեն: Թող նրանց բողոքը հաշվի առնեն, այս մասին ամեն տարի նոր հրամանագիր չպահանջեն և այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն:

Գրվեց 1077թ. օրինյալ ռամազան ամսին:

Նվաստագույն ծառաներ Քանաքեռցի հայեր Գրիգորի որդիներ Ավագի, Օհանի և դստեր Շահիի, Հակոբի որդի Խաչատուրի և հայ Գասպարի որդի Սարգսի խնդրագիրը

Տեղեկացնում են [Նորին] Մեծությանը [հետևյալը]. «Քանաքեռցի Վարդանի դուստրեր *ջաղիդ-ուլ-խալամ* Խանիների և Մարիամ կոչեցյալները, խեղճերիս հետ վիճում են՝ պնդելով, թե՛ Դուք մեր քեռին ու քեռու զավակներն եք: Մինչդեռ բշխաններս բոլորովին տեղյակ չենք նրանց հետ ազգակցական կապի մասին: Խեղճերիս տարան Չուխուր Սաադի *շեյխ-ուլ-խալամի դիվանը*, որտեղ նրանցից պահանջեցին ապացուցել այդ, և նրանք ի վիճակի չեղան այդ կատարելու: Խեղճերիցս պահանջեցին երդվել, և մենք երդում տվինք, [այս մասին] *շեյխ-ուլ-խալամի* գրությունն էլ ունենք: Բայց այժմ նորից եկել անօրինական բռնություն են գործում: Խնդրում ենք բարձրագույն, սրբազնագույն, արքայական և օրինյալ ողորմածությամբ Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկի* բարձրաստիճան *վաքիլներին* ուղղված արդարացի հրամանագիր շնորհել, [նրանք] որպեսզի վերջ տան անօրինականությանն ու վեճերին: Եթե վերոհիշյալ անձիք այս առթիվ որևէ օրինական վեճ ունեն խեղճերիցս, ապա թող մեզ հետ ուղարկեն բարձրագույն *դիվան* որպեսզի քննություն անցկացվի և անօրինականությանը վերջ տրվի: Եվ այդ Ալլահն ու նրա մարգարն անտես չեն առնի»: [Պահանջվում է] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանը:

[Լուսանցքում]

Նա է:

Բարձրագույն հրամանագիր Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկի* և ամենալուսավոր *շարի* անդամների անունով, որի նկատառումները անհրաժեշտ է հաշվի առնել
[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «Ի սեր բարեգութ Ալլահի, Մոհամմադ իբն Մեհդի»;

2) [Կնիք]. «... Ալլահի ծառա Աբու Սալեհ»;

3) [Կնիք]:

[Հայերեն]

Լ.Գ. Շահսուլեյմանի *ռադամն* է, որոյ արգեն արարեալ քանաքեռցիք վասն տաճկացելոց՝ որք յազգականաց իրեանց պահանջեալ են զինչս: Եւ Շահն գրէ զհրաման առ Երեսնու Սէֆի դուլի խանն, մի բողոյ տաճկացելոց զայն առնել: Ի թուին տաճկաց Ռ-է:

¹⁹⁰ Սաֆի Դուլի Խանը (Ալիսա Սիրգա) Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկ* էր նշանակվել 1666թ. (Չաքարիա Ագուլեցու օրագրությունը, էջ 68):

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 19

Շահ Սուլեյմանի 1667թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, որով թույլատրվում է Կարպիի շրջանի

Մուղնու Ս. Գևորգ վանքը վերանորոգել¹⁹¹

Կարողիկոսական դիվան, բղթ. 1թ, վավերագիր 134, բնագիր, մեծ. 24 x 92սմ, գիր՝ շիրասբե, նասրա՛լիդ, նասխ

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]¹⁹²

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց որպեսզի *շիա ուլամաների* ու օրինյալ մահմեդական *ֆակիհների* կողմից, բող նրանց խոսքերը հարատենն մարդկանց շրջանում, ստորև հրապարակված *ֆաթվային* համապատասխան վարվեն, նրա իմաստից ու բովանդակությունից չչեղվեն, առաջնորդվեն ամենալուսավոր *շարի* էությունը և խուսափեն պայծառ *շարիաթին* հակառակվելուց: Ուրֆի, *շարի* ու հայտնության *հաքիմները* պարտավոր են պայծառ *շարիաթին* համապատասխան մշտապես օրինական օգնություն ցուցաբերել: Եվ բող այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն ու այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1078թ. հադրական ավարտ ունեցող սաֆար ամսին¹⁹³:

Նա է գերագույն դատավորը:

Ճիշտ է այն, ինչ վերցվել է ինձնից և բող այն *շարի* օրենքներին համապատասխան պատճեններով բազմացվի:

Եվ Ալլահը փառաբանյալ է, Նա է ամենաբարձրն ու արդարադատը և ցույց է տալիս ճիշտ ճանապարհը, գրեց, [կնիք]. «Ալլահի հավատի ծառա ... Մոհամմադ»:

Թող անբիծ ու սրբազնագույն *շարի* օրենքին համապատասխան վարվեն, ստորագրություն. [կնիք]. «Աբու Սալեհ...»:

Մահմեդական *ուլամաներն* ու հարգարժան ողորմած *ֆակիհները*, որոնց խոսքերը բող հարատենն մինչև Ահեդ Դատաստանի Օրը, ի՞նչ են հրամայում հետևյալ հարցի մասին, եթե հնագույն ժամանակներից մինչ այժմ Կարպիի *նահիեում* գտնվող [Ս.] Գևորգ անվամբ հայտնի Մուղնու

¹⁹¹ Ըստ Մուղնու Ս. Գևորգ եկեղեցու պատին հայտնաբերված արձանագրության այդ եկեղեցու նորոգումը կատարվել է Հովհաննես և Դավիթ վարդապետների նախաձեռնությամբ և ավարտվել 1669թ. «Յովհաննես վարդապետ քալեհաց գայն և շինեաց կոփածու քարամբք եկեղեցի զարմանալի. եւ յարեմտեան դրանն զանգակատուն, եւ չեւ եւս էր կատարեալ զսալք տանեացն վախճանեցաւ և եղբորորդին իւր Դավիթ վարդապետ կատարեաց գայն, եւ է այժմ հրաշափառ եկեղեցի» (Ղ. Ալիշան, Այրարատ, Վենետիկ, 1890, էջ 183):

¹⁹² Տես վավերագրի 18-ի շահական կնիքը:

¹⁹³ 1667թ. հուլիսի 23 - օգոստոսի 21:

վանքը¹⁹⁴ և նրա շինությունները վնասված լինեն ու վերանորոգման կարիք ունենան, ապա այս դեպքում քրիստոնյա համայնքը ամենալուսավոր *շարի* համաձայն իրավունք ունի՝ արդյոք ինչպես որ հնում էր քարով, աղյուսով, կիր ու գաճով այն նորոգելու: *Շարի* օրենքներին համապատասխանում է, թե՞ ոչ, պարզեցե՛ք: Թող Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մոհամմադին և անբիծ բարեպաշտներին մինչև Ահեդ Դատաստանի Օրը:

[Լուսանցքում]

Կենդանի է Նա:

Այո, Բարձրյալ Ալլահը մշտնջենական է:

Ձի նա է ընդունվել բարեպաշտների *իմամ* Ալիի կողմից, և [Նա է] գիտության, մահմեդական իրավագիտության ու աստվածաբանության հենաբանը, ամենագետ Ալլահի նվաստ ծառա՝ [կնիք]:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 20

Շահ Սուլեյմանի 1667թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, որով թույլատրվում է Ագուլիսի հայերին վերանորոգել Ս. Թովմա Առաքյալի վանքը

Կարողիկոսական դիվան, բղթ. 1թ, վավերագիր 130ա, պատճեն, մեծ. 19 x 72 սմ, գիր՝ շիրասբե, նասրա՛լիդ, նասխ

Նորին բարձրագույն և սրբազնագույն Մեծության օրինյալ կնիքի տեղը

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց որպեսզի *շիա ուլամաների* ու օրինյալ մահմեդական *ֆակիհների* կողմից, բող նրանց խոսքերը հարատենն մարդկանց շրջանում, ստորև հրապարակված *ֆաթվային* համապատասխան վարվեն, նրա իմաստից ու բովանդակությունից չչեղվեն, առաջնորդվեն ամենալուսավոր *շարի* էությունը և խուսափեն պայծառ *շարիաթին* հակառակվելուց: Այն *վիլայեթի հաքիմը* պարտավոր է ամենալուսավոր *շարի* անդամների արդար բարեպաշտների ու բանիմաց *արքաքնեթի* ներկայությամբ բարձրագույն *շարի* օրենքների հիման վրա անցկացված բնությունից հետո, խնդրի առթիվ գրված որոշմանն համապատասխան վարվել: Եվ բող այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1078թ. ռաբի՛ առաջին ամսին¹⁹⁵:

Նա է Գերագույն դատավորը:

Հանուն ողորմած և զքառատ Ալլահի:

¹⁹⁴ Մուղնի - բնակավայր Այրարատ նահանգի Արագածոտն գավառում (Ղ. Ալիշան, Այրարատ, էջ 182):

¹⁹⁵ 1667թ. օգոստոսի 21 - սեպտեմբերի 20:

Ճիշտ է այն, ինչ վերցվել է ինձնից և թող այն հենվելով *շարի* օրենքների վրա բազմացվի պատճեններով:

Փառք Բարձրյալ Ալլահին, նա է արդարադատ և ճշմարիտ ուղին, գրեց, բարձրաստիճան *սեիդ* Մոհամմադ Հուսեյնի կնիքի տեղը:

Թող վարվեն համաձայն անբիժ ու սրբազնագույն *շարի* օրենքի: Նորին Գերագանցություն, հավատի ծառա *մամայիքի տադրի* կնիքը:

Մահմեդական *ուլամաներն* ու մեծահոգի *ֆակիհները*, որոնց խոսքերը թող հարատևեն մինչև Ահեղ Դատաստանի Օրը, ի՞նչ են հրամայում հետևյալ հարցի մասին. եթե մի եկեղեցի կառուցված լինելով նախքան խորհրդի¹⁹⁶ նվաճումը հնուց ի վեր մինչև այժմ կառուցված լինի նվաճումից առաջ՝ Ներքին Ազգային գյուղի գերեզմանատան մեջ¹⁹⁶ և գոյատևած լինելով մինչև մեր օրերը, նորոգման կարիք ունենա, իսկ վերը նշված Ազգային գյուղի *ուսթաթները*, որոնք լինելով *գլխմաներ*, իրենց *գլխմակա*ն պարտականությունները կատարելիս լինեն և *շարի* օրենքին համապատասխան *ջիզյա* վճարելիս լինեն ու ցանկանան իրենց հին վանքը իրենց նյութական ու մարդկային միջոցներով վերանորոգել, այդ դեպքում ըստ *շարի* օրենքի իրավունք ունի՝ հիշյալ համայնքը իր հին վանքը ինչպես հնում էր, գաճով, աղյուսով, քարով, կիրով ու փայտով վերանորոգելու, թե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք: Թող Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մոհամմադին և անբիժ բարեպաշտներին մինչև Ահեղ Դատաստանի Օրը:

[Լուսանցքում]

Նա կենդանի է:

Այո: Եվ Նա է ընդունվել մեր առաջնորդի ու հենասյունի կողմից, որը իսլամի և մահմեդականների *ուրֆի* արդար *ուլամաների* ուղեցույցն ու բարեպաշտ իմաստուններից լավագույնն է, իրավունքի ու մեկնությունների անաչառ կշեռքը, մարգարեների ու առաքյալների գիտության ժառանգորդը:

Բարձրյալ Ալլահը մշտնջենական է, Նա է գիտության, մահմեդական իրավագիտության ու աստվածաբանության հենարանը:

Ամենագետ Ալլահի նվաստ ծառա՝ [կնիք]; Մոլլա Մոհամմադի կնիքի տեղը:

Նորից թող հայտնեն իրենց կարծիքը ձեռագրում նշված խնդրի կապակցությամբ. եթե վերոհիշյալ հայ համայնքը ցանկանա վանքի սրահը, սյուներն ու առաստաղը, որոնք վերանորոգման կարիք ունեն, նորոգել ու երեսպատել, ապա այդ դեպքում ըստ *շարի* օրենքի հիշյալ հայ համայնքը իրավունք ունի՝ այդ վանքի սրահն ու առաստաղը աղյուսով, քարով, գաճով ու կիրով այն երեսպատելու ու նորոգելու, թե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք:

Նա կենդանի է:

Այո: Եվ Նա է ընդունվել մեր առաջնորդի կողմից, որը իսլամի և մահմեդականների *ուրֆի* արդար *ուլամաների* ուղեցույցն ու բարեպաշտ իմաստուններից լավագույնն է, իսլամի և բարեպաշտ հավատացյալների հենարանը, մարգարեների ու առաքյալների գիտության ժառանգորդը:

Բարձրյալ Ալլահը մշտնջենական է, Նա է գիտության, մահմեդական իրավագիտության ու աստվածաբանության հենարանը:

Ամենագետ Ալլահի նվաստ ծառա, կնիքի տեղը:

[Հակառակ կողմում]

Նա է:

Ո՛վ Ալի

1) Համապատասխանում է բարձրագույն, սրբազնագույն արքայական բնօրինակին, գրեց, [կնիք]. «Աբու Թալեբ...»; 2) նախկին *էթեմադ-ուդ-դուլեի* կնիքի տեղը; 3) կնիքի տեղը; 4) համեմատվեց, [կնիք]:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 21

Շահ Սուլեյմանի 1668թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, որով արգելվում է Իրանի շրջաններում շրջող հայ վաճառականներին հարկադրել ջիզյա վճարել ու բռնի մահմեդականացնել

Կարողիկոսական դիվան, բղթ. 1թ, վավերագիր 132թ, պատճեն, մեծ. 15.5 x 51.5 սմ, գիր՝ նասրալիդ, շիրասեն, նասիս

Արքայական սրբազնագույն օրհնյալ կնիքի տեղը

Աշխարհաստտ հրամանագիր հրապարակվեց որպեսզի վարվեն մահմեդական *ուլամաների* ու օրհնյալ ողորմած *ֆակիհների* կողմից, թող նրանց խոսքերը հարատևեն, ստորև հրապարակված *ֆաթվային* համապատասխան, նրա իմաստից ու բովանդակությունից չշեղվեն, առաջնորդվեն ամենալուսավոր *շարի* էությունը և խուսափեն պայծառ *շարիաթին* հակառակվելուց: Բոլոր *մահալների բեկլարբեկերի* բարձրաստիճան *ֆաթիլներն* ու *շարի* անդամները պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել և ոչ մեկին ըմբոստանալու հնարավորություն չտալ: Թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1078թ. սրբազան զի հեջջե ամսին¹⁹⁷:

Նա է Գերագույն դատավորը:

Հանուն ողորմած և զքառատ Ալլահի:

¹⁹⁶ Աճեմայն հավանականությամբ խոսքը Ազուլիսի Ս. Թովմա Առաքյալի վանքի մասին, որի մասին արդեն նշվել է վավերագիր 15-ում:

¹⁹⁷ 1668թ. մայիսի 13 - հունիսի 11:

Ճիշտ է այն, ինչ վերցվել է ինձնից և բոլ այն հենվելով *շարի* օրենքների վրա բազմազմի պատճեններով:

Փառք Բարձրյալ Ալլահին, Նա է արդարադատ և ճշմարիտ ուղին, գրեց՝ մեծահոգի *սեյդ* Մոհամմադ Հուսեյնի կնիքի տեղը:

Մահմեդական *ուլամաներն* ու պատվարժան *ֆակիհները*, որոնց խոսքերը բոլ հարատենն մինչև Ահեդ Դատաստանի Օրը, ի՞նչ են հրամայում հետևյալ հարցի մասին, եթե Թուման-ե Նախիջևանի ու Չուխուր Սաադի *մահալների ուլաքներ* Խալեդը, Բեքիրն ու Օմարը, որոնք *գիմմիներ* են և կատարում են իրենց *գիմմիական* պարտականությունները՝ ամենալուսավոր *շարի* օրենքին ու կարգին համապատասխան *ջիզյա* վճարելով: Եվ նրանք վերոհիշյալ *մահալներից* առևտրական գործով այլ *մահալ* գնացած լինեն, այդ դեպքում ըստ *շարի* այլ *մահալի* բնակիչները իրավունք ունե՞ն ամենալուսավոր *շարի*ն հակառակ ու առանց օրինական պատճառի ստիպելու նրանց Հիսուսի հավատից հրաժարվել ու ընդունել Մեծ մարգարեի [Մոհամմադի] հավատը, թե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք: Թող Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մոհամմադին և անբիժ բարեպաշտներին մինչև Ահեդ Դատաստանի Օրը:

Նա կենդանի է:

Ոչ: Եվ Նա է ընդունվել մեր առաջնորդի կողմից, որը իսլամի և մահմեդականների *ուրֆի*, արդար *ուլամաների* ուղեցույցն ու բարեպաշտ խմաստուններից լավագույնն է, մարգարեների ու առաքյալների գիտության ժառանգորդը:

Բարձրյալ Ալլահի մշտնջենական է, Նա է գիտության, մահմեդական իրավագիտության ու աստվածաբանության հենարանը:

Ամենագետ Ալլահի նվաստ ծառա, բազավորանիստ Սալահանի *մուֆրի* Մոհամմադ Բադերի կնիքի տեղը:

[Լուսանցքում]

Նորից ձեր կարծիքը հայտնեք հետևյալի մասին. եթե վերը նշված դեպքում վերոհիշյալ Խալեդը, Բեքիրն ու Օմարը իրենց հոժար կամքով առանց որևէ ճնշման կամ հարկադրանքի արժանացած լինեն մահմեդականությունն ընդունելու պատվին, իսկ հետո [իսլամից] հրաժարվեն, և ալլախ մահանան, ապա ըստ *շարի* այդ իրողություններից հետո նրանց կարելի՞ է առանց օրինական պատճառի մահմեդական օրենքներով սավանով քաղել, թե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք:

Նա կենդանի է:

Ոչ: Եվ Նա է ընդունվել մեր առաջնորդի կողմից, որը իսլամի և մահմեդականների *ուրֆի*, արդար *ուլամաներից* ու բարեպաշտ խմաստուններից լավագույնն է, մարգարեների ու առաքյալների գիտության ժառանգորդը:

Բարձրյալ Ալլահը մշտնջենական է, Նա է գիտության, մահմեդական իրավագիտության ու աստվածաբանության հենարանը:

Ամենագետ Ալլահի նվաստ ծառա, բազավորանիստ Սալահանի *մուֆրի* Մոհամմադ Ալի ալ-Հուսեյնի որդի Մոհամմադ Բադերի կնիքի տեղը:

Թող վարվեն համաձայն անբիժ ու սրբազնագույն *շարի* օրենքի: Նորին Գերազանցություն, հավատի *մուքաշիր մամալիքի սադրի* կնիքի տեղը:

Համապատասխանում է հրամանագրի, հարցման ու *ֆարվայի* բնօրինակին, [կնիք]:

[Հակառակ կողմում]

Բարձրագույն *էքեմադ-ուդ-դուլեի* կնիքի տեղը: համապատասխանում է բարձրագույն հրամանագրի բնօրինակի *սավադին*: [Երկու անընթեռնելի կնիք վավերագրերի երկու մասերի կցման տեղում]:

Վ Ա Վ Ե Բ Ա Գ Ի Բ 22

Շահ Մուլեյմանի 1668թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն ղիվան-ալ-սադարաթի կողմից հրապարակված միսալի, որում շեշտվում է Դարաշամբի Ս. Ստեփանոս Նախավկայի հայկական վանք լինելն ու արգելվում այնտեղի վանականներին ապօրինաբար անհանգստացնելը

Կարողիկոսական ղիվան, Բող. 1թ. վավերագիր 138, պատճեն, մեծ. 21 x 40.5 սմ, գիր՝ նասրասլիղ, շիրասե

Իշխանությունն Ալլահինն է:

Նորին արքայական Մեծության օրհնյալ կնիքի տեղը

Արքայական հրաման եղավ որպեսզի վարվեն բարձրագույն *ղիվան-ալ-սադարաթի* կողմից կից հրապարակված օրինակելի *միսալին* համապատասխան, նրա խմաստից ու բովանդակությունից չչեղվեն: Զանի որ վերոհիշյալ եկեղեցին ինն ժամանակներից ի վեր նրանց ենթակայության տակ է գտնվել, ուստի բոլ ինն կարգին համապատասխան այն թողնեն նրանց տնօրինության տակ, որպեսզի նրանք հանգիստ այնտեղ բնակվեն և աղոթեն մշտնջենական պետության հարատևման համար: Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլաքբեկը*, այնտեղի պատվարժան *շարի* անդամները և *ուրֆի հաքիմները* պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել, որևէ մեկին ըմբոստանալու հնարավորություն չտալ և այն իրենց պարտականությունը համարել:

Գրվեց 1079թ. սրբազան մուհարամ ամսին¹⁹⁸:

Գրանցվեց *մուկուֆուրաի դաֆրայում*:

[Հակառակ կողմում]

Նա է՝ Ալլահը հպատակության արժանի աստվածը

¹⁹⁸ 1668թ. հունիսի 11 - հուլիսի 11:

Ինչպես պարզվեց Թուման-ե Նախիջևանի Դարաշամբ վայրում գտնվող Նախավկա անունով հայտնի Մադարդա վանքի քահանաների ու մյուս վանականների մոտ գտնվող նախկին բազավորների *ռադամներին*, *հորմերին* ու այլ փաստաթղթերի բնութային, վերոհիշյալ եկեղեցին հին ժամանակներից ի վեր եղել է և այժմ էլ է քրիստոնեաների վանք: Նախկին տիրակալները այդ *մահալի* բնակիչներին որոշ *խխրաջարից մու'աֆ* ու *մուսալլամ* էին ճանաչել: Տեղեկացրեցին, որ սրանից առաջ նախկին *սադր* Միրզա Ջալալ Օրդուբադլի *դիվանին* էին դիմել հետևյալ պահանջով, թե՛ «Այդ *մահալում* է գտնվում Դանիել մարգարեի գերեզմանը, որը *վակֆեր* ու եկամուտներ ունի», և այդ մասին *միսալ* էին անցկացրել, որ եթե այդ վայրում մարգարեի գերեզմանը կա, և այն *վակֆեր* ևս ունի, ապա հիշյալը [*միսալը* ձեռք բերողը] նրա *մուրավալլին* պետք է լինի ու գեկուցի նրա եկամուտների ու ծախսերի իրողության մասին: Միրզա Ջալալը այն կողմերը գնալուց հետո, քանի որ գերեզմանի ու *վակֆերի* որևէ նշան չի գտնում, այդ մասին գրառում է կատարում և Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկյարբեկի* հաստատում է, որ՝ վանքը կա, բայց գերեզմանը՝ չկա: Երբ հիշյալ գրությունը բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարարի վարիլների* բնութային արժանացավ, կարգադրվեց որպեսզի ոչ ոք առանց օրինական պատճառի վերոհիշյալ վանքի քահանաներին ու հոգևորականներին չնեղի: Եվ ինչպես որ հին ժամանակներից ի վեր վերոհիշյալ վանքը նրանց տնօրինության տակ է գտնվել, նորից ըստ հին կարգի պետք է նրանց ենթակայության տակ բողոքեն և նախկին *դիվան-ալ-սադարարի միսալի* վրա չհենվեն, այլ պետք է բոլոր տան նրանց հանգիստ կերպով այնտեղ բնակվել և զբաղվել մշտնջենական պետության հարատևման համար աղոթելով: Չուխուր Սաադի պատվարժան *շարի* անդամներն ու այնտեղի *ուրֆի հաքիմները բեկյարբեկի* բարձրաստիճան *վաքիլները*, պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել՝ բոլոր չտալով որևէ մեկին ըմբոստանալ: Թող այս կապակցությամբ անհրաժեշտ ջանք ու եռանդ չխնայեն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1079թ. սրբազան մուհարամ ամսին:

- 1) Նորին Գերագանցություն իսլամի ու մահմեդականների առաջնորդի կնիքի տեղը,
- 2) Նորին Գերագանցություն իրանցիների առաջնորդի կնիքի տեղը;
- 3) համեմատված է բարձրագույն օրինակելի իսկականի հետ, գրեց, [կնիք]:
- 4) բարձրաստիճան *մուսրովֆի ուլ-մամալիքի* կնիքը;
- 5) բարձրաստիճան *դիվանբեկի* կնիքը;
- 6) *դաֆթարիսանեի* բարձրաստիճան *նագիրի* կնիք,
- 7) *սադր-ե խասսեի* կնիքը;
- 8) համապատասխանում է բարձրագույն արքայական բնօրինակին, [կնիք]. «Մոհամմադ Ռաշիդ Ջահֆար»:

Շարի ֆաթվան հաստատող Շահ Սուլեյմանի 1668թ.

հրամանագիրը, որով վերահաստատվում են Տաթևի վանքի կալվածքները և արգելվում ոտնձգությունները դրանց նկատմամբ¹⁹⁹

Կարողիկոսական դիվան, րդր. 2ա, վավերագիր 68, պատճեն²⁰⁰, մեծ. 20,5 x 46,6սմ, գիր՝ նասրա՛լիդ, նասխ

Նորին արքայական բարձրագույն Մեծության սրբազնագույն օրինյալ կնիքի տեղը

Աշխարհաստատ հրամանագիր հրապարակվեց նրա համար որպեսզի *շիա ուլումաների* ու մեծախոգի օրինյալ *ֆակիհների* կողմից, որոնց խոսքերը բող հարատևեն, ստորև հրապարակված *ֆաթվային* համապատասխան վարվեն, նրա իմաստից ու բովանդակությունից չչեղվեն, ամենալուսավոր *շարի* իրենց ուղեցույցը համարեն և ձեռնպահ մնան պայծառ *շարիաթին* հակառակվելուց: Ազերբայջանի բարձրաստիճան *բեկյարբեկն* ու այնտեղի պատվարժան *շարի* անդամները պարտավոր են համապատասխանաբար օրինական օգնություն ցուցաբերել ու այն, ինչը որ վերոհիշյալ գյուղերից *շարին* հակառակ ոմանք գավթել են ապօրինի տնօրինման ժամանակի *ուջրաթ ուլ-մասալի* հետ ետ վերադարձնել ու ոտնահարված իրավունքները վերականգնել: Եվ չպետք է բոլոր տան որևէ մեկի ճշմարիտ *շարիաթի* ուղուց չեղվել և բող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1079թ. սաֆար ամսին²⁰¹:

Նա է Գերագույն դատավորը:

Հանուն ողորմած և զբառատ Ալլահի:

¹⁹⁹ Հ. Փափագյանի կողմից հրատարակվել է Տաթևի վանքի առաջնորդ Շամսիդին արքեպիսկոպոսի կողմից Ամիր Ռուստամ Օրբելյանից գնված Սվարի և Տանձատափ գյուղերի վեց դանգ, Տաշու ու Աղաբենդ գյուղերի երեք դանգ *մուրբերի*, նաև Փիրկուլիից գնված մի այգու ու դրանք Տաթևի վանքին վակֆ արվելու մասին 1450թ. կազմված կալվածագիրը; նաև՝ Տաթևի վանքապատկան Տաթև, Սվարի, Տաշու, Աղաբենդ, Տանձատափ, Խոտանան, Հալիձոր, Շնիեր, Խոտ, Կից, Բորդի, Դաստաջերդ, Գոլյագի, Բնունիս, Թաս և Դարաքիլիսա գյուղերի և մի այգու նախապես Անգեղակոթցի Շամսիդին վարդապետին պատկանելու և վերջինիս կողմից հիշյալ վանքին վակֆ արվելու մասին վկայող 1508թ. կալվածագիրը; որը հաստատվում է նաև 1558թ. վավերագրով (Հ. Դ. Փափագյան, նշվ. աշխ., կալվածագրեր, վավ. 7, էջ 78; վավ. 14, էջ 99; վավ. 19, էջ 112):

²⁰⁰ Վավերագրի վերանորոգման ժամանակ, հակառակ կողմից ստվարաթուղթ է փակցվել, որը ծածկել է պատճենի վավերականությունը հաստատող նոտարական գրությունները:

²⁰¹ 1668թ. հուլիսի 11-ից օգոստոսի 9-ը:

Ճիշտ է այն, ինչ վերցվել է ինձնից և բոլ ալն հենվելով շարի օրենքնե-
րի վրա բազմազգի պատճեններով:

Փառք Բարձրյալ Ալլահին, Նա է արդար և ճշմարիտ ողին, գրեց, կնի-
քի տեղը:

Թող վարվեն համաձայն անքիժ ու սրբազնագույն շարի օրենքի: Նո-
րին Գերագնացություն, նախկին սադր Մյուզա Աբու Սալեհի կնիքի տեղը:

Մահմեդական ուղամաներն ու պատվարժան օրհնյալ ֆակիհները, -
որոնց խոսքերը բոլ հարատենն մինչև Ահեղ Դատաստանի Օրը, ի՞նչ են
հրամայում հետևյալ հարցի մասին, եթե Սիսականի Բնունիս գյուղն²⁰² ու
Թաս մագրայեն²⁰³, Դարաբիլիսա²⁰⁴, Դաստակերտ²⁰⁵, Դոլյազի, Դափանա-
քի Օրտտի²⁰⁶ Սվարի²⁰⁷, Ալաբենդ²⁰⁸, Տանձատափ²⁰⁹, Դաշու²¹⁰, Տաթև, Խո-
տանան²¹¹, Հալիգուր²¹², Շնհեր²¹³, Խոտ, Բորդի²¹⁴ ու Ագերբայջանի Քեղի²¹⁵

²⁰² Բնունիս կամ Բնունիք բնակավայրը գտնվում է Սյունիքի Շղուկ գավառում (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 208):

²⁰³ Ղ. Ալիշանի Սիսականում Թոսն և Մեզրեն նշվում են Տաթևին հարկատու գյուղերի
ցուցակում հիշատակվում են կողք կողքի, որպես առանձին գյուղեր «Մագրու գեղը»
(Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 299):

²⁰⁴ Սյունիքի Շղուկ գավառում, Բռնակոթի մոտակայքում (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ
243):

²⁰⁵ Դաստակերտ - բնակավայր Սյունիքի Շղուկ գավառում (Ղ. Ալիշան, Սիսական,
էջ 215):

²⁰⁶ Օրտտը կամ Որտտը Սյունիքի Շղուկ գավառի նույնանուն գետի ձորն է, որը XVI
դարում հիշատակվում է որպես առանձին վիճակ (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 217):

²⁰⁷ Սվարի կամ Սվարանց բնակավայրը Ղ. Ալիշանը տեղադրում է Սյունիքի Ալլախ
գավառում:

²⁰⁸ Ագբենդ անունով գյուղը գտնվել է Սյունիքի Վալոց ձորում (Ղ. Ալիշան, Սիսական,
էջ 163):

²⁰⁹ Տաթևին ամենամոտ գտնվող և «գլխավոր տեղի» կալվածքներից է, «սակա
խտրոցաւ բացակայ յաջմէ ջրոյն և յարեւելից վանացն ի դալարաւտ վայրի» (Ղ.
Ալիշան, Սիսական, էջ 244):

²¹⁰ Տաշուն գտնվում է Սյունիքի Շղուկ գավառում (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 208):

²¹¹ Խոտանանը հիշատակվում է Սյունյաց եկեղեցուն հարկատու Բադր գավառի
գյուղերի շարքում (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 274):

²¹² Սյունյաց եկեղեցուն հարկատու գյուղերի ցուցակում Հալիժորը նշվում է Աճանան
գավառում գտնվող բնակավայրերի շարքում (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 274):

²¹³ Ըստ Ալիշանի Շնհերը (Շինուհեր) եղել է Սյունիքի Շղուկ գավառի գյուղերից (Ղ.
Ալիշան, Սիսական, էջ 243):

²¹⁴ Վերին և Ներքին Բորդի, (Բորտի կամ Պերտի) անունով երկու բնակավայր հիշա-
տակվում են Սյունիքի Շղուկ գավառի Ալլախ շրջանում: Նրանք ըստ Ղ. Ալիշանի
համապատասխանում են Ստ. Օրբելյանի «Պատմության» մեջ հիշատակվող Բորտի
գյուղին, որի մոտակայքում գտնվող Գրիվան վայրը («ի Բորտի գրիվան»)՝
Տաթևայիժ իշխանը նվիրում է Տաթևի վանքին (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 209-210):

նահիլի Կից²¹⁶ գյուղերը վակֆնամեի հիման վրա Տաթևի վակֆը լինեն²¹⁷, և
ըստ շարի օրենքների, վակֆն ու նրա հասույթը որևէ կերպ օտարման են-
թակա չեն: Մինչդեռ վերոհիշյալ գյուղերն ու մագրայեն որոշ մահմեդական
ու ոչ մահմեդական անձիք պայծառ շարին հակառակ զավթած լինեն: Այդ
դեպքում ըստ շարի հիշյալ Տաթևի վանքի մութավալին իրավունք ունի՝
արդյոք վերոհիշյալ խախտումների քննությունից հետո շարի հաստատ-
մամբ ու սրահանջով հիշյալ մահմեդական կամ ոչ մահմեդական մարդկան-
ցից էտ վերցնել այդ գյուղերն ու մագրայեն ուջրաք-ուլ-մասալի հետ՝ հոգա-
լու համար վակֆի ծախսերը, քե՞ ոչ: Թող Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մո-
համմադին և ազնիվ բարեպաշտներին մինչև Ահեղ Դատաստանի օրը:

[Լուսանցքում]

Կենդանի է Նա:

Նա մշտնջենական է:

Այո: Եվ Նա է ընդունվել բարեպաշտների խմամ Ալլիի կողմից, և [Նա է]
գիտության, մահմեդական իրավագիտության ու աստվածաբանության հե-
նարանք, ամենագետ Ալլահի նվաստ ծառա՝ [կնիք]:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 24

Շահ Սուլեյմանի 1668թ. հրովարտակը՝ հրապարակված ի
հաստատումն Տաթևի վանքի վակֆային կալվածքների
անձեռնմխելիության մասին դիվան-ալ-սադարաքի կողմից
հրապարակված միսալի

Կարողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավերագիր 67ա²¹⁸, պատճեն
մեծ. 19 x 50 սմ, գիր՝ նասրալիղ, շիրաքե

Նորին արքայական վեհապետական մեծության օրհնյալ կնիքի տեղը

Արքայական հրաման եղավ որպեսզի բարձրագույն դիվան-ալ-սադա-
րաքի կողմից կից հրապարակված օրինակելի միսալին համապատասխան
վարվեն, նրա խմատից ու բովանդակությունից չչեղվեն: Ոչ ոք թող այնտեղ
քվառկվող վակֆերի նկատմամբ հավակնություններ չունենա ու ոտնձգուք-

²¹⁵ Սյունիքի Գեղուսձոր գավառի անվանման պարսկական աղճատված ձևն է:

²¹⁶ Կից (Կիցք կամ Գեց) անունով գյուղը գտնվում է Գեղվաձորի վիճակում (Ղ.
Ալիշան, Սիսական, էջ 292)

²¹⁷ Նույն գյուղերն են նշված որպես Տաթևի վակֆային կալվածքներ նաև 1468թ. Հա-
սան Ալի Կարա-Կոյունլուի, 1510թ. Սեֆյան շահ Իսմայիլ Ա-ի, 1557թ. և 1562թ. Շահ
Թահմազ Ա-ի և հետագայում հրապարակված շահական մյուս հրամանագրերում,
(տե՛ս Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ I, էջ 48, 57-58, 61, 64):

²¹⁸ Այս հրամանագրով հաստատված միսալը վերահաստատվել է հիջրայի 1080թ.
մուհարամ ամսին (տե՛ս ՍՄ, Կարողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավ. 75ա):

յուն չկատարի, այլ բոլոր տան ամենալուսավոր շար՝ի համաձայն այնտեղի մորափայլին այդ վակֆերի բերքը, եկամուտներն ու բահրեն տարեցտարի տնօրինի և ծախսի վակֆի տիրոջ համար: Ազերբայջանի և Չուխտուր Սաուդի բեկլարբեկերն ու բոլոր մահալների պատվարժան շար՝ի անդամների պարտավոր են վերոհիշյալ մորափայլին օրինական օգնություն ցուցաբերել: Եվ բոլոր այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն, այն իրենց պարտականությունը համարեն և ամեն տարի նոր հրամանագիր չափանցեն:

Գրվեց 1079 թ. ռաբի' առաջին ամսին²¹⁹:

Գրանցվեց վակֆային մատյանում:

Հաստատվեց կնիքով:

[Հակառակ կողմում]

Վահիաբականության լույսով պայծառացած հաղթական վեհ սրբատեղիի բուդրայի տեղը

Նախկինում հրապարակված պարտադիր հորմերի և նախկին սադրե-րի բարձրագույն միսալների գնումից պարզվեց, որ. «Ինչպես հայտնի դարձավ ամենալուսավոր շար՝ի հիման վրա գրանցված հրամանագրերի, մի-սալների, սիջիլների, վակֆնամենների և արդար բարեպաշտների հավաստագրերի քննությունից պարզ դարձավ, որ ստորև նշվող գյուղերի մուլքերը (Թուման-ե Նախիջևանի Սիսականի Բնունիս և Թաս, Ղարաբիլիսա, Դաստակերտ ու Գոլյազի, Ղափանաթի Օրոտի Սվարի, Աղաբենդ, Դաշու, Տաթև, Տանձատափ, Խոտանան, Հալիձոր, Շնիեր, Խոտ, Բորդի ու Կից գյուղե-րը, վերջ) Ղափանի Տաթևի վանքի վակֆն են և ոչ որ չպետք է միջամտի դրանց [գործերին]: Անբիժ շար՝ին համապատասխան որոշվեց, որ ոչ որ, ոչ մի դեպքում չպետք է մտնի վանքի վակֆ հանդիսացող հիշյալ գյուղերը և նրանց նկատմամբ հավակնություններ ունենա: Պետք է բոլոր տան, որպես-զի անփոփոխ կերպով նրանց բերքն ու եկամուտները վակֆի տիրոջ համար ծախսվեն: Բոլոր մահալների հաքիմներն ու շար՝ի անդամները պարտավոր են այս հարցում օրինական օգնություն ցուցաբերել»:

Օրերս հիշյալ վանքի մորափայլի, ազնվագույն քրիստոնյա Օվանես վանահայրը գալով բարձրագույն դիվան-ալ-սադարաթ՝ խնդրեց վերոհիշյալ միսալը արքայական ստորագրությամբ [հաստատել]: Օրինյալ ամենալու-սավոր շեմքի փառահեղ մորափայլին հաստատեց վերը թվարկված գյուղե-րի ու մուլքերի վակֆ լինելը: Համապատասխանաբար կարգադրվեց, որ ոչ որ չպետք է մտնի հիշյալ վանքի թվարկված վակֆային մահալները և նրանց նկատմամբ հավակնություններ հանդես բերի, այլ պետք է բոլոր տան որ-պեսզի ըստ անբիժ շար՝ի այնտեղի մորափայլին տարեցտարի տնօրինի այդ վակֆերի բերքը, եկամուտներն ու բահրեն և ծախսի [վանքի] կարիքնե-րի համար՝ ադոթելով հաղթական պետության հարատևման համար: Բոլոր մահալների պատվարժան շար՝ի անդամները, Ազերբայջանի ու Չուխտուր

Սաադի բարձրաստիճան բեկլարբեկի վաքիլները պարտավոր են այս հար-ցում վանահորը օրինական օգնություն ցուցաբերել: Եվ բոլոր ամեն տարի նոր միսալ չափանցեն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1079թ. բարի և հաղթական ամարտ ունեցող սաֆար ամսին:

1) Նախկին սադրի կնիքը: 2) միապետի բարձրաստիճան էլքեմադ-ուդ-դուլլեի կնիքը: 3) Նա է: Ռ՝վ Ալի: Համեմատված է բարձրագույն ազնվագույն իսկականի հետ, [կնիք]. «Աբու Թալեբ...1077»: 4) համեմատվեց, [կնիք]: 5) գրանցվեց տարիսարի դաֆթարում: 6) գրվեց: 7) աչքի անցկացվեց: 8) գրի առնվեց: 9) ճիշտ է, կնիք: 10) գրի առնվեց:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 25

Շահ Սուլեյմանի 1668թ. հրովարտակն՝ ուղղված Նախիջևանի տեղական պաշտոնյաներին, որով արգելվում են ապօրինի հավակնությունները Դարաշամբի Դիբբենդ գյուղի համայնքի մուլքերի նկատմամբ²²⁰

Կարողիկոսական դիվան, բղթ. 4, վավերագիր 112ա, բնագիր²²¹
մեծ. 20 x 47.5 սմ, գիր՝ շիրասե, նասրասալիդ

Իշխանությունն Ալլահինն է:

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]. «Հավատի շահի ծառա Սուլեյմանն է 1078, բող Ալլահն օրինի Նաբիին, Վասիին, Բաբուին, Սաջջադի երկու բռններին, Բադերին, Սադեդին, Քազեմին, Ռեզային, Թադիին, Նադիին, Չաբիին և Մեղիին»

Արքայական հրաման հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Որովհետև Թուման-ե Նախիջևանի Դարաշամբուղի, Դիբբենդ գյուղի ռայսարներն ու խեղճերը գալով բարձրագույն դուռը՝ տեղեկացրին, որ հիշյալ գյուղի մուլքերը շար՝ով հաստատված օրինական փաստաթղթերի հիման վրա իրենց են պատկանում: Վերոհիշյալ մուլքերի սահմանները այդ փաստաթղթերում նշված և հստակեցված են: Բայց մի խումբ անձիք շար՝ին ու սահմանված կարգին հակառակ խախտում են սահմանները և նեղում հիշ-

²²⁰ Վերոհիշյալ հրովարտակն հրապարակվել է այդ գյուղի ազատ համայնքի իրա-վունքները համայնական մուլքերի նկատմամբ հաստատելու նպատակով: Այդ իրո-դությունը հաստատված է եղել դեռևս 1506թ. պարսկերեն կալվածագրով: 1658թ. Թավրիզի Շեյխի մզկիթը փորձում է բռնագրավել դրանք պատճառաբանելով թե այդ գյուղը ժամանակին վակֆ է արված եղել մզկիթին: Վեճը հարթվում է միայն վերը ներկայացվող հրովարտակնի ձեռք բերմամբ (Հ. Դ. Փափագյան, նշվ. աշխ., կալվա-ծագրեր, էջ 41-42, 94-98):

²²¹ Այս փաստաթղթի կնիքով հաստատված պատճենն տես՝ ՄՄ, Կարողիկոսական դի-վան, բղթ. 1բ, վավ. 139ա):

յալ *ռայաթներին*: Այս պատճառով արքայական հրամանագիր խնդրեցին ուղղված տեղի բարձրաստիճան *բեկլարբեկին*:

Համապատասխանաբար, կարգադրեցինք, որպեսզի այնտեղի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* ամենալուսավոր *շարի* անդամների ներկայությամբ վերահասու լինի նկարագրված խնդրի իրողությանը և վերոհիշյալ փաստաթղթերը ըննելուց հետո այն, ինչը, որ *շարին* ու կարգին համապատասխան կլինի, գործադրի՝ թույլ չտալով որպեսզի որևէ մեկը ապօրինի հավակնություններ ունենա վերոհիշյալ *ռայաթների մուրթերի* նկատմամբ: Այս թող ընդունվի որպես խիստ կարգադրություն, և երբ *փարվանդ* արքայական արեգակնային կնիքով կնքվի, նրան հավատ ընծայեն:

Գրվեց 1079թ. ռաբի' առաջին ամսին:

[Հակառակ կողմում]

Ազնվականության, *վեզիրության* և բախտի հանգրվան, միապետական բազմությունների բարձրաստիճան փառահեղ *էրեմադ-ուդ-դուլեի* գրության հիման վրա. վերջ:

1) [կնիք]. «Ի սեր բարեգութ Ալլահի, Մոհամմադ իբն Մեհդի»: 2) [կնիք]: 3) [կնիք]. «Աստծո ծառա, Սաֆի Դուլի»: 4) [կնիք]. «Մոհամմադ Ջաբեր...»:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 26

Շահ Մուլեյմանի 1668թ. հրովարտակը, որն արգելում է քոչվոր ցեղերին ոտնձգություններ կատարել Տաթևի վանքի կալվածքների նկատմամբ

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավերագիր 65, բնագիր, մեծ. 48 x 19 սմ, գիր՝ շիրասքե, նասրալիզ.

[Շահ Մուլեյմանի կնիքը]²²²

Արքայական հրաման եղավ հետևյալ կապակցությամբ.

Որովհետև Ղափանաթի Տաթևի վանքի միաբանության առաջնորդ, կարգակիցների մեջ ազնվագույն Օվանես քահանան գալով աշխարհի ապավենի դուռը՝ տեղեկացրեց, որ Ղարաբաղի ջախանջիր, օթուզիքի²²³, քեն-

գերլու²²⁴, շիրվանշահլու²²⁵, հաջիլու²²⁶, խոջա-աբու-խահաղլու, քուլական կալաչուլու²²⁷, փուսյան²²⁸ ու քարաթեն²²⁹ ցեղերն ու ցեղախմբերը դեպի իրենց *յալադներն* ու *դշլադները* քոչելիս իջևանում են վերոհիշյալ վանքի *վակֆային մահալներում*, նրա ցանքսերն ու բերքը ոչնչացնում ու մեծ վնաս են հասցնում՝ այնտեղ արածեցնելով իրենց մանր ու խուշոր եղջերավոր կենդանիներին և գողանալով *ռայաթների* ձիերը, կովերը, ոչխարները և այլ ունեցվածքը, մասնալ ապօրինի արարքներ են գործում: *Ռայաթները* այսպիսի կյանքից փախչում, ցարուցրիվ են լինում, և *մահալները* ամայանում են: Այս պատճառով [Օվանեսը] արքայական հրամանագիր խնդրեց: Հետևաբար, կարգադրեցինք, որ եթե իրոք այդպես է, ապա այսուհետև ցեղերից ոչ մեկը չպետք է առանց հրամանի, կարգին հակառակ այդ *մահալների* հողերում իջևանի, հիշյալ *վակֆային* կալվածքների *ռայաթներին* ու հողագործներին նեղի, նրանց ունեցվածքն ու ընտանի կենդանիներն ապօրինաբար հափշտակի: Իսկ եթե *ռայաթների* համաձայնությամբ այդ *մահալներում* իջևանեն, ապա թող ըստ կարգի *յուրտանեն* վճարեն: Այնտեղի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* պարտավոր է [խնդրարկուին] օրինական օգնություն ցուցաբերել՝ թույլ չտալով, որպեսզի հիշյալ ցեղերն ու ցեղախմբերը հրամանին ու կարգին հակառակ նշված *մահալներում* կանգ առնելով, *վակֆերի ռայաթներին* ու հողագործներին նեղություն պատճառեն: Եթե այդ ցեղերից որևէ մեկը հրամանին ու կարգին հակառակ այդ *մահալների ռայաթներից* ու հողագործներից որևէ բան հափշտակած ու նրանց բերքին վնաս հասցրած կլինի, ապա թող ըստ կարգադրության վերականգնեն ոտնահարված իրավունքները: Եվ թող այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն ու ամեն տարի նոր հրամանագիր չպահանջեն:

Գրվեց 1079թ. ռաբի' առաջին ամսին:

²²⁴ Քենգերլու ցեղը դզրաշ ցեղերի բլին պատկանող ուսրաջլու ցեղի ճյուղերից էր, և նրա առաջնորդների ժառանգական *օրլան* էր Նախիջևանի *վիլայեթը* (տե՛ս Մ. Պ. Петрушевский, ук. соч., с. 94, 127):

²²⁵ Շարվանշահլու ցեղը հիշատակվում է Առնոդ Ալիշանի կողմից (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 99):

²²⁶ Հաճիլու ցեղը նույնպես հիշատակվում է Սյունիքի տարածքում (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 101):

²²⁷ XIX դարում Ղարալագյազի շրջանում էր բնակվում խալամի *շիա* ուղղությանը պատկանող քրդական կիսաքոչվոր կարաչուլու ցեղը (տե՛ս Մ. Перх. Исследования об иранских курдах и их предках, северных халдеях, кн. I, СПб., 1856, с. 89):

²²⁸ Փուսյան քրդական ցեղը գրանցվել է Շուպենի կողմից կազմված Երևանի նահանգի հիշատակարանում (И. Шопен, Исторический памятник Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи, СПб. 1852, с. 719):

²²⁹ Թարաթյանն կամ Թարաթեն - Թուրքմեն բառի հոգևակին է: Այսպես էին կոչվում թուրքմենական վաչկատուն ցեղերը, որոնք XVII-XVIII դարերում դեռևս հաստատուն ձմեռանոցներ չունեին (Հ. Փափազյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, հ. II, էջ 217):

²²² Վավերագիր 25-ի վերին մասում դրոշմված արքայական կնիքն է:

²²³ Օթուզիքին 32 քրդական ու բյուրբական ցեղերի արհեստական միավորում էր, որի մեջ էր մտնում նաև ջխանջիր ցեղը, (տե՛ս Մ. Պ. Петрушевский, Очерки из истории феодальных отношений Азербайджана и Армении в 16-м начале 19в.в., Ленинград, 1949, ук. соч., с. 96, 136):

[Հակառակ կողմում]

Ազնվականության, *վեզիրության* և բախտի հանգրվան, հզոր միապետական պետության փառահեղ և վսեմաշուր բարձրաստիճան *Արքեմադ-ուդ-դովլեի* գրության հիման վրա. վերջ:

1) Ստորագրություն [կնիք]. «Ի սեր բարեգութ Ալլահի, Աստծո ծառա Մոհամմադ իբն Մեհդի»; 2) [կնիք]; 3) [կնիք]. «Աստծո ծառա, Սաֆի Դավի»; 4) [կնիք]. «Մոհամմադ Ջաֆեր...»:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 27

Շահ Սուլեյմանի 1668թ. հրովարտակը, որով հանձնարարվում է

Ատրպատականի տեղի իշխանություններին քննել ու արգելել
Ղափանի Դարաբաս գյուղի Բուրթեղու համայնքի կողմից Տաթևի
վանքի նկատմամբ գործվող անօրինականությունները

Կաթողիկոսական դիվան, բոլ. 2ա, վավերագիր 70ա, բնագիր,
մեծ. 19.5 x 40սմ, գիր շիրաքե, նասրալիղ

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]. «Հավատի շահի ծառա Սուլեյմանն է 1078.

Բարձրագույն դիվանի պատճենի կնիքը»

Աշխարհաստտ հրամանագիր հրապարակվեց նրա համար որպեսզի Ազերբայջանի *վիլայեթի* բարձրաստիճան *բեկլարբեկի* ամենապատվոք շարժի անդամների ներկայությամբ վերահասու լինելով նկարագրվող դեպքերի իրողությանը, այն, ինչ որ կարգին, օրենքին, արդարությանը և հպատակների մասին հոգածությանը համապատասխան կլինի, ի կատար ածի: Եթե այն *վիլայեթի* բնակիչները, հատկապես Ղափանի Դարաբաս գյուղում բնակվող Բուրթեղու համայնքը խնդրարկուների հետ *մուքի* ու ունեցվածքի վեճ կունենան, մինչև որ իրենց պնդումները շարժի ու *ուրֆի ամիլների* ներկայությամբ չհաստատեն ու չապացուցեն, չպետք է խնդրարկուներին նեղությանը չհաստատեն ու չապացուցեն, չպետք է խնդրարկուներին նեղությանը չհաստատեն, օգնությամբ *մուհասիլ* բերեն նրանց մոտ, դեմ, իրենց հովանավորների օգնությամբ *մուհասիլ* բերեն նրանց մոտ, որոնք անօրինականություններ կգործեն՝ վնաս հասցնելով խնդրարկուներին. որոշ ժամանակ նրանց տներում կմնան, *խեղմաքանե* ու *խիւրաջար* կպահանջեն՝ խիստ նեղելով վանականներին: Եթե առանց շարժի ու օրինականության պահանջի որևէ մեկը խնդրարկուներից գումար վերցրած կլինի, ապա թող շարժի հաստատմամբ ու հրամանով ըստ կարգի հասցված վնասի փոխհատուցման հետ ստանա ու ետ վերադարձնի: Անօրինականությունների վերացման ու խնդրագրի հեղինակներին օժանդակելու հարցում թող չբերանան և այնպես անեն, որպեսզի նրանք ու մյուս *ռայաթները* հանգիստ ու ապահով կերպով մշտնջենական պետության հարատևման համար աղոթելով՝ ճգնությանը տրվեն ու գործերով զբաղվեն: Թող բոլոր *մահալները* *հաքիմներն* ու *ամիլները* գրվածը որոշված համարեն ու հրամանին չհակա-

ռակվեն: Թող այս բնդումեն որպես խիստ կարգադրություն ու այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1079թ. ջումադի առաջին ամսին²³⁰:

Բարձրաստիճան *նազիր-ե բոլորաբին* որպես *բիուլ* հատկացված
Ղափանաթի Տաթևի վանքի առաջնորդ ամենամիաստ ծառաներ Օվանես
վանահոր ու մյուս միաբանների խնդրագիրը

Խոնարհաբար գեկուցում են [Նորին] Մեծությանը [հետևյալը]. «Ղափանի Դարաբաս գյուղում բնակվող Բուրթեղու համայնքը չորս տարի է, ինչ խեղճերիս հանգիստ չի տալիս՝ ցանկանալով վանքի մի քանի կտոր *վակֆա-լին մուլքերը* ձեռքներիցս խել: Այս պատճառով թշնամացել ու խարդախություն են անում: Նրանցից լինելով նշված *մահալի* իշխանավորները՝ *դագին, քալանթարն* ու *մեխիբը*, այդ *մուլքերին* տիրելու համար անընդհատ կեղծիքի ու զրպարության են դիմում որպեսզի իրենց անօրինական նպատակներին հասնեն: Կեղծիքի դիմելով՝ մի անհայտ համախոսական են կազմել և, գաղտնի ներկայացնելով այնտեղի *հաքիմների* ու *բեկլարբեկի* դատին, *մուհասիլ* են բերել խեղճերիս մոտ, որոնք ձեռքակալել են մեզ ու մեր տներում իջևանելով օրական *ալաֆե-ուլուֆե, մուխաբանե, խեղմաքանե* ու այլ ապօրինի հարկերի անվան տակ մի խոշոր գումարի տուգանք են զանձել: Ամենին դատի չեն կանչում և քանիցս նման անօրինականություններ են գործել թշվառներիս հանդեպ, որի պատճառով աղետալի վիճակում ենք հայտնվել ու ցարուցքիվ ենք լինում, որը կարող է հայրենի հողի լքման պատճառ դառնալ: Նշված համայնքն էլ թշվառներիս ոչնչացմանն է հետամտ: Խնդրում ենք արքայական օրինյալ ողորմածությամբ Ազերբայջանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկին* ու բոլոր *մահալների հաքիմներին* ուղղված բարձրագույն հրամանագիր շնորհել, որպեսզի եթե որևէ մեկը խեղճերիս ոչինչ չպահանջի, այլ թող ինքը հոգա նրա ծախսերը: Մինչև որ խեղճերիս դատի կկանչեն, որպեսզի Նորին Մեծության ներկայությամբ կողմերը երեսա երես քննվեն: Եթե թշվառներիս դեմ որևէ բան հաստատվի, ապա ըստ կարգադրության եղած ծախսերը կարգին համապատասխան կվճարենք, իսկ եթե նրանց պահանջը անօրինական է ու կեղծիք, ապա թող նրանք տուգանք վճարեն, որպեսզի մյուսների համար դաս լինի և նման արարքների չդիմեն ու բարի օրինանքը Նորին արքայական Մեծության հասցեին չի պակասի, և Ալլահն ու նրա մարգարեն այն անտես չեն առնի»: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի:

[Լուսանցքում]

Նորին արքայական Մեծության մերձավոր [սլախատական]:

²³⁰ 1668թ. հոկտեմբերի 7 - նոյեմբերի 6:

Խնդրարկություններին օժանդակություն ցուցաբերելու հրահանգով արքայական հրամանագիրն է՝ ուղղված Ազերբայջանի բարձրաստիճան *բեկյար-բեկին*, ըստ որի եթե որևէ մեկը նրանց դեմ վեճ կունենա, մինչև որ վերոհիշյալ բարձրաստիճան անձը ամենալուսավոր շար՝ի անդամների ներկայությամբ իրողությունը չպարզի ու ըստ շար՝ի օրենքի նրանց դեմ վճիռ չկայացվի, չպետք է թույլ տա խնդրարկություններին անհանգստացնել ու անօրինական նեղություն պատճառել: Եվ թող կարգադրությանը համապատասխան վարվեն: Ստորագրություն. պալատի ծառա Մուրթուզա Դուլի:

[Հակառակ կողմում]

- 1) [Կնիք]. «Ի սեր բարեգութ Ալլահի, Աստծո ծառա Մոհամմադ իբն Մեհլի»:
2) [Կնիք]. «Աստծո ծառա, Աբու Սալեհ...»: 3) [Կնիք]. «Ալի Դուլի...»:
[Հայերեն]
Շահ սուլեյմանի հօրմն է, որ բուրբուլեցիք վանքին նեղություն չտան:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 28

Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը՝ հրապարակված ի հաստատումն միսալի, որով արգելվում է պաշտոնյաներին ապօրինի գումարներ գանձել հայ բնակիչներից իրենց սովորություններին հետևելու և եկեղեցիները վերանորոգելու համար
Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1բ, վավերագիր 137²³¹, բնագիր, մեծ. 20 x 49 սմ, գիր՝ նասրա՛լիդ, նասխ

Նա է:

Իշխանությունն Ալլահինն է:
[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]²³²

Արքայական հրաման եղավ որպեսզի բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթի* կողմից կից հրապարակված օրինակելի *միսալին* համապատասխան վարվեն, նրա իմաստից ու բովանդակությունից չշեղվեն և պայծառ շարիաթին հակառակվելուց ձեռնալսի մնան: Այն *վիլայեթի հաքիմներն* ու *ամիլները* թող նրան համապատասխան վարվելով՝ իրն վանքերի ու եկեղեցիների վերանորոգման հարցում նրանց չխաչնդոտեն ու չնեղեն, նրանցից պատվարժան շար՝ին հակառակ պահանջներ չունենան:

²³¹ Պահպանվել են այս հրամանագրի մի քանի նոտարական պատճեններ, որոնց շնորհիվ հնարավոր եղավ վերականգնել այդ վավերագրի առանձին որոշ բայթալված մասերը (ՍՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1բ, վավ. 140, 147): Այս հրամանագիրը ամբողջությամբ վերահաստատվել է շահ Սուլթան Հուսեյնի կողմից հիջրալի 1111թ. ջոմադի I ամսին հրապարակված հրամանագրով (տե՛ս ՍՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1բ, վավ. 206):
²³² Վավերագիր 25-ի վերին մասում դրոշմված արքայական կնիքն է:

Յուրաքանչյուր *մահալի բեկյարբեկը* պարտավոր է վերոհիշյալ հայերին օրինական օգնություն ցուցաբերելով՝ թույլ չտալ որպեսզի որևէ մեկի կողմից նրանց հանդեպ բռնություն կամ անօրինականություն գործվի: Այս թող բնորոշեն որպես խիստ հրաման, այն իրենց պարտականությունը համարեն և ամեն տարի նոր հրամանագիր չպահանջեն:

Գրվեց 1079թ. մեծ շա՛բան ամսին²³³:

[Հակառակ կողմում]

[Թուղրա]²³⁴:

Քանի որ օրենս Չուխուր Սաադի *օլթալի*, Թուման-ե Նախիջևանի, Ագուլխի, Սիսիանի, Ղափանաթի, Առան – Ղարաբաղի ու Ազերբայջանի այլ *վիլայեթների* մի խումբ հայեր գալով բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթ*՝ ներկայացրեցին 1053թ. գի հեջրե ամսի *միսալը*²³⁵՝ հետևյալ բովանդակությամբ. «Ինչպես հայտնվեց, Ազերբայջանի ու մյուս [չրջանների] որոշ *ամիլներ*, *հաքիմներ* ու այլ [պաշտոնյաներ] այնտեղի հայերից յուրաքանչյուրից, ով ցանկանում է *քյադխուդա* դառնալ, անօրինական գումար են պահանջում, նաև ապօրինի պահանջներ են ներկայացնում հանգուցյալների ժառանգներին՝ նրանց ննջեցյալներին բաղելու, կամ բուրբական արշավանքների, երկրաշարժերի կամ այլ պատճառներով ավերված իրենց հին վանքերն ու եկեղեցիները վերանորոգելու բույլովություն տալու համար: Ուստի ըստ այդմ որոշվեց, որ այն *վիլայեթի ամիլներից*, *հաքիմներից* կամ այլ պաշտոնյաներից ոչ ոք չպետք է առանց օրինական պատճառի, պատվարժան շար՝ին հակառակ պահանջներ ներկայացնի նրանց: Քանզի այդ ժողովուրդը *ջիզյա* է վճարում և հնազանդ է, պետք է թույլ տան որպեսզի հանգիստ իրենց հողագործությամբ, շինարարությամբ ու ճգնությամբ զբաղվեն: Եվ եթե ցանկանան բուրբական արշավանքների, երկրաշարժերի կամ այլ պատճառներով ավերված իրենց հին վանքերն ու եկեղեցիները վերանորոգել, չպետք է խանգարեն: Ազերբայջանի *բեկյարբեկի* բարձրաստիճան *վաքիմները* պարտավոր են, վերոհիշյալ հայերին օրինական օգնություն ցուցաբերելով, թույլ չտալ որպեսզի որևէ մեկի կողմից նրանց հանդեպ բռնություն ու անօրինականություն գործվի: Եվ այս առթիվ թող օրինական ջանքեր գործադրելը անհրաժեշտ համարեն»:

Այս մասին նոր *միսալ* խնդրեցին: Ուստի կարգադրվեց, որպեսզի այն *վիլայեթի ամիլներն* ու *հաքիմները* վերոհիշյալ *միսալի* ողջ շարադրանքին համապատասխան վարվեն, վանքերի ու եկեղեցիների վերանորոգման

²³³ 1669թ. հունվարի 4 - փետրվարի 2:

²³⁴ Կնքված է *խասսե-ե շարիֆեի* նախկին *սադր* Միրզա Աբուբալեթիի կնիքով (տե՛ս ՍՄ, կաթող. դիվան, թղթ. 1բ, վավ. 206)

²³⁵ Խոսքը 1644թ. փետրվարի 10-ից մարտի 9-ը ընկած ժամանակահատվածում Շահ Աբաս Բ-ի կողմից հրապարակված հրովարտակի մասին է (Հ. Փափագյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ II, վավերագիր 25, էջ 112-114):

հարցում նրանց չխոչընդոտեն ու ապօրինի պահանջներ չներկայացնեն: Բոլոր մահալների բեկյարբեկերի մեծ վաթիկները պարտավոր են վերոհիշյալ հայերին օրինական օգնություն ցուցաբերելով՝ բոլոր չտալ որպեսզի որևէ մեկի կողմից նրանց հանդեպ բռնություն կամ անօրինականություն գործվի: Եվ այս առթիվ բոլոր ջանք չխնայեն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1079թ. ջումադի առաջին ամսին:

1) [Կնիք]. «...Աբու Սալեհ Մոհամմադ իբն Մոհսեն»; 2) [Կնիք]. «Ի սեր բարեգութ Ալլահի, Մոհամմադ իբն Մեհդի»; 3) [Կնիք]; 4) [Կնիք]. «Ժամայիլ Դուլի»; 5) [Կնիք]:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 29

Շահ Մուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, որով թույլատրվում է հայ բնակչությանը վերանորոգել Նախիջևանի նահանգի Շատիկ անապատը²³⁶

Կարողիկոսական դիվան, բոլ. 4, վավերագիր 124, բնագիր, մեծ. 21 x 69 սմ, գիր՝ շիրասբե, նասրա՝ լիզ, նասի

...²³⁷ հարատևի, հրապարակված ֆաթվային համապատասխան վարվեն. նրա իմաստից ու բովանդակությունից չշեղվեն, ամենալուսավոր շարի՝ Լուր-յամբ առաջնորդվեն, և պայծառ շարիսրին հակառակվելուց խուսափեն: Բոլոր մահալների բեկյարբեկերը պարտավոր են համապատասխանաբար օրինական օգնություն ցուցաբերել՝ բոլոր չտալով որպեսզի որևէ մեկը խոչընդոտի վերոհիշյալ վանքի վերանորոգմանը ու նրա մուլքում շինությունների կառուցմանը: Եվ այս բոլոր բնորոշումները որպես խիստ կարգադրություն ու իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1079թ. շաբան ամսին:

Նա է գերագույն դատավորը:

Հանուն ողորմած և զբառատ Ալլահի:

Ճիշտ է այն, ինչ վերցվել է ինձնից և թող այն շարի՝ օրենքներին համապատասխան պատճեններով բազմացվի:

Եվ Ալլահը, փառք նրան, բարձրյալ է ու արդարադատ և ցույց է տալիս ճիշտ ճանապարհը.

Գրեց, [Կնիք]. «Հավատի ու մարգարեի ծառա... Մոհամմադ»:

Մահմեդական ուլամաներն ու պատվարժան ողորմած ֆակիհները, որոնց խոսքերը բոլոր հարատևեն մինչև Ահեյ Դատաստանի օրը, ի՞նչ են հրամայում հետևյալ հարցի մասին, եթե հնուց ի վեր Թուման-ե Նախիջևանի Դարալագյազում կառուցված Շատիկ անունով հայտնի Հարանց Անապատի եկեղեցին վերանորոգման կարիք ունենա, իսկ հայ բնակչությունը, որը զիմմի է ու իր զիմմիական պարտականությունները կատարում է՝ ամենալուսավոր շարի՝ օրենքներին համապատասխան ջիզյա վճարելով, և ցանկություն ունի վերոհիշյալ վանքը վերանորոգելու, ապա ըստ ամենալուսավոր շարի՝ իրավունք ունի՞ արդյոք այդ անելու, թե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք:

Կենդանի է նա:

Նա մշտնջենական է:

Այո:

Եվ Նա է բնորոշվել բարեպաշտների խմամ Ալիի կողմից, և [Նա է] գիտության, մահմեդական իրավագիտության ու աստվածաբանության հենարանը, ամենագետ Ալլահի նվաստ ծառան. [Կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, Մոհամմադն է նրա մարգարեն, և Ալին է Ալլահի փոխանորդը»:

Նորից բոլոր հայտնեն իրենց կարծիքը հետևյալի մասին, եթե վերոհիշյալ վանքի մոտակայքում գտնվող որոշ մուլքերը հայկական համայնքի օրինական սեփականությունը լինեն և այդ համայնքը ցանկանա այդ մուլքերի հողերում ամենալուսավոր շարի՞ն համապատասխան շինություններ կառուցել այնտեղ բնակվելու համար ապա այդ դեպքում հիշյալ համայնքը ըստ շարի՝ իրավունք ունի՞ արդյոք ձեռնարկելու, թե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք:

[Լուսանցքում]

Կենդանի է Նա:

Նա մշտնջենական է:

Այո:

Եվ Նա է բնորոշվել բարեպաշտների խմամ Ալիի կողմից, և [նա է] գիտության, մահմեդական իրավագիտության ու աստվածաբանության հենարանը, ամենագետ Ալլահի նվաստ ծառան. [Կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, Մոհամմադն է նրա մարգարեն, և Ալին է Ալլահի փոխանորդը»:

Թող սրբազնագույն անբիծ շարի՝ օրենքին համապատասխան վարվեն. ստորագրություն. [Կնիք]. «...Աբու Սալեհ»:

[Հակառակ կողմում]

[Կնիք]. «Ի սեր բարեգութ Ալլահի, Մոհամմադ իբն Մեհդի»:

[Հայերեն]

Վանքի շինութեան մասի գրե շահն որ ոչ որ մանի²³⁸ չիլի:

²³⁶ Վայոց ձորի Շատիկ անապատը XVII դարի 60-70-ական թթ. վերանորոգվել է նրա վանահայր Մովսես վարդապետի ջանքերով (Ղ. Ալիշան, Միսական, էջ 159):

²³⁷ Հրովարտակի սկիզբը չի պահպանվել:

²³⁸ Պարսկերեն «مانع» (արգելք) բառն է:

Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը հրապարակված ի
հաստատումն միսալի, որով մերժվում են Դարաշամբի Դիքքենդ,
Օրթաքենդ ու Բաշքենդ գյուղերի համայնքային մուլքերի նկատմամբ

Շեյխիե մզկիթի հավակնությունները

Կաթողիկոսական դիվան, բղթ. 1ք, վավերագիր 139ք, պատճեն
մեծ. 28.5 x 36 սմ, գիր խառը

Արքայական բարձրագույն օրինյալ կնիքի տեղը

Արքայական հրաման եղավ որպեսզի վարվեն բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթի* կողմից կից հրապարակվող օրինակելի *միսալին* համապատասխան, նրա իմաստից ու բովանդակությունից չշեղվեն: Համապատասխանաբար, վերոհիշյալ Սյր Սաֆին չպետք է, հիմնվելով այս խնդրի շուրջ իր ձեռք բերած *հոքմերի*, *միսալների* ու *խեթաքենդերի* վրա, *ռայաքենդերին* ապօրինաբար նեղի: Այդ *մահալները* ամբողջովին, բացառությամբ *դիվանի բահրեշեի*, պետք է պատվարժան *շար'ի* համապատասխան, հիշյալ *ռայաքենդերի մուլքերը* համարի, նրանց նկատմամբ հավակնություններ չունենա: Եվ թող ամենալուսավոր *շար'ը* լինի [նրա] ուղեցույցը և խոստովի պայծառ *շարիաթին* հակառակվելուց: Այնտեղի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* և պատվարժան *շար'ի* անդամները թող ըստ այդմ *ռայաքենդերին* օրինական օգնություն ցուցաբերեն՝ թույլ չտալով, որպեսզի վերոհիշյալ Սյր Սաֆին այդ *մուլքերի* նկատմամբ հավակնի և *ռայաքենդերին* նեղություն պատճառի: Այս բոլորն օրհնում են որպես խիստ կարգադրություն, այն իրենց պարտականությունը համարեն և ամեն տարի նոր հրամանագիր չպահանջեն:

Գրվեց 1079թ. ռամազան ամսին²³⁹:

Դրանցվեց *մովկուֆաթի դաֆթարում*:

[Հակառակ կողմում]

Թուղրալի տեղը:

Քանի որ Դարաշամբ գյուղի *մեյլքների* ու *ռայաքենդերի* խնդրանքով բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթի* կողմից *միսալ* է հրապարակվել, որի համառոտ բովանդակության համաձայն. «Ինչպես օրերս Թուման-ե Նախի-ջևանին ենթակա Դարաշամբի քրիստոնյա *ռայաքենդերը* տեղեկացրեցին, Դարաշամբի բոլոր *մահալները*, որ կոչվում են Դիքքենդ, Բաշքենդ և Օրթաքենդ, իրենց օրինական *մուլքն* են, որի *մալիքանեն* իրենք են տնօրինում: Բայց Շեյխիե [դամբարանի] *մուրավալլի* բարձրաստիճան *սեհդ* Սյր Սաֆին պնդելով, որ այդ *մահալները* *վակֆ* են՝ ապօրինաբար նեղում է վերոհիշյալ *ռայաքենդերին* ու թույլ չի տալիս նրանց տնօրինել այդ *մահալները*: Պաշտպանության տակ գտնվող երկրների *մովկուֆաթի մուսթովֆի*ի հա-

վաստմամբ Դարաշամբ գյուղը չի նշվում Շեյխիե դամբարանին ենթակա *մահալների* մեջ 1042թ. Ոչխարի տարվա²⁴⁰ հաշվարկում, որը կատարել է այդ ժամանակվա քաղաքապետ Թավրիզի ու նրան հարող շրջանների *վակֆների մուրասադդի* Մոհամմադ Հուսեյն *Բեկը*: Այն բացակայում է նաև քննված 1060թ.²⁴¹ Վագրի ու Նապաստակի տարիների հաշվարկի գլանակում, երբ *մուրասադդին* էր Միրզա ..., նաև Աղա Աղարիի կազմած 1062թ.²⁴² վիշապի տարվա հաշվարկային գլանակում: Իսկ 1070թ. Մկան տարվա²⁴³ հաշվարկի գլանակում այդ *մահալը* մտցված է և որոշ գումարով *արվաք-ե ջամ'* է արված: Նախկին *դիվան-ալ-սադարաթի* Յլի տարվա հաշվարկում և Ոչխարի տարվա *դասթուր ուլ-ամալում* ամեն տարի 7 *թուման* գումարով *արվաք-ե ջամ'* է արված: Թաղապետանիստ Թավրիզի *մովկուֆաթի* նախկին *մուսթովֆի* Մոհամմադ Շաֆին առանձին գրությամբ, որին ծանոթացանք, հաստատել է, որ որևէ գումար որպես Դարաշամբ գյուղի *բահրեշե* մտցված չի հաշվարկի ցուցակներում և *մուրասադդիներին* *արվաք-ե ջամ'* չի արվել: Նապաստակի և Վիշապի տարիների գործարքների մեջ, երբ Շեյխիեի *վակֆների* կառավարումը իրականացրել է Միրզա Ալի Աղարը, Դարաշամբ գյուղի *բահրեշեն* վերոհիշյալ դամբարանի *վակֆային* եկամուտների մեջ *արվաք-ե ջամ'* չի արված, իսկ ըստ Սյր Սաֆի *մուրավալլի*ի մոտ գտնվող հաշվարկային փաստաթղթի, Մկան տարվա գործարքների բովում 3 *թուման արվաք-ե ջամ'* է արված Դարաշամբի *մահալի* Դիքքենդ, Բաշքենդ ու Օրթաքենդ *մահալների* անուններով: Թաղապետանիստ Թավրիզի նախկին *բեկլարբեկի* գրությունից պարզվեց, որ սրանից առաջ դրախտաբանակ բարերախոս միապետի հրամանագրով կարգադրված է եղել, որպեսզի վերահասու լինեն վերոհիշյալ Սյր Սաֆիի պահանջի իրողությանը, և վարվեն այնպես, ինչպես կորոշվի: Վերոհիշյալը գրել էր, որ այդ *մահալների վակֆ* լինելը հստակ չէ և կարգադրել էր որպեսզի մինչև որ վերոհիշյալ Սյր Սաֆին իր իրավունքը չհաստատի այդ *մահալների* նկատմամբ ոտնձգություններ չկատարի: Բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթում* վերոհիշյալ *մահալների ռայաքենդերի* ու Սյր Սաֆիի միջև այս կապակցությամբ վեճ ու կռիվ տեղի ունեցավ: Սյր Սաֆին չկարողացավ սրբազան *շար'ի* օրենքներով այդ *մահալների վակֆ* լինելը ապացուցել և *ռայաքենդերի* դեմ [իր պահանջներին համապատասխանող] կարգադրություն ստանալ: Տեղեկացրեց, որ այդ *մահալների վակֆնամչեն* այն կողմերում է և *վակֆ* լինելը *շար'ի* օրենքով չի կարող հաստատել: Ուստի կարգադրվեց որպեսզի պատվարժան *շար'ի* անդամները և այնտեղի բարեպաշտ հոգևորականները ամենայն ուշադրությամբ և արդար կերպով քննեն ու պարզեն նկարագրվող խնդիրը և գոր-

²⁴⁰ 1632թ./1633թ.:

²⁴¹ 1650թ.:

²⁴² 1651թ./1652թ.:

²⁴³ 1659թ./1660թ.:

ծաղրեն այն, ինչ անքիծ շար'ի օրենքներին համապատասխան կլինի: Եվ թող կարգադրված համարեն, որ վերոհիշյալ Միր Սաֆին մինչև որ այդ *մահալների վակֆ* լինելը սրբազնագույն շար'ի օրենքով չհաստատվի ու չապացուցվի, չպետք է *ռայաթներին* նեղություն պատճառի ու նրանցից պահանջներ ունենա, այլ պետք է թույլ տա այդ *ռայաթներին* հանգիստ ու ապահով օրինել մշտնջենական պետության հարստեանը և զբաղվել այդ *մահալների* հողամշակությամբ: Չուխուր Սաադի *օլթալի բեկլարբեկի* բարձրաստիճան *վաթիլները* պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել:

Այդ *միսալի* եզրին նշված է, որ վերոհիշյալ դեպքերը տեղի են ունեցել այն բանից հետո, երբ նախկին *դիվան-ալ-սադարաթի միսալ* է հրապարակել նշված *մահալների վակֆ* լինելու վերաբերյալ, որը վերոհիշյալ *մուրավալլի* Միր Սաֆին մոտ է: *Միսալում* նշվում է, որ այդ *մահալները* պետք է *ռայաթներից* վերցնել ու *վակֆի* տնօրինմանը հանձնել: Նրա խնդրանքով այդ *միսալի* օրինակով բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթից* նաև վերահաստատող *միսալ* է հրապարակվել: Եվ բանի որ կրկին *ռայաթներին* ու *մուրավալլիի* միջև բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթում* վեճ է տեղի ունեցել, և [վերջինս] ըստ շար'ի այդ *մահալների վակֆ* լինելու կապակցությամբ *ռայաթների* դեմ որևէ որոշում չի կարողացել ձեռք բերել, ուստի սույն կարգադրությունն արվեց: Օրերս վերոհիշյալ անձիք [*ռայաթները*] տեղեկացրեցին, որ հիշյալ Միր Սաֆին գաղտնի *հորմեր* ու *միսալներ* է անցկացրել այդ *մահալների վակֆ* լինելու վերաբերյալ, մինչդեռ նրա պահանջն անօրինական ու սխալ է և խոշոր գումարի վնաս է պատճառել իրենց: Եվ վերոհիշյալ *միսալի* օրինակով նոր *միսալ* խնդրեցին: Ուստի կարգադրվեց, որպեսզի վերոհիշյալ Միր Սաֆին այնպես, ինչպես, որ հրահանգվել էր, չհենվի իր ձեռք բերած *հորմերի, միսալների* ու *խեթաթների* վրա, դադարեցնի նրանց ապօրինի նեղություն պատճառելը, և բոլոր այդ *մահալները* ըստ ազնվագույն շար'ի ճանաչի հիշյալ *ռայաթների մուրքը*, իր հավակնություններին վերջ տա և անքիծ շար'ի էությունը առաջնորդվի: Այնտեղի պատվարժան շար'ի անդամներն ու *բեկլարբեկի վաթիլները* պարտավոր են *ռայաթներին* օրինական օգնություն ցուցաբերել և որևէ մեկին պայծառ շարխարի ուղուց ու բարձրագույն նպատակից շեղվելու ու ըմբոստանալու հնարավորություն չտալ: Այս առթիվ թող ջանք չխնայեն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1079թ. պաշտելի ռաջաթ ամսին²⁴⁴:

1) Նորին Գերագնացություն *սադրի* կնիքի տեղը; 2) գրանցվեց; 3) գրվեց. կնիքի տեղը; 4) գրանցվեց *սարխարի դաֆթարում*, կնիքի տեղը; 5) քննվեց, կնիքի տեղը; 6) գրի առնվեց, կնիքի տեղը; 7) կնիքի տեղը; 8) *թուղթայի* տեղը; 9) ճիշտ է, կնիքի տեղը; 10) համապատասխանում է բարձրագույն բնագրին, [կնիք]; 11) գրի առնվեց, կնիքի տեղը:

²⁴⁴ 1668թ. դեկտեմբերի 5 - 1669թ. հունվարի 4:
80

Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն միսալի, որով արգելվում են մահմեդականների բռնությունները իրենց հավատի օրենքներին ու սովորույթներին հետևող հայերի նկատմամբ

Կարողիկոսական դիվան, րդր. 1ք, վավերագիր 145, բնագիր մեծ. 25 x 69.5սմ, գիր՝ նասրա՛լիդ

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]²⁴⁵

Արքայական հրաման եղավ, որպեսզի վարվեն բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթի* կողմից կից հրապարակված օրինակելի *միսալին* համապատասխան, նրա իմաստից ու բովանդակությունից չշեղվեն: Թող ամենալուսավոր շար'ի նրանց ուղեցույցն ու առաջնորդը լինի և պայծառ շարխարին հակառակվելուց խուսափեն: Ազերբայջանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկն* ու այնտեղի շար'ի անդամները պարտավոր են վերոհիշյալ հայերին ամենաառումով օրինական օգնություն ցուցաբերել՝ ոչ մի դեպքում թույլ չտալով մահմեդականներից որևէ մեկին նրանց խանգարել, նեղել ու ստիպել, որ իրենց սովորույթները խախտեն, այլ պետք է թույլ տան, որպեսզի նրանք իրենց սովորույթներով ու օրենքներով ապրեն: Թող այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն, այն իրենց պարտականությունը համարեն ու ամեն տարի նոր հրամանագիր չպահանջեն:

Գրվեց 1079թ. օրինյալ ռամազան ամսին²⁴⁶:

[Հակառակ կողմում]

Նա է հպատակության արժանի աստվածը:

[Թուղթա]:

Ինչպես որ օրերս Ուչքիլիսայի ու Չուխուր Սաադի մյուս վանքերի, Դափանի Տաքեի վանքի ու Աղվերս անունով հայտնի Դարաբաս գյուղի²⁴⁷ և Ազերբայջանի *վիլայեթի* խեղճ հայերը տեղեկացրին, իրենք *ջիզլան* ու օրինական *խիսաջաթը* այլոց պես վճարում են, բայց որոշ մահմեդականներ իրենց ապօրինի պահանջներով նեղում են նրանց՝ վնաս հասցնելով և արգելելով նրանց կրոնական ծեսերը, [եկեղեցական] զանգեր հնչեցնելն ու կոչնակ խփելը: Շատերն այս պատճառով ցաքուցքիվ են լինում ու փախչում իրենց հայրենիքից: Այս պատճառով բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթի*

²⁴⁵ Վավերագիր 25-ի վերին մասում դրոշմված արքայական կնիքն է:

²⁴⁶ 1669թ. փետրվարի 2 - մարտի 4-ը:

²⁴⁷ Այս հրովարտակը հաստատում է, որ իրոք Դարաբաս գյուղն է կոչվել Աղվերձ կամ Ըղվուերձ, ինչպես պնդում է ոմն ճանապարհորդ և որը փորձում է հերքել Ղ. Ալիշանը, բեև նշում է երկու գյուղերում ևս Ս. Ստեփաննոս եկեղեցիների գոյության մասին (տե՛ս Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 221):

օրինակելի միասար խնդրեցին: Ուստի կարգադրվեց, որ եթե հիշյալ հայ համայնքը մյուսների պես իր ջիզյան ու իխրաջարր վճարում է, մահմեդականներից ոչ մեկը ոչ մի դեպքում չպետք է խաչընդոտի նրանց կոչնակ խփելուն, [եկեղեցական] զանգերը հնչեցնելուն ու իրենց սովորույթներին հետևելուն, այլ պետք է թողնեն, որպեսզի նրանք իրենց հավատին ու սովորույթներին համապատասխան վարվեն և աղոթեն մշտնջենական պետության հարստեման համար: Ազերայջանի բարձրաստիճան բեկլարեկի փարիզները ու այն կողմերի պատվարժան շար'ի անդամները ամեն առումով պետք է նրանց օրինական օգնություն ցուցաբերեն բոլոր չտալով որևէ մեկի վերջ շարադրվածին հակառակվել: Եվ թող այս հարցում ջանք չխնայեն ու այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1079թ. մեծ շա'բան ամսին²⁴⁸:

- 1) [Կնիք]. «... Աբու Սալեհ»;
- 2) [Կնիք]. «Ի սեր բարեգութ Ալլահի, Մուհամմադ իբն Մեհդի»;
- 3) [Կնիք]. «Մուհամմադ Ջաբեր...»;
- 4) [Կնիք]. «Իսմայիլ Դուլի...», 5) [Կնիք]:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 32

Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, որով թույլատրվում է Սյունիքի Մեդրի, Դարաբաս, Անգեղակոթ, Բոնակոթ և այլ գյուղերի վանքերը վերանորոգել

Կաթողիկոսական դիվան, բղթ. 1բ, վավերագիր 130բ, բնագիր²⁴⁹,
մեծ. 18.5 x 50 սմ, գիր՝ շիրասբե, նասխ

... օրինական օգնություն ցուցաբերելով բոլոր չտալ որևէ մեկին խաչընդոտել վերոհիշյալ վանքերի վերանորոգմանը: Թող այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1079թ. շավալ ամսին²⁵⁰:

Նա է Գերագույն դատավորը:

Հանուն ողորմած և գթառատ Ալլահի:

Ճիշտ է այն, ինչ վերցվել է ինձնից և թող այն հենվելով շար'ի օրենքների վրա, բազմացվի պատճեններով:

Փառք Բարձրյալ Ալլահին, նա է արդարադատ և ճշմարիտ ուղին, գրեց, [Կնիք]. «Մուհամմադ Իբն Մեհդի...»

Թող վարվեն համաձայն անբիժ ու սրբազնագույն շար'ի օրենքի, [Կնիք]:

²⁴⁸ 1669թ. հունվարի 4 - փետրվարի 2-ը:

²⁴⁹ Բնագիրը թերի է. հրովարտակի սկիզբը չի պահպանվել:

²⁵⁰ 1669թ. մարտի 4 - ապրիլի 2:

Մահմեդական *ուլամաներն* ու պատվարժան ողորմած *ֆալիխները*, ուրոնց խոսքերը բոլոր հարատևեն մինչև Ահեղ Դատաստանի Օրը, ի՞նչ են հրամայում հետևյալ հարցի մասին. եթե հնագույն ժամանակներից ի վեր որոշ վանքեր, կառուցված լինելով նախքան [արաբների] նվաճումը՝ Վերին, Միջին ու Ներքին Մեդրիում, Աղվերս անունով հայտնի Դարաբաս գյուղում, Շինարաղում, Շնիերում, Հարանց անապատում և Դավանաթի այլ վայրերում, Թուման-ե Նախիջևանի Բոնակոթ, Սիսիան և Անգեղակոթ²⁵¹ գյուղերում, վերանորոգման կարիք ունենան և հայ բնակչությունը, որ *գիմմի* է և կատարում է իր *գիմմիական* պարտականությունները, ցանկանա իր հին վանքերը ամենալուսավոր շար'ին համապատասխան հին կարգով վերանորոգել, ապա ըստ շար'ի հիշյալ համայնքը դրա իրավունքն ունի՞, թե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք: Թող Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մուհամմադին և անբիժ բարեպաշտներին մինչև Ահեղ Դատաստանի Օրը:

Կենդանի է Նա:

Այո:

Ահեղ Ալլահը մշտնջենական է:

Եվ Նա է ընդունվել բարեպաշտների *իմամ* Ալլի կողմից, և [Նա է] գիտության, մահմեդական իրավագիտության ու աստվածաբանության հենարանը, ամենագետ Ալլահի նվաստ ծառան. [Կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, Մուհամմադն է նրա մարգարեն, և Ալլին՝ նրա փոխանորդը»:

[Լուսանցքում]

Թող վարվեն համաձայն անբիժ ու սրբազնագույն շար'ի օրենքի, [Կնիք]:

[Հակառակ կողմում]

[Հայերեն]

Հօրմն շարիաթի յանուն Սիսիանու նահանգի, որ Անգեղակոթու անապատի շինութեան օգնին:

²⁵¹ Ալիշանը Շինարաղը, Դարաբասը, Բոնակոթը և Անգեղակոթը նշում է Սյունիքի ճյուղի գավառի գյուղերի շարքում (Ղ. Ալիշան, էջ 213, 212, 220):

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 33

Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, որով թույլատրվում է Չուխուր Սաադում, Ղափանաթում, Գանձակում և Ատրպատականի այլ շրջաններում գտնվող հայոց վանքերը վերանորոգել

Կարողիկոսական դիվան, բրդ. 1բ, վավերագիր 136, բնագիր, մեծ. 24.5 x 79սմ, գիր՝ շիրաքե, նասրապիղ, նասխ

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]²⁵²

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալի մասին. որպեսզի մահմեդական *ուլամաների* ու պատվարժան մեծահոգի *ֆակիհների* կողմից, թող հարատենն նրանց խոսքերը, ստորև հրապարակված *ֆարվային* համապատասխան վարվեն. նրա խմատից ու բովանդակությունից չչեղվեն: Թող ամենալուսավոր *շարի* իրենց ողեցույցը համարեն և խուսափեն պայծառ *շարիաթին* հակառակվելուց: Այնտեղի բարձրաստիճան *քեկ-լարքեկը* պարտավոր է համապատասխանաբար օրինական օգնություն ցուցաբերելով՝ թույլ չտալ ոչ մեկի խոչընդոտել նշված եկեղեցիների վերանորոգմանը. և թող այս բնդրոնեն որպես խիստ կարգադրություն և իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1079թ. շավալ ամսին:

Նա է Գերագույն դատավորը:

Հանուն ողորմած և գրառատ Ալլահի:

Ճիշտ է այն, ինչ վերցվել է ինձնից և թող այն հենվելով *շարի* օրենքների վրա, բազմացվի պատճեններով:

Փառք Բարձրյալ Ալլահին: Նա է արդարադատ և ճշմարիտ ուղին. գրեց, [կնիք]. «Հավատի ու մարգարեի ծառա Մոհամմադ...»:

Մահմեդական *ուլամաներն* ու պատվարժան ուղորմած *ֆակիհները*. - որոնց խոսքերը թող հարատենն մինչև Ահեղ Դատաստանի Օրը, ի՞նչ են հրամայում [հետևյալ հարցի մասին] եթե հնագույն ժամանակներից մինչև այժմ Չուխուր Սաադում, Թուման-ե Նախիջևանում, Ղափանաթում, Գանձակ-Ղարաբաղում և Ագերբայջանի այլ շրջաններում գտնվող վանքերը, որոնք կառուցված են եղել նախքան [արաբների] նվաճումը, նորոգման կարիք զգան, ապա հայ ժողովուրդը, որ *գիմնի* է և կատարում է իր *գիմնիական* պարտականությունները ըստ ամենալուսավոր *շարի* օրենքների *ջիզյա* վճարելով, ապա ցանկության դեպքում այդ ժողովուրդը լուսավոր *շարի* օրենքով իրավունք ունի՞ դրանք վերանորոգելու, թե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք: Թող

Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մոհամմադին և անբիժ բարեպաշտներին մինչև Ահեղ Դատաստանի Օրը:

Կենդանի է Նա:

Այո: Ահեղ Ալլահը մշտնջենական է:

Եվ Նա է բնդրմվել բարեպաշտների *իմամ* Ալիի կողմից, և [Նա է] գիտության, մահմեդական իրավագիտության ու աստվածաբանության հենարանը, ամենագետ Ալլահի նվառ ծառա, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, Մոհամմադն է նրա մարգարեն, և Ալին՝ նրա փոխանորդը, 1073»:

[Լուսանցքում]

Թող սրբազնագույն, անբիժ *շարի* կանոններին համապատասխան վարվեն. [կնիք]. «Աբու Սալեհ 1072...»:

[Հակառակ կողմում]

[Կնիք]. «Ի սեր բարեգութ Ալլահի. Մոհամմադ Իբն Մահդի»:

[Հայերեն]

Եզեղաց նորոքելոյ *ռադամն* այ. շահ Սուլեյմանին է: 1079:

Ե՛ջ Շահ սուլեյմանինն է, վասն եկեղեցեաց նորոգութեան, թէ հայքն, որ հնազանդ են քաղաորի և *ջազիայ գիւղար*, վաւերեալ եկեղեցիս իրեանց երէ նորոգեացէն, անտեղի ոչ է: *Շարն ֆարվայ* գրէ և շահն ըստ *ֆարվային ռադամ* տալ: Ի բոլին տաճկաց Ռ-ՀԹ:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 34

Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, որով Չուխուր Սաադի, Ղափանի և Նախիջևանի հայությանը թույլատրվում է ապրել իր հավատի օրենքներով և սովորույթներով

Կարողիկոսական դիվան, բրդ. 1բ, վավերագիր 144, բնագիր, մեծ. 24 x 96սմ, գիր՝ նասրա՛լիղ, նասխ

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]²⁵³

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի վարվեն մահմեդական *ուլամաների* և պատվարժան մեծահոգի *ֆակիհների* կողմից, թող նրանց խոսքերը մշտական հեղինակություն ունենան, ստորև հրապարակվող *ֆարվային* համապատասխան, նրա խմատից ու բովանդակությունից չչեղվեն, ամենալուսավոր *շարի* իրենց ողեցույցը համարեն և հրաժարվեն պայծառ *շարիաթին* հակառակվելուց: Այնտեղի բարձրաստիճան *քեկ-լարքեկը* պարտավոր է համապատասխանաբար օրինական օգնություն ցուցաբերել և թույլ չտալ ոչ մեկին *շարի* հակառակ վերոհիշյալ համայնքին

²⁵³ Տե՛ս վավերագիր 27-ի շահական կնիքը: 85

²⁵² Տե՛ս վավերագիր 27-ի շահական կնիքը: 84

նեղություն պատճառել, այնպես, որ նրանք մշտապես իրենց հավատի օրենքներին և սովորույթներին համապատասխան վարվել: Եվ բոլ այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1079թ. շավալ ամսին:

Նա է Գերագույն դատավորը:

Հանուն ողորմած և գթառատ Ալլահի:

Ճիշտ է այն, ինչ վերցվել է ինձնից և բոլ այն հենվելով *շարի* օրենքների վրա, բազմացվի պատճեններով:

Փառք Բարձրյալ Ալլահին, նա է արդարադատ և ճշմարիտ ուղին. գրեց, [կնիք]. «Հավատի ու մարգարեի ծառա Մոհամմադ...»:

Մահմեդական *ուլամաներն* ու պատվարժան ողորմած *ֆակիհները*, որոնց խոսքերը բոլ հարատևեն աշխարհում մինչև Ահեղ Դատաստանի Օրը, ի՞նչ են հրամայում հետևյալ հարցի մասին: Եթե Ռաշիդիսայում և Չուխուր Սաադի այլ վայրերում, Թուման-ե Նախիջևանի Դարսաղագյազում գտնվող Շատիկ անապատում, Գրգոլ վանքում²⁵⁴, Դափանարի Տաթև ու Վաղաղնի²⁵⁵ վանքերում, Աղվերս անվամբ հայտնի Դարաբաս գյուղում բնակվող *խալիֆան*, սևագլուխները և այլք, որ *գիմմի* են և անբերի կերպով կատարում են իրենց *գիմմիական* պարտականությունները՝ ամենալուսավոր *շարի* օրենքներին համապատասխան *ջիզյա* վճարելով ու անօրինական քայլերից խուսափելով, և նրանք ցանկանան Հիսուսի հավատի օրենքներով իրենց հանգուցյալներին թաղել, միմյանց հետ ամուսնություն կնքել կամ այլ արարողություններ կատարել, կոչնակ հնչեցնել աղոթքի ժամին, ապա մահմեդականներից որևէ մեկը, ըստ *շարի* օրենքի, իրավունք ունի՞ արդյոք առանց օրինական պատճառի նրանց արգելելու և բոլ չտալու այլ-պես վարվել, թե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք: Թող Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մոհամմադին և անբիժ բարեպաշտներին մինչև Ահեղ Դատաստանի Օրը:

[Լուսանցքում]

Կենդանի է Նա:

Այո: Ահեղ Ալլահը մշտնջենական է:

Նա է ընդունվել բարեպաշտների *իմամ* Ալլի կողմից, և [Նա է] գիտության, մահմեդական իրավագիտության ու աստվածաբանության հենարանը, ամենագետ Ալլահի նվաստ ծառան, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից. Մոհամմադն է նրա մարգարեն, և Ալին՝ նրա փոխանորդը»:

²⁵⁴ Պարսից աղբյուրներում այս անունով է նշվում Վայոց ձորի Ամաղու գյուղում գտնվող Նորավանքը:

²⁵⁵ Դ. Ալիշանը Վաղաղնի գյուղը մատնանշում է Սյունիքի Ծղուկ գավառի Որոտնի շրջանում: Նրա եկեղեցին կոչվել է Ս. Ստեփանոս Նախավկա և հայտնի է նաև Կարմիր Վանք անվամբ (Դ. Ալիշան, Սիսական, էջ 219):

Թող սրբազնագույն, անբիժ *շարի* կանոններին համապատասխան վարվեն. ստույգություն, [կնիք]. «Աբու Սալեհ 1072...»

[Հակառակ կողմում]

[Կնիք]. «Ի սեր բարեգութ Ալլահի, Մոհամմադ Իբն Մեհդի»:

[Հայերեն]

Լեւոն Սուլեյմանի *ռադամն* է, գոր գրե ըստ *ֆարվայի շարիին*: Եւ է այս, թե՛ երէ Էջմիածին և երէ այլք վանորայք և եկեղեցիք Հայոց որք ըստ Հայոց օրինացն են և պակասութիւն ինչ ՚ի նոսա ոչ է, և *զճագիայ* տան, կարօղ են զմեռեալս իրեանց համարձակ բաղել, պսակ առնել, ՚ի եկեղեցիս բարձրաձայն երգել ըստ իրեանց օրինացն, և զանկակ ծեծել: Եւ ոչ որ ՚ի տաճկաց մոցա մանի լիցի, ՚ի բուին տաճկաց Ուլմ:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 35

Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն ֆարվայի, որով արգելվում է Սեֆյան Իրանի տարածքում շրջող հայ վաճառականներին մահմեդականություն պարտադրելը, ու նաև թույլատրվում է հայոց վանքերը վերանորոգել Կարողիկոսական դիվան, բոլ. 1ք, վավերագիր 146, բնագիր, բնագիր, մեծ. 28.5 x 96.5սմ, գիր՝ նասրա՝լիղ, շիրաթե, նասխ

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]²⁵⁶

Աշխարհաստատ հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի վարվեն մահմեդական *ուլամաների* ու պատվարժան մեծահոգի *ֆակիհների* կողմից, բոլ նրանց խոսքը մշտական հեղինակություն ունենա ստորև հրապարակված *ֆարվային* համապատասխան, նրա իմաստից ու բովանդակությունից չեղվեն, ամենալուսավոր *շարի* իրենց ուղեցույցը համարեն և հրաժարվեն պայծառ *շարիսարին* հակառակվելուց: Յուրաքանչյուր *մահալի* բարձրաստիճան *բեկյարբեկը*, *շարի* ու *ուրֆի* անդամները պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել ու բոլ չտալ ոչ մեկին ըմբոստանալ ու *շարիսարի* ուղուց շեղվել: Եվ բոլ այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն ու այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1079թ. սրբազան զիլա՝ադե ամսին²⁵⁷:

Նա է Գերագույն դատավորը:

Հանուն ողորմած և գթառատ Ալլահի:

Ճիշտ է այն, ինչ վերցվել է ինձնից և բոլ այն հենվելով *շարի* օրենքների վրա, բազմացվի պատճեններով:

²⁵⁶ Տես վավերագիր 27-ի շահական կնիքը:

²⁵⁷ 1669թ. ապրիլի 2 - մայիսի 2:

Փառք Բարձրյալ Ալլահին: Նա է արդարադատ և ճշմարիտ ուղին գրեց, [կնիք]. «Հավատի ու մարգարեի ծառա Մոհամմադ...»:

Մահմեդական *ուլամաներն* ու պատվարժան մեծահոգի *ֆակիհները*, որոնց խոսքերը բոլոր հարատևեն մինչև Ահեղ Դատաստանի Օրը, ի՞նչ են հրամայում հետևյալ հարցի մասին, եթե Չոխտուր Սաադի ու Թուման-ե Նախիջևանի *զիմմի ռայաթներ* Խալեդը, Բեքիրը, Օմարն ու Ջեյդը, որոնք ամենալուսավոր *շարի՛ն* համապատասխան կատարում են իրենց *զիմմիական* պարտականություններն ու *ջիզյա* վճարում, և նրանք վաճառականական գործերով այլ *մահալ* գնացած լինեն, այդ դեպքում ըստ *շարի՛* այնտեղի բնակչությունն արդյոք իրավունք ունի՞ ամենալուսավոր *շարի՛ն* հակառակ ու առանց օրինական պատճառի նրանց հարկադրել Հիսուսի հավատից հրաժարվել ու մեծ [Մոհամմադ] մարգարեի հավատն ընդունել, թե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք: Թող Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մոհամմադին և անբիժ բարեպաշտներին մինչև Ահեղ Դատաստանի Օրը:

Կենդանի է Նա:

Ոչ: Բարձրյալ Ալլահի մշտնջենական է:

Եվ Նա է ընդունվել բարեպաշտների *իմամ* Ալիի կողմից, և [նա է] գիտության, մահմեդական իրավագիտության ու աստվածաբանության հենարանը, ամենագետ Ալլահի նվաստ ծառան, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, Մոհամմադն է նրա մարգարեն, և Ալին՝ նրա փոխանորդը»:

[Լուսանցքում]

Նորից բոլոր հայտնեն իրենց կարծիքը [հետևյալի մասին], եթե որոշ եկեղեցիներ, որ կառուցվել են հին ժամանակներում՝ նախքան [արաբների] նվաճումը, Թուման-ե Նախիջևանի, Չոխտուր Սաադի, Ղափանաթի, Գանձակ-Ղարաբաղի ու Ազերբայջանի *մահալներում*, մի մասը մեծ, մի Գանձակ-Ղարաբաղի ու Ազերբայջանի *մահալներում*, մի մասը մեծ, մի մասն էլ փոքր չափերով, մասնավորապես Ազերբայջանի Կարմիր վանք եկեղեցին²⁵⁸, վերանորոգման կարիք ունենան և տեղի հայ բնակչությունը, որը *զիմմի* է և իր *զիմմիական* պարտականությունները կատարում է՝ ըստ ամենալուսավոր *շարի՛* *ջիզյա* վճարելով, ցանկանա դրանք նախկինի պես կրով, քարով, աղյուսով ու փայտով վերանորոգել, ապա իրավունք ունի՞ արդյոք այդ անելու, թե՞ ոչ: Պարզեցե՛ք: Թող Ալլահն օրհնի իր փոխանորդ Մոհամմադին և անբիժ բարեպաշտներին մինչև Ահեղ Դատաստանի Օրը:

Կենդանի է Նա:

Այո: Ահեղ Ալլահի մշտնջենական է:

Եվ Նա է ընդունվել բարեպաշտների *իմամ* Ալիի կողմից, և [Նա է] գիտության, մահմեդական իրավագիտության ու աստվածաբանության հենարանը, մահմեդական իրավագիտության ու աստվածաբանության հենարանը, ամենագետ Ալլահի նվաստ ծառան, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, Մոհամմադն է նրա մարգարեն, և Ալին՝ նրա փոխանորդը»:

²⁵⁸ Հավանաբար խոսքը Աստապատից քիչ դեպի հարավ-արևելք հիշատակվող Ս. Ստեփաննոսի Կարմիր վանքի մասին, որը վերանորոգվել է XVII դարի 60-70 - ական թթ. Հակոբ վարդապետի ջանքերով: (Ղ. Ալիջան, Սիսական, էջ 511):

րանք, ամենագետ Ալլահի նվաստ ծառան է Սպահանի *մուֆթի* Մոհամմադ Բադեր, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, Մոհամմադն է նրա մարգարեն, և Ալին՝ նրա փոխանորդը»:

Թող սրբազնագույն անբիժ *շարի՛* օրենքին համապատասխան վարվեն, [կնիք]. «Աբու Սալեհ 1072...»:

[Հակառակ կողմում]

[Կնիք]. «Ի սեր բարեգութ Ալլահի, Մոհամմադ Իբն Մեհլի»:

[Հայերեն]

1. Ը Շահ Սուլեյմանի *ռադամն* է, գոր գրե ըստ *ֆարվայի շարի՛ն*, թե ամենայն հայր, որը գոն յիմում իշխանութեան և *զազիայ* տան մեզ, ամենևին ոչ որ կարե ասել նոցա, թե ի հա ատոց ձերոց դարձ արուր և տաճկացեք, մի որ իշխեսցե այսր աղագաւ ջարբ ատնել նոցա: Եւ թե յամենայն Հատրբէջան երկրոջն եղեալ *ջազիազիզար* հայրն, երէ զաւերեալ և զհնացեալ եկեղեցիս իրեանց և ի ժամանակս օսմանցոցն զաւերեալսն ի շարժէ շինիլ և նորոգել կամիցին բարի ու կրով. քարտճով և փայտիւ, մի որ ներհակեսցէ նոցա կամ արգելցէ, և զգաստ խնդրեսցէ: Ի Ռ-ՀԹ բոլին տաճկաց:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 36

Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է բարձրաստիճան պաշտոնյա Սուլեյման բեկին վերջ տալ Տաթևի վանքի նկատմամբ տեղի պաշտոնյաների գործած անօրինականություններին ու չարաշահումներին, ետ վերադարձնել

ապօրինաբար զանձված գումարները

Կարողիկոսական դիվան, քղր. 2ա, վավերագիր 66, բնագիր, մեծ. 18.5 x 47.5 սմ, գիր՝ շիրասքե, նասրա՝ լիղ

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]²⁵⁹

Արքայական հրաման եղավ հետևյալ կապակցությամբ.

Որովհետև օրերս Ղափանաթի Տաթևի վանքի մմանների մեջ ազնվագույն Օվանես վանահայրն ու մյուս միաբանները աշխարհի ապավենի դուռը գալով՝ տեղեկացրին, որ այդ *վիլայեթի հաքիմներն* ու բնակչությունը նրանց հանդեպ անօրինականություն ու չարաշահումներ են բույլ տալիս՝ պատվարժան *շարի՛ն* ու կարգին հակառակ բռնի կերպով գումար զանձելով: Բայց նրանց պահանջների առթիվ բարձրագույն պարտադիր *հոքմեր* են հրապարակվել: Այս պատճառով վերստին արքայական հրամանագիր խնդրեցին ուղղված բարձրաստիճան ազնվական, *խասսե-ե շարիֆեի դուլամ մուհասսե* Սուլեյման բեկին, որպեսզի պարտադիր հրամանագրերի բո-

²⁵⁹ Վավերագիր 25-ի վերին մասում դրոշմված արքայական կնիքն է:

91

93

միշտ համաձայնում ու ամրացված են եղել Ուշքիլիսայի վանքին, որպես *վակֆ*, և գտնվել վանքի *մուրավալլի* ու միաբանության ենթակայության տակ, և ոչ ոք իրավունք չի ունեցել նրա նկատմամբ»:

Ուշքիլիսայի *մուրավալլի*, իր կարգակիցների մեջ ազնվագույն Մովսես կաթողիկոսը²⁷¹ այս մասին *միսալ* խնդրեց: Այդ պատճառով կարգադրվեց, որ ոչ ոք ոչ մի դեպքում չպետք է վերոհիշյալ *մուրքերի* նկատմամբ հավակնություններ ունենա: Պետք է բույլ տրվի, որպեսզի սրբազնագույն *շարի* համաձայն այնտեղի *մուրավալլին* ու միաբանությունը տարեցտարի տնօրինեն *վակֆերի* բերքն ու եկամուտները՝ ծախսելով դրանք *վակֆի* տիրոջ կարիքների համար ու աղոթելով մշտնջենական պետության հարատևման համար: Այնտեղի պատվարժան *շարի* անդամներն ու բարձրաստիճան *բեկյարբեկի վաքիլները* պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել: Վերոհիշյալ բարձրաստիճան պաշտոնյան բարձրագույն *դիվան-ալ-սադա-րաթում* մի առանձին փաստաթուղթ տվեց վերոհիշյալ կաթողիկոսին, որ դադարեցնում է իր վեճը»:

Վերոհիշյալ Հակոբ կաթողիկոսը այս մասին նոր *միսալ* խնդրեց: Համապատասխանաբար, կարգադրվեց, որ ոչ ոք ոչ մի դեպքում չպետք է այդ *մահալի* նկատմամբ ոտնձգություն կատարի, այլ պետք է բույլ տան, որպեսզի սրբազնագույն *շարի* համաձայն այդ վանքի *մուրավալլին* ու միաբանության սրբազնագույն *շարի* համաձայն այդ վանքի *մուրավալլին* ու միաբանությունը վերոհիշյալ *վակֆերի* բերքը, եկամուտներն ու *բահրեչեն* տարեցտարի տնօրինեն ու ծախսեն *վակֆի* համար՝ աղոթելով հաղթական պետության հարատևման համար»:

Օրերս հիշյալ Հակոբ կաթողիկոսը գալով բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթ*՝ վերը նշված *միսալի* օրինակով օրինակելի *միսալ* խնդրեց: Ըստ այդմ կարգադրվեց, որպեսզի նախկին *դիվան-ալ-սադարաթի* որոշմանը համապատասխան, ոչ մեկի ոչ մի դեպքում բույլ չտրվի վանքի նշված կամքների նկատմամբ ոտնձգություններ կատարել, այլ բույլ տան, որպեսզի սրբազնագույն *շարի* համաձայն այդ *վակֆերի* բերքը, եկամուտներն ու *բահրեչեն* տարեցտարի վանքի *մուրավալլին* ու միաբանությունը տնօրինեն և ծախսեն *վակֆի* կարիքների համար՝ զբաղվելով աղոթքներով: Այնտեղի բարձրաստիճան *բեկյարբեկի վաքիլները* պարտավոր են ամեն հարցում օրինական օգնություն ցուցաբերել ու ոչ մեկին ընդոստանալու հնարավորություն չտալ»:

854թ. մոհարամ ամսին²⁷² *վակֆնամչե* է հրապարակվել հետևյալ հակիրճ բովանդակությամբ. «Զուխուր Սաադին ենթակա Կարալի *նահիե* Ուշքիլիսա գյուղի բոլոր *քյադխուդաները*, *մելիքները*, հողագործներն ու *արքաքները* ներկայանալով պատվարժան *շարի* դատարան՝ իրենց հոժար կամ-

քով Զուխուր Սաադի Կարալի *նահիե* Ուշքիլիսա գյուղի 6 *դանգերը* իրենց ենթակա բոլոր օրինական տարածքներով, ունեցվածքով ու ժողովրդով որպես հավիտյան ամրագրված *վակֆ* նվիրեցին Ուշքիլիսայի վանքին, որը հայտնի է ... անվամբ՝ դրանք տնօրինելու իրավունքը հանձնելով վանքի կաթողիկոսին, երբ էլ լինի, որպեսզի նա վերահիշյալ գյուղի բերքը, եկամուտներն ու *բահրեչեն* գանձի ու ծախսի այդ սուրբ վանքի, նրա լուսավորության, մեկուսի կյանքի, սննդի, նրա քահանաների ու սևագլուխների կարիքների համար: Եվ վերոհիշյալ *վակֆները* հետևյալ պայմանը դրեցին, որ *վակֆը* չպետք է երբևէ զնման, վաճառքի, նվիրատվության կամ այլ կերպ օտարման ենթարկվի ու վտխաճանակվի: Նմանապես օրինական պայման դրեցին, որ *վակֆ* անողների ժառանգներից ոչ մեկի պահանջը այն ետ ստանալու վերաբերյալ, օրինական չպետք է համարվի: Այդ ժամանակ երևանաբնակ Մոհամմադ Հուսեյնի որդի բարձրաստիճան Մոհամմադ Յուսուֆ *Բեկը* գալով *դիվան-ալ-սադարաթ*՝ վեճ սկսեց Ուշքիլիսայի Սահակ կաթողիկոսի դեմ՝ [պնդելով], թե Ուշքիլիսա գյուղի կես *դանգը* իր պատկանական ժառանգությունն է ու այժմ իրեն է պատկանում, և վերոհիշյալ հավակնույթը [եջմիստինը] *վակֆի* անվան տակ գավթել է այն, և պետք է, որ նրա տնօրինման ժամանակամիջոցի *ուջրաթ-ուլ-մասալի* հետ միասին այդ կալվածքը իրեն հանձնվի: Մեղադրվող կողմը մերժեց հիշյալ Մոհամմադ Յուսուֆ *Բեկի* պահանջը՝ պատասխանելով, որ վերոհիշյալ գյուղի բոլոր 6 *դանգերը* Ուշքիլիսա վանքի *վակֆն* են, և ոչ ոք այդ գյուղի նկատմամբ որևէ իրավունք չունի: Հայցույթը չկարողացավ իր պահանջը անքիժ *շարի* օրենքով հաստատել: Մեղադրվող կողմին պարտադրվեց երդվել: Նա [կաթողիկոսը] երդվեց, և վեճը դադարեցվեց: Համապատասխանաբար կարգադրվեց, որպեսզի այն *վիլայեթի* պատվարժան *շարի* անդամները ըստ անքիժ *շարի* օրենքի *մովկուֆաթի դաֆթարի* բովանդակության վարվեն՝ բույլ չտալով, որ որևէ մեկի նկատմամբ բռնություն, չարաշահում ու անօրինականություն տեղի ունենա: Այն *վիլայեթի* պատվարժան *բեկյարբեկի վաքիլները* պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել ու ոչ մեկին անքիժ *շարի* ճանապարհից շեղվելու հնարավորություն չտալ: Եվ այս առթիվ բոլոր ջանք ու եռանդ չխնայեն:

Գրվեց 1082թ. օրինյալ ռամազան ամսին²⁷³:

- 1) [Կնիք]. «Զկա Աստված բացի Ալլահից, նրանց է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծո ծառա...»;
- 2) ապավինում են Ալլահին..., [կնիք]. «...Մոհամմադ 1077»;
- 3) գրվեց, [կնիք];
- 4) գրանցվեց *սարխաթի դաֆթարում*, [կնիք];
- 5) աչքի անցկացվեց, [կնիք];
- 6) ճիշտ է, [կնիք];
- 7) գլխի առնվեց, [կնիք]. «Մոհամմադի տոհմի ծառա Հաշեմ»:

²⁷¹ Մովսեսը կաթողիկոս է օծվել 1629թ. հունվարի 13-ին, մահացել է 1632թ. մայիսի 14-ին (Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, հ. Բ, էջ 2794, 2815):

²⁷² 1450թ. փետրվարի 14- մարտի 16:

²⁷³ 1672թ. հունվարի 1-ից 31-ը:

բարձր ու սրբազան օրինյալ ողորմածությամբ Չուխուր Սաադի *բեկյարբեկի* բարձրաստիճան *նայեբին* ուղղված արդարացի հրամանագիր շնորհել որպեսզի վերջինս վերահասու լինի իրողությանը և բռնությունն ու անօրինականությունը վերոհիշյալ վանքերի *վախճալին մահալներում* վերացնել, ու այսուհետև ոչ ոք չմտնի [դրանց տարածքները]: Եվ այդ Ալլահին անտես չի առնի: Մնացյալն [ըստ] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանի:

[Լուսանցքում]

Նա է:

Գործադրության ենթակա բարձրագույն հրամանագիր ուղղված Չուխուր Սա'ադի բարձրաստիճան *բեկյարբեկին* ու ամենալուսավոր *շար'ի* անդամներին, ստորագրություն. պալատական ծառա Աբու - Գասեմ

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու բարձրագույն արդար օրենքը, աստծո ծառա Շեյխ Ալի»; 2) [կնիք]. «Աստծո ծառա Աբու Սալեհ»; 3) [կնիք]. «Աբու - Գասեմ Ալի խան»:

[Հայերեն]

ԽԵ Շահ Սուլեյմանի *ռադամն* է վասն վանորէից: Որոյ արգ առնէ Օնօփրիտ վարդապետն, քէ վանորայքն տան յիւրաքանչիւրում ամի վկանոնաւոր ինն *նագիայ* խանին երկրիս մէրոյ: Բայց նոցին մըքերին և *վախուսկներին* և վարուցանին, այժմ *զարբը* ձեռնամուխ լինին: Եւ Շահն զայս *ռադամն* տայ՝ մի առնիլ զայն: Ի բոլին տանկաց ոճէ:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 40

Շահ Սուլեյմանի 1674թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Ատրպատականի ու Չուխուր Սաադի տեղական իշխանություններին պարզել, քե արդյոք իրո՞ք Շահի առուն հնուց ի վեր պատկանել է Էջմիածնին, և հաստատվելու դեպքում վերջ տալ նրա նկատմամբ ոտնձգություններին

Կաթողիկոսական դիվան, քղթ. 1թ, վավերագիր 162, բնագիր²⁷⁷
մեծ. 30 x 60սմ, գիր՝ մասրաալիդ

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]²⁷⁸

Աշխարհասաստ հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի Ագերբայջանի *վեզիրն* ու Չուխուր Սաադի *բեկյարբեկի* բարձրաստիճան *նայեբը* այն *վիլայեթի* պատվարժան *շար'ի* անդամների ներկայությամբ վերահասու լինեն նկարագրվող խնդրի իրողությանը: Եթե *շար'ը* հաստատի, որ վերոհիշ-

²⁷⁷ Այս վավերագրի պատճեն տես ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, քղթ. 1գ, վավ. 883:

²⁷⁸ Տես՝ վավերագիր 27-ի շահական կնիքը:

յալ առուն իին ժամանակներից ի վեր պատկանել է Ուշրիլիսային, և խնդրագրում նշված համայնքը ապօրինաբար խոչընդոտելով իին կարգն է խախտում, ապա քող վերջ տան նրանց անօրինականությանը և կարգին ու օրենքներին համապատասխան վերականգնեն ոտնահարված իրավունքները: Եվ քող այս ընդունեն որպես խիստ հրաման և իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1085թ. ողորմած շավալ ամսին²⁷⁹:

Ամենավաստ ծառաներ Երևանում գտնվող Ուշրիլիսայի քրիստոնյա *ռայաթների* խնդրագիրը

Տեղեկացնում են [Նորին] Մեծությանը հետևյալը. «Թշվառներն է պատկանում Շահի առվի»²⁸⁰ ջուրը, որը դեպի Ուշրիլիսա է հոսում: Այժմ Հաջի Դրալու²⁸¹ Սեյֆին, Մաջնունը, Ամինը, Օրուջը և այլք ապօրինաբար թշվառներն ջուրը խել են: Խնդրում ենք արքայական ամենաբարձր ու սրբազան օրինյալ ողորմածությամբ Ագերբայջանի *վեզիր* ու *նայեբ* Սաբուխան բեկին ուղղված արդար հրամանագիր շնորհել, որպեսզի պարզի իրողությունը՝ ոչ մեկին քույլ չտալով այսուհետև թշվառներն ջրի նկատմամբ ոտնձգություն կատարել: Եվ դա Ալլահի ու նրա մարգարեի կողմից անտես չի առնվի»: [Պահանջվում է] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանը:

[Լուսանցքում]

Նա է:

Գործադրության ենթակա բարձրագույն հրամանագիր՝ ուղղված Ագերբայջանի փառավոր *վեզիրին*, Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկյարբեկի* *նայեբին* ու ամենալուսավոր *շար'ի* անդամներին, ստորագրություն, պալատական ծառա Աբու - Գասեմ

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու բարձրագույն արդար օրենքը, աստծո ծառա Շեյխ Ալի»; 2) [կնիք]. «Աստծո ծառա Աբու Սալեհ»; 3) [կնիք]. «Աբու - Գասեմ Ալի խան»:

[Հայերեն]

²⁷⁹ 1674թ. դեկտեմբերի 29 - 1675թ. հունվարի 27:

²⁸⁰ Շահի առուն կամ Շահ-արխին հիշատակվում է Էջմիածնի կալվածքների քվում նաև շահ Աբաս Ա-ի 1612թ. և շահ Աբաս Բ-ի 1644թ. հրովարտակներում (Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ պրակ II, վավ. 11, 26, էջ 92, 114): Քասախ գետից Էջմիածին բերված Շահարխ ջրանցք XVII դարում վերանորոգվել էր Փիլիպոս Աղբակեցու ջանքերով (Ս. Երևանցի, Ջամբո, էջ 162):

²⁸¹ Հաջի Դարան XIX դարում հիշատակվում է Երևանի մարզի Կարպի Բասարի և Ապարանի շրջանի բնակավայրերի քվում (Монен, ук. соч., с. 1124):

ԽՈՐ. Շահ Սուլեյմանի *ռադամն* է: Որոյ արգ են արարեալ էջմիածնի գիղականքն թէ արխ մի ունիմք Շահարխի անուամբ, որ 'ի բնի մեր է, եւ հաճիղարացիր Ալլիի, Մամնուն էմին և Օրուռ տաճիկքն զգուրն մեր յափշտակէն, եւ Շահն 'ի գլուխ բորոյն գրէ *զռադամ* 'ի վրայ Հատրբէջանու սարդաբին և Երեանու խոտնի *նազրին*, թէ վերահասու լերոք: Եթէ յիրախ արխն այն էջմիածնայ գլխիցն է, նոգա տոք և հաճի դարացէր բան չունենան: 'Ի ՌՉԵ բոլին տաճկաց:

ሂህሂፔሶሊዮኮ 41

Շահ Սուլեյմանի 1675թ. հրամանագիրը, որով Չոլխուր Սաադի բեկլարբեկին հրահանգվում է պարզել Ս. Ամենափրկիչ խաչի պատկանելությունը Հավուց Թառի Ամենափրկիչ վանքին և հաստատվելու դեպքում արգելել այլոց հավակնությունները նրա նկատմամբ

Կարողիկոսական դիվան, բող. Իր, վավերագիր 121, բնագիր,
մեծ. 19 x 47 սմ, գիր շիրապե, նասրաավիլ

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]²⁸²

Աշխարհաստ հրամանագիր հրապարակվեց որպեսզի Չովտուր Սա-
ադյի բարձրատիճան *բեկյարբեկր* ամենաուսավոր շար ՝ անդամների ներ-
կայությամբ վերահասու լինի նկարագրվող խնդրի իրողությամբ և նրա
ճշմարիտ լինելու դեպքում բոլո չտալ ձեռագրում հիշատակվող Առաքելին
որևէ կերպ խնդրարկուին նեղել, խաչը, որը խնդրարկուի պապը *վակֆ* և ա-
րել հիշյալ վանքին, բողնել նրա տնօրինության տակ և այնպես անել որպես-
զի բռնություն ու չարաշահում որևէ մեկի հանդեպ տեղի չունենա: Թող այս
ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն ու այն իրենց պարտականությունը
համարեն:

Գլխից 1085թ. սրբագան գլի հեջջե ամսին²⁸³:

Ամենանվաստ ծառա Հովիտուր Սաադուն գտնվող Ռուչքիլիսա [վանքի]
վարդապետ Օնոփիլիոսի խնդրագիրը

Տեղեկացնում է Ղոբինյն Մեծուքյանը, որ. «Ամենափրկիչ կոչվող խաչը, և Կարալիի *նահիեում* գտնվող Հավուց Թառի վանքը, ժառանգաբար նվաստիա են փոխանցվել իր պապերից, և վերոհիշյալ խաչը նվաստիա պապը *վակֆ* է արել վերը նշված վանքին: Սաֆի Ղուլի խանի օրոք Առաքել անու-նով մի վանական բարձրագույն պալատ գալով՝ կեղծ խնդրագիր է ներկա-յացրել, թե իբր այդ վանքի անունը Ղըզլը Վանք է և ցանկանում էր այդ խա-

չր վերցնել ու *Ֆարսնգի* երկիրը տանել: Նվաստա խնդրագրով դիմեցի Սաֆի Դուլի խանին: Վերջինս, այդ խաչը վերցնելով, նվաստիս տվեց, և տեսնելով, որ նրա պահանջն անիլմն է, ցանկացավ նրան պատժել: Վերջինս փախուստի դիմելով՝ ապաստանեց Ալի Դափուի²⁸⁴ հովանու ներքո: Այժմ նորից եկել է, և ապօրինաբար նեղությոն է պատճառում նվաստիս: Այս փանքի համար ամեն օր վեճ ու կռիվ է անում, բռնության դիմում: Խնդրում ենք արքայական ամենաբարձր սրբազնագույն օրինյալ ողորմածությամբ Չուխտուր Սաադի բարձրաստիճան *քեկյարքեկին* ուղղված արդարացի հրամանագիր շնորհել, որպեսզի նա վերահասու լինի ճշմարտությանը և նվաստիս ազատի նրա բռնություններից: Եվ դա Ալլահն ու նրա մարգարեն անուես չեն առնի»: [Պահաևնջվում է.] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանը:

[L.muuŋgɔm]

Van L:

Ղործադրման ենթակա բարձրագույն հրամանագիր՝ ուղղված Չովտուր
Ստալյի բարձրաստիճան *քեկյարքեկյին* և ամենալուսավոր շար՝ի
անդամներին, ստորագրություն. պալատական ծառա Աբուլ - Ղասեմ
[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու բարձրագույն արդար օրենքը, աստծու ծառա Շեյխ Ալի»;

2) [կնիք]. «Աստուծո ծառա Աբու Սալէի»;

3) [կնիք], «Աբուլ - Ղասեմ Ալի խան»:

[Հայերեն]

Շահի Սուլէյմանին արգ առնէ Օնօփրիոս վարդապետն թէ՛ Ամենափրկիչն է խաչ մի, որ ՚ի Հայոցբառու վանքում լինի, և վանքն այն նորին անուամբն Ամենափրկիչ կոչի։ Իսկ Առաքել վարդապետն ՚ի ժամանակս Սէփիղուի խանին դալի արար, թէ խաչդ այդ իմ է և ոչ այդ վանքինդ, զի անուն վանքիդ այդորիկ Կարմիր վանք է։ Որ և Սէփի Դուլի խանին արգ արար և նա ետէս զի սա վայրէ դալին, վանեաց գնա, զի կամէր առնուլ և տանիլ ՚ի Ֆռանկստուն։ Այժմ եկեալ վերստին դալի առնէ յինէն և նկղացուցանէ։ Չայս խաչս իմ նախնիքն են *վա/խմ* արարեալ այս վանքիս, և սա այսպէս նկղացուցանէ զձեզ, թէ իմ է։ Եւ Շահն գրէ զիրաման Երևանու *շարին* և խանին, թէ հասու լիւրուք, զդատաստանդ զայդ ուղիդ արարէք։ ՚ի ՌՁԷ րոտոջն տաճկաց։

²⁸⁴ Օսմանյան կայսրության անվանումներից է:

²⁸² Տե՛ս վավերագիր 27-ի շահական կնիքը:

²⁸³ 1675թ. փետրվարի 26 - մարտի 28:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 42

Շատիկ Անապատի Մովսես վանահոր խնդրագրի հիման վրա շահ Սուլեյմանի կողմից 1675թ. հրապարակված հրամանագիրը, որով հրահանգվում է Երևանի բարձրաստիճան պաշտոնյաներին բնել խնդրարկուի նկատմամբ գործված անօրինականությունները և վերջ տալ դրանց

Կարողիկոսական դիվան, բոլ. 4, վավերագիր 114, բնագիր, մեծ. 20 x 46 սմ, գիր՝ նասրաալիդ, շիրասբե

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]²⁸⁵

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի Երևանի *բեկլարբեկի* բարձրաստիճան *նայերն* ու *վեզիրի* ամենալուսավոր *շարի* անդամների ու *քալանթարի* ներկայությամբ բնեն նկարագրվող դեպքերի իրողությունը և հաստատվելու դեպքում վերջ տան ստորև նշվող անձանց կողմից գործվող անօրինականություններին: Եվ թող կարգադրված համարեն, որ չպետք է հրամանին ու սահմանված կարգին հակառակ խոչընդոտեն նրանց ըստ իրենց հավատի օրենքների ու սովորույթների բնակվել այդ *մահալում*: Թող վարվեն ինչ կարգին ու այդ առթիվ հրապարակված հրամանագրերի բովանդակությանը համապատասխան առանց դրանց հակառակվելու: Եվ թող այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1086թ. սաֆար ամսին²⁸⁶:

Ամենամիաստ ծառա, Դարալագյազի *օլթալում* բնակվող քրիստոնյա Մուսա խալիֆայի խնդրագիրը

Տեղեկացնում է [Նորին] Մեծությանը [հետևյալը]. «Նվաստ գնացի [Դարալագյազի] *մահալում* գտնվող ավերված ու ամայի Շատիկի վանքը, այն շենացրի, այնտեղ տուն-տեղ հաստատեցի և, կարգի համաձայն, այն *մահալում* սկսեցի զբաղվել մշտնջենական հաղթական պետության հարաման համար աղոթելով: Բայց մի խումբ մարդիկ խոչընդոտում են խեղճերին բնակությանը ու նեղում: Խնդրում ենք արքայական ամենաբարձր օրինյալ ողորմածությամբ Երևանի *բեկլարբեկի* բարձրաստիճան *նայերին* ու *վեզիրին* ուղղված մի օրինական հրամանագիր շնորհել՝ կարգադրելով արգելել թշվառներիս նեղություն պատճառելը, որպեսզի հնարավորություն տրվի ինչ կարգի համաձայն, ըստ իրենց հավատի ու սովորույթների, օրինաբանություններով և աղոթքներով զբաղվել, որովհետև Ալլահն ու նրա մարգարեն այդ անտես չեն առնի»:

²⁸⁵ Տե՛ս վավերագիր 27-ի շահական կնիքը:

²⁸⁶ 1675թ. ապրիլի 27- մայիսի 26:

[Լուսանցքում]

Նա է:

Երևանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկի նայերի, վեզիրի, քալանթարի* ու *շարի* անդամներին ուղղված բարձրագույն հրամանագիր, որի նկատառումները պետք է հաշվի առնեն

[Հակառակ կողմում]

- 1) [Կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու բարձրագույն արարի օրենքը, աստծու ծառա Շեյխ Ալի»;
- 2) [Կնիք]. «Աստծու ծառա Աբու Սալեհ»;
- 3) [Կնիք]. «Աբուլ - Ղասեմ Ալի խան»:

[Հայերեն]

ԺԹ Շահ Սուլեյմանի *ֆարմանն* է վասն վանքի:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 43

Շահ Սուլեյմանի 1675թ. հրովարտակը, որ հաստատում է Գանձասարի Երեմիա կաթողիկոսի²⁸⁷ կաթողիկոսական իրավունքները

Կարողիկոսական դիվան, բոլ. 2ա, վավերագիր 84, պատճեն, մեծ. 33 x 89 սմ, գիր՝ շիրասբե

Իշխանությունն Ալլահինն է:

Շահ Թահմասպը, թող Ալլահը նրա գերեզմանը լուսավորի
Շահ Աբասը, թող Ալլահը բարձրացնի նրա տեղը պալատում

Արքայական հրաման հրապարակվեց հետևյալ կապակցությամբ.

Քանզի ազնվագույն քրիստոնյա Խաչենի հոգևոր առաջնորդ Երեմիան տեղեկացրեց, որ Ղարաբաղի ու մյուս [շրջանների] հայերի կաթողիկոսի ու [հոգևոր] առաջնորդի դիրքը պարտադիր *ռադամների* հիման վրա, հնուց ի վեր ժառանգաբար փոխանցվելով, նրա հորեղբայր Գրիգոր կաթողիկոսին էր անցել, բայց իր և մյուս ժառանգների մանկահասակ լինելու պատճառով հանձնվել էր նրա [Գրիգորի] աշակերտ Պետրոս կաթողիկոսին: Վերոհիշյալ Պետրոս կաթողիկոսը մահացել է, սակայն իր կենդանության օրոք վերը նշված Երեմիային է իր հաջորդ նշանակել ու գրություն թողել, որպեսզի իր մահից հետո նա ստանձնի [վերոհիշյալ շրջանների] հոգևոր առաջնորդի ու կաթողիկոսի դիրքը: Մի գրություն ներկայացրեց, գրված ու հաստատված, վերոհիշյալ *օլթալի արքաբների* և այլ մարդկանց ձեռագրերով ու կնիքներով, ըստ որի նրանք գոհ են իրենից և այս մասին արքայական հրամանագիր խնդրեց իր անունով: Թուլջիհի *սարքարությունից* հաստատեցին,

²⁸⁷ Աղվանից Երեմիա Բ կաթողիկոս (1676-1701):

որ նախկինում Գանձակ - Դարաբաղի և Շիրվանի հայերի կաթողիկոսությունը հանձնված է եղել Գրիգոր կաթողիկոսին: Պարտադիր *ռադամ* է հրապարակվել 1074թ. սափար ամսին²⁸⁸ Գանձասարի քրիստոնյա Պետրոս [կաթողիկոսի] անունով հետևյալ հսկիր՝ բովանդակությամբ՝ «Նապաստակի տարվա 8-րդ ամսի սկզբից Գանձակ - Դարաբաղի և Շիրվանի հայերի կաթողիկոսությունը քրիստոնյա Պետրոս կաթողիկոսին շնորհեցինք: Այդ *օրայի* հայերը նրան պետք է իրենց կաթողիկոս ու առաջնորդ ճանաչեն, և այդ դիրքի պարտականությունները նրան վերապահեն»:

Եվ այն արքայական ստորագրությունն է կրում: Ազերբայջանի *ավարեցեի սարքարությունից* գրել են, որ Ջամշիդի փառքին արժանի դրսևտաբնակ շահի հրամանագրով, որը հրապարակվել է 977 թվականին, Աղվանքի, Խաչենի ու Գանձակի բոլոր *մահալների* ու վայրերի [հոգևոր] առաջնորդությունը հանձնվել էր Գրիգոր կաթողիկոսին: Նմանապես 1014 թվականին հրապարակված աշխարհակալ Նորին Մեծության *փարվանչեով*²⁸⁹ հիշյալ դիրքը հանձնվել էր Գրիգոր կաթողիկոսի եղբորորդի Օհանես կաթողիկոսին: Դրանից հետո, ինչպես գրել է *թովքիևի սարքարը*, հրապարակվել են վերը նշված *ռադամները* Պետրոս կաթողիկոսի անունով: Ուստի նապաստակի տարվա սկզբից Գանձակ - Դարաբաղի ու Շիրվան - Շամախու հայերի կաթողիկոսությունը հիշյալ Երեմիա կաթողիկոսին շնորհեցինք, որպեսզի այնտեղի հայերը նրան իրենց կաթողիկոս ու առաջնորդ ճանաչեն, այդ դիրքի պարտականությունները նրան վերապահեն, նրա օրինավոր խոսքին ու կամքին չհակառակվեն: Թող ամեն տարի նոր *փարվանչե* չպահանջեն և կարգը չխախտեն: Այս բոլոր ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն և երբ այն արեգակնային կնիքով հաստատվի, հավատ ընծայեն:

Գրվեց 1086թ. սափար ամսին:

[Հակառակ կողմում]

Նա է:

Վեզիրության, փառքի ու բախտի հանգրվան, հզոր իշխանության հեճարան, միապետական գորեղ պետության փառահեղ ու վսեմաշուք, բարձրաստիճան *էքեմադ-ուդ-դովլեի* գրության հիման վրա, վերջ:

1) Արքայական կնիքի դրոշմը;

2) պատճենը համապատասխանում է իսկականին, որը գրանցված է բոլոր *դաֆթարներում* և զարդարված սրբազնագույն, բարձր արքայական արեգակնային կնիքով, [կնիքի պատճեն];

3) բարձրագույն կնիքով կնքվեց, կնիք;

²⁸⁸ Այդ հրամանագիրը տես վերը, վավերագիր 14 (ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, քոթ. 2ա, վավ. 58):

²⁸⁹ Այդ հրամանագիրը հրատարակվել է Հ. Փափագյանի կողմից (տես, Հ. Փափագյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ 2, վավ. 5, էջ 84 - 85):

4) գննվեց;

5) գրանցվեց *ռուզնամչեով*, կնիք;

6) գրի առնվեց;

7) քննվեց *ուրֆի դաֆթարդարի* կողմից, կնիք;

8) ճիշտ է, կնիք;

9) աչքի անցկացվեց, կնիք;

10) գրվեց, կնիք;

11) գրանցվեց *սարխարի դաֆթարում*, կնիք:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 44

Շահ Սուլեյմանի 1675թ. հրամանագիրը, որ վերահաստատում է Էջմիածնի Հակոբ կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները
Կաթողիկոսական դիվան, քոթ. 1բ, վավերագիր-164, բնագիր, մեծ. 24 x 49 սմ, գիր՝ նասրասլիղ, շիրասքե

Իմ դրախտաբնակ մեծ պապը, բող հողը նրա վրա քեթև լինի

Իմ հայր շահը, բող Ալլահը նրա հոգին լուսավորի

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]²⁹⁰

Աշխարհասաստ հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալ կապակցությամբ.

Որովհետև օրերս քրիստոնյաների առաջնորդ Ուչքիլիսայի Հակոբ կաթողիկոսը բարձրագույն դուռը գալով՝ ներկայացրեց իր անունով դրսևտաբնակ բարեբախտ Նորին արքայական Մեծության ժամանակվա *ռադամը*, թվագրված 1069թ. ջումադի երկրորդ ամսով²⁹¹, որ հրապարակվել էր 1055թ. սափար ամսին դրախտաբնակ միապետի ստորագրությամբ նախկին կաթողիկոս Փիլիպոսի անունով Ուչքիլիսայի, Չուխուր Սաադի հայերի, քահանաների և այլ հոգևորականների կաթողիկոսության կապակցությամբ հրապարակված *ռադամի* օրինակով: Խնդրեց Մեր արքայական բարեբախտ Մեծության ստորագրությամբ այն վերահաստատել: Ուստի, նրա հանդեպ ունեցած շահական ողորմածությամբ, վերոհիշյալ *ռադամը* արքայական ստորագրությամբ հաստատեցինք և Ուչքիլիսայի, Չուխուր Սաադի ու մյուս հայերի կաթողիկոսությունը նորից նրան շնորհեցինք: Չուխուր Սաադի հայ ժողովուրդը, քահանաներն ու մյուս հոգևորականները բող գրվածին համապատասխան կարգադրված համարեն, վերոհիշյալին իրենց կաթողիկոս ճանաչեն և նրա օրինական խոսքին ու կամքին չհակառակվեն: Եվ բող այն իրենց պարտականությունը համարեն:

²⁹⁰ Տես վավերագիր 27-ի շահական կնիքը:

²⁹¹ 1659թ. փետրվարի 24- մարտի 25:

Գրվեց 1086թ. պաշտելի ռաջաբ ամսին²⁹²:

[Հակառակ կողմում]

Նորին Մեծության անմիջական թելադրանքով:

[Հայերեն]

ԻՉ Տէր Յակոբայ կաթողիկոսութեան *ռադամն* է: 1086, Շահ Սուլեյմանի տունակն է:
ի Ռ-ՉՉ թուին տաճկաց:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 45

Շահ Սուլեյմանի 1675թ. հրովարտակը՝ հրապարակված ի
հաստատումն միսալի, որով հրահանգվում է Չուխուր Սաադի ու
Ատրսպատականի կառավարիչներին պաշտպանել Տաթևի վանքի
կալվածքները տեքստում թվարկվող անձանց ունեւորություններից

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավերագիր 85ա, բնագիր²⁹³:

մեծ. 29.5 x 51.5 սմ, գիր՝ շիքսաթև

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]²⁹⁴

Արքայական հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի վարվեն
համաձայն բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթի* կողմից ստորև
հրապարակված օրինակելի *միսալի*, նրա իմաստից ու բովանդակությունից
չշեղվեն: Եվ թող ոչ ոք ստորև թվարկվող *վակֆերը* չմտնի և եթե դրանք
խալիսն չեն, ոչ մի դեպքում նրանց նկատմամբ հավակնություններ չունենա.
այլ թողնեն, որպեսզի ըստ ամենալուսավոր *շարի* հիշյալ *վակֆերի* բերքն ու
բահրեն այնտեղի *մուքավալլին* տարեցտարի գանձի ու ծախսի *վակֆի*
տիրոջ համար: Այն կողմերի *բեկլարբեկերը*, Ագերբայջանի *վեզիրն* ու
յուրաքանչյուր *մահալի* պատվարժան *շարի* անդամները պարտավոր են
վերոհիշյալ *մուքավալլին* օրինական օգնություն ցուցաբերել: Եվ թող այս
ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն ու ամեն տարի նոր հրամանագիր
չպահանջեն:

[Գրվեց 1086թ. պաշտելի ռաջաբ ամսին:

Գրանցվեց *մովկուֆաթի դաֆթարում*]²⁹⁵:

²⁹² 1675թ. սեպտեմբերի 21- հոկտեմբերի 21:

²⁹³ Վավերագրի բնագիրը կիսաբայրյալված է եղել և վերանորոգվել է: Փակագծերի () մեջ մտցված մասերը վերականգնվել են նույն թղթապանակի 85բ վավերագրի շնորհիվ, որը 85ա-ի պատճենն է:

²⁹⁴ Հրովարտակը խիստ վնասված է եղել և վերանորոգման ժամանակ կնիքի մասը սխալմամբ միացվել է միսալին, մինչդեռ նրա տեղը հրամանագրի վերին մասում է:

Կնիքի բովանդակությունը տե՛ս վավերագիր 25.

²⁹⁵ 1675թ. սեպտեմբերի 21-ից հոկտեմբերի 21-ը:

[Հակառակ կողմում]

[Թուղթա]:

Ինչպես գեկուցվեց, սրանից առաջ բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթը* օրինակելի *միսալ* էր հրապարակել Ղափանի Տաթևի վանքի *վակֆային* գյուղերի վերաբերյալ, որի հակիրճ բովանդակությունը հետևյալն է.

«Ինչպես հայտնի դարձավ պաշտպանության տակ գտնվող երկրների *մովկուֆաթի մուսթովֆի* հաստատումից, ստորև թվարկվող *մահալները* Տաթևի վանքի *վակֆն* են և 1079թ. սաֆար ամսին *միսալ*²⁹⁶ է հրապարակվել հետևյալ բովանդակությամբ. «Ըստ ամենալուսավոր *շարի* կողմից նախկին շահերի հրապարակած պարտադիր *հոքմերի*, *միսալների*, *սիջիլների* ու մահմեդական հոգևորականության կողմից վավերացված տեղեկանքների բովանդակության հետևյալ գյուղերի. Թուման-ե Նախիջևանի Սիսականի Բնունիս ու Թաս, Ղարաքիլիսա, Դաստակերտ ու Գոլյագի, Ղափանաթի Օրոտ [զավառի] Սվարի, նաև Աղաբենդի, Դաշու, Տաթև, Տանձատափ, Խոտանան, Հալիձոր, Շնիեր, Խոտ, Բորլի և Կից, *մուլքերը* Ղափանի Տաթևի վանքի *վակֆն* են, և ոչ ոք չպետք է այնտեղ մտնի ու դրանց նկատմամբ հավակնություններ ունենա: Պետք է թույլ տան, որպեսզի նրանց եկամուտներն ու բերքը անխախտ կերպով *վակֆի* տիրոջ համար ծախսեն: Յուրաքանչյուր *մահալի հաթիմն* ու *շարի* անդամները պարտավոր են այս հարցում օրինական օգնություն ցուցաբերել»:

Օրերս հիշյալ վանքի *մուքավալլի* Օվանես վանահայրը գալով բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթ*՝ խնդրեց ստորագրությամբ վերահաստատել վերոհիշյալ *միսալը*. Հաղթական սիրալիրության ու մեծահոգության օրինյալ ամենալուսավոր շեմքի պատվարժան *մուքավալլին* հաստատեց հիշյալ *մուլքերի* ու գյուղերի *վակֆ* լինելը՝ հետևյալ կերպ. «Համապատասխանաբար կարգադրվեց, որ ոչ ոք ոչ մի դեպքում չպետք է մտնի հիշյալ վանքի նշված *վակֆային մահալները*, նրանց նկատմամբ հավակնություններ ունենա: Պետք է թույլ տան, որպեսզի անբիժ *շարի* համաձայն այնտեղի *մուքավալլին* տարեցտարի գանձի հիշյալ *վակֆերի* բերքը, եկամուտներն ու *բահրեն* և ծախսի *վակֆի* տիրոջ կարիքների համար»:

Նորից հիշյալ Օվանես *մուքավալլին* տեղեկացրեց, որ այդ *մահալների ռայաթներից* ու հողագործներից ոմանք, մասնավորապես, Ղարաքիլիսա գյուղի բնակչությունն ու այլք բերանում են *վակֆի բահրեչեն* ու այլ հարկերի վճարման գործում: Դարաբաս գյուղի Բուրքելլու համայնքը, նաև որոշ *վակֆային մահալներում* բնակվող Մամուր (°) *Բեկը*, Ղափլան *Բեկ* Զենգերլուն, Մահմուդ ու Զևանչիր Ելիսարիները յուրացնում են նրանց *բահրեչեն* ու վնաս պատճառում [վանքին]: Այս կապակցությամբ օրինակելի *միսալ* խնդրեց *սարքարի դուլամ* բարձրաստիճան *մուհասիլ* Սուլեյման *Բեկի* անունով: Ուստի կարգադրվեց, որ եթե վերոհիշյալ *ռայաթները* հիշյալ *մուքավալլի*

²⁹⁶ Տե՛ս վերը, կաթող. դիվան, թղթ. 2ա, վավ. 68:

վակֆի բահրեչեն վճարելու հարցում քերացած, իսկ հիշյալ *ռայարները* որոշ *վակֆային մահալների* հողերը գավթած ու, վերոհիշյալ *մուրավայիին* վնաս պատճառելով, *բահրեն* յուրացրած լինեն, *շար'ի* հաստատմամբ ու նրա պահանջով դրանք ետ վերադարձնի: Եվ բող այնպես անի, որպեսզի ոչ ոք *վակֆերը* չմտնի ու նրանց եկամուտները չյուրացնի, Եվ բող անբիժ *շար'ը* լինի [նրանց] ուղեցույցը: Այն կողմերի *բեկլարբեկերի վաքիլները* պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել»:

Օրենս հիշյալ Օվանեսը գալով բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթ* տեղեկացրեց, որ վերոհիշյալ *միսալը* կորել է ու նրա օրինակով նոր վերահաստատող *միսալ* խնդրեց: Այս պատճառով կարգադրվել էր, որպեսզի վարվեն այնպես, ինչպես, որ սրանից առաջ կարգադրվել էր. [այսինքն]՝ «Կարաբլի-սա գյուղի ու մյուս *մահալների* բնակիչներից ոչ ոք, մասնավորապես, Գալի-լան Զենգերուի որդիներից Մամուր *Բեկը*, Մահմուդ Ելիսարիի որդիներից Ջհանգիրը, Ասադուլլահ Խոջա-Հաջիյուն, Բիրե *Բեկ* Ջավանշիրի որդիները, Իսախան *Բեկը*, Հուսեյն *Բեկն* ու Բեկլարբեկ Ջավանշիրը և Բուրբելլու համայնքը այս խնդրի շուրջ հրապարակված նախկին օրինակելի *միսալի* բովանդակությունից չշեղվեն և ինչը, որ որևէ կերպ տարեկան եկամուտներից, *մուլքերի* ու գյուղերի *բահրեններից* ու յուրացրածից մնացած լինի, *շար'ի* պահանջով հայցորդին ետ վերադարձնեն: Այնպես լինի, որպեսզի ապօրինի յուրացում ու անօրինականություն տեղի չունենա: Այն կողմերի պատվարժան *շար'ի* անդամները պատվարժան *բեկլարբեկերի վաքիլները* ու մեծահոգի *հաքիմները* պարտավոր են օրինական օգնություն ցույց տալ և այս հարցում ջանք ու եռանդ չխնայել:

Գրվեց 1086թ. ռաբի' երկրորդ ամսին²⁹⁷:

- 1) [Կնիք]. «... Աբու Սալեհ Մոհամմադ իբն Մոհսեն»;
- 2) Ապավինում են Ալլահին..., [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանք է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծո ծառա...»;
- 3) գրանցվեց *սարխաթի դաֆթարում*, [կնիք];
- 4) գրվեց, [կնիք];
- 5) աչքի անցկացվեց, [կնիք];
- 6) ճիշտ է, [կնիք]:

[Հայերեն]

Շահ Սուլեյմանի *ֆարման* է վասն Էջմիածնի վեց *դանգ մըլի վահիվ* լինելոցն:

Շահ Սուլեյմանի 1680թ. հրովարտակը, որով Չուխուր Սաադի կառավարչին հրահանգվում է քննել այնտեղի նախկին կառավարիչ Սաֆի Դուլի խանի օրոք Մայր աթոռից խլված կալվածքների հարցը և վերականգնել նրա ունեցած իրավունքները
Կաթողիկոսական դիվան, բղթ. 1թ, վավերագիր 173²⁹⁸, բնագիր, մեծ. 23 x 78 սմ, գիր՝ շիրասքե, նասրավիդ

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]. «Հավատի շահի ծառա Սուլեյման 1078; բարձրագույն դիվանի պատճենի կնիքը»

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* ամենալուսավոր *շար'ի* անդամների ներկայությամբ պարզելով իրողությունը՝ գործադրի այն, ինչ սրբազնագույն *շար'ի* համաձայն նկարագրվող դեպքերի վերաբերյալ կոռուշվի, ունեցած իրավունքները վերականգնի՝ այնպես անելով, որպեսզի ապօրինի յուրացում տեղի չունենա: Եվ բող այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1091թ. ռամազան ամսին²⁹⁹:

Ուչբիլիսայի նվաստ *խալիֆաների* խնդրագիրը

Հայտնում են [Նորին] Մեծությանը. «Թշվառներս մեր հպատակների ու սպասավորների հետ միասին 400-500 հոգի ենք, որոնց կրոնական հասույքը Ֆարանգի, Գորջեսթանի ու այլ *վիլայեթներից* է գալիս և Ուչբիլիսայում ամբողջովին ծախսում ենք՝ աղոթելով մշտնջենական պետության հավերժության համար: Փոքրերիվ *մուլքեր*, այգիներ ու աղացներ [ունենք], որոնց մի մասը վանքի *վակֆն* է, մի մասն էլ թշվառներին ու վանքի սպասավորների կողմից կանխիկ դրամով գնված կալվածքներն ու նրանց սեփականությունն են: Նրանքի նախկին *բեկլարբեկ* հանգուցյալ Սաֆի Դուլի խանը, լինելով ազահ մի բռնակալ, որի մասին հայտնի է մահ [Նորին Մեծության] *վաքիլներին* ու բարձրաստիճան պաշտոնյաներին, մի խումբ խարդախների կողմից կաշառվելով, թշվառներին *մուլքերի*, այգիների ու աղացների, մահ Ուչբիլիսայի *վակֆերի* մի մասը ապօրինաբար առանց *շար'ի* հաստատման խլել ու տվել է նրանց: Խնդրում ենք արքայական ամենաբարձր սրբազնագույն օրհնյալ ողորմածությամբ ներկայիս *բեկլարբեկի վաքիլներին* ուղղված մի արդարացի հրամանագիր շնորհել, որպեսզի [նրանք] ամենալուսավոր *շար'*

²⁹⁸ Այս հրամանագիրը վերահաստատվել է շահ Սուլթան Հուսեյնի կողմից 1712թ. Ալեքսանդր կաթողիկոսի խնդրանքով (տե՛ս ստորև, ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, բղթ. 1թ, վավ. 174):

²⁹⁹ 1680թ. սեպտեմբերի 25 - հոկտեմբերի 25:

ընդհանրապես ներկայությամբ իրողությունը պարզեցնել և այն, ինչը, որ թշվառներիցս վերցրել են, ետ վերադարձնեն, և այդ Ալլահն ու նրա մարգարեն անտես չեն առնի»։ [Պահանջվում է] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանը։

[Լուսանցքում]

Երևանի բարձրաստիճան *բեկյարբեկին* ու ամենալուսավոր *շարիին* ուղղված բարձրագույն հրամանագիր, որ պետք է գործադրվի, ստորագրություն պալատական ծառա Մոհամմադ [Հակառակ կողմում]³⁰⁰

[Հայերեն]

Շահ Սուլեյմանի *ռադամն* է, որ գրել գիրաման 'ի վրա Երևանու խանին վասն Սրբոյ Աթոռոյս *մլքերին*, զի ով որ յայնցանէ ջարբով գաւթեալ իցէ, շարով յետս տալ տացէ։ Զի Սէֆի դուլի խանն, որ լեալ է իշխան մերոյ երկրիս, գոմանս մուքս սրբոյ Աթոռոյս՝ թէ գայգիս, թէ գջաղացս, և թէ գայլ ինչ յափշտակեալ է։ Վասնորոյ որոշումն արաբեալ և գայս *ռադամն* հանեալ։ 'Ի թուին տանկաց Ռ-ՂԱ։

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 47

Շահ Սուլեյմանի 1682թ. հրովարտակը, որով արգելվում են Դուրադ ցեղի ունեցությունները Գոլյազի մագրայեի նկատմամբ և ներկայացվում Դաստակերտ գյուղի ու վերոհիշյալ մագրայեի հարկահաշիվները

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավերագիր 101, բնագիր, մեծ. 19 x 48 սմ, գիր՝ շիրասքե

Իշխանությունն Ալլահինն է։
[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]³⁰¹

Արքայական հրաման հրապարակվեց հետևյալ կապակցությամբ։
Որովհետև օրես թուման-ե Նախիջևանի Սիսականի Դաստակերտ գյուղի *ռայսբները* տեղեկացրեցին, որ Գոլյազի *մագրայեն* հնուց ի վեր մտել է այդ *մահալի* մեջ և նրա *բոնիչեն* այդ *մահալի* անունով *ջամ*՝ է արվել ու հատկացվել Բորչալուի *հաքիմին* որպես *թիու*։ Ամեն տարի այդ *ջամ*՝ ու վճարում են, բայց Դուրադ համայնքը ապօրինաբար զավթել է այն, այնտեղ հողագործությամբ է զբաղվում և նեղում է նրանց։ Սրանից առաջ վերոհիշյալ *օլթայի հաքիմի* ներկայությամբ [Դուրադ համայնքը] իրենց փաստա-

բույր է տվել, որ ունեցություն չեն կատարելու, այլ թույլ են տալու, որ իրենք այն մշակեն։ Ուստի խնդրեցին արքայական հրամանագիր՝ ուղղված բարձրաստիճան *բեկյարբեկին* որպեսզի վերահասու լինելով իրողությանը, այդ *մահալը* ապօրինի տնօրինման ժամանակի վարձավճարի հետ այդ համայնքից վերցնի և իրենց հանձնի։ Ատրպատականի *ավարեջեի սարքայությունից* հաստատեցին, որ սրանից առաջ, ի պատասխան Ատրպատականի *վեզիրի* կողմից արված հարցադրման, կարգադրվել էր թուման-ե Նախիջևանի *մահալներում* ստուգում անցկացնել։ Վերոհիշյալ *վեզիրը* նախորդ Սկան տարում թուման-ե Նախիջևանի Սիսականի *մահալներում* ստուգում անցկացնելով՝ հետևյալը պարզեց Սիսականի Դաստակերտ գյուղի և Գոլյազի *մագրայեի* վերաբերյալ, իսկ մյուս իրողությունների կապակցությամբ մատյանում ոչինչ չկա։

Ընդհանուր գումար
54909 *դինար*, որից.

<i>մալուջխար</i> 15009 <i>դինար</i>	<i>բաֆավուք-ե ջիզյա</i> 39900 <i>դինար</i>
Բորչալուի <i>հաքիմ</i> Մոհամմադ <i>Բեկի բիուլը</i> իր հիմնական գումարով ու տարբերությամբ կազմում է 41460 <i>դինար</i> , որից <i>բաֆավուք-ե ջիզյան</i> 12700 <i>դինար</i> է, մալը՝ 28760 <i>դինար</i>	Ատրպատականի <i>վեզիրի</i> տնօրինության տակ գտնվող հարկերի տարբերությունը 13449 <i>դինար</i> է, որից <i>բաֆավուք-ե ջիզյան</i> 2309, մալը՝ 11140 <i>դինար</i> է։

Ուստի կարգադրեցինք, որպեսզի Դուրադ համայնքը հրամանին ու կարգին հակառակ *մահալների ռայսբներին* նեղություն չպատճառի։ Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկյարբեկը* և Ազերբայջանի *վեզիրը* պարտավոր են իրողությունը պարզելով օրինական օգնություն ցուցաբերել և ոչ մեկին ըմբոստանալու հնարավորություն չտալ։ Թող այս իրենց պարտականությունը համարեն։

Գրվեց 1093թ. ջումադի առաջին ամսին³⁰²։

[Հակառակ կողմում]

Վեզիրության, փառքի ու բախտի հանգրվան, հզոր իշխանության հեմարան, միապետական զորեղ պետության փառահեղ ու վսեմաշուք, բարձրաստիճան *էքեմադ-ուդ-դուլիեի* գրության հիման վրա, վերջ։

- 1) Ապավինում են Ալլահին..., [կնիք]։ «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը...»;
- 2) քննվեց;
- 3) գրի առնվեց, [կնիք]։ «Մոհամմադի տոհմի ծառա Բադեր»;
- 4) ճիշտ է, [կնիք];

³⁰⁰ Վավերագրի հակառակ կողմում ռուսերեն մակագրություն կա՝ գրված ռուս պաշտոնյա Սիտնիկովի կողմից, որում նշվում է, որ սույն փաստաթուղթը առանց որևէ փոփոխության հանձնվում է Հայոց Եկեղեցու Սինոդին։
³⁰¹ Նույն կնիքն է, որ դրոշմված է վավերագրի 25-ի վերին մասում։

³⁰² 1682թ. մայիսի 8 - հունիսի 7։

5) աչքի անցկացվեց, [կնիք];

6) գրվեց, [կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին, նրա ծառա Մուհամմադ Քյարիմ»;

7) գրանցվեց *սարխարի դաֆթարում* [կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին . . .»:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 48

Շահ Սուլեյմանի 1682թ. հրամանագիրը, որով Ատրպատականի ու Չուխուր Սաադի տեղական իշխանություններին հրահանգվում է արգելել Տաթևի կալվածքների նկատմամբ ոտնձգությունները՝ վերադարձնելով նրանցից ապօրինաբար զանգված հարկերը
Կոստոյիկոսական դիվան, բղթ. 2ա, վավերագիր 102ա, պատճեն,
մեծ. 19 x 49 սմ, գիր՝ շիրասբե, նասրաալի

Արքայական Մեծության սրբազնագույն ու բարձրագույն կնիքի տեղը

Աշխարհաստտ հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի Ազերբայջանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը*, հաղթական բանակի զլխավոր հրամանատարը, *վեզիրն* ու Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկը* արքայական հրամանագրի բովանդակությանը ծանոթանալուց հետո իրենց ենթակա *մահալներում* գտնվող ստորև նշված գյուղերից յուրաքանչյուրի կապակցությամբ ամենալուսավոր *շարի* անդամների ներկայությամբ պարզեն իրողությունը և գործադրեն այն, ինչ ներկայացված խնդրի առթիվ քննված պարտադիր հաշտակություն պահանջող *հոքմերի* ու պաշտպանության տակ գտնվող երկրների բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարարի* անցկացրած *միսալների* բովանդակությամբ որոշվել է՝ բոլոր չտալով ոչ մեկին դրանք խախտել: Ով էլ, որ պատվարժան *շարի*ն ու *վակիֆի* դրած պայմանին հակառակ այդ գյուղերի սահմանները խախտած, այնտեղ մտած և զավթումներ կատարած լինի, քննություն անցկացնելուց հետո, դրանք պետք է վերադարձնի, ապօրինի տնօրինման ժամանակամիջոցի *ուջրաթ-ուլ-մասալի* հետ: Եվ պետք է պահանջեն ոտնահարված իրավունքների վերականգնում ըստ պայծառ *շարի*ի օրենքի, այնպես որ ապօրինի յուրացում ու չարաշահում տեղի չունենա: Եվ բոլոր չպետք է տան որպեսզի այսուհետև որևէ մեկը ապօրինաբար մտնի հիշյալ գյուղերը, այնտեղ բնակություն հաստատի ու նեղություն պատճառի [խնդրարկուին]: Եվ թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1093թ. սրբազան զի դաադե ամսին³⁰³:

Ամենամաստ օրինաբանող բարձրագույն *խասսե-ե շարիֆեի սարքար* բարձրաստիճան *նազիր-ե բոլորարի բիուլներից* Ղափանաթի Տաթևի վանքի *մուքավալի* Օվանես վանահոր խնդրագիրը

Տեղեկացնում է [Նորին] Մեծությանը [հետևյալը]. «Ստորև քվարկվող գյուղերը հնուց ի վեր վերոհիշյալ վանքի *վակիֆն* են եղել և են. Սիսականի Բնունիս ու Թաս, Ղարաբլիսա, Դաստակերտ ու Գոլյազի, Ղափանաթի Օրոտի Սվարի, Աղաքենդ, Դաշու ու Մալլաշ, Տաթև, Տանձատափ, Խոտանան, Հալիձոր, Շնհեր, Խոտ, Բորդի ու Կիտվան, Կից ու Տեղ³⁰⁴ գյուղերը, վերջ:

Այդ կապակցությամբ հրապարակված նախկին բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարարի* օրինակելի *միսալներին* կցված պալատաբնակ տիրակալների *հոքմեր* ու *ռադամներ* կան մեզ մոտ: Զանի որ խեղճերս բոլոր ենք, իսկ մեր *ռադամներն* ու *հոդագործները*՝ էլ ավելի խեղճ ու անգոր, սրանից առաջ մի խումբ խարդախներ *շարի*ն ու կարգին հակառակ մտել են վերոհիշյալ գյուղերի տարածքներն ու նեղում են: Հողագործությամբ են զբաղվում և ըստ կարգի *բահրեչե* չեն վճարում: Չեն վարվում այդ կապակցությամբ հրապարակված *հոքմերի* ու բարձրագույն *միսալների* բովանդակությանը համապատասխան: Խնդրում ենք արքայական բարձրագույն սրբազնագույն օրինյալ ողորմածությամբ արդարություն հաստատել և վերոհիշյալ *հոքմերին* ու *միսալներին* համապատասխան այս մասին մի բարձրագույն օրինյալ հրամանագիր շնորհել որպեսզի Ազերբայջանի ու Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկերի վարիկները* և Ազերբայջանի *վեզիրը* պարզեն իրողությունը և [նրանցից], ով որ մտել ու բնակություն է հաստատել վերոհիշյալ գյուղերում, այդ տարիների *բահրեչեն* կարգին ու օրենքին համապատասխան զանձեն ու հանձնեն նվաստիս՝ բոլոր չտալով որպեսզի այսուհետև որևէ մեկը ամենալուսավոր *շարի*ն հակառակ մտնի վերոհիշյալ *մահալները* ու այնտեղ բնակություն հաստատի՝ նեղություն պատճառելով [նվաստիս], բռնություն վերջ դրվի և բարի օրինանքը անպակաս լինի: Այսին ու [նրա] մարգարեն այդ ամստե չեն առնի»: [Պահանջվում է] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրաման:

[Լուսանցքում]

Նա է:

Ազերբայջանի *բեկլարբեկին*, *վեզիրին* ու հաղթական բանակի զլխավոր հրամանատարին, նաև Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկին* ուղղված բարձրագույն հրամանագիր այն մասին, որ նվաստ պալատականիս կողմից քննված երեք *բողդալով ֆաթվաներից* ու *մամալիքի* նախկին *սադրի* բարձրագույն *դիվանի միսալներից*, նրանց հիման վրա հրապարակված պարտադիր *հոքմերից* և *ֆերմաններից* հետևում է, որ վերոհիշյալ գյուղերը այն կող-

³⁰⁴ Տեղ գյուղը եւս նշվում է Սյունիքի Հաբանդ գավառում գտնվող Սյունյաց եկեղեցում հարկատու 59 գյուղերի քվում (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 255):

մերի հայերի վանքի *վակֆն* են: Մյուսակները հաստատող աշխարհաստ հրամանագրով կարգադրվել էր *վակֆի* դրած պայմանին համապատասխան վարվել: Ուստի այն բարձրաստիճան անձերը, յուրաքանչյուրն իրեն ենթակա *մահալներում* գտնվող վերոհիշյալ գյուղերում գործված անօրինականության հայտնաբերումից հետո, ով էլ, որ այդ գյուղերից որևէ մեկում ապօրինի բնակություն հաստատած ու *վակֆ* անողի դրած պայմաններին հակառակ յուրացումներ կատարած լինի, *շար'ի* քննությամբ ու նրա հրահանգով ամենալուսավոր *շար'ի* օրենքին համապատասխան, պետք է արգելվի նրա կողմից *քահրեհի* գանձումը: Եվ թող [հրամանագրի] հրահանգները գործադրեն: Պալատական ծառա Մուհամմադ Ալի:

[Հակառակ կողմում]

Բարձրաստիճան *դիվանբեկի* նշումը:

- 1) Նա է: Համեմատված է բարձրագույն սրբազնագույն արքայական իսկականի հետ, գրեց, [կնիք]. Աբու Թալեբ... 1077:
- 2) Իրանի ու իրանցիների գերագույն ղեկավար բարձրաստիճան *էլբեմալ-ուդ-դուլլեի* կնիքի տեղը;
- 3) համեմատվեց, [կնիք];
- 4) բարձրաստիճան *դիվանբեկի* [կնիքի] տեղը:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 49

Շահ Սուլեյմանի 1683թ. հրովարտակը, որը վերահաստատում է Հովհաննես եպիսկոպոսին Տաթևի թեմի առաջնորդի պաշտոնում

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավերագիր 99, պատճեն,

մեծ. 24 x 42 սմ, գիր՝ շիրասբե

Իշխանությունն աստծունն է:

Հաղթական շահ Իսմայիլը, Ալլահը թող նրան ողորմի

Իմ հայր շահը, Ալլահը թող նրա հոգին յուսավորի

Բարձրագույն սրբազնագույն արքայական օրինյալ կնիքի տեղը

Արքայական հրաման հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Որովհետև Ղափանաթի Տաթևի վանքի վանահայր Օվանեսը տեղեկացրեց, որ պարտադիր *հոքմերի* համաձայն վերոհիշյալ վանքի ու հետևյալ *մահալների*, [այն է]. Ղափանաթի *օլթալի*, Մագրիլի, Մեղրիլի, Օրոտի և այլն: Թուման-ե Նախիջևանի ներառյալ Ազատ Զիրանի և այլն: Շրուկի ու Սիսականի, Գուշթասֆի և Ալֆավուտի: Բարգուշատի ու Չուլդուրի³⁰⁵, Արասբարի,

³⁰⁵ Սյունիքի Չավնդուր գավառի իրանականացված տարբերակն է, որը ըստ հին ցուցակների Տաթևի թեմի մեջ մտնող գավառներից էր (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 242, 272):

Առանի ու Ղարաջադալի³⁰⁶, առաջնորդի դիրքը հնուց իրեն է փոխանցվել, և խնդրեց մեր բարեբախտ ստորագրությունը: Ազերբայջանի *ավարեհեի սար-քարությունից* հաստատեցին, որ այս խնդրի կապակցությամբ գրանցված *փարվանչե*³⁰⁷ կա՝ հրապարակված դրախտաբնակ բարեբախտ վեհապետի ժամանակներում՝ 1073թ. շա'բան ամսին հետևյալ բովանդակությամբ. «Որովհետև սրանից առաջ, 1063թ. ջոմադի առաջին ամսին, հրապարակվել էր արքայական *փարվանչե*, ըստ որի, «Քանզի Նորին Մեծություն բարեբախտ միապետի հրամանն էր հրապարակվել 908թ. շա'բան ամսի 12-ին³⁰⁸, հետևյալ հակիրճ բովանդակությամբ. «Ղափանի, Գյոքչայի, Առանի, Արասբարի *ամիրները*, *հաքիմներն* ու *ամիրները*, Օրոտի *օլթալի մուքասադդինները* թող իմանան, որ օրերս Սիմեոն վանահայր տեղեկացրեց, որ Գյոքչայի *վիլայեթի* վանականների ու անապատականների առաջնորդի դիրքը հին ժամանակներից ի վեր իրեն է հանձնվել: Ուստի, նախկինում ընդունված կարգի համաձայն, նրան պետք է այդ *վիլայեթի* վարդապետների ու քահանաների առաջնորդ ճանաչեն, նրան հնազանդվեն ու ծառայեն, և հնուց ի վեր Տաթևի վանքին տրվող *ռուսումը* շարունակեն վճարել՝ նրա նստավայր ու օթևան հանդիսացող Տաթևի ու Վաղաղնի վանքերին: Պետք է շարունակեն մշակել այդ վանքին պատկանող *վակֆային* հողատարածությունները և նրանց նեղություն չպատճառեն: Եվ թող փակված *խիսաջաթի*, *ավարիզաթի*, *ալաֆե ուլուֆեի*, *դուլլուդի*, *ուլադ-ուլամի*, *բիզարի* ու *շիքարի*, *փիշքաշի*, *սալամիի*, *խիսաջաթ-ե դակեի*, *էյլի-ե նովրուզիի*, *ջով*, *գոսֆանդ* և այլ հարկապահանջությամբ վերոհիշյալ [վանահորը] ու նրա *վակֆերի* հողագործներին չանհանգստացնեն՝ շարունակելով վարվել այնպես, ինչպես հին ժամանակներից ի վեր սովոր էին այդ անել: *Դարուղաներն* ու *մուքաշիրները* նրանց վերաբերող գործերին թող չմիջամտեն և նրանց *ռուսումը* չվերցնեն»:

Օրերս Ղափանաթի մեջ մտնող Տաթևի վանքի միաբաններն ու բարձրաստիճան հոգևորականները տեղեկացրին, որ այդ *օլթալի* հայերից ոմանք թերևս ունեն իրենց հատկացված *ռուսումի* վճարման հարցում, նաև, որ վերոհիշյալ *օլթալի քալանթարն* [ու] *հաքիմը* նրանց հանդեպ անօրինականություն ու չարաշահում են թույլ տալիս: Վերոհիշյալ հրամանագիրը ներկայացնելով՝ արքայական հրամանագիր խնդրեց: Այս պատճառով կարգադրեցին, որ եթե վերոհիշյալ անձերը իրենց հողատարածությունների մա'ջահաթը, մավաշին ու մարա'ին, քաֆավուր-ե ջիզլան և հողդուդ-ե դի-

³⁰⁶ Ըստ հին ցուցակի Տաթևի թեմի մեջ էին մտնում հետևյալ գավառները՝ «Գեղուածորը, Բաղաբերդը, Կարաաբերդը, Մացրու գաւառն, Աճանան գաւառն, Գիլաբերդու, Մաղանջու, Բարկուշատու, Զեանկագորու, Զաւարադու, Չաւնդրու, Դարատաղու, Վելիձորու, Սիսիանու գաւառները» (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 242):

³⁰⁷ ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2ա, վավ. 53: Այս վավերագիրը կիսաքայքայված վիճակում է և պահպանված է տեքստի միայն մի մասը:

³⁰⁸ Այս հրովարտակը ուսումնասիրվել ու տպագրվել է Հ. Փափագյանի կողմից (Հ. Փափագյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ I, վավ. 8, էջ 53-54):

վանին վճարում են, ապա բոլ ալ պահանջներով և Նորին Մեծություն Ջան-շիդի փառքին արժանի արքայի հրամանագրում նշված ալ փակված *խիսու-ջաթի* [պահանջով] նրանց ներդրություն չպատճառեն: Եվ *ռուսումբ*, որ այնտեղի հայերը հին ժամանակներից մինչ այժմ վճարել են քահանաներին, անապատականներին ու նախկին վանահայրերին, բոլ հին կարգով շարունակեն նրանց հանձնել՝ առանց թերանալու: Այնտեղի *բեկյարբեկն* ու *հաթիմները* պարտավոր են նրանց օրինական օգնություն ցուցաբերել»³⁰⁹:

Այս կապակցությամբ Տաթևի վանքի Օվանես վանահայր տեղեկացրեց, որ ներկայումս հիշյալ վանքի առաջնորդությունը իրեն է հանձնվել և այդ մասին արքայական հրամանագիր խնդրեց: Համապատասխանաբար կարգադրեցինք, որպեսզի նրա հետ վերոհիշյալ *փարվանճեի* բովանդակությամբ համապատասխան վարվեն ու հրամանին չհակառակվեն: Այնտեղի *բեկյարբեկն* ու *հաթիմները* պարտավոր են [նրան] օրինական օգնություն ցուցաբերել: Ուստի կարգադրեցինք վերոհիշյալ *փարվանճեները* Նորին արքայական բարեբախտ Մեծության ստորագրությամբ հաստատված համարել, վերոհիշյալ Օվանեսի հետ ըստ վերը նշված *հոքմերի* վարվել ու նրանց չհակառակվել: Այնտեղի *բեկյարբեկն* ու *հաթիմները* պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել և ամեն տարի նոր հրամանագիր չպահանջել: Թող այս իրենց պարտականությունը համարեն: Երբ *փարվանճեն* մեր արքայական արեզակնային սրբազնագույն ու վեհ կնիքով զարդարվի, նրան հավատ ընծայեն:

Գրվեց 1094թ. գլի դաադե ամսին³¹⁰:

[Հակառակ կողմում]

Վեզիրության, փառքի ու բախտի հանգրվան, հզոր իշխանության հեմարան, միապետական գորեղ պետության փառահեղ ու վսեմաշուք. բարձրաստիճան *էքեմադ-ուդ-դուլեի* գլխության հիման վրա:

1) Նա է: Գերագույն, սրբազան արքայական բնագրին [համապատասխանում է];

2) Իրանի բարձրագույն պաշտոնյա Նորին Գերագնացության կնիքի տեղը;

3) արքայական կնիքի դրոշմը;

4) կնքվեց;

5) համապատասխանում է *սավադի* բնօրինակին, [կնիք];

6) գրի առնվեց, կնիքի տեղ;

7) համեմատվեց, կնիքի տեղ;

8) ճիշտ է, կնիք;

9) տեսա, [կնիք];

³⁰⁹ XVII դարում Գեղարքունիքի կամ Գյոքչայի վիլայեթը նորից դուրս էր եկել Տաթևի իշխանությունից (Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ II, էջ 46):

³¹⁰ 1683թ. հոկտեմբերի 22 - նոյեմբերի 21:

10) գրանցվեց *սարխաթի դաֆրարում*, [կնիք];

11) գրվեց, [կնիք]:

[Հայերեն]

Երկիրներին հօրմին սավատն է:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 50

Շահ Սուլեյմանի 1684թ. հրապարակած հրովարտակը, որով Չուխուր Սաադի կառավարչին հրահանգվում է արգելել Էջմիածնի նախկին Հակոբ կաթողիկոսի պարտատերերի ոտնձգությունները վանքի կալվածքների նկատմամբ

Կաթողիկոսական դիվան, րդթ. 1թ, վավերագիր 182, բնագիր, մեծ. 22.5 x 83 սմ, գիր՝ մասրաւիդ, շիքասքե

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]. «Հավատի շահի ծառա Սուլեյման 1078:

Բարձրագույն դիվանի պատճենի կնիքը»

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկյարբեկը* ամենալուսավոր *շար'ի* անդամների ներկայությամբ պարզի վերոհիշյալ հարցերը: Եթե խնդրարկումները հանգուցյալի ժառանգությունից բաժին չունեն և սրբազնագույն *շար'ի* օրենքով պարտավորված չեն վճարել նրա պարտքերը, երաշխավորմամբ կամ այլ կերպ, պետք է բույլ չտա, որ պարտատերերը այդ պատճառով նրան նեղեն: Իսկ եթե հանգուցյալը հիշյալ վանքի որոշ *վակֆային* կալվածքներ գրավ դրած լինի, քանի որ ըստ մեծահոգի *շիա ուլամաների* հրապարակած *ֆաթ-վալի* այդ գրավը օրինական չէ, ապա դրանք պետք է հանձնվեն վերոհիշյալ *մուրափալլի* տնօրինությանը՝ բույլ չտալով, որ որևէ մեկը բարձրագույն *շար'ին* ու կարգին հակառակ վերոհիշյալ *վակֆերի* նկատմամբ ոտնձգություն կատարի: Եվ բոլ այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1095թ. պաշտելի ուսջաբ ամսին³¹¹:

Նվաստ ծառաներ Ուշքիլիսայի Եղիազար կաթողիկոսի³¹², Ստեփանոսի ու մյուս սպասավորների խնդրագիրը

³¹¹ 1684թ. հունիսի 14 - հուլիսի 14:

³¹² Եղիազար Ա Այնթապցին Ամենայն Հայոց կաթողիկոսն է դառնում 1682թ. օգոստոսի 22-ից և վարում կաթողիկոսությունը մինչ իր մահը 1691թ. օգոստոսի 9-ը (Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, հ. Բ, էջ 3055, 3082):

Հայտնում են Նորին Մեծությանը [հետեյալը]. «Մի խումբ անձեր Ուշքիլիսայի նախկին *մուքավալլի* Հակոբի պարտքերը³¹³ պահանջելով, վեճ են սկսել: Բայց թշվառներս որևէ կերպ երաշխավոր չենք եղել ու պարտավոր չենք [բավարարելու] նրանց պարտքերը: Չնայած դրան, թշվառներիս նեղելով, պահանջներ են ներկայացնում: Վերոհիշյալ Հակոբ կաթողիկոսը հիշյալ վանքի *փակֆային* որոշ *մուքեր* ապօրինաբար գրավ է դրել: Այս պատճառով [պարտատերերը] այդ *մուքերի* նկատմամբ ոտնձգություններ են կատարում՝ թույլ չտալով դրանք որպես *փակֆ* տնօրինել: Խնդրում ենք արքայական օրինյալ ողորմածությամբ Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկին* ուղղված արդարացի հրամանագիր շնորհել, որպեսզի [վերջինս] այն, ինչ Ուշքիլիսայի *փակֆային մուքերից* Հակոբ կաթողիկոսը որպես գրավ հանձնել էր պարտատերերի խմբի ապօրինի տնօրինմանը, ետ վերցնեն ու հանձնեն վանքի *մուքաշիրների* տնօրինությանը և անօրինական պահանջներ թշվառներիս չներկայացնեն և մենք զբաղվենք մշտնջենական պետության հարստեման համար աղոթելով: Եվ աստված այդ անտես չի անի»: [Պահանջվում է] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանը:

Ամենամիաստ ծառաներ Ուշքիլիսայի *խալիֆաների* ու քահանաների խնդրագիրը³¹⁴

Տեղեկացնում են Նորին Մեծությանը [հետեյալը]. «Մի խումբ [անձեր] Ուշքիլիսայի Հակոբ կաթողիկոսից որոշ գումար պարտքի պահանջ ունեն: Հիշյալ կաթողիկոսը մահացել է: Թշվառներս նրա պարտքի գումարի [վճարմանը] երաշխավոր չենք եղել: Եվ հիշյալ կաթողիկոսի պարտատերերը, առանց որևէ օրինական պատճառի, պարտքի գումարը թշվառներիցս են պահանջում ու նեղում մեզ: Հակոբ կաթողիկոսը առանց որևէ օրինական պատճառի Ուշքիլիսայի *փակֆերի* մի մասը գրավ է դրել որոշ անձանց մոտ: Խնդրում ենք ամենաարդար ու ամենաբարձր, արքագնագույն արքայական օրինյալ ողորմածությամբ երկու բառով մի հրամանագիր շնորհել ի պատասխան թշվառներիս խնդրագրի, որպեսզի հիշյալ կաթողիկոսի պարտատերերից ոչ ոք նրա պարտքերը խեղճերիցս չպահանջի, և այն, ինչը, որ վերոհիշյալ կաթողիկոսը Ուշքիլիսայի *փակֆերից* գրավ է դրել, գրավը անօրինական ճանաչվի և այդ *փակֆերի* նկատմամբ ոտնձգություններ չկատարվեն ու պայծառ *շարխաթին* հակառակ վարվելուց խուսափեն: Եվ այդ Ալլահին անտես չի առնի»:

³¹³ Այդ պարտքերը Հակոբ կաթողիկոսի կողմից արվել էին հենց խնդրարկու Եղիազար հակաթոռ կաթողիկոսի դեմ պայքարելու համար, որը 1664թ. Բերիայում կաթողիկոս էր օծվել (Այդ պարտքերի մասին տե՛ս Մեսրոպ Վ. Թերգեան, Յակոբ Դ. Իուդայեցի, Պէրոյ, 1956, էջ 103-115; Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, հ. Բ, էջ 2981-4):

³¹⁴ Վավերագրին կցված է այս խնդրագիրը ևս:

[Լուսանցքում]

1) Նա է: Բարձրագույն հրամանագիր ուղղված Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկին*, որպեսզի նա ամենապարտավոր *շարխ* չի անդամների ներկայությամբ պարզի իրողությունը: Եթե հանգուցյալի ժառանգությունից խնդրարկուն որևէ բաժին չի ունեցել և օրինական երաշխավորագրով կամ այլ կերպ պարտավորված չի եղել հանգուցյալի պարտքերը մարել, ապա պետք է կարգադրված համարի, որ ոչ ոք չպետք է այդ պատճառով նրան նեղություն պատճառի: Իսկ եթե հանգուցյալը վանքի *փակֆերից* որևէ բան գրավ դրած լինի, քանի որ ըստ *շիա ուլամաների ֆարալի* այդ գրավը օրինական չէ, ուստի ոչ ոք չպետք է *փակֆային մուքերի* նկատմամբ ոտնձգություն կատարի և այն պետք է թողնվի վանքի *մուքավալլի* տնօրինության տակ:

Պետք է հրամանին համապատասխան վարվեն, ստորագրություն, պալատական ծառա Մոհամմադ Ալի:

2) Համապատասխանում է արքայական գերագույն *ուսդամի* բնօրինակին, 4 [կնիք]:

3) Սա գերագույն արքայական *ուսդամի* բնօրինակի պատճեն է, [կնիք]. «Ի սեր բարեգութ Ալլահի, աստծո ծառա, Ալի Ռեզա»:

4) Թող վարվեն ըստ Նորին Գերագանցություն արդարադատ *շեյխ-ու-խալամի* հրահանգի, Նորին Գերագանցության իսլամի ու մահմեդականների դեկավար *սադր-ե-խասսեի* կնիքը

5) Եթե խնդրարկունները օրինական ձևերից որևէ մեկով պարտավորված չեն հանգուցյալ Հակոբ կաթողիկոսի պարտքերը վճարել, ապա այդ կաթողիկոսի պարտատերերը չպետք է խնդրարկուններին նեղեն: Եթե հիշյալ կաթողիկոսը Ուշքիլիսայի *փակֆային* կալվածքները գրավ է դրել, ապա այդ գործարքը պետք է անվավեր ճանաչվի ու առանց որևէ օրինական հիմքի Ուշքիլիսայի *փակֆային* կալվածքների նկատմամբ չպետք է ոտնձգություններ կատարվեն: Եվ բոլոր խուսափեն պայծառ *շարխաթին* հակառակ վարվելուց: Ստորագրություն. Նորին Գերագանցություն *սադր-ե-ամմեի դուլամ*, շահի ստվեր, դրախտաբնակ *շեյխ-ու-խալամի* կնիքը:

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «Ալի Ղուլի»:

2) [Կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արքայ օրենքը, Աբու Մալեհ»:

3) Ճիշտ է:

4) համեմատվեց:

[Հայերեն]

Շահ Սուլեյմանինն է, առ որ գրկին արգայս են գրեալ Եղիազար կաթողիկոսն և միաբանք Սրբոյ Արոոոյս վասն պարտոյց Յակոբ կաթողիկոսին, թէ մէք մմա երաշխատոր ոչ էմք լեալ, և զան առ մեզ աստի և անտի, թէ այսինչ Յակոբ կաթողիկոսն տալիք է մեզ՝ տոր: Իսկ մէք զստուն և զիրան ոչ գիտեմք: և մանաւանդ

գարբոյ Արոտոյս *վախույս* ինչսն աստեանդ գրաւ է եղեալ: Շարն գրէ *գֆարվայ* ՚ի լուսանցս արգայիցն, և շահն ըստ *ֆարվայիցն* գրէ ատ Երեսնու խսնն. թէ որպէս վճռեալ է *շարն*. դորա որովիւտն Յակոբ կարողիկոսին չէմք երաշխատոր. մի որ իշխեսցէ պահանջել գրան ինչ *ի* դոցանէ: Եւ որովիւտն ոչ է օրէն, զի *վախույս* ինչքն գրաւ դնիցին, գայն ինչսն, գորս Յակոբ կարողիկոսն աստ և անդ գրաւ է եղեալ. լետս տացէն Էջմիածնի միաբանիցն: *Ի* բոլին տաճկաց *ՌՂԵ*:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 51

Շահ Սուլեյմանի 1684թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Չուխտուր Սաադի կառավարչին պաշտպանել Էջմիածնի կալվածքները նոր մահմեդականացած անձանց ոտնձգություններից
Կաթողիկոսական դիվան, բղթ. 1թ, վավերագիր 181, բնագիր,
մեծ. 24 x 99 սմ, գիր՝ շիրասքե, նասրաալի

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]³¹⁵

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի Չուխտուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* ամենալուսավոր *շարի* անդամների ներկայությամբ պարզի իրողությունը և գործադրի այն, ինչը, որ սրբազնագույն *շարի* համաձայն *վակֆային մուլքերի* [նրանց անօրինական] տնօրինողից ետ վերցնելու ու նրանց *ուջրաք-ուլ-մասալի* զանձման վերականգնություններին և արդարություն հաստատելու, որպեսզի այսուհետև ոչ որ գերագույն ամենաարդար *շարին* ու կարգին հակառակ ապօրինաբար *վակֆային մուլքերի* նկատմամբ ոտնձգություն չկատարվի: Եվ բոլ այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1095թ. ռամազան ամսին³¹⁶:

Ձեր նվաստ ծառաներ՝ Չուխտուր Սաադում գտնվող Ուշքիլիսայի Եղիազար կաթողիկոսի, խեղճ հոգևորականների, [վանքի] սպասավորների ու այլ բնակիչների խնդրագիրը

Խոնարհաբար հայտնում են շահական *մուլագիմներին*, որ. «Հայերից ոմանք ժամանակի ընթացքում որոշ հողային կալվածքներ, *մուլքեր*, այգիներ ու ջրաղացներ են *վակֆ* արել Ուշքիլիսային, [խոր]վիրապի ու մյուս [վանքերին]: Վանքի սպասավորներն ու *մուրավալլիներն* էլ իրենց հերթին *վակֆային* տիրույթների հասույթներով *մուլքեր* են գնել ու *վակֆերի* վերածել: Այժմ *ջադիլ-ուլ-իսլամների* մի խումբ անօրինական վեճ է սկսել՝ պնդել-

յով, թե՝ «Այդ *մուլքերի* մի մասը մեր ազգականներն են *վակֆ* արել, ուստի իսլամի համաձայնությամբ մեզ է այն պատկանում»: Ոմն խաղաղ մեկ այլ *ջադիլ-ուլ-իսլամի* հետ եկել, ապօրինաբար մի բանի *մուլք* զավթել են: Բայց ըստ մեր ունեցած մեծահոգի *ուլամաների ֆարվայի վակֆը* ժառանգաբար փոխանցվելու ենթակա չէ: Խնդրում ենք արքայական օրինյալ ողորմաձությամբ Չուխտուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկին* ու այնտեղի պատվավոր *շարի* անդամներին ուղղված արդարացի հրամանագիր շնորհվի որպեսզի այն, ինչ Էջմիածնի ու մյուս [վանքերի] *վակֆային մուլքերից* զավթվել է, *ուջրաք-ուլ-մասալի* հետ ետ վերադարձվի և այսուհետև բոլը չտրվի որևէ մեկին վերոհիշյալ *վակֆերի* նկատմամբ ոտնձգություն կատարել, վերջ տրվի բռնություններին և բշխառներս հանգիստ առնենք՝ օրհնանքներ հղելով սրբազնագույն Էուրյան հասցեին: Եվ Ալլահն ու նրա մարգարեն այս անտես չեն առնի: Նրա բարձրագույն հրամանը»:

[Լուսանցքում]

Նա է:

Բարձրագույն հրամանագիր՝ ուղղված Չուխտուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկին*. որպեսզի նա ամենալուսավոր *շարի* անդամների ներկայությամբ քննի իրողությունը և այն, ինչը, որ բարձրագույն *շարի* օրենքին համապատասխան կլինի, գործադրի և կարգադրությանը համապատասխան վարվի: Ստորագրություն. պալատական ծառա Մոհամմադ Ալի:

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանք է իշխան ուրյունն ու արդար օրենքը...»: 2) [կնիք]: 3) գրանցվեց *դաֆթարում*:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 52

Տաթևի վանքի առաջնորդ Հովհաննեսի խնդրագրի հիման վրա հրապարակված շահ Սուլեյմանի 1686թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Ատրպատականի ու Չուխտուր Սաադի կառավարիչներին քննել վանքի կալվածքների նկատմամբ խնդրագրում նկարագրվող ոտնձգությունները և օրինականություն հաստատել
Կաթողիկոսական դիվան, բղթ. 2թ, վավերագիր 114ա, բնագիր,
մեծ. 19.5 x 71.5 սմ, գիր՝ շիրասքե, նասրաալի

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]³¹⁷

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի Ագեբբաջանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը*, հաղթական գութի գլխավոր հրամանատարն ու *վեզիրը*, Չուխտուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը*, յուրա-

³¹⁵ Տե՛ս վավերագիր 46-ի շահական կնիքը:

³¹⁶ 1684թ. օգոստոսի 12 - սեպտեմբերի 11:

³¹⁷ Տե՛ս վավերագիր 46-ի շահական կնիքը:

քանչյուրը իրեն ենթակա տարածքում ամենալուսավոր շար՝ի անդամների ներկայությամբ քննեն վերոհիշյալ խնդիրները և պարտադիր *հորմերի* ու *դիվան-ալ-սադարաթի միսալների* բովանդակությանը, սրբազան շարիաթի օրենքներին ու կարգին համապատասխան վարվեն՝ վերջ դնելով բռնությանը, չարաշահումներին ու անօրինականություններին, այնպես անհն, որպեսզի որևէ ապօրինի յուրացում տեղի չունենա: Եվ բող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1097թ. զի հեջջե ամսին³¹⁸:

Չեր ամենամվաստ օրինաբանող [ծառա], Ղափանաթի Տաթևի վանքի մուրավալիի Օվանեսի խնդրագիրը

Հայտնում է [Նորին] Մեծությանը [հետևյալը]. «Ըստ ողորմած շահի ու մյուս դրախտաբնակ թագավորների *հորմերի*, *ռադամների* ու *վակֆնամների* որոնք կրում են Նորին արքայական Մեծության ստորագրությունը, նաև նախկին *սադրերի միսալների*, որոնք ծանրակշիռ փաստաթղթեր են, ստորև թվարկվող գյուղերը հին ժամանակներից ի վեր Տաթևի վանքին ամրացված *վակֆն* են եղել և են.

Թուման-ե Նախիջևանի Սիսականի Բնունիս ու Թաա գյուղերն ամբողջովին, նաև Ղարաքիլիսա, Դաստակերտ ու Գուլագի, Ղափանաթի Օրոտի Սվարի, Աղաքենդ, Դաշու ու Մալդաշ, Տաթև, Տանձատափ, Խոտանան, Հալիձոր, Շնիեր, Խոտ, Բորդի ու Կիտվան³¹⁹, Կից ու Տեղ գյուղերը ևս ամբողջովին:

Եվ վերոհիշյալ հրամանագրերում նշված ու ամրագրված է, որ ոչ մի արարած նրանց նկատմամբ չպետք է ոտնձգություն կատարի, և այդ գրանցված է արքունի *դաֆթարխանում* ու *մովկուֆարի դաֆթարներում*: Բայց որովհետև թշվառներս խեղճ ու տկար ենք, իսկ *ռայաքներն* ու հողագործները էլ ավելի խեղճ են, Ասադ *Բեկն* ու Ջիանգիրը այս մասին մեր ունեցած *հորմերի* ու *միսալների* բովանդակությանը համապատասխան չեն վարվում՝ Դաստակերտ գյուղի նկատմամբ ոտնձգություններ, ապօրինի արարքներ են կատարում ու [մեզ] նեղություն պատճառում: Ղափան *Բեկի* որդիներն ու Բաբեր *Բեկ* Բենգերյուն միջամտում են Բորդի ու Կիտվան գյուղերի գործերին, ոմն Սուրբան, Սոհամմադ, Նազար և այլք այլ վայրից գալով՝ Ղարաքիլիսայում բնակություն են հաստատել, և ուժի դիմելով՝ իրենց բաժին *քահրեն* չեն վճարում և անօրինականություններ գործելով նեղություն պատճառում: Խնդրանքն այն է, որպեսզի հանուն Բարձրյալ Ալլահի, գերա-

զույն ու սրբազնագույն, արքայական օրինյալ ողորմածությամբ Ազերբայջանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկին*, փառահեղ *վեզիրին* ու Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկին* ուղղված բարձրագույն հրամանագիր շնորհվի այս մասին, որպեսզի քննեն իրողությունը և ով, որ նշված գյուղերի նկատմամբ ոտնձգություն կատարած կամ կատարելիս լինի, նրա *քահրեչեն* ըստ կարգի գանձեն ու թշվառիս հանձնեն՝ բույլ չտալով այսուհետև անօրինական բնակություն հաստատել վերոհիշյալ *մահալներում* ու նեղություն պատճառել, վերջ տան բռնություններին ու անօրինականություններին, որպեսզի հանգիստ ու ապահով զբաղվենք հավերժական էությանն ուղղված աղոթքներով: Որովհետև Ալլահն ու նրա մարգարեն այդ անտես չեն առնի»: [Պահանջվում է] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանը:

[Լուսանցքում]

Նա է:

Բարձրագույն հրամանագիր՝ ուղղված Ազերբայջանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկին*, հաղթական զորքի գլխավոր հրամանատարին, փառահեղ *վեզիրին* և Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկին* որպեսզի յուրաքանչյուրն իրեն ենթակա *մահալներում* ամենալուսավոր շար՝ի անդամների ներկայությամբ իրողությունը պարզի և ըստ արքայական *հորմերի* ու *դիվան-ալ-սադարաթի միսալների* բովանդակության վերականգնի ոտնահարված իրավունքները և վերջ տա չարաշահումներին: Թող [հրամանի] կատարումը պարտադիր համարեն: Ստորագրություն, արքունի ծառա Ասլամաս:

[Հակառակ կողմում]

1) Դիշտ է [կնիք]: 2) [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը...»: 3) [կնիք]:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 53

Տաթևի վանքի առաջնորդ Հովհաննես եպիսկոպոսի խնդրագրի հիման վրա շահ Սուլեյմանի 1687թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Ատրպատականի ու Չուխուր Սաադի իշխանություններին քննել վանքի կալվածքների նկատմամբ խնդրագրում հանգամանորեն ներկայացված անօրինականությունները և վերջ տալ դրանց

Կարողիկոսական դիվան, թղթ. 2թ, վավերագիր 118 պատճեն, մեծ. 19 x 79սմ, գիր՝ շիքասթե, դիվանի

³¹⁸ 1686թ. հոկտեմբերի 19 - նոյեմբերի 17:

³¹⁹ Ըստ Ղ. Ալիշանի, Քեթիվան գյուղը գտնվել է Բորդիի հարևանությամբ, որովհետև Տաթևային Օրբեյանի կողմից Տաթևի վանքին հանձնված կալվածքներում ևս այն հիշատակվում է Բորդիի հետ (Ղ. Ալիշան, Սիսական, էջ 232):

Աշխարհաստ հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի Ազերբայջանի ու Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկերը*, Ազերբայջանի հաղթական բանակի գլխավոր հրամանատարի ու *վեզիրի* հետ ամենալուսավոր շար՝ի անդամների ներկայությամբ այս իրողությունների կապակցությամբ գործադրեն հրապարակված աշխարհաստ հրամանագրի արդարացի

բովանդակությունը³²⁰ այնպես, ինչպես, որ ստորև այն հաստատել է բարձրագույն *դիվանի* գրագիրը՝ այն ուղղված համարելով *խոստեն-ե շարիֆների* ղուլամ բարձրաստիճան *մուհասիլ* Ասլան *Բեկին* ու բույլ չտալով որևէ մեկին նրա բովանդակությանը հակառակ վարվել: Հիշյալ *մուհասիլը* բոլոր գրվածքներն համապատասխան վարվելի և վերոհիշյալ գումարի *իրքիզամը* [խնդիրների] կարգավորումից հետո ստանա ու հանձնի նախկին *մուհասիլին*: Եվ բոլոր այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1098թ. ռաբի' երկրորդ ամսին³²¹:

Ամենամիաստ օրինաբանողներ բարձրագույն *նազիր-և բոյուրարի բիուլներից* Դափանաբի Տաթևի վանքի առաջնորդ Օվանեսի խնդրագիրը

Հայտնում է [Նորին] Մեծությանը [հետևյալը]. «Այսպիսի բռնություններ ու չարաշահումներ են գործվել ստորև նշվող անձանց կողմից թշվառիս հանդեպ և այժմ էլ գործվում են.

Սրանից առաջ վանքի *վակֆ* Թուման-ե Նախիջևանի Սիսականի Դաբաբիլիսա *մուլքի* կապակցությամբ, որտեղ ապօրինաբար մուտք է գործել սուննիների խումբը ու այնտեղ բնակություն հաստատել, դիմել ենք բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաբի վարիլներին*: Երբ նախկինում անցկացված օրինակելի *միսալի* հիման վրա քննվել ու պարզվել է, որ նրանց բնակությունը անօրինական է, Չուխուր Սաադի նախկին *բեկլարբեկի վարիլների*, այդ *մահալի բիուլդար* Բորչալուի *հաբիմի* ու ամենալուսավոր *շար'ի* անդամների ներկայությամբ փաստաթուղթ են տվել, որ [օրինագրանցները] դադարեցնելու են անօրինական բնակությունը՝ բողոքելով այդ *մահալը* նվաստիս տնօրինմանը: Ըստ այդմ կարգադրվել էր, որպեսզի այդ համայնքի ու հողագործների մոտ մնացած 15 տարվա *բահրեչեն* [վճարեն]: Խնդրանքն այն է, որպեսզի օրինակելի *միսալին* համապատասխան արդար հրամանագիր հանձնարվի ուղղված Ազերբայջանի *բեկլարբեկի վարիլներին* ու *վեզիրին*, Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկին* և այդ *մահալի բիուլդարին*, որպեսզի ըստ *միսալի* ու վերոհիշյալ փաստաթղթի բովանդակության, վերը նշված տարիների *բահրեչեն* վերոհիշյալ համայնքի հողագործներից զանձվի ու հանձնվի [իրեն], վերջ դրվի սուննիների խմբի բռնություններին, ապօրինի բնակությանը և ռոմձգություններին;

Ստորև թվարկվող գյուղերը պարտադիր *հոքմերի* ու բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաբի* օրինակելի *միսալի* հիման վրա հնուց ի վեր վերոհիշյալ վանքի *վակֆն* են, որոնցից յուրաքանչյուրում ստորև նշվող անձիք ապօրինաբար մուտք են գործել, հողատարածքների զավթումներ կատարել և յուրացրել նրանց *բահրեչեն* կամ էլ, խախտելով պարտադիր *հոքմերի* ու օրինակելի *միսալների* հրամանագրերը, են գործում:

Մուրադի և Կիտվան գյուղերն են մտել Բաբեր *Բեկն* ու Դափան *Բեկ* Բեն-գերյուի որդիները և յուրացնում են նրանց *բահրեչեն*:

Նույն ձևով են վարվում նաև Սիսականի Դաստակերտ գյուղը մուտք գործած Ջիհանգիր Ելիսարյուն ու Բաբա *Բեկ* Ջևանշիրի որդիները:

Նաև Բնունիս գյուղում Հասան *Բեկ* ...-ի որդիները ռոմձգություններ են կատարում՝ յուրացնելով նրա եկամուտների մի մասը, [մասնավորապես] *բահրեչեն*:

Գոլյազի գյուղում Մոհամմադ Սալեհ Վալամին իր ազգականների հետ հողագործությամբ զբաղվելով՝ նրա *բահրեչեն* չի վճարում, ու իրենց տված փաստաթղթին համապատասխան չեն վարվում:

Թշվառներիս *մուլքում յալլաղ* հաստատած ցեղերն ու ցեղախմբերը, կարգին համապատասխան *յուրտանեն* չեն վճարում, և այդ առթիվ բարձրագույն *ռադամ* կա, որ մեզ մոտ է: Խնդրանքն այն է, որպեսզի ըստ բարձրագույն հրամանագրի, ով էլ որ *մուլքում յալլաղ* հաստատի, բոլոր դրա համար *յուրտանեն* վճարի:

Բացի այս, նաև Մելիք Սաֆուազը³²² գրավի դիմաց 4 *բուման* վող էր տվել: Բայց նրա բացակայության ժամանակ սխալմունքի պատճառով նվաստիցս այն ետ է վերցվել, առանց [գրավը] ետ տալու: Խնդրում ենք կարգադրել, որպեսզի փաստաթղթին համապատասխան այն ետ տրվի:

Նաև Սիսականի Աբդ-ալ-Քերիմը ապօրինաբար, բռնությամբ ու հարկադրանքով 5 *բավրիզի բուման* է վերցրել նվաստիս եղբորորդի Ջաբարիս վալդապետից՝ մեծ վնաս հասցնելով նրան:

Ալեքսանի ուղի Իսան ապօրինաբար նվաստիս հետևյալ *մահալներից* վերցրել է.

Տաթևի վանքից՝ նվաստիցս խլել է 20-30 *բումանի* դրամական վնաս է հասցրել ու այրել վանքի դարբասը:

Վաղադնի վանքից, որը թշվառս նրան էր հանձնել, յուրացրել է այդ վանքի *մուլքերի* եկամուտները՝ ծանր վիճակի հասցնելով այդ վանքը:

Ուզնեցի Աբրահամ քահանան անօրինական ճանապարհով՝ 3 *բումանի* կանխիկ գումար է վերցրել նվաստիս վանականներից և մեկ խալի սեփականացրել:

³²² Մելիք Սաֆուազը Սյունիքի մելիքներից ու հեղինակավոր անձանցից էր, որը «յեսու կոյս ԺԷ դարու տաճուտեր Անկեղակոթի էր Մելիք Շաֆուազ, առ որ ժողովեցան 9 կամ 10 տաճուտեարք մօտաւոր աւանաց, բեկաղորութեամբ բազմահնար ազգասիրի կամ բաղդախնդրի Իսրայէլի Որի անուանելոյ, ի գարմէ Պողոսեանց, յամի 1699, ի խորհուրդ հնարից ազատութեան» (Աշ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 312; Դ. Ալիշան, Սիսական էջ 212, 215):

³²⁰ Խոսքը 1683թ. նույն բովանդակությամբ, բարձրաստիճան պաշտոնյա Մոհամմադ Քյազիմի անունով, հրապարակված հրամանագրի մասին է (ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2թ, վավ. 108ա):

³²¹ 1687թ. փետրվարի 14 - մարտի 15:

Շար'ով հաստատված 3 *քալիփի* բուման 6000 *դինարի* պարտք ունեն ստանալիք Մելիք Խարմանից (°), որը հայտնի է Ղափանի Բուրդ անվամբ։ Վերջինս մահացած լինելով՝ նրա ժառանգները չեն շտապում պարտքը վճարել։

Նաև 9 *քալիփի* բումանի պարտքի պահանջ ունեն Ղափանի Օրոտի *դագի* Իսմայիլից, որը ուշացնում է պարտքի վճարումը։

Վերոհիշյալ վանքի *վակֆ* Խոտանան *մագրայեից*, որտեղ բլուրն են հողագործությամբ զբաղվում, մի քանի տարի է, ինչ *քահրեհ* չի վճարվել։ Բացի այդ, [քրդերը] դուրս գալով իրենց [հատկացված հողաբաժնի] սահմաններից (°) *մագրայեի* հողատարածություններն են մշակում։

Վանքի փոքրաթիվ *վակֆերից* մի քանիսի շրջակայքում բնակվողները դուրս գալով իրենց սահմաններից՝ ապօրինաբար զավթել են *վակֆային* տարածքներ։

Սարուխանի որդի Իլիասն ու մյուսները ապօրինաբար Սարգսի ու Անդրիասի ժողովուրդը իրենց հատկացված *քահրեհի* գումարից չեն վճարել 6000 *դինար*։

Սարուխանի որդի Իլիասը և այլք բռնի արարքներ են գործում։ Սարուխանի որդի Իլիասն ու Մոհամմադ Ղադիման ապօրինաբար վերցրել են 2 *բուման*։

Վերոհիշյալ հպատակները խստագույն հրամանագրի ու բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարարի* օրինակելի *միսալի* բովանդակությանը համապատասխան չեն վարվում։ Սրանից առաջ այս խնդիրների առթիվ բարձրագույն *դիվանին* ենք դիմել և, 15 *բումանի իլքիզամ* վճարելով, բարձրագույն հրամանագիր ձեռք բերել *խասսե-ե շարիֆեի դուլամ* բարձրաստիճան *մուհասիլ* Մոհամմադ Բազեն Բեկի անունով, որպեսզի արդարություն հաստատի ու վերջ տա չարաշահումներին։ Վերոհիշյալ *մուհասիլը* կողմնակալություն անելով՝ քշվառիս մեծ վնաս է պատճառել ու դեռևս այդ խնդիրները չի կարգավորել։ Այժմ երեք տարի է, ինչ մոլորված ու հուսահատ վիճակում ենք։ Եվ քանի որ վերոհիշյալ հպատակներից ոմանք Թավրիզի ենթակայության տակ են գտնվում, ոմանք էլ՝ Երևանի, ուստի խնդրում ենք արքայական ամենաբարձր օրհնյալ ողորմածությամբ աշխարհաստտ հրամանագիր շնորհել՝ ուղղված *խասսե-ե շարիֆեի դուլամ* պալատական բարձրաստիճան *մուհասիլ* Ասլան Բեկին, որը *դիվանի* գործերը կարգավորելու նպատակով այն կողմերն է եկել, որպեսզի նա Չուխուր Սաադի ու Ագերբայջանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկերի*, [Ագերբայջանի] հաղթական բանակի գլխավոր հրամանատարի, *վեզիրի*, ու այդ *մահալների թխուդարի* ներկայությամբ իրողությունը պարզի և բոլոր հարցերում պարտադիր *հոքմերի* ու բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարարի* օրինակելի *միսալի* բովանդակությանը համապատասխան վերջ տա բռնություններին ու չարաշահումներին։ Նախկին *մուհասիլ* Մոհամմադ Բազենը թող չմիջամտի, Բարձրյալի արդարությամբ

յունը սահմանվի և այդ Ալլահն ու նրա մարգարեն անտես չեն առնի»։ [Պահանջվում է] Նորին [Մեծության] բարձրագույն հրամանը։

Բարձրագույն *դիվանի* գրագրի կողմից իրականության արձանագրումը.

Տեղեկացնում է, որ խնդրարկում սրանից առաջ այդ խնդիրների կապակցությամբ դիմել է բարձրագույն *դիվանին* և, 15 *բումանի իլքիզամ* վճարելով, 1094թ. ռաբի' առաջին ամսով քվազրված աշխարհաստտ հրամանագիր³²³ է հրապարակվել՝ ուղղված *խասսե-ե շարիֆեի դուլամ, դիվանբեկի* փոխանորդ *մուհասիլ* Մոհամմադ Բազեն Բեկին, որպեսզի Ագերբայջանի ու Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկերի*, Ագերբայջանի *վեզիրի* հետ ամենալուսավոր *շար'ի* անդամների ներկայությամբ պարզելով իրողությունը արդարություն հաստատեն։ Եվ բարձրաստիճան *դիվանբեկի նայեբ խասսե-ե շարիֆեի դուլամ* բարձրաստիճան *մուհասիլ* Մոհամմադ Բազենը ամենալուսավոր *շար'ի* անդամների ներկայությամբ քննել է իրողությունը։ Բայց գյուղերից յուրացվածը, որի կապակցությամբ, որը նախկին *տադր-ե մամալիքը միսալով* ու այն հաստատող աշխարհաստտ հրամանագրով հրահանգել էր զավթողների ձեռքից ետ վերցնել, մինչև այժմ առանց օրինական պատճառի վերոհիշյալ անձանց ձեռքին է, մինչդեռ պետք է սրբազնագույն *շար'ին* համապատասխան խնդրարկուի տնօրինմանը հանձնվեին, որպեսզի [վերջինս] այդ *մահալների* հասույթը *վակֆի* դրամ պայմաններին համապատասխան ծախսեր վանքի կարիքների համար։ Եվ եթե որևէ մեկը ապօրինաբար այդ *մահալներում* բնակություն հաստատած լինի, պետք է արգելեն՝ թույլ չտալով այսուհետև այնտեղ բնակվել և այն, ինչու, որ որպես *քահրեհ* մնացել է *մուքաշիրների*, հողագործ գյուղացիների ու այդ գյուղերի մյուս հողագործների մոտ, *շար'ի* հաստատմամբ ու կարգադրությամբ ըստ այն *վիլայեթի* օրենքների պետք է զանձեն ու վերադարձնեն, այնպես, որ ապօրինի յուրացում տեղի չունենա։ Վերոհիշյալ *մուհասիլը* թող գրվածին համապատասխան վարվի և 15 *բուման իլքիզամը* իրեն հատկացված համարելով՝ խնդրի կարգավորումից հետո ինչպես որ պետք է, ստանա։ Եվ թող այս իրենց պարտականությունը համարեն։

[Լուսանցքում]

Գրանցման ենթակա բարձրագույն հրամանագիր՝ ուղղված *խասսե-ե շարիֆեի դուլամ* բարձրաստիճան *մուհասիլ* Ասլան Բեկի հանձնակատարներին, որպեսզի [նրանք] բարձրագույն *դիվանի* գրագրի հաստատած աշխարհաստտ հրամանագրի արդար բովանդակությունը ամենալուսավոր *շար'ի* անդամների ներկայությամբ քննելուց հետո, գործադրեն։ Թույլ չպետք է տրվի, որպեսզի որևէ մեկը հակառակվի։ Խնդիրների կարգավորումից հետո *իլքիզամի* գումարը պետք է [Ասլան Բեկը] ստանա ու հանձնի

³²³ Այդ հրամանագիրը տե՛ս ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2թ, վավ. 108ա։

նախկին *մուհասիլին*, որին այն հատկացվել էր: Նա է: Արքունի ծառա Ասլամազ:

[Հակառակ կողմում]

1) Իրանի բարձրագույն պաշտոնյա *Լեքեմադ-ուդ-դովլեի* կնիքը: 2) բարձրաստիճան *դիվանբեկի* կնիքը: 3) գրանցվեց *դաֆրայում*: 4) համեմատվեց բարձրագույն սրբազնագույն իսկականի հետ՝ հաստատված բարձրագույն կնիքով: 5) *սափադը* համապատասխանում է իսկականին գրեց Դայի Իսմայիլ Անսարին, [կնիք]:

[Հայերեն]

Ասլամազեկի *հօքմի սասատն* այ, Յօհաննէս վարդապետն Սիսխանու *վախ* գիւղօրէից *բահրայսն* և այլ ինչ տալիս չեն եղել՝ արգ է արել և այս *հօքմա* հասել այ, որ տան: Բաց ՚ի յայնց Ի *դեան*, ևս քանի բան տալիքն են եղել:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 54

Գյուլաբերդի գյուղացիության խնդրագրի հիման վրա հրապարակված շահ Սուլեյմանի 1687թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է

Ատրպատականի կառավարչին արգելել խալֆանու ցեղի

անօրինական արարքները այդ գյուղի նկատմամբ

Կարողիկոսական դիվան, թղթ. 2թ, վավերագիր 117, բնագիր,

մեծ. 15 x 19սմ, գիր՝ նասրապիղ, շիրասբե

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]³²⁴

Աշխարհասաստ հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի Ազերբայջանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկն* ու հաղթական բանակի գլխավոր հրամանատարը ամենալուսավոր *շար՛ի* անդամների ներկայությամբ սրբազան *շարիաթի* օրենքներին, արդարությանն ու օրինականությանը համապատասխան քննեն վերոհիշյալ իրողությունը, վերականգնեն ոտնահարված իրավունքները՝ վերջ տալով բռնություններին, չարաշահումներին ու անօրինականություններին: Թող այնպես անեն, որպեսզի ապօրինի յուրացումներ տեղի չունենան: Եվ այն թող իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1098թ. ջումադի առաջին ամսին³²⁵:

Ամենամիաստ ծառաներ Ղափանի մեջ մտնող Գյուլաբերդի³²⁶ *ռայաթների* խնդրագիրը

³²⁴ Տե՛ս վավերագիր 46-ի շահական կնիքը:

³²⁵ 1687թ. մարտի 15 - ապրիլի 14:

³²⁶ Գյուլաբերդ կամ Գիլաբերդ բնակավայրը գտնվելիս է եղել է Հակարի գետ աջ ափին, ներկայիս Քաշաթաղի շրջանում (Ս. Կարապետյան, նշվ. աշխ., էջ 184):

Տեղեկացնում են [Նորին] Մեծուքյանը [հետևյալը]. «Խալֆանու ցեղի անդամները այս *մահալում* անցնելու ժամանակ կանգ են առնում նրա ցանքատարածություններում ու մեծ վնաս հասցնում *մահալի* խեղճ բնակիչներին: Մինչդեռ նման կարգ ու օրենք չի եղել որպեսզի այդ *մահալում* նրանք իջևանեն: Խնդրանքն այն է, որպեսզի ամենաբարձր ու սրբազան օրինյալ ուղղմածությամբ այդ *մահալի հաքիմին* ու Ազերբայջանի հաղթական բանակի բարձրաստիճան գլխավոր հրամանատարին ուղղված մի օրինական հրամանագիր շնորհվի՝ [կարգադրելով նրանց] պարզել իրողությունը, արգելել այսուհետև նշված *մահալում* իջևանելն ու այդ կերպ նրանց անհանգստությունն պատճառելը, և *ռայաթները* հանգիստ առնեն: Որովհետև այդ աստծու կողմից անտես չի առնվի»: [Պահանջվում է] Նորին [Մեծուքյան] բարձրագույն հրամանը»:

[Լուսանցքում]

Բարձրագույն հրամանագիր ուղղված Ազերբայջանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկին*, հաղթական բանակի գլխավոր հրամանատարին ու ամենալուսավոր *շար՛ի* անդամներին, որ պետք է գործադրվի, արքունի ծառա Ասլամազ:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 55

Շահ Սուլեյմանի 1687թ. հրովարտակը, որում նշվում են Քուլատակ գյուղին պատկանող հողատարածությունները և արգելվում նրանց

նկատմամբ Չորման գյուղի բնակիչների ոտնձգությունները

Կարողիկոսական դիվան, թղթ. 2թ, վավերագիր 119, պատճեն,

մեծ. 21 x 44 սմ, գիր՝ շիրասբե

Արբայական հրաման հրապարակվեց հետևյալ կապակցությամբ.

Որովհետև Ներքին Քուլատակ գյուղի *քյադխուդա* Աղասին ու մյուս *ռայաթները* տեղեկացրեցին, որ վերոհիշյալ *մահալի* 6 *դանգերը* նախկին *նազիր-և բոյուրաթ* Սաֆի Դուլի *Բեկի* կողմից վտխանցվել են *դիվանին*, և նշված գյուղի հողերի սահմանները հստակեցված են վերոհիշյալի կենդանության օրոք կազմված հավաստի համախոսականով, որ գրված ու կնքված է այնտեղի *արբաթների*, հողագործների, *շար՛ի* անդամների ու *մուրասադդիների* կողմից, և Ազերբայջանի *վեզիրության* կողմից անցկացրած բնությունից հետո նաև հաստատվել է պատվարժան *մուսթովֆի ուլ-մամալիքի* կողմից: Մինչ այժմ [այդ տարածքը] գտնվել է այնտեղի *ռայաթների* ու հողագործների տնօրինության տակ: Այժմ Չորման գյուղի *ռայաթները* առանց օրինական պատճառի խլել են նրա հողերի մի մասը, և վերոհիշյալ գյուղի բշվառ հողագործների մեծ մասը, հող չունենալով ցաքուցրիվ է եղել՝ հեռանալով Շիրվանի ու Գորջեսթանի *օլթաները*: Այս պատճառով խնդրեցին, որ քանի որ վերոհիշյալ գյուղը *խալիսե* է և հանձնվել է *դիվանի* տնօրինմանը, ուստի թող արբայական *փարվանչե* հրապարակվի ուղղված Ղա-

րաբաղի բարձրաստիճան *բեկյարբեկին*, որպեսզի Չորման գյուղի *ռայարները* վերոհիշյալ գյուղի հին սահմաններով [տարածքը] բողենն նրանց տնօրինմանը, որպեսզի վերջիններս տարեցտարի հողագործությամբ զբաղվելով, նրա *ղիվանի հողդուղը* վճարեն: *Չաբիքի սալբարյու* հաստատեց, որ Ղարաբաղում գտնվող Ներքին Քոլատակ գյուղի 6 *դանգեկը* հանգուցյալ Մաֆի Ղուլի *Բեկի* կողմից *ղիվանին* են փոխանցվել: Վերոհիշյալ *մահալի վջուհաքը* սրանից առաջ 9 *թուման* գումարով հանձնված է եղել նախկին *յասավուլ-ե սոհրաք* բարձրաստիճան Հախնազար *Բեկի* տնօրինմանը՝ և նրա մահից հետո 1093թ.³²⁷ Չիու տարվա սկզբից այդ *մահալը* վերոհիշյալ *նազիրի* մյուս *մուրքերի* հետ փոխանցվել է Ագերբայջանի նախկին բարձրաստիճան *վեզիրի* տնօրինմանը: Խնդարկուները 1066թ. մուհարրամ ամսով³²⁸ քվազրված մի խումբ անձանց կողմից կնքված մի գրություն ներկայացրեցին, որի հակիրճ բովանդակության համաձայն. «Վերոհիշյալ գյուղի *ռայարները* դիմել էին՝ պնդելով, որ Չորման գյուղի *ռայարները* այդ վայրերից հետևյալը ապօրինաբար, պայծառ *շարիաթին* հակառակ, գավթել են: Այնտեղի հետևյալ *արբարներն* ու բնակիչները. ... *քյաղխուղա* Շահնազարը, Գոլափ Յաջիլու³²⁹ *քյաղխուղան*, Շահմանսուրցի³³⁰ *քյաղխուղա* Շահամիր Միրզան, Քոլատակցի *քյաղխուղա* Միրզաջան, Իսքանդար Ղարաղալու և Դոշանվեցի³³¹ Իսմայիլ *քյաղխուղաները*, որոնց հարցովուրձ էին արել վերոհիշյալ իրողության մասին, հաստատեցին, որ վիճաբանության առարկան Արաք Քոլի սկզբից, որը հարում է Դամալ Հոչ գետին և այնտեղից ձգվում մինչև ... հասնելով մինչև Բալլուղայա³³² այնտեղից էլ ձգվում մինչև... Ալլահվիրան և ... գետը: Ուստի անհրաժեշտ է, որ Չորմանի *ռայարները* ապօրինաբար չխոչընդոտեն նրանց տնօրինմանը: Բարձրաստիճան նախկին *վեզիրը* ևս կնիքով հաստատեց, թե քանի որ վերոհիշյալ համախոսականը, որտեղ սրանից առաջ Ներքին Քոլատակ գյուղի սահմանները հետագուտելուց հետո գծված են ու հաստատված այն ժամանակվա *շարի մուրասաղի* Հաջի Մոհամմադի, *խասսե-ե շարիֆի* ու Ղարաբաղի *բեկյարբեկի մուլազիմների* մի խմբի կնիքներով, ուստի *ղիվանին* փոխանցված *խալխսե* գյուղերի *զաբիքը* պետք է համապատասխանաբար նեցուկ կանգնի վերո-

³²⁷ 1682թ.

³²⁸ 1655թ. հոկտեմբերի 31 - նոյեմբերի 30:

³²⁹ Ըստ Ղ. Ալիշանի Յաջի էր կոչվում Ղարաբաղի Խաչեն գավառի Հնձախտո գյուղը (Ղ. Ալիշան, Արցախ, Երևան, 1993, էջ 74):

³³⁰ Շահմասուր շէնը XIX դարում հիշատակվում է Ղարաբաղի Խաչեն գավառում, դեպի Արծաթասարն երկարած լեռնաշղթայի հարավային ստորոտում (Մ. Բարխուդարյան, նշվ. աշխ., էջ 183):

³³¹ Դոշանլուն կամ հայոց աղբուրներում նշվող Առաջածոր գյուղը ըստ Ղ. Ալիշանի հիշատակվում է Ղարաբաղի Խաչեն գավառում՝ Ախմաթից դեպի հյուսիս-արևմուտք (Ղ. Ալիշան, Արցախ, էջ 74):

³³² Խաչենագետի հյուսիսային ափին (տես Карта Кавказского края, 1868):

հիշյալ *խալխսե ռայարին*, բույլ չտալով, որպեսզի այսուհետև անօրինական գավթումներ կատարվեն *ղիվանի խալխսե մուրքերում* ու հողատարածություններում: Համապատասխանաբար կարգադրեցինք, որպեսզի Ղարաբաղի *օլբալի* բարձրաստիճան *բեկյարբեկը* և Ագերբայջանի *վեզիրը* օրինական օգնություն ցուցաբերելով՝ բույլ չտան Չորմանի *ռայարներին*, ապօրինաբար խախտելով նշված *ղիվանի խալխսե* Քոլատակ գյուղի սահմանները, գավթումներ ու ոտնձգություններ կատարեն նրա հողերի ու ջրի նկատմամբ: Եթե նրանք գավթած ու խլած լինեն նրա հողային տարածքներն ու ջուրը, ապա պետք է դրանք ետ վերցնեն ու հանձնեն այդ *մահալի ռայարներին* տնօրինմանը, որպեսզի նրանք տարեցտարի հողագործությամբ զբաղվելով, նրա *հողդուղ-ե ղիվանին* վճարեն: Եվ թող այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Դրվեց 1098 թ. սրբազան զի դաադե ամսին³³³:

[Հակառակ կողմում]

Վեզիրության, փառքի ու բախտի հանգրվան, հզոր իշխանության հեճարան, միապետական գորեղ պետության փառահեղ ու վսեմաշուք, բարձրաստիճան *էքեմաղ-ուղ-դովլեի* գրության հիման վրա:

Վեզիրության, փառքի ու բախտի հանգրվան, աստծո թագավորության հեճարան, միապետի փառահեղ ու վսեմաշուք, իմաստուն ու բարձրաստիճան *էքեմաղ-ուղ-դովլեի* գրություններից է:

Սրբազնագույն հրամանագրի հին պատճենն համապատասխանում է բնագրին: Եվ բնագիրը քրիստոնյա Թովմասի մոտ է:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 56

Շահ Սուլեյմանի 1687/1688թթ. հրովարտակը, որ հաստատում է Էջմիածնի Եղիազար կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները
Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1թ, վավերագիր 185, բնագիր, մեծ 27.3 x 73 սմ, գիր՝ նասրաալիդ, շիրսաթե

Իշխանությունն Ալլահինն է:

Իմ մեծ պապը, թող հողը նրա վրա թեթև լինի

Իմ հայր շահը, թող Ալլահը նրա հոգին լուսավորի

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]³³⁴

Արքայական հրաման հրապարակվեց հետևյալ կապակցությամբ.

Քանզի դրախտաբնակ բարեբախտ միապետի կողմից *ռաղամ* էր հրապարակվել 1069թ. ջումադի երկրորդ ամսի 24-ի ամսաթվով³³⁵ Երևանի Ուչ-

³³³ 1687թ. սեպտեմբերի 8 - հոկտեմբերի 8:

³³⁴ Տե՛ս վավերագիր 25-ի շահական կնիքը:
131

քիլիսայի կաթողիկոսությունը [նախկին կաթողիկոսի] տեղապահ Հակոբ կաթողիկոսի անունով հաստատելու կապակցությամբ և դրախտաբնակ արքայի *ռադամի* հիման վրա 1055թ. սափար ամսին հրապարակված հրամանագրով Ուշքիլիսայի, Չուխուր Սաադի և մյուս [շրջանների] հայերի ու նրանց հոգևորականության կաթողիկոսի դիրքը Փիլիպոս կաթողիկոսին էր շնորհվել: Հակոբ կաթողիկոսը բարձրագույն դուռը գալով տեղեկացրեց, որ Փիլիպոս կաթողիկոսը մահացել է և խնդրեց այդ ծառայությունը իր անունով հաստատել, այնպես, ինչպես որ դա կարգադրվել էր Փիլիպոս կաթողիկոսի վերաբերությամբ:

Այս առթիվ ազնվագույն քրիստոնյա Եղիազարը տեղեկացրեց, որ Հակոբ կաթողիկոսը մահացել է և խնդրեց այդ ծառայությունը [իրեն շնորհել] Ոստի նրա հանդեպ ունեցած շահական անսահման ողորմածությամբ Նապաստակի տարվա չորրորդ ամսի սկզբից Ուշքիլիսայի, Չուխուր Սաադի ու մյուս [շրջանների] հայերի կաթողիկոսությունը նրան շնորհեցինք՝ այնպես, ինչպես դա արվել էր նախկին կաթողիկոսի վերաբերությամբ: Չուխուր Սաադի հայ բնակչությունը, քահանաներն ու մյուս հոգևորականները բոլ վերահիշյալին իրենց կաթողիկոս ճանաչեն, ամեն պահ քրիստոնյա ժողովրդին վստեղ նրա խոսքին ու կամքին չհակառակվեն և նրան հարգեն ու նրա մասին հոգ տանելը պարտավոր համարեն: Այնտեղի բարձրաստիճան *բեկար-բեկը* պարտավոր է բոլոր շտապ, որպեսզի որևէ մեկը մասնակից լինի ու միջամտի նրան շնորհված կաթողիկոսական գործին: Եվ բոլ այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1099թ. հաղթական ավարտ ունեցող սափար ամսին³³⁶:

[Հակառակ կողմում]

Ըստ բարձրագույն հրամանի:

Վեգիություն, փառքի ու բախտի հանգրվան, հզոր իշխանության հեճարան, միապետական գործը պետության փառահեղ ու վսեմաշուք, բարձրաստիճան *Էլքեմադ-ուդ-դուլեի* գրության հիման վրա՝ [գրված] *խասսե-և շարիֆեի սարքար* միապետի մերձավոր պալատական *մաջլեսնևիսի* արձանագրությանը համապատասխան:

1) [Կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը...»; 2) [կնիք]. «...Սահեբ ազ-Չաման»; 3) ճիշտ է. [կնիք]. «Ով ապավինում է Ալլահին, դա էլ բավական է, Իմամդուլի 1098»:

[Հայերեն]

Եղիազարայ կաթողիկոսության հօրմն է;
Սանատ³³⁷ Յակոբին է անօգուտ;

³³⁵ 1659թ. մարտի 21: Տե՛ս ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, րդր. 1թ, վավ. 64 :

³³⁶ 1687թ. դեկտեմբերի 7- 1688թ. հունվարի 5:

³³⁷ Պարսկերեն سند - «փաստաթուղ», բառն է:

Ի՞նչ Եղիազար կաթողիկոսի կաթողիկոսության ռադամն է, գոր Շահ Սուլեյմանն է տունալ: Ի բուն տաճկաց Ռ.ՂԹ:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 57

Շահ Սուլեյման Հուսեյնի 1692թ. հրովարտակը³³⁸, որ հաստատում է

Նահապետ Եղեսացու կաթողիկոսական իրավունքները

Կաթողիկոսական դիվան, րդր. 1թ, վավերագիր 193, բնագիր,

մեծ. 28 x 62.5 սմ, գիր՝ նասրաալիդ, շիրաքե

Իշխանությունն Ալլահինն է:

Ի՞նչ հայր շահը, բող Ալլահը նրա հոգին լուսավորի

[Շահ Սուլեյմանի կնիքը]³³⁹

Այրալական հրաման հրապարակվեց հետևյալ կապակցությամբ.

Քանզի նախկինում Ուշքիլիսայի կաթողիկոսության վերաբերյալ արքայական հրամանագիր էր հրապարակվել 1099թ. սափար ամսին³⁴⁰ հետևյալ բովանդակությամբ.

«Որովհետև դրախտաբնակ բարեբախտ միապետի *ռադամն* է հրապարակվել 1069թ. ջումադի երկրորդ ամսի 24-ին³⁴¹ Իրևանի Ուշքիլիսայի կաթողիկոսությունը [նախկին կաթողիկոսի] տեղապահ Հակոբ կաթողիկոսի անունով հաստատելու կապակցությամբ, որ «քանզի դրախտաբնակ միապետի *ռադամի* հիման վրա 1055թ. սափար ամսին հրապարակված արքայական հրամանագրով Ուշքիլիսայի, Չուխուր Սաադի և մյուս [շրջանների] հայերի ու նրանց հոգևորականության կաթողիկոսի դիրքը Փիլիպոս կաթողիկոսին էր շնորհվել, Հակոբ կաթողիկոսը բարձրագույն դուռը գալով՝ տեղեկացրեց, որ Փիլիպոս կաթողիկոսը մահացել է և խնդրեց այդ ծառայությունը իրեն շնորհել, այնպես, ինչպես որ դա կարգադրվել էր Փիլիպոս կաթողիկոսի վերաբերությամբ»:

Այս առթիվ քրիստոնյա Եղիազար կաթողիկոսը տեղեկացրեց, որ Հակոբ կաթողիկոսը մահացել է և խնդրեց այդ ծառայությունը [իրեն շնորհել]: Ոստի նրա հանդեպ ունեցած շահական անսահման ողորմածությամբ Նապաստակի տարվա չորրորդ ամսի սկզբից Ուշքիլիսայի ու Չուխուր Սաադի հայերի կաթողիկոսությունը նրան շնորհեցինք՝ այնպես, ինչպես դա արվել էր նախկին կաթողիկոսի վերաբերությամբ: Չուխուր Սաադի հայ բնակչությունը, քահանաներն ու մյուս հոգևորականները բոլ վերահիշյալին իրենց

³³⁸ Այս հրովարտակը վերահաստատվել է 1694թ. շահ Սուլեյման Հուսեյնի կողմից (ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, րդր. 1թ, վավ. 195):

³³⁹ Տե՛ս վավերագիր 25-ի շահական կնիքը:

³⁴⁰ Տե՛ս վերը վավերագիր 56:

³⁴¹ Տե՛ս ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, րդր. 1թ, վավ. 64:

կաթողիկոս ճանաչեն, ամեն պահ քրիստոնյա ժողովրդին վայել նրա խոսքին ու կամքին չհակառակվեն և նրան հարգելն ու նրա մասին հոգ տանելը պարտադիր համարեն: Այնտեղի բարձրաստիճան *բեկյարբեկը* պարտավոր է թույլ չտալ, որպեսզի որևէ մեկը մասնակից լինի ու միջամտի նրան շնորհված կաթողիկոսական գործին:

Եվ այդ առթիվ ազնվագույն քրիստոնյա Նահապետ կաթողիկոս³⁴² տեղեկացրեց, որ վերոնիշյալ կաթողիկոսը մահացել է և մի խումբ [անձանց] կնիքներով [հաստատված] մի համախոսական ներկայացրեց և խնդրեց կաթողիկոսությունը իր անունով [հաստատող] հրամանագիր: Ուստի Կապիկի տարվա ութերորդ ամսվա սկզբից վերոնիշյալ կաթողիկոսությունը նրան շնորհեցինք, որպեսզի ըստ աշխատության այդ դիրքին հստակ գործերն ու նրա պարտականությունները քրիստոնյա ժողովրդի [օրենքներին] համապատասխան կատարի: Թող հայ ժողովուրդը, քահանաներն ու մյուս հոգևորականները նրան իրենց կաթողիկոս ճանաչեն, ամեն առումով քրիստոնյա ժողովրդին համապատասխանող նրա խոսքին ու կամքին չհակառակվեն և նրան պատվելն ու նրա մասին հոգ տանելը պարտադիր համարեն: Այնտեղի *բեկյարբեկի նայերը* պարտավոր է թույլ չտալ, որպեսզի *դարյուղաների* կողմից նրա ու այդ *մահալում* գտնվող նրա հպատակների հանդեպ բռնություն ու չարաշահում թույլ չտրվի: Ոչ ոք թող վերոնիշյալ կաթողիկոսին շնորհված կաթողիկոսության հարցում չմիջամտի և թող ամեն տարի նոր *փարվանչե* չպահանջեն: Եվ թող այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1104թ. մուհարամ ամսին³⁴³:

[Հակառակ կողմում]

Ըստ բարձրագույն հրամանի:

Վեզիրության, փառքի ու բախտի հանգրվան. հզոր իշխանության հենարան, միապետական զորեղ պետության անկրկնելի, փառահեղ ու վսեմաշուք, իմաստուն ու բարձրաստիճան *Լեթմադ-ուդ-դուլենի* գրության հիման վրա, վերջ: [Կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծո ծառա Թահեր»:

[Հայերեն]

Նահապետ կաթողիկոսի կաթողիկոսութեան ռադամն է, գոր Շահ Սուլեյմանն է տուեալ 'ի թուին տաճկաց Ռ-ՃԴ -ն:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 58

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1696թ. հրովարտակը, որով Պետրոսը հաստատվում է Նախիջևանի Դարաշամբի Ս. Ստեփանոս Նախավկա վանքի առաջնորդի պաշտոնում
Կաթողիկոսական դիվան, բղթ. 1թ, վավերագիր 200, պատճեն, մեծ. 22 x 106 սմ, գիր՝ շիրասբե, նասրավիղ

Իշխանությունն Ալլահինն է:

Ո՛վ Մուհամմադ, ո՛վ Ալի

Շահ Իսմայիլը, բող Ալլահը նրան ողորմի

Իմ մեծ պապը, բող հողը նրա վրա քեթև լինի

Իմ հայր շահը, բող Ալլահը նրա հոգին լուսավորի

Նորին արքայական սրբազնագույն Մեծության կնիքի տեղը

Արքայական հրաման հրապարակվեց հետևյալ կապակցությամբ.

Որովհետև օրերս Պետրոսը³⁴⁴ տեղեկացրեց, որ Թուման-ե Նախիջևանի Դարաշամբուղի Մադարդա վանքի առաջնորդությունը հրամանագրով իրեն է շնորհվել, բայց այդ *փարվանչեն* մատյաններից դուրս է մնացել ու կորել: [Այս առթիվ] նա գրանցված հրամանագիր խնդրեց: Ազերբայջանի *ավարեջեի, բովջիհի ու սարխաթի սարքարությունից* հաստատեցին, որ 1107թ. ռաբի՛ առաջին ամսին³⁴⁵ ամսաթվով *փարվանչե* է հրապարակվել այդ վանքի առաջնորդության վերաբերյալ հետևյալ հակիրճ բովանդակությամբ.

«Բանի որ այդ ժամանակ Թուման-ե Նախիջևանի, Դարաշամբուղի Մադարդա վանքի առաջնորդ Պետրոսը տեղեկացրեց, որ Միքայելի մահից հետո այդ վանքի առաջնորդությունը իրեն է հանձնվել, որի [պարտականությունները] նա կատարում է: Եվ իր այդ պնդմանը համապատասխան 1079թ. ջումադի առաջին ամսին³⁴⁶ մի *քայագի փարվանչե* է հրապարակվել հետևյալ բովանդակությամբ. «Բանի որ օրերս Թուման-ե Նախիջևանի Դարաշամբուղի Մադարդա վանքի Միքայել վանահայրը տեղեկացրեց, որ սրանից առաջ վերոնիշյալ վանքի առաջնորդության [կապակցությամբ] նախկին դրախտաբնակ շահերի հետևյալ *փարվանչեներն* են հրապարակվել.

Վրախտաբնակ շահի ժամանակվա 970թ. Շան տարվա *փարվանչեն*, ըստ: որի՝ քանի որ Դարաշամբուղի Մադարդա վանքի միաբանների ու ժողովրդի առաջնորդի դիրքը ժառանգաբար փոխանցվել էր Օվանես վանահորը,

³⁴² Տ. Նահապետ Ա Եղեռացին ամենայն հայոց կաթողիկոս է օծվել 1691թ. օգոստոսի 10-ին և մահացել է 1705թ. հունիսի 13-ին (Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, հ. Բ, էջ 3085, 3164):

³⁴³ 1692թ. սեպտեմբերի 12 - հոկտեմբերի 12:

³⁴⁴ Այլ աղբյուրներում Պետրոս վարդապետը Մադարդա վանքի արքեպիսկոպոսի պաշտոնում հիշատակվում է նաև 1676, 1684 և 1695 թվականներին, իսկ արդեն 1697թ. կաթողիկոսական կոնդակում նա հիշվում է որպես վանքի նախկին առաջնորդ (Հ. Ռսկեան, Վասպուրական - Վանի վանքերը, Վիեննա, 1942, էջ 552, 555, 629, 636):

³⁴⁵ 1695թ. հոկտեմբերի 10 - նոյեմբերի 9:

³⁴⁶ 1668թ. նոյեմբերի 6 - դեկտեմբերի 5:

իսկ նրա մահից հետո՝ Պետրոսին: Ուստի Խոյի ու նրան մոտակա Դարաշամյոյի Դարոյի, Շիրդարի³⁴⁷, Մակիազանի ու Թուման-ե Նախիջևանի Ջուղայի ու Եզդաբայի³⁴⁸ հայությունն³⁴⁹ ու [իսայ] հոգևորականությունը բոլրատ ընդունված կարգի նրան իրենց առաջնորդ ճանաչեն, նրա հառաքյունի ու տուրքերի նկատմամբ ունեցած պարտքերը չկատարեն, *ռուսուր* նրան վճարեն ու ոչ մեկի այդ գործին մասնակից չդարձնեն և շարունակ աղաղակ վարվելով ամեն տարի նոր հրաման չպահանջեն: Մակվի ու Խոյի հոգևորականները բոլորովն գրված որոշված ու խիստ կարգադրություն համարեն:

Դրախտաբնակ շահի 1104թ. զի հեջջե ամսվա³⁵⁰ *փարվանչեն*

«Քանի որ օրեյս Պետրոս քահանան տեղեկացրեց, որ հնուց մինչև այժմ նա և նրա ընկեր մյուս միաբանները Դարաշամյոյում են բնակվում, և դրախտաբնակ շահի հրամանագիրն էր հրապարակվել, որպեսզի այնտեղի *մեյլիքները* ինչպես որ հնուց ի վեր այնտեղի քահանաների հետ *մարջահարի*, *ջիզայի* ու այլ [հարկերի] գանձման հարցում վարվել են, այնպես էլ շարունակեն: Այս առիվ նորից խնդրեց արքայական ստորագրությամբ այն վերահաստատել: Ըստ այդմ կարգադրեցինք, որ Թուման-ե Նախիջևանի Դարաշամբի *մեյլիքներն* ու *քալանրարները* ինչպես որ հնուց ի վեր *մարջահարի* ու *քաֆափուր-ե ջիզայի* առնչությամբ քահանաների հետ վարվել են, նույն ձևով շարունակեն: Նմանապես քրիստոնյա *խոջա* Նազարը հաստատեց, որ այնտեղի հայության ու միաբանության առաջնորդի պաշտոնը Պետրոս քահանային է տրվել, ուստի նրանք բոլոր նրան առաջնորդ ճանաչեն: Այս *փյալեքի* *հաքիմը* պարտավոր է այս առիվ օժանդակել: Եվ բոլոր ամեն տարի նոր հրամանագիր չպահանջեն»: Վերջ:

Կա շահ Սուլթան Հոսեյնի հրամանագիրը՝ հրապարակված Պետրոսի ու այլոց առնչությամբ: Քանզի քրիստոնեական հավատի [օրենքների] ու

³⁴⁷ Ամենայն հավանականությամբ Շիրինբայ բնակավայրի անվան պարսկերեն տարբերակը (տե՛ս Հ. Ոսկեան, Վասպուրական - Վանի վանքերը, Վիեննա, 1942, էջ 615)

³⁴⁸ Աստապատ տեղանվան իրանական տարբերակն է:

³⁴⁹ Դեռևս X դարում Մաղադա Ս. Ստեփանոս վանքի բեմի ու վիճակի մեջ մտնող շրջանների ու բնակավայրերի շարքում հիշատակվում էին «հոյակապ և հռչակալի մայրաքաղաքն Նախիջևան ի Կող գառառն բոլորովին, ի Խոյ որ եւ Ջարեսանդ գառառ եւ ամենայն վիճակ իւր բոլորովին, մինչ ի Նուսն, ի Դարադարան, որ բաժանի յԱռաքելոց յերկրն և գնայ մինչև ի Դարաբափան, եւ բաժանի ի Սալմաստայ, ի Երասխայ մինչև ի Մարանդ իւր վիճակովն, ի Շրինբայ իւր երկրովն, գնայ մինչ ի Դդեակն Խոսրովու ի յԱգատ եւ ի Դիբան, ի Ջուղայ և իւր վանքն, ի յԱստապատ և իւր վանքն, ի Շամբ և իւր վանքն, և ի Ջաղացտեղն և իւր վանքն, ի յԱրարբ և իւր վանքն», ավելի ուշ՝ Ալեքսանդր Ա կաթողիկոսի կոնդակում, տեղանունների կամ բեմի մտնող շրջանների փոփոխության հետ կապված, նշվում են Շամբը, Արարբը, Ջաղացտեղը, Հին Ջուղան, Ագատակը, Օգալիքը, Տիկիքը, Մակիազանը, Դոռուխը և Կրեքեքը (Հ. Ոսկեան, նշվ. աշխ., էջ 579, 639):

³⁵⁰ 1693թ. օգոստոսի 3 - սեպտեմբերի 2:

կարգի համաձայն [առաջնորդությունը] վերոհիշյալին է շնորհված, ուստի այդ առիվ արքայական հրամանագիր խնդրեց: Համապատասխանաբար կարգադրեցինք, որ Դարաշամյոյի ու մյուս վայրերի եկեղեցականներն ու հայերը նրան, ինչպես որ Միքայելի վերաբերությամբ էր, այնպես էլ նրան իրենց առաջնորդ ճանաչեն և այդ գործում չմիջամտեն: Թող վերոհիշյալ *փարվանչեների* բովանդակությանը համապատասխան վարվեն նրա հետ ու նրան արողակից չնշանակեն»:

Եվ [այն] ներկայացրեց: Ազերբայջանի *ավարեջեի*, *բուջիհի* ու *սար-խարի* *սարքարությունից* հաստատեցին, որ սրանից առաջ Դափանաբի Տաթևի վանքի առաջնորդ Օվանես տեղեկացրել էր, որ ստորև քվարկվող (Դափանաբն ածրողովին [ներառյալ] Մեղրին, Օրոտը և այլն, Թուման-ե Նախիջևանը ներառյալ Ագատ Ջիրանը, Գյոբչան ու ..., Գուշբասֆն ու Ալ-փաուտը, Բարգուշատը և Չուղուրը, Արասբարը, Առանը և ..., վերջ) *մահալ-ների* հոգևոր ղեկավարությունը նրան է հանձնվել և խնդրել էր հաստատել: Եվ *դաֆրարից* հաստատեցին, որ Նորին Արքայական Մեծությունը քարե-բախտ միապետի 908թ.³⁵¹ հրամանագիրը՝ հետևյալ հակիրճ բովանդակությամբ. «Դափանի, Գյոբչա Դենգիզի, Առանի, Արասբարի ու Օրոտի *օրքայի* *ամիրները*, *հաքիմները*, *ամիլներն* ու *մուքասադիլները* բոլոր իմանան, որ օրեյս Սիմեոն վանահայրը տեղեկացրեց, որ Գյոբչայի *փյալեքի* քահանաների ու վանականների առաջնորդությունը վաղուց իրեն է տրված եղել: Ուստի պետք է հին կարգի համաձայն նրան ճանաչեն վերոհիշյալ *փյալեքի* հոգևորականության առաջնորդ ու վարդապետ, նրան հպատակվեն ու ծառայեն և *ռուսուր*, որ Տաթևին վճարելիս են եղել, նրան վճարեն»: [Այն] վերահաստատվել էր դրախտաբնակ քարեբախտ միապետի ստորագրությամբ:

Դրախտաբնակ միապետի 1093թ. զի դաաղե ամսի³⁵² *փարվանչե* է հրապարակվել որպեսզի վերոհիշյալ *փարվանչեները* հաստատված համարեն և վերոհիշյալի հետ այդ *հոքմերի* համաձայն վարվեն: Համապատասխանաբար կարգադրեցինք, որպեսզի եթե Միքայելը մահացել է, այս գործը վերոհիշյալին հանձնվի, որպեսզի դրա պարտականությունները կատարի: Վերը հիշատակված ժողովուրդը բոլոր վերը շարադրված *փարվանչեների* բովանդակությանը համաձայն նրա հետ վարվեն, այլ մարդու նրան արողակից չդարձնեն: Այսպիսով, կարգադրեցինք, որպեսզի նրա հետ *փարվանչեի* բովանդակությանը համապատասխան վարվեն, սույն *փարվանչեն* նախկինին կցեն: Եվ բոլոր այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն ու այն իրենց պարտականությունը համարեն:

³⁵¹ Այս հրովարտակը հրատարակվել է (Հ. Գ. Փափագյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ 1, վավերագիր 8, էջ 53-54):

³⁵² 1682թ. նոյեմբերի 1 - դեկտեմբերի 1:

Գրվեց 1108թ. սրբազան մուհարամ ամսին³⁵³:

[Հակառակ կողմում]

Ազնվականության, վեգիրության ու բախտի հանգրվան, հզոր իշխանության հենարան, միապետական գործը պետության փառանքն ու վսեմաշուք, իմաստուն ու բարձրաստիճան *էքեմադ-ուդ-դովլեի* գրության հիման վրա, վերջ:

1) Արքայական կնիքի դրոշմը; 2) ապավինում եմ Ալլահին... Նորին Գերազանցություն Իրանի բարձրագույն պաշտոնյայի կնիքի տեղը; 3) արքայական կնիքի դրոշմը; 4) ճիշտ է, գրանցվեց *ռուզնամչեում*; 5) գնվեց, կնքվեց; 6) հաշվի առնվեց *ուրֆի դաֆթարդարի* կողմից; 7) ճիշտ է, կնիք; 8) աչքի անցկացվեց, կնիք; 9) գրվեց, կնիք; 10) գրանցվեց *սարխարի դաֆթարում*, կնիք; 11) Նա է: Կենդանի է նա: Համեմատվեց բարձրագույն, սրբազնագույն իսկականի հետ, Աբդ-ալ-Մադին Իսմայիլ ալ-Հալալի... [կնիք]. «Աստծո ծառա Մոհամմադ Իսմայիլ»; 12) *սավադը* համապատասխանում է բարձրագույն, սրբազնագույն, արքայական *ռադամի* բնօրինակին... [կնիք]. «Աբդ-ալ-Ռազադ»; 12) Նա է: Համապատասխանում է բարձրագույն, սրբազնագույն... բնօրինակին; 13) 14) Նա է: Կենդանի է: Համապատասխանում է բարձրագույն, սրբազնագույն բնօրինակին; 15) համապատասխանում է բարձրագույն, արքայական իսկականին, [կնիք]:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 59

Շահ Մուլթան Հուսեյնի 1697թ. հրամանագիրը, որով հանձնարարվում է Ղարաբաղի, Կախեթի ու Ատրպատականի տեղական իշխանություններին քննել Տաթևի Ջաքարիա եպիսկոպոսի ու այլ հոգևորականների խնդրագրում նշված անձանց գործած անօրինականությունները և օրինականություն հաստատել Կաթողիկոսական դիվան, բոլ. 2թ. վավերագիր 127, բնագիր մեծ. 17.5 x 73 սմ, գիր՝ նասրասլի, շիրաքե

[Շահ Մուլթան Հուսեյնի կնիքը]. «Բարձրյալ Ալլահ, Մուլեյմանի քազավորության ծառանգորդ Մուլթան Հուսեյն 1105; բարձրագույն դիվանի պատճենի կնիքը»

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի Ղարաբաղի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը*, Կախեթի *խաթիմ* ու Ագեբաջանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկի նայեբը*, յուրաքանչյուրը իրեն ենթակա *վիլայեթում* ամենալուսավոր *շարի* անդամների ներկայությամբ պարզեն իրողությունը և գործադրեն այն, ինչ պայծառ *շարիաթի* օրենքի ու կարգին համապա-

տասխան կլինի, վերջ տան բռնություններին, չարաշահումներին ու անօրինականություններին, *շարի* հաստատումից հետո վերականգնեն ուղեհարված իրավունքները: Եվ քող այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1109թ. ջումադի երկրորդ ամսին³⁵⁴:

Միապետի բարձրաստիճան մերձավոր պալատական Աղա Մոխլեսի:

Ամենամիատ ծառաներ Տաթևի առաջնորդ Օվանեսի եղբորորդիներ

Ջաքարիա *խալիֆայի* ու Միքայել քահանայի, միաբանության ու *ռայաթների* խնդրագիրը

Խոնարհաբար տեղեկացնում եմ [Նորին] Մեծությանը, որ, «Ստորև նշվող անձիք նկարագրվող ձևով նվաստներիս հորեղբայր Օվանեսից փաստաթղթով ստանալիք պարտք ունեին: Իրենց պահանջած ամբողջ գումարը վերցնելով՝ նրա պարտամորհակը իրենց մոտ են պահել ու, ձգձգելով չեն վերադարձնում՝ պնդելով, թե՝ «Այն, ինչ վերցրել ենք, տուկոսն է եղել և մայր գումարը պետք է վճարեք»:

Դրանից հետո նվաստներիս հորեղբայրը արքայական բանակատեղին գնաց, *ֆարվա*, արքայական օրհնյալ *ռադամ* ու *դիվան-ալ-սադարաթի խեբաթ* ձեռք բերեց ուղղված Ագեբաջանի *բեկլարբեկին*, որպեսզի ամենալուսավոր *շարի* անդամների ներկայությամբ պարզի իրողությունը և ինչը, որ վերոհիշյալ անձիք վերցրել են, փաստաթղթում նշված մայր գումարը համարեն և բռնություն ու չարաշահում բույլ չտան: Դրանից հետո, երբ թշվառներիս հորեղբայրը *մահալ* վերադարձավ, բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* պաշտոնաթղ առվեց, իսկ նվաստներիս հորեղբայրը մահացավ: Եվ քանի որ այդ *մահալները* *խաթիմ* ու կառավարիչ չունեին, պարտատերերը բռնությամբ թշվառներիցս մեկ երկու փաստաթուղթ՝ և 30 *թուման* կանխիկ դրամով ու ապրանքով վերցրեցին, որոնց ցուցակը մեր ձեռքին է: Եվ բարձրագույն *ռադամին* ու *դիվան-ալ-սադարաթի խեբաթին* չհպատակվող պարտատերերի անուններն են:

Հաջի Մուրադ խան Սաբահը, նրա եղբայր Բուդաղը, Հաջի Միրզա Սաբահը, Ներսեսը մույնպես, Ալի Աբբասի որդիներ Բահադուրն ու Ահմադը, Բայրամ (°) բուրբը, քրիստոնյա Սարգիսը, Գասպարի որդի Մելիք Հախնազարը³⁵⁵, Մովսես քահանան ու նրա որդիները, Գուրգենը, Ահարոն և Ասատուր եղբայրները, քրիստոնյա Դոքուզ (°) խանը, Խոջա Իսհաղլու Ասադը, քրիստոնյա Թորոսը:

³⁵⁴ 1697թ. դեկտեմբերի 15 - 1698թ. հունվարի 13:

³⁵⁵ Ամենայն հավանականությամբ խոսքը Ջաշարաղի մելիք Հայկազի բոռ և մահտեսի Գասպարի որդի Մելիք Հախնազարի մասին է, որի մասին հիշատակություններ կան նաև այլ աղբյուրներում (Աշ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 313):

Այս պահանջատերերը այսպիսի բռնություն են գործել նվաստների հանդեպ: Նրանցից ոմանք բնակվում են Ղարաբաղում, ոմանք Թավրիզի *մահիթներում*: Խնդրում ենք արքայական ամենաբարձր ու սրբազան օրինյալ ողորմածությամբ գթալ և բարձրագույն *ռադամի* ու *դիվան-ալ-տալա-րաթի խեթաթի* վրա հիմնված Ղարաբաղի ու քաղաքապետ Թավրիզի *բեկլարբեկերին* աշխատաստ հրամանագիր շնորհել, որպեսզի ամեն առումով իրողությունը քննեն, պարզեն ու արդարություն հաստատեն բոլր չտալով նվաստներիս հանդեպ բռնություն կամ անօրինականություն գործվի, որովհետև աստված այդ անտես չի առնի»: [Պահանջվում է.] Նորին [Սևծուրյան] բարձրագույն հրամանը:

[Լուսանցքում]

Նա է:

Բարձրագույն հրամանագիր՝ ուղղված Ղարաբաղի բարձրաստիճան *բեկլարբեկին*, Կախեթի *խաթին* ու Ազերբայջանի *բեկլարբեկի* բարձրաստիճան *նայերին*, որպեսզի յուրաքանչյուր իրեն ենթակա *մահալներում շարի* անդամների ներկայությամբ պարզի իրողությունը և ոտնահարված իրավունքները վերականգնի: Այն պետք է գործադրեն. արքունի ծառա Սաֆի Դուլի:

[Հակառակ կողմում]

1) [Կնիք]: 2) [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը...»: 3) [կնիք]: 4) [կնիք]. «Սաֆի Դուլի»:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 60

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1698թ. հրամանագիրը, որով կարգադրվում է

Չուխտուր Սաադի, Ատրպատականի, Ղարաբաղի ու Կախեթի կառավարիչներին քննել Տաթևի վանքի միաբան Միքայելի խնդրագրում նշված անձանց կողմից խնդրարկուների հանդեպ գործած

անօրինականությունները և օրինականություն հաստատել

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2թ, վավերագիր 130, բնագիր

մեծ. 22 x 58 սմ, գիր՝ նասրապիղ դիվանի

[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]³⁵⁶

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի Չուխտուր Սաադի ու Ղարաբաղի բարձրաստիճան *բեկլարբեկերը*, Կախեթի *խաթին* ու Ազերբայջանի բարձրաստիճան *բեկլարբեկի նայերը*, յուրաքանչյուրն իրեն ենթակա *վիլայեթում* ամենալուսավոր *շարի* անդամների ներկայությամբ պարզեն իրողությունը և ամենալուսավոր *շարիարի* օրենքին ու կար-

գին համապատասխան վերջ դնեն բռնություններին ու չարաշահումներին, *շարի* հաստատմամբ վերականգնեն ոտնահարված իրավունքները: Եվ այս բոլոր իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1110թ. ռաբի՝ երկրորդ ամսին³⁵⁷:

Նվաստ ծառաներ Աղա Մոխթեսինն որպես *բիուլ* հատկացված Ղափանարի Տաթևի վանքի վանահայր ու առաջնորդ Չաքարիայի վաքիլ ու եղբորորդի Միքայելի խնդրագիրը

Խոնարհաբար հայտնում են [Նորին] Մեծությանը, որ. «Ոմն Գավուդ... բնակություն հաստատելով, վերոհիշյալ գյուղի *մուքթ* գավթել է. [այնտեղ] իր համար տուն է կառուցել ու այդ վանքից մի բանի ձի, ջորի, գոմեշ ու այլ բնուսանի կենդանիներ է տարել: Նաև նվաստիս հորեղբայր Օհանես վանահայրը մոտ 100 *բումանի* գումար այդ վանքին հատկացված *ռուսում*, *նագր* ու *նիսազ* հարկերից տվել էր վերոհիշյալ Գավուդին: Երբ նվաստս այդ գումարը պահանջեցի, նա այստեղ եկավ ու թշվառիս հազար հնարքներով խաբեց, քե՛ «Չեյ պարտքը տալու եմ», ու իր մոտ տարավ և այն բանից հետո, երբ նոր ծախսերով վնաս հասցրեց, 20 *բումանի* մուրհակ վերցրեց թշվառիցս՝ պնդելով, քե՛ «Իմ ծախսերը փակեք և առավոտյան ոսկով [պարտքը] ետ եմ տարու»:

Բայց ոչ մի *դինար* չվերադարձրեց թշվառիս: Ի վերջո բարձրաստիճան Մոհամմադ Չահեր *Բեկի* օգնությանը դիմեցի այս խնդիրը կարգավորելու համար: Եվ երբ նրանից մուրհակը պահանջեցի, [Գավուդը] դաժան ծեծի ենթարկեց, հորեղբորս մուրհակն էլ թշվառիցս վերցրեց ու իր *օլթան* վերադարձավ՝ ինձ հուսահատեցնելով:

Բացի այս, Գանեղ Մարգարեի³⁵⁸, Ղարաբիլիսայի, Անգեղակոթի ու քուրանիներով³⁵⁹ բնակեցված Խոտի վանքերից, արքայական բարձրագույն հրամանագրով իրենց հատկացված *ռուսումարի* վճարման հարցում բերանում են: Նաև Առաքել քահանան ինքնագույն կերպով գալով Տաթևի վանքը՝ բնակություն էր հաստատել այնտեղ որպես քահանա և, յուրացնելով, մոտ 150 *բավրիզի բումանի* կանխիկ գումար ու ապրանք վանքի տուրքերի բաժնից, փախել է:

Նաև *Խոջա* Անդրիասն ու Հարություն Չելեբեղլին թշվառիս հորեղբորից ապօրինաբար 30 *բումանի* փող են վերցրել: Խնդրում ենք արքայական ամենաբարձր ու սրբազան օրինյալ ողորմածությամբ Երևանի ու Ղարաբաղի բարձրաստիճան *բեկլարբեկերին* ուղղված արդարացի հրամանագիր

³⁵⁷ 1698թ. հոկտեմբերի 7 - նոյեմբերի 5:

³⁵⁸ Ղարաշամբի Ս.Ստեփանոս Նախավկայի վանքի իրանական անվանումը:

³⁵⁹ Զոլանիների շիա բողոսական ցեղը XVIII-XIX դարերում հիշատակվում է Երևանի խանությունում բնակվող բոլոր ցեղերի բվում (տես Ռ. Սոբոլ, ур. соч., с. 318, 528).

շնորհել, որպեսզի վերոհիշյալ իրողությունները պարզեն ու ուսնահարված իրավունքները վերականգնեն, որովհետև Ալլահն ու նրա մարգարեն այդ անտես չեն առնի: Մնացյալն [ըստ] Ձեր բարձրագույն հրամանի»:

[Լուսանցքում]

Պարտադիր գործադրման ենթակա բարձրագույն հրամանագիր ուղղված Չուխուր Սաադի ու Ղարաբաղի բարձրաստիճան *բեկյարբեկերին*. Ազերբայջանի բարձրաստիճան *բեկյարբեկի նայերին*, որպեսզի յուրաքանչյուրն իրեն ենթակա *մահալներում* ամենալուսավոր շար ՚ի անդամների ներկայությամբ պարզեն իրողությունը և ուսնահարված իրավունքները վերականգնեն: Նա է: Արքունի ծառա Սաֆի Դուլի:

[Հակառակ կողմում]

- Գլեցեք, քե վերոհիշյալ հայցույթը որտեղ է բնակվում ու նրա բնակության վայրը ում ենթակայության տակ է գտնվում:

- Հայտնվում է, որ այն գտնվում է Երևանի, Ղարաբաղի ու Ազերբայջանի ենթակայության տակ:

1) Բարձրագույն կնիքի տեղը, [կնիք]. «Աստծո ծառա Սաֆի Դուլի»: 2) [կնիք]:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 61

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1699/1700թ. հրովարտակը, որ հաստատում է

Աղվանից Երեմիա կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2թ, վավերագիր 133ա, պատճեն
մեծ. 33 x 88.5 սմ, գիր՝ նասրաւիլի

Շահ Թահմասալը, թող Ալլահը նրա գերեզմանը յուսավորի
Շահ Աբասը, թող Ալլահը բարձրացնի նրա տեղը դրախտում
Իմ հայր շահը, թող Ալլահը նրա հոգին յուսավորի

Արքայական հրովարտակ հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Որովհետև օրերս կարգակիցների մեջ լավագույն Գանձակի, Ղարաբաղի ու Շիրվանի հայերի Երեմիա կաթողիկոսը տեղեկացրեց, որ այդ *մահալների* հայերի կաթողիկոսությունը, ինչպես որ իր նախնիների վերաբերությամբ էր այդ արվել, այնպես էլ դրախտաբնակ արքայի հրամանագրով իրեն է շնորհվել, որը սակայն Մեր արքայական բարեբախտ Մեծության ստորագրությամբ չէր հաստատվել: Այդ դիրքին իր համապատասխանության մասին մի համախոսական ներկայացրեց՝ գրված Ղարաբաղի *մահալների* մի խումբ հայ բնակիչների կողմից և հաստատված այնտեղի բարձրաստիճան *բեկյարբեկի* ու *շեյխ-ուլ-խալամի* կնիքներով, ըստ որի վերոհիշյալ *ռայսբները* շատ գոհ են նրա հաճելի վարվելակերպից և խնդրեց արքայական ստորագրությունը [ի հաստատումն նրա կաթողիկոսության]:

Ազերբայջանի *ավարեջեհի* ու *բուլջիհի սարքարությունից* հաստատեցին, որ այդ հարցի առթիվ 1086թ. սաֆար ամսին արքայական *փարվանչե*³⁶⁰ էր հրապարակվել հետևյալ բովանդակությամբ, որ «Ինչպես Խաչենի հոգևոր առաջնորդը տեղեկացրեց, Ղարաբաղի ու մյուս [շրջանների] հայերի կաթողիկոսությունը պարտադիր գործադրման ենթակա *ռադամների* հիման վրա հնուց ի վեր ժառանգաբար փոխանցվելով նրա հորեղբայր Գրիգորին էր անցել և նրա [Երեմիայի] ու մյուս ժառանգների մանկահասակ լինելու պատճառով նրա [Գրիգորի] աշակերտ Պետրոսին էր հանձնվել: Եվ Պետրոս կաթողիկոսը մահացել է, բայց իր կենդանության օրոք կտակ էր արել ու գրություն գրել, որ իր մահից հետո վերոհիշյալ Երեմիան ստանձնի հոգևոր առաջնորդի ու կաթողիկոսի պաշտոնը: Վերոհիշյալ *օլքայի* բնակչության ու *արքաբների* կողմից գրված և նրանց կնիքներով հաստատված մի գրություն ներկայացրեց, որով նրանք հավանություն են տալիս [Երեմիայի կաթողիկոսությանը]: Ուստի իր անունով բարձրագույն հրամանագիր խնդրեց: *Թուլջի-հի սարքարությունից* հաստատեցին, որ նախկինում Գանձակի, Ղարաբաղի ու Շիրվանի հայերի կաթողիկոսությունը Գրիգոր կաթողիկոսին էր հանձնվել:

1074թ. սաֆար ամսին³⁶¹ բարձրագույն *ռադամ* է հրապարակվել Գանձասարի քրիստոնյա Պետրոս [կաթողիկոսի] անունով՝ հետևյալ բովանդակությամբ.

«Նապաստակի տարվա ութերորդ ամսի սկզբից Գանձակի, Ղարաբաղի ու Շիրվանի հայերի կաթողիկոսությունը քրիստոնյա Պետրոս կաթողիկոսին հանձնեցինք: Ուստի վերոհիշյալ *օլքայի* հայերը թող նրան իրենց կաթողիկոս ու հոգևոր առաջնորդ ճանաչեն, այդ գործի պարտականությունները նրան վերապահեն»:

Այն հաստատված է արքայական ստորագրությամբ: Նաև Ազերբայջանի *ավարեջեհի սարքարությունից* գրել են, որ 977թ. հրապարակված դրախտաբնակ Ջամշիդի փառքին արժանի շահի հրամանագրով Խաչենի, Գանձակի ու Աղվանքի մյուս *մահալների* հոգևոր առաջնորդությունը Գրիգորին³⁶² էր հանձնվել: Նորին արքայական Մեծության *փարվանչեով*, որ հրապարակվել է 1014թ.³⁶³, վերոհիշյալ կաթողիկոսությունը Գրիգորի կաթողիկոսի եղբորդու Օհանես կաթողիկոսին է հանձնվել: Դրանից հետո հրապարակվել են *բուլջիհի սարքարի* կողմից նշված Պետրոս կաթողիկոսի

³⁶⁰ Տես վավերագիր 43.

³⁶¹ Տես վավերագիր 14:

³⁶² Սեֆյան շահ Թահմասալ Ա-ի այդ հրովարտակը ուսումնասիրվել ու հրատարակվել է Հ. Փափագյանի կողմից (Հ. Դ. Փափագյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ I, վավ. 18, էջ 65-66)

³⁶³ Սեֆյան շահ Աբաս Ա-ի այդ հրովարտակը ևս ուսումնասիրվել ու հրատարակվել է Հ. Փափագյանի կողմից (Հ. Դ. Փափագյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ II, վավ. 5, էջ 84):

անունով հրապարակված հիշյալ *ռադամները*։ Ուստի Նապաստակի տար-
վա սկզբից Գանձակի, Գարաբաղի ու Շիրվանի հայերի կաթողիկոսու-
թյունը հիշյալ Երեմիային շնորհեցինք։ Վերո նշված հայերը պետք է նրան
իրենց կաթողիկոս ու հոգևոր առաջնորդ ճանաչելով, այդ գործի պարտակա-
նությունները նրան վերապահեն և նրա կամքին ու խոսքին չհակառակվեն։
Ուստի կարգադրեցինք դրախտաբնակ միապետի ժամանակվա
փարվանչեն Մեր արքայական բարեբախտ Մեծության ստորագրությամբ
հաստատված համարել։ Եվ այս բոլոր բնությունն որպես խիստ կարգադրու-
թյուն, ամեն տարի նոր հրամանագիր չպահանջեն ու այն իրենց պարտակա-
նությունը համարեն։

Գրվեց 1111թ. պաշտելի ռաջաբ ամսին³⁶⁴։

[Հակառակ կողմում]

Վեգիլություն, փառքի ու բախտի հանգրվան, հզոր իշխանության հե-
նարան, Սուֆիական հին իշխանական տոհմից սերած միապետական գո-
րեղ պետության փառահեղ ու վսեմաշուք, իմաստուն ու բարձրաստիճան
էքեմադ-ուդ-դովելի գրության հիման վրա, վերջ։ 1) Արքայական կնիքի
դրոշմը։ 2) բարձրագույն կնիքի դրոշմը, [կնիքի պատճեն]։ 3) տեսա։

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 62

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1700թ. հրովարտակը, որը Էջմիածնի
Նահապետ կաթողիկոսի խնդրանքով հաստատում է մեռոն եփելու ու
Նկեղեցական տուրքերի դիմաց այն հայոց եկեղեցիներին բաժանելու
Էջմիածնի կաթողիկոսների իրավունքը

Կաթողիկոսական դիվան, բոլ. Իք. վավերագիր 205, բնագիր
մեծ. 24 x 65սմ. գիր նասրասվիդ, շիրաքե

Շահ Աբասը, բող Ալլահի բարձրացնի նրա տեղը դրախտում

Իմ հայր շահը, բող Ալլահի նրա հոգին յուսավորի

[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]։ «Սուլեյմանի բազավորության ժառանգորդ
աշխարհի Սուլթան Հուսեյն 1105; բող Ալլահն օրհնի նաբի Մոհամմադ
Մուսթաֆային, Մուրթազա Ալիին, Ֆաթիմա դստերը, Հասանին, Հուսեյնին,
Ալիին, Մոհամմադին, Ջահիթարին, Մուսային, Ալիին, Մոհամմադին, Ալիին,
Հասանին սահեբ ազ-զամանին»

Արքայական հրովարտակ հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Որովհետև սրանից առաջ՝ 1111թ. ռաջաբ ամսին, բարձրագույն *փար-
վանչեն* էր հրապարակվել հետևյալ բովանդակությամբ. «Որովհետև 1105թ.

ռաբի՝ առաջին ամսի³⁶⁵ դրախտաբնակ միապետի *փարվանչեն* էր հրապա-
րակվել, ըստ որի. «Էնչպես օրերս Ուշքիլիսայի Նահապետ կաթողիկոսը
տեղեկացրեց, նա էր նշանակում պաշտպանության տակ գտնվող երկրների,
մասնավորապես սահմանային [շրջանների] ու Սպահանի *բոլորքների* հայ
քահանաներին ու մյուս [հոգևորականներին], նաև ուղարկում էր մեռոնի յու-
րը հայոց եկեղեցիներին և ըստ կարգի հավաքում *գաշլաքի* ու *ռուսումի* գու-
մարները իր կարիքները հոգալու համար։ Դրախտաբնակ աշխարհակալ
միապետի օրոք, 1019թ. սաֆար ամսին³⁶⁶ մի *բախսի ռադամ* է հրապարակ-
վել, որում նշվում է. «Թող հայտնի լինի Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկ* Ամիր
Գունա խանին, որ քրիստոնյա Դավիթ կաթողիկոսը Ուշքիլիսա է գալիս՝
այնտեղ մեռոն եփելու։ Նա [բեկլարբեկը] պետք է անհրաժեշտ օգնություն
ցուցաբերի նրան։ Եվ երբ վերադառնա Դավիթ կաթողիկոսը Կիրակոսի հետ
մեռոնը բազավորանիստ Թավրիզ ուղարկի, ոչ որ չպետք է նրան խոչընդո-
տի, որպեսզի նա հայոց օրենքներով այդ յուրը եփի ու բազավորանիստ
Սպահան ուղարկվի»։

Այն ներկայացրեց ու [այդ առթիվ] արքայական հրամանագիր խնդ-
րեց։ Ազերբայջանի *ավարեջեի սարքարությունից* հաստատեցին, որ Չու-
խուր Սաադի Ուշքիլիսայի կաթողիկոսության առթիվ 1104թ. մուհարամ ամ-
սին³⁶⁷ արքայական *փարվանչեն* է հրապարակվել՝ հետևյալ հակիրճ բովան-
դակությամբ. «Հայերը, [նրանց] քահանաներն ու մյուս հոգևորականները
բող *խոջա* Նահապետին իրենց կաթողիկոս ճանաչեն, քրիստոնյա ժողովուր-
դին համապատասխանող նրա խոսքին ու կամքին չհակառակվեն և նրան
հարգեն ու նրա մասին հոգ տանելը անհրաժեշտ համարեն։ Այնտեղի *բեկ-
լարբեկի նայերը* պարտավոր է բոլոր չտալ, որպեսզի *դարուդաների* կողմից
նրա ու նրա այնտեղի ենթակամների հանդեպ բռնություն ու անօրինակա-
նություն գործվի և բող ոչ որ կաթողիկոսության հարցում, որ նրան է շնորհի-
ված, չմիջամտի։ Ուստի բող հայերը, [հայ] եկեղեցականներն ու մյուսները
վարվեն հիշյալ *փարվանչեի* բովանդակությանը և հայոց օրենքներին հա-
մապատասխան։ Յուրաքանչյուր *մահալի հաքիմ* պարտավոր է օրինական
օգնություն ցուցաբերել»։

Օրերս հիշյալ Նահապետ կաթողիկոսը այդ *փարվանչեի սավադը* ներ-
կայացրեց և խնդրեց այն վերահաստատել։ Համապատասխանաբար կար-
գադրվեցինք ամեն հարցում ըստ նրա բովանդակության վարվել և նրա խնս-
տից ու բովանդակությունից չշեղվել»։

Հիշյալ կաթողիկոսի *վաքիլ խոջա* Ազարիան տեղեկացրեց, որ վերադառ-
նալ *փարվանչեն* կորել է և նրա օրինակով *փարվանչեն* խնդրեց։ Հետևաբար
կարգադրեցինք վերը շարադրած *փարվանչեի* բովանդակությունը գործադ-
րել։

³⁶⁵ 1693թ. նոյեմբերի 30 - դեկտեմբերի 29:

³⁶⁶ 1610թ. ապրիլի 25 - մայիսի 24:

³⁶⁷ 1692թ. սեպտեմբերի 12 - հոկտեմբերի 12:

րել, նրանից շշեղվել և եթե նախկինը ի հայտ գա, սրան կցել: Եվ այս բոլորը
դուքնեն որպես խիստ կարգադրություն, ամեն տարի նոր հրամանագիր չա-
հանջեն ու իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1111թ. շաբաթ ամսին³⁶⁸:

[Հակառակ կողմում]

Վեզիրության, փառքի ու բախտի հանգրվան. հզոր իշխանության հենարան,
Սուֆիական հին իշխանական տոհմից սերած միապետական գործող պե-
տության փառահեղ ու վսեմաշուք, իմաստուն ու բարձրաստիճան *էլքեմադ-
ուդ-դովլեի* գրության հիման վրա, վերջ, [կնիք]. բարեպաշտների սիրտ...
[Հայերեն]

ՃԸ Նահապետի կաթողիկոսության ռադամն է 1111:

Նահապետ կաթողիկոսի կաթողիկոսության *ռադամն* է, զոր Շահ Սուլթան Հիսեինն
է տունալ ի Ռ-ՇԺԱ տանկաց բոլին, որ է և վասն օրհնության Սրբոյ արքայու
մեռոնին հրաման, զի մի որ իշխեսցե՛ր արգելու և կամ ասել ինչ:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 63

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1700թ. հրամանագիրը, որով հանձնարար-
վում է Շիրվանի, Կախեթի ու Ղարաբաղի տեղական իշխանություն-
ներին օգնություն ցուցաբերել Աղվանից կաթողիկոսությանը ենթակա

Շիրվանի հայերից եկեղեցական հարկերը հավաքելու հարցում

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2թ, վավերագիր 133թ, պատճեն,
մեծ. 22 x 35.5սմ, գիր՝ նասրապիղ

[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքի պատճենը]. «Ո՛վ Ալի, Աշխարհի
իշխանության ժառանգորդ Սուլթան Հուսեյնն է»

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց, որպեսզի բարձրաս-
տիճան [պաշտոնյաներ] Ղարաբաղի *բեկլարբեկը*, Կախեթի *խաթին* ու
Շիրվանի *բեկլարբեկը* վերահասու լինեն իրողությանը, և եթե իրոք խնդրա-
կույի կաթողիկոսության առթիվ հրապարակվել է արքայական *փարվանչե*,
ապա թող յուրաքանչյուրը իրեն ենթակա *փիլայեթում* [եկեղեցական] *ռու-
սումենրի* գանձման ու առաքման հարցում նրան անհրաժեշտ օգնություն
ցուցաբերի և թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1111թ. շաբաթ ամսին³⁶⁹:

Խնդրագիրը

Ամենամիաստ ծառա Գանձակի, Ղարաբաղի, Շիրվանի ու Ջազամի
Երեմիա կաթողիկոսի եղբորորդի Եսայի վարդապետի խնդրագիրը

Խոնարհաբար տեղեկացնում է Նորին Մեծությանը, որ. «Վերոհիշյալ
Երեմիայի կաթողիկոսության ժամանակվանից նրան հատկացված օրինա-
կան *ռուսումր* մնացել է Շիրվանի, Ղարաբաղի ու Ջազամի որոշ *մահալեն-
րում*: Քանի որ այդ ժամանակ նախկին *նազիր* հանգուցյալ Սաֆի Ղուլի *Բե-
կի* թող Նորին Գերագանցություն բարձրաստիճան Իսմայիլ *Բեկը* հարկերի
գանձման համար ու որոշ [այլ] գործերով գնում է Շիրվան - Շամախու *օյ-
րան* և Ղարաբաղ, խնդրում ենք, հանուն Նորին արքայական Մեծության
գերագույն օրինյալ ողջության, մի օրինական հրամանագիր շնորհել ուղղ-
ված նրան [Իսմայիլ Բեկին], որպեսզի նա Շիրվանի ու Գանձակ - Ղարա-
բաղի բարձրաստիճան *բեկլարբեկերի* օգնությամբ որտեղ, որ Երեմիա կա-
թողիկոսի *ռուսումր* մնացել է, գանձի և նվաաստիս վերադարձնի: Եվ այդ
Այլահն ու նրա մարգարեն անտես չեն առնի»: Մնացյալն [ըստ] Նորին
[Մեծության] բարձրագույն հրամանի:

[Հակառակ կողմում]

Բարձրագույն արքայական հրամանագիր՝ ուղղված Ղարաբաղի ու
Շիրվանի *օյրաների* բարձրաստիճան *բեկլարբեկերին*, որով նրանց հրա-
հանգվում է որպեսզի, եթե խնդրարկույի կաթողիկոսության առթիվ արքայա-
կան *փարվանչե* է հրապարակվել, ուստի յուրաքանչյուրը իրեն ենթակա *փի-
լայեթում* նրան հատկացված անփոփոխ *ռուսումր* գանձման ու նրան փո-
խանցման հարցում թող նրան օրինական օգնություն ցուցաբերի: Թող [հրա-
մանագրի] հրահանգները գործադրեն: Պալատական ծառա Մոհամմադ
Թալեբ:

Բարձրագույն *դիվան-ալ-սադարաթի վաքիլներ* կնիքներն ու գրառում-
ները: 1) Կնիք, 2) ճիշտ է, կնիք, 3) կնիքի տեղ, 4) գրանցվեց, 5) գնվեց:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 64

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1700թ. հրովարտակը, որով շարքային զին-
վոր Սիրգա Մոհամմադ Բեկին այդ տարվա համար ռոճիկի հատկա-
ցում է արվում Ղարաբաղի մի քանի գյուղերի հարկաբաժիններից

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավերագիր 29, բնագիր,
մեծ. 16 x 32.2 սմ, գիր՝ շիրասբե

[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]³⁷⁰

Արքայական հրաման եղավ հետևյալի մասին.

Ստորև նշված ժողովուրդը *վջուհաթի* գումարից 6 *թավրիզի թուման*
8460 *դինարը*, յուրաքանչյուրի անվան տակ նշված չափով [թող հատկաց-

³⁶⁸ 1700թ. հունվարի 22 - փետրվարի 20:

³⁶⁹ 1700թ. մարտի 22 - ապրիլի 20:

³⁷⁰ Նույն կնիքը, որ դրոշմված է վավերագիր 62-ի վերին մասում:

ված համարեն] բարձրաստիճան Ալի *Խան Բեկ Յուզբաշու* շարքային զին-
վոր Յահիա Ջեզայեցիի որդի Սիրգա Մոհամմադ *Բեկին* որպես աշխատա-
վարձ Վիշապի տարվա համար, որովհետև նա *դուլամների տարբարի* գրա-
վոր հավաստմամբ [այդ ընթացքում] բնակվել է Նախիջևանում և մշտապես
գտնվել հաղթական հեծելագործում: Ծառայության է անցել Վիշապի տարվա
սկզբից քաղաքի անիստ Սպահանի *դարուդայի* հետ, և նրա ռոճիկի [վճա-
րումը] հետաձգելու համար պատճառ չկա: Նրա ներկայությունն ու ծառա-
յությունը հաստատվել է Նորին Մեծության մերձավոր պալատական պաշ-
տոնյա, քաղաքի անիստ Սպահանի *դարուդա քեշիք-նևիսի* կողմից, ուստի
ըստ հակառակ կողմի գրության որոշված համարելով, քող [այն] վճարեն
ստացական [վերցնելով] ու գրանցեն ծախսերի մեջ: Եվ քող այս իրենց
պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1112թ. ջումադի առաջին ամսին³⁷¹:

[Հակառակ կողմում]

Վեզիրության, փառքի ու բախտի հանգրվան, հզոր իշխանության հե-
նարան, Սուֆիական հին իշխանական տոհմից սերած միապետական գո-
րեղ պետության փառահեղ ու վսեմաշուք, իմաստուն ու բարձրաստիճան *է-
թեմադ-ուդ-դուլեի* գրության հիման վրա. վերջ: 1) [քուդրա], [կնիք]: 2) Ապա-
վինում եմ Ալլահին..., [կնիք]. «Անբիժ բարեպաշտների սիրտ...»: 3) տեսա: 5)
գրի առնվեց, [կնիք]. «Մոհամմադի տոհմի ծառա, Բադեր»: 6) [կնիք].
«Ապավինում եմ Ալլահին...»: 7) ճիշտ է, [կնիք]. «Ով ապավինում է Ալլահին,
դա էլ բավական է, Իմամդուլի 1098»: 7) աչքի անցկացվեց, [կնիք]. «Ապավի-
նում եմ Ալլահին...»: 8) գրվեց, [կնիք]. «Հավատի շահի ծառա Աբու -
Հուսեյն 1096»:

Ընդհանուր գումար

68460 դինար

Առանի Դիզակի հետևյալ գյուղերի *մահալներում* բնակվող *ռայաթները*
քավաջջուհարի հետևյալ գումարը՝

Հադրութ գյուղը³⁷², որ... Իբրահիմ Բեկի՝ 35000 դինար,

Իսմայիլու գյուղը, որ... *Բեկի վաքիլության* շրջանում Նաջաֆ Դուլի *Բեկին*
որպես *թիուլ* էր հատկացվել՝ 2000 դինար

... գյուղը *դաֆթարում* [գրանցված] *մալի* գումարից՝ 10000 դինար,

Հաքարիմ գյուղը³⁷³, նույն գումարից 3000 դինար,

Առանի Դիզակի հետևյալ *մահալների* բնակիչներն ու *ռայաթները*

³⁷¹ 1700թ. հոկտեմբերի 14 - նոյեմբերի 13:

³⁷² Հադրութը Ղարաբաղի Դիզակ գավառի հնագույն ու հայտնի հայկական
բնակավայրերից է, որի բնակչության թիվ ըստ XIX դարի սկզբի տվյալների կազմել է
260 ծուխ (Մ. Բարխուդարյանց, Արցախ, էջ 68):

³⁷³ Հակարում (կամ Խալաֆշահ) անվամբ բնակավայրը հիշատակվում է 1888-
1889թթ. կազմված Ղարաբաղի Դիզակ գավառի նկարագրության մեջ (ՄՄ, կաթողի-
կոսական դիվան, թղթ. 241, վավ. 209, էջ 21):

Հակակի³⁷⁴ *մագրայե* և Տումի³⁷⁵, որ պատկանում է Նաջաֆ Դուլի *Բեկին* և
Մանսուր *Բեկին* 2000 դինար,
Թաղ գյուղը³⁷⁶, *դաֆթարում* [գրանցված] *մալի* գումարից 16460 դինար:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 65

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1701թ. հրովարտակը, որ հաստատում է
Աղվանից Եսայի կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2թ, վավերագիր 142, պատճեն,
3 էջ, մեծ. 22 x 35.5սմ, գիր՝ նասրապիղ

Իշխանությունն Ալլահինն է:

[Շահ Սուլթան Հուսեյն կնիքի պատճեն]. «Սրբության շահի ծառա Հուսեյնն
է 1110: գրված են անբիժ բարեպաշտների անունները, խաղաղություն
նրանց հոգիներին»

Արքայական հրաման հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Որովհետև օրերս կարգակիցների մեջ ընտրյալ Եսայի կաթողիկոսը
տեղեկացրեց, որ Գանձակի, Ղարաբաղի ու Շիրվանի *մահալների* հայերի
կաթողիկոսությունը նախկինում նրա հորեղբայր Երեմիային էր հանձնվել,
բայց առանց օրինական պատճառի Սիմեոնը [ևս կաթողիկոս] դարձավ:
Այժմ Երեմիան մահացել է: Այնտեղի հայությունը իր [Եսայու] կաթողիկո-
սությանը հավանություն է տվել ու այդ մասին մի համախոսական ներկա-
յացրեց՝ կնքված Ղարաբաղի *շեյխ-ու-խալամի* և մի խումբ այլ անձանց
կնիքներով: Խնդրեց, որ այդ գործը իրեն հանձնվի և այդ ծառայության հա-
մար համաձայնվեց 50 *աշրաֆի*՝ որպես *փիշքաշ*, փոխանցել *խասսե-ե շա-
րիֆեի տարբարի* միջոցով արքունի գանձարան առաջին տարվա համար:
Ազեթբայջանի *ափսրեջեի* ու *թուլջիհի տարբարությունից* հաստատեցին, որ
սրանից առաջ Գանձակի, Ղարաբաղի ու Շիրվանի կաթողիկոսության վե-
րաբերյալ Երեմիա կաթողիկոսի խնդրագրի հիման վրա արքայական *փար-
վանչե* է հրապարակվել 1111թ. ռաջաբ ամսին³⁷⁷ հետևյալ
բովանդակությամբ.

³⁷⁴ Հակակի շենը XIX դարում նշվում է Ղարաբաղի Դիզակ գավառում, Ղուրուչայ
գետի աջ կողմում (Մ. Բարխուդարյանց, Արցախ, էջ 73):

³⁷⁵ Տումի բնակավայրը Մ. Բարխուդարյանցը տեղադրում է «Մոխրենիսի արևմտեան
կողմում Շնաբարի գետ կոչված վտակի ձախ ափի բարձրության վրա» (Մ.
Բարխուդարյանց, Արցախ, էջ 78):

³⁷⁶ Խոսքն ամենայն հավանականությամբ ներկայիս Հադրութի շրջանի մեջ մտնող
Թաղար գյուղի մասին է, որը պարսկալեզու վավերագրերում հիշատակվում է նաև
Թաղ Թենգի անվամբ:

³⁷⁷ Այդ հրովարտակը տես վերը, վավերագիր 61:

«Այդ ժամանակ կարգակիցների մեջ լավագույնն Գանձակի, Ղարաբաղի ու Շիրվանի հայության Երեմիա կաթողիկոսը տեղեկացրեց, որ այդ *մահալների* հայության կաթողիկոսությունը, ինչպես որ իր նախնիների վերաբերությամբ էր այդ արվել, այնպես էլ դրախտաբնակ Թահմասպ շահի, բոլ Ալլահը նրա գերեզմանը յուսավորի, բարձրագույնն հրամանագրով իրեն է շնորհվել, բայց նաև Մեր արքայական բարեբախտ Մեծուրյան ստորագրությամբ չէր հաստատվել: Այդ դիրքին իր համապատասխանությունն մասին մի համախոսական ներկայացրեց՝ գրված Ղարաբաղի *մահալների* մի խումբ հայ բնակիչների կողմից և հաստատված այնտեղի բարձրաստիճան *բեկլարբեկի* ու *շեյխ-ու-խալամի* կնիքներով, ըստ որի *ռախարները* շատ գոհ են նրա բարի վերաբերմունքից և խնդրեց արքայական ստորագրությունը [ի հաստատումն նրա կաթողիկոսության]: Ազերբայջանի *դաֆրարից* հաստատեցին, որ այդ հարցի առթիվ 1086թ. սաֆար ամսին³⁷⁸ արքայական *փարվանչե* էր հրապարակվել հետևյալ բովանդակությամբ, որ «Ինչպես Խաչենի հոգևոր առաջնորդը տեղեկացրեց, Ղարաբաղի ու մյուս [շրջանների] հայության կաթողիկոսությունը պարտադիր հնազանդություն պահանջող *ռադամների* հիման վրա հնուց ի վեր ժառանգաբար փոխանցվելով նրա հորեղբայր Գրիգորին էր անցել: Նրա մահից հետո իր [Երեմիայի] ու մյուս ժառանգների մանկահասակ լինելու [պատճառով] նրա [Գրիգորի] աշակերտ Պետրոսին էր հանձնվել: Եվ Պետրոս կաթողիկոսը մահացել է, բայց իր կենդանության օրոք կտակ էր արել ու գրություն բողել, որ իր մահից հետո վերոհիշյալ Երեմիան ստանձնի հոգևոր առաջնորդի ու կաթողիկոսի պաշտոնը: Վերոհիշյալ *օլթալի* բնակչության ու *արքարների* կողմից գրված և նրանց կնիքներով հաստատված մի գրություն ներկայացրեց, ըստ որի նրանք հավանություն են տալիս [Երեմիայի կաթողիկոսությանը]: Եվ այս մասին իր անունով բարձրագույն հրամանագիր խնդրեց: *Թովջիխի սարքարությունից* հաստատեցին, որ Գանձակի ու մյուս [շրջանների] հայության կաթողիկոսությունը Գրիգոր կաթողիկոսին էր հանձնվել:

1074թ. սաֆար ամսին բարձրագույն *ռադամ* է հրապարակվել Գանձասարի քրիստոնյա Պետրոս [կաթողիկոսի] անունով՝ հետևյալ բովանդակությամբ.

«Նապաստակի տարվա ութերորդ ամսի սկզբից Գանձակի ու մյուս [շրջանների] հայերի կաթողիկոսությունը քրիստոնյա Պետրոս կաթողիկոսին հանձնեցինք: Վերոհիշյալ *օլթալի* հայերը բոլ նրան իրենց կաթողիկոս ու հոգևոր առաջնորդ ճանաչեն, այդ գործի պարտականությունները նրան վերապահեն»:

Այն հաստատված է արքայական ստորագրությամբ: Նաև *ավարեջեի սարքարությունից* գրել են, որ 977թ. հրապարակված դրախտաբնակ Զամշիլի փառքին արժանի շահ Աբաս Մեծի հրամանագրով Աղվանքի *մահալ-*

ների, Խաչենի ու Գանձակի հոգևոր առաջնորդությունը Գրիգոր կաթողիկոսին էր հանձնվել: Իսկ հայր՝ Նորին Մեծություն աշխարհակալ շահի, բոլ Ալլահը նրա հոգին յուսավորի, *փարվանչեով*, որ հրապարակվել է 1014թ., վերոհիշյալ կաթողիկոսությունը Գրիգոր կաթողիկոսի եղբորորդի Օհանես կաթողիկոսին է հանձնվել: Գրանից հետո *թովջիխի սարքարի* կողմից հիշատակված *ռադամներ* են հրապարակվել Պետրոս կաթողիկոսի անունով: Ուստի Նապաստակի տարվա սկզբից Գանձակի ու մյուս [շրջանների] հայության կաթողիկոսությունը վերոհիշյալ Երեմիային շնորհեցինք: Այնտեղի հայերը պետք է նրան իրենց կաթողիկոս ու հոգևոր առաջնորդ ճանաչելով, այդ գործի պարտականությունները նրան վերապահեն և նրա կամքին ու խոսքին չհակառակվեն»:

Ուստի կարգադրեցինք դրախտաբնակ միապետ Նորին Մեծության *փարվանչեն*, Մեր արքայական բարեբախտ Մեծության ստորագրությամբ հաստատված համարել:

Գրանից հետո Շիրվանի ու Ղարաբաղի նախկին կաթողիկոս Սիմեոնը տեղեկացրեց, որ նախկինում նշված *օլթալի* հայերի կաթողիկոսությունը արքայական *ռադամների* հիման վրա իրեն էր հանձնվել և ոմն Երեմիա մի խումբ անձանց կողմից գրված մի համախոսական ներկայացրեց³⁷⁹ և այդ *օլթալի* կաթողիկոսության վերաբերյալ իր անունով մի բարձրագույն հրամանագիր հրապարակ հանեց: Բայց իր կաթողիկոսության հարցում *օլթալի* հայության միասնական համաձայնության բացակայության հետևանքով նա չի կարողանում իր դիրքում հաստատվել: Նա [Եսային] ներկայացրեց մի խումբ անձանց ու Գորջեսթանի *բավադների* ձեռքով գրված և կնքված մի համախոսական, որ հաստատել էր նաև Գորջեսթանի բարձրաստիճան *փալին*: Եվ ռուսաց վեհապետ կայսեր դեսպանը³⁸⁰ ևս Երեմիայի մահվան կապակցությամբ դիմում հղեց՝ խնդրելով, որպեսզի այդ գործը նրան հանձնվի: Ըստ այդմ, 1112թ. սաֆար ամսին³⁸¹ արքայական *ռադամի* օրինակով, Վիշապի տարվա ութերորդ ամսի սկզբից Շիրվանի ու Ղարաբաղի հայերի կաթողիկոսությունը, ինչպես որ Երեմիայի կապակցությամբ էր արվել, վերոհիշյալին հանձնեցինք, որպեսզի այդ գործի պարտականությունները նա կատարի: Մեծ *մուսթովֆիները* բոլ 50 *աշրաֆիները*, որոնք [Եսային] *փիշրաշ* էր արել, նրա [կաթողիկոսության] առաջին տարվա համար *աքվաբ-ե ջամ*՝ անեն, որպեսզի նա միապետի մերձավոր պալատական գան-

³⁷⁹ Մատենադարանի կաթողիկոսական դիվանում պահվող փաստաթղթերից մեկը իրենից ներկայացնում է 1691թ. գրված մման մի համախոսական հաստատված շուրջ 70 անձանց, այդ բոլորն նաև Ղարաբաղի մեկիքների ու բարձրաստիճան հոգևորականների կողմից, ըստ որի Ղարաբաղի հայությունը իր կաթողիկոս է ճանաչում Երեմիային (ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 240, վավ. 2):

³⁸⁰ Խոսքը հավանաբար ռուսական իշխանության Ռեզիդենտ Վասիլի Կուչյակովի մասին է (խմբ.):

³⁸¹ 1700թ. հուլիսի 18 - օգոստոսի 16:

ձապետի միջոցով փոխանցի ալքունի գանձարան: Եվ թող այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1113թ. ջումադի առաջին ամսին³⁸²:

Վեզիրության, փառքի ու բախտի հանգրվան, հզոր իշխանության հե-
նարան, Սուֆիական հին իշխանական տոհմից սերած միապետական զո-
րեղ պետության փառահեղ ու վսեմաշուք, իմաստուն ու բարձրաստիճան *է-
թեմադ-ուդ-դուլեի* գրության հիման վրա, վերջ: 1) Արքայական կնիքի դրոշ-
մը, կնիքի տեղ; 2) ճիշտ է, կնիք: 3) ապավինում եմ Ալլահին..., կնիք: 4)
բարձրագույն կնիքի դրոշմը, կնիք: 5) գրի առնվեց *ուրֆի դաֆթարարի*
կողմից, Մոհամմադ Բադերի կնիքը: 6) *սարխարի դաֆթարում* արձանագրու-
վեց, կնիք: 7) աչքի անցկացվեց, կնիք: 8) գրվեց, կնիք: 9) բննվեց: 10) *ռուգ-
նամչեում* արձանագրվեց: 11) ճիշտ է, գրանցվեց 1114թ. ռաբի' առաջին ամ-
սի 25-ին:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 66

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1702թ. հրովարտակը, որով Միրզա
Մոհամմադին այդ տարվա համար ռոճիկի հատկացում է արվում

Ղարաբաղի մի քանի գյուղերի հարկաբաժիններից

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2թ, վավերագիր 144
մեծ. 16 x 33 սմ, գիր՝ շիրասքե, նասրաալիդ

Իշխանությունն Ալլահինն է:

[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]. «Սրբության շահի ծառա Սուլթան Հուսեյնն
է 1112; հանում Ալլահին, թող Ալլահն օրհնի Նաբի Մոհամմադ Մուսաֆային,

Մուրթագա Ալիին, Ֆաթիմային, երկու թոռներին՝ Հասանին ու Հուսեյնին,
Ալիին, Մոհամմադին, Ջահֆարին, Մուսային, Ալիին, Մոհամմադին, Ալիին և
Սահեբ ազ-Ջաման Հասանին»

Արքայական կրաման եղավ հետևյալի մասին.

Ստորև նշվող մարդիկ *վջուհաթի* գումարից 3 *թավրիզի* բումանը, յուրա-
քանչյուրի անվան տակ գրված չափով [թող հատկացված համարեն] պա-
հեստի *ամիլ* Միրզա Մոհամմադին, որպես Ջիու տարվա աշխատավարձ,
որովհետև *թուջիլի* ու *սարխարի սարքարի* գրավոր հավաստմամբ վերջինս
հիշյալ տարվա ընթացքում ներկա է եղել: Միապետի բարձրաստիճան պաշ-
տոնյա, բարեբախտ *նազիր-ե բոյութարք* հանձնարարական է տվել ու *ռա-
դամով* հաստատել, որպեսզի առանց փոփոխության տրվի: Թող, լստ հա-
կառակ կողմի գրության որոշված համարելով, [այն] վճարեն [վերցնելով]

³⁸² 1701թ. հոկտեմբերի 4 - նոյեմբերի 3:

ստացական ու գրանցեն ծախսերի մեջ: Եվ թող այս իրենց պարտականու-
թյունը համարեն:

Գրվեց 1114 թվականի ռաբի երկրորդ ամսին³⁸³:

[Հակառակ կողմում]

Վեզիրության, փառքի ու բախտի հանգրվան, հզոր իշխանության հե-
նարան, Սուֆիական հին իշխանական տոհմից սերած միապետական զո-
րեղ պետության փառահեղ ու վսեմաշուք, իմաստուն ու բարձրաստիճան *է-
թեմադ-ուդ-դուլեի* գրության հիման վրա, վերջ: 1) Ապավինում եմ Ալլա-
հին..., [կնիք]. «Անքի՛մ բարեպաշտների սիրտ...»: 2) գրի առնվեց, [կնիք].
«Մոհամմադի տան ծառա Բադեր»: 3) ճիշտ է, [կնիք]. « Ով ապավինում է
Ալլահին, դա էլ բավական է. Իմամդուլի 1098»: 4) աչքի անցկացվեց, [կնիք];
5) գրվեց, [կնիք]. «Հավատի շահի ծառա Աբու - Հասան, 1096»: 6) գրանց-
վեց *սարխարի դաֆթարում*, [կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին, Մոհամմադ
Ասրաֆի»:

Ընդհանուր գումար

3 բուման

Առանի Դիզակի Թադ Թենկի գյուղի *ռայաթները դաֆթարում* [գրանցված]
մալի գումարից՝ 24000 *դինար*:

Առանի Դիզակի Հաղլուք գյուղի *ռայաթները* նույն գումարից՝ 6000 *դինար*:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 67

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1704թ. հրամանագիրը, որը հաստատում է
Էջմիածնի Նահապետ կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1թ, վավերագիր 215, բնագիր,
մեծ. 28 x 64 սմ, գիր՝ նասրաալիդ

Թող Ալլահը ողորմի ու օրհնի *իմամ* Ռեզայի մեծանուն հետնորդներին
[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]. Հանում Ալլահին, սրբության շահի ծառա
Սուլթան Հուսեյնն է 1111

Աշխարհասատ հրամանագիրը հրապարակվեց, որպեսզի [հայ] քրիս-
տոնյաների առաջնորդ Ուչքիլիսայի Նահապետ կաթողիկոսը ամեն առու-
մով հանգիստ լինի՝ իմանալով, որ օրերս վսեմաշուք բարձրաստիճան մեծ
ամիր ալ-ումարա նահանգների, փառքի ու բախտի հանգրվան, երկնային
գահի սրբազան շեմքին ծառայող Աբու Մա'սում խանն ու Չուխտուր Սաադի
օլթայի բեկլարբեկը [հաստատեցին] վերոհիշյալ քրիստոնյայի անմեղութ-
յունը այն գործերի կապակցությամբ, որոնք հայերից ոմն Դանիել կեղծ
գրությունների հիման վրա նրան էր վերագրել և նրա կողմից *փիշքաշ* տալու

³⁸³ 1702թ. օգոստոսի 25 - սեպտեմբերի 23:
153

մասին հայտնել երկնային տիրոջը նմանվող միապետի հենասյուներին: Նրա հանդեպ ունեցած շահական անսահման ողորմածությամբ նրան շքել *խալ 'աթներ* շնորհեցինք ու կարգադրեցինք այն հանձնել իր կարգակիցների մեջ լավագույն Իսհաղ ժամագործին, որպեսզի վերջինս դրանք ուղարկի քրիստոնյաների այն առաջնորդին:

Եվ նա [Նահապետը] թող ջանք չխնայի իրեն վերաբերող գործերում, կատարի դրանք՝ առանց թերանալու ու ոչ մեկին Ուշքիլխասյի կաթողիկոսության գործերին մասնակից չդարձնի: Շրջակա [տարածքների] *խալիխաները*, քահանաները, վանահայրերն և վանքերի ու եկեղեցիների մյուս հոգևորականները թող քրիստոնյաների վերոհիշյալ առաջնորդին Ուշքիլխասյի կաթողիկոս ճանաչեն, նրա օրինական խոսքին ու կամքին չհակառակվեն և այդ գործի պարտականությունները նրան վերապահեն:

Գրվեց 1116թ. հաղթական սաֆար ամսին³⁸⁴:

[Հակառակ կողմում]

Նորին Մեծության անմիջական թելադրանքով, [կնիք]. «Անկեղծ բարեպաշտների սիրտ Հուսեյն»:

[Հայերեն]

Շահ Սուլթան Հիսեյնի *ռադամն* է վասն կաթողիկոսութեան Նահապետ կաթողիկոսին: Ձի Դանիել ռմն հակառակ սմին չարախօսեալ է գտնան, առաջի Շահին: Եւ խան ռմն Աբու - Մասում անուն բարեխօսեալ է Շահին վասն սորա: Ապա յղէ շահն վասն Նահապետ կաթողիկոսին զխիլայ և զայս *ռադամն* գրէ և յուսողը, զնա՝ լինիլ անէրկիդ և միամիտ զկաթողիկոսութիւն վարել: Գրէ և զպատուք առ միաբանս սրբոյ Աթոռոյս, և առ ամենայն վարդապետս և եկեղեցականս և իշխանս հնազանդիլ նմա, ի թոին տաճկաց Ռ-ճ-ժ-Ձ:

Այս այն մախիլայի բանին վեհին ըռաղամն է:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 68

Ագուլխի վանքի վանահայր Հովհաննես վարդապետի խնդրանքով 1706թ. հրապարակված շահ Սուլթան Հուսեյնի հրովարտակը, որով արգելվում են ուսնձգությունները Ս. Թովմա Առաքյալի վանքի եկամուտների նկատմամբ

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1ր, վավերագիր 220, բնագիր մեծ. 23.5 x 41 սմ, գիր՝ շիքասթե, նասրաալիդ.

Շահ Թահմասը, Ալլահը թող նրա գերեզմանը լուսավորի
Շահ Աբասը, թող Ալլահը բարձրացնի նրա տեղը դրախտում
Մեծ պապս, թող հողը նրա վրա թեթև լինի
[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]³⁸⁵

³⁸⁴ 1704թ. հունիսի 5 - հուլիսի 4:

³⁸⁵ Տե՛ս վավերագիր 66-ի շահական կնիքը:
154

Արքայական հրովարտակ հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Որովհետև Վերին Ագուլխ գյուղի վանքի *խալիխա Օհանես*³⁸⁶ բարձրագույն դուռը գալով, տեղեկացրեց, որ երկար ժամանակ է, ինչ Ագուլխի վանքը կառուցվել է, և հնուց ի վեր Ագուլխ գյուղի ու Ագաղ Ջիրանի *մահալների ռայաթները* մշտապես իրենց *նոգուրաթը* ու *գաքյաթը* Ագուլխի վանքին էին տալիս, որի ամբողջ գումարի մի մասը վանքին էր թողնվում, մի մասն էլ՝ վանականները վանքին հասնող *գաքյաթները* այդ *մահալների ռայաթներից* գանձելով՝ վճարում էին *հողդուղ-ե դիվանին*: Եվ որովհետև Ագաղ Ջիրանի այդ *մահալների* գյուղերը հաստատվել են Նախիջևանի բարձրաստիճան *հաթիմի* տնօրինության տակ, նա երկու տարի է, ինչ թույլ չի տալիս, որ Ագաղ Ջիրանի այդ *մահալների ռայաթները* իրենց *նոգուրաթը* Ագուլխի վանքին հանձնեն: Վերոհիշյալի եղբայր ու *նայեթ* Ջաֆար Դուլի *Բեկը ռայաթներից* գանձում է վանքին հասնող *նոգուրաթն* ու *գաքյաթը*: Այս պատճառով վանքն իր փայլը կորցրել է, նրա բնակիչները ցրվել են ու [վանքը] չի կարողանում *մալոջահաթը* վճարել: Արքայական *փարվանչեն* խնդրեց ուղղված այդ գյուղի *գաթիթ* ու *թիուղդար*, մերձավոր պալատական Մուհամմադ Իբրահիմ *Բեկ Յուզբաշուն*: Ազերբայջանի *ավարեջեի* ու *թովջիիի սարքարուրյունից* հաստատեցին, որ Ագուլխ գյուղի *մալոջահաթը*, *ջիզյան* ու *թաֆալուր-ե ջիզյան* որոշակի գումարով *դաֆթարում արվաթ-ե ջամ*՝ է արված ու որպես *թիուղ* հատկացված վերոհիշյալ բարձրաստիճան *յուզբաշուն* տնօրինմանը: Իսկ վանքի *մուդարրարիի* վերաբերյալ նախկինում՝ 1065թ. մուհարամ ամսին³⁸⁷ հրապարակվել է Նորին Մեծությունը դրախտաբնակ բարեբախտ միապետի ժամանակվա արքայական *փարվանչեն*, ըստ որի. «Որովհետև այդ ժամանակ Ագուլխի վանքի հայերի վանահայրն ու հոգևորականները դատարան եկան ու ներկայացրեցին դրախտաբնակ աշխարհակալ միապետի 1015թ. ռաթի՝ առաջին ամսվա հրամանագիրը, որի համաձայն. «Ինչպես հայտնի դարձավ բարձրագույն *դիվանի* մեծահոգի բարձրաստիճան *մուսթովֆիների* հաստատումից, Ագուլխի վանքի ու միաբանների *մուդարրարին* Ագուլխի [համայնքի] վրա է: Ուստի անհրաժեշտ է, որ սրանից հետո էլ նույն կարգով Ագուլխի վրա համարելով, ոչ ոք չմիջամտի: Նմանապես վանքի մարդիկ հայտնեցին, որ նրանք Ագաղ Ջիրանում, Դոնիս գետի [մոտակայքում], Վանանդում, Շոռլուքում և այլուր որոշ *մուլքեր* ու այգիներ ունեն, որոնք ինն ժամանակներից Ագուլխի վանքին են պատկանել, իսկ հիշյալ վայրերի մարդիկ դրանց եկամուտները յուրացնում են և վանքի *սարքարին* դրանց *բահրեչեն* չեն վճարում: Նորին Մեծություն Ջամշիդի փառքն ունեցող դրախտաբնակ արքայի ժամանակներից մինչև օրս հիշյալ *մուլքերն*

³⁸⁶ Ագուլխի Ս. Թովմաս Առաքյալի վանքի առաջնորդ Հովհաննես վարդապետի անունը հիշատակվում է նույն վանքի վերանորոգմանը վերաբերող 1694թ. մի արձանագրության մեջ. (Ղ. Ալիջան, Սիսական, էջ 328)

³⁸⁷ 1658թ. սեպտեմբերի 29 - հոկտեմբերի 29-ը: Տե՛ս վավերագիր 2:

քեղ պետության փառահեղ ու վսեմաշուք, իմաստուն ու բարձրաստիճան *էքեմադ-ուդ-դովլեի* գրության հիման վրա. [կնիք]. «Անբիժ բարեպաշտների սիրտ Հուսեյնն է»:

[Հայերեն]

Շահ Սուլթան Հիսեյնի *ռադամն* է Ադերսանդր կաթողիկոսի կաթողիկոսության:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 70

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1709թ. հրովարտակը, որ հաստատում է Գեղարքունիքի Մելիք Բեկ Մելիք Շահնազարյանի մելիքական իրավունքները

Մելիք-Շահնազարյանների ֆոնդ, բոլ. 241, գործ 1, վավերագիր 127, բնագիր մեծ. 29 x 66սմ, գիր՝ մասրավիդ

[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]³⁹²

Արքայական հրովարտակ հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Որովհետև օրերս Մելիք Բեկը տեղեկացրեց, որ նա Գյոքչա Դենգիզի նախկին *մելիք* Մելիք Քյամալի ժառանգներից Մելիք Բեկի բռն է, և դրախտաբնակ միապետների հրամանագրերով նշված *մահալի* մելիքությունը տրված է եղել իր սյապերին իրենց ծառայությունների դիմաց: Բոլոր *ռայսք-մերը* գոհ են նրա լավ վերաբերմունքից: [Ուստի] խնդրեց, որ այդ գործը իրեն հանձնվի: Ազերբայջանի *ավարեջեի սարքարությունից* հաստատեցին, որ Ուլխարի տարվա սկզբից, որ համապատասխանում է 1067³⁹³ թվականին որ Ուլխարի տարվա սկզբից, որ համապատասխանում է 1067³⁹³ թվականին որ Գյոքչա *մահալի մելիքությունը* տրված է եղել Ուշաբովի³⁹⁴ որդի Մելիք Բեկին³⁹⁵: Դրանից հետո որևէ հակասող փաստաթուղթ չի հասել հիշյալ *սար-*

³⁹² Վավերագիր 66-ի կնիքն է:

³⁹³ 1656/1657:

³⁹⁴ Ուշաբուն Գեղարքունիքի Մելիք-Շահնազարյանների տոհմի ներկայացուցիչ Մելիք Քյամալի որդի Աստվածաբովն է: Պահպանվել է Մելիք Քյամալի մահից հետո (1621թ.), նրա որդու՝ Մելիք Աստվածաբովի մելիքական իրավունքները հաստատող շահ Աբաս Ա-ի 1621թ. հրովարտակը (ՄՄ, Մելիք-Շահնազարյանների ֆոնդ, գործ 1, բոլ. 241, վավ. 126):

³⁹⁵ Այն, որ Աստվածաբովն իրոք ունեցել է Մելիք Բեկ անունով որդի հաստատում է նաև Մաքենյաց վանքի Ս. Աստվածածին եկեղեցու արևմտյան պատի վերին մասում ու Մելիք-Շահնազարյանների տոհմական գերեզմանոցում գտնվող հետևյալ արձանագրությունը. «ՍԲ. ԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽԱԽՍ ՊԱՐՈՆ ՄԵԼԻՔ ՊԵԿԻՆ, ՈՐԴԻ ՊԱՐՈՆ ՄԵԼԻՔ ԱՇԱՊՈՎԻՆ, ԹՈՌ. ՊԱՐՈՆ ԶԱՍԱԼ ՊԵԿԻՆ ՊԱՐՈՆ ՄԵԼԻՔ ՊԵԿ» (Դիվան հայ վիճաքության, պրակ IV, Երևան, 1973, էջ 291, 339): Հիշյալ Մելիք Բեկը Գեղարքունիքի մելիք է անվանվում նաև հայերեն ձեռագրերի հիշատակա-

քարին: Ուստի կարգադրեցինք, որպեսզի Չուխուր Սաադի *օլքալի* բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* վերահասու լինի նշված իրողությանը և եթե նշված չորս *դանգերի ռայսքները* գոհ են նրա մելիքությունից, Մկան տարվա 4-րդ ամսի սկզբից բոլոր ստանձնի այն՝ արդարություն ու անդորր հաստատելով իր *ռայսքների* շրջանում և այնպես անելով, որ որևէ անօրինականություն ու բռնություն տեղի չունենա: Նշված *օլքալի քյադխուդաները, ռայսքներն* ու մյուս բնակիչները բոլոր նրան ինչպես նախկին *մելիքին*, իրենց *մելիք* ու ավագ ճանաչեն, նրա օրինական խոսքին ու կամքին չհակառակվեն, առանց նրա գլխության ատրուվածառքի գործարքներ չկնքեն՝ նրան վերապահելով իր պաշտոնի իրավունքները: Նշված *մելիքի* պարտականությունն է մեծ ջանքեր քափել այդ *մահալի* բարգավաճման, շենացման, [այնտեղի] *ռայսքների* ու խեղճերի հանգստության ապահովման համար, որպեսզի օրինանքի արժանանա: Եվ բոլոր այս իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1121թ. ռաբի՛ առաջին ամսին³⁹⁶:

[Հակառակ կողմում]

Վեզիրության, փառքի ու բախտի հանգրվան, փառահեղ ու վսեմաշուք, խալիֆայական տերության հզոր հենասյուն, հարատևող հզորություն ունեցող պետության ամուր հիմք, միապետական անեղ քաղաքության հենարան, իմաստուն ու բարձրաստիճան *էքեմադ-ուդ-դովլեի* գրության հիման վրա:

- 1) Արքայական կնիքի դրոշմը, [կնիք]. «Արքայական կնիքի դրոշմը»;
- 2) ապավինում եմ Ալլահին..., [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը»;
- 3) բարձրագույն կնիքի դրոշմը, [կնիք];
- 4) ճիշտ է, [կնիք];
- 5) գրանցվեց *մազարաբի դաֆբարում*, [կնիք]. «Մոհամմադ Թադի Հուսեյն»;
- 6) գրանցվեց *խալիսեի դաֆբարում*, [կնիք]. «Հավատի շահի ծառու... Հուսեյն»;
- 7) գրանցվեց *սարխարի դաֆբարում*, [կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին...»;

րաններից մեկում 1657թ. (Հայերեն ձեռագրերի ԺԷ դարի հիշատակարաններ, Կ. Գ. Երևան, 1984, էջ 775): Ուստի հրովարտակը ամենայն հավանականությամբ տրված է այս Մելիք Բեկի բռն Մելիք Բեկի անունով:

³⁹⁶ 1709թ. մայիսի 11- հունիսի 10-ը:

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1710թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Իրանի բոլոր պաշտոնյաներին սահմանափակել միսիոներների քարոզչական գործունեությունը իրանահպատակ հայության շրջանում

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավերագիր 268, բնագիր³⁹⁷
մեծ. 39 x 92 սմ, գիր՝ նասարապիղ

[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]. «Հանում Ալլահի, սրբության շահի ծառա Հուսեյն 1112, եթե մեկը Ալլի հետ հաշտ չի, ով էլ նա լինի, իմ սրտով չի, ով նրա շենքին չէ գետնատարած ինչպես հող, բեկուգ հրեշտակ լինի, անեծքի է արժանի»

Արքայական հրաման հրապարակվեց, որպեսզի հայտնի լինի արժանապատիվ *վալիներին, բեկլարբեկներին, մեծ ամիրներին, մեծահուզի հարխներին, քարեպաշտ վեզիրներին, բանիմաց ամիրներին, պետական գործերի պատասխանատուներին ու քաղաքական գործերի մուրասադիներին*, որ օրերս քրիստոնյաների առաջնորդ, Ուշքիլիսայի Ալեքսանդր կաթողիկոս տեղեկացրեց, որ վերջին ժամանակներս *պատրիսներն ու ֆարանգիները* հայերին իրենց դավանանքով կրթում, նրանց մոլորեցնելու նպատակով նրանց շրջանում բնակություն են հաստատում և նրանց կանանց կնություն են տալիս։ Հիշյալ խմբերի նման շփումներն ու հարաբերությունները հայերի հետ, վերջիններիս դավանափոխության և *ֆարանգիների* հավատի բնորոշման պատճառն են դառնում։ [Այս դավանանքների] միջև բազմաթիվ տարբերություններ ու հակասություններ կան, որոնք, անշուշտ, հանգեցնում են երկու խմբերի միջև հակառակության ու անհաշտ թշնամության։

Քանզի Ֆրանսիայի վեհապալմե քաղաքի դեսպան, իր կարգակիցների մեջ ազնվագույն Սիբայելի խնդրանքով կնքված արքայական պայմանագրում³⁹⁸ անբիժ *շարի* անխախտ պահպանումն ու *շարիսի* օրենքներին նրա [պայմանագրի] համապատասխանությունը մեր արդար նպատակն է եղել, ուստի այդ պայմանագրով *ֆարանգի պատրիսներին* տրված բոլոր փութությունը հայերին ուսուցանելու, իրենց բնակավայրերում հայերին բնակեցնելու ու նրանց հետ ամուսնական կապեր հաստատելու հարցերում այնպես է [ձևակերպված] որպեսզի ամենալուսավոր *շարի*ն հակառակ արարքներ չգործվեն։ Եվ քանի որ վերոհիշյալ համայնքը խլամին հայատակ է ու իր հավատի համար համաձայնվել է ընդմիջտ *ջիզյա* վճարել, իսկ այդ հարցում

համայնքի համաձայնությունը, կաթողիկոսի ու քահանաների հետ, քրիստոնեական հավատի անհրաժեշտ պայմաններից է, ուստի *ֆարանգիների* վերը նշված գործերակերպը այս առումով հակառակ է պայծառ *շարիսի*ն և նրա արգելումը չի հակասում վերոհիշյալ պայմանագրի բովանդակությանը։

Անհրաժեշտ է, որ աշխարհաստատ պարտադիր հպատակություն պահանջող հրամանի բովանդակությանը ծանոթանալուց հետո որտեղ էլ, որ շահական տիրապետության տակ գտնվող տարածքներում, հատկապես քաղաքականապես Սպահանում, Գորջեսթանաքում, Թավրիզում, Համադանում, Գանձակում, Ղարաբաղում ու Չուխուր Սաադում *պատրիսներն ու ֆարանգիները* բնակվելով նման արարքներ գործեն, և [դրանց մասին] քրիստոնյաների վերոհիշյալ հոգևոր առաջնորդը, *քաղաքականապես* Սպահանում գտնվող Ջուղայի [հայության] առաջնորդ Մովսես *խալիֆան* ու պաշտպանության տակ գտնվող երկրների հայերի մյուս հոգևորականները, քահանաները, վանականներն ու *քալանքարները* տեղեկացնեն, պետք է արգելեն ու բոլոր շտան նրանց որևէ կերպ միջամտել հայերի ու մյուս քրիստոնյաների հավատքի գործերին ու սովորույթներին՝ նրանց երեխաներին ու պատանիներին իրենց եկեղեցիներն ու դպրոցները տանեն, նրանցից պահանջեն դավանափոխ լինել, նրանց կանանց հետ ամուսնանան, նրանց բնակավայրերում եկեղեցիներ կառուցեն, տուն ու *մուլք* գնեն և այնպես վարվեն, որպեսզի հայերի մոտ առաջ բերեն *ֆարանգիների* հավատն ընդունելու ցանկություն։ Ինչպես նաև, եթե հայերի *մահալներում* գտնվող իրենց տներում [բնակվելով] նման կերպ վարվեն և հայերը ցանկանան նրանց տներն ու *մուլքերը* նրանց համաձայնությամբ գնել, իր ժամանակի արժեքով ու տեղյակ անձանց խմացությամբ վաճառքը իրականացնեն ու գումարը ստանան։ *Պատրիսներն ու ֆարանգիները* թող գրվածը վճռված համարեն և վերոհիշյալ պայմանագրի կետերը, որոնց համապատասխանությունը ճշմարիտ *շարի* օրենքներին մեր նպատակն է եղել, այլ կերպ չմեկնաբանեն ու այս հարցում նրանց վրա չհենվեն։ Վերոհիշյալ կաթողիկոսը, Մովսես *խալիֆան* ու մյուս *խալիֆաները*, քահանաներն ու *քալանքարները* թող հրամանին համապատասխան գործելով, այնպես անեն, որ հայերից ոչ ոք *ֆարանգիների* հավատը չընդունի։ Եվ թող այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն ու իրենց պարտականությունը համարեն։

Դրվեց 1122թ. ռաբի՝ երկրորդ ամսին³⁹⁹
[Հակառակ կողմում]

Նա է։

Բարձրագույն կարգադրությամբ։

Վեզիրության, փառքի ու բախտի հանգրվան, փառահեղ ու վսեմաշուք, խալիֆայական տերության հզոր հենասյուն, հարատևող հզորություն ունեցող պետության ամուր հիմք, միապետական ահեղ քաղաքականության հենա-

³⁹⁷ Այս հրովարտակը վերահաստատվել է նույն շահի կողմից 1718թ. Աստվածատուր կաթողիկոսի խնդրանքով (տե՛ս ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավ. 272)։

³⁹⁸ Սիբայել կամ Սիշել Ֆրանսիայի դեսպանն էր Իրանում, որի ջանքերով 1708թ. պայմանագիր է կնքվում երկու երկրների միջև։

³⁹⁹ 1710թ. մայիսի 30 – հունիսի 28-ը։

րան, իմաստուն ու բարձրաստիճան *էքեմադ-ուդ-դովլեի* գյուրքյան հիման վրա. 1) [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծո ծառա Շահուլլի»։ 2) գրանցվեց; 3) գրանցվեց բարձրագույն *դիվանի բովջիհի դաֆթարում*, [կնիք]. «Մոհամմադի տոհմի ծառա Հաշեմ»։ 4) ճիշտ է, [կնիք]։ «Նրան, ով ապավինում է Ալլահին, դա էլ բավական է, Նրա ծառա Իմամդուլլի, 1098»։ 5) գրանցվեց *խալիսեի դաֆթարում*, [կնիք]. «Աստծո ծառա Ալի Ռեզադուլլի»։ 6) գրանցվեց *նազարարի դաֆթարում*, [կնիք]. «Աստծո ծառա Մոհամմադ Թադլի Հուսեյն 1114»։ 7) գրանցվեց *սարխարի դաֆթարում*, [կնիք]. «Հավատի շահի ծառա, աստծո ծառա Հուսեյն»։

[Հայերեն]՝

Շահ Մուլթան Հիսեյնի *ռադամն* է, զոր տունալ է ըստ արգալի ջուղայեցի Ադեքսանդր կաթողիկոսին վասն ֆռանկաց, բէ մի երեւեսցեն յամենայն տեղիս իշխանութեամբ իմոց և ոչ գորէնս իրեանց ուսուցէն ումեր և կամ հրախրեսցեն զոր ի յայն և մի տղայս ուսուցէն և մի ի հայոց գկանայս առցեն։ Եւս այլ տա այս սաստիկ պատուերք։ Ի թոյն տանկաց Ռ-Շ-Ի-Բ։

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 72

Շահ Մուլթան Հուսեյնի 1710թ. հրովարտակը, որով հանձնարարվում է Չուխուր Սաադի կառավարչին Դարաշամբից Աստապատ գյուղը տեղափոխված 15 հայ ընտանիքներին ետ վերադարձնել իրենց նախկին բնակավայրը

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավերագիր 234, բնագիր մեծ. 18.5 x 48 սմ, գիր՝ շիբասբե

Իշխանությունն Ալլահինն է։
[Շահ Մուլթան Հուսեյնի կնիքը]⁴⁰⁰

Արքայական հրովարտակ հրապարակվեց հետևյալի մասին.
Որովհետև Թուման-ե Նախիջևանի *մահալներից* Դարաշամբ գյուղի քրիստոնյա *ռայաքները* տեղեկացրին, մի քանի տարի է, ինչ այդ գյուղի ստորև նշվող 15 ընտանիքները՝ Եսայունը, Մարգարինը (°), Ահարոնինը (°), Մարտիրոսինը, Անդրիասինը, Մարութինը, Առաքելինը, Սահակինը, Օհանեսինը, Թորոսինը, Վահանինը, Բաբաջանինը, Պողոսինն ու նրա որդի Վարդանինը, հեռացել են բարձրաստիճանի պաշտոնյա, *խասսե-ե շարիֆեի դուլամ* Մոհամմադ Իբրահիմ *Բեկ Յուզբաշուն* որպես *թիուլ* հատկացված նույն *մահալի* Եզդաբադ գյուղը⁴⁰¹։ Այդ ժամանակամիջոցում այնտեղ իրենց բա-

ժին ընկած *մայոջահաբը*, *ջիզյան*, *հողդուդ-ե դիվանին* էին վճարում։ Այժմ վերոհիշյալ գյուղի *գաբիթը* արգելում է նրանց իրենց *մայոջահաբը*, *ջիզյան* և *հողդուդ-ե դիվանին* վճարել։ Խնդրեցին արքայական *փարվանչե* հրապարակել՝ ուղղված Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկին*, որպեսզի նա այդ ժողովրդին, որտեղ էլ նրանք բնակություն հաստատած լինեն, գաղթեցնի իրենց նախկին բնակավայրը, և այդ *մահալի* մյուս բնակիչների նման իրենք ևս վճարեն *հողդուդ-ե դիվանին* ու *դիվանի* մյուս պարտավորությունները։ Ազերբայջանի *ավարեջեի սարքարությունից* հաստատեցին, որ Թուման-ե Նախիջևանի Դարաշամբ գյուղի *մայոջահաբը դաֆթարում* որոշ գումարով *արվաթ-ե ջամ*՝ է արվել ու որպես *համեսալե* տրամադրվել *դորչինե-րին* և այլոց որպես *համեսալե*։

Եվ տեղափոխված բնակիչների առնչությամբ բարձրագույն խոսքով կարգադրված է, որ եթե մահմեդական բնիկ *ռայաքների* հեռանալուց և այլ վայրում հաստատվելուց հետո 12 տարուց քիչ անցած լինի և այդ *մահալում մայի* ու *հողդուդ-ե դիվանի* վճարման պարտավորություն չունենան, ապա բոլ այդ *մահալից* նրանց գաղթեցնեն դեպի իրենց նախկին բնակության ու հողագործության վայրը, որպեսզի մյուսների հետ [այն] վճարեն։ Իսկ եթե 12 տարուց ավելի անցած լինի, ապա ոչ որ չպետք է նրանց գաղթեցնի նախկին *մահալը*։ *Մահալների* բնիկ հայ *ռայաքների*, ցեղերի ու արաբների վերաբերությամբ բարձրագույն խոսքում ոչինչ ասված չէ։ Հետևաբար, կարգադրեցինք, որ Դարաշամբ գյուղի տարածքում բնակվող հայ հողագործ *ռայաքները*, որոնք հեռացել են ու այլ բնակավայրում հաստատվել, այդ *մահալից* գաղթեն իրենց հին բնակավայրը և այնտեղի մյուս բնակիչների հետ վճարեն *մայն* ու *ջիզյան*։ Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* պարտավոր է այս առթիվ օրինական օգնություն ցուցաբերել և որևէ մեկին ըմբոստանալու հնարավորություն չտալ, մեկին նշանակել ու կարգադրել, որ հեռացածների խմբին գաղթեցնեն իրենց նախկին բնակավայրը։ Եվ թող այս իրենց պարտականությունը համարեն։

Գրվեց 1122թ. գլի դա՛ադե ամսին⁴⁰²։

[Հակառակ կողմում]

Վեզիրության, փառքի ու բախտի հանգրվան, փառահեղ ու վսեմաշուք, խալիֆայական տերության հզոր հենասյուն, հարատևող հզորություն ունեցող պետության ամուր հիմք, միապետական անեղ թագավորության հենարան, իմաստուն ու բարձրաստիճան *էքեմադ-ուդ-դովլեի* գյուրքյան հիման վրա. վերջ։ 1) Ալլահին եմ ապավինում..., [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը»։ 2) քննվեց; 3) գրի առնվեց, [կնիք]. «Մոհամմադի տոհմի ծառա Հաշեմ»։ 4) ճիշտ է, [կնիք]. «Նրան, ով ապավինում է Ալլահին, դա էլ բավական է, Նրա ծառա Իմամ Դուլլի, 1098»։ 5) աչքի անցկացվեց [կնիք]. «Մոհամմադ Թադլի Հուսեյն

⁴⁰⁰ Վավերագիր 66-ի կնիքն է։

⁴⁰¹ Իմա՝ Աստապատ։

⁴⁰² 1710թ. դեկտեմբերի 22 - 1711 հունվարի 21։

1114»; 6) գրվեց, [կնիք]. «Աստծո ծառա Ալի Ռեզազուլի»; 7) գրանցվեց *սար-խաթի դաֆթարում*, [կնիք]. «Ապավինում եմ Ալլահին, Նրա ծառ Մոհամմադ Ասքար»:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 73

Շահ Մուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Չուխուր Սաադի կառավարչին արգելել տեղի պաշտոնյաների ոտնձգությունները Էջմիածնի կալվածքների բերքի ու եկամուտների նկատմամբ

Կարողիկոսական դիվան, բղթ. 1գ, վավերագիր 246, բնագիր մեծ. 25 x 64սմ, գիր՝ շիքաթե, նասրաւիղ

Նա է:

Իմ հայր շահը, բող Ալլահը յուսավորի նրա հոգին [Շահ Մուլթան Հուսեյնի կնիք]. «Հանուն ողորմած և գթառատ Ալլահի, բարեպաշտների ամիրի»⁴⁰³ ամենամիաստ շուն Մուլթան Հուսեյն 1123»

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց հետեյալի մասին. Որովհետև 1085թ. ռաբի՝ երկրորդ ամսին⁴⁰⁴ երկնային սուրբ դրախտում բնակվող Նորին Մեծություն հրամանագիրն էր հրապարակվել Ուշքիլիսայի կաթողիկոսի տեղապահ Օնոփրիոս *խալիֆայի* խնդրագրի հիման վրա, ըստ որի՝ «[Թեև] Չուխուր Սաադի վանքերի *վակֆային մահալները* ամեն տարի իրենց վրա դրված գումարով *ջիզյան* վճարում են *դիվանի սարքարին*, սակայն ամեն օր *դարուղաները, հեզարները, զաբիթները, ամիրները, մուսրա-աջիրները, միրաբներն* ու *մումայիզները* ապօրինաբար ոտնձգություններ են կատարում վերոհիշյալ *վակֆային մահալների* բերքի, եկամուտների, անասնակերի, ջրադացների ու բանջարանոցների նկատմամբ, միջամտում և անօրինական գանձումներ են կատարում»: Եվ [Օնոփրիոսը] խնդրել էր որպեսզի Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկի նայերին* կարգադրվի պարգել իրողությունը և վերջ տալ այդ վանքերի *վակֆային մահալների* նկատմամբ նրանց կողմից կատարվող անօրինականություններին ու չարաշահումներին: [Այն] հրապարակվել էր հետեյալ բովանդակությամբ. «Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* պետք է ամենալուսավոր *շարի* անդամների ներկայությամբ պարզեր նկարագրվող դեպքերի իրողությունը և վերջ տար անօրինականություններին: Եթե վերոհիշյալ հայատակները ապօրինաբար միջամտել էին այն վանքերի *վակֆային մահալների* գործերին, ապա պետք է պատասխանատվության կանչի իրենց գործած չարա-

⁴⁰³ Ալիի հոմանիշն է:

⁴⁰⁴ 1674թ. հուլիսի 5 - օգոստոսի 3: Տե՛ս վավերագիր 39:

շահումների ու անօրինականությունների համար՝ բույլ չտալով որևէ մեկին բերանալ և իրենց [հոգևորականներին] նեղել»:

Օրերս իր կարգակիցների մեջ ազնվագույն, քրիստոնյաների զխափոր Ուշքիլիսայի Ալեքսանդր կաթողիկոսը դիմեց և խնդրեց այն հաստատել արքայական ստորագրությամբ: Ուստի վերոհիշյալ բարձրագույն հրամանագիրը սկզբից մինչև վերջ արքայական ստորագրությամբ հաստատեցինք՝ և կարգադրեցինք, որպեսզի Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* ամեն առումով վերոհիշյալ հրամանագրի համապատասխան վարվի, նրա իմաստից ու բովանդակությունից չշեղվի և բույլ չտա վերոհիշյալ մարդկանցից որևէ մեկին ապօրինաբար մուտք գործել վերոհիշյալ վանքերի *վակֆային մահալները*, նեղել ու լծբոստանալ նրանց դեմ: Եվ այս բող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն, նրան չհակառակվեն, ամեն տարի նոր *ռադամ* չպահանջեն ու [այն] իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1124թ. ռաբի՝ երկրորդ ամսին⁴⁰⁵:

[Հակառակ կողմում]

1) Նորին Մեծության անմիջական բեկադրանքով, [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանք է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծո ծառա Շահդուլի», 2) ճիշտ է: 3) գրանցվեց *ավարեջիի սարքարությունում*; 4) գրանցվեց բարձրագույն *դիվանի բովջիհի սարքարի* կողմից:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 74

Շահ Մուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով հաստատվում է Էջմիածնի 2 սարք գութանի մալիեի ու 500 ոչխարի չորանբեկիի մու՛աֆության իրավունքը

Կարողիկոսական դիվան, բղթ. 1գ, վավերագիր 248, բնագիր մեծ. 27.5 x 50.5սմ, գիր՝ նասրաւիղ, շիքաթե

[Շահ Մուլթան Հուսեյնի կնիքը]⁴⁰⁶

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց հետեյալի մասին. Որովհետև օրերս իր կարգակիցների մեջ ազնվագույն, քրիստոնյաների առաջնորդ Ուշքիլիսայի Ալեքսանդր կաթողիկոսը տեղեկացրեց, որ Չուխուր Սաադի Կարայի *մահալի* մեկ սարք գութանի *մալիեն* որպես *մու՛աֆ* ընդմիշտ հատկացված է եղել Ուշքիլիսայի կաթողիկոսներին⁴⁰⁷, և քանզի վե-

⁴⁰⁵ 1712թ. մայիսի 8 - հունիսի 6-ը:

⁴⁰⁶ Նույն կնիքը, որ դրոշմված է վավերագիր 73-ի վրա:

⁴⁰⁷ Էջմիածնին մեկ սարք գութանի *մալիյեն մու՛աֆ* է արված եղել դեռևս 1048հ.թ. ռաբի՝ առաջին ամսի (1638թ. հուլիսի 13 - օգոստոսի 12) շահական հրամանագրով, որը վերահաստատվել էր 1055 հ.թ. ռաբի՝ առաջին ամսին (1645թ. ապրիլի 27 - մայիսի 27) (Հ. Դ. Փափագյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ II, էջ 120):

րոհիշյալ *մային* այնքան չէ, որպեսզի բավարարի պարենի իրենց կարիքները, ուստի խնդրեց մեկ սարքի *մու'աֆուրյուն* և շնորհել Ուշքիլիսայի սևագլուխներին ու մյուս սպասավորներին: Վերոհիշյալ վանքի հայերն այնտեղ մահ որոշ քանակությամբ ոչխարներ են պահում իրենց համար: Այնտեղի *ամիրները* այդ ոչխարների *չորանքեկին* գանձելու համար նրանց նեղում են: Եվ խնդրեց, որպեսզի իրենց ունեցած 500 ոչխարների *չորանքեկին* ևս *մու'աֆ* արվի [իրենց օգտին], և դրանց համար *չորանքեկի* չպահանջեն, իսկ ավելի քանակի համար ըստ կարգի հարկ վճարեն: Այս պատճառով շահանշահի անսահման ողորմածությամբ, ի ուրախություն քրիստոնյաների վերոհիշյալ գլխավորի, Վիշապի տարվա 11-րդ ամսի սկզբից, բացի նախկինից, ևս մեկ սարք գութանի *մային* ևս, մահ վանքի հայերի կողմից պահվող մոտ 500 գլուխ ոչխարի *չորանքեկին*⁴⁰⁸ *մու'աֆուրյուն* իրավունքով շնորհվում են այդ վանքի կաթողիկոսներին ու մյուս սպասավորներին, որպեսզի վերոհիշյալ կաթողիկոսները այդ գութանի *մային* նախկինի հետ միասին տնօրինեն և երկու սարք գութանների *մայիններով* կերակրվելով, զբաղվեն մշտնջենական պետության հարատևման համար աղոթելով: Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկյարբեկը* և այդ *օլթալի ամիրները* թող գրվածը վճարված համարելով՝ նրան համապատասխան վարվեն, հրամանին չհակառակվեն ու ամեն տարի նոր *ռադամ* չպահանջեն: Բարձրագույն *ղիվանի* մեծահույզի *մուսթովֆիները* թող հրամանագիրը հարատևող *դաֆրարներում* գրանցեն՝ զերծ պահելով կորստից, կեղծարարություններից ու բովանդակության խեղաթյուրումներից: Կարգադրվում է, որ հիշյալ *օլթալի* վարձակալն ու *գարիթը* վերոհիշյալ 500 գլուխ ոչխարի *չորանքեկի* գումարը *մու'աֆ* ճանաչեն, այս առթիվ նրանցից պահանջներ չունենան ու այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1124թ. ռաբի' երկրորդ ամսին:

[Հակառակ կողմում]

1) Նորին Մեծության անմիջական թելադրանքով, [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծո ծառա Շահդուլի»: 2) ճիշտ է: 3) գրանցվեց *սարխարի սարքարի* կողմից: 4) գրանցվեց բարձրագույն *ղիվանի քովջիհի սարքարի* կողմից: 5) գրանցվեց *ավարեջեի սարքարի* կողմից:

[Հայերեն]

Շահ Սուլթան Հուսեյնի *ռադամն* է վասն *մադաֆուրեան* և գութանի և ԵՃ ոչխարի որ տուեալ է Աղեքսանդր կաթողիկոսին Ջուղայեցոյ 'ի Ռ-ՇԻԴ քոին տաճկաց:

⁴⁰⁸ Նման իրավունք դեռ էջմիածնի Փիլիպոս կաթողիկոսին շնորհել էր Երևանի *բեկյարբեկ* Բեյխոսրով խանը 1647թ. (տե՛ս Հ. Փափագյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ II, վավերագիր 34, էջ 127 128):

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Չուխուր Սաադի կառավարչին արգելել Բյուրաքանլու և այլ ցեղերի կողմից Բաթրին գյուղի նկատմամբ գործվող անօրինականությունները

Կարողիկոսական դիվան, բղթ. 1գ, վավերագիր 249, բնագիր մեծ. 24.5 x 69.5սմ, շիրասքե, մասրավաղ

Նա է:

Իմ մեծ պապը, թող հողը նրա վրա թեթև լինի [Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]⁴⁰⁹

Աշխարհաստատ հրամանագիրը հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Որովհետև 1061թ. սրբազան զի հեջջե ամսին⁴¹⁰ Նորին Մեծություն բարեբախտ միապետի հրամանագիրն էր հրապարակվել, ըստ որի. «քանի որ օրերս Հակոբ կաթողիկոսը և Չուխուր Սաադի գյուղաբնակ հայ *ռայաթներից* Օհանը, Հովսեփը, Սարքանը (՞), Ոսկանը, Կարապետն ու այլ բարձրագույն դուռը գալով՝ տեղեկացրեցին, որ Չուխուր Սաադի *ղիվանի* [հողերի րվին պատկանող] Բաթրին⁴¹¹ *մագրայեում* են բնակվում ու հողագործությամբ զբաղվում: Սակայն 10-15 բնտանիք Բյուրաքանլու⁴¹² ու այլ քարաքեմն⁴¹³ ցեղերից գալիս, կանգ են առնում հիշյալ *մահալում* և մեծ վնաս հասցնում իրենց ցանքերին՝ պատճառ դառնալով *ռայաթների* ցրվելուն: Ուստի կարգադրեցինք, որպեսզի Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկյարբեկի փաթիլները* պարզեն իրողությունը, և եթե վերոհիշյալ հայ *ռայաթները* նշված *մահալում* հողագործությամբ զբաղվելով վճարում են *ղիվանի մայն* ու *մանայր*, ապա պետք է կարգադրեն, որ այդ ցեղերից ոչ մեկը հրամանին ու կարգին հակառակ, նշված *մահալում* կանգ չառնի ու վնաս չպատճառի: Պետք է թողնեն, որպեսզի *ռայաթները* հանգիստ իրենց գործերով զբաղվեն:

⁴⁰⁹ Նույն կնիքը, որ դրոշմված է վավերագիր 73-ի վրա:

⁴¹⁰ 1651թ. նոյեմբերի 15 – դեկտեմբերի 14:

⁴¹¹ Բաթրին - գյուղը Այրարատ աշխարհի Արագածոտն գավառու, «Բյուրականից մոտ 4 մղոն դեպի հարավ (Ղ. Ալիշան, Այրարատ, էջ 158):

⁴¹² Բյուրաքանլու ցեղը Երևանի նահանգում հիշատակվում է XIX դարում, որպես այնտեղ բնակվող շիա քրդական ցեղերի թվում (И. Шонен, ук. соч., с. 503, 528). Ղ. Ալիշանը հիշատակում է Բյուրաքանլու անվամբ գյուղը Այրարատի Արագածոտն գավառում Աղճաղալեից դեպի հարավ (Ղ. Ալիշան, Այրարատ, էջ 202):

⁴¹³ Թարաքեմն - «Թուրքմեն» անվան արաբական հոգնակի ձևն է: Այսպես էին կոչվում բուրքմենական վաչկատուն ցեղերը, որոնք ԺԷ-ԺԸ դարերում դեռևս հաստատուն ձմեռանոցներ չունեին (Հ. Դ. Փափագյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ II, էջ 217):

Եվ այս բոլոր խիստ կարգադրություն համարելով՝ բոլոր ամեն տարի նոր հրամանագիր չպահանջեն»:

Օրենք իր կարգակիցների մեջ ազնվագույն, քրիստոնյաների առաջնորդ, Ուշքիլիսայի Ալեքսանդր կաթողիկոսը խնդրեց հրամանագիրը արքայական ստորագրությամբ վերահաստատել: Հետևաբար հիշյալ հրամանագիրը սկզբից մինչև վերջ արքայական ստորագրությամբ հաստատեցինք ու կարգադրեցինք, որպեսզի Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկ* ամեն առումով վարվի պարտադիր հրամանագրի բովանդակությանը համապատասխան, նրա իմաստից ու բովանդակությունից չշեղվի: Եվ բոլոր ամեն տարի նոր *ռադամ* չպահանջեն ու այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1124թ. ռաբի՝ երկրորդ ամսին:

[Հակառակ կողմում]

Նորին Մեծության անմիջական քելադյանքով. [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծու ծառա Շահուդլի», 1) գրանցվեց *ավարեջեի սարքարությունում*: 2) գրանցվեց բարձրագույն *դիվանի քովջիհի սարքարի* կողմից: Դիշտ է: Թող գրանցեն *դաֆթարում*:

[Հայերեն]

ԿԸ Շահ Սուլթան Հիսեյնի *ռադամն* է վասն Բաբրինջ գեղջն, գի Քիւրաբեանլուեցի քարաբեամայք՝ ի բագում ժամանակս քեօշովն իսրեանց իջեալք ի գեղջն յայնմիկ զբագում վնասս հասուցանեն, և գիտուն և զարտորայսն անասունք նոցա ուտեն: Ապա ամենայն հայ գիւղականք կարբու *միալին* արգ առնեն Շահին և Շահն հրամայէ ելանել նոցին անտի. ի բուին տաճկաց ՌճԻԴ:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 76

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Չուխուր Սաադի կառավարչին վերջ տալ իրեն հպատակ նահանգի հայկական վանքերից թաֆավուր-ե ջիզայի գանձման ընթացքում

թույլ տրվող չարաշահումներին

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավերագիր 250, բնագիր մեծ. 27.5 x 73.5սմ, գիր՝ շիրաքե, նասրասիլի

Շահ Աբասը, թող Ալլահը բարձրացնի նրա տեղը դրախտում

Իմ մեծ պապը, թող հողը նրա վրա թեթև լինի

[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]⁴¹⁴

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց.

⁴¹⁴ Նույն կնիքը, որ դրոշմված է վավերագիր 73-ի վրա:

Որովհետև 1055թ. սաֆար ամսին⁴¹⁵ դրախտաբնակ բարեբախտ միապետի հրամանագիրն էր հրապարակվել հետևյալ բովանդակությամբ.

«1030թ. սաֆար ամսին⁴¹⁶ հրապարակված դրախտաբնակ աշխարհակալ միապետի հրամանագրով կարգադրվել էր, որ Չուխուր Սաադի վանքերի *թաֆավուր-ե ջիզայն* բուն գումարով ու հավելավճարով *ջամ*՝ արվի: Եվ տեղեկություն ստացվեց, որ վերոհիշյալ վանքերի քահանաներն ու մյուս հոգևորականները բարձրագույն *դիվանի դասթուր ուլ-ամալին* համապատասխան այն վճարում են. բայց *հաքիմի վաքիլները* նրանից ավելին են պահանջում: Ուստի անհրաժեշտ է, որպեսզի Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկ* հանգուցյալ Ամիր Գունա խանի *վաքիլները* վանքերի *թաֆավուր-ե ջիզայն* գանձեն ըստ բարձրագույն *դիվանի մուսթովֆիների* կողմից գրված *դասթուր ուլ-ամալի*, [որի օրինակը] հիշյալ հայերի մոտ է գտնվում, ավելին չպահանջեն ու նրանց ապօրինաբար չնեղեն»:

Վերոհիշյալ հայերը հիշյալ արքայական հրամանագիրը ներկայացրեցին՝ խնդրելով այն արքայական բարեբախտ ստորագրությամբ վերահաստատել: Ուստի կարգադրեցինք, որպեսզի Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկ* Մուհամմադ Դուլի խանի⁴¹⁷ *վաքիլները* վերոհիշյալ հրամանագիրը մեր արքայական ստորագրությամբ վերահաստատված ու ուժի մեջ համարեն, մեծ *մուսթովֆիների* կողմից հաստատված բարձրագույն *դիվանի դասթուր ուլ-ամալին* համապատասխան վարվեն, հավելավճարների պահանջներով վանքերի հայերին նեղություն չպատճառեն»:

Օրենք իր կարգակիցների մեջ ազնվագույն, քրիստոնյաների գլխավոր, Ուշքիլիսայի Ալեքսանդր կաթողիկոսը դիմեց և խնդրեց ստորագրությամբ վերահաստատել վերոհիշյալ պարտադիր հրամանագիրը: Հետևաբար Նորին Մեծություն բարեբախտ միապետի վերջ շարադրված հրամանագիրը սկզբից մինչև վերջ արքայական ստորագրությամբ վերահաստատեցինք ու կարգադրեցինք, որպեսզի Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկ* ամեն հարցում նրան համապատասխան վարվի, նրա իմաստից ու բովանդակությունից չշեղվի և *դիվանի դասթուր ուլ-ամալին* համապատասխան վարվելով, թույլ չտա հավելագանձումներով վանքերի հայերին նեղել: Այս բոլոր ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն, ամեն տարի նոր *ռադամ* չպահանջեն ու այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1124թ. ռաբի՝ երկրորդ ամսին:

[Հակառակ կողմում]

⁴¹⁵ 1645թ. մարտի 29 - ապրիլի 27: Այս հրովարտակը հրատարակված է (տե՛ս Հ. Դ. Փափագյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ II, վավ. 28, էջ 118-9):

⁴¹⁶ 1620թ. դեկտեմբերի 26 - 1621թ. հունվարի 24:

⁴¹⁷ Խոսքը Երևանում XVII առաջին կեսին իշխած Մոհամմադ Դուլի խանի մասին է (տե՛ս Թ. Հակոբյան, Երևանի պատմություն (1500-1800), Երևան, 1971, էջ 157):

Նորին Մեծության անմիջական թելադրանքով, [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծո ծառա Շահիդուլի», 1) գրանցվեց *խասսե-ե շարիֆեի սարքարի* կողմից; 2) գրանցվեց *նազարաբի դաֆթարում*; 3) գրանցվեց *նազարաբի դաֆթարում*; 4) գրանցվեց բարձրագույն *դիվանի սարքարի* կողմից:

[Հայերեն]

Շահ Սուլթան Հուսեյնի *ռադամն* է, զոր ընդ արգայն Աղեքսանդր կաթողիկոսին տուեալ է վասն վանորէից երկրիս մերոյ, զի զոր ինչ 'ի ժամանակաց Ամիրկիւնայ խանին տուեալ են զջազիայս, զնոյնն տացեն և զաւելի ինչ մի ոչ պահանջեսցեն 'ի նոցանէ: 'Ի բոլին տաճկաց Ռ-ՇԻԴ:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 77

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով խստիվ արգելվում է պետական պաշտոնյաներին իջևանել հայկական վանքերում ու նրանցում անօրինականություններ գործել

Կաթողիկոսական դիվան, բոլ. 1գ, վավերագիր 251, բնագիր մեծ. 28 x 69.5սմ, գիր՝ շիրասբե, նասրապիղ

[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]⁴¹⁸

Աշխարհասաստ հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալ կապակցությամբ.

Որովհետև օրերս կարգակիցների մեջ ազնվագույն, քրիստոնյաների գլխավոր Ուշքիլիսայի Աղեքսանդր կաթողիկոսը տեղեկացրեց, որ իլին ժամանակներում կարգ չի եղել, որպեսզի *դարուղաները, քիուղարները, համեսալեղարները* ու այլք հայերի վանքերում ու եկեղեցիներում իջևանեն: Բայց այժմ նրանք այդ անում են, նաև այլ անօրինականություններ են գործում՝ արգելելով նրանց աղոթքն ու եկեղեցական արարողությունները: Ուստի նա խնդրեց, որպեսզի արքայական *ռադամով* կարգադրվի, որ այդ կարգի մարդիկ մուտք չգործեն Ուշքիլիսայի վանքն ու մյուս եկեղեցիները, որոնք իրենց սրբավայրերն են: Հետևաբար քրիստոնյաների վերոհիշյալ առաջնորդի խնդրանքին համապատասխան կարգադրեցինք, որպեսզի *դարուղաները, քիուղարները, համեսալեղարները* ու մյուսները այսուհետև Ուշքիլիսայում ու մյուս վանքերում, որ նրանց սրբավայրերն են, չիջևանեն ու անօրինականություններ չգործեն՝ խանգարելով նրանց պաշտամունքին, այլ այդ ժողովրդի գործերը քաղենք Ուշքիլիսայի կաթողիկոսի տնօրինմամբ: Պաշտպանության տակ գտնվող երկրների բոլոր *մահալների բեկլարբեկերն* ու *հաքիմ-*

⁴¹⁸ Նույն կնիքը, որ դրոշմված է վավերագիր 73-ի վրա:

ները պարտավոր են այս հարցում նրանց օժանդակել և այս խիստ հրաման համարելով, նրան չհակառակվել: Եթե Նորին Մեծությանը հայտնվի, որ կարգադրությանը հակառակ այդ մարդկանցից որեւէ մեկը Ուշքիլիսայի ու մյուս վանքերում, որ նրանց սրբավայրերն են, իջևանել ու անօրինականություններ է գործել կամ արգելել նրանց աղոթքն ու [կրոնական] արարողությունները, ապա այդ պատճառ կդառնա նրան պատժելու ու հետ կանչելու համար:

Գրվեց 1124թ. ռաբի' երկրորդ ամսին:

[Հակառակ կողմում]

1) Նորին Մեծության անմիջական թելադրանքով, [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծո ծառա Շահիդուլի», 2) ճիշտ է: 3) գրանցվեց:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 78

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրամանագիրը, որով արգելվում են ոտնձգությունները Էջմիածնի կալվածքների նկատմամբ

Կաթողիկոսական դիվան, բոլ. 1բ, վավերագիր 174, բնագիր, մեծ. 22 x 59 սմ, գիր՝ նասրա'լիղ

[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]⁴¹⁹

Աշխարհասաստ հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Որովհետև սուրբ դրախտում բնակվող միապետի կողմից հրամանագիր էր հրապարակվել 1091թ. ռամազան ամսին⁴²⁰ Ուշքիլիսայի *խալիֆաների* խնդրագրի հիման վրա, ըստ որի մի խումբ խարդախներ ապօրինաբար՝ առանց *շար'ի* հաստատման ու պահանջի զավթել են Ուշքիլիսայի *վակֆերն* ու իրենց ու իրենց սպասավորների *մուլքերը*: Եվ [նոգևորականները] այդ առթիվ խնդրել էին արքայական հրամանագիր հրապարակել, որպեսզի ներկայությամբ պարզելով իրողությունը, վերոհիշյալ *մուլքերը* այն խարդախների ձեռքից վերցնի և իրենց տնօրինմանը հանձնի: [Հրամանագրի] բովանդակության համաձայն Չուխտուր Սաադի *բեկլարբեկը* պարտավոր էր ամենալուսավոր *շար'ի* անդամների Չուխտուր Սաադի *բեկլարբեկը* այն խարդախների ձեռքից վերցնի և իրենց տնօրինմանը հանձնի: [Հրամանագրի] բովանդակության համաձայն Չուխտուր Սաադի *բեկլարբեկը* պարտավոր էր ամենալուսավոր *շար'ի* անդամների ներկայությամբ վերահասու լինել իրողությանը և գործադրել այն, ինչ, որ ըստ սրբազնագույն *շար'ի* կորոշվեր այդ հարցի կապակցությամբ՝ արդարություն հաստատելով և այնպես անելով, որպեսզի ապօրինի յուրացումներ տեղի չունենան:

⁴¹⁹ Նույն կնիքը, որ դրոշմված է վավերագիր 73-ի վրա:

⁴²⁰ Տես վերը վավերագիր 46:

Օրերս իր կարգակիցների մեջ ազնվագույն, քրիստոնյաների առաջնորդ Ուչքիլիսայի Ալեքսանդր կաթողիկոսը բարձրագույն դուռը գալով՝ խնդրեց արքայական ստորագրությամբ: Ուստի վերոհիշյալ պարտադիր հրամանագիրը սկզբից մինչև վերջ արքայական ստորագրությամբ հաստատեցինք և կարգադրեցինք նրա իմաստից ու բովանդակությունից չշեղվել և նրան չհակառակվել: Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* բոլոր գրվածքը կարգադրված համարի և նրան համապատասխան վարվի: Եվ թող այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն ու իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1124թ. ռաբի' երկրորդ ամսին:

[Հակառակ կողմում]

1) Նորին Մեծության անմիջական թելադրանքով, [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծու ծառա Շահդուլի»;

2) ճիշտ է: 3) թող գրանցեն:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 79

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով հաստատվում են

Սեֆյան նախկին շահերի 6 հրամանագրեր

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավերագիր 252, բնագիր մեծ. 26 x 59սմ, գիր՝ շիրասբե, նասսաալի

Շահ Աբասը, թող Ալլահը բարձրացնի նրա տեղը դրախտում

Իմ մեծ պապը, թող հողը նրա վրա թեթև լինի

Իմ հայր շահը, թող Ալլահը նրա հոգին լուսավորի

[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]⁴²¹

Աշխարհասատ հրամանագիրը հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Քանզի օրերս իր կարգակիցների մեջ ազնվագույն, քրիստոնյաների առաջնորդ Ուչքիլիսայի Ալեքսանդր կաթողիկոսը աշխարհի ապավենի դուռը գալով՝ ներկայացրեց ստորև նշվող *հոքմերն* ու *հոքմերի սավադները*, որոնք դրախտաբնակ թագավորների ժամանակներում են հրապարակվել և խնդրեց արքայական ստորագրությամբ դրանք վերահաստատել.

- Դրախտաբնակ աշխարհակալ միապետի 1022թ. շա'բան ամսի⁴²² հրամանագիրը, որ հրապարակվել էր *շիա ուլամաների* [անցկացրած] *ֆաթվայի*

հիման վրա հայերի կողմից Ուչքիլիսային *վակֆ* արված հողային *մուլքերի* մասին, որ ոչ ոք չպետք է *շար'ին* հակառակ դրանք զավթի;

- Բարեբախտ միապետի 1068թ. ռաջաբ ամսի⁴²³ հրամանագիրը՝ հրապարակված հայերի միջև կնքվող առք ու վաճառքի գործարքների վերաբերյալ *շիա ուլամաների* անցկացրած *ֆաթվայի* հիման վրա. այսքանը;

- Վերոհիշյալ միապետի 1069թ. ջումադի երկրորդ ամսին⁴²⁴ *ուլամաների ֆաթվայի* հիման վրա հրապարակված հրամանագրի *սավադը*, այն մասին, որ *զիմմի* հայերի նկատմամբ ոչ ոք չպետք է բռնություն գործի, այսքանը;

- Նորին Մեծություն վերոհիշյալ միապետի կողմից 1071թ. շա'բան ամսին⁴²⁵ *շիա ուլամաների ֆաթվայի* հիման վրա հրապարակված հրամանագրի *սավադը* այն մասին, որ հայերի նվիրատվություն ու *վակֆ* արվածը, [նախկին սեփականատիրոջ] ժառանգները չեն կարող ետ վերցնել, այսքանը;

- Սուրբ դրախտում բնակվող Նորին Մեծություն միապետի 1079թ. սրբազան գի դաադե ամսին⁴²⁶ մահմեդական *ուլամաների ֆաթվայի* հիման վրա հրապարակված հրամանագիրը այն մասին, որ ոչ ոք *զիմմի* բնակչության նկատմամբ բռնություն գործադրելու իրավունք չունի, այսքանը;

- Նորին Մեծություն վերոհիշյալ միապետի 1086թ. ջումադի երկրորդ ամսին⁴²⁷ հրամանագիրը հրապարակված *սադրի միսալի* հիման վրա Ուչքիլիսայի *մուլքերի* վերաբերյալ և ուղղված Չուխուր Սաադի *բեկլարբեկին*, որպեսզի սրբազնագույն *շար'ի* համաձայն բույլ տրվի վանքին տնօրինել իր [մուլքերի] եկամուտները. այսքանը;

Այսպիսով, քրիստոնյաների վերոհիշյալ առաջնորդի խնդրանքով բոլոր վերը ներկայացված *հոքմերն* ու *հոքմերի սավադները* սկզբից մինչև վերջ արքայական ստորագրությամբ վերահաստատեցինք ու կարգադրեցինք ամեն հարցում նրանց բովանդակությանը համապատասխան վարվել և նրանց իմաստից չշեղվել: Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկը* բոլոր գրվածքին համապատասխան վերոհիշյալ *հոքմերն* ու *հոքմերի սավադները* արքայական ստորագրությամբ հաստատված համարի և ամեն հարցում նրանց բովանդակությանը համապատասխան վարվի: Եվ թող այս խիստ կարգադրություն համարեն ու ամեն տարի նոր *ռադամ* չպահանջեն:

Գրվեց 1124թ. ռաբի' երկրորդ ամսին:

[Հակառակ կողմում]

⁴²³ 1658թ. ապրիլի 4 - մայիսի 4: Տե՛ս վերը վավերագիր 4 (ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1ա, վավ. 102):

⁴²⁴ 1659թ. փետրվարի 24 - մարտի 25:

⁴²⁵ 1661թ. ապրիլի 1 - ապրիլի 30:

⁴²⁶ 1669թ. ապրիլի 2-ից մայիսի 2-ը: Տե՛ս վերը վավերագիր 35:

⁴²⁷ 1674թ. սեպտեմբերի 2-ից հոկտեմբերի 1-ը: Տե՛ս ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1բ, վավ. 163:

⁴²¹ Նույն կնիքը, որ դրոշմված է վավերագիր 73-ի վրա:

⁴²² 1613թ. սեպտեմբերի 16-ից հոկտեմբերի 15-ը: Սեֆյան շահ Աբաս Ա-ի հրամանագիրն է, որը հրատարակվել է Հ. Փափազյանի կողմից (Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ II, վավ. 11, էջ 91-92):

1) Նորին Մեծության անմիջական թելադրանքով, [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծու ծառա Շահիդուլլի»։ 2) ճիշտ է։ 3) գրանցվեց։ 4) բող գրանցեն։

[Հայերեն]

Հայերեն]
ԿՈՒՇ Շահ սուլթան Հիւսէյնի տուեալ ռաղամն է, որոյ զվեց *ռաղամն* են ցուցեալ և խնդրեալ են, զի ինքն ևս վասն նոյն բանից տացէ *զոռաղամն*: Եւ շահն տուեալ է զայս *ռաղամն*, յորում գրէ նախ զորպիսութիւն *զոռաղամիցն*, զորս տեսեալ է: Որոց Առաջինն է. մեծ շահ Աբասի տուեալն վասն հողից և այգեաց Սրբոյ Արոտոյս 'ի Ռ-ԻԲ քոին տանկաց: Երկրորդն է. զի Հայոց առևտուրն հախ լիցի, 'ի Ռ-ԿԸ քոին տանկաց: Երրորդն է. զի Էջմիածնայ *մըշին* և *մաղաֆորեան* մի՝ որ ձեռնասմոխ լիցի, 'ի ռձէ քոին տանկաց: Չորրորդն է. զի հայոց նեղութիւն չտան, 'ի Ռ-ԿԹ քոին տանկաց: Այսպէս վկայելով սոցին: Ապա և ինքն *զհորմ* առնէ՝ լինիլ այսպէս: Ի Ռ-ԵԻԴ քոին տանկաց:

ሂ ሀ ሂ ሄ ሆ ሸ ሺ 80

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Երևանի տեղական իշխանություններին այնտեղի հայության հետ

արդարացի վարվել ու ապօրինաբար նրանց չնեղել
Կաթողիկոսական դիվան, բոթ. 14, վավերագիր 253, բնագիր
մեծ. 22.5 x 50.5սմ, գիր՝ շիրաքեն, մատրասալիղ

Ինչ հայր շահիր, բոլ Ալլահիր նրա իրողին լուսավորի
[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]⁴²⁸

Աշխարհաստ հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալի մասին.
Որովհետև 1089թ. սաֆար ամսին⁴²⁹ սուրբ դրախտում բնակվող Նորին
Սեծություն միապետի կողմից հրամանագիր էր հրապարակվել, ըստ որի.
«Երևանի բարձրաստիճան *բեկյարբեկն* ու պատվարժան *շար'ի* անդամները
բարձրագույն հրամանագրի բովանդակությանը ծանոթանալուց հետո
պետք է *գիմմի* բնակչության ու նրանց *մութավալլի*ի հետ նախկին տարինե-
րի պես վարվեն և սրբազնագույն *շար'ին* հակառակ նրանց ներդրումն
չպատճառեն: Եվ այս բոլ ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն ու նրան
չհակառակվեն»:

Օրերս կարգակիցների մեջ ազնվագույն քրիստոնյաների առաջնորդ Ռւչքիլիսայի Ալեքսանդր կաթողիկոսը դիմեց ու խնդրեց վերոհիշյալ հրամանագիրը ստորագրությամբ վերահաստատել: Ուստի նրա խնդրանքով այլ հրամանագիրը [ամբողջությամբ] սկզբից մինչև վերջ արքայական ստորա-

զրոյթյամբ հաստատեցինք ու հրահանգեցինք Չոխտուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկլարբեկին* ու այնտեղի ամենալուսավոր *շար'ի* անդամներին ամեն հարցում հիմանադրի բովանդակությամբ համապատասխան վարվել, նրա խմատից ու բովանդակությունից չշեղվել, ամեն տարի նոր *ռադամ* չպահանջել և այս իրենց պարտականությունը համարել:

Գրվեց 1124թ. ռաբի' Երկրորդ ամսին:

[Հակառակ կողմում]

1) Նորին Մեծության անմիջական բերադրանքով, [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանք է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծո ծառա Շահիդուլի»։ 2) գրանցվեց բարձրագույն *դիվանի բովջիհի սարքարի* կողմից; 3) գրանցվեց *ավարեջեհի դաֆթարում*; 4) բոլ գրանցեն:

[Հայերեն]'

Շահ Սուրբան Հոսեֆին *ռադամն* է վասն սրբոյ Էջմիածնի միաբանիցն և կամ ամենայն Հայոց՝ սակա ննջեցելոց է, իբր թե՛ որպէս որ հայոց ազգի օրինացն նոցա կարգն է, բողէր այնպէս վարեն, խլաֆի հետաք ի նոցանէ շիրաղ մի՛ առնէք և մի՛ խառնվիք օրինացն նոցա:

Ի քիվն տաճկաց ՌՃԻԴ (իբր անպէտ իմն է):

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 81

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է
Զովխուր Սաադի կառավարչին պաշտպանել Էջմիածնի վակֆային

Կալվածքները ոտնձգություններից

Կարողիկոսական դիվան, բոլ. 1գ, վավերագիր 254, բնագիր
մեծ. 27.5 x 60սմ, գիր՝ շիրաքեթ, նասրաալիդ

[Շահ Սուրբան Հոսեյնի կնիքը]⁴³⁰

Աշխարհաստու հրամանագիրը հրապարակվեց, որպեսզի Չուխուր Սաադի *օլթալի* բարձրատիժան *քեկլարքեկը*, շահական ողորմածությամբ փառավորված լինելով, իմանա, որ օրերս կարգակիցների մեջ ընտրյալ և գովելի, ազնվագույն քրիստոնյա, Ուշքիլիսայի Ալեքսանդր կաթողիկոսը տեղեկացրեց, որ Ուշքիլիսայի *փակֆային մուլքերի*, այգիների ու ջրաղացների մասը այնտեղի մարդիկ ապօրինաբար գավթել են: Բայց այս առթիվ [կաթողիկոսը] զրոյթյուններ ունի, ուստի խնդրեց, որպեսզի Նորին Գերազանցությանը կարգադրվի այնտեղի պատվարժան *շար'ի* անդամների ներկայությամբ պարզել այդ իրողությունները և վերոհիշյալ *փակֆային մուլքերը* ապօրինի գավթողներից ետ վերցնել ու իրենց տալ: Երբ արքայական *ռադամի* բովանդակությանը ծանոթանա, քող ամենալուսավոր *շար'ի* անդամ-

⁴²⁸ Նույն կնիքը, որ դրոշմված է վավերագիր 73-ի վրա:

429 1678. մարտի 25-ից ապրիլի 23-ը:

⁴³⁰ Նույն կնիքը, որ դրոշմված է վավերագիր 73-ի վրա:

Ներքին գործերի նախարար Վահագն Կարամյանը հանգամանորեն այդ իրողությունները պարզվել և վերաբերվելով *վակցինային մոլորեթը* նրանց ապօրինի տեղերից ետ վերցնելու ու հիշյալ կաթողիկոսին հանձնելու: Եվ բոլոր այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն ու այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1124թ. ռաբի' երկրորդ ամսին:

[Հակառակ կողմում]

1) Նորին Մեծության անմիջական թելադրանքով, [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծու ծառա Շահիդուլի»; 2) ճիշտ է; 3) թող գրանցեն, 4) գրանցվեց:

[Հայերեն]

Շահ Սուրբան Հիսուսինի *ռադամն* է, զոր ըստ արգայի Ջուդայեցի Աղեքսանդր կաթողիկոսին վասն սրբոյ Արոտոյս *վախտայ մըքերին* է տուեալ, թէ՛ ով որ յայնցանէ կաբրով զարօ արած լինի, *խալիֆայն* յետս առցէ և զարեցէ: Խանին ևս զրէ վասն աշտրիկ զպատուէր, զի օգնեցէ հոգևոր տերին և մի՛ ոմնք բողոցու ձեռնամուխ լինի սրբոյ Արոտոյս *վախտայ մըքերին*: Ի բոլին տանկաց ՌճԻԴ:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 82

Շահ Սուրբան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որ կարգադրում է Շիր-
վանի թեմը ճանաչել Էջմիածնի անմիջական ենթակայության տակ

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. Լգ, վավերագիր 255, բնագիր

մեծ. 25.5 x 85սմ, գիր՝ շիքասթե, նասրաալիղ

Շահ Սաֆին, թող Ալլահը նրան արժանացնի իր առատ ողորմածությանը

Իսկ մեծ պապը, թող հող նրա վրա թեթև լինի

[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]⁴³²

Աշխարհաաստ հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Որովհետև Նորին Մեծություն դրախտաբնակ միապետի կողմից 1060թ. ռաբի' երկրորդ ամսին⁴³³ վերահաստատված Նորին Մեծություն դրախտաբնակ բարեբախտ տիրակալի *փարվանչեն* էր հրապարակվել հետևյալ բովանդակությամբ. «Շիրվան, Շամախու հայերը տեղեկացրեցին, որ հին ժամանակներից ի վեր նրանց կաթողիկոսը Ուլքիլիսայի կաթողիկոսն⁴³⁴ է եղել, բայց այժմ մի խումբ անձիք ապօրինաբար միջամտում են այնտեղի հայերի կաթողիկոսության գործերին: Ուստի կարգադրվեց, որ եթե հնուց ի վեր Ուլ-

⁴³¹ Նույն քրթապանակի վավերագիր 239-ը նրա պատճենն է:

⁴³² Նույն կնիքը, որ դրոշմված է վապերագիր 73-ի վրա:

432 Նույն կնիքը, որ դրոշմված է վաղերագիր 73-ի վրա:
433 1650թ. ապրիլի 3 - մայիսի 2-ը: Նշված հրովարտակը հրատարակվել է (տեսն Հ. Դ. 42 եւ 147-8):

⁴³³ 1650թ. ապրիլի 3 - մայիսի 2-ը: Նշված հրովարտմանը հիմնարկում է Փափազյան, նշվ. աշխ., հրովարտականեր, պրակ II, վավ. 42, էջ 147-8):

⁴³⁴ Տեքստում գրված է. «Ուչքիլիսայի համայնքից է եղել»:

քիլիսապի կաթողիկոսն է եղել վերտիշյալ հայերի առաջնորդը, ապա ոչ ոք, հատկապես Գամճասարի կաթողիկոսը չպետք է հրամանին ու կարգին հակառակ միջամտի այնտեղի հայության [գործերին]⁴³⁵։ Եվ բոլ վարվեն հին կարգին համապատասխան, ոչ ոք անօրինականություններ չգործի, այլ բոլի տան նրանց նախկինի պես լինել Ուշքիլիսապի կաթողիկոսի [ամմիջական] ենթակայության տակ։ Այնտեղի *բեկյարբեկն* ու *քալանդարը* պարտավոր են անհրաժեշտ օգնություն ցուցաբերել ու ոչ մեկի բոլի չտալ սույն գրության բովանդակությանը հակառակվել։ Եվ բոլ վախենան բողոքից, որի համար պատասխանատվության կկանչվեն»։

Օրերս կարգակիցների մեջ ազնվագույն, քրիստոնյաների առաջնորդ Ռուբիլիասյի Ալեքսանդր կաթողիկոսը բարձրագույն դուռը գալով՝ խնդրեց Մեր արքայական ստորագրությունը [ի հաստատումն այդ հրամանագրի]: Ըստ այդմ կարգադրեցինք, որպեսզի վերոհիշյալ հայերը նշված պարտադիր *փարվանչեն* [ամբողջությամբ] սկզբից մինչև վերջ արքայական ստորագրությամբ վերահաստատված համարեն և վարվեն հիմ կարգին համապատասխան: Վերոհիշյալ *մահալների բեկյարբեկի* ու մեծահոգի *հաքիմների վաթիլները* պարտավոր են օրինական օգնություն ցուցաբերել և ոչ մեկին ըմբոստանալու հնարավորություն չտալ: Եվ բոլ այս ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն ու ամեն տարի նոր *ռադամ* չափահանջեն:

Գրվեց 1124թ. ռաբի' երկրորդ ամսին:

[Հակառակ կողմում]

1) Նորին Մեծության անմիջական քեփաղաքով, [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծու ծառա Շահիդուլի»: 2) ճիշտ է:

[Հայերեն]

ԿԹ Շահ Սուրբան Հիսեխնի *ռադամն* է, զոր տուեալ է Աղէքսանդր կարողիկոսին Ջողայեգոյ, զի արզ են արաբեալ Շահին ժողովուրդն Շամախու և Շիրվանու, քէ

[illegible]

որպես յառաջ եղեալ ենք մէք հպատակ սրբոյ Էջմիածնի և գնոսիրակոթիւն մեր նորին կաթողիկոսացն ենք տուեալ, նոյնպէս կամիմք և այժմ ըստ իշխանութեան Էջմիածնի լինիլ և Գանձասարոյ կաթողիկոսն 'ի վերայ մեր մի իշխեսցէ: Վասնորոյ և Շահն զայս *նաղամս* տուեալ է սաստիկ հրամանաւ, զի այսպէս լիցի: 'Ի բոլին տաճկաց Ռ-ՃԻԴ:

ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ 83

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը իրանահպատակ
հայության շրջանում միախոհերների գործունեությունը
սահմանափակելու մասին

Կարողիկոսական դիման, բոլ. 14, վավերագիր 247, բնագիր
մեծ. 25.5 x 70.5սմ, գիր՝ շիրաքե, նասրաալի

[Շահ Սուլթան Հոսեյնի կնիքը]⁴³⁶

Աշխարհաստատ հորամանագիրը հյուսպարակվեց հետևյալի մասին:
Ինչպես օրերս [հայ] քրիստոնյաների առաջնորդ Ուշքիլիսայի Ալեք-
սանդը կաթողիկոսը տեղեկացրեց, սրանից առաջ նրա խնդրագրի հիման
վրա, 1122թ. ռաբի՝ երկրորդ ամսին արքայական *փարվանջն*⁴³⁷ էր հրապա-
րակվել, որպեսզի պաշտպանության տակ գտնվող երկրների *ամիրները*, *հա-
քիմները*, *վեզիրներն* ու *ամիրները* այսուհետև բույլ չտան *ֆարանգիներից* ու
սյատրիներից որևէ մեկին միջամտել հայերի հավատի [խնդիրներին], խրա-
խուսել նրանց կողմից իրենց դավանանքի ընդունումը, նրանց երեխաներին
ու պատանիներին իրենց եկեղեցիներն ու դպրոցները տանել, իրենց հավա-
տով կրթել, նրանց կանանց հետ ամուսնանալ, նրանց բնակության վայրում
եկեղեցի կառուցել, տուն ու *մուրք* գնել ու այնպես վարվել, որի հետևանքով
հայոց հավատը *ֆարանգիների* հավատի հետ կփոխեն ու վնաս կպատճա-
ռեն նրանց: Թագավորանիստ Թավրիզում բնակվող *սյատրիները* 1124թ.
ռաբի՝ առաջին ամսին⁴³⁸ *ռադամ* էին ձեռք բերել, որպեսզի կարողանան հա-
յերի հետ նախկինի պես վարվել: Այնուհետև [պատրիները] Նորին Գերա-
զանցություն վերոհիշյալ *օլթայի բեկլարբեկի նայեբին* դիմելով՝ 25 հայերից
50-ական *թուման իրթիզամ* են զանձել այն բանի համար, որ [վերջիններս]
արգելել են հայերին *սյատրիների* տներն ու եկեղեցիները հաճախել: Այս
դեպքը հայերի մեջ իրարանցում առաջ բերեց, և քանի որ այն հակառակ է
արքայական հրովարտակին, խնդրեց այն վերահաստատող *ռադամ* [շնոր-
հել], որպեսզի հիշյալ *սյատրիները* արքայական *փարվանջին* համապա-
տասխան վարվեն՝ նրա իմաստից ու բովանդակությունից չշեղվեն, վերը

նշված արարքները չգործեն, իրենց չնեղեն ու հայերից բռնագանձված *խլի-գամները* նրանց ետ վերադարձնեն:

Համապատասխանաբար, քանի որ *Ֆարանգիները* վերոհիշյալ պահանջները հայերից պայծառ *շարիաթին* հակառակ են, ուստի կարգադրեցինք, որպեսզի պաշտպանության տակ գտնվող երկրների *վալիները, բեկյարբեկերը, մեծ ամիրները, հաքիմները, վեզիրները, դարուղաները, մեծահոգի ամիլները, դիվանի* գործերի *մուքասադդիներն* ու *մուքաշիրները* սրանից առաջ այս առթիվ հրապարակված նախկին արքայական *փարմանչեի* բովանդակությունը ամեն առումով անքերի կերպով կատարեն, նրա իմաստից չշեղվեն և ամեն հարցում նրան համապատասխան վարվելով՝ ոչ մեկին արքայական *փարմանչեի* բովանդակությանը հակառակվելու հնարավորություն չտան: Այսուհետև չպետք է բույլ տան *պատրիներից* ու *Ֆարանգիներից* ոչ մեկին, անբիժ *շարիմ* հակառակ, հայերին նեղել, նրանց երեխաներին մոլորեցնել ու դավանափոխ անել կամ էլ նրանց կանանց բռնությամբ կնուխյան առնել: Եվ եթե պաշտպանության տակ գտնվող երկրներում, հատկապես քազավորանիստ Սլահանում, Թավրիզում, Գորջեսթանում, Գանձակում, Ղարաբաղում, Շիրվանում, Չուխուր Սաադում ու Համադանում բնակվող *պատրիներն* ու *Ֆարանգիները* հիշյալ արարքները գործեն և հայ քրիստոնյաների վերոհիշյալ առաջնորդը, Մովսես *խալիֆան*, մյուս *խալիֆաներն* ու քահանաները այդ մասին տեղեկացնեն, ապա պետք է արգելեն ու բույլ չտան *Ֆարանգիներին* որևէ կերպ միջամտել հայերի հավատի գործերին ու սովորույթներին, նրանց երեխաներին ու պատանիներին գայթակղել կամ նրանց հարկադրել ընդունել *Ֆարանգիների* դավանանքը, այլ պետք է բույլ տան, որպեսզի նրանք ամեն հարցում իրենց հավատին ու սովորույթներին համապատասխան վարվեն: Ոչ ոք չպետք է արգելի նրանց [հայերի] դավանանքը: Եվ այս հարցում թող ամեն կերպ օրինական օգնություն ցուցաբերեն հայերին ու բույլ չտան, որպեսզի նրանցից այն մի քանիսը, որ ներկայումս *Ֆարանգի* են դարձել, *պատրիների* եկեղեցիները և տոբթի գնան ու նրանց հետ շփվեն: Եթե որևէ մեկը այս հրամանին հակառակ վարվի, ապա թող նրան պատժեն: Այս բոլոր ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն, նրա կատարման հարցում ջանք չխնայեն ու չթերանան:

Գրվեց 1124թ. ողորմած շափալ ամսին⁴³⁹:
[Հակառակ կողմում]

၆၁၆:

Ազգիություն, փառքի ու բախտի հանգրվան, փառահեղ ու վսեմաշուք, խալիլ-ֆայակյան տերության հզոր հենասյուն, հարատևող հզորություն ունեցող պետության ամուր հիմք, միապետական ահեղ թագավորության հենարան, իմաստուն ու բարձրաստիճան *էքեմաղ-ուղ-դովլեի* գրության հիման վրա. 1) [կնիք]. «Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու

⁴³⁶ Նույն կնիքը, որ դրոշմված է վավերագիր 73-ի վրա:

437 Տե՛ս մերո՞ր վապերազիր 71:

438 1712թ. ապրիլի 8 - մայիսի 8:

⁴³⁹ 1712թ. նոյեմբերի 1-ից 30-ը:

արդար օրենքը, ասածն ծառա Շահուրդի: 2) ճիշտ է: 3) գրանցվեց բարձրագույն *դիվանի բովոյիսի սարքարի* կողմից, [կնիք]։ «Մոհամմադի տոհմի ծառա Հաշեմ»: 4) գրանցվեց *նազարարի դաֆթարում*: 5) գրանցվեց *խալխաի դաֆթարում*, [կնիք]։ «Ապավինում եմ Ալլահին, նրա ծառա Մոհամմադ Ասքյար»: 6) գրանցվեց *սարխարի դաֆթարում*։

[Հայերեն]

ՇԸ Շահ Սուլթան Հիսեյինին է, գոր տունայ է Աղթասնդր կաթողիկոսին Ջողայեցույ վասն *ֆռանկ պատրեազ*, զի մի իշխեսգեն գիայս ֆռանկացուցանել, մտանել ի տունս նոցին, և զմանկունս նոցա դպրոցս իրեանց տանուլ, և գորենս իրեանց ուսուցանիլ...⁴⁴⁰

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 84

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712/1713թթ. հրովարտակը, որով Ալեքսանդր կաթողիկոսին թույլ է տրվում գնալ Օսմանյան Թուրքիա՝

հանդիպելու այնտեղի հայերին

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավերագիր 245, բնագիր մեծ. 23 x 74սմ, գիր՝ նասրապիղ, շիրաքե

[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]⁴⁴¹

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Որովհետև օրերս իր կարգակիցների մեջ լավագույն Ուշքիլիսայի Ալեքսանդր կաթողիկոսը տեղեկացրեց, որ Ռումի⁴⁴² *վիրայերում* բնակվող հայության մեջ հետևյալ կարգը կա, որ *նոգուրաթ* վճարեն Ուշքիլիսայի միսրաբության ապրուստի [ապահովման] համար: Մյնչդեռ այն ժամանակվանից ի վեր, ինչ նա կաթողիկոս է դարձել, վերոհիշյալ հայերին տեսնելու գնացած չլինելու պատճառով վերջիններս իրենց մշտական *նոգուրաթ* չեն ուղարկել: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է, որպեսզի նա [կաթողիկոսը], իր փոխարեն տեղապահ նշանակելով, գնա այդ ժողովրդին տեսնելու: Եվ խնդրեց, որ թույլտվություն տանք և Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկյարբեկի* կարգադրենք, որպեսզի նրա տեղապահին ինչպես հարկն է օժանդակի և ոչ մեկին թույլ չտա իր մեկնելուն խոչընդոտել:

Հետևաբար, իր խնդրանքով կաթողիկոսին թույլտվություն տվեցինք ու կարգադրեցինք, իր փոխարեն Ուշքիլիսայում տեղապահ նշանակելով, գնալ վերոհիշյալ հայերին տեսնելու: Եվ ոչ որ չպետք է նրան այդ հարցում խոչընդոտի ու խանգարի, իսկ Չուխուր Սաադի բարձրաստիճան *բեկյարբեկ*

պետք է նրա տեղապահին անհրաժեշտ օգնությունը ցուցաբերի՝ թույլ չտալով որևէ մեկին խանգարել ու կարգադրության հակառակվել:

Գրվեց 1124թ. սրբազան զի հեջջե ամսին⁴⁴³:

[Հակառակ կողմում]

Նա է:

Վեզիրության, փառքի ու բախտի հանգրվան, փառահեղ ու վսեմաշուք, խալիֆայական տեղության հզոր հենասյուն, հարատևող հզորություն ունեցող պետության ամուր հիմք, միապետական անեղ բազմություն հենարան, իմաստուն ու բարձրաստիճան *Լեթմադ-ուդ-դուլլեի* գրության հիման վրա, [կնիք]։ Չկա աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, ասածն ծառա Շահուրդի: ճիշտ է:

[Հայերեն]

Հոգևոր տեղի Հորմացտուն գնալոյ ռադամն շահ Հիսեյինին է 1124:

Շահ Սուլթան Հիսեյինին արգ առնե Ջողայեցի Աղթասնդր կաթողիկոսն և խնդրե ըզհրաման վասն յօմանցոց երկիրն գնալոյ և շրջագայելոյ, և խնդրե, զի զով որ և դնիցե յաստ տեղապահ, մի՛ որ գնա խռուեցե: Գրե շահն զհրաման զի գնացե: Եւ ի խանին պատեր գրե՝ մուդայեթ լինիլ տեղապահին և սրբոյ Արոոյս ամենայնի: Ի Ռ-ՇԻԳ-րուին տաճկաց:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 85

Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1716թ. հրովարտակը, որ հաստատում է Էջմիածնի Աստվածատուր կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները

Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավերագիր 269, բնագիր մեծ. 26 x 52.5սմ, գիր՝ նասրապիղ, շիրաքե

[Շահ Սուլթան Հուսեյնի կնիքը]⁴⁴⁴

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Քանզի օրերս պաշտպանության տակ գտնվող երկրներում ու այլուր բնակվող բոլոր հայերն ըստ իրենց կարգի առանձին համախոսական կազմեցին, որպեսզի Ուշքիլիսայի կաթողիկոսությունը հանձնվի իր կարգակիցների մեջ լավագույն Աստվածատուր կաթողիկոսին⁴⁴⁵, ուստի Կապիկի տարվա սկզբից Ուշքիլիսայի կաթողիկոսությունը, ինչպես նախկին կաթողի-

⁴⁴³ 1712թ. դեկտեմբերի 30 - 1713թ. հունվարի 28-ը:

⁴⁴⁴ Նույն կնիքը, որ դրոշմված է վավերագիր 73-ի վրա:

⁴⁴⁵ Տ. Աստվածատուր Ա Համադանցին ամենայն հայոց կաթողիկոս է օծվել 1715թ. մայիսին և մահացել է 1725թ. հոկտեմբերի 10-ին (Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, հ. Բ, էջ 3243, 3286):

⁴⁴⁰ Հայերեն գրության մնացած մասը վնասված է:

⁴⁴¹ Նույն կնիքը, որ դրոշմված է վավերագիր 73-ի վրա:

⁴⁴² Օսմանյան Թուրքիա:

կոսի վերաբերությամբ էր, վերոհիշյալ ընտրյալին շնորհեցինք, որպեսզի ամեն հարցում նախկին կաթողիկոսների *ռադամների* բովանդակության համաձայն վարվի ու նրանցից չշեղվի: Պաշտպանության տակ գտնվող երկրների հայերը թող, գրվածին համապատասխան, վերոհիշյալին Ուշքիլիսայի կաթողիկոս ճանաչեն: Մեծ *մուսթովֆիները* թող հրամանագիրը հարատևող մատյաններում գրանցեն ու գործադրեն:

Գրվեց 1128թ. սրբազան գի հեջջե ամսին⁴⁴⁶:

[Հակառակ կողմում]

Նորին Մեծության անմիջական թելադրանքով, [կնիք]. «Չկա Աստված բացի Ալլահից, նրանն է իշխանությունն ու արդար օրենքը, աստծու ծառա Ֆաթհալի»: թող գրանցեն:

[Հայերեն]

Աստվածատուր կաթողիկոսի կաթողիկոսութեան համար: Շահ Սուլթան Հիսեյնի *ռադամն* է վասն կաթողիկոսութեան Աստվածատուր կաթողիկոսի ՚ի բոլին տանկաց Ռ-ՇԻԸ:

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 86

Շահ Թահմասալ Բ-ի 1720թ. հրամանագիրը, որով արգելում է նոր մահմեդականացած հայերին հավակնություններ ունենալ իրենց ազգական հայերի ունեցվածքի նկատմամբ առանց մի շարք դատական ու վարչական ատյաններում իրենց իրավունքները հաստատելու
Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավերագիր 330, բնագիր, մեծ. 23 x 51սմ, գիր՝ շիրասքե

[Շահ Թահմասալ Բ-ի կնիքը]. «Հանուն ողորմած և գթառատ Ալլահի, սրբության շահի ծառա Թահմասալ Բ 1135»

Աշխարհասատ հրամանագիրը հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Քրիստոնյա մեծանունների առաջնորդ Ուշքիլիսայի Աստվածատուր կաթողիկոսը Նորին սրբազնագույն Մեծությանը տեղեկացրեց, որ հայերից որոշ անձիք, արժանանալով մահմեդականությունն ընդունելու պատվին, իրենց հայրերի մյուս զավակների ու ազգականների հետ, որոնք հայ են, վեճ են սկսում ու անօրինականություններ գործելով՝ նեղություն պատճառում նրանց: Եթե նրանցից որևէ մեկը մահանում է, նրա ունեցվածքն ու *մուրքերը* խլում, տանում են⁴⁴⁷: Այդ պատճառով հայ վաճառականների մեծ մասը

⁴⁴⁶ 1716թ. նոյեմբերի 16 - դեկտեմբերի 16:

⁴⁴⁷ Շիաների մոտ գոյություն ունեւ այսպես կոչված Իմամ Ջաֆարի օրենքը, ըստ որի զինմի ռայաթների մահմեդականացած ազգականները իրավունք ունեին իրենց

Ռումի և Ֆարանգի *վիլայեթներում* մնալով, իր հայրենիք չի վերադառնում: Խնդրեց արքայական *ռադամով* կարգադրել, որպեսզի այսուհետև *ջադիդ-ուլ-խալամներից* ոչ ոք այդ խնդիրների շուրջ հայերի հետ վեճ չսկսի ու անօրինականություններ չգործի: Ուստի կարգադրեցինք, որպեսզի այն *ջադիդ-ուլ-խալամները*, որոնք հայերի հետ վեճ ու կռիվ կունենան, մինչև որ իրենց պահանջը բարձրագույն պալատում՝ տեղի *բեկլարբեկերի*, *հաքիմների* կամ *ամիրի* ներկայությամբ չհաստատեն, հայերին չնեղեն: Շար՛ի [դատական ատյանում] իրենց պահանջը հաստատելուց հետո էլ տվյալ *մահալի քյադ-խուդաների*, *հաքիմի* ու հեղինակավոր անձանց կնիքներով հաստատված գրություն ու հավաստի վկայական պետք է ուղարկեն բարձրագույն պալատ, որի հիման վրա արքայական *ռադամ* կհրապարակվի և չպետք է ինքնագրով կերպով իրենց պահանջած գումարը ստանան: Եթե *վիլայեթների բեկլարբեկերը*, *հաքիմներն* ու *ամիրները* վերոհիշյալ հրամանին հակառակ վարվեն, վերոհիշյալ կաթողիկոսը պետք է տեղեկացնի և նրանք պատասխանատվության կկանչվեն: Այս թող ընդունեն որպես խիստ կարգադրություն, այս ուղղությամբ ջանք չխնայեն և հրամանին չհակառակվեն: Բարձրագույն *դիվանի* մեծահոգի մեծ *մուսթովֆիները* թող վերոհիշյալ պարտադիր *ռադամը* հարատևող մատյաններում գրանցեն ու ամեն տարի նոր *ռադամ* չպահանջեն:

Գրվեց 1136թ. ջումադի առաջին ամսին⁴⁴⁸:

[Հակառակ կողմում]

1) Նորին Մեծության անմիջական թելադրանքով, [կնիք]. «Չկա աստված բացի ողորմած տեր Ալլահից»: 2) գրի առնվեց, [կնիք]. «Ով ամենագոր Ալլահ, *խմամ* Հուսեյն» 3) ճիշտ է, [կնիք]. «Չկա աստված բացի ամենագոր Ալլահից, աստծու ծառա Մահամմադ...»: 4) գրվեց, [կնիք]. «Հանուն ողորմած ու գթառատ Ալլահի...»:

[Հայերեն]

Շահ ... *ռադամն* է. գոր գկնի արգալի Աստվածատուր կաթողիկոսին տուեալ է գի տանկացեալըն յազգականաց խրեանց գրան ինչ մի՝ պահանջեսցեն: Ռ-ՇԼԶ:

քրիստոնյա ազգականների ունեցվածքը ամբողջովին գրավելու և նրանց խալատ գրկելու ժառանգությունից:

Այս առթիվ բազմաթիվ բողոքագրերի և դատական պրոցեսների ստվար գործեր կան պահպանված: Այդ գործերի ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ մասնակի բացառություններով, ժառանգության խնդրում միշտ էլ առաջնությունը տրվում էր մահմեդականություն ընդունած ժառանգներին (Հ. Փափագյան, Սեֆյան Իրանի ասիմիլյատորական քաղաքականության հարցի շուրջը, Բանբեր Մատենադարանի, Երևան, 1956, № 3, էջ 87-88):

⁴⁴⁸ 1724թ. հունվարի 27 - փետրվարի 26:

Շահ Թահմասալ Բ-ի 1730թ. հրամանագիրը, որով Մոհամմադ
Հուսեյնը նշանակվում է Վարանդայի մելիք
Կաթողիկոսական դիվան, բղթ. 2ր, վավերացիր 173, պատճեն,
մեծ. 22.5 x 35սմ, գիր՝ խստոր

[Շահ Թահմասալ Բ-ի կնիքի պատճեն]. «Սրբության շահի ծառա
Թահմասալ»

Աշխարհասաստ հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալ կապակցությամբ.

Խոզի տարվա չորրորդ ամսի սկզբից Վարանդա *մահալի* մելիքությունը շնորհեցինք բարձրաստիճան Մելիք Մոհամմադ Հուսեյնին, որպեսզի ինչպես հարկն է այդ գործը ստանձնելով, նրա պարտականությունները առանց քերացման կատարի, *ռայաքների* հետ, որոնք ամենագոր Արսրչի որոնումների արժեքավոր ձեռքբերումն են. լավ վերաբերվի՝ այնպես անելով, որպեսզի բոլորը նրա բարի արարքներից գոհ ու շնորհակալ լինեն և բարի օրհնանք հղեն սրբազնագույն էությանը: Վերոհիշյալ *մահալի քաղխտղաներն* ու *ռայաքները* հիշյալ բարձրաստիճան պաշտոնյային պետք է այնտեղի *մելիք* ճանաչեն, նրա օրինավոր խոսքին ու կամքին, որ ուղղված կլինի *մահալի* շենացմանը և *դիվանի* ունեցվածքի հարստացմանը, չհակառակվեն: Թող մեծ *մուսթովֆիները* այս *ռադամ*-շնորհագիրը հարատևող մատյաններում գրանցեն և այն իրենց պարտականությունը համարեն:

Գրվեց 1142թ. սրբազան գի հեջջե ամսին⁴⁴⁹:

[Հակառակ կողմում]

копия от грамоты Тахмаси Шаха.

Շահ Թահմասալ Բ-ի 1731թ. հրովարտակը, որ հաստատում է
Էջմիածնի Աբրահամ Խոշաբեցի կաթողիկոսի կաթողիկոսական
իրավունքները

Կաթողիկոսական դիվան, բղթ. 1գ, վավերացիր 331, բնագիր
մեծ. 58 x 37սմ, գիր՝ նասրապիղ, շիրասբե

[Շահ Թահմասալ Բ-ի կնիքը]. «Հանուն ողորմած և գթառատ Ալլահի,
սրբության շահի ծառա Թահմասալ Բ 1137»

Աշխարհասաստ հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Երբ օրերս Նորին Մեծության բարեբախտ [արքայական] շքախմբը երկնային տիրոջ ու սուրբ *իմամների* առաջնորդի⁴⁵⁰ ողորմությամբ, բող Ալլահը նրանց օրհնի, հաղթանակով ու հաջողությամբ մտավ Չուխուր Սաադի *օլթան*, քրիստոնյա մեծանուն ու փառաբանյալ անձանց մեջ գովելի, Ուշքլիսայի Աբրահամ կաթողիկոսը⁴⁵¹ այնտեղի բոլոր քահանաների, այլ միաբանների ու հայ բնակչության հետ, հնուց ի վեր առաքյալների հիմնած այս շենքի հանդեպ իրենց ունեցած նվիրվածությանը, զաղափարական միասնությանն ու հնազանդությանը համապատասխան, բոլորն իրենց կարգով մեծ քաղաքավարությամբ եկան արքայական նժույգին ընդառաջ՝ արժանանալով շահական ունեատեղին համբուրելու պատվին: Քանի որ մեծ մարգարե օրհնյալ Հիսուսի հաղթական հոգուց օգնություն էինք խնդրել, փառք Բարձրյալ Ալլահին, որ նրա վեհ ու անբիծ հոգու շնորհով և կաթողիկոսի, մյուս հոգևորականների ու բարեկամների օրհնությամբ ամենուր մեծ հաղթանակներ ձեռք բերեցինք: Եվ նրանք ամեն հարցում անհրաժեշտ օժանդակություն ցուցաբերեցին ու ծառայություններ մատուցեցին: Որովհետև Մեր արքայական Մեծությանը հայտնի դարձավ նրանց նվիրվածությունն ու հավատարմությունը [շահին]՝ Խոզի տարվա 11-րդ ամսի սկզբից Ուշքլիսայի կաթողիկոսությունը, ինչպես նախկին կաթողիկոսների վերաբերությամբ էր կատարվել, վերոհիշյալին շնորհեցինք, որպեսզի ինչպես հարկն է այդ գործը ստանձնի ու նրա պարտականությունները կատարի և Մեր արքայական Մեծության կողմից ուղարկված *նոզուրաքը* ծախսի իր կարիքների համար՝ մշտապես հայցելով աստծո, սուրբ հոգու ու նրա առաքյալների օգնությունը, նաև նրանց օրհնանքներն ուղղված սրբազնագույն էությանը: Այնտեղ բնակվող քահանաները, ճգնավորներն ու քրիստոնյա հայ բնակիչները բող վերոհիշյալ գովելիին Ուշքլիսայի կաթողիկոս ճանաչեն, նրա օրհնական խոսքին ու կամքին, որ համընկնում է մշտնջենական պետության նպատակներին, չհակառակվեն, հնազանդ լինեն և այդ դիրքին վերաբերող գործերը բացառապես նրան վերապահեն: Հիշյալ *օլթայի* բարձրաստիճան մեծ *ամիր ալ-ումարա բեկլարբեկը*, այնտեղի *ամիրներն* ու *մուրաշիրները* բող հարգեն ու հովանավորեն հիշյալ կաթողիկոսին, ամրացնեն նրան իր դիրքում: Բարձրագույն *դիվանի* մեծ ու ողորմած *մուսթովֆիները* այս շնորհագիր *ռադամը* բող հարատևող մատյաններում գրանցեն և կեղծիքից զերծ պահեն: Եվ ամեն տարի բող նոր *ռադամ* չպահանջեն ու այն իրենց պարտականությունը համարեն:

⁴⁵⁰ Խոսքը Ալիի մասին է:

⁴⁵¹ Աբրահամ Բ Խոշաբեցին ամենայն հայոց կաթողիկոս է օծվել 1730թ. մարտին, մահացել է 1734թ. նոյեմբերի 11-ին (Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, հ. Բ, էջ 3323, 3332):

Գրվեց 1143թ. բարեբախտ ու հաղթական ավարտ ունեցող շավալ ամսին⁴⁵²։

[Հակառակ կողմում]

Նորին Մեծության անմիջական թելադրանքով, [կնիք]. «Հանուն ողորմած ու գթառատ Ալլահի, 1139»։

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 89

Շահ Թահմասպ Բ-ի 1731թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Չուխուր Սաադի կառավարչին արգելել նոր մահմեդականացած հայերին ժառանգության վեճ սկսել իրենց հարազատների հետ

Կարողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավերագիր 333, բնագիր մեծ. 14.5 x 25սմ, գիր՝ շիրաքև

[Շահ Թահմասպ Բ-ի կնիքը]. «Սրբության շահի ծառա Թահմասպ Բ, 1139»

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Ուշքիլիսայի հայության հանդեպ ունեցած արքայական առատ ողորմածությամբ կարգադրեցինք, որ վերոհիշյալ ժողովրդից յուրաքանչյուր, ով արժանանում է իսլամն ընդունելու պատվին, չպետք է դրա հիման վրա իր ազգական քրիստոնյա մահացած անձանց ժառանգների հետ ժառանգության վեճ սկսի ու իր քրիստոնյա ազգականներին նեղի։ Չուխուր Սաադի *օրքայի* բարձրաստիճան մեծ *ամիր ալ-ումարա բեկլարբեկն* ու *ամիրները* թող զրկվածը կարգադրության համարելով, թույլ չտան, որ որևէ մեկը վերոհիշյալ ժառանգության պատճառով հիշյալ ժողովրդին նեղություն պատճառի։ Եվ թող այս իրենց պարտականությունը համարեն։

Գրվեց 1143թ. շավալ ամսին։

[Հակառակ կողմում]

Նորին Մեծության անմիջական թելադրանքով, [կնիք]. «Հանուն գթառատ և ողորմած Ալլահի, 1142»։

[Հայերեն]

Շահ Թահմազի *քուխսամն* է. ով որ թուրքանայ՝ ազգականաց ինչ չքհասնի միայն հաւատն իրեանց բաական է։ Ի թուին տանկաց Ռ-ճԽԳ (ՀԷ)։

Վ Ա Վ Ե Ր Ա Գ Ի Ր 90

Շահ Թահմասպ Բ-ի 1731թ. հրամանագիրը, որով վերահաստատվում են նախկին շահերի կողմից Էջմիածնին տրված բոլոր հրամանագրերը

Կարողիկոսական դիվան, թղթ. 1գ, վավերագիր 334, բնագիր մեծ. 16.5 x 30.5սմ, գիր՝ նասրա՛լի

[Շահ Թահմասպ Բ-ի կնիքը]. «Սրբության շահի ծառա Թահմասպ Բ, 1139»

Աշխարհասատ հրամանագիր հրապարակվեց հետևյալի մասին.

Քրիստոնյա հոգևորականների մեջ լավագույն և Հիսուսի ծառաների առաջնորդ Ուշքիլիսայի Աբրահամ կաթողիկոսի ու վերոհիշյալ վանքի քահանաների, միաբանների ու մյուս քրիստոնյաների հանդեպ ունեցած շահական ողորմածությամբ վանքի ու նրա համայնքի գործերին վերաբերող և նրանց մոտ եղած դրախտաբնակ շահերի, թող Բարձրյալ Ալլահը նրանց հոգիները լուսավորի, կողմից հրապարակված բոլոր *ռադամները*, *հորմերն* ու *ֆերմանները*, այնպես, ինչպես, որ նրանք հրապարակվել են, արքայական ստորագրությամբ հաստատեցինք և կարգադրեցինք, որպեսզի որևէ մեկը նրանց իմաստից ու բովանդակությունից չշեղվի։ Բարձրագույն *դիվանի* մեծահոգի *մուսրովֆիները* թող այս *ռադամ* - շնորհագիրը հարատևող մատյաններում գրանցեն, փոփոխություններից զերծ պահեն, ամեն տարի նոր *ռադամ* չպահանջեն և այն իրենց պարտականությունը համարեն։

[Գրվեց] 1143թ. ողորմած շավալ ամսին։

[Հակառակ կողմում]

Նորին Մեծության անմիջական թելադրանքով, [կնիք]. «Հանուն ողորմած ու գթառատ Ալլահի, 1142»։

[Հայերեն]

Ինչ *ռադամ*, որ ունիմք շահ Թահմազի տված *ռադամն* է։ Ընդունելի լիցի⁴⁵³։

⁴⁵³ Երկու պարբերություն զրկված ջնջված է։

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն
ՀԱՐԿԱՅԻՆ, ՍՈՅԻԱԼԱԿԱՆ, ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԵՎ ԱՅԼ
ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ⁴⁵⁴

Արվար-ե ջամ՝ - ابواب جمع - Այսպես կամ միայն «ջամ՝ - جمع» էր կոչվում հարկերի հաշվառման այն ձևը, երբ որևէ հարկատու օբյեկտից կամ առանձին գյուղական համայնքից զանազան բոլոր պետական հարկերը մանրամասնոր-յամբ հաշվվում էին և առանձին-առանձին հարկային մատյաններում գրանցվե-լուց հետո ի մի էին բերվում և ի վերջո դրամական արտահայտությամբ արձա-նագրվում որքա՞ն հարկ պետք է վճարի և դրանից որքանը ո՞ր հարկի հաշվից:

Ալաֆեն և ուլուֆեն - علفه و علفه - Տերմինը բաղկացած է «ալաֆ» - علف (խոտ) բառի եզակի և հոգնակի ձևերից: Ինչպես բառն ինքը ցույց է տալիս, դա այն տուրքն էր, որ ռայաթները պարտավոր էին հատուցել երթևեկող պետական պաշտոնյաներին, որպես նրանց ձիերի և գրաստների կեր: Այս տուրքը իհարկե նախապես հատուցվել է բնամթերքով (խոտ, դարձան, գարի և այլն), սակայն հետագայում շատ դեպքերում այն փոխարինվել է դրամական տուրքով:

Ամիլ - عامل - Դրանք այն պաշտոնյաներն էին, որոնք հաշվառման էին են-թարկում բոլոր հարկատու օբյեկտները, չափում ցանքսերն ու այգիները, ցուցա-կագրում բոլոր չափահաս աշխատունակ մարդկանց և ըստ այնմ որոշում, թե սովյալ օբյեկտից որքան հարկ պետք է գանձվի:

Ամիր - امير - Բարձրաստիճան գորահրամանատար, քոչվորական ռազմա-կան միավորումների առաջնորդ:

Ամիր ալ-ումարա - امير الامرا - Այսպես էին կոչվում բարձրագույն գորահրա-մանատարները, նահանգապետներն ու կուսակալները: Բառացի նշանակում է «ամիրների ամիր» և համապատասխանում է հայոց «իշխանաց իշխան» տեր-մինին: Սա փաստորեն բուրբակյան «բեկլարբեկ - بيگلربيك» տերմինի արարա-կան համանիշն է:

Աշրաֆի - իրանական ոսկեդրամի անվանումը, որը համարժեք էր բումա-նին և հաճախ օգտագործվում էր նրա փոխարեն:

Ավարեջեն - اوارجه - Սեֆյանների օրոք այսպես են կոչվել հարկային այն մատյանները, որոնց մեջ մանրամասն հաշվառման էին ենթարկված յուրաքանչ-յուր հարկատու օբյեկտից ստացվող հարկերը՝ ըստ հատուցման առանձին նվազների: Ավարեջենի հատուկ դափքարներ կային ոչ միայն մայրաքաղաք Սպահանում, այլ նաև նահանգային խոշոր կենտրոններում:

⁴⁵⁴ Տերմինների բացատրությունները տրվում են՝ հենվելով Հ. Փափազյանի, Ս. Տողուայի և Ա. Լամբթոնի կողմից ստորև նշվող աշխատություններում գետեղված նմանատիպ բառարանների վրա (տե՛ս Հ. Փափազյան, նշվ. աշխ., հրովարտակներ, պրակ I, էջ 103-123; պրակ II, էջ 211-234; Ann K. S. Lambton, Landlord and peasant in Persia, London, New York, Toronto, 1953, pp. 422 - 443; Тбилисская коллекция персидских фирманов, т. 1, Кутаиси, 1995, с. 1035 - 1058; т. 2, Тбилиси, 1989, с. 1063 - 1080), հակառակ դեպքում աղբյուրը կամ աշխատությունը հղվում են:

Ավարիզար - عوارضات - Այս տերմինի տակ հասկացվում էր ռայաթների պարտադիր աշխատանքը զանազան արտակարգ պատահարների ժամանակ: Այս պարտավորությունը ևս շատ հաճախ փոխարինվում էր դրամական տուր-քով:

Արբաբ - ارباب - Այդպես էին կոչվում խոշոր կալվածատերերն ու գյուղատե-րերը: Այս տերմինը ավելի լայն տարածում ստացավ XVIII - XIX դարերում և մինչև օրս էլ Իրանում խոշոր կալվածատերերը «արբաբ» են կոչվում:

Բահրեն - بهره - տես բահրեն:

Բահրենչե - بهره - Այսպես էր կոչվում հողագործ գյուղացիության կողմից կալվածատիրոջն ու պետությանը վճարվող հողային ռենտան, որի պետությանը հատուցվող մասը կոչվում էր «բահրաչե-ե դիվանի» (بهرچه دیوانی), իսկ կալվա-ծատիրոջը հատուցվողը՝ «բահրենչե-ե մալիբանե» (بهرچه مالکانه): Տերմինի վեր-ջում ավելացված «չե» փոքրացուցիչ մասնիկը նրա բովանդակության մեջ փո-փոխություն չի մտցնում և հանդիսանում է գուտ լեզվական երևույթ, ինչպես օրի-նակ «դարաչե» (կալվածագիր), «փարվանչե» (հրովարտակ), «վադֆնամչե» (կտակագիր) և այլ բառերում:

Բայազի - بیاضی - որոշակի կադաստրով գրված շահական հրովարտակ, որ դափքարում չէր կազմվում, այլ տրվում էր շահի անմիջական կարգադրու-յամբ:

Բեկ - بيك - Տեր, պարոն: Տիտղոս, որ տրվում էր ավելի կրտսեր զինվորա-կաններին և հատկապես բրդական և կրզըրաշ ցեղերի (այժաղների) առաջ-նորդներին:

Բեկլարբեկ - بيگلربيك - Սեֆյան Իրանի սահմանամերձ նահանգներում կամ կուսակալություններում իշխող խաներն ու ամիրները կոչվում էին «բեկլար-բեկեր»: Իրանում XVI - XVII դարերում կային 13 բեկլարբեկություններ, որոն-ցից հյուսիս-արևմտյան սահմանումն էին գտնվում Ատրպատականի, Ղարաբա-ղի (Գանձակի), Շիրվանի և Չովսուր Սաադի կամ Երևանի բեկլարբեկություն-ները:

Բիզար - بيكار - Հողագործ գյուղացիության կամ ռայաթների պարտադիր անվճար աշխատանք ամբողջությունների, բերդերի, ջրանցքների և ճանապարհնե-րի վրա, ինչպես նաև ռազմական արշավանքների ժամանակ:

Բոլուր. - بلوک - շրջան, բաղամաս:

Բոնիչե - بنیچه - Գյուղի կամ այլ հարկատու օբյեկտի խմբակային հարկում, այսինքն՝ երբ գյուղից զանձվում էր մեկ ընդհանուր գումար, իսկ յուրաքանչյուր շնչից զանձվող գումարը բաշխվում էր տեղում:

Գուսֆանդ - گوسفند - տարբեր առիթներով հատկապես, երբ գյուղում որևէ պաշտոնյա էր կան առնում, գյուղացիներից ալաֆեն կոչված հարկի հետ գան-ձում էին նաև գուսֆանդ և ջուլ կոչվող հարկերը:

Դանգ - دنگ - Կալվածատիրական՝ մուլքային գյուղերից ստացվող ամբողջ եկամուտը կամ ռենտան, որ սովորաբար կոչվում էր «մուլք», դիտվում էր որպես մի ամբողջություն և, ծանրության մասը միավոր «միսղալ»-ի նման բաժանվում

էր 6 դանգի: Գյուղերի մուլքերը առուծախի էին ենթարկվում ինչպես ամբողջությամբ, որ կոչվում էր «շեշդանգ - شش دانگ» (վեց դանգ), այնպես նաև մի բանի, երբեմն էլ մեկ, կես կամ քառորդ դանգով, որ անվանվում էր «բասուջ»:

Դասթուր ուլ-ամալ - دستور العمل - Բառացի նշանակում է «գործողության հրահանգ»: Դա այն հրահանգը կամ նախապես մշակված ու օրինականացված կարգն էր, որով պետք է առաջնորդվեին ֆինանսական-հարկային պաշտոնյաները տվյալ հարկատու օբյեկտի հարկերի չափը որոշելիս և գանձելիս:

Դարուղա - داروغه - Այսպես էր կոչվում տվյալ վայրի ոստիկանապետը, որ ակտիվ մասնակցություն ուներ բնակչությունից գանձվող հարկերի իրացման գործում: Արքունի դիվանատան դարուղան կոչվում էր «դարուղա-յե դաֆթար-խանե» (դաֆթարխանեի դարուղա) կամ «դարուղա-յե դաֆթարդարի» (դաֆթարդարիի դարուղա), որը անմիջապես ենթարկվում էր «մուսրովֆի-ուլ-մամալիքին»:

Դաֆթար - دفتر - Տետր, մատյան: Գլխավորապես օգտագործվում էր հարկային մատյանների իմաստով. «Դաֆթար» կամ «դաֆթարխանե - دفترخانه» - էր կոչվում նաև այն հիմնարկությունը, որտեղ պահվում էին հարկային մատյանները: Մեֆյան պետության զանազան՝ սարխաթի (տե՛ս ստորև), նազարաթի (կառավարչության), բովջիհի (տե՛ս ստորև), ավարեջեի (տե՛ս), մովկուֆաթի (վակֆեր) և այլ դաֆթարներում գրանցվում էին տվյալ բնագավառին վերաբերող հրամանագրերն ու տվյալները:

Դաֆթարդար - دفتردار - դաֆթարխանեի վերակացու:

Դեան - տե՛ս դինար:

Դինար - دينار - Արծաթ դրամի միավոր: Խոշոր դրամական հաշվումները կատարվում էին «թումանով», որը հավասար էր 10.000 դինարի:

Դիվան - دیوان - Պետական գործերի ատյան կամ գրասենյակ: Հասկացվում էր հատկապես պետության կամ նրա բարձրագույն օրգանի իմաստով: Երբ ասում էին «դիվանական պարտավորություններ» («դարալիֆ-ե դիվանի»), «հոկուլ-ե դիվանի» կամ «ավարիզ-ե դիվանի») հասկացվում էր ռայաթների հարկային պարտավորությունները պետության հանդեպ, իսկ «դիվանի հոդեր» («արազի-ե դիվանի») էին կոչվում այն հոդերը, որոնք պատկանում էին պետությանը և որոնց եկամուտները անմիջապես մտնում էին պետության զանձարանը կամ ռոճիկի դիմաց տրվում էին պետական պաշտոնյաներին ու զինվորականությանը:

Դիվան-ալ-սադարաթ - دیوان الصدارت - Կրոնական բարձրագույն առաջնորդի՝ սադրի ատյանը:

Դիվանբեկի - دیوان بیکی - Այսպես էր կոչվում գերագույն դատավորը, որ մեծ լիազորություններ էր վայելում: Երկրի տարբեր կողմերից բոլոր հարցերի շուրջը տրված բոլոր բողոքները ուղղվում էին դիվանբեկիին: Վերջինս սովորաբար դրանք ներկայացնում էր բնության սադրի գլխավորած Շարի հոգևոր խորհրդին՝ Դիվան-ալ-սադարաթին և կամ կոնկրետ հարցերի վերաբերյալ դիմում էր սադրին՝ նրա կարծիքն իմանալու: Վերջինիս կողմից տրված վճիռները ենթակա էին հաստատման դիվանբեկիի կողմից առանց որի դրանք չէին կարող օրինա-

կան համարվել: Դիվանբեկին փաստորեն քաղաքացիական դատարանի ֆունկցիաներն էր իրագործում և առաջնորդվում էր սովորության կամ «ուրֆի» օրենքներով՝ սերտ կապ պահպանելով սակայն հոգևոր դատարանի պետի՝ սադրի հետ:

Զաբիթ - ضابط - XVII - XVIII դարերում «զաբիթ» էին կոչվում նաև պետական հարկերի վարձակալները, որոնք նախապես որոշ գումար մուծելով պետական զանձարանը, իրավունք էին ստանում տվյալ օբյեկտի հարկերը զանձելու:

Զաբյաթ - ذكوة - Եկամտուի 1/40-ի չափով եկեղեցուն կամ մզկիթին վճարվող տուրք. հայերեն՝ «քառասնից»: Զաբյաթ և նսզր անվամբ նշվում էին եկեղեցական օրենքներով օրինականացված հայ ժողովրդի պարտավորությունները եկեղեցու հանդեպ (աբոռահաս, հիշատակ, հոգեբաժին, աջահամբույր, մատաղ, խոստմունք, փոքրավորեթ և այլն), որոնք ամբողջացված էին հայրապետական, եպիսկոպոսական ու քահանայական «հասք և տուրք» անուններով:

Զիմմի - ذمی - Այդպես էին կոչվում քրիստոնյա և հրեա հպատակները, որոնք ի տարբերություն մուսուլման հպատակների, բոլոր հարկերից ու պարտավորություններից բացի, պարտավոր էին վճարել նաև հատուկ գլխահարկ՝ «ջիզյա», որով իրավունք էին ստանում իրենց կրոնը դավանելու:

Էթեմադ-ուլ-դովլե - اعتماد الدوله - Այսպես էր կոչվում պետության առաջին վեզիրը, որ կոչվում էր նաև «Մեծ վեզիր» («Վեզիր-ե Ազամ - وزیر اعظم»): Նա վերահսկում էր երկրի բոլոր վարչական և ֆինանսական գործերին, փաստորեն կատարելով մինիստր - նախագահի և արտաքին գործերի մինիստրի ֆունկցիաները:

Էյդի - عیدی - Ֆեռդալին, կամ տեղի պետական բարձրաստիճան պաշտոնյաներին մուսուլմանական մեծ տոներին (Էյդ-ե Ֆեթր, Էյդ-ե դադիր, Էյդ-ե դուրբան) նվերների անվան տակ տրվող պարտադիր տուրք:

Ըռախամ - տե՛ս ռադամ

Թավաղ - تاواد - վրաց իշխան, ազնվական:

Թավաջջուհաթ, տե՛ս Վջուհաթ

Թաֆալուր-ե ջիզյա - تفاد جزیه - Բառացի՝ «ջիզյայի տարբերություն»:

Հայերից զանձվող գլխահարկի կամ «ջիզյայի» վրա ժամանակի ընթացքում բարդված գումարներն էին, որոնք հարկային մատյաններում գրանցվում և հաշվվում էին առանձին՝ դիտելով որպես առանձին պարտավորություն:

Թիուլ - تیول - XVI - XVII դարերում ֆեռդալական պարզական հողատիրության տարածված ձևերից մեկը: Պետական և զինվորական ծառայության դիմաց թիուլներ էին տրվում ինչպես ամբողջական գյուղեր - (եթե դրանք պետական՝ «դիվանի» գյուղեր էին), այնպես նաև առանձին մուլքային գյուղերից և այլ հարկատու օբյեկտներից ստացվող պետական հարկերը կամ նրանց մի մասը:

Թիուլդար - تیولدار - Այսպես էին կոչվում այն բարձրաստիճան զինվորականները, պետական պաշտոնյաներն ու ամիրները, որոնք ռոճիկի դիմաց ստանում էին շրջանից, գյուղերից կամ առանձին գյուղից զանձվող ամբողջ պետական հարկերի կամ նրանց մի մասի զանձման իրավունքը, որպես «թիուլ»: Խոշոր թիուլդարներն իրենց տրված օբյեկտների բնակչության նկատմամբ, թիուլ-

դարության ժամանակաշրջանում հաճախ ունենում էին մաս վարչական ու դատական իրավունք:

Թուլջիի - توجیه - Այս տերմինի տակ հասկացվում էր որևէ բանի ցրում, բաշխում, ուղղում դեպի տարբեր կողմեր: Դա կարող էր վերաբերել ինչպես առանձին հարկային օբյեկտների հարկերի ընդհանուր գումարի բաշխմանը տվյալ օբյեկտի ռայաթների կամ առանձին տնտեսությունների վրա, նշելով թե նրանցից ով որքան պետք է վճարի, այնպես մասնաժամ գումարների գանձման իրավունքի բաշխումը զինվորականության և պետական պաշտոնյաների միջև:

Թուֆանգչի աղասի - تفنگچی اقا سی - Պետության հենասյուներ կոչվող արքունի չորս ամիրներից մեկն էր: Նա միներաշինների, յուզբաշինների, ջառչինների ու բոլոր հրացանակիրների պետն էր:

Թուղրա - طغرا - Հրովարտակների սկզբում դրվող և բազավորի կրոնապետ կամ այլ բարձրաստիճան անձնավորության անունը պարունակող մոնոգրամը, որը գրվում էր իրար մեջ հյուսված բարդ և դժվար ընթերցման գրությամբ:

Թուման - تومان - 10,000 դինար: XVI - XVIII դարերում Իրանում ընդունված էին չափ ու կշռի և դրամահատության վաղուց հետև Թավրիզում հաստատված չափերը: Անկախ դրանից, առանձին նահանգներում կային մասնական չափեր: Այդ է պատճառը, որ շատ հաճախ առուծախի վերաբերյալ փաստաթղթերում, կալվածագրերում և պաշտոնյաների ռոճիկների նշանակման հրամանագրերում, նշվում էր, որ դրամը պետք է վճարվի «բավրիզի բումանով»:

Իլթիզամ - التزام - պետական պաշտոնյաներին որևէ խնդիր կարգավորելու համար որպես վարձատրություն որոշակի գումար վճարելու պարտավորություն:

Իխրաջաթ - اخراجات - Բառացի նշանակում է «ծախսեր»: Այդպես էին կոչվում այն արտակարգ ծախսերը, որ տարբեր առիթներով ռայաթները պարտավոր էին հատուցել պետությանը կամ նրա պաշտոնյաներին:

Իխրաջաթ-ե դալ'ե - اخراجات قلعه - Ամրոցի իխրաջաթ, տուրքեր, որոնք գանձվում էին մոտակա բերդերի և այնտեղ հաստատված բերդապահ կայազորների ծախսերը հոգալու համար:

Իմամ - امام - Մուսուլմանական հոգևորական առաջնորդ, կրոնապետ: Շիա մահմեդականները այս անվան տակ ի նկատի ունեն հատկապես Ալիի սերնդից հայտնի դարձած 11 իմամներին և հավատում ու սպասում են մասնաժամ 12-րդ իմամին, որը պիտի գա և փրկի մարդկությանը:

Խալիսե - خالصه - XVII դարի փաստաթղթերի տվյալների հիման վրա Հ. Փափազյանը հանգել է այն եզրակացությանը, որ այդ շրջանում «խալիսե» հոդերը պետական սեփականություն էին համարվում, սակայն նրանք տվյալ վիճակների տնօրինության տակ էին և նրանց եկամուտներն ամբողջովին պատկանում էին խաներին ու բեկլարբեկներին⁴⁵⁵:

Խալիֆա - خلیفه - Իրանում XVI - XIX դարերում խալիֆա էին անվանում հայոց կաթողիկոսներին, համարելով նրանց քրիստոնյաների մարգարեի՝ Քրիս-

տոսի հաջորդը (Այս դեպքում տեքստում այն բարգմանել ենք կաթողիկոս, մնացած դեպքերում բողեւ ենք խալիֆա ձևով): Այդ տիտղոսով մեծարվում էին մասնական առաջնորդները և նույնիսկ վանքերի վանահայրերը:

Խան - خان - «Լան» (տեք, իշխան) տիտղոսն է, որով մեծարվում էին բարձրաստիճան զինվորականության ներկայացուցիչները: Պարսիկները այդպես էին կոչում մասնական բազավորների՝ «վալիներին»: Ավելի ուշ այս տիտղոսը դարձավ հատկապես խոշոր ֆեոդալ-նահանգապետների սեփականություն:

Խասսե-ե շարիֆե - خاصه شریفه - Այսպես էին կոչվում արքունի կալվածները, արհեստանոցներն ու գործատները, և առհասարակ, շահին ու բազավորական ընտանիքին պատկանող մյուս բոլոր հաստատությունները միասին վերցրած: Դրանք բոլորն ունեին հատուկ գործերի կառավարչություն, որ կոչվում էր «Սարբար-ե խասսե-յե շարիֆե»:

Խեղմարան - خدمتانه - Իշխանվեր, մանր դրամական մվեր, այդպես էր հատուկ հանձնարարականով գյուղերն ուղարկվող պետական պաշտոնյաներին միանվագ վճարվող հարկագումարը:

Խերաթ - خطاب - հրամանագիր:

Խոջա, ճիշտը՝ խաջե - خواجه - Այսպես էին կոչվում մեծահարուստ վաճառականներն ու դրամատերերը: Այն խոջաները, որոնք առևտրի բնագավառում ձեռք բերած հարստությամբ սկսում էին գանձագին կալվածներ կամ «մուքեր» գնել՝ հաճախ ազդեցիկ դիրք էին զբաղեցնում արքունիքում, զբաղեցնելով նույնիսկ ֆինանսների մինիստրի՝ «սահիբ դիվան»-ի պաշտոնը:

Համեսալե - همه ساله - Այսպես էր անվանվում ռոճիկների հատուցման այն ձևը, ըստ որի ռոճիկ ստացող պաշտոնյան իրավունք էր ստանում, ցմոր տնօրինություն, ամեն տարի նույն վայրի հարկերի հաշվից ստանալու իր ռոճիկի գումարը: Այսպիսի իրավունք ստացող զինվորականներն ու պետական պաշտոնյաները կոչվում էին «համեսալեդար»:

Հաբիմ - حاکم - Գավառապետ, քաղաքացիական դատավոր:

Հեզար - حزار - հարկաբաժինները որոշողները:

Հոդղուդ-ե դիվանի - حقوق دیوانی - Ուայաթների հարկային պարտավորությունները պետության նկատմամբ:

Հոքմ - حکم - Հրամանագիր, հրաման, բարձր կարգադրություն:

Հօքմ, տե՛ս հոքմ:

Հազի - قاضی - Դատավոր, շար'ի դատական ատյանի պետը, որը նշանակվում էր բարձրաստիճան հոգևորականության շարքերից, որը շարիաթի օրենքով բնութագրվում էր քաղաքացիական ու քրեական գործերը:

Հշլաղ - قشلاق - Հոշվորների ամառանոցային՝ նստավայր:

Հորչի - قورچی - Թագավորական հեծյալ գվարդիայի զինվոր:

Հորչի բաշի - قورچی باشی - պետության հենասյուներ կոչված արքունի չորս ամիրներից էր, նրանցից գլխավորը: Նա համարվում էր բոլոր ցեղերի ու ցեղախմբերի առաջնորդը, հետևաբար մասնաժամ արքունի հեծելազորի պետը:

Հուլ, տե՛ս դուլամ:

⁴⁵⁵ А. Д. Папазян, ук. соч., с. 106.

Ղուլամ - غلام - Այսպես կամ պարզապես «ղուլ» էին կոչվում այն հեծյալները, որոնք մեծ մասամբ կամ իրենք էին նոր մահմեդականություն ընդունել և կամ հանդիսանում էին մեկ կամ երկու սերունդ առաջ մահմեդականություն ընդունած քրիստոնյաների զավակներ: Մյուսն էր փաստորեն կազմում էին շահի անձնական քիկնապահների զվարդիան՝ «ղուլլար - قللى», որոնց բիվը տարբեր աղբյուրների վկայությամբ տատանվել է 10-30 հազարի միջև: Շահի օրինակով, ղուլամների հատուկ ջոկատներ ունեին նաև վիլայեթներում և սահմանամերձ կուսակալություններում իշխող բեկլարբեկները:

Ղուլլուղ - قلى - հարկ, որ գանձվում էր պաշտոնյաների հյուրասիրության համար:

Ճագիայ, տե՛ս ջիգլա:

Մագրայն - مزرع - հացահատիկի հող, գյուղակ, որ պատկանում է մայր գյուղին:

Մաղաֆութին, տե՛ս մու՛աֆ:

Մալ - مال - Գլխավոր եկամտահարկը և սեփականության հարկը, որ գանձվում էր ամեն տեսակի եկամտաբեր օբյեկտներից ու շենքերից, այգիներից, վարելահողերից, ջրաղացներից, ձիթահանքերից, գութաններից, տներից, խանութներից և այլն: Մալը գանձվում էր ինչպես բնամթերքով, այնպես և կանխիկ դրամով: Ժե դարից սկսած «մալ» հարկի հետ միատեղ հիշվում է նաև «ջահաբ»-ը (տե՛ս մալոջահաբ):

Մալիե - مالى - XV դարից և ավելի վաղ ժամանակներից գոյություն ունեցող գլխավոր եկամտահարկի «մալ»-ի տարբերակներից, որ ավելի գործածական դարձավ XVIII դարում և փոխարինում էր «մալ»-ին կամ «մալոջիսին»:

Մալիբանե - مالكانه - Կալվածատիրոջ կամ մալիքին վճարվող հողային ռենտա: Համանիշներ «բահրաչե», «մուլք»:

Մալոջահաբ - مالوجيات - Տերմինը կազմված է «մալ» (ապրանք, հարստություն) և «ջահաբ» (կողմեր, վայրեր, վարելահողեր) բառերից: «Մալ»-ը սեփականության հարկն էր, իսկ «ջահաբ»-ը գյուղի վարելահողերից գանձվող հողային հարկը: Այս երկու հարկերը միշտ միատեղ էին հաշվվում և ընդհանուր գումարով գանձվում գյուղական համայնքից: Մալոջահաբը բնակչությունից գանձվող ռենտա-հարկի մեծ մասն էր կազմում և մի անգամ որոշված լինելով անխախտ չափերով գանձվում էր ռայաթներից: Դրա համար էլ, շատ հաճախ այս անվան տակ հասկանում էին տվյալ օբյեկտից գանձվող նաև այլ հարկերը, այս դեպքում «մալոջահաբ» տերմինը դիտվում էր որպես հավաքական հարկային տերմին:

Մահալ - محل - Շրջան, գավառ, XVII-XIX դարերում Անդրկովկասի վարչական բաժանման միավորներից է:

Մաղաֆ, տե՛ս մու՛աֆ:

Մանալ - منال - Սկզբնաղբյուրներում և վավերագրերում երբեմն «մալ և ջահաբ» (մալոջահաբ) հարկային տերմինի փոխարեն, հանդիպում է «մալ և մանալ» (մալոմանալ) տերմինը, որից կարելի է ենթադրել, որ «մանալ»-ը փոխարինում էր «ջահաբ» կամ «մութափաջջեհաբ» տերմիններին: Սակայն վավերագիր

39-ում այն օգտագործված է իրեն համանիշ «մալ»-ի կամ ընդհանրապես «մալոջահաբ»-ի իմաստով:

Մաջլեսնիս - مجلسنويس - բարձրաստիճան ամիրների խորհրդի հանձնակատարն էր որը երեք գլխավոր պարտականություն ուներ. մախ՝ պալատական պատմագրության շարադրումը: համարվում էր շահի անձնական բարտոլարը: շահի գլխավոր երազահանը:

Մավաշի - مواشى - հարկ, որ գանձվում էր այծեր, ջորիներ ու ավանակ պահելու համար:

Մարա՛ի - مراعى - հարկ, որ վճարվում էր արոտավայրերից օգտվելու ու մաքի և այծ պահելու համար:

Մելիք - ملك - XV - XIX դարերում մելիքներ էին կոչվում գյուղական կամ քաղաքային ավագները, որոնք ընտրվում էին համայնքի ավագների խորհրդի կողմից և ներկայացնում էին տվյալ համայնքը պետության և նրա պաշտոնյաների առաջ և պետական հարկերի ու այլ պարտավորությունների իրացման գործում կրում էին գլխավոր պատասխանատվությունը: Արցախում և Սյունիքում մելիքությունը փոխանցվում էր ժառանգաբար և ստացել էր հատուկ բովանդակություն: Այստեղ մելիքները փաստորեն վերածվել էին մանր ֆեոդալ-իշխանների, որոնք մեծ մասամբ ունեին նման ծագում: Մյուսն էր հատուկ արտոնություններ էին վայելում և ունեին դատական և զինվորական իրավունք:

Միսալ - مثال - Այդպես էին կոչվում մուսուլմանական հոգևոր առյանների վճիռները:

Միրաբ - ميراب - պաշտոնյա, որ պատասխանատու էր ռոզգովի ջրի բաշխման համար:

Միրզա - ميرزا - Երբ այն դրվում է անունից հետո նշանակում է «տեր», «իշխան», «արքայազն», իսկ երբ հիշվում է անունից առաջ նշանակում է «գրագետ մարդ», «դպիր», «գրագիր»:

Միալ, տե՛ս մահալ

Մոլլա - մահմեդական հոգևորական

Մոլլաբաշի - Մահմեդական հոգևորականության աստիճանասանդղակում բարձրագույն պաշտոնն էր՝ ստեղծված շահ Սուլթան Հուսեյնի իշխանության տարիներին:

Մոխլաբանե - مهلتات - բառացի նշանակում է «վճարի հետաձգման համար»: Այդպես էր կոչվում հարկահավաքման նպատակով գյուղերն ուղարկվող պետական պաշտոնյաներին հարկահավաքության հետաձգման համար միանվագ վճարվող գումարը:

Մոհրդար - مهردار - կնիքապահ, դպիր:

Մու՛աֆ - معاف - Հարկային իմունիտետ, ազատում բոլոր տեսակի պետական հարկերից, երբեմն նաև միայն որոշ հարկերից և պարտավորություններից: Համանիշ՝ «մուսալլամ», «թախան»:

Մութաշիր - مباشر - Հարկահավաք, վերակացու, ձեռնավոր: Այսպես էին կոչվում հատկապես այն պաշտոնյաները, որոնք չափում էին կալերում կուտակ-

ված բերքը և առանձնացնում էին կալվածատիրոջն ու պետությանը տրվող ռենտա-հարկը:

Մուքասադդի - متصدى - Վերակացու: Այսպես էին կոչվում հատկապես դիվանական հարկային գործերի վերակացուները «մուքասադդիան-ե օմուր-ե դիվանի - متصدیان امور دیوانی»:

Մուքավալի - متولى - Խնամակալ, տնօրեն: Այսպես էին կոչվում հատկապես մզկիթների կամ վանքերի առաջնորդները: Այդ պաշտոնում գտնվելու ընթացքում, տվյալ կրոնական հաստատությանը պատկանող բոլոր կալվածների և այլ ստացվածքների իրավասությունը և նրանցից ստացվող եկամուտների տնօրինության իրավունքը ամբողջապես վերապահված էր նրանց:

Մուլազիմ - ملازم - Ծառայող, սպասավոր: Առանձին նահանգներում տեղական իշխանավորների՝ բեկլարբեկերի կամ հաթիմների անմիջական ենթակայության տակ գտնվող, տեղում կազմակերպված կարգապահական ֆոկատներում ընդգրկված զինվորներ:

Մուլք - ملک - սեփականություն, տիրույթ, ժառանգարար ստացած կամ դրամով գնած ու սեփականություն դարձրած հող կամ այլ անշարժ կալված:

Մուդարրարի - مقرری - Բառացի նշանակում է «որոշված» կամ «որոշյալ»: Այսպես էր կոչվում այն որոշյալ գումարը, որ որպես նպաստ կամ բոշակ կանոնավոր կերպով տրվում էր հոգևորականներին, գիտնականներին և նման այլ մարդկանց:

Մուհասիլ - محصل - հարկահավաք, սովորաբար ցածրաստիճան սպաշտոնյա:

Մումայիզ - ممیز - Այսպես էին կոչվում այն պաշտոնյաները, որոնք ստուգման նպատակով չափում էին ցանքատարածությունները, այգիները, բանջարանոցներն ու այլ ստացվածքները, նշում, թե ինչքան եկամուտ կարող է ստացվել դրանցից և ըստ այնմ որոշում, թե որքան հարկ պետք է գանձվի:

Մուսալլամ - مسلم - Հարկերից ազատված, հարկային իմունիտետ վայելող, գործածված է ինչպես անհատների, այնպես նաև օբյեկտների վերաբերյալ: Համանիշ «մու'ա.թ»:

Մուքաաջիր - مستاجر - Գյուղերից ու այլ հարկատու օբյեկտներից գանձվող հարկերը հաճախ վարձակալության էին տրվում, որոնց վարձակալողները կոչվում էին մուքաաջիրներ:

Մուսթովֆի - مستوفى - Այսպես էին կոչվում պետության, արքունիքի, ինչպես նաև կրոնական հաստատությունների ֆինանսական, հաշվապահական գործերի գլխավոր կառավարիչները: Մուսթովֆիներ կային խոշոր նահանգային վարչական կենտրոններում, որոնք վերահսկում ու կառավարում էին տվյալ նահանգի կամ երկրամասի հաշվապահական գործերը: Սրանք ենթարկվում էին մայրաքաղաքում նստող «մուսթովֆի ալ-մամալեթ»-ին, որը երկրի ֆինանսական գործերի գերագույն կառավարիչն էր և հաշվետու էր միայն մեծ վեզիր էրբեմադ ալ-դովլեի առաջ: Նա հսկում էր պետական ամբողջ ել ու մուտին, նախապատրաստում էր բյուջեն և ստուգում տարեկան հաշվեկշիռները: Մուսթովֆի

ալ-մամալեթի առաջ հաշվետու էին դաֆթարիսանեի դարուդան, նազիրը, սահիբ-բովջիհը, ավարեջեննիսը և հարկային - ֆինանսական գործերի հետ առնչվող մյուս բարձրաստիճան պաշտոնյաները: Հարկ եղած դեպքում նա իրավասու էր ստուգելու նաև արքունի կալվածների և վակֆային ստացվածքների գլխավոր հաշվապահության («մուսթովֆի-ե խասսե - مستوفى خاصه և «մուսթովֆի-ե մովկուֆար - مستوفى موقوفات») գործերը:

Մուֆրի - مفتى - մահմեդական բարձրաստիճան հոգևորական, որը հրատարակում էր ֆաթվաները:

Յալլադ - يلاق - քոչվորների ամառանոցային օբևանը:

Յասավուլ-ե դուր - يساول قور - զինամթերքի ու պահեստի զենքերի համար պատասխանատու սպասավոր, հեծյալ զինվորական:

Յասավուլ-ե սոխբար - يساول صحبت - Շահի ընդունելության սրահի սպասավոր: Այս պաշտոնին նշանակվում էին հիմնականում նշանավոր ամիրների որդիները: Նրանք, որ ընդամենը 8 - 9 հոգի էին, իշխր աղասիի ենթականերն էին, ծառայում էին իշխր աղասիին խասսեի ժողովների ժամանակ, իսկ ամմեի հանդիսությունների ընթացքում՝ կանգնած էին շահի դիմաց: Նրանց էին վստահում վտանգավոր հանձնարարություններ, և այնպիսի ձեռնարկումներ, որոնց համար անհրաժեշտ էր լիակատար նվիրվածություն:

Յուզբաշի - یوزباشی - 100 շնչից բաղկացած զորագնդի հրամանատար:

Յուրտանե - یورتانه - Հարկ, որ վճարվում էր քոչվոր ցեղերի կողմից իրենց բոչի ընթացքում որևէ տեղ կանգ առնելու համար տեղի սեփականատիրոջը:

Նազիր - ناظر - Արքունի ծախսարարապետ, մատակարարումների գլխավոր վերակացու, որը գլխավորում էր արքունիքին առընթեր բոլոր տնտեսական հաստատությունները՝ «բոյութաթ»-ը, դրա համար էլ նա սովորաբար կոչվում էր «նազիր-ե բոյութաթ» - ناظر بیوتات: «Բոյութաթի» մեջ մտնում էին արքունի պահեստները, խոհանոցները, ախոռատները, հատկապես հագուստներ և հանդերձանք արտադրող արհեստանոցներն ու գործատները և այս կարգի տնտեսական այլ հաստատություններ: Որքանով որ արքունի մատակարարումների մեծ մասը կատարվում էր ի հաշիվ բնակչությունից ստացվող հարկերի և ընդհանրապես սերտ աղբյուր ուներ ընդհանուր ֆինանսների հետ, ուստի հարկերի հետ կապված և տնտեսական հարցեր շոշափող բոլոր հրովարտակները ենթակա էին նազիրի հաստատմանը, որը վավերագրի մյուս երեսում մակագրում էր «աչքի ս/նցկացվեց» (بنظر رسید) ու կնքում: Մի այլ մակագրությամբ՝ «համեմատվեց» (مقابله شد) նա հաստատում էր նաև շահի կողմից տրվող պարգևներին, շնորհումներին և այլ նվիրատվություններին վերաբերող հրովարտակները: Շահական արքունիքի օրինակով, առանձին երկրամասերում իշխող խաների և բեկլարբեկերի գլխավոր ծախսարարները ևս կոչվում էին նազիրներ:

Նազր - نذر - Այն տուրքը, որ հավատացյալները ուխտում էին սխտեմա-տիկաբար հատուցել եկեղեցուն կամ մզկիթին: Վավերագրերում հանդիպում են նաև այս տերմինի հոգնակի «նոզուր» և կրկնակի հոգնակի «նոզուրաթ» ձևերը:

Նազր, տե՛ս նազիր:

Նահիե - ناحیه - Գավառ, շրջան: Համանիշ՝ «մահալ»:

Նայեթ - نايب - տեղակալ, փոխանորդ: Մեֆյան ժամանակաշրջանում երբեմն թիուղարներն ու գավառական կառավարիչները ևս կրում էին այդ տիտղոսը, և այն դարձել էր հոմանիշ մալեթ բառին:

Նոզուրաթ, տե՛ս մագր:

Նովրուզի - نوروزی - Նոր տարվա առաջին օրը՝ զարնամանուտին, ֆեռդալին կամ պետական պաշտոնյաներին վճարվող պարտադիր նվեր-տուրքը:

Շար՝ - شرع - Մուսուլմանական գլխավոր, կրոնական, հոգևոր օրենսդրական-դատական խորհուրդ, որին մասնակցում էին տվյալ վայրի բարձրաստիճան հոգևորականները:

Շարիաթ - شریعت - Մուսուլմանական կրոնական օրենքներ հաստատված նորմեր, որոնցով առաջնորդվում էր հոգևորականների բարձրագույն կրոնական - դատական ատյանը: Այս հաստատությունը հաճախ անվանվում էր հենց այդ օրենքների անունով, սակայն սովորաբար այն կոչվում էր «Շար՝»: Շարիաթի կամ Շար՝ի հոգևոր ատյաններում էին քննվում մեծ մասամբ տնտեսական հարցերի շուրջը քաղաքացիների միջև առաջացած վեճերը: Այդ ատյանին կից կային նաև նոտարական գրասենյակներ՝ «մահզարներ», որտեղ տեղի էին ունենում կալվածքի առուծախի, վարձակալման, փոխատվության, ամուսնության և քաղաքացիների սոցիալական դրությանը վերաբերող այլ ակտեր, կազմվում էին արձանագրություններ և տրվում էին համապատասխան փաստաթղթեր և նոտարական պատճեններ:

Շեյխ - ուլ - իսլամ - شيخ الاسلام - Այսպես էր կոչվում տվյալ վայրի մուսուլմանների գլխավոր կրոնապետը: Յուրաքանչյուր խոշոր մահամզական-վարչական կենտրոն ուներ իր «շեյխ-ուլ-իսլամը»-ը, որը գլխավորում էր «Շար՝»-ի հոգևոր դատական խորհուրդը: Խորհրդում քննվող զանազան հարցերի մասին շեյխ-ուլ-իսլամները տալիս էին վճիռներ՝ «ֆաթվաներ», որոնք օրենքի ուժ ունեին և ենթակա էին գործադրման տվյալ մահամզի կամ շրջանի սահմաններում:

Շիա - شیعہ - Մուսուլմանության երկու խոշոր ուղղություններից մեկը, որ Մեֆյանների օրոք Իրանում դարձավ պետական կրոն: Հակառակ մյուս՝ «սյուննի» ուղղության, շիաները Մոհամմադի անմիջական հաջորդն են համարում նրա փեսա Ալիին, իսկ նրա նախորդ Աբու Բարրի, Օմարի և Օսմանի խալիֆայությունը դիտում են որպես ապօրինի և բռնի խլված իշխանություն: Իսնա Ալարի իմամական աղանդի շիաները ընդունում են Ալիի տոհմից սերած 12 իմամների իշխանությունը, որոնցից վերջինը՝ Մոհամմադ ալ-Մեհդին անհետացել է հիջրայի 260 թվականին, իսկ իսմայիլականները նրանցից միայն 7-ինը և ներկայացնում էին շիա ուղղության առավել ծայրահեղական թևը:

Շիրար - شیکار - Այս հարկային տերմինը մախապես եղել է «շահ-բար», ապա դարձել է «շա-բար», որ ըստ Գևորգ Դ-յրի բառարանի նշանակել է թագավորի, շահի (իմա՝ արքունիքի) համար կատարվող անվճար աշխատանք: Լինելով համանիշ և միշտ հիշվելով «բիզար» տերմինի հետ միատեղ, ենթարկվել է բառային ասիմիլացիայի և դարձել «շիզար»: Այնպես որ սխալ է այն բացատրել «շիրար - » (որս) բառով⁴⁵⁶:

Չոբանբեկի - چوپانیکی - Տերմինը տրված է տեղական բյուրքական արտասանությամբ, պարսկական արտասանությամբ պետք է կարդալ «չուփանբեկի»: Սա մեծ մասամբ կանխիկ դրամով գանձվող այն հարկն էր, որ գանձվում էր մանր եղջերավոր անասուններից:

Պատրի - پادری - պադրե «կաթոլիկ հայրերին»՝ միսիոներներին տրված անվանում:

Ջադիդ-ուլ-իսլամ - جدیدالاسلام - Նոր մահմեդականություն ընդունած: Այսպես էին կոչվում այն քրիստոնյաներն ու այլադավանները, որոնք հասուն տարիքում հավատափոխ էին լինում և մահմեդականություն ընդունում:

Ջամ՝ - տե՛ս արվաթ-ե ջամ՝:

Ջազիայ, տե՛ս ջիզյա:

Ջազիայ գիզար - جزیه گذار - ջիզյա վճարող:

Ջիզյա - جزیه - Ոչ մուսուլման ռայաթներից (քրիստոնյաներ և հրեաներ) գանձվող գլխահարկ, որ կանխիկ դրամով գանձվում էր յուրաքանչյուր չափահաս աշխատունակ տղամարդուց: Յուրաքանչյուր գյուղից գանձվող ջիզյան հաշվված էր և ընդհանուր գումարով հարկային մատյաններում գրանցված՝ տվյալ գյուղական համայնքի անունով: Բացի այդ ընդհանուր գումարից մի քանի տարին մի անգամ, որոշ տոկոս էր բարդվում այդ որոշյալ գումարի վրա, որը գանձվում էր առանձին և կոչվում էր «թաֆավուր-ե ջիզյա»: Ըստ Ջաքարիա Ագուլեցու տեղեկության Ագուլիսի գլխահարկը կազմել է մարդագլուխ 2500 դինար⁴⁵⁷, իսկ XVIII դարի առաջին կեսին Աբրահամ Կրետացու վկայությամբ, այն կազմել է 3,5 դուռուշ (15 դուռուշը = 1 բուժմանի)⁴⁵⁸:

Ջուլ - جو - գարի, տե՛ս գուսֆանդ

Ռայաթ, ճիշտը՝ ռա՛իյյաթ - رعیت - Սկզբնաղբյուրներում գործ է ածվում հպատակ և հարկատու ժողովրդի, հատկապես նոտակյաց, հողագործ գյուղացիության իմաստով: Իսկ խաշնարած թոշկությունը կոչվում էր «ֆիլաթ - یتلات» և ավելի արտոնյալ վիճակում էր գտնվում:

Ռադամ - ردم - Պաշտոնական գրություն, քաղաքական հրովարտակ:

⁴⁵⁶ Հ. Փափագյան, նշվ. աշխ., պրակ Ա, էջ 117:

⁴⁵⁷ Ջաքարիա Ագուլեցու օրագրությունը, Երևան, 1938, էջ 68:

⁴⁵⁸ Աբրահամ Կրետացի, Պատմություն, քննական բնագիր, ռուսերեն թարգմանություն, առաջաբան և ծանոթագրություններ Ն. Կ. Ղորղանյանի, Երևան, 1973, էջ 135:

Ռուզնամչե - روزنامه - դաֆթար, ուր գրանցվում էին բարձրաստիճան հոգևորականների (կաթողիկոսներ, վանքերի առաջնորդներ) ու այլ պաշտոնյաների (մելիքներ) իրավունքները հաստատող շահական հրամանագրերը:

Ռուսում - رسوم - «ռասմ - رسم» բառի հոգնակին: Բառացի նշանակում է «կարգ», «սովորույթ»: Ընդհանրապես այսպես էին կոչվում այն բոլոր տուրքերը, որոնք գանձվում էին ոչ թե անմիջապես պետության, այլ պետական բարձրաստիճան և կրտսեր պաշտոնյաների ու հոգևորականության օգտին: Ինչպես, օրինակ՝ «ռասմ-ալ-վիզարաթ», «ռասմ-ե դարուղեգի», «ռասմ-ալ-սուդուր» և այլն: Սկզբնաղբյուրներում և վավերագրերում հաճախ այս տուրքերը հիշվում են հոգնակի «ռուսում» (رسوم) և կրկնակի հոգնակի «ռուսումար - رسومات» ձևերով:

Սադր - صدر - Մուսուլմանական կրոնական բարձրագույն առաջնորդ, հոգևոր բարձրագույն ատյանի պետ: XVII դարում գլխավոր սադրերը երկուսն էին՝ «սադր-ե խասսե - صدر خاص» և «սադր-ե ամմե - صدر عام», այս վերջինը կոչվում էր նաև «սադր-ուլ-մամալիք - صدر الممالك»: Սադր-ե խասսեի պարտականությունների մեջ էր մտնում բազմաթիվ խալիսեի գործերի կառավարումը, սադր-ե ամմեն զբաղվում էր հասարակ ժողովրդի մուլքերի հետ կապված գործերով և գտնվում էր սադր-ե խասսեի վերահսկողության տակ է:

Սալամի - سلامی - Այսպես է կոչվել այն տուրքը, որ պարտադիր նվերների ձևով ռայաթները հատուցում էին նոր նշանակված խանին, հաքիմին, քիուլա-րին և մյուս պաշտոնյաներին, երբ գնում էին նրան ներկայանալու և բարի գալուստ մաղթելու:

Սահեք ջամ՝ صاحب جمع - Այդպես էին կոչվում Խասսե-ե շարիֆի գործատների ու մյուս հաստատությունների ղեկավարները, որոնք գտնվում էին նազիր-ե բոյուբաթի անմիջական ենթակայության տակ: Արքունի գանձարանի սահեք ջամ՝ը մանրամասն հաշվարկ էր ներկայացնում յուրաքանչյուր գործատան տարեկան ծախսերի վերաբերյալ որի քննությունից հետո ստացական գրելով գումարը ստանում: Հիշյալ պաշտոնյան արքունի գանձարանի համար նաև ստանում էր Սեֆյան Իրանի տարբեր շրջաններից դիվանի սարքարին փոխանցվող գումարները:

Սավադ - سواد - Պատճեն:

Սարխաթ - سرخط - Ֆեռդալներին, հոգևորականությանը, բարձրաստիճան պաշտոնյաներին և հատկապես զինվորականությանը տրվող ռոճիկների և այլ կարգի պարգևատրությունների իրացմանը հսկող և հաշվառման ենթարկող հատուկ գրասենյակ, որի պետը կոչվում էր «բարձրագույն դիվանի սարխաթնիս» («սարխաթնիս-ե դիվան-ե ալա - سرخطنویس دیوان اعلی»): Սա բարձրագույն դիվանի 18 խոշոր ֆինանսական պաշտոնյաներից մեկն էր, որ «լաշգյարնվիս»-ի հետ միասին հսկում էր զինվորականությանը տրվող ռոճիկներին: Ռոճիկների հատուցման, պաշտոնների և այլ պարգևատրությունների վերաբերյալ տրվող բոլոր հրովարտակները առանց սարխաթնիսի ստորագրության և կնիքի համարվում էին անվավեր: Ներկայացվող բոլոր հրովարտակները նա գրանցում էր հատուկ մատյանում, որ կոչվում էր «սարխաթի դաֆթար», ապա հրովարտակի

մյուս էջի վրա մակագրում էր «արձանագրվեց սարխաթի դաֆթարում» (ثبت دفتر سرخط شد) և կնքում:

Սարքար - سرکار - Գործերի լիազոր-կառավարիչ, տնօրեն: Գործ է ածվում հատկապես տնտեսական գործերը տնօրինող հաստատության կամ վարչության իմաստով, ուստի որոշ դեպքերում բարգմանված է «սարքարություն»:

Սեիդ - سيد - Տեր, պարոն: Այսպես էին կոչվում հատկապես այն հոգևորականները, որոնք, իբր սերած էին Ալլիի սերունդներից:

Սիջիլ - سجل - Վավերագիր, հաստատում գրություն, վկայական, սիգիլ:

Սիփահսալար - سپهسالار - Այսպես էր կոչվում բանակի գլխավոր հրամանատարը: XVIII դարի առաջին կեսում այս պաշտոնում սովորաբար նշանակվում էին Ատրպատականի բեկլարբեկերը:

Վալի - والی - Իրանի ծայրամասային 4 վիլայեթներից (Արաքիստան, Լուրիստան, Վրաստան և Զրդեստան) մեկի կառավարիչն է: Վալիները պատկանում էին տվյալ վիլայեթի տիրակալների տոհմին և ունեին ինքնավարության իրավունք: Համարվում էր, որ այդպիսի վիլայեթի եկամուտը չէր մտնում Իրանի պետական գանձարան: Վալին պարտավոր էր կառավարությանը ցուցաբերել ռազմական աջակցություն և շահին ուղարկել բաղխան: Վրաստանի վալին Իրանից որպես ռոճիկ ստանում էր այնտեղ հավաքվող հարկերից: Այդպիսով ենթադրվում էր, որ վրաց վալին Իրանի պաշտոնյա էր 65:

Վախմ, վախմիար - տե՛ս վակֆ

Վախուպ, տե՛ս վակֆ

Վախուպամալ, տե՛ս վակֆնամչե:

Վակիֆ - واقف - Վակֆ անող, եկեղեցուն կամ մզկիթին, որևէ բան, հարստություն, հող կամ կալված նվիրող:

Վակֆ - وقف - Բառացի նշանակում է «կանգ առնել», «ամրանալ»: Այսպես էին կոչվում եկեղեցիներին կամ մզկիթներին նվիրված՝ վակֆ արված հողերն ու այլ ստացվածքները, որովհետև, նվիրվելով որևէ կրոնական հաստատության, դրանք այլևս ենթակա չէին ոչ մի կարգի օտարման և մնում էին որպես եկեղեցու կամ մզկիթի մշտական սեփականություն և որպես այդպիսիք ազատվում էին պետական հարկերից:

Վակֆնամչե - وقفنامه - Ավելի հաճախ հանդիպում է առանց վերջի «չե - وقفنامه» փոքրացուցիչ մասնիկի «վակֆնամե - وقفنامه» ձևով: Կտակագիր, փաստաբույր, որով հավատացյալները զանազան շարժական կամ անշարժ ստացվածքներ էին նվիրում եկեղեցիներին կամ մզկիթներին: Վերջի «չե» մասնիկը իմաստային փոփոխություն չի մտցնում այս տերմինի մեջ:

Վահիվ, տե՛ս վակֆ:

Վաքիլ - وكيل - Որևէ մեկի կողմից լիազորված անձ, ներկայացուցիչ կամ գործերի տնօրեն, նաև գործակատար:

Վեզիր - وزير - Սեֆյանների օրոք այսպես էին կոչվում այն բարձրաստիճան ֆինանսական պաշտոնյաները, որոնք մուսթովֆիների հետ միասին հսկում էին պետության, արքունիքի և բանակի ֆինանսներին և զինվորականությանը

տրվող ռոճիկների բաշխման գործին: Նրանք անմիջապես պատասխանատու էին էթեմադ-ուդ-դովլեի առաջ և փաստորեն հանդիսանում էին վերջինիս գործակալները ֆինանսական գործերի կառավարչություններում՝ սարքարություններում: Երկրամասային և նահանգային խոշոր կենտրոններում, ինչպես օրինակ, Ատրպատականի կենտրոն Թավրիզում կամ Ֆարսի կենտրոն Շիրազում ևս կային լայն արտոնություններ վայելող վեզիրներ, որոնք հանդիսանում էին մեծ վեզիր էթեմադ-ուդ-դովլեի ներկայացուցիչները իրենց ենթակա մարզերում:

Վիլայեթ - ولايت - Երկիր, երկրամաս, նահանգ: Աղբյուրներում և վավերագրերում գործածվում է փոփոխակի իմաստով: Երբեմն «վիլայեթ» անվան տակ հասկացվում էր մի ամբողջ երկիր, երբեմն ընդարձակ նահանգ, իսկ երբեմն նույնիսկ մեծ գավառ:

Վջուհաթ - وجوه - «վաջի - وجه» (գումար) բառի կրկնակի հոգնակի ձևն է (وجوه - وجوه): Այս անվան տակ հասկացվում էին առհասարակ այն բոլոր հարկերը, որոնք գանձվում էին կանխիկ դրամով: Աղբյուրներում հանդիպում է նաև «թավաջջուհաթ - توجهات», «մութավաջջեհաթ - متوجهات» ձևերով:

Ուլադ և ուլամ - الاغلام - «Ուլադ» նշանակում է «չորրորտամի», «գրաստ», իսկ «ուլամ» նշանակում է «սայլ» (վերջի «մ»-ն չի բացատրվում): Վավերագրերում այս երկու տերմինները գործ են ածվում որպես համանիշ տերմիններ: Այսպես էր կոչվում գյուղացիների այն պարտավորությունը, որ նրանք կատարում էին իրենց փոխադրական միջոցները տրամադրելով զինվորականությանն ու պետական պաշտոնությանը մի տեղից մյուս տեղը գնալու համար: Զինքի, էջերի, ջորիների, ուղտերի և այլ գրաստների հավաքագրումներ կատարվում էին նաև խոշոր գորաշարժերի ժամանակ: Այս դեպքում գյուղացիները իրենք ևս պարտավոր էին հետիոտն գնալ իրենց գրաստների ետևից և տեղափոխել բանակի պաշարն ու հանդերձանքը:

Ուլամա - علماء - «ալիմ - عالم» (գիտնական, գիտուն) բառի հոգնակին է, որը նշանակում է կրոնական գիտելիքներին լավատեղյակ անձնավորություն:

Ուջրուսթ-ուլ-մասալ - اجرة المثل - դրամական փոխհատուցում, պարգևատրում:

Ուրֆ - عرف - Այսպես էին կոչվում սովորույթային օրենքով առաջնորդվող քաղաքացիական դատարանները, որոնց գլխավորում էին տեղական նահանգապետներն ու գավառապետները՝ խսանքը, բեկյարբեկներն ու հաքիմները: Ուրֆի դատարանների դերը ավելի մեծ էր հատկապես երկրի ոչ մուսուլմանական բնակչություն ունեցող նահանգներում: Ընդհանրապես Ուրֆի դատարանները ավելի մեծ իրավասություններ ունեին և Շարի հոգևոր դատարանների վճիռները մեծ մասամբ ենթակա էին նրա վավերացմանը: Ուրֆին էր վերապահված հատկապես քրեական խոշոր հանցանքների (սպանություն, բռնաբարություն, մարմնական վնասվածքներ հասցնել) քննությունը:

Փարվանչե - پروانچه - Պաշտոնական գրություն, հրամանագիր, հրովարտակ:

Փիշքաշ - پیشکش - Չանագան առիթներով բնակչության կողմից ֆեոդալին կամ պետական պաշտոնյաներին նվերների անվան տակ հատուցվող տուրք,

ինչպես նաև ստորադաս պաշտոնյաների կողմից իրենց վերադասին, կամ խոշոր ֆեոդալների կողմից՝ շահին մատուցվող նվեր:

Քալանբար - كلاتر - Այսպես էին կոչվում քաղաքագլուխները, որոնք զբաղվում էին բնակչության քաղաքացիական հարցերով և հետևում էին քաղաքի հասարակական գործերին: Սրանք սովորաբար ընտրվում էին քաղաքի մեծահարուստ վաճառականների կամ խոջաների շարքերից:

Քարբալայի - كربلائی - Քարբալա այցելած ուխտավորների անվանը կցվող մակդիր:

Քեշիք-նևիս - کشیک‌نویس - Պաշտոնյա, որը որոշում է պահակազորայինների հերթը և պատասխանատու է պահակության ու հսկողության կազմակերպման համար:

Քյադխուդա - کدخدای - Այսպես էին կոչվում գյուղական ավագները: Սակայն չպետք է հասկանալ միայն գյուղի «գեղջավագ»-ի, «տանուտերի» կամ «ռեսի» իմաստով, մի գյուղում կարող էին լինել մի քանի քյադխուդաներ, դրանք փաստորեն գյուղի ավագների կամ «աղասխկալների» (պարսկ. - «ռիշսեֆիդ») խորհրդի անդամներն էին, որոնք այդ անունը ստացել էին երբեք գյուղի տանուտեր եղած ժամանակ: Այդ պաշտոնից ազատվելուց հետո էլ նրանք շարունակում էին կոչվել քյադխուդաներ ու մասնակցում էին ավագների խորհրդին:

Օլլա - اولا - Հողային այնպիսի տիրույթներ, որոնք որպես ավատ տրվում էին քոչվոր ցեղերի պարագլուխներին և բարձրաստիճան զինվորականությանը՝ ամիրներին: Օլլա ստացող ամիրները պարտավոր էին պահանջված դեպքում որոշյալ քանակությամբ զորք տրամադրել կենտրոնական իշխանությանը: Օլլայի ամիրները իրավունք ունեին առանձին դրոշակ ունենալ և հանդիսավոր երթերի ու գորաշարժերի ժամանակ հատուկ բմբուկներով բմբկահարել:

Ֆարվա - فتوی - Մուսուլմանական կրոնապետների՝ «շեյխ ուլ-իսլամների» և «մուֆթիների», ինչպես նաև կրոնական բարձրագույն աստյանի՝ «Շարի»-ի կողմից այս կամ այն հարցի մասին տրված վերջնական վճիռ, որը օրենքի ուժ ունի:

Ֆակիհ - فقيه - Ֆիկհի կամ իսլամի օրենսդրության գիտակ անձնավորություն:

Ֆարանգ - فرنگی - Ֆրանսիայի աղավաղված տարբերակը: Այս անվանումն էին իրանցիները տալիս Եվրոպային ու եվրոպական պետություններն ընդհանրապես:

Ֆարանգի, պատրի, - فرنگی - Ֆրանսիացի կաթոլիկ Հայերի պարսկական անվանումը: Պարսկալեզու վավերագրերում ու սկզբնաղբյուրներում այսպես են անվանվում Եվրոպացի միսիոներներն ընդհանրապես:

Ֆարման, տե՛ս ֆերման:

Ֆերման - فرمان - Հրաման, բազավորական հրովարտակ:

Ֆուսնկ, տե՛ս ֆարանգ:

Յ Ա Ն Կ Ե Ր

ԱՆՃՈՒՆՈՒՆՆԵՐ

Աբաս Ա, Սեֆյան 6, 29, 99, 103, 142, 143, 150, 155, 158, 168, 172, 173, 174
 Աբաս Բ, Սեֆյան 6, 8, 12, 13, 14, 28, 29, 31, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 48, 51, 53, 75, 90, 99
 Աբաս Ղուլի խան, Երևանի բեկլարբեկ 13, 92, 93, 96
 Աբդ-ալ-Մադին Իսմայիլ ալ-Հալալի 138
 Աբդ-ալ- Ռազադ 138
 Աբդ-ալ-Քերիմ 125
 Աբրահամ Խոշարեցի կաթողիկոս 25, 184, 185, 187
 Աբրահամ Կրետացի 199
 Աբրահամ քահանա Ուզնեցի 125
 Աբու Բաքր խալիֆա 198
 Աբու Թալեբ 61, 69, 114, 147
 Աբուլ - Հասան 153, 157
 Աբուլ - Ղասեմ Ալի խան 98, 99, 101, 103
 Աբու Մա'սում խան 153, 154
 Աբու Սալեհ Մոհամմադ Մոհսեն 57, 58, 66, 74, 76, 77, 82, 85, 87, 89, 98, 99, 101, 103, 108, 119
 Ալեքսան 125
 Ալեքսանդր Ա Ջուղայեցի կաթողիկոս 23, 157, 160, 165, 166, 168-170, 172, 174-178, 180, 181
 Ալեքսանոս, վանահայր Վաղարշի վանքի 15
 Ալի Աբբաս 139
 Ալի խան Բեկ Յուզբաշի 148
 Ալի Ղուլի 74, 119
 Ալի Ղուլի Բեկ սիփահսալար 54, 55
 Ալի Մուրթազա, իմամ 26, 28, 37, 38, 42, 51, 53, 59, 61, 67, 69, 77, 83, 85, 86, 88, 89, 92, 135, 144, 146, 152, 160, 192, 198, 201
 Ալի Նադի իմամ 51, 53, 144, 152
 Ալի Ռեզա իմամ 51, 53, 144, 152
 Ալի Ռեզա Ղուլի 162, 164
 Ալվան Բեկ քուֆանգչի աղասի 50
 Ահարոն 139
 Ահարոն Աստապատից 162
 Ահմադ, Ալի Աբբասի որդի 139
 Ահմադ Բալավի 43
 Աղա Մոխլեսի 139, 141
 Աղասի քյադխտուդա 129
 Հ. Աճառյանը 5
 Ամիր Գունա խան, Երևանի բեկլարբեկ 6, 13, 93, 96, 145, 169, 170
 Անդրիաս Աստապատից 162
 Անդրիաս Աստապատից 162

Առաքել Աստապատից 162
 Առաքել Դավրիժեցի 12
 Առաքել վանական 100
 Առաքել վարդապետ Շոռթցի 51
 Առաքել քահանա Տաթևի վանքի 141
 Ատաղ Բեկ 122
 Աստղուկյան Խոջա-Հաջիյու 108
 Ասատուր 139
 Ապամազ պալատական 128, 129
 Ասլան Բեկ, մուխասիլ 124, 126, 127, 128
 Աստվածատուր Ա Համադանցի կաթողիկոս 23, 181-183
 Ավագ, Գրիգորի որդի 56
 Ավետիս, Նոր Ջուղայի քալանթար 19
 Բաբաջան Աստապատից 162
 Բաբեր Բեկ Քենգեղու 122
 Բահադուր, Ալի Աբբասի որդի 139
 Բայրամ քուրբ 139
 Բեքսեղ քահանա, Հիրենց գյուղի Ս. Գրիգորի վանքի 53
 Բեկլարբեկ Ջավանշիր 108
 Բեքիր 62, 88
 Բիրեն Բեկ Ջավանշիր 108
 Բուդաղ, եղբայր Հաջի Մուրադ խան Սաբահի 139
 Գասպար վանական 46
 Գասպար Քանաթեղից 56
 Գեորգի XI, Վրաստանի թագավոր 22
 Գուլաի Յաջիյու քյադխտուդան 130
 Գրիգոր Աղվանից կաթողիկոս 28, 50, 103, 104, 143, 150
 Գուրգենը 139
 Դայի Իսմայիլ Անսարի 128
 Դանիել 48, 154
 Դանիել մարգարե 17
 Դավիր կաթողիկոս 145
 Դավուդ 141
 Եղիազար Այնրափցի կաթողիկոս 18, 117, 119, 120, 131-133
 Եսայի կաթողիկոս Գանձասարի 19, 146 149
 Երեմիա կաթողիկոս Գանձասարի 103, 104, 142-144, 146, 149-151
 Եփրեմ քահանա 16
 Ջաբարիա Ագուլեցի 199
 Ջաբարիա Տաթևի վանահայրը 13, 16, 125, 138, 139, 141
 Ջաբարիա Քանաթեղից 10, 12, 18
 Ջեյդ 41, 42, 88
 Թարար Բեկ Բուրբեկու 45
 Թահեր 134
 Թահմասալ Ա, Սեֆյան շահ 6, 29, 103, 142, 150
 Թահմասալ Բ, Սեֆյան շահ 8, 19, 23, 25, 182, 184 - 187
 Թովմաս քրիստոնյա 131

Թորոս 139
 Թորոս 139
 Թորոս Աստապատից 162
 Իմամդուլի 132, 148, 153, 157, 162
 Իսա, Ալեքսանի որդի 125
 Իսախան Բեկ 108
 Իսա Խալիֆա 54
 Իսմայիլ Ա, Սեֆյան շահ 5, 114
 Իսմայիլ Բ, Սեֆյան շահ 5, 135
 Իսմայիլ Բեկ, Սաֆի Ղուլի Բեկի թոռ 147
 Իսմայիլ Դոշանվեցի բյադխուդա 130
 Իսմայիլ ալ-Հալալի 138
 Իսմայիլ Ղուլի 44, 45, 76, 82, 90, 92
 Իսմայիլ, Օրոտի դագի 126
 Իսրայել Օրի 18
 Իսքանդար Ղարաղաղու 130
 Լյուդովիկոս XIV Ֆրանսիայի կայսր 22
 Խալդար 121
 Խալեդ 34, 37, 38, 42, 62, 88
 Խալիֆե Սուլթան 29
 Խանիների և Մարիամ, Քանաքեռցի Վարդանի դուստրեր 57
 Խաչատուր, Քանաքեռցի Հակոբի որդի 56
 Խոջա Ազարիա 145
 Խոջա Անդրիաս 141
 Խոջա Իսխաղու Ասադ 139
 Խոջա Նազար 136
 Կարապետ 167
 Կիրակոս վանական 145
 Հախնազար Բեկ 130
 Հակոբ 56
 Հակոբ Ջուղայեցի կաթողիկոս 11, 13, 16, 18, 39, 41, 93, 94, 96, 105, 117-119, 132, 133, 167
 Հաշեմ 40, 45, 49, 54, 95, 156, 162, 163, 180
 Հաջի Ղրալու Սեյֆի, Մաջնուն, Ամին, Օրուջ 99
 Հաջի Միրզա Սաբահ 139
 Հաջի Մոհամմադ 92, 130,
 Հաջի Մուրադ խան Սաբահ 139
 Հասան Ասրյարի, իմամ 51, 53, 144, 152
 Հասան, իմամ 51, 53, 144, 152
 Հարություն Չեկերեղի 141
 Հովհաննես Աղվանից կաթողիկոս 28, 50, 104, 143, 151
 Հովհաննես վանահայր Ագուլիսի վանքի 155
 Հովհաննես վանահայր Մաղարդա վանքի 135
 Հովհաննես վանահայր Տաթևի 13-17, 44, 49, 54, 68, 70, 73, 89, 108, 113, 114, 116, 121-124, 137, 139, 141, 154
 Աշ. Հովհաննիսյան 5

Հովսեփ 167
 Հուսեյն Բեկ Ջալանշիր 108
 Հուսեյն, իմամ 51, 53, 144, 152
 Ղալիլան Բեկ Քենգերլու 107, 108, 122
 Ղևոնդ Ալիշան 13
 Մահմուդ Ելիսարի 107, 108
 Մահմուդ խան Աֆղան 23
 Մամուր (?) Բեկը, 107, 108
 Մանսուր Բեկ 149
 Մասրուֆ 48
 Մարգար Աստապատից 162
 Մարտիրոս Աստապատից 162
 Մարութ Աստապատից 162
 Մեկր Բեկ Մեկր-Շահնազարյան 19, 126, 158
 Մեկր Խարման 126
 Մեկր Հախնազար Գասպարի որդի 139
 Մեկր Հուսեյն 19, 184
 Մեկր Շահնազար 19
 Մեկր Սաֆուզ 125
 Մեհդի Սահեր օգ-Ջաման, իմամ 42, 43, 51, 53, 69, 144, 152, 198
 Միշել Ֆրանսիայի դեսպանը Իրանում 22, 160
 Միրզա Աբու Սալեհ տե՛ս Աբու Սալեհ
 Միրզա Ալի Ասղար 79
 Միրզա Թադղեոս 37
 Միրզա Իբրահիմ 12
 Միրզա Մեհդի Խան Աստարաբադի 25
 Միրզա Մոհամմադ Բեկ 147, 148, 152
 Միրզա Ջալալ Օրդուբադի 64
 Միրզա Ջահիար 32
 Միրզաջան Բոլատակի բյադխուդա 130
 Միր Սաֆի Գեշ 17, 35, 78, 79
 Միրայել վանահայր Մաղարդա վանքի 135, 137
 Միրայել վարդապետ, Տաթևի Ջաբարիա վանահոր եղբորորդի 139-141
 Մխիթարը 48
 Մոհամմադ 58, 60, 76, 84, 86, 88, 110, 122, 184
 Մոհամմադ, պալատական ծառա 110
 Մոհամմադ Ալի, պալատական ծառա 114, 119, 121
 Մոհամմադ Ասրյարի 153, 164, 180
 Մոհամմադ Բադեր, իմամ 51, 53, 144, 152
 Մոհամմադ Բադեր Մաջլիսի 10, 11, 62, 63, 89, 152
 Մոհամմադ Բեկ Բորչալուի հաքիմ 111
 Մոհամմադ Ջահեր Բեկ 141
 Մոհամմադ Թալեբ 147
 Մոհամմադ Թադի, իմամ 51, 53, 144, 152
 Մոհամմադ Թադի Մաջլիսի 10,

Մոհամմադ իբն Սենդի 36, 41, 44, 45, 48, 49, 52, 54, 57, 70, 72, 74, 76, 77, 82, 85, 87, 89, 90
 Մոհամմադ Իբրահիմ Բեկ Յուզբաշի 155, 162
 Մոհամմադ Իսմայիլ 138
 Մոհամմադ Հուսեյն 95
 Մոհամմադ Հուսեյն Բեկ 79
 Մոհամմադ Հուսեյն Մելիք 19, 184
 Մոհամմադ Հուսեյն, Մոհամմադ Բադերի բոռը 11
 Մոհամմադ Ղադիմա 126
 Մոհամմադ Ղուլի խան, Չուխուր Սաադի բեկլարբեկ 169
 Մոհամմադ ալ-Մահդի, 144, 152
 Մոհամմադ մարգարե 6, 28, 33, 34, 37, 38, 40, 42, 45, 51, 53, 59, 62, 64, 77, 83, 85, 86, 88, 95, 111, 135, 144, 152, 153, 156, 162, 163, 180, 198
 Մոհամմադ Մոհսեն 34, 76, 108
 Մոհամմադ Յուսուֆ Բեկ 98
 Մոհամմադ Շաֆի, Թավրիզի մուկուֆարի նախկին մուսթուֆի 79
 Մոհամմադ Ջաբեր 52, 70, 82, 90
 Մոհամմադ Ռաշիդ Ջահիար 64
 Մոհամմադ Սալեհ Վալամի 125
 Մոհամմադ Քազեմ 126, 127
 Մոհամմադ Քյարիմ 112
 Մովսես Խոտանանից 48
 Մովսես կարողիկոս 94
 Մովսես վարդապետ Շատիկ Հարանց Անապատի 102
 Մովսես քահանա 139
 Մուսա խալիֆա, տե՛ս Մովսես վարդապետ Շատիկ Անապատի
 Մուսա Չելեպի 48
 Մուսա Քազեմ 42, 51, 69
 Մուրթուզա Ղուլի խան 46
 Մուրթուզա Ղուլի, պալատական 74
 Յահիա Ջեզայերցի 148
 Նադիր խան 25
 Նազար 122
 Նազար Ալի Մազանդարանի 29, 54
 Նահապետի Ուռհայեցի կարողիկոս 18, 19, 133, 134, 144-146, 153, 154
 Նաջաֆ Ղուլի Բեկ 149
 Նաջաֆ Ղուլի Խան, Չուխուր Սաադի բեկլարբեկ 39
 Ներսես 139
 Շահամիր Միրզա 130
 Շահի, Գրիգորի որդի 56
 Շահդուլի 162, 165, 166, 168, 170-172, 174-177, 180, 181
 Շահնազար, բյադխուդա 130
 Շեյխ Ալի 98, 99, 101, 103
 Ռսկան 167
 Պետրոս կարողիկոս Աղվանից 48-50, 90, 103, 104, 143, 150, 151
 Պետրոս Մաղարդա վանքի վանահայր 14, 17, 135, 136

Պողոս Աստապատից 162
 Ջաբրայիլ, Ջաբրայիլի Մուսթուֆիի որդի 33
 Ջահիար Սադեդ իմամ 24, 53, 143, 152
 Ս. Ջալալյան 5, 7
 Ջամի 48
 Ջիանգիր 122
 Ջիանգիր Ելիսարյու 107, 108
 Ջիանգիր, Սահմուդ Ելիսարիի որդի 107, 108
 Ջիանշահ Ղարա-Ղոյունյու 6
 Ռուստամ Բեկ, Իրանի սիվիսհասար 50
 Սահակ Աստապատից 162
 Սահակ կարողիկոս 95, 96
 Սարգիս քրիստոնյա 139
 Սաֆի Ա. Սեֆյան շահ 6, 176
 Սաֆի Բ (տե՛ս Սուլեյման), Սեֆյան 8, 9, 56
 Սաֆի Ղուլի 36, 48, 70, 72, 140, 142
 Սաֆի Ղուլի Բեկ 31, 32, 48, 129, 130, 147
 Սաֆի Ղուլի խան, Չուխուր Սաադի բեկլարբեկ 56, 57, 100, 101, 109, 110
 Սիմեոն Երևանցի 5, 7, 8
 Սիմեոն կարողիկոս Երեյ Մանկանց 19, 149, 151
 Սիմեոն վանահայր Տարևի 19, 115, 137
 Սիմեոն, Վրաց բագավոր 6
 Մ. Սմբատյանց 5
 Սոհրաբ 48
 Ստեփանոս Ջուղայեցի 18, 19, 22
 Ստեփանոս վարդապետ Էջմիածնի 117
 Սուլեյման, Սեֆյան շահ 8-15, 18, 22, 54, 56, 58, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 70, 72, 72, 74, 76, 78, 81, 82, 84, 85, 87, 89, 90, 92, 97, 98, 100, 102, 103, 105, 106, 109, 110, 112, 114, 117, 120, 121, 123, 128, 129, 131, 133, 138, 144
 Սուլեյման Բեկ, մոխասիլ 107
 Սուլթան 122
 Սուլթան Հուսեյն, Սեֆյան շահ 9-11, 19, 22, 23, 45, 133, 135, 136, 138, 140, 142, 144, 146, 147, 149, 152-155, 157, 158, 160, 162, 164-168, 170-172, 174-178, 180-182, 195
 Սուլթան Մոհամմադ Խուդաբանդե, Սեֆյան շահ 6
 Վախրանց Վրաստանի բագավոր Գեորգի XI-ի տեղապահ 22
 Վահան Աստապատից 162
 Վարդան Աստապատից 162
 Կ. Տեր-Սկրտչյան 5
 Բաֆի 5
 Հ. Փափազյան 5, 27, 192
 Փիլիպոս կարողիկոս Էջմիածնի 39-41, 105, 132, 133
 Քազեմ, Թարսր Բեկ Բուրբեկլուի որդի 45
 Քարա Բեկ Ջևանշիր 125
 Քեյխուսրով խան, Երևանի բեկլարբեկ 6
 Օհան 167
 Օհանես Աստապատից 162

Օհանես կամ Օվանես վանահայր Տաթևի, տե՛ս Հովհաննես վանահայր Տաթևի
 Օհանես կամ Օվանես Աղվանից կաթողիկոս, տե՛ս Հովհաննես Աղվանից կաթողիկոս
 Օմար խալիֆա 198
 Օնոփրիոս վարդապետ 97, 100, 164
 Օսման խալիֆա 198
 Օրբելյաններ 15
 Ֆաթիմա Ջահրա, Մոհամմադի դուստր 51, 53, 144, 152
 Ֆաթիալի 182
 Ֆարգաալի խան, Երևանի բեկլարբեկ 10

Աշխարհագրական անուններ

Ագուլիս 8, 12, 29-30, 51-52, 59-60, 75, 154-156, 199
 Ազատ Ջիրան կամ Ազադ Ջիրան 14, 30, 114, 137, 155
 Ազերբայջան, տե՛ս Ատրպատական
 Ալֆավուտ (կամ Ալփաուտ) 114, 137
 Աղաբենդ 15, 66, 68, 107, 113, 122
 Աղվանք 53, 104, 143, 151
 Աղվերձ 16, 81
 Անգեղակոթ 82, 83, 141
 Ապարանք 21
 Առան 75, 115, 137, 148, 149, 153
 Աստապատ 162
 Ատրպատական 9, 17, 35, 36, 43-48, 54, 55, 66, 68, 72-75, 81, 82, 84, 88, 91, 98, 99, 104, 106, 111-113, 115, 121, 123, 124, 126-131, 135, 137-140, 142, 143, 145, 149, 150, 155, 158, 163, 189, 201, 202
 Արասբար 14, 114, 115, 137
 Արարատյան դաշտ 10
 Արարս 24
 Արդեբիլ 12
 Արցախ 195
 Արևելյան Հայաստան 9, 12, 20, 24
 Բաթրինջ մագրայե 167, 168
 Բալլուդայա 130
 Բաշքենդ 17, 37, 78, 79
 Բադք, գավառ Սյունիքում
 Բարգուշատ 14, 47, 48, 114, 137
 Բարդա 19
 Բարու 21
 Բիստ 51, 52
 Բնունիս գյուղ 15, 16, 68, 107, 113, 122, 125
 Բորդի 15, 66, 68, 107, 113, 122, 125
 Բորչալու 110, 111, 124
 Բռնակոթ 82, 83
 Գանձակ 9, 21, 28, 49, 50, 84, 88-91, 104, 142-144, 146, 149-151, 161, 179, 189
 Գանձասար 8, 18, 19, 28, 48, 90, 103, 104, 143, 150, 177, 178

Գառնի գետ 25
 Ս. Գեղարդի վանքը 12
 Գեղարքունիք 14, 19, 158
 Գյոքչա 14, 115, 137, 158
 Գյուլաբերդ 128
 Գոլյազի 15, 66, 68, 107, 110, 111, 113, 122, 125,
 Գորջեսթան տե՛ս Վրաստան
 Ս. Գրիգորիսի վանք 53
 Գուշբասֆ 114, 137
 Ս. Գևորգի եկեղեցի, Մուղնու 12
 Դաշու 15, 66, 68, 107, 113, 122
 Դաստակերտ 15, 66, 68, 107, 110, 111, 113, 122, 125
 Դարաբաս գյուղ 15, 81-83, 86, 107
 Դարաշամբ 8, 14, 16-17, 35, 63, 64, 69, 78-79, 135-137, 162-163
 Դարաշամբուղ, տե՛ս Դարաշամբ
 Դերբենտ 21
 Դիբբենդ 17, 35, 69, 78, 79
 Դիզակ 148, 149, 153
 Դռնիս գետ 30, 155
 Եգդարադ, տե՛ս Աստապատ
 Երից Մանկունք 19
 Երնջակ 12
 Երևան, քաղաք 5, 23, 25
 Երևանի մահանգ 6, 9, 10, 13, 21, 25, 39, 57, 93, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 109, 110, 120, 126, 131, 141, 142, 174, 189:
 Ջազամ, տե՛ս Չազամ
 Ջառուզիլիլ 90, 91
 Ջավին գյուղ 47, 48
 Էջմիածին վանքը 5, 7, 8, 12, 13, 18, 19, 23 – 25, 39, 40, 87, 92, 96 – 98, 100, 105, 108, 117, 120, 121, 131, 144, 153, 157, 164, 165, 171, 174-176, 178, 181, 185, 187
 Ս. Թադևոս Առաքյալի եկեղեցի 12
 Թադ գյուղ 149, 153
 Թաս մագրայե 15, 66, 68, 107, 113, 122
 Թավրիզ 17, 19, 21-23, 36, 47, 79, 126, 140, 145, 161, 178, 179, 192, 201
 Թեհրան 49
 Թուման-ե Նախիջևան, տե՛ս Նախիջևանի մահանգ
 Իսա՛այիլու 148
 Իրան 9-11, 17, 20-25, 27, 40, 50, 54, 61, 87, 114, 116, 128, 138, 160, 188, 189, 192, 198, 200, 201
 Խաչեն 21, 103, 104, 143, 150, 151
 Խոյ 136
 Խոտ 15, 66, 68, 107, 113, 122, 141
 Խոտանան 15, 48, 66, 68, 107, 113, 122, 126
 Խորվիրապի վանք 12, 120
 Ծղուկ 114
 Կախեր 138, 140, 146

Կարմիր վանք 48, 101
 Կարպի 58, 93-95, 100, 165
 Կիլիկյան թագավորություն 20
 Կիտվան, գյուղ 15, 113, 122, 125
 Կից գյուղ 15, 48, 67, 68, 107, 113, 122
 Հադրութ 148, 153
 Հալիձոր 15, 66, 68, 107, 113, 122
 Հակակի մագրայե 149
 Համադան 161, 179
 Հայաստան 20
 Հավուց Թաթի Ամենափրկիչ վանք 100
 Հաքարիմ գյուղ 148
 Հիրիեր գյուղ 53
 Ս. Հովհաննես եկեղեցի, Ագողիսի 12
 Զագամ 147
 Ղազանչի 32
 Ղազվին 23
 Ղարաբաղ 5, 9, 19-21, 28, 31, 32, 48, 49, 70, 75, 84, 88, 90, 91, 103, 104, 130, 131, 138, 140-144, 146, 147, 149, 150-152, 161, 179, 189
 Ղարադաղ (Ղարաջաղաղ) 14, 115
 Ղարաքիլիսա, գյուղ Սյունիքում 15, 66, 68, 81, 107, 108, 113, 122, 124, 141
 Ղարաքիլիսա, վանք 43
 Ղափան (Ղափանաթ) 14, 15, 18, 43-48, 54, 55, 66, 68, 70, 72, 73, 75, 81, 83-86, 88, 89, 107, 113-115, 122, 124, 126, 128, 137, 141
 Ղըզըլ վանք 85, 100
 Ղորուղ 136
 Մագրի 114
 Մալդաշ 15, 113, 122
 Մահլազան 136
 Մաղարդա վանք, տե՛ս Ս. Ստեփանոս Նախավկայի վանք
 Մեղրի 46, 48, 82, 83, 114, 137
 Մոսկվա 5
 Մուղնի 12, 58
 Նախիջևանի նահանգ 9, 14, 16, 20, 21, 47, 51, 54, 62, 64, 68, 69, 75-78, 83-86, 88, 107, 110, 111, 114, 122, 124, 135-137, 148, 155, 156, 162, 163
 Ներքին Քոլատակ 32, 129-131
 Նոր Զուղա 11, 19, 21, 22, 161
 Նուան 136
 Նուխի 21
 Շահի առու 98, 99
 Շամախի 21, 90, 91, 104, 147, 175, 177
 Շատիկ անապատ Սյունիքում 76, 77, 86, 102
 Շեխեր 32
 Շեյխիե մզկիթ 17, 78, 79
 Շինաթաղ 14, 83
 Շիրազ 21, 202

Շիրիկալ (Շիրդար) 136
 Շիրվան 21, 28, 49, 50, 91, 104, 129, 142-144, 146, 147, 149-151, 176, 177, 179, 189
 Շնիեր 15, 66, 68, 83, 107, 113, 122
 Շոռոթ (Շոռլոթ) 30, 51, 52, 155
 Շուշի 32
 Չորման 129-131
 Չուղլուր 114, 137
 Չոխուր Սաադ 9, 13, 2439, 41, 43, 56, 57, 62-64, 68, 75, 80, 81, 84-86, 88, 93-95, 97-101, 105, 106, 109, 111-113, 117-121, 123, 124, 126, 127, 132, 133, 140, 142, 145, 153, 157, 159, 161-169, 171, 172, 173, 175, 179, 180, 185, 186, 189
 Զահուկ 21
 Զուղա 136
 Թում 180, 183
 Թուաստան 24
 Սեփյան Իրան
 Սիսական 47, 48, 54, 66, 68, 107, 110, 111, 113, 122, 124, 125,
 Սյախան 75, 83, 128
 Սյունիք 9, 14-16, 21, 82, 195
 Սախան 21-23, 25, 49, 62, 63, 89, 145, 148, 157, 161, 179, 188
 Սվարի 15, 66, 68, 107, 113, 122
 Ս. Ստեփանոս Նախավկայի (Դանեղ Մարգարեի) վանք 12, 14, 16, 63, 64, 135, 141
 Վաղարշի վանք 15, 86, 115, 125
 Վաղարշապատ գյուղ 13, 92, 93
 Վանանդ 30, 155
 Վարանդա 19, 53, 184
 Վերին Քոլատակ 32
 Վրաստան 22, 109, 129, 151, 161, 179
 Տաթև գյուղ 15, 66, 68, 107, 113, 122
 Տաթևի վանք 8, 12-17, 44-46, 48, 54, 65-68, 70, 72, 73, 81, 86, 89, 106, 107, 112-116, 121-125, 137-141
 Տանձատափ 15, 66, 68, 107, 113, 122
 Տեղ, գյուղ 15, 113, 122
 Տումի գյուղ 149
 Ուշի Ս. Սարգիս եկեղեցի 12
 Ուշիկիսա գյուղ տե՛ս Վաղարշապատ գյուղ
 Ուշիկիսայի վանք 34, 39-41, 43, 49, 86, 93-97, 99, 100, 105, 109, 117-120, 132, 133, 145, 153, 154, 157, 160, 164-166, 168-178, 180-182, 185-187
 Փիրջամալ գյուղ 31, 32
 Քեղի 66
 Քոչիկ 53
 Օսմանյան Թուրքիա 24, 180
 Օրդուբադ 93
 Օրթաբենդ 17, 35, 78, 79
 Օրոտ 45-47, 54, 66, 68, 107, 113-115, 122, 126, 137
 Ֆրանսիա 22

Առաջարան	5
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 1 - Շահ Աբաս Բ-ի 1652թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն Գանձասարի Գ-րիգոր կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքների.....	28
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 2 - Շահ Աբաս Բ-ի 1654թ. հրովարտակը, որը հաստատում է Ագուլիսի Ս. Թովմա Առաքյալի վանքի իրավունքը գանձել վանքին հատկացված մուղարրարին այնտեղի համայնքից և արգելում ոտնձգությունները վանքի եկամուտների նկատմամբ	29
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 3 - Շահ Աբաս Բ-ի 1657թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն միսալի, ըստ որի Ղարաբաղի Ղազանչի, Քոլատակ ու Փիրջամալի գյուղերը բարձրաստիճան պաշտոնյա Սաֆիի Ղուլի Բեկի սեփականությունն են և արգելվում է դրանց նկատմամբ այլոց ոտնձգությունները	31
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 4 - Շահ Աբաս Բ-ի 1658թ. հրամանագիրը, հրապարակված ի հաստատումն մահմեդական հոգևորականության խաթաբային, ըստ որի հայը իրավունք ունի որպես սեփականատեր տնօրինելու իր կողմից գնված կալվածքի եկամուտները, իսկ նախկին սեփականատիրոջ ժառանգները իրավունք չունեն դրանց նկատմամբ	33
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 5 - Շահ Աբաս Բ-ի 1658թ. հրամանագիրը հրապարակված Դարաշամբի Բաշքենդ, Օրթաքենդ ու Դիրքենդ գյուղերի բնակիչների խնդրագրի հիման վրա, որով Ատրպատականի տեղական իշխանություններին հրահանգվում է պարզել խնդրարկությունների մուլքերի նկատմամբ Սիր Սաֆիի Գեչի հավակնությունների իրավացիությունը և արգելել անօրինականությունները	35
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 6 - Շահ Աբաս Բ-ի 1658թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն Ֆաթվայի, ըստ որի զիմմի հայը պարտավոր չէ իր անհավատ ծառայի համար ջիզյա վճարել, եթե ծառան նույնպես զիմմի չէ	36
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 7 - Շահ Աբաս Բ-ի 1658թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն Ֆաթվայի, ըստ որի հայ զիմմին իրավունք ունի իրեն պատկանող մագրայեն մշակելով իրեն հասնող մալիքանեն գանձել	38
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 8 - Երևանի բեկլարբեկ Նաջաֆ Ղուլի խանին ուղղված շահ Աբաս Բ-ի 1659թ. հրամանագիրը, որը հաստատում է Էջմիածնի վանքի մեկ սարք գութանի մալիեի մու'աֆություն իրավունքը	39
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 9 - Շահ Աբաս Բ-ի 1659թ. հրամանագիրը, որը արգելում է Իրանի բոլոր շրջանների տեղական իշխանություններին նեղել ու անօրինական պահանջներ ներկայացնել Էջմիածնի կաթողիկոսի հանձնարարականով իրենց տարածքներում շրջող նվիրակներին ու այլ ենթականերին	40
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 10 - Շահ Աբաս Բ-ի 1659թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն Ֆաթվայի, ըստ որի առանց շար'ի դատական ատյանով հաստատված փաստաթղթի ժառանգները իրավունք չունեն իրենց հասնող ունեցվածքը պահանջելու	41

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 11 - Շահ Աբաս Բ-ի 1661թ. հրովարտակը, որով արգելվում է մահմեդական հոգևորականներին ու պաշտոնյաներին նեղել հայերին նրանց եկեղեցիների բարձր ու ընդարձակ լինելու պատճառով	42
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 12 - Շահ Աբաս Բ-ի 1662թ. հրովարտակը, որով Ատրպատականի բեկլարբեկին հրահանգվում է վերջ տալ Բուրբեկյունների կողմից Տաթևի վանքի կալվածքների նկատմամբ կատարվող անօրինականություններին	44
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 13 - Շահ Աբաս Բ-ի 1662թ. հրամանագիրը ուղղված Ատրպատականի բեկլարբեկին, որով վերջինիս հրահանգվում է քննել և վերջ դնել Ջեյվա, Տաթև ու Մեղրի գյուղերի բնակիչների կողմից Տաթևի վանքի դեմ գործվող անօրինականություններին	46
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 14 - Շահ Աբաս Բ-ի 1663թ. հրամանագիրը, որը հաստատում է Աղվանից Պետրոս կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները	48
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 15 - Շահ Աբաս Բ-ի 1664/1665թթ. հրովարտակն ուղղված Նախիջևանի Առաքել վարդապետին, որով բույլատրվում է Ագուլիս, Շոռոք և Բիստ բնակավայրերի վանքերը վերանորոգել	51
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 16 - Բարսեղ վանահոր խնդրանքով 1666թ. հրապարակված շահ Աբաս Բ-ի հրովարտակը, որը բույլատրում է վերանորոգել Քոչիզի Հիրիեր գյուղի Ս. Գրիգորիսի վանքը	53
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 17 - Շահ Սուլեյմանի 1667թ. հրամանագիրը, որով Ատրպատականի տեղական իշխանություններին հրահանգվում է արգելել Դարաբաս գյուղի Բուրբեկյու համայնքի ոտնձգությունները Տաթևի վանքի կալվածքների նկատմամբ	54
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 18 - Շահ Սուլեյմանի 1667թ. հրամանագիրը, որով արգելվում են նոր մահմեդականացածների հայերի անօրինական հավակնությունները իրենց ոչ ազգակից քրիստոնյա հայերի ժառանգության նկատմամբ	56
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 19 - Շահ Սուլեյմանի 1667թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն Ֆաթվայի, որով բույլատրվում է Կարալիի շրջանի Մուղնու Ս. Գևորգ վանքը վերանորոգել	58
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 20 - Շահ Սուլեյմանի 1667թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն Ֆաթվայի, որով բույլատրվում է Ագուլիսի հայերին վերանորոգել Ս. Թովմա Առաքյալի վանքը	59
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 21 - Շահ Սուլեյմանի 1668թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն Ֆաթվայի, որով արգելվում է Իրանի շրջաններում շրջող հայ վաճառականներին հարկադրել ջիզյա վճարել ու բռնի մահմեդականացնել	61
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 22 - Շահ Սուլեյմանի 1668թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն դիվան-ալ-սադարաթի կողմից նույն թվականի նույն ամսին հրապարակված միսալի, որում շեշտվում է Դարաշամբի Ս. Ստեփանոս Նախավկայի հայկական վանք լինելն ու արգելվում այնտեղի վանականների ապօրինաբար անհանգստացնել	63
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 23 - Շար'ի Ֆաթվան հաստատող Շահ Սուլեյմանի 1668թ. հրամանագիրը, որով վերահաստատվում են Տաթևի վանքի կալվածքները և արգելվում ոտնձգությունները դրանց նկատմամբ	65

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 24 - Շահ Սուլեյմանի 1668թ. հրովարտակը՝ հրապարակված ի հաստատումն Տաթևի վանքի վակիային կալվածքների անձեռնմխելիության մասին դիվան-ալ-սադարարի կողմից հրապարակված միսալի67

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 25 - Շահ Սուլեյմանի 1668թ. հրովարտակը՝ ուղղված Նախիջևանի տեղական պաշտոնյաներին, որով արգելվում են ապօրինի հավակնությունները Դարաշամբի Դիրբենդ գյուղի համայնքի մուլքերի նկատմամբ69

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 26 - Շահ Սուլեյմանի 1668թ. հրովարտակը, որն արգելում է քոչվոր ցեղերին ոտնձգություններ կատարել Տաթևի վանքի կալվածքների նկատմամբ70

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 27 - Շահ Սուլեյմանի 1668թ. հրովարտակը, որով հանձնարարվում է Ատրպատականի տեղի իշխանություններին բնեկ ու արգելել Դափանի Դարաբաս գյուղի Բուրբեյլու համայնքի կողմից Տաթևի վանքի նկատմամբ գործվող անօրինականությունները72

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 28 - Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը՝ հրապարակված ի հաստատումն միսալի, որով արգելվում է պաշտոնյաներին ապօրինի գումարներ գանձել հայ բնակիչներից իրենց սովորույթներին հետևելու և եկեղեցիները վերանորոգելու համար74

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 29 - Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, որով քույլատրվում է տեղի հայ բնակչությանը վերանորոգել Նախիջևանի նահանգի Շատիկ անապատը76

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 30 - Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն միսալի, որով մերժվում են Դարաշամբի Դիրբենդ, Օրբաբենդ ու Բաշքենդ գյուղերի համայնքային մուլքերի նկատմամբ Շելխին մզկիթի հավակնությունները78

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 31 - Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն միսալի, որով արգելվում են մահմեդականների բռնությունները իրենց հավատի օրենքներին ու սովորույթներին հետևող հայերի նկատմամբ81

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 32 - Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, որով քույլատրվում է Սյունիքի Սնդրի, Դարաբաս, Անգեղակոթ, Բոնակոթ և այլ գյուղերի վանքերը վերանորոգել82

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 33 - Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, որով քույլատրվում է Չուխուր Սաադում, Դափանաթում, Գանձակում և Ատրպատականի այլ շրջաններում գտնվող հայոց վանքերը վերանորոգել84

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 34 - Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, որով Չուխուր Սաադի, Դափանի և Նախիջևանի հայությանը քույլատրվում է իր հավատի օրենքներով ապրել ու հետևել իր սովորույթներին85

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 35 - Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն ֆաթվայի, որով արգելվում է Սեֆյան Իրանի տարածքում շրջող հայ վաճառականներին մահմեդականություն պարտադրելը ու նաև քույլատրվում է հայոց վանքերը վերանորոգել87

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 36 - Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է բարձրաստիճան պաշտոնյա Սուլեյման բեկին վերջ տալ Տաթևի վանքի նկատմամբ տեղի պաշտոնյաների գործած անօրինականություններին ու չարաչափումներին, ետ վերադարձնել ապօրինաբար գանձված գումարները89

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 37 - Շահ Սուլեյմանի 1669թ. հրովարտակը, որով արգելվում է Գանձակի, Դարաբադի, Չառուզիբիլի ու Շամախու պետական պաշտոնյաներին հավատի պատճառով նեղել այնտեղի հայ բնակչությանը90

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 38 - Շահ Սուլեյմանի 1672թ. հրովարտակը հրապարակված ի հաստատումն միսալի, ըստ որի Վաղարշապատ գյուղն ամբողջովին պատկանում է Էջմիածնի վանքին և արգելվում են նրա նկատմամբ Աբաս Ղուլի խանի հավակնությունները92

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 39 - Շահ Սուլեյմանի 1674թ. հրամանագիրը, որով արգելվում են տեղական պաշտոնյաներին ապօրինի պահանջները Էջմիածնի վանքի վակիային կալվածքներից և ոտնձգությունները վանքի եկամուտների նկատմամբ97

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 40 - Շահ Սուլեյմանի 1674թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Ատրպատականի ու Չուխուր Սաադի տեղական իշխանություններին պարզել, թե արդյոք իրոք Շահի առում հնուց ի վեր պատկանել է Էջմիածնին, և հաստատվելու դեպքում վերջ տալ նրա նկատմամբ ոտնձգություններին98

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 41 - Շահ Սուլեյմանի 1675թ. հրամանագիրը, որով Չուխուր Սաադի բեկլարբեկին հրահանգվում է պարզել Ս. Ամենափրկիչ խաչի պատկանելությունը Հավուց Թառի Ամենափրկիչ վանքին և հաստատվելու դեպքում արգելել այլոց հավակնությունները նրա նկատմամբ100

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 42 - Շատիկ Անապատի Մովսես վանահոր խնդրագրի հիման վրա շահ Սուլեյմանի կողմից 1675թ. հրապարակված հրամանագիրը, որով հրահանգվում է Երևանի բարձրաստիճան պաշտոնյաներին բնեկ խնդրարկուի նկատմամբ գործված անօրինականությունները և վերջ տալ դրանց102

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 43 - Շահ Սուլեյմանի 1675թ. հրովարտակը, որ հաստատում է Գանձասարի Երեմիա կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները103

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 44 - Շահ Սուլեյմանի 1675թ. հրամանագիրը, որ վերահաստատում է Էջմիածնի Հակոբ կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները105

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 45 - Շահ Սուլեյմանի 1675թ. հրովարտակը՝ հրապարակված ի հաստատումն միսալի, որով հրահանգվում է Չուխուր Սաադի ու Ատրպատականի կառավարիչներին պաշտպանել Տաթևի վանքի կալվածքները տեքստում բնակվող անձանց ոտնձգություններից106

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 46 - Շահ Սուլեյմանի 1680թ. հրովարտակը, որով Չուխուր Սաադի կառավարիչին հրահանգվում է բնեկ այնտեղի նախկին կառավարիչ Սաֆի Ղուլի խանի օրոք Մայր արքունից խված կալվածքների հարցը և վերականգնել նրա ոտնահարված իրավունքները109

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 47 - Շահ Սուլեյմանի 1682թ. հրովարտակը, որով արգելվում են Ղուրադ ցեղի ոտնձգությունները Գոլյազի մագրայեի նկատմամբ և ներկայացվում Դաստակերտ գյուղի ու վերոհիշյալ մագրայեի հարկահաշիվները110

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 48 - Շահ Սուլեյմանի 1682թ. հրամանագիրը, որով Ատրպատականի ու Չուխուր Սաադի տեղական իշխանություններին հրահանգվում է արգելել Տաթևի կալվածքների նկատմամբ ոտնձգությունները՝ վերադարձնելով նրանցից ապօրինաբար զանձված հարկերը..... 112

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 49 - Շահ Սուլեյմանի 1683թ. հրովարտակը, որը վերահաստատում է Հովհաննես եպիսկոպոսին Տաթևի բեմի առաջնորդի պաշտոնում..... 114

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 50 - Շահ Սուլեյմանի 1684թ. հրապարակած հրովարտակը, որով Չուխուր Սաադի կառավարչին հրահանգվում է արգելել Էջմիածնի նախկին Հակոբ կաթողիկոսի պարտատերերի ոտնձգությունները վանքի կալվածքների նկատմամբ..... 117

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 51 - Շահ Սուլեյմանի 1684թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Չուխուր Սաադի կառավարչին պաշտպանել Էջմիածնի կալվածքները նոր մահմեդականացած հայերի ոտնձգություններից..... 120

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 52 - Տաթևի վանքի առաջնորդ Հովհաննեսի խնդրագրի հիման վրա հրապարակված շահ Սուլեյմանի 1686թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Ատրպատականի ու Չուխուր Սաադի կառավարիչներին քննել վանքի կալվածքների նկատմամբ խնդրագրում նկարագրվող ոտնձգությունները և օրինականություն հաստատել..... 121

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 53 - Տաթևի վանքի առաջնորդ Հովհաննես եպիսկոպոսի խնդրագրի հիման վրա շահ Սուլեյմանի 1687թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Ատրպատականի ու Չուխուր Սաադի իշխանություններին և մասնավորապես բարձրաստիճան պաշտոնյա Ասլան Բեկին քննել վանքի կալվածքների նկատմամբ խնդրագրում հանգամանորեն ներկայացված անօրինականությունները և վերջ տալ դրանց՝ պատժելով օրինախախտներին..... 123

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 54 - Գյուլաբերդի գյուղացիության խնդրագրի հիման վրա հրապարակված շահ Սուլեյմանի 1687թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Ատրպատականի կառավարչին արգելել խալֆանլու ցեղի անօրինական արարքները այդ գյուղի նկատմամբ..... 128

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 55 - Շահ Սուլեյմանի 1687թ. հրովարտակը, որում նշվում են Զուլատակ գյուղին պատկանող հողատարածությունները և արգելվում նրանց նկատմամբ Չորման գյուղի բնակիչների ոտնձգությունները..... 129

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 56 - Շահ Սուլեյմանի 1687/1688թթ. հրովարտակը, որ հաստատում է Էջմիածնի Եղիազար կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները..... 131

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 57 - Շահ Սուլեյմանի 1692թ. հրովարտակը, որ հաստատում է Նահապետ Եղեսացու կաթողիկոսական իրավունքները..... 133

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 58 - Շահ Սուլեյմանի 1696թ. հրովարտակը, որով Պետրոսը հաստատվում է Նախիջևանի Դարաշամբի Ս. Ստեփանոս Նախավկա վանքի առաջնորդի պաշտոնում..... 135

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 59 - Շահ Սուլեյմանի 1697թ. հրամանագիրը, որով հանձնարարվում է Ղարաբաղի, Կախեթի ու Ատրպատականի տեղական իշխանություններին քննել Տաթևի Զաքարիա եպիսկոպոսի ու այլ հոգևորա-

կանների խնդրագրում նշված անձանց գործած անօրինականությունները և օրինականություն հաստատել..... 138

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 60 - Շահ Սուլեյմանի 1698թ. հրամանագիրը, որով կարգադրվում է Չուխուր Սաադի, Ատրպատականի, Ղարաբաղի ու Կախեթի կառավարիչներին քննել Տաթևի վանքի միաբան Միքայելի խնդրագրում նշված անձանց կողմից խնդրարկումների հանդեպ գործած անօրինականությունները և օրինականություն հաստատել..... 140

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 61 - Շահ Սուլեյմանի 1699/1700թ. հրովարտակը, որ հաստատում է Աղվանից Երեմիա կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները..... 142

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 62 - Շահ Սուլեյմանի 1700թ. հրովարտակը, որը Էջմիածնի Նահապետ կաթողիկոսի խնդրանքով հաստատում է մեռող եփելու ու եկեղեցական տուրքերի դիմաց այն հայոց եկեղեցիներին բաժանելու Էջմիածնի կաթողիկոսների իրավունքը..... 144

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 63 - Շահ Սուլեյմանի 1700թ. հրամանագիրը, որով հանձնարարվում է Շիրվանի, Կախեթի ու Ղարաբաղի տեղական իշխանություններին օգնություն ցուցաբերել Աղվանից կաթողիկոսությանը ենթակա Շիրվանի հայերից եկեղեցական հարկերը հավաքելու հարցում..... 146

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 64 - Շահ Սուլեյմանի 1700թ. հրովարտակը, որով շարքային զինվոր Միրզա Սոհամմադ Բեկին այդ տարվա համար ռոճիկի հատկացում է արվում Ղարաբաղի մի քանի գյուղերի հարկաբաժիններից..... 147

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 65 - Շահ Սուլեյմանի 1701թ. ջումադի առաջին ամսին հրապարակված հրովարտակը, որը հաստատում է Աղվանից Եսայի կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները..... 149

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 66 - Շահ Սուլեյմանի 1702թ. հրովարտակը, որով Միրզա Սոհամմադին այդ տարվա համար ռոճիկի հատկացում է արվում Ղարաբաղի մի քանի գյուղերի հարկաբաժիններից..... 152

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 67 - Շահ Սուլեյմանի 1704թ. հրամանագիրը, որը հաստատում է Էջմիածնի Նահապետ կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները..... 153

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 68 - Ագուլիսի վանքի վանահայր Հովհաննես վարդապետի խնդրանքով 1706թ. հրապարակված շահ Սուլեյմանի 1706թ. հրովարտակը, որով արգելվում են ոտնձգությունները Ս. Թովմա Առաքյալի վանքի եկամուտների նկատմամբ..... 154

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 69 - Շահ Սուլեյմանի 1706թ. հրամանագիրը, որ հաստատում է Էջմիածնի Ալեքսանդր Ջուղայեցու կաթողիկոսական իրավունքները..... 157

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 70 - Շահ Սուլեյմանի 1709թ. հրովարտակը, որ հաստատում է Գեղարքունիքի Մելիք Բեկ Մելիք Շահնազարյանի մելիքական իրավունքները..... 158

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 71 - Շահ Սուլեյմանի 1710թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Իրանի բոլոր պաշտոնյաներին սահմանափակել միսիոներների բաթոզական գործունեությունը իրանահպատակ հայության շրջանում..... 160

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 72 - Շահ Սուլթան Հուսեյնի կողմից 1710թ. հրովարտակը, որով հանձնարարվում է Չուխուր Սաադի կառավարչին Դարաշամբից Աստուպատ գյուղը տեղափոխված 15 հայ ընտանիքներին ետ վերադարձնել իրենց նախկին բնակավայրը	162
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 73 - Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Չուխուր Սաադի կառավարչին արգելել տեղի պաշտոնյաների ոտնձգությունները Էջմիածնի վակֆային կալվածքների բերքի ու եկամուտների նկատմամբ	164
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 74 - Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով հաստատվում է Էջմիածնի 2 սարք գութանի մալիեի ու 500 ոչխարի չորանբեկիի մու'աֆորթյան իրավունքը.....	165
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 75 - Շահ Սուլթան Հուսեյնի կողմից Ալեքսանդր կաթողիկոսի խնդրանքով 1712թ. հրապարակված հրովարտակը, որով հրահանգվում է Չուխուր Սաադի կառավարչին արգելել Զյուրաբանլու և այլ ցեղերի կողմից Բարդինճ գյուղի նկատմամբ գործվող անօրինականությունները.....	167
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 76 - Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Չուխուր Սաադի կառավարչին վերջ տալ իրեն հպատակ նահանգի հայկական վանքերից քաֆավուր-ե ջիզյայի գանձման ընթացքում թույլ տրվող չարաշահումներին.....	168
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 77 - Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով խստիվ արգելվում է պետական պաշտոնյաներին իջեանել հայկական վանքերում ու նրանցում անօրինականություններ գործել	170
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 78 - Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրամանագիրը՝ հրապարակված Ալեքսանդր կաթողիկոսի խնդրանքով, որով արգելվում են ոտնձգությունները Էջմիածնի կալվածքների նկատմամբ	171
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 79 - Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով հաստատվում են Սեֆյան նախկին շահերի 6 հրամանագրեր	172
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 80 - Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Երևանի տեղական իշխանություններին այնտեղի հայության հետ արդարացի վարվել ու ապօրինաբար նրանց չնեղել.....	174
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 81 - Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Չուխուր Սաադի կառավարչին պաշտպանել Էջմիածնի վակֆային կալվածքները ոտնձգություններից	175
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 82 - Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը, որ կարգադրում է Շիրվանի թեմը ճանաչել Էջմիածնի անմիջական ենթակայության տակ	176
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 83 - Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712թ. հրովարտակը իրանահպատակ հայության շրջանում միսիոներների գործունեությունը սահմանափակելու մասին	178
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 84 - Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1712/1713թթ. հրովարտակը, որով Ալեքսանդր կաթողիկոսին թույլ է տրվում գնալ Օսմանյան Թուրքիա՝ հանդիպելու այնտեղի հայերին	180

Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 85 - Շահ Սուլթան Հուսեյնի 1716թ. հրովարտակը, որ հաստատվում է Էջմիածնի Աստվածատուր կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները	181
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 86 - Շահ Թահմասպ Բ-ի 1720թ. հրամանագիրը, որով արգելվում է նոր մահմեդականացած հայերին հավակնություններ ունենալ իրենց ազգական հայերի ունեցվածքի նկատմամբ առանց մի շարք դատական ու վարչական ատյաններում իրենց իրավունքները հաստատելու	182
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 87 - Շահ Թահմասպ Բ-ի 1730թ. հրամանագիրը, որով Սոհամնադ Հուսեյնը նշանակվում է Վարանդայի մելիք	184
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 88 - Շահ Թահմասպ Բ-ի 1731թ. հրովարտակը, որը հաստատում է Էջմիածնի Աբրահամ Երևանցի կաթողիկոսի կաթողիկոսական իրավունքները	184
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 89 - Շահ Թահմասպ Բ-ի 1731թ. հրովարտակը, որով հրահանգվում է Չուխուր Սաադի կառավարչին արգելել նոր մահմեդականացած հայերին ժառանգության վեճ սկսել իրենց հարազատների հետ	186
Վ ա վ ե ր ա գ ի ր 90 - Շահ Թահմասպ Բ-ի 1731թ. հրամանագիրը, որով վերահաստատվում են նախկին շահերի կողմից Էջմիածնի տրված բոլոր հրամանագրերը.....	187
Բառարան հարկային, սոցիալական, վարչական և այլ տերմիններ	188
Յ ա ն կ ե ր	
Անձնանուններ	204
Տեղանուններ	210

PERSIAN DOCUMENTS OF THE MATENADARAN

DECREES

VOLUME III

(1652-1731)

FOREWORD

Persian historical documents (decrees, deeds of purchase, etc.) have played an important role in the political, social-economic, religious and cultural life of Armenian people under Persian rule. Therefore, these documents have been carefully kept for centuries, and aroused the interest of Armenian scholars since the 18th century.

In the 18th century Simeon Yerevants'i, Catholicos of Etchmiadzin, made a survey of the Persian documents in the library of the Holy See, studied and classified their reports referring to the estates and rights of Etchmiadzin monastery in his book "Jambŕ". Later, in the 19th century the study of Persian historical documents took over again, when some scholars widely used Persian historical documents in their studies on various aspects of the Armenian history and even published decrees in Armenian translations in their works⁴⁵⁹. In early 20th century H. Acharian's collection on the history of Karabagh⁴⁶⁰, with six Persian documents in the original and in translation was published. The documents were taken from Moscow archive of the Ministry of Foreign Affairs of Russia.

A profound work in this area is done by H. Papazian. He dealt with the study of Persian, Ottoman Turkish and Arabic historical documents of Yerevan Matenadaran. As a result, he published his research on these documents and collection of Persian decrees and deeds of purchase "The Persian documents of Matenadaran" in three volumes.

The first volume (1956) contains 23 decrees dating from 1449 to 1594: four decrees of Qarah Quyūnlū rulers, three decrees issued by Āq Quyūnlūs, four decrees – Shāh Isma'īl I Šafavid, seven decrees – of Shāh Tahmāsp I, one decree – Shāh Isma'īl II and one - of each of the following rulers: the *bīglarbīg* of Adharbaijan, Sultān Muḥammad Khudābandah, Georgian king Simeon and the Prophet Muḥammad. The second volume (1959) contains 43 decrees dating from 1603 to 1650: 17 of them are the decrees of Shāh 'Abbās I, 6 of them – of Shāh Šafī I, 1 – of Amīr Gūnah Khān, the *bīglarbīg* of Yerevan, 2 – of Kaykhusraw Khān and one *fatvā* was issued by *Shaykh ul-Islam*. The third volume contains 27 deeds of purchase dating from 1305 to 1592.

⁴⁵⁹ M. Smbatians', Nkaragir tsovazard gavarin Geghark'unu, (A Description of the province of Gegharkuni), Vagharshabat, 1895 (in Armenian); S. Jalalian, Chanaparhordut'yun i metn Hayastan, (A Travel to Great Armenia), vol. 1, 2, Tp'khis, 1842, 1858 (in Armenian); Raffi, Khamsayi melik'ut'yunnerē, (The melikdoms of Khamsa), The collection of works, vol. 10, Yerevan (in Armenian).

⁴⁶⁰ H. Acharian, Vaveragr hay-parskakan haraberut'yants' masin, (Documents on the Armenian-Persian Relations), Yerevan, 1927 (in Armenian).

H. Papazian has compiled the Persian texts of these documents with great accuracy and published them with their Armenian and Russian translations. When translating these documents into Armenian and Russian, he "tried to stick to the original text with great accuracy, though the style and syntax suffered slightly he tried to keep the expressive features characteristic to such documents, expose the spirit of the time and the style typical to clerical work"⁴⁶¹. The contents of the documents are provided with necessary scientific commentaries.

The volumes contain vocabularies of tax, social, administrative and other terms, where the author explains "the main meaning of the term in the given period and in the given case"⁴⁶². Some terms are explained by the author for the first time based on of the documents and other sources⁴⁶³.

In the foreword of this collection H. Papazian expressed his intention to continue the publication of documents in subsequent volumes. However, for some reasons, unknown to us, he failed to proceed with their publication.

Yerevan Matenadaran is a host of numerous Persian documents that contain valuable material on both Armenian and Iranian studies. The major part of these documents still remain unpublished.

We tried to follow the principles worked out by H. Papazian, as much as possible. However, we made some changes based on the experience of the investigators of later period. We mostly seek to represent the copies of the reverses of the included documents, their Persian texts with their translations. Also, our collection includes only royal decrees differing in contents and styles with the decrees of local governors. Moreover, we included the English translations of the documents instead of Russian.

The collection involves 90 decrees of Šafavid Shāhs 'Abbās II, Sulaymān, Sulṭān Ḥusayn and Ṭahmāsp II, dating from 1652 to 1731. We have included all the decrees issued in this period and kept in Yerevan Matenadaran that could be deciphered in full and represented in the collection. It was not possible to restore the texts of some decrees because of the bad state of the documents, illegibility of the handwriting and inaccuracy of the copy composed in later periods⁴⁶⁴. Some decrees of the period have been confirmed later, and thus two or even three decrees have the same contents and differ from one another with their dates. In

such cases only one of the decrees of the period is included in the collection⁴⁶⁵. There is a note by such documents telling of the existence of the other decrees with same contents.

Two of the decrees of the collection had been translated and published by S. Jalalian in 19th century⁴⁶⁶.

The short annotations of some decrees⁴⁶⁷ included in the collection were published in Jambr, composed by S. Yerevants'i⁴⁶⁸. These annotation, although far from involving all problems raised in the decrees, are right on the whole and give an idea of the documents⁴⁶⁹.

The decrees of the collection include five content-specific groups:

- a) Decrees of Shāh 'Abbās II and Sulaymān, confirming *fatvās* passed by Moslem high clergymen on various aspects of religious and other rights of Armenians under Persian rule.
- b) Decrees on various problems of monastic and other properties, land and tax allotments to the churches, state officials, prohibition of illegalities of various wrongdoers against private properties, church estates, and abuses of local officials.
- c) Decrees confirming the rights of Armenian high clergymen, such as catholicoses of Etchmiadzin and Aghvank, the bishops of the monasteries of Tat'ev, Darashamb and Agulis; some of the decrees depicted the struggle between various representatives for higher positions.
- d) Decrees restricting the activities of missionaries in Armenian communities of Iran.
- e) Decrees of Shāh Ṭahmāsp II, aimed at gaining the favour of Armenian people although devoid of any political power.

Since the decrees expose the realities of the period, we focus on some of them in detail to have a better understanding.

The reign of Shāh 'Abbās II (1642 – 1666) was characterized by strong centralized power. This monarch's special attention was on state affairs, and he was anxious to exterminate all kinds of illegal actions, tyranny and strengthening of the central government. 16 decrees of the collection were issued by this monarch.

⁴⁶¹ H. Papazian, *Matenadarani parskeren vaveragrērē. Hrovartakner* (The Persian documents of the Matenadaran, Decrees), vol. 1, Yerevan, 1956, p. 38 (in Armenian).

⁴⁶² Ibid, p. 39.

⁴⁶³ Ibid, p. 40.

⁴⁶⁴ See the following documents of Mashtots Matenadaran: Archive of Catholicosate, folder 1a, Doc. 56; 1b, Doc. 112; folder 2a, Doc. 22, 42, 44, 45, 46, 48, 52, 53, 56, 63, 64, 69, 73, 80a, 81a, 100, 101, 105, 107a; folder 2b, Doc. 125, 138, 152, 170; folder 4, Doc. 33.

⁴⁶⁵ See the following documents of Mashtots Matenadaran: Archive of Catholicosate, folder 1b, Doc. 129, 163, 195, 206; folder 1g, Doc. 272; folder 2a, Doc. 48, 75a, 81, 108a; folder 2b, Doc. 131a.

⁴⁶⁶ S. Jalalian, *Chanaparhordut'yun*, vol. 2, pp. 488-490.

⁴⁶⁷ See Documents 4, 6, 7, 8, 9, 10, 18, 19, 20, 21, 31, 33, 34, 38, 39, 40, 44, 46, 51, 56, 57, 67, 69, 71, 74, 77, 79, 83, 84 and 88.

⁴⁶⁸ Simeon Yerevants'i, *J'ambr* (Collection), Vagharashapat, 1873, pp. 209 – 234.

⁴⁶⁹ A detailed description of the work done by Simeon Yerevants' on the Persian documents see in H. Papazian, *Hrovartakner*, vol 1, pp. 12 – 15.

Shāh Sulaymān Šafavid was crowned twice: first in November, 1666 with the name Šafī II, then in March, 1668, with the name Sulaymān. Correspondingly, the decrees issued during the period of 1666 – 1668 had the name Šafī II inside the royal seal, afterwards – the name Sulaymān⁴⁷⁰.

It is worth to mention that the reign of this monarch was the beginning of the declining period of Šafavid State. He demonstrated weakness and indifference towards state affairs, which resulted in declining of economic and political situation of the country. This tendency and its attributive characteristics still intensified during the reign of his successor Shāh Sulṭān Ḥusayn.

Problems referring to the Armenian population living in the regions of Eastern Armenia subject to Iran are discussed in the documents represented in the collection. The *vilāyats* of Chukhūr Sa'ad, Gandzak – Karabagh and T'uman-i Nakhijevan were the administrative units comprising the territory of Eastern Armenia under the direct subordination to the *vazīr* of Adharbaijan. Therefore, some of the decrees contain instructions addressed to the *vazīr* of Adharbaijan to investigate the problems referring to the subjects living in the regions subordinate to the *vazīr* of Adharbaijan⁴⁷¹.

Yerevan, the capital of Chukhūr Sa'ad was the seat of a *bīglarbīg* and the chief town of Persian Armenia. Ararat Valley with regions around it formed the central part of Chukhūr Sa'ad, named so since 14th century after the name of its governor Amīr Sa'ad. In mid-seventeenth this *vilāyat* had within its boundaries the following regions: Varazhnunik' (Darach'ich'ak), Nig (Aparan), Shirak (Shoragyal), Mazaz-Urts Masyats'otn (Garni-Vedi), Chakat' (Surmali), Aragatsotn (Karpi), Kotayk' (Qerkbulaq), Ayrarat, Geghark'uni (Gyokch'a) and Sodk', also Chahuk (Shāhbuz), Ernjak (Alinjak), Goght'n (Azad Jiran), Vayots' Dzor (Daralagyaz) and Tsghuk (Sisajan) of Nakhijevan (or Tuman-i Nakhijavan)⁴⁷².

The *vilāyat* of Gandzak-Karabagh had within its boundaries the whole territory of Arts'akh and Utik', some regions of P'aitakaran and Syunik'; the latter four regions being the provinces of Great Armenia. The mountainous parts of this territory, densely populated by Armenians, were united under the direct rule of Armenian *maliks* of Dizak, Khachen, Varanda, K'och'iz, Gandzak, Jraberd and Gyulistan, subject to the *bīglarbīgs* of Gandzak (Ganja) under the predominance of Šafavid Shāhs.

The greater part of Syunik', named in this period Kapan or Kapanat' *Ulkā*: Arevik' (Meghri), Kovsakan (Mnjavan), K'ashunik' (Bargushat), Dzork' (K'eghi), Haband (Zangezur), Aghahechk' (K'ashatagh), was under the direct rule of the *bīglarbīg* of Adharbaijan. In addition, many other regions under the rule of the *bīglarbīgs* of Adharbaijan (Ūrmia, Marāghah, Savujbulāq, Khūy and Salmās, Marand, Mākū and Churs, Qarādāgh, Ardabīl, Mīānah, Tālīsh) had villages with Armenian inhabitants.

The situation of the Armenian population deteriorated under the rule of Shāh Sulṭān Ḥusayn: there was increase in taxes, abuses, bribery and religious intolerance of Moslem clergymen. Let alone at Yerevan Province, where in the second half of 17th century 13 *khāns* alternated each other at the post of the *bīglarbīg* of Yerevan Province. This post was granted for great bribes. The dismissal was also profitable for the court as their property was confiscated⁴⁷³.

The last quarter of 17th century was marked off by heavy increase in taxes imposed on Armenian population⁴⁷⁴. The frequent censuses in the regions of Eastern Armenia brought to doubling and tripling of new taxes⁴⁷⁵.

Zak'aria K'anak'erts'i describes the state of Yerevan Province in late 17th century under the rule of its *bīglarbīg* Farza'lī Khān like this: "Farza'li was a greedy corrupted robber, unfair in judging, who took bribes to give wrong judgements. Whenever a complaint against someone was made, he was fined with no investigation. In regions, there were frequent thefts in settlements and robbery on roads. Robbers entered cattle-sheds and captured cattle without fear. If robbers were captured and took to the governor, he took a fine and set him free with no punishment, and they proceed with robbery. There was much trouble in the country of Ararat in the year of 1699"⁴⁷⁶.

The role of Moslem clergymen headed by Muḥammad Bāqir Majlisī (1627 – 1699)⁴⁷⁷ increased during the reign of Shāh Sulaymān and Sulṭān Ḥusayn.

⁴⁷³ Ash. Hovhannisian, Drvagner hay azatagrakan mtk'i patmut'yan (Chapters of the History of Armenian Liberation Thought-Conception), vol. 2, Yerevan, 1959, p. 133 (in Armenian).

⁴⁷⁴ Yesayi Hasan-Jalalian, Patmut'yun kam hishatak inch' inch' ants'its' dipelots' yashk'arhi Aghuanits' (History or Memorial of the events happened in the province of Aghvank'), Shushi, 1839, p. 19 (in Armenian); I. Petrushevskiy, Ocherki iz istorii feodal'nykh otnosheniy Azerbaydzhana i Armenii v 16-om nachale 19vv (Essays on the history of feudal relations in Azerbaijan and Armenia in 16th-19th Centuries), Leningrad, 1949, p. 295 (in Russian).

⁴⁷⁵ Ash. Hovhannisian, Drvagner, pp. 285-286.

⁴⁷⁶ Zak'aria Sarkavag, Patmagrut'yun (History), vol. 2, Vagharshabat, 1870, p. 135 (in Armenian).

⁴⁷⁷ Muhammad Taghi Majlesi, his father, had been one of the influential Shi'ah ulamas and died in 1070 A.H.

⁴⁷⁰ تاریخ ایران: دوره صفویان [پژوهش از دانشگاه کمبریج], تهران ۱۳۸۰, ص. ۱۱۸.

⁴⁷¹ See Documents 12, 17, 40, 42, 45, 48, 52, 53 and 55:

⁴⁷² A. D. Papazian, Agrarnie otnosheniia v Vostochnoy Armenii v XVI – XVII vekakh (The Agrarian relations in Eastern Armenia in 16-17 centuries), Yerevan, 1972, p. 50 (in Russian).

Muhammad Bāqir was first *shaykh ul-Islām* and then *mullābāshī* of Šafavid state⁴⁷⁸. After his death the post of *mullābāshī* passed on to his grandson Muhammad Husayn⁴⁷⁹. Muhammad Bāqir Majlesi had great influence upon these Shāhs and was often the initiator of his decrees⁴⁸⁰. Although the Shāhs were not religiously intolerant, the persecutions of religious minorities, particularly Christian Armenians, were intensified⁴⁸¹ to such an extent that some of Armenian high-ranked clergymen were sent to prison and: annually, the Armenian Church of New Jugha (Julfa) began to pay certain sum to the state⁴⁸².

By the inducement of Moslem high clergymen, especially *mullābāshī* Muhammad Bāqir Majlisi and his successor Muhammad Husayn, Shāh Sultān Husayn issued unfair decrees with respect to religious minorities⁴⁸³. Evidences of conversion of Armenian Christians as well as Jews, Zoroastrians and other religious minorities of Iran were frequent and resulted in troubles and bloodshed⁴⁸⁴.

In the spring of 1668 Catholicos Hakob Jughayets'i went to Isfahan. He took gifts of great value, a sum of 50 golden money⁴⁸⁵ for Shāh Sulaymān and got firm *fatvās* protecting the rights and traditions of Armenian people (such as marriage and burying people by Armenian laws; ringing church bells⁴⁸⁶, repairing of churches and constructing new ones⁴⁸⁷).

As an evidence, Documents 4 and 7 demonstrate to what extent had religious persecutions reached, when it was necessary to get an official permission by *fatvā* in order to cultivate their lands and have the benefits of the bought private property.

According to the *fatvās* (Documents 21, 35) the Armenians, who were going to other places for commercial and other purposes, were often forced to pay *jizyah* or to adopt Islam. Hakob Catholicos emphasized, that according to the existing laws, Armenians had to pay *jizyah* only once and only in the place of their permanent habitation and should not be asked to pay *jizyah* in other places, when they traveled. Nevertheless, the contents of *fatvās* show that in far places

Armenian merchants were forced to adopt Islam, and they were rebaptised after they were back home again. This aroused new persecutions of local Moslem clergymen⁴⁸⁸.

The decrees of Shāh 'Abbās II and Sulaymān on restoring old churches and building new ones, have been included in this volume. They reflect worldwide church-building activities in Armenian regions in mid-seventeenth century. According to Aṛak'el Davrizhets'i the churches of St. Stepannos in Darashamb, St. Karapet in Ernjak, Ohanavank, Ushi and St. Sarkis were restored in this period⁴⁸⁹. This was a result of temporary peaceful period for the area. Zak'aria K'anak'erts'i reports that Shāh 'Abbās II has supported the reconstruction of an Armenian old church in Ardabil⁴⁹⁰ against the will of local Moslem clergymen. He issued a decree with similar contents (Document 11) in 1661 that prohibits the local officials and Moslem clergymen of Iran to oppress Armenians who constructed their churches higher and wider than the mosques.

According to Shāh's decree⁴⁹¹ and the instruction of the local governor Mīrzā Ibrāhīm, St. Hovhannes church was restored in 1664 - 1665⁴⁹². The churches of Khorvirab and St. Gevork' of Mughni were built in 1669⁴⁹³. The church of St. Tadheos Apostle was restored in 1679-1685⁴⁹⁴, St. Geghard Church - in 1698⁴⁹⁵. Thus, having an official permission, many churches were rebuilt, repaired and newly constructed in various regions of Syunik', Karabagh, Yerevan and Geghark'uni of Eastern Armenia.

Most of the decrees in the Matenadaran depository are decrees that protect the inviolability and immunity of the *vaqf* estates of the Holy See of Etchmiadzin, the monasteries of Tat'ev, Magharda, etc.

Vagharshapat was an important estate of Etchmiadzin Monastery. Amīr Gūnah Big, the former governor of the province of Chukhūr Sa'ad had had claims upon it and had occupied it in 1605. Nevertheless he returned it to St. Etchmiadzin with a firm certificate confirmed by *shar'* in 1620⁴⁹⁶. His son 'Abbās Qulī Khān, the governor of the named province (1663-1664), also had

⁴⁷⁸ دکتر مریم میراحمدی، دین و دولت در عصر صفوی، تهران ۱۳۲۹، ص ۷۴

⁴⁷⁹ دکتر مریم میراحمدی، دین و دولت در عصر صفوی، ص ۶۱

⁴⁸⁰ تاریخ ایران: دوره صفویان، ص ۱۲۴

⁴⁸¹ تاریخ ایران: دوره صفویان، ص ۱۲۵

⁴⁸² دکتر مریم میراحمدی، دین و دولت در عصر صفوی، ص ۶۰

⁴⁸³ راجر سیوری، ایران عصر صفوی، تهران ۱۳۸۰، ص ۲۵۰

⁴⁸⁴ تاریخ ایران: دوره صفویان، ص ۱۲۶

⁴⁸⁵ Maghakia Ormanian, Azgapatum (The history of the Nation), vol. 2, St. Etchmiadzin, 2001, p. 2990 (in Armenian).

⁴⁸⁶ See Documents 31, 34.

⁴⁸⁷ See Documents 20, 29, 33, 35 and etc.

⁴⁸⁸ See Document 21.

⁴⁸⁹ Ar. Davrizhets'i, Girk' patmut'yants' (History), Yerevan, 1990, pp. 281 - 285 (in Armenian).

⁴⁹⁰ Zak'aria Sarkavag, Patmagrut'yun, vol. 2, pp. 164a - 168a.

⁴⁹¹ Document 15.

⁴⁹² Zak'aria Agulets'i, Oragrut'yun (Diary), Yerevan, 1938, p. 65 (in Armenian).

⁴⁹³ Ibid, 83; see the document 19

⁴⁹⁴ Manr zhamanakagrt'yunner (Short historiographies), vol. 1, Yerevan, 1951, p. 311 (in Armenian).

⁴⁹⁵ Ibid, p. 395.

⁴⁹⁶ H. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, Yerevan, 1959, p. 38; MM, Archive of Catholicosate, folder 1a, doc. 42.

claims upon it. According to historical documents, several times, the Holy See of Etchmiadzin had to prove its rights upon the Vagharshapat Village against the claims of 'Abbās Qulī Khān. Thus, the resolution passed by *shar'* of Yerevan in 1661, confirms that the whole village of Vagharshapat is the *vaqfī* estate of Etchmiadzin, refuting the claims of 'Abbās Qulī Khān upon it'⁴⁹⁷. Document 38 was compiled based on the *miṣāl* passed by *divān as-sadārat* on account of his quarrel with Catholicos Hakob Jughayets'i; and the problem was solved in favour of the Holy See of St. Etchmiadzin. Most likely, this document confirmed by the decree of Shāh Sulaymān was of great importance for the monastery since it is available in several copies⁴⁹⁸ and was reconfirmed in 1675⁴⁹⁹.

Over 50 Persian documents in the Archive of Catholicosate of the Matenadaran refer to the history of Tat'ev Monastery in the second half of 17th century⁵⁰⁰. They are mostly decrees of Shāh Sulaymān and the local government which were obtained through the efforts of Hovhannes Bishop of Tat'ev monastery.

These decrees supplement the rare data in Armenian sources about life and activities of Hovhannes Bishop of Tat'ev Monastery. Ghevond Alishan named him Hovhannes Shabanoghli⁵⁰¹ and noted that he was from Shinat'agh Village⁵⁰² and he had built the residence of the eparchial head of Tat'ev Monastery "in a nice and deep ravine"⁵⁰³. In 1662, Hovhannes Vartabet was confirmed at the post of the head of Tat'ev Monastery by the decree of Shāh 'Abbās II⁵⁰⁴, and in 1682, by Shāh Sulaymān's another decree (Document 49), united the following regions in Tat'ev Eparchy: Gyokch'a, K'ashat'agh, Arasbār, Qapānāt, Bargushat, Azāt-Jīrān and Qarādāgh⁵⁰⁵. The decree is based on Shāh Isma'īl I's decree issued in 1506⁵⁰⁶. It shows that like in the past, Tat'ev Monastery, in spite of many problems, was anxious to keep the regions mentioned above under its influence.

⁴⁹⁷ MM, Archive of Catholicosate, folder 1b, Doc. 113.

⁴⁹⁸ MM, Archive of Catholicosate, folder 1b, Doc. 156b, 156g.

⁴⁹⁹ MM, Archive of Catholicosate, folder 1b, Doc. 163.

⁵⁰⁰ See a detailed description of these documents and the history of Tatev Monastery in the above mentioned period, K. Kostikyan, *Tat'evi vank'i XVII dari erkrord kesi patmut'yunn ėst parscalezu hrovartkaneri*, (The History of Tatev Monastery in the Second Half of XVII Century according to the data of Persian Decrees), The Countries and peoples of the Near and Middle East, XXII, Yerevan, 2003, pp. 186 – 200 (in Armenian).

⁵⁰¹ This name is recorded as regards the bishop of Tatev Monastery in other sources (A. Hovhannisian, *drvagner*, p. 478).

⁵⁰² Gh. Alishan, *Sisakan*, Venice, 1893, p. 220 (in Armenian).

⁵⁰³ *Ibid.*, p. 234.

⁵⁰⁴ This document was damaged, and it was not possible to represent it in the collection.

⁵⁰⁵ Document 48, also MM, Archive of Catholicosate, folder 2b, Doc. 111.

⁵⁰⁶ H. Papazian, *Hrovartakner*, vol. 1, doc. 10, p. 55-56.

This fact is confirmed also by Document 57 included in the collection and refers to the appointment of Pedros to the post of ecclesiastical leadership of the Magharda Monastery of Darashamb. The document contains the short contents of Document 49, which emphasizes that the monasteries in the regions of Gyokch'a K'ashatagh, Arasbar, Kapan, Bargushat, Azat-Jiran and Karadagh were subject to Tat'ev Monastery.

The exact date when Hovhannes Bishop of Tat'ev Monastery died is unknown. The document with the last reference about Hovhannes Bishop of Tat'ev Monastery is dated 1690. In 1697, Zak'aria, his successor obtained the first decree. From this it can be inferred that he died sometime between 1690 to 1697.

The weakness of the central government of Šafavid State is seen in the documents obtained by Hovhannes Bishop concerning the same problem but addressed to different officials with different dates. This means that in spite of high orders the problem could not be settled year after year and, consequently, orders and judgments were not executed.

Hovhannes Bishop aimed at obtaining decrees to protect the estates and benefits of that monastery from encroachments of various usurers, nomadic tribes⁵⁰⁷, abuses of local officials and other wrongdoers⁵⁰⁸. These decrees, like the earlier ones, confirm the belonging of the villages of Bnunis, T'as, Ghara K'ilisa, Dastakert, Golyazi, Savari, Aghak'end, Dashu, Tat'ev, Tandzatap', Khotanan, Halidzor, Shnher, Khot, Bordi, Kits', as *vaqf* estates, to the Tat'ev Monastery. Since 1682 three other villages (Maldash, Kitvan and Tegh), too, were recorded among the *vaqf* estates of the monastery⁵⁰⁹. Several *fatvās* and *miṣāls* were passed by Moslem high clergymen on this problem and confirmed by royal decrees in the second half of 17th century⁵¹⁰.

According to some decrees obtained by Hovhannes Bishop, the Burt'ellu community of the Darabas Village of Kapan had obstinately claimed upon some estates of that monastery⁵¹¹. This community comprised of Moslem descendants of the Burt'ellu Branch of the noble family of Orbelians of Syunik'. They had donated their estates to Tat'ev Monastery in the past and often filled the post of its head. Accordingly, the Burt'ellus, too, could have some reasons for their claims. Due to Hovhannes Bishop's evidence (Document 27) on this problem, some personalities from this community held the posts of the *qāzī*, *kalāntar* and

⁵⁰⁷ See below, Documents 26 and 54, also MM, Archive of Catholicosate, folder 2b, Doc. 113.

⁵⁰⁸ See Documents 23, 36, 45, 52, also MM, Archive of Catholicosate, folder 2a, Doc. 73, 87; folder 2b, Doc. 107a, 109.

⁵⁰⁹ See documents 48 and 52.

⁵¹⁰ See Documents 23, 24, 45; MM, Archive of Catholicosate, folder 2a, Doc. 81.

⁵¹¹ See below, Document 27; also MM, Archive of Catholicosate, folder 2a, Doc. 61a, 69.

malik of Kapan and misused their authorities to satisfy their claims⁵¹². Therefore, this problem was not solved for years (60s - 70s, 17th century⁵¹³). The struggle reached to a point that a joint certificate was composed by Burt'ellus and the clergymen of Vaghadni Monastery against Hovhannes Bishop. This document accused him of murdering Alexanos, the deacon of Vaghadni Monastery, and of confiscating the property of that monastery. Another certificate was written and confirmed by a group of authorized witnesses and officials that stated about charges being faked in the first certificate⁵¹⁴.

According to a note in the memoranda of Eprem deacon written in Aghverts' in 1678 and 1691 as regards Hovhannes Shabanoghli, the eparchial head of Tat'ev Monastery in the second half of 17th century: "[He] suffered much troubles and made every effort for the Monastery; he was often close to death because of the unspeakable and indescribable hardships caused by his enemies. He took the *mulks* of many villages from the Turks with the help of august orders and other instructions of officials. He went to the royal court many times, reported about unlawful acts as regards the *mulks* of the monastery, occupied by foreigners by force because of our dishonest and greedy clergymen. And this holy *vartapet*, with the help of Zak'aria *vartapet*, his [relative], took all the *mulks* from Turks doing heavy expenses and suffering much difficulty by God's will"⁵¹⁵.

There were frequent evidences on the disobedience of inhabitance who refrain their obligations to serve Tat'ev Monastery. Numerous complaints of the eparchial head of the Monastery to the shāh were in vain since they remain unsettled, moreover the officials took advantage of taking bribes from both sides⁵¹⁶.

Document 53 gives detailed description of the unlawful deeds against the Monastery.

Two decrees referring to the history of St. Stepannos Nakhavka (Magharda) Monastery of Darashamb in Nakhijevan are included in the collection⁵¹⁷. Although restored completely in mid-seventeenth century owing to the efforts of Hakob Jughayetsi, its ecclesiastical head⁵¹⁸, it had serious problems in second

half of the same century. According to a note of Mikael Deacon, the monastery had got into heavy debts, it had fallen in poverty and the number of its clergymen had decreased⁵¹⁹. Document 22 contains an evidence of the claims of some Moslems on the rights and estates of the monastery. The claimants had applied to the former *şadr* and obtained a decree stating of the existence of the grave of the Prophet Daniel in the neighbourhood of the monastery and *vaqfs* attached to the grave. Although these claims were later rejected after an investigation of the region, however, most likely, the problem had aroused difficulties for the monastery. Due to Christian and Moslem traditions, Prophet Daniel's grave was in Suza, its traces are seen in the neighbourhood⁵²⁰. However, Maqarda Monastery is called also the monastery of St. Daniel in Persian sources⁵²¹ and a hall of the monastery has been considered as "the hearth of St. Daniel"⁵²². The next decree included in the collection confirms the rights of Petros at the post of the ecclesiastical of the monastery, the settlements subject to it and direct subordination of the monastery to the leaders of Tat'ev Monastery⁵²³. According to the evidence of Nahapet Catholicos survived in a document of 1702, the hard state of the monastery made him close it and through great expences and the efforts of Petros, the ecclesiastical head of the monastery, restore it. Nevertheless Petros did not finish the restoration of the monastery because of his death and the work was terminated by Hovhannes, his successor⁵²⁴.

Still, in 16th-17th centuries there were villages in Iran, where all the property belonged to the village community. Such villages include Dibk'end, Ort'ak'end and Bashk'end of Darashamb. Shaykhīyah Mosque of Adharbaijan headed by Mīr Şafī Gich, the *mutavallī* of that mosque and his successors, claimed upon the property of those free communities in 17th century. A Persian document of 1506⁵²⁵ confirmed the rights of these communities of those villages upon their common *mulks*. Since 1658 the Shaykhīyah Mosque tried to appropriate them claiming that they were *vaqfs* of that mosque. Documents 5, 25 and 30 of this collection are evidences of this dispute. According to their contents, royal decrees and *mişāl* of the *divān* of *şadr* instructed to settle the

⁵¹⁹ MM, Archive of Catholicosate, folder 244, Doc. 333.

⁵²⁰ دهخدا، لغتنامه، جلد ۱۲، ص. ۲۰۳.

⁵²¹ MM, Archive of Catholicosate, folder 1e, Doc. 602, 754, 792; folder 242, Doc. 113.

⁵²² محمد علی مخلصى، فهرست بناهای تاریخی آذربایجان شرقی، تهران، ۱۳۷۱، ص ۱۹۳.

⁵²³ See Document 58.

⁵²⁴ MM, Archive of Catholicosate, f. 242, Doc. 249.

⁵²⁵ H. Papazian, *Matenadaran parskeren vaveragerē, kalvatsagrer* (The Persian documents of Matenadaran, Deeds), vol. 1, Yerevan, 1968, pp. 41-42, 94-98 (in Armenian).

⁵¹² Document 27.

⁵¹³ Documents 17, 45, also MM, Archive of Catholicosate, folder 2a, Doc. 63, 69, 103 and so on.

⁵¹⁴ MM, Archive of Catholicosate, folder 2a, Doc. 71, 86.

⁵¹⁵ Ash. Hovhannisian, *Drvagner*, pp. 321-322.

⁵¹⁶ MM, Archive of Catholicosate, folder 2a, Doc. 73; folder 2b, Doc. 110, 112.

⁵¹⁷ Documents 22 and 58.

⁵¹⁸ H. Shahkhat'unians', *Storagrut'yun kat'ughike Ejmiatsni ev hing gavarats'n Ararata* (A description of the monastery of St. Etchmiadzin and five regions of Ararat), vol. 2, Etchmiadzin, 1842, p. 313 (in Armenian).

problem in favour of the village communities. However, other documents kept in the Matenadaran show that the problem was not settled for about 60 years⁵²⁶.

The decrees or their copies confirming the rights of almost all catholicoses of Etchmiadzin and Gandzasar of the period from 1652 to 1731 have survived in the Archive of Catholicosate of the Matenadaran. Some of them reflect the struggle between the catholicoses and the claimants to their post, facts, which were common in those days, i.e., such disputes were solved through bribery⁵²⁷. Like state administration, the Persian government turned the ecclesiastical posts into an object of commerce. Disputes to have the post of Catholicos of the Holy See of Etchmiadzin occurred during the rule of Catholicoses Hakob Jughayets'i and Nahapet Urhayets'i. In consequence of the long argument between Catholicos Hakob Jughayets'i and Eghiazar Ayntapts'i, the claimant to his post, the Holy See, got into heavy debts.

Document 50 worths interest since it is a decree issued by Shāh Sulaymān to protect partly mortgaged estates and profits of the Etchmiadzin monastery from the claims of the creditors of the former Catholicos Hakob Jughayets'i. According to Zak'aria K'anak'erts'i, the new Catholicos Eghiazar refused to pay the debts of the monastery⁵²⁸. The document presented below shows that Catholicos Eghiazar's refusal was supported by the royal decree. Besides, there is an evidence in the documents of Israyel Ori, stating that the *maliks* of Kapan paid 2000 purses of silver for the debts of Hakob Jughayets'i⁵²⁹.

In 1696, the complaints against Nahapet Catholicos enabled Step'annos Jughayets'i to get a decree that confirmed catholicosate in his name for 5000 *tūmāns*⁵³⁰. However, he could keep the post only for two months. Nahapet ran away to Tabriz. From there he paid a double sum through Avetis, the *kalāntar* of New Julfa, and got back the right to have the seat of St. Grigor the Illuminator⁵³¹. And, Step'annos was to return the post of Catholicos and pay a fine of 1000 *tūmāns*. Document 67 gives an evidence that intrigues against Nahapet Catholicos continued in early 18th century, and he could escape them again.

In 1674 Simeon Bishop of Barda was annointed as Catholicos of Erits' Mankunk', on contrary of Catholicoses of Gandzasar. Both sides bribed the catholicoses of Etchmiadzin, local *khāns* and the wealthy Armenians of New Julfa to gain leadership in succession. Document 65 remarks upon the argument between the catholicoses Esayi of Gandzasar and Simeon of Erits' Mankunk' pretending upon the undivided authority of the Catholicos of Aghvank'.

Currently, very few decrees of that period on the rights of Armenian noble family representatives are available. Two of them (Documents 70 and 87) refer to the noble family Melik'-Shahnazaryans of Geghark'uni and its branch, who settled in Karabagh in 17th century. The first document is the decree of Shāh Sulṭān Ḥusayn issued in 1709. It confirmed the rights of Melik' Beg as *malik* of Geghark'uni Region.

Document 87 is the decree of Shāh Ṭahmāsp II issued in 1730 to grant the rights of a *malik* in the Varanda region of Karabagh to Melik' Muḥammad Ḥusayn. Most likely this decree refers to Melik' Ḥusayn, Melik' Shahnazar's son, a descendant of Melik'-Shahnazaryans, who migrated from Geghark'uni to Varanda Region of Karabagh. According to Armenian sources, Melik' Ḥusayn had run the post of the *malik* of Varanda after his father's death until his death in 1736⁵³². The copyist of this document, most likely, used the name Muḥammad by mistake, or Melik Ḥusayn could have that name, too.

The regular troops of Ṣafavid state were maintained by the ruler and the militia in the provinces were paid on account of the taxes gathered from villages.

Two decrees (Documents 64 and 66) issued by Shah Sulṭān Ḥusayn order the village communities of Karabagh to pay the sums mentioned there to the military officials as salaries for one year. The documents have reflected the fact, that the soldiers of Ṣafavid army often received certificates instead of salaries and they were obliged to get their salaries from the taxes of the settlements far off their stations⁵³³. In these cases the allotments were made from the villages of Karabagh to the military officials in Nakhijevan.

The decrees aimed at restricting the activities of European Catholic missionaries among the Armenian subjects of Iran are of special interest among the decrees issued at the beginning of 18th century⁵³⁴.

The propaganda of Catholicism among the Armenians began in 13th-14th centuries, the period of the Armenian Kingdom of Cilicia and crusades and was known as a movement of "unitors"⁵³⁵. Catholic missionary propagation in Iran was intensified since 16th century, when close economic and political relations were established between Iran and European countries.

⁵³² Raffi, *Khamsayi melikut'yunnerē* (Melikdoms of Khamsā), Collection of works, vol. 10, Yerevan, 1964, p. 187 (in Armenian); *Divan hay vimagrut'ian* (A Collection of Armenian inscriptions), vol.5, Artsakh, Yerevan, 1982, p. 149 (in Armenian).

⁵³³ سیاست و اقتصاد عصر صفوی، اثر باستانی پاریزی (محمد ابراهیم)، تهران، ۱۳۴۸، ص ۲۶۲.

⁵³⁴ See a detailed description of these documents, K. Kostikyan, *Kat'olik k'arozch'ut'yunē* (Iranum ev hay irakanut'yunē, (Catholic Propaganda In Iran and the Armenian Reality), The Countries and peoples of the Near and Middle East, XXI, Yerevan, 2002, pp. 200 - 219.

⁵³⁵ B. Eghiayan, *Hay haranvanut'yants' bazhanumē*, (The Division of Armenian co-religionists), Antilias 1971, p. 95 (in Armenian).

⁵²⁶ H. Papazian, *Agrarnye otnosheniia*, p. 192.

⁵²⁷ See Documents 65 and 67.

⁵²⁸ Ash. Hovhannisian, *Drvagner*, p. 107.

⁵²⁹ Ibid.

⁵³⁰ Ibid, p. 300.

⁵³¹ Ibid, pp. 300-301.

They even set up methods of effective work among the Armenians⁵³⁶. The circumstances that were favorable to disseminate Catholic faith among Armenians were the following:

Firstly, there was lack of Armenian State and protection of faith by the state.

Secondly, the authority of the Pope, his power and possessions had Armenians to put credit in missionaries since they brought charity, free education, free treatment, etc⁵³⁷. The Catholic missions enjoyed the political support of Şafavid state and some privileges granted to them⁵³⁸. Also, European missionaries got permission to open schools in Shiraz, Isfahan⁵³⁹ and various Armenian settlements: Chahuk, Aparaner, etc⁵⁴⁰. They aimed at educating Armenian children and youth in Catholic spirit.

Thirdly, they tried various methods to convert the Armenian high clergymen, Catholicoses or promote their candidates to higher positions. Occasionally, they could succeed in converting high clergymen. They took advantage of the discords of the Armenian clergymen and assisted either the one or the other side to reunite the Armenian Apostolic and Catholic churches. However, the winner took advantage of the assistance of the missionaries. Nevertheless, he could not go against the will of the majority of Armenian population and clergymen and disappointed their hopes⁵⁴¹.

Since 16th century the Armenian Church had sought the assistance of European nations to free the Armenians from Persian and Turkish rule. Still, European rulers cherished an illusion in Armenians that as soon as the Armenian Church submitted the power of Pope, they would organize another crusade to assist Armenia to gain independence from Şafavid Iran and Ottoman Turkey.⁵⁴²

By the end of 17th century the province of Yerevan had become another center of missionary activities. Some Armenian population in Khachen and

⁵³⁶ T. H. Hakobian, *Hayeri payk'arē kat'olikakan misionerneri asimilyatorakan dzgtumneri dem Iranum (XVII-XVIII darrerum)* (The struggle of Armenians against the Assimilative efforts of Catholic Missions in Iran in 17th-18th Centuries), Collection of Oriental Study Researches, Yerevan, 1960, p. 267 (in Armenian).

⁵³⁷ V. A. Bayburdyan, *Armianskaya koloniya Novoy Jul'fi v XVII veke* (the Armenian community of New Julfa in 17th Century), Yerevan, 1969, p. 125 (in Russian).

⁵³⁸ T. H. Hakobian, *Hayeri*, p. 268.

⁵³⁹ L. A. Semenova, *Orden karmelitov kak orudie proniknoveniya evropeitsev v Iran* (The Convent of Carmelites as an implement of penetration of Europeans into Iran), Collection of Articles, Moscow, 1962, p. 99 (in Russian).

⁵⁴⁰ B. Eghianyan, *Hay haranvanut'yanč' bazhanumč*, p. 96.

⁵⁴¹ Ash. Hovhannisian, *Drvagner*, p. 304.

⁵⁴² Ash. Hovhannisian, *Drvagner*, p. 175.

Karabagh, Gandzak, Shamakhi, Shirvan, Bak'u, Derbend, Nukhi⁵⁴³, Tabriz⁵⁴⁴, Shiraz⁵⁴⁵ and Isfahan became targets of the missionaries and adopted Catholic faith.

Catholic missionaries made great efforts to convert the rich and influential merchants of New Julfa, the Armenian suburb of Isfahan, to profit from their finances and authority⁵⁴⁶. There were 7 catholic churches in Isfahan, four of them in New Julfa⁵⁴⁷. Still, the majority of Armenian Gregorian clergymen of New Julfa, carried on tireless struggle against Catholic propaganda, forbade Armenian population to have contacts with missionaries and to attend their schools⁵⁴⁸. Thus, by the efforts of Step'anos, the eparchial head of New Julfa, Shāh Sulaymān ordered to drive out missionaries out of Isfahan and ruin the Carmelite church⁵⁴⁹. The Armenian clergy of New Julfa engaged in intensive struggle against Catholic missionaries: they published books to refute the Catholic faith and protect the principles of Apostolic Church, opened schools and libraries⁵⁵⁰.

Apart from this, the reign of Ludovig XIV, the Emperor of France (1643-1715), brought worldwide activities of French missionaries in Iran. By late 17th century Shāh Sulṭān Husayn had reaffirmed the privileges of French missionaries, but they failed in their efforts of putting the Armenian Apostolic Church under the subordination of the Pope⁵⁵¹. In early 18th century Michael, the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of France to Iran was engaged in renewing the privileges of French merchants and in regulating Iranian-French commercial relations. According to Paragraph 27 of the treaty concluded between Iran and France, French missionaries were given the right to perform church service and pray freely in case they could do this in their houses and churches without contradicting to the *Shī'ah* faith. They could carry on free activities in the towns of Iran and Caucasus⁵⁵². Michael meddled in the squabbles

⁵⁴³ A. V. Bayburdian, *Arevelyan Hayastanum misionerneri gortsuneut'yan patmut'yunits'* (From the History of Missionary activities in Eastern Armenia), *PBH* (Historical-philological Journal), Yerevan 1989, № 2, p. 155 (in Armenian).

⁵⁴⁴ H. Ajemian, *Patmakan T'avrizi hin hayut'yunč* (The Old Armenian Population of Tabriz), A Collection of Atrpatakan Armenian History, Vol. A, Beirut, 1980, p. 73 (in Armenian).

⁵⁴⁵ L. A. Semenova, *Orden karmelitov*, p. 99.

⁵⁴⁶ *Ibid*, p. 135.

⁵⁴⁷ H. Hovhannians, *Patmut'yun Nor Jughayu vor Haspahan* (History of New Julfa of Isfahān), Vol. 2, Nor Jugha 1881, p. 265 (in Armenian).

⁵⁴⁸ L. A. Semenova, *Orden karmelitov*, p. 100.

⁵⁴⁹ H. Hovhannians, *Patmut'yun Nor Jughayu*, p. 266-267.

⁵⁵⁰ V. A. Bayburdyan, *Armianskaya koloniya*, p. 143.

⁵⁵¹ تاریخ ایران: دوره صفویان [پژوهش از دانشگاه کمبریج], تهران ۱۳۸۰، ص. ۲۱۲.

⁵⁵² عبدالحسین نوائی، روابط سیاسی ایران و اروپا در عصر صفوی، تهران، ۱۳۲۲، ص. ۲۷۳.

between the Armenian subjects of Šafavid Iran and Catholic missionaries⁵⁵³. In 1708, Michael could procure royal decrees addressed to Vakht'ang, the king of Georgia and to the *bīglarbīg* of Tabriz, to punish those who harmed missionary activities⁵⁵⁴. The decrees prohibited hampering missionary activities and not to hinder Armenians to attend Catholic churches. Most likely, based on one of the decrees, issued later in April, 1712, the *bīglarbīg* of Tabriz could fine 25 Armenians, 50 *tūmāns* each⁵⁵⁵.

Alexander Catholicos of Etchmiadzin took decisive action; he could obtain Documents 71 and 83, ordering the local officials of Iran to restrict the religious activities of missionaries among Armenians.

In 1712 Alexander I Catholicos of Etchmiadzin went to Isfahan to visit Shāh. He was accepted with royal courtesy⁵⁵⁶. He could obtain about ten decrees from Shāh Sulṭān Ḥusayn confirming the rights of the Holy See of Etchmiadzin in various aspects. The majority of those decrees were issued in conformity with the decrees of the former monarchs.

The Afghan invasion in Iran in 1720-s had fatal consequences for the Šafavid State.

On October 23, 1722, Shāh Sulṭān Ḥusayn abdicated from throne in favour of Maḥmūd Khān Afghān, who had occupied the major part of Iran, including Isfahan. Six decrees of Shāh Ṭahmāsp II, Sulṭān Ḥusayn's son, are kept in the depository of Matenadaran. He managed to escape from the siege of Isfahan to Qazvin, where, on November 10, he declared himself shāh, stroke coins and issued decrees. However, he was just a nominal ruler for 10 years⁵⁵⁷. In reality a small area including Ardabil, Sultaniye and Qazvin was under his rule⁵⁵⁸.

In 1724, Shāh Ṭahmāsp II invited Astvatsatur Catholicos to visit him⁵⁵⁹. Their meeting resulted in a decree (Document 86) favouring for the interests of Armenian Church and people. In Šafavid era, according to *Imām* Ja'far's law, the Armenians who had adopted Islam, had the right to get the whole property of their Christian relatives and deprive them of their legacies. In this respect a host of complaints and records of the legal proceedings have survived⁵⁶⁰. Four decrees

of this collection⁵⁶¹ are issued as regards this problem and witness of the major oppression caused to Armenians with the help of this law, giving the Armenian converts to Islam a chance to pretend upon the property of dead Armenians even having no tie of relationship with them⁵⁶² or try to get the *vaqf* estates of the Holy See of Etchmiadzin⁵⁶³.

The decree obtained by Astvatsatur Catholicos states that the novices in Islam had to prove their rights in various administrative and judicial instances. This decree was to form some difficulties for those Armenian Moslems who claim upon the property of their relatives. This document contradicts with the Persian decrees and *fatvās* of former periods, where the adoption of Islam by Armenians was encouraged through the law of *Imām* Ja'far. This is an evidence of the fact that the last Šafavid Shāh sought to gain the favour of Armenians and get their assistance in his struggle against Ottoman Turkey. This fact becomes more obvious in his subsequent decrees issued in 1731 during his unsuccessful campaign in Eastern Armenia.

Nadir Khān, the Commander-in-Chief of the army of Ṭahmāsp II, entered Isfahan, after defeating the Afghans, and crowned Ṭahmāsp II on the throne of Šafavids on November 16, 1729. Since early 1731 Shāh Ṭahmāsp II began a campaign against Ottoman Turkey; he aimed at reoccupying the areas of Northern Adharbaijan, and Eastern Armenia, which had passed to Turkey because of the Afghan invasion in Iran. Although there has been no records from the part of Armenian historians about the campaign of Shāh Ṭahmāsp II, but there is a detailed evidence in Persian historiography.

According to Mīrzā Maḥdī Khān Astarabadi, Shāh Ṭahmāsp II moved towards Yerevan with an army of 18000 warriors⁵⁶⁴. The first battle between Russian and Turkish troops took place on the bank of Garni River⁵⁶⁵ 3 farsakhs (18km) off Yerevan: the Shāh won a victory. Soon after, the Persian army stopped at K'anak'er in the neighbourhood of the Fortress of Yerevan, besieged it for 18 days, attacked it, but failed to succeed and soon retreated.

Most likely, during the siege of Yerevan, Shāh Ṭahmāsp II had met with the Catholicos Abraham II Khoshabets'i, who obtained a decree that confirm him as Catholicos of all Armenians⁵⁶⁶, as well as other decrees, all dated month Shavāl

⁵⁵³ Ash. Hovhannisyan, Drvagner, p. 582.

⁵⁵⁴ Ibid.

⁵⁵⁵ See Document 83.

⁵⁵⁶ A. Hovhannisyan, Drvagner, pp. 604-605.

⁵⁵⁷ تاریخ ایران: دوره صفویان [پژوهش از دانشگاه کمبریج], تهران ۱۳۸۰، ص. ۱۳۷.

⁵⁵⁸ تاریخ ایران: دوره صفویان [پژوهش از دانشگاه کمبریج], تهران ۱۳۸۰، ص. ۱۳۸.

⁵⁵⁹ Abraham Erevants'i, Patmut'yun paterazmats'n 1721-1736 (History of fights in 1721-1736), Venice, 1977, pp. 31, 98 (in Armenian).

⁵⁶⁰ H. D. Papazian, Sefyan Irani asimilyatorakan k'aghak'akanut'yan harts'i shurj'ē (About the Assimilative policy of Safavid Iran), Bulletin of Matenadaran, Yerevan, 1956, № 3, pp. 87-88 (in Armenian).

⁵⁶¹ Documents 18, 51, 86, 89.

⁵⁶² See Document 18.

⁵⁶³ See Document 51.

⁵⁶⁴ میرزا مهدی خان آسترابادی، جهانگشای نادری، ص. ۱۷۰.

⁵⁶⁵ میرزا مهدی خان آسترابادی، دره نادره، ۱۲۷۶، ص. ۱۱۹.

⁵⁶⁶ Document 88.

in the year 1143 (April 9 – May 7, 1731)⁵⁶⁷. Two of these decrees are peculiar and interesting documents. One of them (Document 90) confirmed all decrees issued by former shāhs on rights and estates of Etchmiadzin Monastery. There are many other decrees confirming one or several decrees of former shāhs, but they usually include the date and the brief or full contents of the decrees, which they confirmed.

The next decree of Shāh Tahmāsp II (Document 89) is addressed to the governor of Chukhūr Sa'ad (in spite of the fact that the area is under the rule of Ottoman Turkey). The decree forbade Moslem Armenians to claim upon the property of their Christian relatives. This is an unprecedented document for the history of Armenian people, because it forbade the execution of the law of *Imām* Ja'far in issues of inheritance of Armenians. Documents with similar contents were issued only much later in the times of Qajar shāhs in respect of Armenian communities of Iran after the annexation of the regions of Eastern Armenia to Russia⁵⁶⁸.

These documents devoid of any power, were of political purpose, i.e., to gain the favour of Armenian Church and people, and, consequently, their assistance against Turkish predominance over the territories of Eastern Armenia.

* *

Most of the documents included are originals; but there are also notarial copies and copies compiled in the second half of the 19th century. The contents of the seals on the documents are presented in the collection as far as possible. The royal seals stamped on the documents are very different, but there are notes in their central parts stating that the king was the servant (even "the most humble dog") of 'Alī and instead of his name, we find the epithets of 'Alī (shāh of sanctity, shāh of faith, the Commander of the Faithful). Names of Shīah saints and Imāms with their epithets, or without them, or even only their epithets are written around the center. Instead of these names "the copying seal of the highest *dīvān*" is written on the seals which are found on the decrees confirming the *fatvās* passed by Moslem high clergymen and the decrees giving instructions on account of the petitions placed below the order. Such documents usually consist of two separate parts attached to each other (the order and the *fatvā* or the petition). On the back side of these documents there are one or several seals

⁵⁶⁷ See more details about these decrees and the military campaign of Shāh Tahmāsp II in K. Kostikyan, *Tahmasp II-i hayerin ughghvats hrovartanerē ev 1730-31 tt. Nra arshavank'ē depi Yerevan* (The Decrees of Tahmasb II Addressed to Armenians and his Campaign in the Province of Yerevan in 1730-31), *The Countries and Peoples of the Near and Middle East*, XXIII, Yerevan, 2004, pp. 356 – 371.

⁵⁶⁸ MM, Archive of Catholicosate, folder 4, Doc. 144.

stamped on the place of the attachment; one of these seals is that of the *i'timād ad-dawlah*.

The obliterated or erased words and word groups of the documents, also words unread because of the handwriting, or other reasons are noted with the following mark "...". Words in brackets [] are added to the translations in order to make the text more comprehensible. Words in italics are explained in the terminological vocabulary at the end of the book.

The Armenian names and toponyms in the foreword and brief contents of decrees are presented through the transliteration system for Armenian and Persian adopted by the Library of Congress.

Armenian

Ա	u	Ա	a	Ն	n
Բ	p	Բ	b	Շ	sh
Գ	q	Գ	g	Ո	o
Դ	η	Դ	d	Չ	ch'
Ե	h	Ե	e	Պ	p
		Կ	y		
Զ	q	Զ	z	Ջ	j
Է	t	Է	ē	Ռ	r
Ը	p	Ը	ē	Ս	s
Թ	p	Թ	t'	Վ	v
Ժ	đ	Ժ	zh	Տ	t
Ի	h	Ի	i	Ր	r
Լ	l	Լ	l	Յ	ts'
Խ	hu	Խ	kh	Ու	u
Օ	ð	Օ	ts	Փ	p'
Կ	h	Կ	k	Զ	k'
Հ	z	Հ	h	Եւ	ew (in
Չ	ā	Չ	Dz		Classical orthography)
Ղ	η	Ղ	Gh	Եվ	ev (in
Ճ	ā	Ճ	Ch		Reformed orthography)
Մ	ū	Մ	M	Օ	o
Յ	j	Յ	Y	Ֆ	f

Persian

ا	omit	ص	ṣ
ب	b	ض	ẓ
پ	p	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	ṯ	ع	‘ (ayn)
ج	j	غ	gh
چ	ch	ف	f
ح	ḥ	ق	q
خ	kh	ک	k
د	d	گ	g
ذ	ẓ	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
ژ	zh	و	v
س	s	ه	h
ش	sh	ی	y

Vowels and Diphtongs

- a, آ - ā, ی - ī, - u, ی - ū, - aw, - i, و - ū, ئ - ay

We are grateful to the directorate and workers (employees) of Yerevan Matenadaran for assistance and ensuring best conditions for accomplishment of the work.

We thank Gayane Mkrtumyan for her assistance in translation of some Arabic parts in decrees and prof. Fr. Richard, for having placed at our disposal the copies of *siaq* system of numerals from the Persian manuscripts of the National Library of France.

We are thankful to our colleagues from the Department of Iran, Institute of Oriental Studies, NAS, RA, for valuable suggestions made during the discussion of this work.

DOCUMENT 1

Shāh ‘Abbās II’s decree issued in 1652, to confirm the rights of Grigor as Catholicos of Gandzasar

Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 51, copy
Size: 33.5 x 89cm, script: nasta’liq, shikaste

He is, Allah, may He be praised!

Allah has the power!

O Muḥammad, o ‘Ālī!

My father Shāh, may Allah illuminate his soul!

[The copy of Shāh ‘Abbās II’s seal]: For Allah’s sake; the servant of the shāh of sanctity⁵⁶⁹; I don’t like those, even heroes, who are not a follower of ‘Ālī. Damn those, who are not lying like earth at his threshold⁵⁷⁰

The august command has been given: since by the *raqam* of the monarch dwelling in paradise dated month Rajab in the year 1031⁵⁷¹ the catholicosate of the Armenians of Ganjah, Qarābāgh, and Shīrvān was granted to Grīgūr Catholicos⁵⁷², the best of the Christians, after the death of Avānīs Catholicos. The latter came to the court, reaching heaven, and asked to reconfirm the catholicosate in his name by the royal signature. The immutability of that matter was confirmed based on the the *daftars* of *tawjīh* and *avārijah*. Therefore, in view of the royal compassion for Grīgūr Catholicos, the best among Christians, we granted the post to him. The Armenian people in question shall know Grīgūr Catholicos as their head, consider whatever pertains to the above mentioned charge as belonging to him, obey his reasonable words and will, and respect him. They shall take this as a strict order, and their duty, and demand no new order every year.

Written in the month of Jumadī II in the year 1062⁵⁷³.

⁵⁶⁹ The epithet of ‘Ālī, son-in-law of the Prophet.

⁵⁷⁰ The seal was copied

⁵⁷¹ May 12 – June 11, 1622. See the decree with the same contents issued in Rajab, 1044 (December 21, 1634 – January 20, 1635), by Shah Safī I (H. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, Yerevan, 1959, doc. 23, p. 110. Most likely, the year mentioned in the copy, compiled in late 19th, having also other mistakes, is wrong.

⁵⁷² Hovhannes Catholicos of Gandzasar died in 1634. Grigor Catholicos was his successor (1634-1653) (M. Smbatians’, Nkaragir Surb Step’annosi vanuts’ Saghiani (A Description of the monastery of St. Stepannos of Saghian), Tbilisi 1896, p. 237 (in Armenian)).

⁵⁷³ May 10 – June 8, 1652.

[On the back]

By the written instruction of the fortunate minister, the highest and fair *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy, containing the former *raqam* [kept] by His Majesty. The end.

1) The stamp of the highest seal; 2) I trust in Allah... [the copy of the seal]; Khalīfah Sultān; 3) stamped with the royal seal; 4) recorded in the *rūznāmeh* 5)...; 6) written, [the copy of the seal]; Ibn Ḥasan; 7) recorded in the *daftar* of *sarkhaṭ*, [the copy of the seal]; 8) observed, [the copy of the seal]; 9) [the copy of the seal]; Naẓar 'Alī Māzandarānī; 10) recorded in the... *daftar*, [the copy of the seal].

DOCUMENT 2

Shāh 'Abbās II's decree issued in 1654 to the address of the village-elders of Agulis on the rights of the T'ovma Arak'ial Monastery to levy the *muqarrarī* from the village community and prohibit any encroachments upon the profits of the monastery

Archive of Catholicosate, folder 1a, doc. 99, copy

Size: 48 x 20.8cm, script: shikaste

He is

Allah has the power

Shāh Tahmāsp, may Allah illuminate his grave
My great grandfather⁵⁷⁴, may his dust be fragrant

His Sacred Majesty's copying seal

The august command has been given: since the head of Armenian clergymen of the monastery of Agulīs came to *dīvān* and represented the *bayāzī* decree of His Majesty the world conqueror, dwelling in heaven, issued in the month of Rabī' I in the year 1015⁵⁷⁵; which was stated as follows:

"As it was understood from the confirmation of the great and merciful *mustawfīs* of the highest *dīvān*, the *muqarrarī* of the monastery of Agulīs was imposed upon the community of that village, and nobody had the right to interfere in this matter. Likewise, the people of the monastery informed that they had some *mulks* and gardens in Āzād Jirān⁵⁷⁶, by the river Drnīs⁵⁷⁷, in Vanand⁵⁷⁸,

Shurlūt⁵⁷⁹ and so forth, which had belonged to the monastery of Agulīs since remote times. Nevertheless, the people of these *maḥals* misappropriate the harvest and do not pay the *bahrīchah* to the *sarkār* of the monastery. Those *mulks* and orchards belonged to the monastery from the times of the august monarch dwelling in paradise up to now. Therefore, the local *kalāntar* must uncover the truth and fix those *mulks* as the property of the monastery. And, they shall proceed with paying the head of the monastery they did since the times of Shāh dwelling in paradise, and demonstrate no disobedience. And, whatever was unlawfully seized from the monastery must be returned without lame excuses. Let the local *dārūghah* render major assistance in this respect with no act of disobedience by anyone to this order be recorded. The real *bahrīchah* of the *mulks* shall be obtained and handed to the clergymen of the monastery year after year. Let them not demand new order every year".

There was a request to confirm this order with our fortunate royal signature. Therefore, we had them consider the order in question confirmed with our royal signature and valid. Thus, according to the customary law and old order nobody shall encroach upon the *muqarrarī* of the monastery. The people of the aforementioned *maḥals* must not misappropriate the profits of the monastic property, and they must hand them to the clergyman of the monastery in accordance with the customary order. Let the local *'āmil*s and *kalāntar* clear up this question and accordingly render them lawful assistance. Let them consider it a strict order and demand no new order every year. Let [them] trust to this *parvānchah* when it were stamped with a royal seal.

Written in the sacred month of Muḥarram in the year 1065⁵⁸⁰.

[On the back]

Written by the great fortunate minister, the pompous and dignified *i'timād ad-dawlah* of His Majesty. The end.

1) I trust in Allah..., seal; 2) *savād* conforms to the original, signature, [seal]; 3) written, seal; 4) recorded in the *daftar* of *sarkhaṭ*; 5) observed; 6) seal; 7) recorded.

⁵⁷⁷ In the Goght'n District of Syunik'. This river flew through the Ravine of Vanand and connected the Upper Agulis with the Lower Agulis (Gh. Alishan, Sisakan, p. 341 and the atlas).

⁵⁷⁸ Vanand or Vanandadzor (called also Tasdin and Trunik'), a ravine and region located in the province of Goght'n to west from Agulis (Gh. Alishan, Sisakan, p. 338).

⁵⁷⁹ A Persian perversion of the Armenian place-name Shorot', located in the ravine of Zharazhur of the Ernjak Region in Syunik' (Gh. Alishan, Sisakan, p. 351, 352).

⁵⁸⁰ November 11- December 11, 1654.

⁵⁷⁴ Shah 'Abbās I is in view.

⁵⁷⁵ July 7 - August 5, 1606. This decree of Shah 'Abbās I was published (see. H. D. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, doc. 6, pp. 83, 85-86).

⁵⁷⁶ A district of the province of Syunik of Historical Armenia, called also Azad-Giran, Azat-Chiran and the Ravine of Bist (Gh. Alishan, Sisakan, 344).

DOCUMENT 3

Shāh 'Abbās II's decree issued in 1657 to confirm the *miṣāl*, according to which the Ghazanch'i, K'olatak and P'irjamal Villages of Karabagh were the property of high-ranked Ṣafī Qulī Big and no encroachment upon shall be made

Archive of Catholicosate, folder 2a, Doc. 50, copy

Size: 21.5 x 34.5cm, script: nasta'liq, shikaste

The seal

The royal decree was issued on the following: In accordance with the attached exemplary *miṣāl* of the highest *dīvān as-ṣadārat* avoiding any distraction from its contents must be avoided and the most luminous *shar'* must be obtained as a guide. The people must not molest the *ra'īyats* and cultivators of the *mulks* of Ṣafī Qulī Big, the fortunate and dignified high official esteemed by the Monarch, the *nāzīr* of *buyūtāt*, *sarkār* of *khāṣṣah-i sharifah sarkār* of *naẓārat*, having claims and making encroachments upon the *mulks* and his possessions, until they had proved and confirmed their rights and ownership through a fair decision or any other legal way of *Shar'*. And, in case they could have any lawful claim, they must go to the highest *dīvān as-ṣadārat*, to have a resolution passed in accordance with *sharī'a*. Let *vakīls* of the *bīglarbīg* of Qarābāgh know the order in question as a resolved one.

Written in the sacred month of Muḥarram in the year 1068⁵⁸¹.

Corresponds to the original. Written by doctor Mīrzā Ja'far in accordance with the original in the town of Shūshī on Jumadī I, 24th in the year 1309⁵⁸².

Archive of Catholicosate, folder 2a, Doc. 49, copy

Size: 22 x 34.5 cm, script: shikaste

[The copy of the *tughrā*]

As it was reported the whole of the lands of the *maḥals* of the Qazānchī⁵⁸³, Shikhir⁵⁸⁴, Upper and Lower Kūlādak⁵⁸⁵ Villages, and four *dāngs* of the

⁵⁸¹ October 9- November 8, 1657.

⁵⁸² December 28, 1891.

⁵⁸³ M. Barkhudariants' indicates the village of Ghazanch'i in the Iraberd Region of Karabagh, to the north-east from the mount Kich'an (M. Barkhudariants', Arts'akh, Bagu, 1895, p. 213 (in Armenian)).

⁵⁸⁴ According to M. Barkhudariants' the settlement of Shekher is located in the neighbourhood of the Lower Taghavard Village, in the Varanda Region of Karabagh (M. Barkhudariants', Arts'akh, p. 89).

⁵⁸⁵ The settlement of K'olatak has been mentioned in the Khachen Region of Karabagh, on the bank of the Kolatak River (M. Barkhudariants, Arts'akh, p. 168).

Pirjamāl Village⁵⁸⁶ located in Qarābāgh *Ulkā* had been the hereditary *mulks* and in legal possession of the claimant Ṣafī Qulī Big, the former *nāzīr* of that *ulkā*, fortunate governor, the pompous and dignified esteemed official of His Majesty. Some people hinder to the management of his *vakīls* in the abovementioned *mulks* and cause the *ra'īyats* trouble without having confirmed their rights and ownership. Therefore, it was ordered that these people must not encroach upon the *mulks* of the aforementioned high official getting his *ra'īyats* and subordinates into trouble unless they could prove their rights and confirm their ownership through a fair resolution concluded by *shar'*. If they have any legal claim, they have the right to go to the highest *dīvān as-ṣadārat* to have the case investigated and a resolution made in accordance with the law of the illustrious *sharī'a*. Let the *vakīls* of the dignified *bīglarbīg* of the named *ulkā* render effective assistance and give no one a chance to contradict *shar'*.

Written in the sacred month of Muḥarram in the year 1068⁵⁸⁷.

[The copy of the seal]: In Allah we trust... 1061, [stamp of three seals];

Corresponds to the original;

Written by Jabrā'il, the son of Karbalā'ī Mustawfī, in Shīshah⁵⁸⁸ on 25th of Jumadī I in the year of 1209⁵⁸⁹.

DOCUMENT 4

Shāh 'Abbās II's decree issued in 1658 to confirm the fatvā, according to which an Armenian who had bought an estate from another Armenian, has the right to receive its profits and none of the previous owner's heirs had the right to have claims upon it

Archive of Catholicosate, folder 1a, Doc. 102, original⁵⁹⁰

Size: 24.6 x 92.5 cm, script: nasta'liq, shikaste, naskh

[Shāh 'Abbās II's seal]: 'Abbās II, the servant of the shāh of sanctity; the copying seal of the highest *dīvān*

The decree, obeyed by all the world, was issued to this effect, that it must be acted in accordance with the *fatvā* passed by *Shīah 'ulamās* and merciful *faqīhs*, may their words last forever among people. No violation of its meaning and contents must

⁵⁸⁶ The village of Pirjamal was located in the neighbourhood of the Nakhijevanik Village in the Varanda Region of Karabagh (M. Barkhudariants, Arts'akh, p. 89).

⁵⁸⁷ October 20 – November 19, 1656.

⁵⁸⁸ A perversion of the name of the town Shushi.

⁵⁸⁹ 1891, December 27.

⁵⁹⁰ The original is repaired. Thus, the note and seal on the back of the document has been covered with paper.

be allowed, the essence of the most luminous *shar'* must be their guide and any infringement of the order should be avoided. The *hākims* of all *mahals* must render them lawful assistance and consider its execution their duty.

Written in the honoured month of Rajab in the year of 1068⁵⁹¹.

May Allah bless Muḥammad, His deputy.

In the name of God, the Clement and the Merciful.

Right is the highest law and let it be based on the corresponding rights and duties. Allah, glory be to Him, the Most High, who knows the truth. [seal]: Muḥammad Muḥsin, the servant of Allah's faith.

What is the opinion of Moslem *'ulamās* and the honorable merciful *faqīhs*, may their ideas last until the Doomsday, on the case? When some Armenians had sold their certain *mulks* and moveable property to Khālīd, a servant of Ūch Kilīsā monastery, and a contract was concluded due to the laws of Islam. Then [the property] was handed to the possession of the mentioned Khālīd. The correctness and the correspondence of the act to *Shar'i* laws had been verified and confirmed. In this case has Khālīd the right to appropriate the benefits [of the property] since the conclusion of the contract and spend them in accordance with his will, or he has not? Disclose! May Allah bless Muḥammad, his deputy and the clear minded true believers until the Doomsday!

He is everlasting.

Yes.

Allah is the Most High and He knows, written, [seal].

Again let them express their opinion concerning the following: has any relative of the aforementioned people [the previous owner] the right to abolish the contract, claiming his hereditary rights upon the *mulks* and the movable property, mentioned above and take back the property of the above named Khālīd, or prevent him from getting the *mālikānah*. Is this lawful, or not? Disclose! May Allah bless Muḥammad, his deputy and the clear minded true believers until the Doomsday.

[In the margin]

He is everlasting.

No,

Allah is the Most High and He knows, written, [seal].

⁵⁹¹ April 4 – May 4, 1658.

DOCUMENT 5

Shāh 'Abbās II's decree issued in 1658 in accordance with the petition of the inhabitants of Bashk'end, Ort'akend, and Dibk'end Villages of Darashamb, instructing the local governors of Adharbaijan to verify the claims of Mīr Ṣafī Gich upon the mulks of the petitioners and prevent his unlawful actions against them

Archive of Catholicosate, folder 1b, Doc. 103, original

Size: 18 x 44.5cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh 'Abbās II's seal]⁵⁹²

The decree, obeyed by all the world, was issued on the following, that the *vakils* of *bīglarbīg* and *vazīr* of Āzarbāyjān in the presence of the members of the most luminous *shar'* must elucidate the reality and forbid the unlawful claims of Mīr Ṣafī Gich upon the *mulks* and *qishlāqs* of the petitioners. If he had any argument with the petitioners he must not make encroachments [upon their property] unless he confirmed his claims by *Shar'* and gotten its sanction. This is a strict order.

Written in the revered month of Rajab in the year 1068.

The petition of the most humble servants, the *ra'īyats* and the poor inhabitants of the Bāshkand⁵⁹³, Urtākand⁵⁹⁴ and Dībkand Villages of Darashām⁵⁹⁵

They have the honour to inform [His] Majesty, that: "Recently, Mīr Ṣafī Gich has come and oppressed these poor petitioners with unlawful demands alleging that one *dāng* of six *dāngs* of the aforementioned *mahals* is his legal *mulk*. However, the poor petitioners have had it in their possession generation after generation from their ancestors and know nobody to have any right upon it. Nevertheless, he performs acts of violence and injustice in this respect. The request is to grant a universally prevalent order forbidding his oppressions in respect of these poor people until his claims were confirmed and approved by the

⁵⁹² See the royal seal of the Document 4.

⁵⁹³ A village with the same name exists now in the Qal'adarasi region of the province of Āzrbāyjan, ۱۳۳۰ ص ۷۵. Mākū of Iran, 16\15 km to the northeast from the town of Mākū.

(فرهنگ جغرافیائی ایران، جلد ۴، استان

⁵⁹⁴ There exists the village called Urtākand in the Puldasht Region of the province of Mākū in Iran, indicated among the villages located nearby the Arax River. (۱۳۳۰ ص ۵۶.

(فرهنگ جغرافیائی ایران، جلد ۴، استان آذربایجان.

⁵⁹⁵ Darashamb or the ravine of Shamb is on the right bank of the Arax River in the territory of nowadays Iran.

shaykh ul-islam of the *dār us-sultānah* Tabrīz and the honourable *vazīr* of Āzarbāyjān. [These] will be taken into account by Allah and His Prophet". His [Majesty's] highest order [is required].

[In the margin]

Lawful order, which must be applied: signature, Şafī Qulī, the palace servant

[On the back]

1) [Seal:] I trust in Allah, Şafī Qulī, His slave; 2) [seal]: For Allah's sake, Muḥammad Ibn Mahdī; 3) [seal].

DOCUMENT 6

Shāh 'Abbās II's decree issued in 1658 to confirm the fatvā, which state that an Armenian *zimmī* must not pay *jizyah* for his servant, unless he is a *zimmī*, too

Archive of Catholicosate, folder 1b, Doc. 106, original
Size: 17.5 x 64cm, script: nasta'liq, shikaste, naskh

[Shāh 'Abbās II's seal]⁵⁹⁶

The decree, obeyed by all the world, was issued, that it must be acted in accordance with the *fatvā* passed by *Shīah 'ulamās* and merciful *faqīhs*, may their words last forever among people. No violation of its meaning and contents must be allowed, the essence of the most luminous *shar'* must be their guide and any infringement of the order should be avoided. Let the *shar'* and '*urf* *ḥākims* of all *maḥals* render them lawful assistance and consider it as binding.

Written in the sacred month of Muḥarram in the year 1069⁵⁹⁷.

He is.

In the name of God, the Clement and the Merciful.

Right is the highest law, which is the true way. Glory be to Allah, He knows, [seal].

What is the opinion of *ithnā 'asharī Shī'ah* Moslem '*ulamās*, let their ideas last until the Doomsday, concerning the following problem? If Khālīd, an Armenian *zimmī* had an infidel *ghulām* has anyone the right to demand *jizyah* for that *ghulām* from his master Khālīd and get something therefore, or not? Disclose! May Allah bless Muḥammad, his deputy and the clear minded true believers until the Doomsday!

⁵⁹⁶ See the royal seal on Document 4.

⁵⁹⁷ September 29 – October 29, 1658.

[In the margin]

No, Unless the slave is also a *zimmī*.

Allah is the Most High and He knows. Written, [seal].

[On the back]

O, 'Alī

[Seal].

DOCUMENT 7

Shāh 'Abbās II's decree issued in 1658 to confirm the fatvā, which states that an Armenian *zimmī* has the right to cultivate the land of *mazra'ah* belonging to him and receive its *mālikānah*

Archive of Catholicosate, folder 1b, Doc. 107, original
Size: 61 x 19cm, script: nasta'liq, shikaste, naskh

[Shāh 'Abbās II's seal]⁵⁹⁸

The decree, obeyed by all the world, was issued, that it must be acted in accordance with the *fatvā* passed by *Shīah 'ulamās* and merciful *faqīhs*, may their words last forever among people. No violation of its meaning and contents must be allowed, the essence of the most luminous *shar'* must be their guide and any infringement of the order should be avoided. Let the *ḥākims* of local *shar'* and '*urf* render them lawful assistance and consider it as binding.

Written in the sacred month of Muḥarram in the year 1069.

What is the opinion of Moslem '*ulamās* and the honourable merciful *faqīhs*, may their ideas last until the Doomsday, [concerning the following]? If some *mazra'ah* belonged to a Khālīd Armenian, with the right to receive its lawful *mālikānah*, has Khālīd the right to cultivate its land according to the *shar'* law? Disclose! May Allah bless Muḥammad, his deputy and the clear minded true believers until the Doomsday!

[In the margin]

He is everlasting.

Yes.

Allah, the Most High knows, written by, [seal]: Muḥammad...

[On the back]

O, 'Alī

[Seal].

⁵⁹⁸ See the royal seal on Document 4.

DOCUMENT 8

Shāh 'Abbās II's decree 1659 on the right of *mu'āfi* for one oxen navi of Etchmiadzin Monastery addressed to Najaf Qulī Khān, the *bīglarbīg* of Yerevan

Archive of Catholicosate, folder 1b, Doc. 104, original
Size: 15 x 27cm, script: nasta'liq

My Father Shāh, may Allah illuminate his soul!

[The copy of Shāh 'Abbās II's seal]: 'Abbās II, the servant of the shāh of sanctity, 1052

The decree, obeyed by all the world, was issued to inform the dignified Najaf Qulī Khān⁵⁹⁹, the pompous and fortunate *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad, that earlier in the month Rabī' I in the year 1055⁶⁰⁰, a royal *parvānchah* was issued based on the *hukm* of the august monarch, dwelling in paradise, addressed to the former *bīglarbīg*, that the right of *mu'āfi* for the *māliyyah* of one navi was granted to Pīlībūs Catholicos⁶⁰¹ of Ūch Kilīsā⁶⁰², so that no tax were levied for one navi. At this time Ya'qūb Catholicos⁶⁰³ of Ūch Kilīsā, the head of [Armenian] Christians, came to the highest court to inform about Pīlībūs Catholicos's death and asked to confirm the right of the *mu'āfi* in his name. Therefore, with royal mercy, we confirmed the *mu'āfi* of *māliyyah* for one navi in the name of Ya'qūb Catholicos, as it was done in respect of the former Catholicos. Thus, as soon as [Najaf Qulī] were informed of the royal *raqam*, he must instruct his *vakīls* demand nothing as *māliyyah* of one navi, confirmed as the *mu'āfi* right [of the Catholicos]. No new *raqam* must be demanded every year. Let the great *mustawfis* record the contents in record books.

Written on 24 Jumadī II in the year 1069⁶⁰⁴.

[On the back]

- 1) The stamp of the royal seal, [seal]: the stamp of the royal seal;
- 2) recorded in the *rūznāmchah*;

⁵⁹⁹ Najaf Qulī Khan succeeded Muhammad Qulī Khan at the post of the *biglarbig* of Yerevan Province in 1654 and had it under his rule until 1663 (Zak'aria Sarkavag, Patmut'yun, vol. 2, p. 197b, Zak'aria Agulets'i, Oragrut'yun, p. 62).

⁶⁰⁰ This decree is published (see H. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, doc. 29, pp. 119-120).
⁶⁰¹ Pīlipos I Aghbakets'i was anointed as Catholicos of all Armenian on January 13, 1633 and died on March 25, 1655 (M. Ormanian, Azgapatum, vol. 2, St. Etchmiadzin, 2001, pp. 2819, 2889 (in Armenian)).

⁶⁰² So is named the Monastery of St. Etchmiadzin in Iranian sources.

⁶⁰³ Hakob Jughayets'i was anointed as Catholicos of all Armenian on April 8, 1655 and died on August 1, 1680 (M. Ormanian, Azgapatum, vol. 2, pp. 2911, 3033 (in Armenian)).

⁶⁰⁴ January 25 – February 24, 659.

- 3) written, [seal]: Hāshim, the servant of the family of Muḥammad;
- 4) written down, [seal];
- 5) viewed, [seal];
- 6) written, [seal]: I trust in Allah;
- 7) recorded in the *daftar* of *sarkhat*, [seal].

DOCUMENT 9

Shāh 'Abbās II's decree issued in 1659 forbidding local governors to have illegal demands from the representatives of Catholicos, traveling in the regions of Iran

Archive of Catholicosate, folder 1b, Doc. 105, original
Size: 24 x 34.5cm, script: nasta'liq

My Father Shāh, May Allah illuminate his soul!

[The copy of Shāh 'Abbās II's seal's]: 'Abbās II, the servant of the shāh of sanctity, 1052

The decree, obeyed by all the world, was issued on the following: since by the royal *raqam*, issued in the month Šafar, in the year 1055⁶⁰⁵, in accordance with the *raqam* of His Majesty the Monarch, dwelling in heaven, there was an order to the *ḥākims* of *maḥals* of the protected regions⁶⁰⁶ that the people of Pīlībūs Catholicos of Uch Kilīsā, who was traveling in the protected regions, must not be disturbed and there must be no demands from them. At this time Ya'qūb Catholicos of Ūch Kilīsā, the head of [Armenian] Christians, came to the highest Court and had the honour to inform that Catholicos Pīlībūs had died and asked to confirm the *raqam* in his name. Therefore, we ordered to the *ḥākims* of the protected regions to consider the previous *raqam* confirmed in the name of Ya'qūb Catholicos and he, his disciples and messengers, must not be oppressed and they must be allowed to travel freely and engage in prayer for the continuance of the imperishable state. They must be aware that their appreciation and complaints will be effective. It is forbidden to demand a new *raqam* each year.

Written on 24 Jumadī II in the year 1069.

[On the back]

In immediate presence of His Majesty, [seal].

⁶⁰⁵ H. D. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, doc. 27, pp. 117-118.

⁶⁰⁶ This expression is used in the collection as an equivalent for "ممالك محروسة", that is Safavid state.

DOCUMENT 10

Shāh 'Abbās II's decree issued in 1659 to confirm the *fatvā*,
according to which, the heirs cannot claim upon someone's property
having no authentic document confirmed by *shar'*

Archive of Catholicosate, folder 1b, Doc. 109, original

Size: 18 x 67cm, script: nasta'liq, shikaste, naskh

[Shāh 'Abbās II's seal]⁶⁰⁷

The decree, obeyed by all the world, was issued on the following: it must be acted in accordance with the *fatvā* passed by *Shīah 'ulamās* and merciful *faqīhs*, may their words last forever. No violation of its contents, must be allowed, and they must be led by the most luminous *shar'*, and any infringement of the order must be avoided. Let the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad and *hākīm* of each *mahal* render them lawful assistance and consider it their duty.

Written in the blessed month of Ramazān in the year 1069⁶⁰⁸.

Must be acted in accordance with the rule of the obeyed *shar'*. [seal]: For Allah's sake, Muḥammad Ibn Mahdī, 1062.

What is the opinion of Moslem '*ulamās* and the honourable merciful *faqīhs* (may their ideas last until the Doomsday), [concerning the following]? If there was an argument between the heirs of certain Armenian Zayd and the heirs of Khālīd, another Armenian with the following problem: a sum of money from Zayd's property were given to Khālīd who had to have it under his responsibility until his death, and afterwards, it was attached to his inheritance. But after Zayd's death [the heirs of Zayd claim that:] "The mentioned sum belongs to us". The heirs of Khālīd reject the claims of the heirs of Zayd [upon that sum]. The heirs of Zayd had an unknown document in their possession conforming to their claims. In this case, when the mentioned document has neither the confirmation and sanction of *shar'*, nor the order of the *hākīm* of the most luminous *shar'*, are the claims of the heirs of Zayd lawful, or not? Disclose this! May Allah bless Muḥammad, his deputy and the clear minded true believers until the Doomsday!

[In the margin]

He is everlasting.

No. Allah, the Most High knows, written, [seal].

[On the back]

O, 'Alī!

[Seal].

⁶⁰⁷ See the royal seal of the Document 4

⁶⁰⁸ May 23 – June 22, 1659.

DOCUMENT 11

Shāh 'Abbās II's decree issued in 1661 to the address of the Moslem
clergymen and officials of Chukhūr Sa'ad, Nakhijevan, Daralagyaz,
and Adharbaijan on not oppressing the local Armenians for their
churches being higher and more spacious than the Moslem

Mosques⁶⁰⁹

Archive of Catholicosate, folder 4, Doc. 110, original

Size: 23.5 x 45 cm, script: shikaste, nasta'liq

[Shāh 'Abbās II's seal]: 'Abbās II, the servant of the shāh of sanctity; may
Allah bless Nabī, Vaṣī, Batūl, Sibṭayn, Sajjād, Bāqir, Šādiq, Kāzīm, Riṣā,
Taqī, Naqī, 'Askarī and Mahdī⁶¹⁰

The august command has been given: since the Christian *ra'iyats* and poor inhabitants of Chukhūr Sa'ad, Tūmān-i Nakhijavān, Qapānāt, Daralagyaz and other Armenian regions of Āzarbāyjān came to *dīvān* and had the honour to inform that earlier Aḥmad Balavī and others had misinformed *dīvān* as if the *ra'iyats* made the halls of the monasteries of Qara Kilīsā⁶¹¹ and others taller and more spacious when restoring them from ruins and replaced the wooden roofs for cupolas of stone and brick. Thus they have obtained a high decree to correspond to their claims and oppress the Armenians demanding illegally huge sums of money from them with no inquiry or investigation. Then they showed a notarial act written and signed by a number of people and *arbab*s of the *vilāyat*, confirmed by the *vakīls* of the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad and *hākīm* of

⁶⁰⁹ A similar case, when the Moslem clergymen were opposed to the reconstruction of an Armenian Church in Ardabīl and a decree obtained owing to the efforts of Khoja Safrāz, a wellknown merchant of New Julfa, from Shah Abas II, with an aim to protect the function of Armenian Monastery there has been described by Zak'arya K'anak'erts'i in his historiography including this period of Armenian History (Zak'arya Sarkavag, Patmut'yun, vol. 2, p. 35-37).

⁶¹⁰ These are the surnames and titles of Moslem Saints: Nabī ("Prophet") – Muḥammad, Vaṣī ("an executor of a will") – 'Alī, Batūl ("virgin") – Fātimah, the daughter of Muḥammad, Sibṭayn ("two grandsons") – Ḥasan and Ḥusayn, the two sons of 'Alī, the grandsons of Muḥammad, Sajjād ("one, who prays") – 'Alī Ibn Ḥusayn, Bāqir ("one, who cognizes") – Muḥammad Ibn 'Alī, Šādiq ("truthful") – Ja'far Ibn Muḥammad, Kāzīm ("who represses his anger") – Mūsā Ibn Ja'far, Riṣā ("consent, agreement") – 'Alī Ibn Mūsā, Taqī (God-fearing) – Muḥammad Ibn 'Alī, Naqī ("clear, fine") – 'Alī Ibn Muḥammad, 'Askarī ("a military, a soldier") Ḥasan Ibn 'Alī and Mahdī ("guided by God", Shiites believed that the last Imām had disappeared nevertheless he rules the destiny of mankind and they waited his advent) – Muḥammad Ibn Ḥasan.

⁶¹¹ Monastery St. Tadeos of Mākū is in view.

Nakhijavān, *shaykh ul-islam* and the members of the local *shar'*, having the following contents: "The churches in question are old and they are not so tall and more spacious after restoration, so *shar'* does not find it necessary to ruin them".

Therefore, we ordered the *vakils* of *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad and merciful *hākims* of each *mahāl* to uncover the truth in the presence of the members of the most luminous *shar'*; and in case this was true, in accordance with the lawful order of *shar'*, they must return whatever Aḥmad Balavī and others had illegally taken from the Armenians of these *vilāyats* to them. Henceforth no unlawful demand shall be made to those Armenians for their churches, constructed more spacious or any other way and no oppression must be caused to them at all. They must be allowed to pray freely for the continuance of the powerful state. Let them consider this a strict order, and demand no new order every year.

Written in the blessed month of Ramazān in the year 1071⁶¹².

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and grand *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy. The end.

1) [Seal]: Muḥammad Ibn Qavām ad-Dīn; 2) [seal]: For the sake of the merciful Allah, Muḥammad Ibn Mahdī; 3) [seal]: Isma'īl Qulī; 4) [seal]: ... 1148.

DOCUMENT 12

Shāh 'Abbās II's decree issued in 1662 with an instruction addressed to the state officials of Adharbaijan to put an end to the unlawful actions of Burt'ellus against Tat'ev Monastery

Archive of Catholicosate, folder 2a, Doc. 55, original⁶¹³

Size: 16.5 x 27cm, script: shikaste, nasta'liq

[Shāh 'Abbās II's seal]⁶¹⁴

The august command was issued on the following, that Ūhānīs clergyman⁶¹⁵ living in Tātif Monastery of Qapānāt had the honour to inform that certain cultivated lands were allotted as *jam'* to Tātif Monastery and to [its] *mutavallī*, cultivators and other inhabitants, who were cultivating it in order to pay the taxes imposed and *huqqūq-i dīvānī*. Earlier, Kāzīm, the son of Tātār Big Būrtillū,

living in Darabās Village⁶¹⁶ of Qapān, had begun an unlawful argument about the boundaries of the lands in question that were investigated in the presence of the *bīglarbīg* and the *mutaṣaddī* of *sharī'a*. An affidavit was prepared and handed to them. Therefore, [Ūhānīs] asked for a royal order addressed to the *vakils* of the dignified *bīglarbīg* and *vazīr* of Āzarbāyjān to render effective assistance. As it was understood from the confirmation of great *mustawfīs* the *māhjahāt* and *tafāvūt-i jizyah* of Tātif Monastery of Urūṭ *nāhiyyah*⁶¹⁷ of Qapānāt was made *abvāh-i jam'* in a certain sum as *tuṣūl* according to the register. Nothing was recorded in the register concerning the questions previously raised. Therefore, we ordered the *vakils* of the eminent *bīglarbīg* and *vazīr* of Āzarbāyjān to disclose the truth in the presence of the members of the illustrious *shar'* and settle the argument in accordance with law and shining *sharī'a*, so that no injustice were done and no unlawful action were taken in anybody's respect. This must be considered a strict order and trusted as soon as it were stamped with royal sun-like seal.

Written in the month of Ramazān in the year 1072⁶¹⁸.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and grand *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy. The end.

1) I trust in Allah..., [seal]: For the sake of the merciful Allah, Muḥammad ibn Mahdī;

2) written, [seal];

3) recorded in the *daftar* of *sarkhaṭ*;

4) observed, [seal]: ... Isma'īl Qulī;

5) registered, [seal];

6) right, [seal];

7) written, [seal]: Hāshim, the servant of the family of Muḥammad.

⁶¹⁶ According to Ghevond Alishan, this village was located in the Tsghuk Region of Syunik. In 19th century the village population consisted of 75 families of Armenians and 100 families of Moslems (Gh. Alishan, *Sisakan*, p. 220).

⁶¹⁷ Vorotn (or Vorotan) is a region in the province of Syunik' of Great Armenia. In 13th century the greater part of the region of Tsghuk, around the fortress of Vorotn had this name. Sometimes also the whole district of Tsghuk was called like this (Hayastani ev harakits' shrj'anneri teghanunneri bararan (The Dictionary of the place-names of Armenia and its neighbouring regions), vol. 4, Yerevan, 1994, p. 183 (in Armenian)).

⁶¹⁸ April 20 – May 20, 1662.

⁶¹² April 30 – May 30, 1661.

⁶¹³ A part of this document including the place of royal stamp was damaged and repaired

⁶¹⁴ The document including the stamp of the royal seal, was partially defected.

⁶¹⁵ Hovhannes was confirmed at the post of the eparchial head of Tatev in 1662 by the decree of Shah Abbas II (MM, Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 53).

DOCUMENT 13

Shāh 'Abbās II Šafavid's decree issued in 1662 to the address of the *bīglarbīg* of Adharbaijan ordering him to put an end to the illegal actions done by the inhabitants of the Zaviye, Tat'ev and Meghri Villages against Tat'ev Monastery

Archive of Catholicosate, folder 2a, Doc. 54, original

Size: 19.5 x 51.5cm, script: shikaste, nasta'liq

In the name of Allah
[Shāh 'Abbās II's seal]⁶¹⁹

The decree, obeyed by all the world, was issued on the following: the *vakīls* of Murtaẓā Qulī Khān, the magnificent and pompous dignified *amīr al-umarā*, the fortunate governor *qurchī bāshī* and the *bīglarbīg* of Āzarbāyjān must uncover the truth in the presence of the members of the most luminous *Shar'* concerning the matters set forth in every respect, put all in order in conformity with the holy *sharī'a* law and order, adjudicate and put an end to the injustice, allowing nobody contradict to the obeyed *shar'* and to deviate from the path shown by it. Let them know that this is a strict order and their duty. The eminent Mīrzā 'Alī Big, *yasāvul-i qūr*, the *ghulām* of *sarkār* of *khāsshah-i sharifah*, has been assigned as *muḥaṣṣil*, must know this as a resolved decision.

Written in the revered month of Shavāl in the year 1072⁶²⁰.

The petition of the most humble servant Gasbar and other inhabitants of Tātīf Monastery of Qapānāt

They bring to the notice of the summit of the highest *dīvān* that: "The following people cause much harm and trouble to this poor praying people, who scatter therefore. They unlawfully procrastinate the payment of taxes:

- The Armenian population of Tātīf Village of Urūt [District] of Qapānāt hinders the poor [petitioners] in cultivation of their lands, the orchards and other [estates], which have belonged to them since olden times and forbid to cultivate their lands and do construction on their estates as they used to do in the past. Now, it is two years that these lands and other properties of the poor petitioners have been neglected and uncultivated: as a result there is no harvest. May someone be assigned to return those estates after *Shar's* confirmation and with its demand with the fine for the period of their illegal possession. The end.

⁶¹⁹ See the royal seal of the Document 4.

⁶²⁰ May 20 – June 18, 1662.

- The people of the Zāviyah Village⁶²¹ of Bargushā⁶²², particularly Mūsā Chalabī, Jami, his cousin and others have applied to the *dīvān* of His Excellency the eminent *bīglarbīg* of the *dār us-sulṭānah* Tabrīz with a false petition and obtained a secret *ḥukm*. They brought *zābīts* and his officials to the poor petitioners and got great sums of illegal money meanwhile acting unlawfully. The end

- We have legal claims and rights in some *maḥals* of Sisajān, Qapān, and others against a group of people hindering and delaying the payment of taxes...

- Likewise, according to the obeyed *ḥukms* the *mulks* in some villages of the Sisajān *ulkā* of Tūmān-i Nakhjavān and Urūt of Qapānāt, that were the hereditary domains of its former deacons, who used to receive the *bahrīchah-i* of people has illegally entered the villages and cause hindrance to them. The end.

- At present, there is another group of people who cause disturbances in petitioner's lands hindering their cultivation and construction works on their own estates. Some people disobey the petitioners and do not pay legal debts, causing unlawful trouble and destruction to them. Therefore we ask [His] Majesty for a fair order be granted with royal, blessed mercy, to the address of *vakīls* of the *bīglarbīg* of Āzarbāyjān and the dignified *muḥaṣṣil* Mīrzā 'Alī Big, *yasāvul-i qūr* of *ghulāms*, who executes the *dīvānī* affairs of those regions, to disclose the truth and with *shar's* confirmation and sanction return their lands by compensating for the damage and putting an end to their illegal actions. As it was necessary, we applied". [Due to] His [Majesty's] highest order.

[In the margin]

A legal order with important instructions addressed to the *vakīls* of *bīglarbīg* of Āzarbāyjān, the eminent *muḥaṣṣil* Mīrzā 'Alī Big *yasāvul-i qūr*, signature: Šafī Qulī.

[On the back]

1) [Seal]: I trust in Allah, his servant Šafī Qulī; 2) [seal]; 3) [seal]: For the fair Allah's sake, Muḥammad Ibn Mahdī.

[Following] *ra'iyats* of Sisajān and Qapānāt: Christians Dāniāl, Mkhītar, Suhrāb and Maṣruf of Tātīf Village do not allow us to cultivate some of the olden cultivated land estates of these humble servants.

Christian Mkhītar is from the Miqrī Village of Qapān,

⁶²¹ Most likely the settlement of Zeyva located in the region of Bargushat y Bargushat River is in view (Hayastani ev harakits' shrj'anneri teghanunneri baṛaran (Vocabulary of Armenia and neighbouring regions), vol. 2, Yerevan, 1988, p. 291 (in Armenian)).

⁶²² Bargushat, a region in the province of Syunik' of Great Armenia. In later periods so was called also the eastern part of Baghk, called Myus Baghk bore the same name (Hayastani ev harakits' shrj'anneri teghanunneri baṛaran, vol. 1, Yerevan, 1986, p. 619 (in Armenian)).

Mūsā Chalabī and Jāmī, his cousin, from Zāviyah Village of Bargushāt have taken a sum of four *Tūmāns* from the poor petitioners.

Christian Maşruf and Māruṭah from the Ki(ts) Village are indebted 8000 *dīnārs* to these humble servants from *bahrīchah* of that village.

According to the register *tafāvūt-i jizyah* of the people of monasteries has been made *abvāb-i jam'* to these poor servants, which has been paid an amount of 2000 *dīnārs* each year, but now they do not pay it and it is a burden on us, poor servants.

Mūsis from Khūtanān of Qapān [is indebted] 5000 *dīnārs* [to us]. The end.

DOCUMENT 14

Shāh 'Abbās II's decree issued in 1663 to confirm the rights of Petros
as Catholicos of Aghvank'

Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 58, copy

Size: 33.5 x 89 cm, script: nasta'liq, shikaste

[The copy of Shāh ‘Abbās II’s seal]: ‘Abbās II Ṣafavid, the servant of the shāh of sanctity

The decree, obeyed by all the world, was issued to the following effect: since Bīdrūs Christian Catholicos of Ganzasar⁶²³ came to the highest court and had the honour to inform that long ago the position of catholicosate and the ecclesiastical leadership of the Armenians of Ganjah, Qarābāgh and Shīrvān had been granted to him. The Catholicos of Ūch Kilīsā had applied to [His Majesty] and obtained a royal *parvānchah* confirming the named catholicosate in his name. [He] had shown a notarial act written and sealed by a group of Armenians, who were giving their consent to his catholicosate. *Avārijah sarkār* of Āzarbāyjān had written that the *daftars* of Ganjah were in the *dār us-sultānah* Iṣfahān for compilation of its fine copy, and, therefore, they were not brought to Tihirān by them. It was confirmed by the *sarkār* of *khāṣṣah* that according to the obeyed *hukms* and *raqams*, attached below, the catholicosate was granted to Avānis Catholicos and others. Therefore, from the beginning of the 8th month of the Year of Rabbit we granted the catholicosate of Ganjah, Qarābāgh and Shīrvān to Christian Bidrūs. The Armenians of the aforementioned *ulkā* should know him

⁶²³ According to M. Smbatyants', Pedros Khandzkets'i was the Catholicos of Aghvank in 1653 – 1675 (M. Smbatyants, Nkaragir Surb Step'annosi vanats'n Saghiani (A Description of St. Stepannos Monastery of Saghiani), Tpkhis, 1896, p. 237 (in Armenian)).

as their Catholicos and ecclesiastical head, refer the duties liable for the post to him, obey his ordinary words and will and demand no new order every year.

Written in the fortunate and glorious month of Şafar in the year 1074^{ah}.

[On the back]

Written by the noble and fortunate minister, the notorious and magnificent high ranked *i'timād ad-dawlah* of the august monarch, based on the notarial act composed by Armenian people. The end. 1) The stamp of the royal seal, [the copy of the seal]; 2) In Allah we trust, Muḥammad ibn Mahdī; 3) recorded in the copy of the seal];... Ibn rūznāmchah; 4) in the month of Rabī' II ...; written, [the copy of the seal]:... Ibn Hāshim; 5) written by the *daftardār* of 'urf [the copy of the seal]: ...Muḥammad; 6) right, [the copy of the seal]: ...Bāyram Māzandarānī; 7) written, [the copy of the seal]; 8) observed, [the copy of the seal]; 9) recorded, [the copy of the seal]; 10) recorded in the *daftar* of *sarkhaṭ*, [the copy of the seal].

The *raqam* of the monarch dwelling in Paradise, dated Rajab in the year of 1044, states the following: "Since due to the special royal *raqam*, the catholicosate of the Armenians of Ganjah, Qarābāgh and Shīrvān was granted to Īrān and Alvān Big *tufangchī aqāsī*. In this respect Grīgūr Catholicos came to the highest court reaching the heavenly throne, and had the honour to inform that Avānis Catholicos died. Therefore, with royal mercy for the named Catholicos we appointed Grīgūr to the post of Catholicos of the Armenian people in the same year when Avānis had died. Let these Armenians consider the above named Grīgūr their Catholicos and leader, refer the duties of that post to him, and obey his words and will".

His [Majesty]'s *parvānchah* dated Jumadī I, in the year 1062⁶²⁵, with the following contents: "In conformity with the *raqam* of the monarch, dwelling in Paradise, dated Rajab in the year 1044, after the death of Avānīs Catholicos, the catholicosate of Ganjah, Qarābāgh and Shīrvān was granted to Grīgūr Catholicos. For this reason Grīgūr Catholicos came to the court reaching the heavenly throne, and asked for the signature of His Majesty, the glorious monarch. It was confirmed by the *daftars* of *tawjīh* and *avārijah* perpetuity of this affair. Thus, with royal mercy for Grīgūr Catholicos, this post was granted to him. Let the Armenians accept him as their head, allow him fulfill his duties, and obey his words and will."

His Majesty's *raqam* dated Zī Qa'adah in the year 1065 with the following contents: "As Christian Catholicos Bīdrūs had the honour to inform that according to the royal *raqam* the catholicosate of Armenians of Ganjah, Qarābāgh and Shīrvān was granted to him and the mentioned *raqam* was stolen.

⁶²⁴ September 4 – October 3, 1663.

⁶²⁵ June 8 – July 8, 1651.

So he asked for a *raqam* that confirm this matter. The *sarkār* of *khāṣṣah* confirmed that by a royal *raqam* dated Zī Qa'adah, 1065 with the following contents: "As Grīgūr Catholicos died and Bidrus Catholicos showed a notarial act written and sealed by a group of Armenians and confirmed by the *bīglurbīg* of Qarābāgh, which stated that Grīgūr Catholicos had died and the Armenian *maliks*, village-elders, *kadkhudās* and other inhabitants of Qarābāgh give their consent to the catholicosate of Bīdrūs. Thus, from the beginning of the Year of the Goat we granted this position to him and ordered the mentioned Armenian population regard him as their Catholicos, refer the duties of the position to him and obey his reasonable words and will. The end.

DOCUMENT 15

Shāh 'Abbās II's decree issued in 1664/1665 to give an official permission for repairing the monasteries of Agulis, Shorūt and Bist to Arak'el Vardapet of Nakhijevan

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 122, original⁶²⁶

Size: 21.3 x 39.5cm, script: nasta'liq

Allah has the power

[Shāh 'Abbās II's seal]: Glory be to Allah, the Master, 'Abbās II, the servant of the shāh of sanctity, May Allah bless Muḥammad Muṣṭafā⁶²⁷, 'Alī Murtaẓā⁶²⁸, Fāṭimah az-Zahrā⁶²⁹, Ḥusayn, Zayn al-'Abadīn⁶³⁰, Muḥammad Bāqir, Ja'far as-Ṣādiq, Musa al-Kāẓim, 'Alī ar-Rizā, Muḥammad at-Taḳī, 'Alī al-Naḳī, Ḥasan al-'Askari⁶³¹ and Mahdī, al-Ḥujjat⁶³²

The august command has been given: since Arākīl Vartāpit⁶³³, the noblest of the Christians, the *khalīfah* of Nakhijevān, had the honour to inform that it was

ordered by the universally prevalent command to restore the three churches that needed reparation. He manifested the *savād* of *fatvā* issued by the blessed Shāh 'ulamā's that according to *shar'*, the Christian community has the right to repair old churches, its walls with plaster, abraded stone and brick, and nobody has the right to hinder it. Thus [Arākīl Vartāpit] asked for a supreme order, so as nobody had the right to forbid him. Therefore, we have ordered that nobody has the right to hinder and oppress him; and he must be allowed to restore the following churches (of Agulis⁶³⁴, Shurlūt⁶³⁵ and Bist⁶³⁶) in conformity to the laws of *Sharī'a* with plaster, abraded stone and brick according to the mentioned order and *fatvā*, issued. Let the *hākims* of local *shar'* and 'urf render him reasonable and lawful assistance and prohibit any hindrance in this matter, and also, any of his actions not conforming with the laws of *shar'*. They must know that this is a strict order and must consider it their duty.

Written in the month of Jumādī II in the year 1075⁶³⁷.

[On the back]

Written by the noble and fortunate minister, the glorious and magnificent high ranked *i'timād ad-dawlah* of the august monarch. The document is by the petitioner. The end.

1) [Seal]: For the sake of the merciful Allah, Muḥammad ibn Mahdī;

2) [seal];

3) [seal];

4) [seal]: *ṣadr*... Muḥammad Jābir.

⁶²⁶ This decree was confirmed by Shah Sulaymān's decree in 1667 (see MM. Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 129).

⁶²⁷ "Chosen", an epithet of Prophet Muhammad.

⁶²⁸ "Approved", the title of the caliph 'Alī.

⁶²⁹ "A fair woman", an epithet of Fatimah, the Prophet's daughter.

⁶³⁰ The beauty (or the best) of worshippers. Title of 'Alī, son of Imām Husayn.

⁶³¹ The names of *Shī'ah Imāms* and their epithets, see Commentary 148.

⁶³² The title of the twelfth Imām Muḥammad ibn Ḥasan. Lit., the lord of the age.

⁶³³ Arak'el Vart'apet (Bobik) Shorūt'st'i was the Archbishop of St. Karapet Monastery of Ernjak of Syunik' in 1648. In 1959 he adopted Catholicism and became propagandist of the union of the Churches of Armenia and Rome (Gh. Alishan, Sisakan, p. 351, details referring to his biography see in H. Grigoris, Galemk'arian, Kensagrut'yunner, 1554 – 1822, Venice, 1915, pp. 280 – 284 (in Armenian)).

⁶³⁴ The monastery of apostle St. T'ovma in Agulis is in view. This monastery was restored in 1694 according to an inscription of the monastery. (Gh. Alishan, Sisakan, p. 326).

⁶³⁵ According to Alishan, the churches of St. Virgin and St. Grigor the Illuminator were parts of the monastery of St. Hakob in Shorūt' (Gh. Alishan, Sisakan, pp. 351, 352).

⁶³⁶ The settlement of Bist' or Bust' is in the Goght'n Region of Syunik', by the river of Bist' (Gh. Alishan, Sisakan, p. 344, 345).

⁶³⁷ December 20 – 1665, January 18, 1664.

DOCUMENT 16

Shāh 'Abbās II's decree issued 1666 to give Barsegh Clergyman an official permission for restoring the monastery of St. Grigoris in Hirher Village of Koch'iz

Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 59, copy⁶³⁸
Size: 33.5 x 88cm, script: nasta'liq, shikaste

Allah has the power

[The copy of Shāh 'Abbās II's seal]: The servant of the shāh of sanctity 'Abbās II, may Allah bless Muḥammad Muṣṭafā, 'Alī, Fā'imah, the daughter, Ḥasan, Ḥusayn, pious 'Alī, Musa al-Kāzim, Murtaza 'Alī, Bāqir, Ja'far as-Ṣādiq, Muḥammad Taqī, 'Alī Naqī, al-Ḥusayn 'Askari, al-Mahdī

The august command has been given: since at this time Bārsikh deacon⁶³⁹, the son of Dā'dāyī⁶⁴⁰ came to the highest court and had the honour to inform that there was a church from olden times in the *mulk* of *zimmī* population, in the Hīrhir settlement of Kūchiz *ulkā* of Varanda and Āqvānk known as [St.] Grīgūris⁶⁴¹, which is ruined and he wished to repair it for habitation. Therefore, we ordered that if this church were old and its signs and buildings were still seen and evident, no Moslem could hinder these people without sanction of *shar'*. They must be allowed to restore and rebuild it with their servants according to the illustrious *sharī'a* and *bayāzī* decree. Let them have this as strict order and trust it as soon as it were sealed with the royal sunlike seal.

Written in the great month of Sha'bān in the year 1076⁶⁴².

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the high-ranked venerable and grand *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy.

1) I trust in Allah..., [the copy of the seal]: Muḥammad Ibn Mahdī; 2) recorded; 3) written, [the copy of the seal]: Hāshim, the servant of the family of Muḥammad 4) right, [the copy of the seal]: Naẓar 'Alī Mazandarani; 5) written down; 6) observed, [the copy of the seal]; 7) written, [the copy of the seal]: *Ṣadr*

⁶³⁸ The text of the decree was distorted during copying from the original, and full of mistakes. Only based on the evidences survived in other sources, like inscriptions, it was possible to restore the exact names and facts contained in the document.

⁶³⁹ Most likely, this decree was obtained by Barsegh Bishop, the disciple of Petros Catholicos in order to repair the monastery St. Grigoris in the village of Hirher, accomplished in 1667-1676 (M. Barkhudarian, Arts'akh, p. 105).

⁶⁴⁰ According to the information survived in stone inscriptions, Barsegh Bishop's father's name was Agha.

⁶⁴¹ The name of the monastery was distorted by the copyist.

⁶⁴² February 6 – March 7, 1666.

ad-din Muḥammad Jābīr; 8) recorded in the *daftar* of *sarkhaṭ*, [the copy of the seal]: Allah is the Most High, 'Isā Khalīfah.

DOCUMENT 17

Shāh Sulaymān's decree issued in 1667 to the address of local government of Adharbaijan forbidding the encroachments of the Burt'ellu community of Darabas upon the estates of Tat'ev Monastery

Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 62a, copy
Size: 19 x 51cm, script: shikaste, nasta'liq

The royal, sacred, blessed seal

The decree, obeyed by all the world, was issued on the following, that *vakīls* of the dignified and pompous eminent *amīr al-umarā* the fortunate governor 'Alī Qulī Khān, the *bīglarbīg* of Āzarbāyjān and *sipahsālār* of the protected regions must uncover the truth in the matters set forth in the presence of the members of the most luminous *shar'* and practice justice in every respect in conformity with the obeyed *hukms* obtained by the petitioners. They must allow no one oppress the petitioners; and render them lawful assistance. Also, this shall be taken as a strict order.

Written in the blessed month of Ramazān in the year 1077⁶⁴³.

The petition of Avānīs clergyman and other inhabitants, the poor supplicants of Tātīf Monastery of Qapānāt

They bring to the notice of [His] Majesty that: "some *mulks*, cited in detail in the *raqam* of the august Shāh, dwelling in heaven, which are in the villages of the Sīsajān Region of Tūmān-i Nakhijavān, in Urūt and other regions of Qapānāt, are *vaqfs* of the monastery from olden times; and, some people, especially Būrtillūs⁶⁴⁴ living in the Darabās Village of Qapān, waft a part of the *bahrīchah*

⁶⁴³ February 25 – March 27, 1667.

⁶⁴⁴ The origin of the community of Burt'ellus (Burt'ellu) is from the noble family of Orbelians of Syunik', named after the famous descendant of that family Burt'el Orbelian (H. D. Papazian, *Noviye epigraficheskie dannye o otpryskakh armianskoy feodal'noy znati v Syunike* (New data found in tomb-stone inscriptions about the descendants of the Armenian noble family in Syunik), "Historical-Philological Bulletin", Yerevan, 1983, №4, p. 124 (in Russian)); The representatives of that family were forced to adopt Mohammedanism and since 15th century were mentioned among the *maliks* and village elders of Syunik' (L. Khachikian, *Syunyats' Orbelianneri Burt'elyan chyughē* (The

from the villages and make their possession by force. Therefore, we applied to the highest court, and obtained a obeyed *hukm* having the same contents as the one issued by the august monarch addressing the *vakīls* of the *bīglarbīg* and *vazīr* of Āzarbāyjān to send their officials to those *maḥals* and prepare an authentic document to 'call both sides to the court of His Excellency. The sides were brought [to court] and, after the investigation, the petitioners were given a document, due to which the people of Būrtillū had to return the possessions taken by force. Now, we have that certificate by us. Our request is, to grant a fair order with the sacred royal blessed mercy that charge the *vakīls* of the dignified *bīglarbīg* of Āzarbāyjān and has them return the *vaqfs* of these humble servants considering the authentic documents and certificates of these high officials so that nobody caused them hindrance. [These] will be taken into account by Allah". [Due to] His [Majesty's] highest order.

[In the margin]

August command addressed to the dignified *bīglarbīg* of Āzarbāyjān and the members of the most luminous *shar'* was issued with important instructions which must be practiced.

[On the back]

1) Compared with the useful, highest, sacred royal original; 2) seal of His Excellency *i'timād ad-dawlah*; 3) seal; 4) seal; 5) compared, [seal]; 6) *savād* of the blessed decree addressed to 'Alī Qulī Khān, the former *sipahsālār*.

DOCUMENT 18

Shāh Sulaymān's decree issued in 1667 to prohibit the illegal claims of *jadīd ul-islāms* upon the property of Christian Armenians, having no ties of blood with them

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 128, original

Size: 62 x 20cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulaymān's seal]: Šafī II, the servant of the shāh of sanctity, the copying seal of the highest *dīvān*

The decree, obeyed by all the world, was issued to the following effect: let the dignified Šafī Qulī Khān⁶⁴⁵, the pompous and magnificent governor *amīr al-umarā*, the fortunate *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad be aware that after the death of

Burtelian branch of Orbelians of Syunik'), 'Bulletin of Matenadaran', Yerevan, 1969, № 9, p. 187 (in Armenian)).

⁶⁴⁵ Šafī Qulī Khān was appointed to the post of *biglarbig* of Chukhūr Sa'ad in 1666 (Zak'aria Agulets'i, Oragrut'yun, p. 68).

some Christians, some people hankering after their property or wishing to do unjust actions in respect to their heirs, impel some of their relatives to adopt Islam, declare himself *jadīd ul-islām* and a heir and apply to the *'āmils* and *hākims* to oppress them [the real heirs] and get sums of money in this way. Likewise, the petitioners complain against the people, named below. Therefore, the matter described must be considered carefully, so that nobody could provoke the petitioners by a mere claiming that they are *jadīd ul-Islām* and a heir, although having no right confirmed by *shar'*. If the people mentioned below or anybody else from that *vilāyat* had any quarrel with the petitioners, it should not be settled there, but must be brought to the highest *dīvān-as-šadārat* so that no trouble were caused to the petitioners until *dīvān as-šadārat* had confirmed [the rights of the claimants] by *shar'*. They must know that their complaints will be considered and demand no new order every year. Let them consider this a strict order.

Written in the blessed month of Ramazān in the year 1077.

The petition of the most humble servants, the Armenians of Kanākir [named] 'Avaz, his son Ūhān, and daughter Shāhī, Grikūr, Khāchadur, the son of Ya'qūb, Sarkīs, the son of Gaspar

They bring to the notice of His Majesty [the following]: "Khānparī and Mariam, the *jadīd ul-islām* daughters of certain Varṭān from Kanākir, have an argument with these poor servants claiming: "You are our uncle and cousins". But these poor servants are unaware of any relationship with them. These poor servants were taken to the *dīvān* of *shaykh ul-islam* of Chukhūr Sa'ad and asked to prove their claims. They [Khānparī and Mariam] were unable to do it. These humble servants were asked to swear and we took an oath [rejecting any blood relation with them]. We have the certificate given by *shaykh ul-Islam* concerning this. Now again, they have come and do dishonest dealings. The request is to grant a fair order with the highest, sacred, royal and blessed mercy, addressed to the dignified *vakīls* of the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad to put an end to their unlawful claims and arguments; and if the mentioned people have any legal claim against these poor servants, let them go to the highest *dīvān* with the petitioners, to have the case investigated and put an end to the violence. [These] will be taken into account by Allah and His Prophet". [Due to] His [Majesty's] highest order.

[In the margin]

He is

The august command addressed to the dignified *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad and the members of the most luminous *shar'* with important instructions must be carried out.

[On the back]

1) [Seal]: For Allah's sake, Muḥammad Ibn Mahdī 1061; 2) [seal]: ...the servant of Allah, Abū Šālih; 3) [seal].

DOCUMENT 19

Shāh Sulaymān's decree issued in 1667 to confirm the fatvā passed by the Moslem high clergymen giving permission to repair St. Gevorg Monastery of Mughni

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 134⁶⁴⁶, original
Size: 24 x 92cm, script: nasta'liq, shikaste, naskh

[Shāh Sulaymān's seal]⁶⁴⁷

The decree, obeyed by all the world, was issued on the following: it must be acted in accordance with the *fatvā* passed by *Shīah 'ulamās* and merciful *faqīhs*, may their words last forever among people. No violation of its meaning and contents must be allowed, the essence of the most luminous *shar'* must be their guide and any contradiction with the illustrious *sharī'a* should be avoided. Let the *hākims* of the *shar'*, *'urf* and the verse [of Koran] lend them lawful assistance in accordance with the illustrious *sharī'a*. This is a strict order and their duty.

Written in the glorious month of Šafar in the year 1078⁶⁴⁸.

He is the Supreme Judge.

In the name of Allah, the Clement and the Merciful.

Right is whatever has been taken from me and let it be multiplied in copies according to the laws of *shar'*.

Glory be to Allah, the Most High, fairest, and the leader of the true way.

Written, signature, [seal]: ...Muḥammad, the servant of Allah's faith.

What will the Moslem *'ulamā's* and the respected merciful *faqīhs* (may their words last until the Doomsday) say [concerning the following]? If a certain monastery of Mughni⁶⁴⁹, named for St. Gevorg, has existed so far (i.e., since olden times) in the Karpī *Nāhiyyah* were wrecked and needed restoration, has the Christian community the right to restore it with stone, brick, lime and plaster, and

⁶⁴⁶ According to an inscription on the wall of St. Gevorg Monastery of Mughni, its restoration was undertaken by Hovhannes and Davit' clergymen and was finished in 1669 (Gh. Alishan, Ayrarat, Venice, 1890, p. 183 (in Armenian)).

⁶⁴⁷ See the royal seal on Document 18.

⁶⁴⁸ July 23 – August 21, 1667.

⁶⁴⁹ Mughni is a settlement in the Aragatsotn Region, Ayrarat province. (Gh. Alishan, Ayrarat, p. 182).

to bring it to its former state, or not? Disclose this. May Allah bless Muḥammad, his deputy and the clear minded true believers until the Doomsday.

[In the margin]

He is everlasting.

Yes.

He was accepted by 'Alī, the *Imām* of the true believers, and He is the supporter of science, the religious jurisprudence and theology, written by, [seal]. They must act in accordance with the law of the holiest unblemished *shar'*, [seal]: ... Abū Šālih.

DOCUMENT 20

Shāh Sulaymān's decree issued in 1667 to confirm the fatvā on permitting Armenians of Agulis to restore the church of Apostle St. T'ovma

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 130a, copy
Size: 19 x 75cm, script: nasta'liq, shikaste, naskh

His highest, sacred Majesty's blessed seal

The decree, obeyed by all the world, was issued, that it must be acted in accordance with the *fatvā* passed by *Shīah 'ulamās* and merciful *faqīhs*, may their words last forever among people. No violation of its meaning and contents must be allowed, the essence of the most luminous *shar'* must be their guide and any contradiction with the illustrious *sharī'a* should be avoided. Let the *hākim* of that *vilāyat* practice in accordance with the written *fatvā*, after carrying out an investigation in the presence of the members of the most luminous *shar'*, the true believers and wise *arbāb* in conformity with the rules of the highest *shar'*. They shall take this as a strict order and consider its execution their duty.

Written in the month of Rabī' I in the year 1078⁶⁵⁰.

He is the Supreme Judge.

In the name of Allah, the Clement and the Merciful.

Right is whatever has been taken from me and let it be multiplied in copies according to the laws of *shar'*.

Glory be to Him, the Most High, fairest and the leader of the right way!

Written, the dignified *sayyid* Muḥammad Ḥusayn's seal.

Let them act in accordance with the laws of the sacred and pure *shar'*, the seal of His Excellency *šadr-i mamālik*, the *mubāshir* of faith.

⁶⁵⁰ August 21 – September 20, 1667.

What will the Moslem *'ulamā's* and the respected merciful *faqīhs* (may their words last until the Doomsday) say [concerning the following]? If a certain church, built in the centre of the cemetery in Lower Agulīs⁶⁵¹ before the [Arabic] conquest, needed reparation, and the *ra'īyats* of Agulīs Village, being *zimmīs* and performing their *zimmī* duties and paying *jizyah* according to *shar'*, wished to repair their old monastery with their own material and people, in this case, has these people, by *shar'*, the right to repair their old church with plaster, brick, stone and wood, as it had been built before, or not? Disclose this. May Allah bless Muḥammad, his deputy and the clear minded true believers until the Doomsday!

[In the margin]

He is everlasting.

Yes.

Since He is our supporter and He is accepted by 'Alī our Leader, the guide of the fair *ulama's* of the *'urf* of Islam and Moslems, the best of the pious scholars, the precise balance of the rights and commentaries, the heir of the science of Prophets and Apostles,

Allah, the Most High is eternal, He is the supporter of science, the religious jurisprudence and theology, the humble servant of the Wise Allah, the seal of *Mullā* Muḥammad 'Alī.

Again let them express their opinion concerning the following: if the Armenian community wished to repair the hall and the ceiling of that church, which needed reparation, has the above mentioned people the right to repair it with brick, stone, lime, and plaster and cover it in accordance with the most luminous *shar'*, or not? Disclose this. May Allah bless Muḥammad, his deputy and the clear minded true believers until the Doomsday!

He is everlasting.

Yes.

Since He is our supporter and He is accepted by 'Alī our Leader, the guide of the fair *ulama's* of the *'urf* of Islam and Moslems, the base of Islam and pious people, the heir of the science of Prophets and Apostles.

Allah, the Most High is eternal, He is the supporter of science, the religious jurisprudence and theology, the humble servant of the Wise Allah, the seal.

[On the back]

He is

1) Corresponds to the highest, holiest, royal original, written, [seal]: ... Abū Ṭālib; 2) the seal of the former *i'timād ad-dawlah*; 3) seal; 4) compared, [seal].

⁶⁵¹ Most likely the monastery of the Apostle of St. Tovma, mentioned in the document 15 is in view.

DOCUMENT 21

Shāh Sulaymān's decree issued in 1668 to confirm the *fatvā* of Moslem high clergymen according to which nobody had the right to force the Armenian *zimmī* merchants, traveling in the regions of Iran, to pay *jizya*, to adopt Islam, and bury them by Moslem laws in the case of their conversion to Islam by their will and afterwards its renunciation

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 132b, copy
Size: 15.5 x 51.5cm, script: nasta'liq, shikaste, naskh

The royal sacred and blessed seal

The decree, obeyed by all the world, was issued to the following effect: it must be acted in accordance with the attached *fatvā* passed by the *Shīah 'ulamās* and Moslem *faqīhs* (may their words last forever with people), one must refrain from contradiction to its contents, avoid any action against the illustrious *sharī'a* and be lead by the most luminous *shar'*. The eminent *vakils* of the *bīglarbīg* and the members of *shar'* of all *maḥals* must render effective assistance, and give nobody a chance to disobey. They must consider this their duty.

Written in the sacred month of Zi Ḥajjah in the year 1078⁶⁵².

He is the Supreme Judge.

In the name of the God, the Clement and the Merciful.

Right is whatever has been taken from me and may this be multiplied in copies according to the laws of *shar'*.

Glory be to Him, the Most High, fairest and leader of the right way!

Written, signature, the seal of Muḥammad Ḥusayn, the merciful *sayyid*.

What will the Moslem *'ulamā's* and the respected merciful *faqīhs* (may their words last until the Doomsday) say [concerning the following]? If Khālīd, Bakir and 'Umar, the *ra'īyats* of the *maḥals* of Tūmān-i Nakhjavān and Chukhūr Sa'ad, who were *zimmīs* and perform their *zimmī* duties by paying *jizyah* in accordance with the law of the most luminous *shar'*, went to other *maḥal* for merchandise, then, according to *shar'*, has the people of that *maḥal* the right to compel them against the most luminous *shar'* and without any lawful reason to refuse the faith of Jesus and adopt Islam, or not? Disclose this. May Allah bless Muḥammad, his deputy and the clear minded true believers until the Doomsday!

He is everlasting.

⁶⁵² May 13 – June 11, 1668.

No. Since He is our supporter and He is accepted by 'Alī, our Leader, the head of the *ulama*'s, the true scholars and the best of the wise followers of the 'urf of Islam and Moslems, the heir of the science of Prophets and Apostles.

Allah, the Most High is eternal, He is the supporter of science, the religious jurisprudence and theology, the humble servant of the Wise, the seal of Muḥammad Bāqir, the *muftī* of the dār us-sulṭānah Iṣfahān.

[In the margin]

Again, let them express their opinion concerning the following case: if the mentioned Khālid, Bakir and 'Umar had had the honour to adopt Islam at their will, then they become apostates and die, afterwards could they be buried by Moslem laws with a shroud, or not? Disclose this.

He is everlasting.

No. Since He is our supporter and He is accepted by 'Alī our Leader, the best of the wise followers of the 'urf of Islam and Moslems.

Allah, the Most High is eternal, He is the supporter of science, the religious jurisprudence and theology, the humble servant of the Wise Allah, seal of Muḥammad Bāqir, Muḥammad 'Alī al-Ḥusayn, the *muftī* of Iṣfahān.

Corresponds to the original of the decree, inquiry and *fatvā*, written, [seal].

Let them act in accordance with the laws of the obeyed *shar'*, the seal of *ṣadr-i mamālik*, the *mubāshir* of faith.

[On the back]

The seal of His Excellency, the highest *i'timād ad-dawlah*. [Two seals].

DOCUMENT 22

Shāh Sulaymān's decree issued in 1668 to confirm the *miṣāl* passed by *dīvān as-ṣadārat* concerning the rights of St. Stepannos Monastery of Darashamb and its clergymen and prohibiting any hindrance caused to its clergymen

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 138, copy

Size: 21 x 40.5cm, script: nasta'liq, shikaste

Allah has the power

His Majesty's royal blessed seal

The august command has been given: that in accordance with the attached obeyed *miṣāl* passed by the highest *dīvān as-ṣadārat*, no deviation from the content of the *miṣāl* is allowed. The church named below must be left in their possession as it had been since olden times, due to the old rule, so that they could live there freely praying for the endurance of the everlasting state. The dignified *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad, the members of the local illustrious *shar'* and

hākims of the 'urf [courts] must render them lawful assistance, and allow no one to disobey. They must consider this their duty.

Written in the sacred month of Muḥarram in the year 1079⁶⁵³.

[On the back]

He is

Allah deserves obedience

The *tughrā*.

As it was revealed from the examination of *raqams* and *ḥukms* of former monarchs and other documents kept by the clergymen and the monks of the Maqarad Monastery known as [St. Stepannos] Nakhavank, located in Dārāshām of Tūmān-i Nakhijavān, that the abovementioned monastery had been a Christian sanctuary since olden times. The former monarchs had granted its inhabitants the right of *mu'āfi* and *musallamī* for some *ikhrājāt* of its estates. It was reported that there had been an application to the *dīvān as-ṣadārat* of Mīrzā Jalāl Urdūbādī, stating that Prophet Danuq's grave with its *vaqfs* and incomes had been there and they claimed upon its ownership. There was even a *miṣāl* stating that if the grave was found in the *maḥal*, [the claimant] was the *mutavallī* of its *vaqfs*, and he should report about its incomes and expenses. Soon afterwards, Mīrzā Jalāl visited that region, found no sign of the grave and *vaqfs*, and wrote something and the dignified *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad confirmed that, "There is the church, but there is no grave". As that document was considered by the *vakils* of the highest *dīvān as-ṣadārat*, it was ordered that nobody had the right to molest the clergymen and the monks of the church mentioned above. The church must remain in their possession as it was in olden times according to the old rule, and they must take no support from the *miṣāl* issued by the former *dīvān as-ṣadārat*, but allow them to live there freely and to pray for the endurance of the imperishable state. The members of the illustrious *shar'* and *vakils* of the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad and *hākims* of local 'urf must render them lawful assistance, and give nobody a chance to disobey. They must make all the necessary efforts in this respect and consider this their duty.

Written in the sacred month of Muḥarram in the year 1079.

1) The seal of His Excellency the honourable eminent supporter of Islam and Moslems; 2) the seal of His Excellency, the leader of Iranians; 3) Has been compared with the highest obeyed original: [seal]; 4) the seal of the dignified *dīvānbīgī*; 5) the seal of the dignified *dīvānbīgī*; 6) the seal of *ṣadr-i mustawfī al-mamālik*; 7) the seal of the eminent *nāẓir* of *daftarkhānah*; 8) Corresponds to the highest royal original, [seal]: Muḥammad Rashid Ja'farī 1074.

⁶⁵³ June 11 – July 11, 1668.

DOCUMENT 23

Shāh Sulaymān's decree issued in 1668 to confirm the *fatvā* on the estates of Tat'ev Monastery to protect them from encroachments passed by Moslem high clergymen⁶⁵⁴

Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 68, copy⁶⁵⁵

Size: 20.5 x 46.6 cm, script: nasta'liq, naskh

His Highest sacred Majesty blessed seal

The decree, obeyed by all the world, was issued, that it must be acted in accordance with the *fatvā* passed by *Shīah* 'ulamās and merciful *faqīhs*, may their words last forever. No violation of its contents, must be allowed, and they must be led by the most luminous *shar'*, and they must refrain from any action against the illustrious *sharī'a*. The eminent *bīglarbīg* of Āzarbāyjān and the members of the illustrious local *shar'* must render them lawful assistance and, return whatever was unlawfully occupied from these villages and *mazra'ah* by some people with the *ujrat ul-maṣāl* for the period of its illegal possession, administer justice and give no chance of disobedience to the way shown by *sharī'a* and consider this their duty.

Written in the month of Šafar in the year 1079⁶⁵⁶.

He is the Supreme Judge.

In the name of Allah, the Clement and the Merciful

Right is whatever has been taken from me and let it be multiplied in copies according to the laws of *shar'*.

Glory be to Him, the Most High, fairest and leader of the right way.

Written, signature, [seal].

Let them act in accordance with the laws of the unblemished holiest *shar'*, the seal of Mīrzā Abū Šālih, the former *ṣadr*.

What will the Moslem 'ulamā's and the respected merciful *faqīhs* (may their words last until the Doomsday) say [concerning the following]: if the

village Bnūnīs⁶⁵⁷ of Sisajān, the *mazra'ah* of Tās⁶⁵⁸, the villages Qara Kilisā⁶⁵⁹, Dastajird⁶⁶⁰, Gulyazī and Savārī⁶⁶¹ of Urūt District⁶⁶² in Qapānāt, the villages Aqākīndī⁶⁶³, Dānzaṭāp⁶⁶⁴, Dāshū⁶⁶⁵, Tātif, Khūdānān⁶⁶⁶, Hālīzūr⁶⁶⁷, Shnhir⁶⁶⁸, Khūt, Burdī⁶⁶⁹, Kīs⁶⁷⁰ of Kiqī Region⁶⁷¹ of Āzarbāyjān were the *vaqfs*⁶⁷² of Tātif Monastery, confirmed by a *vaqfnāmchah* according to *shariy'a* laws *vaqfs* were not to be an object of a deal and delivery or other acts. Nevertheless a group of Moslem and non-Moslem people have illegally taken them to their possession for a period. In this case has the *mutavallī* of Tātif Monastery by *shar'i* laws the right

⁶⁵⁷ Bnūnīs (Bnunis or Bnunik'), settlement in the Tsghuk Region of Syunik' (Gh. Alishan, Sisakan, p. 208).

⁶⁵⁸ Gh. Alishan mentions the T'as and Mezre settlements separately among the tax-paying villages of Tat'ev Monastery (Gh. Alishan, Sisakan, p. 299).

⁶⁵⁹ Qara Kilisā (Ghara Kilisa) is a village in the Tsghuk Region near Brnakot Village (Gh. Alishan, Sisakan, p. 243).

⁶⁶⁰ Dastajird (Dastajerd or Dastakert) is a settlement in the Tsghuk Region of Syunik' (Gh. Alishan, Sisakan, p. 215).

⁶⁶¹ Gh. Alishan has indicated Savārī (Svari or Svarants') settlement in the Aylakh Region of Syunik'.

⁶⁶² Urūt (Orotn or Vorotn) is the ravine of Vorotn river having the same name in the Tsghuk District of Syunik'. In XVI century it formed a separate district (Gh. Alishan, Sisakan, p. 217).

⁶⁶³ Alishan mentions the village named Agkend in the Vayots' Dzor of Syunik' (Gh. Alishan, Sisakan, p. 163).

⁶⁶⁴ Dānzaṭāp (Tandzatap') was one of the main estates of Tat'ev, in the neighborhood of the monastery (Gh. Alishan, Sisakan, p. 244).

⁶⁶⁵ Dāshū (Tashu) was located in the Tsghuk District of Syunik' (Gh. Alishan, Sisakan, p. 208).

⁶⁶⁶ Khūdānān (Khotanan) is mentioned by Gh. Alishan among the tax-paying villages of Tat'ev Monastery located in the Baghk District of Syunik' (Gh. Alishan, Sisakan, p. 274).

⁶⁶⁷ Hālīzūr (Halidzor) is mentioned among the settlements of Ajanan District of Syunik' (Gh. Alishan, Sisakan, p. 274).

⁶⁶⁸ Shnhir (Shnher) was located in the former Tsghuk District of Syunik' (Gh. Alishan, Sisakan, p. 243).

⁶⁶⁹ Higher and Lower Burdī (Borti or Perti) were mentioned in the former Aylakh District of Syunik'. The place Gtivan, granted to the Tat'ev Monastery by the prince Tarsayij, is in the neighbourhood of Bordi (Gh. Alishan, Sisakan, pp. 209-210).

⁶⁷⁰ Kīs is the Persian perversion of the village Kits', located in the region of Geghvardzor in Syunik' (Gh. Alishan, Sisakan, p. 292).

⁶⁷¹ The region of Geghvardzor in Syunik'.

⁶⁷² The same villages are mentioned as *vaqf* estates of Tat'ev Monastery since XV century in the decrees of Qara Qoyunlu Hasan (1458), Shah Isma'il I Safavid (1510), Shah Tahmāsp I (1557, 1562) and so on (see in H. Papazian, Hrovartakner, vol. 1, pp. 48, 57-58, 61, 64).

⁶⁵⁴ H. D. Papazian published the deed of 1450, concerning the purchase of six dang mulks of the Svari and Tandzatap Villages, three dang mulks of Tashu and Aghakend Villages by Shmavon Bishop of Tatev Monastery from Amīr Rustam Orbelian (H. D. Papazian, *kalvatsagrēr*, doc. 7, p. 78); the belonging of the villages of Tatev, Svari, Tashu, Aghak'yand, Tandzatap', Khotanan, Halidzor, Shnher, Khot, Kits', Bordi, Dastakert, Golyazī, Bnunis, Tas and Qara Kilisa to Shmavon Bishop of Tatev is confirmed by the deeds compiled in 1508 and 1558 (Ibid, doc. 14, 19, pp. 99, 112).

⁶⁵⁵ After restoration of the document the note on the back-side was covered with paper.

⁶⁵⁶ July 11 – August 9, 1668.

to take back these villages and *mazra'ah* from the Moslem and Non Moslem people with *ujrat ul-maṣāl* for the time of illegal ownership after an investigation of the matters according to the most luminous *shar'* in order to spend them for the needs of *vāqif*, or not? Disclose this. May Allah bless Muḥammad, his deputy and the clear minded true believers until the Doomsday.

[In the margin]

He is everlasting.

Yes. As He was accepted by 'Alī, the *Imām* of the true believers, and He is the supporter of science, the religious jurisprudence and theology, the humble servant of the Wise Allah, [seal].

DOCUMENT 24

Shāh Sulaymān's decree of 1668, confirming the *miṣāl* passed by dīvān as-ṣadārat on the inviolability of *vaqf* estates of Tat'ev Monastery

Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 67a⁶⁷³, copy

Size: 19 x 50cm, script: nasta'liq, shikaste

His Majesty the highest monarch's blessed seal

The august command has been given to the following effect: in accordance with the attached fine *miṣāl* passed by the highest *dīvān as-ṣadārat* no deviation from its content is allowed. No one has the right to encroach upon the *vaqfs* mentioned in it or have any claims upon them; and only the *mutavallī* must be allowed to own the benefits year after year, including the harvest and *bahrah* of the *vaqfs*, in accordance with the most luminous *shar'*, and spend them for the needs of its owner. The *bīglarbīgs* of Āzarbāyjān and Chukhūr Sa'ad, the members of the illustrious *shar'* of all *maḥals*, must render the aforementioned *mutavallī* effective assistance. This must be a as strict order and demand no new order every year.

Written in the month of Rabī' I in the year 1079⁶⁷⁴.

Recorded in the *daftar* of *mouqūfāt*.

Stamped with seal.

[On the back]

The place of the *tughrā* of the glorious holy threshold enlightened with the light of vahhabism

The examined obeyed *hukms* issued previously and high *miṣāls* of former *sadrs* had the following brief contents: "At this time it became clear from the contents of the recorded *hukms*, *miṣāls*, *sijils*, *vaqfnāmes*, and the certificates confirmed by a group of true believers, examined in conformity with the ideas of the most luminous *shar'*, that the *mulks* of the following villages are *vaqfs* of Tat'ev Monastery: Bnūnīs and Tās Villages of Sisajān of Tūmān-i Nakhijavān; Qara Kīlīsā Village; Dastajird and Gulyāzī villages; Savārī village of Urūt of Qapānāt. Aqākindī Village; Dāshū Village; Ṭatīf Village; Dānzaṭāp Village; Khūdānān Village; Hālīzūr Village; Shnhir Village; Khūt Village; Burdī Village; Kīs Village. this much. Nobody has the right to have any claim upon it. The *vakīf* must be allowed to proceed with owning their benefits and harvest regularly as they did before. The *hākims* and members of *shar'* of all *maḥals* must render him effective assistance in this respect.

At this time Avānīs deacon, the best of the Christians and the *mutavallī* of the monastery, came to the highest *dīvān* and asked for the royal signature. The dignified *mutavallī* of the blessed, most luminous threshold confirmed the *vaqfi* status of the mentioned *mulks* and villages. Accordingly, it was ordered that nobody should enter these *vaqfi maḥals* of the monastery and lay claims to them. The *mutavallī* should be allowed to own the harvest, the benefits and *bahrah* of these *vaqfs* year by year and engage in prayer for the continuance of the powerful state. The members of the illustrious *shar'* of *maḥals* and the *vakīls* of the dignified *bīglarbīgs* of Āzarbāyjān and Chukhūr Sa'ad must render the deacon effective assistance in this respect. No renewed *miṣāl* must be demanded every year and regard this as their duty.

Written in the glorious month of Ṣafar in the year 1079.

- 1) The seal of the former *ṣadr*;
- 2) the seal of the highest *i'timād ad-dawlah* of the monarch;
- 3) He is, 'Alī, corresponds to the highest royal original, [seal]: ...Abū Ṭālib;
- 4) compared, [seal];
- 5) recorded in the *daftar* of *sarkhat*;
- 6) written;
- 7) observed;
- 8) recorded;
- 9) right, seal;
- 10) written, seal.

⁶⁷³ The *miṣāl* confirmed by this decree, was confirmed once more in the month of Muharram, 1080 A.H. (see in MM, Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 75a).

⁶⁷⁴ August 9 – September 8, 1668.

DOCUMENT 25

Shāh Sulaymān's decree issued in 1668 addressing the local officials of Nakhijevan to forbid the unlawful claims upon the estates of the community of Dibk'end Village of Darashamb⁶⁷⁵

Archive of Catholicosate, folder 4, doc. 112a, original⁶⁷⁶

Size: 20 x 47.5cm, script: nasta'liq, shikaste

Allah has the power

[Shāh Sulaymān's seal]: Šafī II, the servant of the shāh of sanctity, may Allah bless Nabī, Vašī, Batūl, the two grandsons, Sajjād, Bāqir, Šādiq, Kāzim, Riṣā, Taqī, Naqī, Zakī and Mahdī

The royal decree was issued: since the poor *ra'iyats* and villagers of the Dībkand Village in Darashāmluq of Tūmān-i Nakhjavān came to the highest court and had the honour to inform that the village *mulks* belonged to them due to the lawful local documents, where the boundaries of these *mulks* were defined. Some people violate the boundaries unlawfully, and oppress the *ra'iyats*. Therefore, they asked for a royal order addressed to the eminent local *bīglarbīg*. Accordingly, we ordered the dignified local *bīglarbīg* to disclose the truth in the matters set forth in the presence of the members of the most luminous *shar'* and after considering the documents according to the *shar'* law, restore justice, by allowing no one lay claims to the *mulks* of these *ra'iyats*. They must take this as a strict order; and, after having the royal seal on it, trust it.

Written in the month of Rabī' ol-Avval in the year 1079.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the high ranked venerable and grand *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy. The end.

1) [Seal]: For Allah's sake, Muḥammad Ibn Mahdī 1061;

2) [seal];

3) [seal]: ...God's servant Šafī Qulī; 4) [seal]: ...Muḥammad Jābir.

⁶⁷⁵ Encroachments upon the rights of the free communities of Darashamb had begun at least since early XVI century, because decrees confirming their rights date back to the times of Shah Isma'īl Safavid. A purchase deal dated by 1506 confirms the rights of the free community upon the *mulks* of that community. In 1658 the Mosque of Shaykhiyah tried to seize their estates under the pretext that they were the *vaqfs* of that mosque. A number of decrees and resolutions of *shar'* kept in Yerevan Matenadaran refer to this problem (H. D. Papazian, *kalvatsagr*, pp. 41-42, 94-98).

⁶⁷⁶ The notarial copy of the document see in MM, Archive of Catholicosate, folder 1b, Doc. 139a.

DOCUMENT 26

Shāh Sulaymān's decree issued in 1668 at the request of Ovanes Clergyman of Tat'ev Monastery to prohibit the nomadic tribes to do unlawful actions and encroachments against the estates of that monastery

Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 65, original

Size: 48 x 19cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulaymān's seal]⁶⁷⁷

The royal decree was issued: since Avānīs Deacon, the head of Tātīf Monastery of Qapānāt, the noblest among the equal dignitaries and other clergymen came to the royal palace and had the honour to inform that during their move towards their *yaylāqs* and *qishlāqs* the tribes of Javānshūr, Utūzīkī⁶⁷⁸, Kangarlū⁶⁷⁹, Shīrvānshāhlū⁶⁸⁰, Hājilū⁶⁸¹, Khājah Abū Ishāqlū, Kurds of Qarachūrlū⁶⁸², Pusyān⁶⁸³ and Tarākīmāt⁶⁸⁴ of Qarābāgh, rest in the *vaqf mahals* of the monastery, pasture their cattle and flocks in their fields and destroy the harvest of that *maḥal* and cause much harm to the *ra'iyats* by capturing their horses, cows, sheep and other possessions and do unlawful deeds. As a result, the *ra'iyats* escape and abandon these *maḥals*. Therefore, they asked for a royal decree. Consequently, we ordered that henceforth none of those tribes had the right to rest unlawfully in the area of the *maḥals* and molest the *ra'iyats* and

⁶⁷⁷ See the royal seal on Document 25.

⁶⁷⁸ Utūzīkī was an artificial union of the 32 Kurdish and Turkish tribes. The Javānshūr tribe was one of the tribes of that tribal union (Petrushevskii, *Ocherki*, pp. 96, 136).

⁶⁷⁹ Kangarlū was a branch of the Qizilbāsh Ustājilū tribe, whose chiefs had the district of Nakhichevan as their hereditary domain (Petrushevskii, *Ocherki*, pp. 94, 127).

⁶⁸⁰ Alishan indicates that Sharvanshahlu was called one of the tribes settled in Syunik' (Gh. Alishan, *Sisakan*, p. 99).

⁶⁸¹ The tribe Hājilū is also mentioned by Alishan among the tribes living in Syunik' (Gh. Alishan, *Sisakan*, p. 101).

⁶⁸² In XIX century the Kurdish *Shī'ah* Moslem half-nomadic Qarachūrlū tribe lived in the region of Daralagiaz (P. Lerkh, *Izsledovaniia ob iranskikh kurdakh i ikh predkakh*, vol. 1, St. severnykh khaldeiakh (Researches about Iranian Kurds and the Ancestors), vol. 1, St. Petersburg 1856, p. 89 (in Russian)).

⁶⁸³ The Kurdish tribe P'usyan is recorded by Shopen among the tribes living in Yerevan Province (I. Shopen, *Istoricheskiy pamiatnik Armianskoy oblasti w epokhu ee prisoedineniia k Rossiyskoy Imperii* (Historical memorandum of Armenian Province in the era of its annexation to Russian Empire), St. Petersburg, p. 719 (in Russian)).

⁶⁸⁴ Tarākīmāt is the double plural form of 'Turkoman'. So were called the Turkoman nomadic tribes having no permanent winter quarters in 17th - 18th centuries (H. Papazian, *Hrovartakner*, vol. 2, p. 217).

cultivators of the *vaqfi* estates, capture their goods, cattle and flocks on contrary to this order. And, whenever they rest there by the *ra'iyats*' consent they must pay *yurtānah* in accordance with law. Let the local eminent *bīglarbīg* render them [the priest and the *ra'iyats*] effective assistance and allow none of those tribes to stop in these *maḥals* and trouble the *ra'iyats* and cultivators of the *vaqf* estates. Justice must be used whenever these tribes had stolen something from the *ra'iyats* and cultivators of these *maḥals* and caused damage to the *vaqfs*. They must take this a strict order, and demand no new order every year.

Written in the month of Rabī' I in the year 1079.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the high ranked venerable and grand *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy. The end.
1) [Seal]: For Allah's sake, Muḥammad Ibn Mahdī 1061; 2) [seal]; 3) [seal]; ...God's servant Ṣafī Qulī; 4) [seal]: ...Muḥammad Jābir [seal].

DOCUMENT 27

Shāh Sulaymān's decree issued in 1668 addressing the local officials of Āzarbāyjān to investigate the claims of Burt'ellu Community upon the estates of Tat'ev Monastery and prohibit their unlawful actions

Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 70a, original

Size: 19.5 x 40cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulaymān's seal]: Sulaymān, the servant of the shāh of faith 1078, the copying seal of the highest *divān*

The decree, obeyed by all the world, was issued on the following: the eminent *bīglarbīg* of Āzarbāyjān *Vilāyat* must uncover the truth of the matters set forth in the presence of the members of the most luminous *shar'*, administer justice and take care of the peasants. Whenever the people of that *vilāyat*, especially Būrtillū community of Darabāz village in Qapān, had an argument with the petitioners concerning their *mulks* and property, they should not take support from patrons and hinder the petitioners and ask for any recourse, until they had not proved their pretensions in the presence of the *'āmils* of *shar'* and *'urf*. They should not bring *muḥaṣṣil's* to their estates to molest the petitioners and perform unlawful actions: stay at their houses, demand *khedmatane* and *ikhrājāt* destructing their state. If anyone had taken money from the petitioners with no sanction from *shar'*, he must compensate the money with a fine, assigned by *shar'* for the damage. No omission in this respect is allowed and they must be rendered the necessary help; and they must be left tranquil to engage in prayer for the continuance of the imperishable state, and live their life of an obedient

subject in seclusion. The *hākims* and *'āmils* of all *maḥals* must know the contents of this order as a final decision and execute with no violation. This must be taken as a strict order and their obligation.

Written in the month of Jumadī I in the year 1079⁶⁸⁵.

The petition of the most humble servants, Priest Avānīs and other monks of Tātīf Monastery of Qapānāt, assigned as a *tuyūl* to the eminent *nāzīr* of *buyūtāt*

They bring to the notice of [His] Majesty: "It has already been four years the Būrtillū community living in Darabās village of Qapān were molesting these poor with an aim of capturing some *vaqf mulks* of the monastery from us, poor petitioners by force. Therefore, they bear grudge against these poor petitioners; and since they hold authorized posts, [like] *malik*, *qaṣī* and *kalāntar* of that *maḥal* they obstinately bring false accusation and dishonest dealings against these poor people in order to get the *mulks*. In this way they composed an unknown document, presented it to the *divān* of *hākims* and *bīglarbīgs* secretly, and brought a *muḥaṣṣil* to the estates of the helpless servants. The *muḥaṣṣil* and imprisoned [us] the poor petitioners, stayed in our houses for a time, and demanded *'alafah*, *'ulūfah*, *muhlatānah*, *khidmatānah* and other unlawful taxes as a fine, which rose to a considerable sum. They never took us to trial. Such violences done against these poor are frequent. In consequence, the petitioners were in dissolute state and started to scatter and the native land will be deserted. The mentioned community longs for our destruction. Therefore, the request is to grant an order with royal blessed mercy addressing the eminent *bīglarbīg* of Āzarbāyjān and *hākims* of all *maḥals* on *muḥaṣṣil's* not having the right to demand any taxes from the petitioners if a *muḥaṣṣil* was invited to the estates of the humble servants. But he [the person who invites] had to pay for his expenses of the *muḥaṣṣil*. By the time these poor servants would have been called to court and an investigation carried out in the presence of both sides and the eminent His Majesty. If something were proved and confirmed against these humble servants they would pay all the necessary sum, or if they lay false claims, the community were to be fined; this could be a lesson for all those, who would resort to such actions in order the royal essence were blessed. [These] will be taken into account by Allah and His Prophet." The rest [is due to] His [Majesty's] supreme order".

[In the margin]

Esteemed courtier of His Majesty the august monarch.

The royal order was issued to instruct the eminent *bīglarbīg* of Āzarbāyjān to assist the petitioners, whenever an argument arouse with anybody, they should

⁶⁸⁵ October 7 – November 6, 1668.

not be harmed until His Excellency examined the facts in the presence of the members of the most luminous *shar'* and conclude something against them according to the *shar'i* laws. The order must be followed. Signature: Murtaẓā Qulī, palace servant.

[On the back]

1) [Seal]: For Allah's sake, Muḥammad Ibn Maḥdī; 2) [seal]: ...Abū Šāliḥ, the servant; 3) [seal]: ...'Alī Qulī.

DOCUMENT 28

Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the *miṣāl*, that prohibits the unlawful actions of local officials against Armenians and unlawful demands imposed on them on following their traditions and restoration of churches⁶⁸⁶

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 137⁶⁸⁷, copy

Size: 20 x 49 cm, script: nasta'liq, naskh

[Shāh Sulaymān's seal]⁶⁸⁸

The royal decree was issued on the following: in accordance with the attached fine *miṣāl* passed by the highest *dīvān as-ṣadārat* no deviation from its contents and contradiction with the shining *sharī'a* are allowed. Let the *ḥākims* and '*āmils* act in accordance with the *miṣāl* and do them no harm in repairing their old churches and monasteries and impose no unlawful demand on them. Let the *bīglarbīgs* of all *maḥals* render these Armenians effective assistance and prevent them from any tyranny and unjust actions. They must take this a strict order and their obligation, and demand no new order every year.

Written in the great month of Sha'bān in the year 1079⁶⁸⁹.

[On the back]

[*Tughrā*]⁶⁹⁰

⁶⁸⁶ Simeon Yerevants'i, J'ambr, p. 217 (in Armenian).

⁶⁸⁷ Several notarial copies of this decree have survived (MM, Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 140, 147), owing to which it was possible to restore its text in the damaged parts of the documents. This decree was confirmed in the month of Jumadī I, 1111 by Shāh Sultan Husayn where its text was palced completely (see MM, Archive of Catholicosate, folder, 1b, doc. 206).

⁶⁸⁸ See the royal seal on Document 25.

⁶⁸⁹ January 4 – February 2, 1669.

⁶⁹⁰ The *tughrā* of Mīrzā Abu Ṭālib, the former *ṣadr* (MM, Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 206).

As at this time a group of Armenians from Chukhūr Sa'ad *ulkā*, Tūmān-i Nakhijavān, Agulīs, Sīsīān, Qapānāt, Ārān and Qarābāgh and other *vilāyats* of Āzarbāyjān came to the highest *dīvān as-ṣadārat* and showed the *miṣāl*⁶⁹¹ dated Zi Ḥajjah in the year of 1053, with the following contents: "As it was reported, some '*āmils* and *ḥākims* and other officials from Āzarbāyjān and other [provinces] take unlawful sums from the Armenians who wish to become a *kadkhudā*, to bury their dead relatives, restore their old churches and monasteries ruined during Turkish invasions, earthquakes, etc. Based on this, none of the '*āmils*, *ḥākims* and other officials of that *vilāyat* should make claims contrary to and without sanction of *shar'*. Since these people pay *jizyah* and are *ra'iyat* they shall be allowed to deal with cultivation and construction living in seclusion. They must be allowed to restore their old churches ruined during Turkish invasions, earthquakes, etc. The high-ranked *vakils* of the *bīglarbīg* of Āzarbāyjān must render effective assistance to these Armenians by preventing violence and injustice against them, as well as, they shall make all the necessary efforts to act lawfully.

They asked for a new *miṣāl* on this matter. Therefore it was ordered that the '*āmils* and *ḥākims* of the *vilāyat* in question to act in full conformity with the contents of the *miṣāl* and refrain from doing harm when restoring the old churches and lay no unlawful claims. Also, the high-ranked *vakils* of the *bīglarbīgs* of all *maḥals* must lend Armenians a lawful hand by preventing tyranny and injustice against them. They shall make all their efforts in this respect and shall consider this their obligation.

Written in the month of Jumadī I in the year 1079.

1) [Seal]: ... Abū Šāliḥ Muḥammad Ibn Muḥsin; 2) [seal]: For Allah's sake, Muḥammad Ibn Maḥdī 1061; 3) [seal]; 4) [seal]: ...Isma'īl Qulī; 5) [seal].

DOCUMENT 29

Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the *fatvā* giving the permission to restore Shatik Monastery in the province of Nakhijevan

Archive of Catholicosate, folder 4, doc. 124, original
Size: 21 x 69cm, script: nasta'liq, shikaste, naskh

...⁶⁹² it must be acted according to the contents of the *fatvā*, passed by Shāh 'ulamā's and Moslem *faqīhs*, may their words last forever, be guided by the most luminous

⁶⁹¹ This *miṣāl* has been already published (see H. D. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, p. 113).

⁶⁹² The beginning of the document has not survived.

shar' and avoid from any contradiction with the illustrious *sharī'a*. The *bīglarbīgs* of all *maḥals* must render them effective assistance and forbid any interference against restoring churches and constructing new buildings in *mulks*. They must take this as a strict order and consider it their obligation.

Written in the month of Sha'bān in the year 1079.

He is the Supreme judge.

In the name of the God, the Clement and the Merciful.

Right is whatever has been taken from me and let it be multiplied in copies according to the laws of *shar'*.

Glory be to Him, the Most High, the fairest, who leads the right way.

Written, [seal]: ...Muḥammad, the servant of the faith and the Prophet.

What will the Moslem *'ulamā's* and the honourable merciful *faqīhs* (may their words last until the Doomsday) say [on the following]: If Anābad, a certain monastery known as Shādīk⁶⁹³, set up in Daralagyaz District of Tūmān-i Nakhjavān in olden times, needed restoration; and the Armenian community, being *zimmī* and performing their *zimmī* obligations and paying *jizyah* according to the most luminous *shar'*, had the desire to restore that church to bring to its previous state, did they have the right to do it, or not? Disclose this!

He is everlasting.

Yes.

He was accepted by 'Alī, the *Imām* of the true believers, and He is the supporter of science, the religious jurisprudence and theology, written by, [seal].

Let them express their opinion once again: whether or not Armenians have the right, according to the most luminous *shar'*, to construct buildings to live in the lands of the *mulks*, on the estates of the mentioned church. Disclose this!

[In the margin]

He is everlasting.

Yes.

As He was accepted by 'Alī, the *Imām* of true believers, and He is the supporter of science, the religious jurisprudence and theology, written, [seal].

Let them act according to the rule of the unblemished and the holiest *shar'*, [seal]: ...Abū Ṭālib.

[On the back]

[Seal]: For the sake of the merciful Allah, Muḥammad Ibn Mahdī.

⁶⁹³ Shatik Anabat in Vayots' Dzor was repaired in 1660s – 1670s owing to the efforts of Movses Vart'apet a clergyman (Gh. Alishan, Sisakan, p. 159).

DOCUMENT 30

Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the *miṣāl* rejecting the claims of Shaykhīyah Mosque upon the *mulks* of the communities of Dibk'end, Ort'ak'end and Bashk'end Villages of Darashamb

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 139b, copy

Size: 28.5 x 36cm, script: mixed

The royal decree was issued to the following effect: in accordance with the attached fine *miṣāl* passed by the highest *dīvān as-ṣadārat* no deviation from its content is allowed. Accordingly, Mīr Ṣafī must not take support of the *ḥukms*, *miṣāls* and *khiṭābs* obtained on this matter and must not do the *ra'īyats* of these *maḥals* unlawful harm and lay claims to them. He must consider all those *maḥals* as *mulks* of those *ra'īyats* in accordance with the illustrious *shar'* except for the *dīvānī bahrichah*, be guided by the most luminous *shar'* and refrain from contradicting with the shining *sharī'a*. Let the dignified local *bīglarbīg* and the members of the illustrious *shar'* render these *ra'īyats* effective assistance and prevent Mīr Ṣafī from oppressing them and laying claims to their *mulks*. They must take this a strict order and their obligation and demand no new order every year.

Written in the month of Ramaẓān in the year 1079⁶⁹⁴.

Recorded in the *daftar* of *mawqūfāt*.

[On the back]

The *tughrā*

At the request of *maliks* and *ra'īyats* of the Darashāmb Village the highest *dīvān as-ṣadārat* issued a *miṣāl* with the following content: "At this time the Christian *ra'īyats* of Darashāmb of Tūmān-i Nakhjavān had the honour to inform that all *maḥals* of Darashāmb called Dībkand, Bāshkand and Urtākand are their legal *mulks*, and they had the right to own their *mālikānah*. The high-ranked Sayyid Mīr Ṣafī, the *mutavallī* of the Shaykhiyah [Mauseleum], claims that these *maḥals* were *vaqfs*, hinders the *ra'īyats* forbidding their possession there. This much was understood from the statement made by of the *mustawfī* of *mawqūfāt* of the protected regions:

"Darashāmb Village is not found in the detailed accounts of the *maḥals* of Shaykhiyah Mausoleum pursued in the Year of the Goat, in 1042⁶⁹⁵, by Muḥammad Ḥusayn Big, the *mutaṣaddī* of *vaqfs* in *dār us-sulṭānah* Tabrīz and its dependencies, showed that. Also it is not found in the accounts of the Year of the Tiger in 1060⁶⁹⁶, when Mīrzā ... was *mutaṣaddī*, and the Year of the Rabbit

⁶⁹⁴ February 2 – March 4, 1669.

⁶⁹⁵ 1632/1633.

⁶⁹⁶ 1640/1641.

and the Year of the Dragon in 1062⁶⁹⁷ compiled by Āqā Asqar. While in the roll of the Year of the Rat in 1070⁶⁹⁸ these *maḥals* are included and made *abvāb-i jam'* for a certain amount. In the roll of the Year of the Ox compiled by the former *dīvān as-ṣadārat* and *dastūr ul-'amal* of the highest *dīvān as-ṣadārat* in the Year of the Goat they are made *abvāb jam'* with the sum of 7 *tūmāns* per year. Muḥammad Shafī, the former *mustawfī* of *mawqūfāt* in *dār us-sultānah* Tabrīz, confirmed with a document, we had observed, that nothing had been included as *bahrichah* in the roll and made *abvāb-i jam'* to the *mutaṣaddīs*. In the deals of the Years of the Rabbit and the Dragon, when Mīrzā 'Alī Asqar managed the *mawqūfāt* of Shaykhīyah [mausoleum], the *bahrichah* of the Darashāmb Village was not made *abvāb-i jam'* among the benefits of the Mausoleum. According to the deals of the Year of the Rat 3 *tūmāns* were made *abvāb-i jam'* for each *maḥal* of Dībkand, Bāshkand and Urtākand of Darashāmb according to the scroll compiled by Mīr Šafī, the *mutavallī* [of Shaykhīyah Mausoleum]. A document written by the former governor, the *bīglarbīg* of *dār us-sultānah* Tabrīz, shows that before the decree of the fortunate monarch, dwelling in Paradise had ordered to uncover the truth on Mīr Šafī's claims and practice whatever were concluded in this respect. [The *bīglarbīg*] ordered that Mīr Šafī had no right to make encroachment upon [the property of the petitioners] until he had not confirmed his claims. This problem arose a commotion between Mīr Šafī and the *ra'īyats* of those *maḥals* in the highest *dīvān as-ṣadārat*. Mīr Šafī was unable to prove in conformity with *shar'ī* laws that the *maḥals* were *vaqfs* and could not get any order against the petitioners. He reported that the *vaqfnāmchah* of those *maḥals* was in those regions, and, thus he could not prove their *vaqfī* status by *shar'*. Therefore, the members of the illustrious local *shar'* and the pious clergymen were ordered to examine the matters set forth carefully and settle them fairly in conformity with laws of the unblemished *shar'*. They were ordered that Mīr Šafī should not molest the petitioners and hinder them until he could prove the *vaqfī* status of the *maḥals* due the law of the sacred *shar'*. He should allow the *ra'īyats* be tranquil to pray for the eternal endurance of the imperishable state and deal with cultivation. The dignified *vakīls* of the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad *Ulkā* must render [the petitioners] effective assistance.

There is a record on the edge of the *miṣāl* stating, that the matters set forth had happened after the event, when a *miṣāl* was issued by the former *dīvān as-ṣadārat* concerning the *vaqfī* status of the *maḥals* obtained by the *mutavallī* Mīr Šafī. The *miṣāl* instructed to take the *maḥals* from the *ra'īyats* and give them to the possession of *vāqif*. At [Mīr Šafī's] request, another reconfirming *miṣāl* had

been issued by the highest *dīvān as-ṣadārat*. Also, since there was a new commotion in the highest *dīvān as-ṣadārat* between the *ra'īyats* and the *mutavallī*, and the latter could not obtain a new order of *shar'* against the *ra'īyats*, therefore this much was ordered. At this time the [petitioners] reported that Mīr Šafī had secretly obtained *ḥukms* and *miṣāls* on the *vaqfī* status of the *maḥals* whereas his claims were wrong and unlawful having them lose a significant sum of money. Thus, they asked for a new *miṣāl* in accordance with the old one. As a result, Mīr Šafī was ordered not to follow the *ḥukms*, *miṣāls* and the *khitāb*, issued in his favour and stop hindering [the petitioners] unlawfully. He must consider all those *maḥals* as *mulks* of the *ra'īyats* in accordance with the illustrious *shar'* and know the unblemished *shar'* as his guide. The members of the illustrious local *shar'* and the *vakīls* of *bīglarbīg* must render the *ra'īyats* effective assistance and give nobody the chance to disobey this order and deviate from the way shown by the illustrious *sharī'a*. They shall make all efforts in this respect and consider this their obligation.

Written in the revered month of Rajab in the year 1079⁶⁹⁹.

1) His Excellency the *ṣadr*'s seal; 2) recorded; 3) written, seal; 4) recorded in the *daftar* of *sarkhat*, seal; 5) viewed, seal; 6) written, seal; 7) seal; 8) the *tughrā*; 9) is right; 10) corresponds to the original, [seal]; 11) written, seal.

DOCUMENT 31

Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the *miṣāl* addressing the local officials of Iran to protect Armenians from the violences of the Moslems who forbid them to follow their religious laws and traditions

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 145, original
Size: 25 x 69.5cm, script: nasta'liq

[Shāh Sulaymān's seal]⁷⁰⁰

The august command has been given, that it must be acted in accordance with the attached fine *miṣāl* passed by the highest *dīvān as-ṣadārat*, and no deviation from its content is allowed. They must be guided by the most luminous *shar'* and must refrain from contradicting the illustrious *sharī'a*. Let the eminent *bīglarbīg* of Āzarbāyjān and the members of the local *shar'* render the Armenians effective help in every respect, and they shall not be oppressed and

⁶⁹⁷ 1651/1652.

⁶⁹⁸ 1659/1660.

⁶⁹⁹ December 5 – 1669, January 4, 1668.

⁷⁰⁰ See the royal seal on Document 25.

forced to break their traditions by a single Moslem, thus they shall live in conformity with their customs and laws. This must be taken as a strict order, and their duty. They must demand no new order every year.

Written in the blessed month of Ramazān in the year 1079⁷⁰¹.

[On the back]

He is, Allah deserves obedience

[*Tughrā*].

Since at this time some poor inhabitants of Üch Kilīsā, and other monasteries of Chukhūr Sa'ad, the Armenians of Tātif Monastery of Qapānāt. Darabās Village known as Āqvirs⁷⁰² and also other *vilāyats* of Āzarbāyjān had the honour to inform that they pay *jizyah* and the regular *ikhrājāt* like others: however, some Moslems act unlawfully imposing illegal demands on them and causing harm: they forbid them to pursue their religious duties, ring the church-bells and gongs. As a result, the people run away and abandon their native lands. Therefore, they asked for the fine *miṣāl* of the highest *dīvān as-ṣadārat*. Correspondingly, it was ordered that if they pay *jizyah* and *ikhrājāt*, absolutely no Moslem had the right to forbid them to ring their church bells and perform their religious duties. The Armenians should be allowed to act in accordance with their faith and religious laws, to engage in prayer for the continuance of the imperishable state. The *vakils* of the eminent *bīglarbīg* of Āzarbāyjān and the members of the illustrious local *shar'* must render them effective assistance in every respect, and allow nobody to disobey the above written. All efforts should be made to execute this, and this is their obligation.

Written in the great month of Sha'ban in the year 1079⁷⁰³.

- 1) [Seal]: Abū Ṣāliḥ...;
- 2) [seal]: For Allah's sake, Muḥammad Ibn Mahdī 1061;
- 3) [seal]: ...Muḥammad Jābīr;
- 4) [seal]: ...Isma'īl Qulī;
- 5) [seal].

⁷⁰¹ February 2 – March 4, 1669.

⁷⁰² This decree confirms the fact that the village of Darabas was previously called Aghverdiz, a fact witnessed by a certain traveler, which Alishan tries to reject (see Gh. Alishan, *Sisakan*, p. 221).

⁷⁰³ January 4 – February 2, 1669.

DOCUMENT 32

Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the fatvā that legally permits the restoration of the churches of Meghri, Darabas, Angeghakot', Brnakot' and other villages of Syunik'

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 130b, original⁷⁰⁴

Size: 18.6 x 50cm, script: shikaste, naskh

...[They] must render them effective assistance, permit no hindrance in restoring these churches, as well as consider this their obligation.

Written in the month of Shavāl in the year 1079⁷⁰⁵.

He is the Supreme judge.

In the name of God, the Clement and the Merciful.

Right is whatever has been taken from me and let it be multiplied in copies according to the laws of *shar'*.

Glory be to Him, the Most High, fairest and leader of the right way.

Written, [seal]: ...Muḥammad.

What will the Moslem '*ulamā's* and the respected merciful *faqīhs* (may their words last until the Doomsday) say [concerning the following]? If some churches built since ancient times (before Arabic conquest) in the villages of Upper, Middle and Lower Miqrī, in Darabās known as Āqvirs, in Shinaṭāq, Brnāvut, Sisajān, Angilakut⁷⁰⁶, etc. of Tūmān-i Nakhjavān Shnhir of Qapānāt, in Brnāvut, Sisajān, Angilakut⁷⁰⁶, etc. of Tūmān-i Nakhjavān needed restoration, has the *zimmī* Armenian population, who perform their *zimmī* duties and wish to restore the old churches, the right to do it in accordance with the most luminous *shar'*, or not? Disclose this. May Allah bless Muḥammad, his deputy and the clear minded true believers until the Doomsday!

He is everlasting.

Yes. As He was accepted by 'Alī, the *Imām* of the true believers, and He is the support of science, the religious jurisprudence and theology, the humble servant of the Wise Allah, [seal]: Allah is the only God, Muḥammad is the Prophet and 'Alī is His deputy.

[In the margin]

Let them act in accordance with the law of the purest and holiest *shar'*!

[Seal].

⁷⁰⁴ The text of the document is damaged, its beginning has not survived.

⁷⁰⁵ March 15 – April 13, 1668.

⁷⁰⁶ Shinaṭāq (Shinat'agh), Brnāvut (Brnakot') and Angilakut (Angeghakot') were villages located in Tsghuk Region of Syunik' (Gh. Alishan, *Sisakan*, p. 212, 213, 220).

DOCUMENT 33

Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the fatvā that permits the *zimmī* Armenian population of Ch'ukhur Sa'ad, Kapan, Gandzak and other regions of Adharbaijan to restore their churches

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 136, original

Size: 24.5 x 79cm, script: nasta'liq, shikaste, naskh

[Shāh Sulaymān's seal]⁷⁰⁷

The decree, obeyed by all the world was issued to this effect, that it must be acted in accordance with the *fatvā* passed by *Shīah 'ulamās* and honourable merciful *faqīhs*, may their words last forever among people. No violation of its meaning and contents must be allowed, the essence of the most luminous *shar'* must be their guide and any contradiction with the illustrious *sharī'a* should be avoided. Let the eminent local *bīglarbīg* help them and allow none to hinder the restoration of the churches. They shall take this a strict order and their obligation.

Written in the month of Shavāl in the year 1079.

He is the Supreme judge

In the name of God, the Clement and the Merciful

Right is whatever has been taken from me and let it be multiplied in copies according to the laws of *shar'*.

Glory be to Him, the Most High, fairest and leader of the true way.

Written, [seal]: Muḥammad..., the servant of the faith and the Prophet.

What will the Moslem '*ulamā's* and the respectable merciful *faqīhs*, may their words last until the Doomsday, say [on the following]? If certain churches which existed since ancient times (before [Arabic] conquest) in Chukhūr Sa'ad, Tūmān-i Nakhjavān, Qapānāt, Ganjah, Qarābāgh and in the region of Āzarbāyjān needed restoration, and the Armenian people, being *zimmī* and performing *zimmī* duties and paying *jizyah* according to the rules of the most luminous *shar'*, wish to restore them, are they liable to do so, or not? Disclose this! May Allah bless Muḥammad, his deputy and the clear minded true believers until the Doomsday!

He is everlasting.

Yes.

As He was accepted by 'Alī, the *Imām* of the true believers, and He is the supporter of science, the religious jurisprudence and theology, the humble servant of the Wise Allah, [seal]: Allah is the only God, Muḥammad is the Prophet and 'Alī is His deputy 1073.

⁷⁰⁷ See the royal seal on the Document 27.

[In the margin]

They must act in accordance with the rule of the holiest unblemished *shar'*, [seal]: ... Abū Ṣāliḥ 1072.

[On the back]

[Seal]: For the sake of the merciful Allah, Muḥammad Ibn Mahdī.

DOCUMENT 34

Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the fatvā that permits the Armenian population of Chukhur Sa'ad, Kapan, and Nakhijevan to live in accordance with their religious laws and traditions

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 144, original

Size: 24 x 96cm, script: nasta'liq, naskh

[Shāh Sulaymān's seal]⁷⁰⁸

The decree, obeyed by all the world was issued, that it must be acted in accordance with the *fatvā* passed by *Shīah 'ulamās* and merciful *faqīhs*, may their words last forever among people. No violation of its meaning and contents must be allowed, the essence of the most luminous *shar'* must be their guide and any contradiction with the illustrious *sharī'a* should be avoided. Let the eminent local *bīglarbīg* help these people, forbid any hindrance to them and allow them to act in accordance with their religious laws and traditions. They must take this their duty.

Written in the month of Shavāl in the year 1079.

He is the Supreme judge.

In the name of God, the Clement and the Merciful.

Right is whatever has been taken from me and let it be multiplied in copies according to the laws of *shar'*.

Glory to Him, the Most High, fairest and leader of the true way!

Written, [seal]: Muḥammad..., the servant of the faith and the Prophet.

What will the Moslem '*ulamā's* and the honourable merciful *faqīhs* (may their words last until the Doomsday) say [on the following], if the Catholicos, other clergymen and inhabitants of Ūch Kilīsā and other areas of Chukhūr Sa'ad, the monasteries of Anabat, known as Shādik, Qizil Vānk⁷⁰⁹, etc. located in

⁷⁰⁸ See the royal seal on the Document 27.

⁷⁰⁹ This is the name given in Persian sources to the Church of Noravank' in Amaghu Village located in Vayots' Dzor.

Darālāgīs of Tūmān-i Nakhjavān, the monasteries of Tātif and Vaqādni⁷¹⁰, the village Darabās known as Aqvīrs and other regions of Qapānāt, were *zimmīs* and performed their *zimmī* duties by paying *jizyah* in accordance with the rules of the most luminous *shar'*, and conducting no unlawful act in this respect, wish to bury their dead people, marry, perform their church services like ringing gongs for calling to pray according to the laws of the faith of Jesus, can a Moslem, by the law of the most luminous *shar'*, and without any lawful reason, forbid them to do so and cause them nuisance, or not? Disclose this. May Allah bless Muḥammad, his deputy and to the clear minded true believers until the Doomsday.

[In the margin]

He is everlasting.

No. He was accepted by 'Alī, the *Imām* of the true believers, and He is the supporter of science, the religious jurisprudence and theology, the humble servant of the Wise Allah, [seal]: Allah is the only God, Muḥammad is the Prophet and 'Alī is His deputy 1077.

Let them act in accordance with the rule of the holiest unblemished *shar'*, [seal]: ... Abū Ṣāliḥ.

[On the back]

[seal]: For the sake of the merciful Allah, Muḥammad Ibn Maḥdī.

DOCUMENT 35

Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the fatvā according to which the local officials of Iran had no right to force Armenian merchants adopt Islam, and Armenian Churches were permitted to restore in the regions of Nakhijevan, Ch'ukhur Sa'ad,

Kapan, Karabagh and Adharbaijan

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 146, original

Size: 28.5 x 96.5cm, script: nasta'liq, shikaste, naskh

[Shāh Sulaymān's seal]⁷¹¹

The decree, obeyed by all the world was issued to this effect, that it must be acted in accordance with the *fatvā* passed by *Shāh 'ulamās* and merciful *faqīhs*, may their words last forever among people. No violation of its meaning and contents must be allowed, the essence of the most luminous *shar'* must be their

guide and any contradiction with the illustrious *sharī'a* should be avoided. Let the eminent *bīglarbīg* and the members of *shar'* and 'urf of all *maḥals* render them effective assistance, give nobody the chance of disobedience and deviate from the way of *sharī'a*. They must take this as a strict order and their duty.

Written in the sacred month of Zī Qa'adah in the year 1071⁷¹².

He is the Supreme judge.

In the name of God, the Clement and the Merciful.

Right is whatever has been taken from me and let it be multiplied in copies according to the laws of *shar'*.

Glory be to Him, the Most High, fair and shows the right way.

Written, [seal]: Muḥammad..., the servant of the faith and the Prophet.

What will the Moslem '*ulamā's* and the respectable merciful *faqīhs* - may their words last until the Doomsday - say [on the following]? If Khālīd, Bakīr, 'Umar and Zayd, the *ra'īyats* of the *maḥal* of Tūmān-i Nakhjavān and Chukhūr Sa'ad, who are *zimmīs*, perform *zimmī* duties and pay *jizyah* in accordance with the most luminous *shar'*, and go another *maḥal* for commercial affairs, has the population of that *maḥal* the right to compel them without any lawful reason leave the faith of Isa and adopt the faith of the Great Prophet on contrary to the most luminous *shar'*, or not? Disclose this. May Allah bless Muḥammad, his deputy and the clear minded true believers until the Doomsday!

He is everlasting.

No. As He was accepted by 'Alī, the *Imām* of the true believers, and He is the supporter of science, the religious jurisprudence and theology, the humble servant of the Wise Allah, [seal]: There is no God except Allah, Muḥammad is the Prophet and 'Alī is His deputy 1077.

[In the margin]

Let them again express their opinion on the following: if the churches, some big, others small, especially the big church of Karmirvank⁷¹³ of Āzarbāyjan, set up since olden times before [Arabic] conquest, needed restoration and the Armenian *zimmī* people, who perform their *zimmī* duties and pay *jizyah* in accordance with the most luminous *shar'* wished to restore it with plaster, stone, brick and wood, have they the right to do so, or not? Disclose this. May Allah bless Muḥammad, his deputy and the clear minded true believers until the Doomsday!

He is everlasting.

⁷¹² April 2 - May 2, 1669.

⁷¹³ Most likely the monastery of St. Step'anos known as Karmir Vank' mentioned to the South-East from Astapat is in view, as it was repaired in 60-70-s of XVII Century by the efforts of Hakob Vartapet. (Gh. Alishan, Sisakan, p. 511).

⁷¹⁰ Alishan mentions the village of Vaghadni in Vorotn Region of Tsghuk and names its church the church of St. Step'annos known also as Karmir Vank' (Gh. Alishan, Sisakan, p. 219).

⁷¹¹ See the royal seal on the Document 27.

oppressing them because of their faith and forbidding them to act in accordance with their customs and religious laws. Therefore, since the Catholicos and the Armenian population of these regions perform their *zimmī* duties, established and regulated by the holiest *shar'*, none of the *maliks*, *kadkhudās*, *kalāntars* and *tuyūldārs* of the regions had the right to molest them and act against the most luminous *shar'* by laying unlawful claims to them. They should be allowed to live their lives of a monk peacefully, and perform their *zimmī* duties. The *bīglarbīg* of these *maḥals* must assist them and allow none to abuse them".

They asked to confirm this [order] with royal signature. The *daftar* of *avārijah* confirmed that no evidence on the matters is found in the records of the *sarkār*. Therefore, we ordered to confirm the full contents of the *parvānchah* of His Majesty the fortunate monarch dwelling in paradise with our royal signature and refrain from disobeying it. They must consider this as strict order and their obligation.

Written in the month of Rab'i I in the year 1080⁷²⁰.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the high ranked venerable and grand *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy. The end.

1) I trust in Allah...; 2) seal, [the copy of the seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law; 3) written [the copy of the seal]: Kāzīm; 4) right, [the copy of the seal]: O 'Alī, Naẓar Luṭfallahī; 5) written, [the copy of the seal]: O, *Imām* Musa; 6) viewed, [the copy of the seal]: ...Isma'īl Qulī; 7) [the copy of the seal]... Hāji Muḥammad; 8) recorded in the *daftar* of *sarkhat*, [the copy of the seal].

DOCUMENT 38

Shāh Sulaymān's decree issued in 1672 to confirm the *misāl* according to which Vagharshapat Village entirely belongs to Etchmiadzin, and 'Abbās Qulī Khān has no right upon it

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 156, original

Size: 27 x 95cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulaymān's seal]⁷²¹

The august command has been given, that it must be acted in conformity with the attached fine *misāl* passed by the highest *divān as-ṣadārat*, by refraining from violating its content and contradicting the illustrious *sharī'a*. In case [the

⁷²⁰ July 30 - August 29, 1669.

⁷²¹ See the royal seal on Document 25.

estates] were not *khalise*, the members of the illustrious local *shar'* must practice according to the contents [of this order], and forbid injustice and violence opposing the Holiest *shar'*. Let the eminent *bīglarbīg* of that country render them effective assistance. Nobody should have the chance of deviation from the right way of *sharī'a*. They must consider this their obligation.

Written in the sacred month of Zi Ḥajjah in the year 1082⁷²².

[On the back]

[*Tughrā*]

As it became obvious from the confirmation of the *mustawfi* of *mawqūfāt* of the protected regions a *misāl* was issued in the month of Shavāl in the year 1079 concerning the *mulks* of the Ūch Kilisā Village of the Karpī *Nāhiyyah* of Chukhūr Sa'ad with the following brief contents:

"The *mustawfi* of *mawqūfāt* of the protected regions confirmed that a *misāl* about the *mulks* of the Ūch Kilisā Village was issued in the month of Rabī I in the year 1073⁷²³ with the following brief contents:

"There was an argument between the dignified 'Abbās Qulī Big⁷²⁴, the *muhrdār* of *sarkār-i khāṣṣah-i sharifah*, the son of Amīr Gūnah Khān, the former impelling *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad, and Catholicos Ya'qūb, the best among the dignitaries, about six *dāng mulks* of the Ūch Kilisā Village of Karpī *Nāhiyyah*, subject to Chukhūr Sa'ad in the highest *divān as-ṣadārat*. The above named dignified official was unable to prove his claims upon the estate with reliable documents and written evidences in accordance with the laws of the Holiest *shar'* and get an order against Catholicos. Meanwhile, the Catholicos showed the *misāl* of the former *divān as-ṣadārat* issued in the month of Shavāl in the year 1029⁷²⁵ that briefly states the following:

"As it was confirmed by the contents of the *vaqfnāmchah* written and sealed by the *shaykh ul-islam* of Irevan, *qāzī* of Ordubad, honourable Amīr Gūnah Khān, the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad and the pious high clergymen of that region, all the six *dāngs* of Ūch Kilisā Village of Karpī *Nāhiyyah* of Chukhūr Sa'ad had been the *vaqf* estates of Ūch Kilisā Monastery attached to it and forever, put under the

⁷²² March 30 - April 29, 1672.

⁷²³ October 25 - November 24, 1662.

⁷²⁴ 'Abbās Qulī Khān was *biglarbig* of Yerevan Province in 1663 -1666 (Zaqaria Aguletsi, Oragrut'yun, pp. 62, 68). His grandfather Amīr Gūnah Khān, the former *biglarbig* had had pretensions upon the ownership of the village of Vagharshapat, too, but then he had confirmed it as *vaqf* of Etchmiadzin. (H. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, p. 38; MM, Archive of Catholicosate, folder 1a, doc. 42).

⁷²⁵ August 30 - September 29, 1620. Amīr Gūnah Khān's order of 1620, Rabī II, issued on the basis of the resolution of *shar'* confirming the belonging of six *dāngs* of Vagharshapat (Uch Kilisa) Village to the Holy See of Etchmiadzin (H. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, doc. 14, p. 95; Archive of Catholicosate, f. 1a, doc. 42).

control of its *mutavallī* and the clerical community; and nobody had any right on these *vaqfs*."

At this time Catholicos Musa⁷²⁶, the best among the dignitaries, the *mutavallī* of Üch Kilisā, asked for a *miṣāl* [issued] on this matter. Therefore, it was ordered that absolutely nobody could lay any claims to these *mulks*, so that the Catholicos and the clergymen were allowed to own the harvest and other incomes of the *vaqfs* year after year in accordance with the laws of the holiest *shar'* and spend them for their needs praying for the eternal state. Let the members of the illustrious local *shar'* and the *vakils* of the eminent *bīglarbīg* render them assistance. The above mentioned high official gave a separate document to the Catholicos in *divān as-ṣadārat* stating that he renounces all his pretensions."

Ya'qūb Catholicos asked for a new *miṣāl* concerning this. Therefore, there was an order that nobody should interfere in the affairs of the *maḥal*; the *mutavallī* and other clergymen of that monastery were allowed to own the harvest, the incomes and the *bahrichah* of the *vaqfs* in accordance with the holiest *shar'* and spend them for their needs year by year, engaged in prayer for the continuance of the powerful state.

At this time Catholicos Ya'qūb came to the highest *divān as-ṣadārat* and asked for a fine *miṣāl* issued based on that *miṣāl*. Therefore, there was an order to act in accordance with the decision of the former *divān as-ṣadārat* stating that absolutely nobody lay claim to the *vaqf* estates of that monastery. The *mutavallī* and other clergymen of the monastery were allowed to own the harvest, the profits and the *bahrichah* of these *vaqfs* year after year in accordance with the holiest *shar'*, spend them for their needs and bless. The *vakils* of the local dignified *bīglarbīg* must render [them] effective assistance in every respect and allow nobody disobey to it.

A *vaqfnāmchah* was issued in the month of Muḥarram, in the year 854⁷²⁷ with the following brief contents:
"All the *kadkhudās*, *maliks*, cultivators and *arbābs* living in Üch Kilisā Village of the Karpī *Nāḥiyyah* of Chukhūr Sa'ad came to the court of the illustrious *shar'* and bestowed all the six *dāngs* of Üch Kilisā Village of Karpī *Nāḥiyyah* of Chukhūr Sa'ad with all its people, dependencies, and lawful properties as confirmed *vaqf*, permanently attached to Üch Kilisā Monastery, known as ..., having Catholicos as head with the responsibility of owning the harvest, the incomes and the *bahrichah* of the village to spend it for the subsistence, enlightenment, clergymen, monks, and life in seclusion [of the Holy See]. The

vāqfs in question stipulated that it was forbidden to buy, exchange, give as a gift and give these *vaqfs* to the possession of others; also that none of the heirs of the *vāqfs* had the right to have any lawful pretension on their ownership.

At this time the dignified Muḥammad Yūsif Big, the son of Muḥammad Ḥusayn Iravānī came to the highest *divān as-ṣadārat* and had an argument with Catholicos Sahak of Üch Kilisā [Monastery], [claiming] that the half *dāng* of the Üch Kilisā Village was his patrimony and thus his property; and the defendant who had owned it must return it to him, [Muḥammad Yūsif Big], with the *ujrat ul-maṣal*. But the defendant repudiated Muḥammad Yūsif Big's claims answering that all the six *dāngs* of that village had been the *vaqfs* of the Üch Kilisā Monastery and nobody had a right to lay claim to the village. The claimant was unable to confirm his claim in accordance with the laws of the unblemished *shar'*. The defendant was asked to swear, and he took an oath that the claim was *shar'*. The defendant was asked to swear, and he took an oath that the claim was unlawful and further arguments were forbidden. Therefore, an order was issued that the members of the illustrious *shar'* of that country must practice in conformity with the unblemished *shar'* and the contents of the *daftar* of *mawqūfat* and allow no unlawful action, abuse and injustice against somebody. Let the *vakils* of the great *bīglarbīg* of that *vilāyat* render [the Üch Kilisā Monastery] effective assistance and give nobody the chance to disobey [to the order] and to deviate from the path shown by the unblemished *shar'*. Let them make all efforts in this respect.

Written in the blessed month of Ramazān in the year 1082⁷²⁸.

- 1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and He has the fair law;
- 2) I trust in Allah, [seal]: ...Muhammed 1077;
- 3) written, [seal];
- 4) recorded in the *daftar* of *sarkhat*, [seal];
- 5) viewed, [seal];
- 6) right, [seal];
- 7) written, [seal]: Hāshim, the servant of the family of Muḥammad.

⁷²⁶ Movses was anointed as Catholicos of all Armenians on January 13, 1629 and died on May 14, 1632 (M. Azgapatum, vol. 2, pp. 2794, 2815).

⁷²⁷ February 14 – March 16, 1450.

⁷²⁸ January 1 – 31, 1672.

DOCUMENT 39

Shāh Sulaymān's decree issued in 1674 prohibiting illegal demands of the local officials from Etchmiadzin for their vaqf estates and their encroachments upon its benefits

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 169⁷²⁹, original

Size: 28 x 72cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulaymān's seal]⁷³⁰

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: the dignified *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad must uncover the truth of the matters set forth in the presence of the members of the most luminous *shar'* and in the case if they were confirmed, he must put an end to the unlawful acts against the petitioner. If these claimants had trespassed upon *vaqf mahals* of the monasteries, he must punish them for their unlawful actions and abuses, forbid troubling [the petitioners], and delays and refusal in [paying taxes]. They must consider this their obligation.

Written in the month of Rabī' II in the year 1085⁷³¹.

The petition of the most humble servant Ūnāprūs, the deputy catholicos of Ūch Kilīsā abided in Iravān

He brings to the notice of [His] Majesty that all monasteries of the *mahals* of Chukhūr Sa'ad including Ūch Kilīsā, have certain *vaqf mulks* and the latter pay the fixed *jizyah* to the *sarkār* of the highest *dīvān* so that the *dārūghahs*, *hizārs*, *zābiṭs*, *'āmils*, *musta'ajirs*, *mīrābs*, *mumaiyizes* and others make no encroachments and unlawful claims upon the harvest, the benefits, mills, orchards and other *vaqfi mahals* of the monasteries. Although at present they do pay the *jizyah*, but every day the *dārūghahs*, *hizārs*, *zābiṭs*, *'āmils*, *musta'ajirs*, *mīrābs* and *mumaiyizes* enter unlawfully the *vaqfi mahals* of the monasteries do injustice and make encroachments upon them. The request is to grant a fair order with the highest sacred, royal blessed mercy addressed to the high *nā'ib* of *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad, to uncover the truth and put an end to unlawful actions against the *vaqfi mahals* of the monasteries so that nobody could trespass them. [These] will be taken into account by Allah. The rest [is due to] His [Majesty's] highest order.

⁷²⁹ This decree was confirmed by Shah Sultan Husayn's decree issued in 1712 according to the request of Alexander Catholicos (see Document 70).

⁷³⁰ See the royal seal on Document 27.

⁷³¹ July 5 – August 3, 1674.

[In the margin]

The august command addressed to the dignified *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad, the members of the most luminous *shar'*, must be practiced, signature, Abū al-Kāẓim, the palace servant.

[On the back]

1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and He has the fair law, Shaykh 'Alī;

2) [seal]: ...Abū Šālih, 1073;

3) [seal]: Abū al-Kāẓim 'Alī Khān.

DOCUMENT 40

Shāh Sulaymān's decree issued in 1674 addressing the local governors of Chukhūr Sa'ad and Adharbaijan to uncover whether the Canal of Shahi belonged to Etchmiadzin from olden times, and, if this was confirmed, put an end to encroachments upon it

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 162, original⁷³²

Size: 30 x 60cm, script: nasta'liq

[Shāh Sulaymān's seal]⁷³³

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: the *vazīr* of Āzarbāyjān and the eminent *nā'ib* of the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad must investigate to disclose the truth in the matters set forth in the presence of the members of the illustrious local *shar'*. If *shar'* confirms that the river in question has belonged to Ūch Kilīsā since olden times; and the people, mentioned in the petition, break the old order, they must end up their iniquities and restore justice due to the established law and order. They must take this a strict order and their obligation.

Written in the merciful month of Shavāl in the year 1085⁷³⁴.

The petition of the most humble servants, the Christian *ra'īyats* of Ūch Kilīsā abiding in Iravān

They have the honour to inform [His] Majesty that: "We, the poor servants, own the canal called Shāhī⁷³⁵, which flow to Ūch Kilīsā. Presently, certain Şayfī,

⁷³² The copy of this decree see in MM, Archive of Catholicosate, folder 1z, Doc. 883.

⁷³³ See the royal seal on Document 27.

⁷³⁴ December 29, 1674 – January 27, 1675.

Majnūn, Amīn and Urūj from the community of Hājī Qirālū⁷³⁶ unlawfully and forcefully misappropriate our, poor servants' water. The request is to grant a fair order with the highest, holiest, royal blessed mercy, addressed to Sārūkhān Big, the *nā'ib* and *vazīr* of Āzarbāyjān to uncover the truth and, henceforth, forbid encroachments upon the canal of these poor servants. [These] will be taken into account by Allah and His Prophet." [Due to] His [Majesty's] highest order..

[In the margin]

He is

The august command addressed to the magnificent *vazīr* of Āzarbāyjān, the *nā'ib* of the dignified *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad, the members of the most luminous *shar'* must be practiced.

[On the back]

- 1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and He has the fair law. Shaykh 'Alī;
- 2) [seal]: ... Abū Šāliḥ, 1073;
- 3) [seal]: Abū al-Kāẓim 'Alī Khān.

DOCUMENT 41

Shāh Sulaymān's decree issued in 1675, addressing the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad with an instruction to uncover whether the cross of St. Amenap'rkich' belongs to the Monastery of Havuts' T'ar, and forbid laying claims to it

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 121, original
Size: 19 x 47cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulaymān's seal]⁷³⁷

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad must uncover the truth concerning the matters set forth in the presence of the members of the most luminous *shar'*. If the truth was uncovered in favour of the petitioner, [the *bīglarbīg*] must forbid

⁷³⁵ Shah Arkhi or the Canal of Shah is mentioned as the property of Etchmiadzin in the decrees of Shah 'Abbās I (1612) and Shah 'Abbās II (1644) (H. D. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, doc. 11, 26; pp. 92, 114). This canal which brought the water of K'asakh River to Etchmiadzin was repaired in 17th century by Catholicos Pilippos (S. Yerevants'i, Jamb, p. 162).

⁷³⁶ The settlement of Hājī Qirālū is mentioned in the region of Karpi Basar and Aparan of Yerevan Province in 19th century (Shopen, Istoricheskiy pamiatnik, p. 1124).

⁷³⁷ See the royal seal on Document 27.

Arākīl, mentioned in the text, to oppress the petitioner. Since the cross was given to the monastery as *vaqf* by the petitioner's grandfather, the monastery must own the cross, and no violence and abuse should occur in anyone's respect. They must take this a strict order and their obligation.

Written in the revered month of Zi Hājjah in the year 1085⁷³⁸.

The petition of the most humble servant Ūnaprūs *Vartāpit*, living in Ūch Kilīsā of Chukhūr Sa'ad

He brings to the notice of [His] Majesty: "The cross, called Amīnaprkīch and Havustārvānk [Monastery] in Karpī *Nāḥīyyah* has passed to this poor servant, from his ancestors. The grandfather [of this petitioner] made it a *vaqf* of that monastery. In the times of Šafī Qulī Khān the monk named Arākīl, came to the highest court and presented a wrong petition, in which the monastery in question was called Qizil Vank; he wished to get the cross and take it to Farang. This poor servant applied to Šafī Qulī Khān for assistance and the latter took that cross from him and gave it back to this poor servant. As [Šafī Qulī Khān] uncovered that Arākīl's claims were groundless, he decided to punish him. [Arākīl] escaped and took refuge in 'Alī Qāpū⁷³⁹. Now again, he is here to trouble him, this poor servant, unlawfully with his endless arguments about the monastery, and performs unlawful acts. The request is to grant, with the highest, sacred, royal, blessed mercy, a fair order addressed to the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad to disclose the truth and put an end to the violence and actions against this poor servant in order to be not condemned before Allah and his Prophet". [Due to] His [Majesty's] highest order.

[In the margin]

He is

The august command addressed to the dignified *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad and the members of the most luminous *shar'* must be executed.

[On the back]

- 1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and He has the fair law, Shaykh 'Alī;
- 2) [seal]: ... Abū Šāliḥ, 1073;
- 3) [seal]: Abū al-Kāẓim 'Alī Khān.

⁷³⁸ February 26 – March 28, 1675.

⁷³⁹ Ottoman Turkey.

DOCUMENT 42

Shāh Sulaymān's decree issued in 1675 in accordance with the petition of Movses clergyman of Shatik Monastery of Daralagiaz, addressing the local government of Yerevan to investigate the unlawful actions against the petitioner and put this to an end

Archive of Catholicosate, folder 4, doc. 114, original

Size: 20 x 46cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulaymān's seal]⁷⁴⁰

The order, obeyed by all the world, was issued on the following that the high-ranked *nā'ib* of the *bīglarbīg* and the *vazīr* of Irevan must disclose the truth concerning the matters set forth in the presence of the members of the most luminous *shar'* and the *kalāntar*. If they turned out to be true, [they must] accordingly prevent unlawful actions [against the petitioner] done by the people mentioned below. These people must know that they are not permitted to live in that *maḥal* in conformity with their faith and customs. They must act in accordance with the old rules and orders without any violation of their contents and consider this their duty.

Written in the month of Safar in the year 1086⁷⁴¹.

The petition of the most humble servant, the Christian Mūsā *Khalīfah* living in
the Daralagyaz *ulkā*

He brings to the notice of [His] Majesty that: "There was a ruined and abandoned church [named] Shāhdīk Monastery in *maḥal*. This humble [servant] went there, populated in the church and made a *mulk* there, he built a house and dealt with praying for the everlasting duration of the glorious, imperishable state. However, a group of people began to hinder him and forbid to live there. The request is to grant a proper order with the highest royal blessed mercy addressing the *nā'ib* of the eminent *bīglarbīg* and *vazīr* of Īrāvān with an instruction to prevent any harmful actions against the poor servant and allow him to pray in accordance with the old rules, his faith and customs. [These] will be taken into account by Allah and His Prophet".

[In the margin]

He is

⁷⁴⁰ See the royal seal on Document 27.

⁷⁴¹ April 27 – May 26, 1675.

The august command addressed to the eminent *nā'ib* of the *bīglarbīg* and the *vazīr* of Irevan, the local *kalāntar* and the members of the local *shar'*, must be considered.

[On the back]

- 1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and He has the fair law
Shaykh 'Alī;
- 2) [seal]: Abū Ṣāliḥ...;
- 3) [seal]: Abū al-Kāzīm 'Alī *Khān*.

DOCUMENT 43

Shāh Sulaymān's decree issued in 1675 to confirm the rights of
Eremya as Catholicos⁷⁴² of Gandzasar

Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 84, copy

Size: 33 x 89cm, script: shikaste

Allah has the power

Shāh Tahmāsp, may Allah bless his grave

Shāh 'Abbās, may Allah elevate his place in paradise

The highest and the holiest royal blessed seal

The august command has been given: since the best among [Armenian] Christians, Irāmīā' clergyman of Khachen had the honour to inform that the catholicosate and the ecclesiastical leadership of the Armenians of Qarābāgh and other [regions], according to the obeyed *raqams*, had passed by inheritance to his uncle Grīgūr Catholicos since olden times; however and because he [Irimīā'] and other heirs were infants, it was granted to Bīdrūs Catholicos, his disciple. Bīdrūs Catholicos died, he assigned Irāmīā' as his successor during his lifetime and gave him a document, which says that after his death he had to assume the ecclesiastical leadership and catholicosate. [He] presented a document written and sealed by the *arbābs* and other people of that *ulkā*, which states that they were content with him. Concerning this, [Irimīā'] asked for a royal order in his name. *Sarkār* of *tawjīh* confirmed that earlier the catholicosate of Armenians of Ganjah - Qarābāgh and Shīrvān was granted to Grīgūr Catholicos. An obeyed *raqam* was issued in the month of Šafar in the year 1074⁷⁴³, in the name of Christian Bīdrūs [Catholicos] of Ganzasar, with the following brief contents: "We granted the catholicosate of the Armenians of Ganjah, Qarābāgh and Shīrvān to the Christian Bīdrūs Catholicos since the beginning of the 8th month of

⁷⁴² Catholicos Eremia of Aghvank (1676-1701).

⁷⁴³ See this decree above, Document 14.

the Year of the Rabbit. The Armenians of the abovementioned *ulkā* must know him as their Catholicos and ecclesiastical head, and refer the duties of this position to him". [This order] has the royal signature. The *sarkār* of *avārijah* of Āzarbāyjān wrote that in accordance with the order of the glorious Shāh, dwelling in paradise, published in 977, the ecclesiastical leadership of all *mahals* and places of Aghvānk, Khājīn and Ganjah was granted to Catholicos Grīgūr. Likewise, based on the *parvānchah* of His Majesty, world's conqueror august monarch, dated 1014⁷⁴⁴, the mentioned ecclesiastical leadership was entrusted to Catholicos Ūhānis, Grīgūr Catholicos's cousin. Afterwards, as the *sarkār* of *tawjīh* has written, that the *raqams* in question, were issued in the name of Bīdrūs Catholicos. Therefore, from the beginning of the Year of the Rabbit we granted the catholicosate of Armenians of Ganjah, Qarābāgh and Shīrvān-Shamākhī to the mentioned Irimīā' Catholicos, so that the local Armenians knew him as their Catholicos and [ecclesiastical] head, referred the responsibilities of that position to him, and allow no disobedience to his reasonable words and will. They must ask for no new *parvānchah* every year and avoid any violation of this order. They must take this as a strict order and trust it as soon as it were stamped with the sunlike royal seal.

Written in the month of Šafar in the year 1086.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the dignified and pompous support of the kingdom, the high ranked *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy. The end.

- 1) The stamp of the royal seal;
- 2) *Savād* corresponds to the original and the original adorned with the highest sacred royal sun-like seal has been recorded in all registers, [the copy of the seal];
- 3) the stamp of the royal seal;
- 4) observed;
- 5) recorded in the *rūznāmchah*, seal;
- 6) recorded;
- 7) considered by the *daftardār* of 'urf;
- 8) right, seal;
- 9) observed, seal;
- 10) written, seal;
- 11) recorded in the *daftar* of *sarkhaṭ*, seal.

⁷⁴⁴ This decree was published by H. Papazian (H. D. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, doc. 5, pp. 84-85).

DOCUMENT 44

Shāh Sulaymān's decree issued in 1671 to confirm the rights of Hakob as Catholicos of Etchmiadzin

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 164, original

Size: 24 x 49cm, script: nasta'liq, shikaste

My great grandfather, may his dust be fragrant

My father Shāh, may Allah illuminate his soul

[Shāh Sulaymān's seal]: In the name of Allah, Sulaymān, the servant of the shāh of the sanctity 1077

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: since at this time Ya'qūb Catholicos of Ūch Kilīsā, the leader of [Armenian] Christians, came to the highest court and showed the *raqam* of the times of His Majesty, the fortunate monarch, dwelling in Paradise, dated the month of Jumadī II in the year 1069⁷⁴⁵. [The *raqam* was issued] in his name in conformity with the *raqam* issued in the name of the former Catholicos Pīlibūs in the month of Šafar in the year 1055, signed by His Majesty the monarch, dwelling in paradise, concerning the catholicosate of Ūch Kilīsā and the Armenians of Chukhūr Sa'ad, their clergymen, bishops, etc. He asked for our royal fortunate signature. Therefore, with our royal mercy for him, we confirmed the mentioned *raqam* with royal signature and granted the catholicosate of Ūch Kilīsā and the Armenians of Chukhūr Sa'ad and other [regions] to him. The Armenian population of Chukhūr Sa'ad, the deacons and other clergymen must have this order as fixed, have him as their Catholicos, and obey his ordinary words and will. They must consider this their obligation.

Written in the revered month of Rajab in the year 1086⁷⁴⁶.

[On the back]

In immediate presence of His Majesty.

⁷⁴⁵ February 24 – March 25, 1659.

⁷⁴⁶ September 21 – October 21, 1675.

DOCUMENT 45

Shāh Sulaymān's decree issued in 1675 to confirm the *miṣāl* ordering the governors of Chukhūr Sa'ad and Adharbaijan to protect the estates of Tat'ev Monastery from the encroachments of the people mentioned in the text

Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 85a, original⁷⁴⁷
Size: 29.5 x 51.5cm, script: shikaste

[Shāh Sulaymān's seal]⁷⁴⁸

The august command has been given that everyone must consider the attached fine *miṣāl*, taking actions and refrain from any deviation from its contents: nobody has the right to interfere in the affairs of *vaqfs* and lay claims to them, if it were not *khālīṣah*. Its *mutavallī* must be allowed to own the harvest, the benefits and *bahrahs* of the *vaqfs* year after year and spend them for the needs of the *vāqif* in accordance with the most luminous *shar'*. The local *bīglarbīgs*, *vazīr* of Āzarbāyjān and the members of the illustrious *shar'* of all *maḥals* must render the above named *mutavallī* effective assistance and take this as strict order, and demand no renewed order every year.

(Written in the revered month of Rajab in the year 1086.

Recorded in the *daftar* of *mawqūfāt*)⁷⁴⁹.

[On the back]

[*Tughrā*].

As it was reported that a fine *miṣāl* was previously issued by the highest *divān as-ṣadārat* concerning the *vaqfī* villages of Tātif Monastery of Qapān with the following brief contents⁷⁵⁰: "As it was revealed from the confirmation of the *mustawfi* of *mawqūfāt* of the protected regions, the villages mentioned below are *vaqfs* of Tātif Monastery, and *miṣāl* was issued in the month of Ṣafar in the year 1079 stating the following contents: according to the examined obeyed *hukms*, issued earlier: "At this time the following was understood from the contents of recorded *hukms*, *miṣāls*, *sijils*, and the certificates verified by the true believers, examined in conformity with the most luminous *shar'*, the following villages are *vaqfs* of Tātif Monastery: the Bnūnīs and Tās Villages of Sisajān of Tūmān-i

Nakhjavān; the villages of Qara Kilīsā, Dastajird and Gulyāzī; the Savārī Village of Urūt of Qapānāt; the villages of Aqākīndī, Dāshū, Tātif, Dānzaṭāp, Khūdānān, Hālīzūr, Shnhir, Khūt, Burdī, Kīs. Nobody can lay any claim to them. Let their benefits and harvest be spent as always for the *vaqf* owner. Let the *hākims* and members of *shar'* of all *maḥals* render them effective assistance in this respect. At this time Christian Ovanes deacon, the *mutavallī* of that monastery came to the highest *divān as-ṣadārat* for [the confirmation of that *miṣāl* with] royal signature. The honourable *mutavallī* of the highest blessed luminous threshold of the glorious mercy and courtesy confirmed the *vaqfī* status of the *mulks* and villages. Therefore, it was ordered that no trespassing upon the *vaqfī maḥals* of the monastery is allowed and no claims must be made to them. The *mutavallī* must be allowed to own the harvest, the benefits and *bahrah* of the *vaqfs* year after year and spend them for the *vaqf* owner".

Again, the mentioned Ovanes *mutavallī* reported that some of the *ra'iyats* and cultivators of the *maḥals*, particularly the inhabitants of the Qara Kilīsā Village and others deter the payment of *bahrichah* and other taxes to the *vāqif*. The people of Būrtillū living in the Darabās Village, Mamūr Big, Qaplān Big Kāngārlū, Maḥmūd and Jahāngīr Ilīsārī living in other *vaqf maḥals* got possession of some of the *vaqf maḥals* and their *bahrahs* through encroachments and caused much damage. Therefore, he asked for a fine *miṣāl* addressed to the dignified *muḥaṣṣil* Sulaymān Big *Ghulām* of *sarkār*. Thus, it was ordered that if the *ra'iyats* deter the payment *bahrichah* and the people, who had occupied some of the *vaqfī* lands and misappropriated their *bahrah* causing hindrance to the *mutavallī*, they should be taken and given back by *shar's* confirmation and sanction. They must act so that nobody encroached upon the *vaqfs*, their harvest, and they must be guided by the most luminous *shar'*. The *vakīls* of the local *bīglarbīg* must render them effective assistance. At this time, Avānīs came to the highest *divān as-ṣadārat* and had the honour to inform that the mentioned *miṣāl* was lost and asked for another confirming *miṣāl* issued instead. There was, therefore, an order to act in accordance with the former one. The inhabitants of the Qara Kilīsā and other villages, such as Mamūr Big, Qaplān Kāngārlū's son and Jahāngīr, Maḥmūd Ilīsārī's son, 'Aṣādullah Khājah Hājilū and the sons of the Bīkāl Big Javānshīr, 'Isā Khān Big, Ḥusayn Big and Bīglarbīg Javānshīr and the community of Būrtillū should not violate the contents of the fine *miṣāl*. Whatever were robbed of the harvest, *bahrahs* of *mulks* and the mentioned villages in those years must be returned to the claimant after *shar's* confirmation and sanction, so that no misappropriation and unlawful action happens. Let the members of the illustrious *shar'* and the *vakīls* of the dignified local *bīglarbīgs*, merciful *hākims* render them effective assistance and make all necessary efforts in this respect.

⁷⁴⁷ The document was damaged and repaired, the parts in the brackets () were restored with the help of its copy, (see MM, Archive of Catholicosate, folder 2a, Document 85b).

⁷⁴⁸ The part of the seal during reparation was attached to the *miṣāl* by mistake. See the seal on Document 25.

⁷⁴⁹ September 21 – October 21, 1675.

⁷⁵⁰ See above, Document 23.

Written in the month of Rabī' II in the year 1086⁷⁵¹.

- 1) [Seal]: ... Abū Šālih Ibn Muḥammad Muḥsin;
- 2) I trust in Allah..., [seal]: Allah is the only God. He has the power and the fair law;
- 3) recorded in the *daftar* of *sarkhaṭ*;
- 4) written, [seal];
- 5) viewed, [seal];
- 6) right, [seal].

DOCUMENT 46

Shāh Sulaymān's decree issued in 1680 addressing the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to examine the problem of the encroachments upon the estates of the Holy See of Etchmiadzin under the rule of Šafī Qulī Khān, the former governor, and restore its rights

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 173⁷⁵², original⁷⁵³
Size: 23 x 78cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulaymān's seal]: Sulaymān, the servant of the shāh of the faith 1078, the copying seal of the highest *divān*

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad must uncover the truth and, in accordance with the holiest *shar'*, practice the solution they come up on the matters set forth, administer justice so that no misappropriation occurred and consider this their obligation.

Written in the month of Ramazān in the year 1091⁷⁵⁴.

He is

The petition of the most humble [servants], the *khalīfahs* of Ūch Kilīsā

⁷⁵¹ June 25 – July 24, 1675.

⁷⁵² This decree was confirmed by the decree of Shah Sultan Husayn issued in 1712 at the request of Alexander Catholicos (see below, Document 75).

⁷⁵³ There is a note on the back of the document in Russian stating that the document was delivered to the Sinod of Armenian Church without any changes.

⁷⁵⁴ September 25 – October 25, 1680.

They bring to the notice of [His] Majesty that: "These poor [clergymen] with their servants and functionaries, are about 400 – 500 people. Our pension comes from the *vilāyats* of Farang, Gurjistān, etc; and is spent completely in Ūch Kilīsā, where we are engaged in prayer for the continuance of the imperishable state. The small number of *mulks*, orchards and mills are a part of the monastery *vaqfs*, the rest are the bought property of these poor servants and their subjects. The late Šafī Qulī Khān, the former *bīglarbīg* of Iravān, a greedy and cruel man, known as such to His Majesty's *vakils* and high officials of *divān*, suborned by a group of swindlers, without *shar'*s sanction took some of our *mulks*, orchards and mills, even *vaqf* estates from these poor servants, and gave to their possession. The request is, with highest and holiest royal blessed mercy, to grant a fair order addressed to the *vakils* of the contemporary *bīglarbīg* to uncover the truth in the presence of the members of the most luminous *shar'* and return whatever had been taken from these poor servants. [These] will be taken into account by Allah and His Prophet". [Due to] His [Majesty's] highest order.

[In the margin]

An august command addressed to the eminent *bīglarbīg* of Iravān and the members of the most luminous *shar'*, must be executed, signature, Muḥammad, palace servant, [seal].

DOCUMENT 47

Shāh Sulaymān's decree of 1682 prohibiting the encroachments of Quraq tribe on Golyazi Mazra'ah, the tuyūl allotment to the ḥākim of Borch'alu and containing the tax accounts of Dastakert Village and the mazra'ah in question

Archive of Catholicosate, folder 2a, Doc. 101
Size: 19 x 48cm, script: shikaste

[Shāh Sulaymān's seal]⁷⁵⁵

The august command has been given: since at this time, the *rayiats* of Dastajird Village of Sisajān of Tūmān-i Nakhjavān had the honour to inform that since olden times Gulyāzī Mazra'ah was included in that *maḥal* and its *bunichah* was made *jam'* to that *maḥal* and allotted to the *ḥākim* of Burchalū as a *tuyūl*. And every year they pay the *jam'*. Quraq Community has unlawfully occupied it, cultivate its land and use violence against them, although earlier this community had given a document to them in the presence of the *ḥākim* of Burchalū, that they would stop their encroachments. Therefore, the *ra'iyats* asked for a royal *ḥukm*

⁷⁵⁵ See the royal seal on Document 25.

addressed to the dignified *bīglarbīg* to carry out an investigation and take the *maḥal* and the *huqqūq* for the period of its illegal occupation from this community and hand it to [the *raiyyats*]. The *avārijah sarkār* of Āzarbāyjān confirmed that earlier, in answer to the inquiry of *vazīr* of Āzarbāyjān, it was decided to carry out an inspection in the *maḥals* of Tūmān-i Nakhjavān. The *vazīr* accomplished the inspection in the Sisajān *Maḥal* of Tūmān-i Nakhjavān in the Year of the Rat and ascertained the following as regards Dastajird Village of Sisajān and Gulyāzī *Mazra'ah*:

The whole sum - 54909 *dīnārs*

<i>mālujaḥāt</i> 15009 <i>dīnārs</i> the main sum and the difference of the <i>tuyūl</i> allotted to the <i>ḥākim</i> of Burchalū 41460 <i>dīnārs</i> , and from it <i>tafāvūt-i jizya</i> is 12700 <i>dīnārs</i> , <i>māl</i> -28760 <i>dīnārs</i>	<i>tafāvūt-i jizyah</i> 39900 <i>dīnārs</i> the difference of the taxes allotted to the possession of <i>vazīr</i> of Āzarbāyjān is 13449 <i>dīnārs</i> <i>jizyah</i> - 2309 <i>dīnārs</i> <i>māl</i> - 11140 <i>dīnārs</i>
---	---

Nothing could be cleared up from the *daftar* concerning the reality of the other matters. Therefore, we ordered to Quraq Community to cause no unlawful oppression to the *raiyyats* of that *maḥal*. Let the dignified *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad and *vazīr* of Āzarbāyjān uncover the truth and render effective assistance and allow no one disobey to the order. They must have this as a strict order and consider it their duty.

Written in the month of Jumādī I in the year 1093⁷⁵⁶.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and pompous high ranked supporter of the kingdom, the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy. The end.

- 1) I trust in Allah..., [seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law...;
- 2) observed;
- 3) written, [seal]: Bāqir, the servant of the family of Muḥammad;
- 4) right, [seal];
- 5) viewed, [seal];
- 6) written, [seal]: I trust in Allah, Muḥammad Karīm;
- 7) recorded in the *daftar* of *sarkhaṭ*, [seal]: I trust in Allah...

⁷⁵⁶ May 8 – June 7, 1682.

DOCUMENT 48

Shāh Sulaymān's decree issued in 1682 addressing the local governors of Adharbaijan and Chukhūr Sa'ad with an instruction to investigate the cases on the encroachments upon the estates of Tat'ev monastery described in the petition of Hovhannes Bishop and to return their misappropriated incomes

Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 102a, copy

Size: 19 x 49cm, script: nasta'liq, shikaste

The highest and the holiest royal blessed seal

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: as soon as the dignified *bīglarbīg* and the Commander-in-Chief of the victorious army of Āzarbāyjān and *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad and *vazīr* of Āzarbāyjān were informed about the contents of the royal order, they must uncover the truth in the presence of the members of the most luminous *shar'* about the villages located in the *maḥals*, mentioned in the document, that belong to them and practice the contents of the obeyed *ḥukms* and *miṣāls* passed by the former highest *dīvān as-sadārat* of the protected regions issued on the matters set forth and observed by the state high officials. Everyone must refrain from disobedience to its contents. If anyone had trespassed the villages, settled there by taking some lands and area to his possession contradicting the illustrious *shar'* and the stipulations of the *vāqif*, he must be forbidden to do so and return them with the *ujrat ul-masal* after an investigation carried out in accordance with illustrious *sharī'a* law, so that justice were administered and no unlawful actions and abuses occurred. Nobody must be allowed to trespass the villages and settle there causing trouble [to the petitioners]. They must consider this their obligation.

Written in the sacred month of Zī Qa'adah in the year 1093⁷⁵⁷.

The petition of the most humble praying servant Avanīs deacon, the *mutavallī* of Tātif Monastery of Qapānāt, the *tuyūl* of the eminent *nāzīr* of *buyutāt*, the *sarkār* of *khāsshah-i sharīfah*

He brings to the notice of [His] Majesty: "The following villages: Bnūnīs and Tās of Sisajān of Tūmān-i Nakhjavān and the villages of Qarā Kilīsā, Dastajird, Gulyāzī, Savārī of Urūt of Qapānāt, Aqākindī, Dāshū and Māldāsh, Tātif, Dānzaṭāp, Khūdānān, Hālīzūr, Shnhir, Khūt, Burdī and Kītvan, Kīs,

⁷⁵⁷ November 1 – December 1, 1682.

Dīkh⁷⁵⁸, have been *vaqfs* of the monastery since olden times according to the *hukms* and royal *raqams* of the monarchs, dwelling in paradise and the authentic *miṣāls* of the former highest *dīvān as-ṣadārats*. As these humble servants are weak and poor, and their *ra'īyats* and cultivators even weaker, a group of defrauders have trespassed the lands of the villages. They cultivate our land refusing to pay *bahrichah*; and they refuse to act in accordance with the contents of the high *hukms* and *miṣāls*, that we have, and thus, they cause hindrance to this poor servant. The request is, with royal highest and holiest blessed mercy, to grant a fair order in conformity with the mentioned *hukms* and *miṣāls* on the matter in question, addressed to the *vakils* of the *bīglarbīgs* of Āzarbāyjān and Chukhūr Sa'ad, the *vazīr* of Āzarbāyjān, to uncover the truth and get from those who had trespassed the village areas and settled there, and in accordance with law, hand the *bahrichah* for the years of its illegal ownership to these poor people so that justice were administered. Henceforth nobody is allowed to trespass and settle in the *maḥals* contradicting the most luminous *shar'*, troubling these poor. There must be no violence so that blessings were addressed [to His Majesty]. [These] will be taken into account by Allah and His Prophet". [Due to] His [Majesty's] highest order.

[In the margin]

He is

The royal decree was issued to the address of the dignified *Commander-in-Chief* of the victorious army, *bīglarbīg* and *vazīr* of Āzarbāyjān and *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad, it stated that it became obvious from the examination of the contents of three *miṣāls* with *tughrā* of the former highest *dīvān* of *ṣadr-i mamālik*, confirmed by obeyed *hukms* and observed by this palace servant, that those villages were *vaqfs* of the monastery of Armenians of the regions. By the universally prevalent *hukm* issued in conformity with the *miṣāls* it was ordered to act in accordance with the stipulation made by *vāqif*. Therefore, each of these dignified officials in the *maḥals* under their rule must put an end to the misappropriations of *bahrichah* by the inhabitants, who had trespassed the villages and taken it to their possession contradicting the will of the *vāqif*, in accordance with the law of the most luminous *shar'*. The order must be put in use. Muḥammad 'Alī, the palace servant.

⁷⁵⁸ Togh village has also been mentioned among the 59 tax-paying villages of Syunik' Eparchy (Gh. Alishan, Sisakan, p. 255).

[On the back]

1) Corresponds to the highest, and the holiest royal original, [seal]: ...Abū Ṭālib, 1077; 2) The seal of His Excellency the dignified *i'timād ad-dawlah*, the highest governor of Iran and Iranian; 3) compared, [seal]: ...1076; 4) the seal of His Excellency *dīvānbigī*; 5) stamped by seal.

DOCUMENT 49

Shāh Sulaymān's decree issued in 1683 to confirm Hovhannes Bishop as eparchial head of Tat'ev Monastery

Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 99, copy

Size: 24 x 42cm, script: shikaste

Allah has the power

O Muḥammad, o 'Alī

Shāh Isma'īl the Great, may the praised Allah, have mercy on him

My father Shāh, may Allah illuminate his soul

The highest sacred royal blessed seal

The royal decree was issued: since Avānīs deacon of Ṭātif Monastery of Qapānāt had the honour to inform that according to the obeyed *hukms* the ecclesiastical leadership of the following *maḥals*: Qapānāt ulkā, Māzrī, Miqrī, Urūt, etc; Tūmān-i Nakhjavān including Azād Jīrān; Tsghuk and Sīsajān; Gushtasf and Alfāvut; Bargushāt and Chūldūr⁷⁵⁹; Arasbār, Arān and Qarājādāgh⁷⁶⁰; had passed to him long ago and asked to confirm this with our fortunate royal signature. The *avārijah sarkār* of Āzarbāyjān confirmed in that a recorded *parvānchah* of the times of the fortunate monarch dwelling in the paradise, was issued in the month of Sha'bān in the year 1073⁷⁶¹ with the following contents: "As beforahand royal *parvānchah* was issued in the month of Jumadī I in the year 1063 with the following contents: "As the order of His Majesty, the fortunate monarch was issued by the 12th of Sha'bān in the year

⁷⁵⁹ The Persian perversion of the region of Chavndur in Syunik', belonging to Tat'ev eparchy (Gh. Alishan, Sisakan, pp. 242, 272).

⁷⁶⁰ According to an old list the following regions belonged to Tat'ev Eparchy: Geghvadzor, Baghaberd, Kak'avaberd, Mats'ri, Achanan, Gilaberd, Maghanji, Bargushat, Zangezur, K'ashatagh, Chavndur, Gharadagh, Velidzor, Sisian (Gh. Alishan, Sisakan, p. 242).

⁷⁶¹ MM, Archive of Catholicosate, folder 2a, doc. 53. This document was damaged and only a part of it survived.

908⁷⁶² with the following short contents: "Amīrs, ḥākims and 'āmils of Qapān, Gukchah, Ārān and Arasbār, the *mutaṣaddīs* of the Urūt *ulkā* be aware that at that time Simeon clergymen informed that the leadership of the deacons and monks of the Gukchah *Vilāyat* had passed to him long ago; therefore, he must be acknowledged as the ecclesiastical head of the *vartāpits* and deacons due to the old rule and order, obey and serve him, pay *rusūm*, as they used to do since olden times. [They must consider] Tātif and Vaqādnī Monasteries, as their seats and cultivate their *vaqfi* land property like in the past and cause them no hindrance. No demands like the closed *ikhrājāi*, 'avāriḡat, 'alafah, 'ulufah, *qulluq*, *ulāgh*, *ulām*, *bīgār*, *shikār*, *pishkashes*, *salāmī*, *ikhrājāt-i* 'iydī, *nawrūzī*, *ikhrājāt-i qal'ah*, *jaw*, *gūsfaṇd*, and other unlawful taxes, which cause trouble to the [petitioner], his servants and other cultivators of their *vaqfs* should be imposed to them. Let them act in the same way as they have acted since olden times. Dārūghahs and *mubāshirs* should not interfere with their affairs and receive their *rusūm*".

At this time the clergymen, deacons and monks of Tātif Monastery of Qapānāt reported that some Armenians of the mentioned *ulkā* deter the payment of the assigned *rusūm*. The ḥākīm and *kalāntar* of the Qapānāt *ulkā* do injustice and abuses in their respect. He showed the aforementioned order and asked for a royal decree. Therefore, we ordered that if these people pay the required *mālujahāt* for cultivation, *mavāshī*, *marā'īi*, *tafāvut-i jizyah* and other *huqqūq-i dīvānī*, there must be no hindrance in demanding other taxes and other closed *ikhrājāt*, mentioned in the order of His Majesty, the august monarch. The *rusūm*, the local Armenians paid to the deacons, monks and other clergymen since olden times, should be paid as it was paid before. The local *bīglarbīg* and ḥākims must render them regular assistance⁷⁶³.

In this respect Avānīs deacon, living in Tātif Monastery, had the honour to inform that the ecclesiastical leadership of that monastery had passed to him and asked for a royal order on the issue. Consequently, we ordered that he was to be treated in accordance with the contents of the mentioned *parvānchah* and refrain from any contradiction to this order. The local *bīglarbīg* and ḥākims must render [him] effective assistance. Therefore, we ordered to consider the mentioned *parvānahs* confirmed with His Majesty, the fortunate monarch's royal signature and treat him [Avānīs] in accordance with the abovementioned *hukms*, avoiding any contradiction with them. The local *bīglarbīg* and ḥākims should render [him]

⁷⁶² This decree was published by H. Papazian (Papazian, Hrovartakner, vol. 1, doc. 8, pp. 53-54).

⁷⁶³ The region of Giokcha, primarily included in Tat'ev eparchy, had come out of the subordination to the Tat'ev Monastery in 17th century (Papazian, Hrovartakner, vol. 2, p. 46).

ordinary assistance, consider this a strict order and their duty, and demand no new order every year. They must trust this *parvānchah* as soon as it was decorated and authorized with our sacred royal sun-like seal.

Written in the month of Zī Qa'adah in the year 1094⁷⁶⁴.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and pompous high ranked supporter of the kingdom, the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy.

- 1) He is, [is compared] with the highest sacred royal original;
- 2) the seal of His Excellency the governor of Irān;
- 3) the stamp of the royal seal;
- 4) sealed;
- 5) He is, corresponds to the original of the *savād*, signature, [seal];
- 6) written, seal;
- 7) right, seal;
- 8) compared, seal;
- 9) observed, seal;
- 10) recorded in the *daftar* of *sarkhaṭ*, seal;
- 11) written, seal.

DOCUMENT 50

Shāh Sulaymān's decree issued in 1684 to the address of the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to protect the estates of Etchmiadzin from the encroachments of the creditors of the former Hakob Catholicos

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 182, original
Size: 22.5 x 83cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulaymān's seal]⁷⁶⁵

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad must uncover the truth as regards the matters set forth. If the petitioner has no share from the heirloom of the deceased [Catholicos] and is not charged with the payment of his debts with a guarantee or any other bond in accordance with the holiest *shar'* he must order the creditors to stop molesting them. And, if the deceased had put some of the *vaqf* estates of that monastery in pledge, they should be given to the possession of the *mutavallī*,

⁷⁶⁴ October 22 – November 21, 1683.

⁷⁶⁵ See the royal seal on Document 46.

because according to the *fatvā* of the generous *Shīah* 'ulamās, the mortgage was not lawful by *shar'*. Nobody must be allowed to encroach upon those *vaqfs* contrary to the highest *shar'* and order. Let them consider this their obligation.

Written in the revered month of Rajab in the year 1095⁷⁶⁶.

The petition of the most humble servants, Catholicos Eghiazar⁷⁶⁷, Istīfānūs and other servants of Ūch Kilīsā

They bring to the notice of [His] Majesty [the following]: "A group of people was demanding the payment of the debts of Ya'qūb⁷⁶⁸, the deceased Catholicos and the *mutavallī* of Ūch Kilīsā. But these servants are not charged to pay these debts; however, they are oppressed with claims. The above named Catholicos Ya'qūb had put some *vaqf mulks* of that monastery illegally in pledge. Therefore, [the claimants] encroach upon these estates and forbid to have these *vaqfs* in possession. The request is to grant a fair order with royal blessed mercy addressed to the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad to seize the *vaqf mulks* put in pledge, and unlawfully occupied by the creditors of Catholicos Ya'qūb and deliver them to the *mubāshirs* of Ūch Kilīsā Monastery, and no unlawful claim shall be imposed upon these poor people, so that we could be safely engaged in prayer for the continuance of the imperishable state. [These] will be taken into account by Allah". [Due to] His [Majesty's] highest order.

The petition of the most humble servants, *khalīfahs* and the monks of Ūch Kilīsā⁷⁶⁹

They bring to the notice of [His] Majesty, [the following]: "A group of people had to receive a sum from Catholicos Ya'qūb of Ūch Kilīsā, who had perished. The poor servants were not charged with the payment of that sum. Nevertheless, the creditors of Catholicos, with no sanction from *shar'*, demand the sum from the poor servants, as well as molest them. Catholicos Ya'qūb had unlawfully put some of the *vaqfs* of Ūch Kilīsā in pledge to some people. The request is to grant with the fair, highest and holiest royal mercy a brief order in conformity with the petition of these poor servants, so that none of the creditors

of the mentioned Catholicos demanded his claims from the petitioners. Whichever of the *vaqfs* of Ūch Kilīsā were pledged, its mortgage shall be considered invalid and no encroachment must occur upon the *vaqf* property of Ūch Kilīsā; and they must refrain from contradicting the illustrious *sharī'a*. [These] will be taken into account by Allah".

[In the margin]

1) The august command has been addressed to the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad to uncover the truth in the presence of the members of the most luminous *shar'* that, if the petitioners had no share from the heirloom of the deceased and they were not charged with the payment of his debts by a legal guarantee or any other way, any oppression caused therefore must be prohibited. If the deceased had put any of the *vaqfs* of that monastery in pledge, nobody has the right to encroach upon these *vaqf mulks*, since according to the *fatvā* of *Shīah* 'ulamās these pledges were unlawful and they had to be given to the *mutavallī* of the monastery. These terms must be fixed.

Signature, Muḥammad 'Alī, palace servant.

2) Has been compared with the highest royal authentic original, [seal].

3) This is the copy of the royal highest *raqam*'s original, [seal]: For the sake of the merciful Allah, 'Alī Rīzā;

4) Must be acted in accordance with the written instructions of His Excellency, the fair *shaykh ul-Islam*.

5) If the payment of the claims of the people from the deceased Catholicos Ya'qūb is not the petitioners' obligation confirmed in any way by *shar'*, the creditors should not hinder them. If the mentioned Catholicos had put the *vaqf* estates of Ūch Kilīsā in pledge, the creditors must know that the deal was invalid, and they must make no encroachments upon the *vaqfs* without *shar'*s sanction and refrain from any contradiction with the illustrious *sharī'a*, signature, the seal of *shaykh ul-Islam*, the *ghulām* of His Excellency *ṣadr-i 'āmmah* and the shade of the Most High.

[On the back]

1) [Seal]: ... 'Alī Qulī;

2) [seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, Abū Ṣāliḥ;

3) right;

4) compared.

⁷⁶⁶ June 14 – July 14, 1684.

⁷⁶⁷ Eghiazar Aynt'apts'i became the Catholicos of the Holy See of Etchmiadzin on August 22, 1682, and died on August 9, 1691 (M. Ormanian, *Azgapatum*, vol. 3, pp. 3055, 3082).

⁷⁶⁸ These debts were made by Hakob Catholicos during his struggle against Eghiazar Catholicos, the pretender to his throne, who had been anointed as catholicos in Beria, 1664 (See more about those debts Mesrop T'ertzian, Hakob IV Jughayets'i, Beirut, 1956, pp. 103-115 (in Armenian); M. Ormanian, *Azgapatum*, vol. 3, pp. 2981-4).

⁷⁶⁹ This petition was also attached to the document.

DOCUMENT 51

Shāh Sulaymān's decree issued in 1684 to the address of the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to protect the estates of the

Holy See from the encroachment of jadīd ul-islams

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 181, original

Size: 24 x 99cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulaymān's seal]⁷⁷⁰

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad must disclose the truth in the presence of the members of the most luminous *shar'* and execute whatever were decided in accordance with the holiest *shar'* concerning the seizing of the *vaqf mulks* from their illegal owners, and getting the *ujrat ul-maṣal* for the period of its illegal possession, put an end to tyranny, abuses and, hence, administer justice, henceforth forbidding everyone to put unlawful claims to the *vaqf mulks*. This shall be their obligation.

Written in the month of Ramazān in the year 1095⁷⁷¹.

The petition of the most humble servants Catholicos Eghiāzār, the poor monks, servants and other inhabitants of Ūch Kilīsā

They bring to the notice of the royal *mulāzims* [the following]: "In due course some Armenians have made some estates, *mulks*, orchards and mills *vaqfs* of the Ūch Kilīsā, Vīrāb and other [monasteries]. Supplied with the incomes of those *vaqf* estates, the monks and the *mutavallīs* have bought some *mulks* and made them *vaqfi mulks*. Currently, a group of *jadīd ul-islāms* claimed the following dishonestly: "Some of these *mulks*, were made *vaqfs* by our relatives and thus, belong to us by the consent of Islam".

A certain Khāldār, with some other *jadīd ul-islām*, has dishonestly wrested several *mulks*. According to the *fatvā* passed by merciful 'ulamā's, which we have kept, 'a *vaqf* can not be inherited'. The request is to grant, with royal blessed mercy, a fair order addressed to the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad and the members of illustrious local *shar'*, to get the *vaqf mulks* of Ūch Kilīsā, and other monasteries drawn out of the possession of *vāqif*, and return them with the *ujrat ul-maṣal* to its lawful owner, allowing henceforth nobody to put claims to these *vaqfs* and forbid violence, so that tranquility of the poor subjects were ensured and the blessings were obtained to the address of the holiest essence.

[These] will be taken into account by Allah and His Prophet". [Due to] His [Majesty's] highest order.

[In the margin]

He is

The royal order [has been] addressed to the dignified *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad, to uncover the truth and practice the judgment passed in conformity with the law of the obeyed *shar'* and order. Signature, Muḥammad 'Alī, the palace servant.

[On the back]

- 1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law...;
- 2) [seal];
- 3) recorded in the *daftar*.

DOCUMENT 52

Shāh Sulaymān's decree issued in 1686 in accordance with the petition of Hovhannes Bishop of Tat'ev Monastery addressed to the governors of Adharbaijan and Chukhūr Sa'ad with an instruction to investigate the encroachments upon the estates of the monastery and administer justice

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 114a, original
Size: 19.5 x 71.5cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulaymān's seal]⁷⁷²

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: the eminent *bīglarbīg*, the Commander-in-Chief of the victorious troops and *vazīr* of Āzarbāyjān, the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad - each of them, in the *maḥals* subject to them, must carry out an investigation and disclose the truth concerning the matters set forth in the presence of the members of the most luminous *Shar'* and act in conformity with the contents of obeyed *hukms*, *miṣāls* of *dīvān as-ṣadārat* and the laws of the sacred *sharī'a*, put an end to the injustice, abuses and unlawful acts, so that no misappropriation took place. This is their obligation.

Written in the month of Zi Ḥajjah in the year 1097⁷⁷³.

The petition of priest Avānīs, the most humble supplicant, the *mutavallī* of Tātīf Monastery of Qapānāt

⁷⁷² See the royal seal on the Document 46.

⁷⁷³ October 19 - November 17, 1686.

⁷⁷⁰ See the royal seal on the Document 46.

⁷⁷¹ August 12 - September 11, 1684.

He brings to the notice of [His] Majesty: "According to the *hukms*, *raqams*, *mişāls*, *vaqfnāmchah* and other authentic documents of His Majesty, the deceased monarch and the other rulers, dwelling in paradise and signed by them and by the former *şadrs*, the following villages entirely have been the *vaqfs* attached to Tātif Monastery since olden times:

The villages of Bnūnīs and Tās of Sisajān, of Tūmān-i Nakhjavān; also the villages of Qara Kilīsā, Dastajird and Gulyāzī, Savārī of Urūt, of Qapānāt; the villages of Aqākindī, Dāshū and Māldāsh, Tātif, Dānzaṭāp, Khūdānān, Hālīzūr, Shnhīr, Khūt, Burdī and Kītvān⁷⁷⁴, Kīs and Dīkh, that is all.

It has been stipulated in those decrees that no human being has the right to encroach upon [these *vaqfs*], and the matter in question was recorded also in the royal *daftarkhānah* and the *vaqf* registers. But as we, the poor servants are weak and the *ra'īyats* subject to them - more helpless, Asad Big and Jahāngīr do not act in accordance with the contents of the *hukms* and *mişāls* referring to this, which we keep; they encroach upon the Dastajird Village and molest us, poor. The sons of Qāplān Big and Bābir Big Kangarlū make encroachment on the villages of Burdī and Kītvān. Sulṭān, Muḥammad, Naẓar and others have come from another place, settled in Qarā Kilīsā, become powerful and do not pay the regular *bahrah* them and cause unlawful hindrance. The request is to grant, with the highest, sacred blessed mercy, an august command addressed to the eminent *bīglarbīgs* of Āzarbāyjān and Chukhūr Sa'ad, the dignified *vazīr* of Āzarbāyjān to uncover the truth and get the *bahrichah* from those who had trespassed these villages and deliver it to the poor servants and forbid henceforth illegal settlement in these *maḥals*, and cause no oppression, and thus put an end to the tyranny and injustice, so that that they could be freely engaged in prayer for the continuance of eternal essence. [These] will be taken into account by Allah and His Prophet". [Due to] His [Majesty's] highest order.

[In the margin]

He is

The august command addressed to the eminent *bīglarbīg*, the Commander-in-Chief of the victorious army and the dignified *vazīr* of Āzarbāyjān, and the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad to uncover the truth in the presence of the members of the most luminous *shar'* and administer justice in accordance with the obeyed *hukms* and *mişāls* of *divān as-şadārat*, put an end to abuses and execute the contents of the obeyed order.

He is. Signature. Aslamas, the palace servant.

⁷⁷⁴ According to Gh. Alishan, the village of Kītvān (K'et'ivan) was located in the neighbourhood of Burdī (Bordi), as it was recorded with Bordi among the estates granted to the monastery of Tat'ev by Tarsayich Orbelian (Gh. Alishan, Sisakan, p. 232).

[On the back]

1) Right, [seal];

2) [seal]: Allah is the only God, He has the power and He has the distinct law ...;

3) [seal].

DOCUMENT 53

Shāh Sulaymān's decree issued in 1687 in accordance with the petition of Hovhannes Bishop and addressed to the governors of Adharbaijan and Chukhūr Sa'ad with an instruction to investigate the unlawful actions in detail and put an end to them

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 118, copy

Size: 19 x 79cm, script: shikaste, *divānī*

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: the eminent *bīglarbīg* and Commander-in-Chief of the glorious army of Āzarbāyjān, the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad must charge the dignified *muḥaṣṣil* Aşlān Big, the *ghulām* of *khāṣṣah-i sharifah*, with the execution of the distinct and fair contents of the obeyed decree⁷⁷⁵ confirmed by the scribe of the highest *divān* below. Let nobody act contrary to this. The *muḥaṣṣil* in question must act according to this order, get the sum of the *iltizām* after settling of affairs and hand it to the former *muḥaṣṣil*. Let them consider this their obligation.

Written in the month of Rabī' II in the year 1098⁷⁷⁶.

He is

The petition of the most humble supplicant Avānīs deacon of Tātif Monastery of Qapānāt, [allotted] as *tuyūl* of the eminent *nāẓir-i buyūtāt*

He brings to the notice of [His] Majesty: "So far the following unlawful actions and abuses have been done by the people mentioned below with respect to this poor servant in the past and continue at present in the following ways:

Earlier a petition concerning the *mulk* of Qara Kilīsā of Sisajān, of Tūmān-i Nakhjavān, a *vaqf* of [Tātif] Monastery that had been illegally settled by the community of Sunnis of Sisajān was presented to the highest *divān as-şadārat*. A document was delivered in the presence of the *vakils* of the former *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad, *ḥākim* of Burchalū, the *tuyūldār* of that *maḥal* and the members of the most luminous *shar'* after the investigation and a conclusion passed in

⁷⁷⁵ The decree issued in 1683 with the same contents to the address of Muḥammad Kāẓim Big is in view (MM, Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 108a).

⁷⁷⁶ February 14 - March 15, 1687.

conformity with the fine *miṣāl* issued in the past, ordering to stop their unlawful habitation in that *maḥal* and give that *maḥal* to the possession of this poor servant. It was ordered [to the Sunnis] to pay up the *bahrīchah* of 15 years. The request is to grant an order, in accordance with the fine *miṣāl*, addressed to the *vakils* of *bīglarbīg* and *vazīr* of Āzarbāyjān, the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad and the *tuyūldār* of that *maḥal* to receive the *bahrīchah* of those years in conformity with the contents of those *miṣāl* and the document from the community and cultivators, deliver it [to the petitioner] and punish the community of those Sunnis and thus put an end to their illegal settlement and encroachments.

The following villages were the *vaqfs* of Tātif Monastery from olden times according to the obeyed *hukms* and the *miṣāl* issued by the highest *dīvān as-ṣadārat*. But the following people illegally encroach upon those villages and their lands, misappropriate their *bahrīchah*, cultivate those lands without paying *bahrīchah* and refuse to obey the royal *hukms* and *miṣāls* of *dīvān as-ṣadārat*.

Bābir Big and the sons of Qāplān Big Kangarlū have intruded into Burdī and Kītvan villages and misappropriate their *bahrīchah*.

Jahāngīr Ilīsārū and Kaka Javānshīr's sons had intruded into the Dastajird Village of Sisajān in the same way.

Hasan Big ...'s sons make encroachments upon some benefits of Bnūnīs Village and misappropriate its *bahrīchah*.

Muḥammad Ṣāliḥ Valāmī and his relatives cultivate in the village of Gulyāzī and do not pay *bahrīchah* though they delivered a document concerning this.

Some tribes have set their *yaylāqs* in the *mulk* of this poor servant and do not pay *yurtānah* as they must do according to the rule. We have a royal *raqam* concerning this. The request is to order that whoever sets *yaylāq* in the *mulk* [of this poor] he must pay *yurtānah*.

Furthermore, Malik Sarafrāz⁷⁷⁷ supported this poor servant with a sum of 4 *tūmāns* in the main and its proceeds, for a deposit. When he was away it was taken from this poor servant for a wrong reason, and the latter [Malik Sarafrāz] procrastinates to pass it back. The request is to order him to return it in accordance with the document presented to him.

Also, a certain 'Abd al-Karīm of Sisajān wrested 5 *tabrīzī tūmāns* from Zak'aria Vartāpit, this humble servant's nephew dishonestly, causing much harm to him.

'Isā, the son of Aliksān has unlawfully taken the followings from the mentioned *maḥals*:

- From Tātif Monastery - Shnhir Village caused damage of 30 - 20 *tūmāns*; burnt the gate of the local monastery;

- From Vaqādnī Monastery - he has misappropriated the incomes of Vaqādnī Monastery its *mulks* entrusted to him and destructed it; there is a list kept by this poor servant.

Priest Ibrāhīm Ūznī has unlawfully taken the sum of 3 *tūmāns* in cash and one rug from the monks and dependents of this poor servant.

The humble servant has a claim of 3 *tabrīzī tūmāns* and 6000 *dīnārs* (confirmed by *shar*'s law) from Malik Kharman known as Kurd-i Qapānī, who died and his heirs procrastinate the payment of the debt.

Furthermore, I have a claim of 9 *tabrīzī tūmāns* from Qāzī Isma'īl of Urūt in Qapān, who delays to pay the sum.

The *bahrīchah* of several years was not received from Khūdānān *mazra'ah*, which is a *vaqf* of that monastery, where Kurdish community is occupied with cultivation. They have also violated the borders of their territory and occupied other lands of that *mazra'ah*.

The people living in the neighbourhood has violated the borders of their territories and unlawfully occupied the lands of the *vaqfs* mentioned above.

Ali'yās, the son of Sarukhān and others have taken unlawfully 6000 *dīnārs* from the sum of *bahrīchah* assigned to the folks of Sarkīs and Andriās;

Ali'yās, the son of Sarukhān and others act unlawfully: the latter, with Muḥammad Qāzī, has unlawfully taken 2 *Tūmāns*.

In the past this poor brought to the notice of the highest *dīvān* about those matters and gave an *iltizām* of 15 *tūmāns* to obtain a high order issued to the address of the dignified *muḥaṣṣil* Muḥammad Kāzīm Big *ghulām* of *khāṣṣah-i sharīfah* to administer justice and put an end to abuses. But the afore named *muḥaṣṣil* was partial and caused much harm to this poor servant and yet he did not settle these affairs. Its already three years we have been distressed. As some of the debtors are subject to Tabrīz, some to Iravān, the request is to grant, with the highest, royal, blessed mercy, an obeyed order to the address of the dignified Aṣlān Big, the *ghulām* of *khāṣṣah-i sharīfah*, who was there to settle *dīvānī* affairs to uncover the truth in the presence of the eminent *bīglarbīgīs* of Chukhur Sa'ad and Āzarbāyjān, the Commander-in-Chief of the glorious army, the *vazīr* and the *tuyūldār* of Āzarbāyjān, and put an end to all unjust dealings and abuses in full conformity with the obeyed *hukms* and *miṣāls* of the highest *dīvān as-ṣadārat* without the participation of Muḥammad Kāzīm, the former *muḥaṣṣil*, so that justice triumphed, and, what is due to God, were returned. [These] will be taken into account by Allah and His Prophet". [Due to] His [Majesty's] highest order.

⁷⁷⁷ Melik Safrāz was one of the outstanding maliks of Syunik' mentioned among the participants of the struggle of Davit' Beg (Ash. Hovhannisian, Drvagner, p. 312; Gh. Alishan, Sisakan, pp. 212, 215).

The scribe of the highest *dīvān* confirms the [following as a] true reality

He has the honour to inform that earlier the petitioner had applied to the highest *dīvān* and paid the *iltizām* of 15 *tūmāns* in order to get a universally prevalent order issued in the month Rabi' 1, 1094⁷⁷⁸, addressed to the *muḥaṣṣil* Muḥammad Kāẓim Big, the *ghulām* of *khāṣṣah-i sharifah*, the *nā'ib* of the eminent *dīvānbigī* so that the dignified *bīglarbīgs* of Āzarbāyjān and Chukhūr Sa'ad with *vazīr* of Āzarbāyjān disclosed the truth in the presence of the members of the most luminous *shar'* and administered justice. The dignified *muḥaṣṣil* Muḥammad Kāẓim Big, *ghulām* of *khāṣṣah-i sharifah*, the *nā'ib* of the dignified *dīvānbigī* had carried out an investigation in the presence of the members of the most luminous *shar'*. Nevertheless, in spite of the universally prevalent order issued in conformity with the *miṣāl* passed by the former *ṣadr* of *mamālik* about wresting them from the hands of the illegal owners. Whatever had been taken from these villages unlawfully and was still in their hands without any legal sanction, should be returned to the petitioners according to the holiest *shar'*, so that they could spend the benefits of these *maḥals* for the needs of the monastery in accordance with the stipulations of *vāqif*. If anybody had illegally settled in these *maḥals*, his habitation must be forbidden. Also, whatever had unlawfully remained as *bahrichah* by the *mubāshirs*, the landless villagers and the cultivators of those villages, must be returned based on the sanction given by *shar'* and its order in accordance with local rules, to avoid misappropriations. The named *muḥaṣṣil* must act according to this order and get the *iltizām* of 15 *tūmāns* assigned to him in any way after having settled the affairs. This must be their duty.

[In the margin]

The august command had been given to the former functionaries of the dignified *muḥaṣṣil* Aṣlān Big *ghulām* of *khāṣṣah-i sharifah* to record this order and the fair contents of the universally prevalent order confirmed by the *munshi* of the highest *dīvān*, in the presence of the members of the most luminous *shar'*, give no chance of disobedience to anybody, and, after settling those affairs, get the sum of the *iltizām* assigned to the former *muḥaṣṣil* and hand it to him. He is, Aslamaz, the palace servant.

[On the back]

- 1) The seal of *i'timād ad-dawlah*, the highest official of Iran;
- 2) the seal of the dignified *dīvānbigī*;
- 3) recorded in the *daftar*;
- 4) compared with the highest original stamped with the royal seal;
- 5) *savād* corresponds the original, written by Isma'īl ..., [seal].

⁷⁷⁸ See the decree in MM, Archive of Catholicosate, f. 2b, Doc. 108a.

DOCUMENT 54

Shāh Sulaymān's decree issued in 1687 in accordance with the petition of the inhabitants of the Gyulaberd Village, with an instruction addressed to the governor of Adharbaijan to prohibit the unlawful actions of the Khalifanlu tribe against the village

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 117, original

Size: 15 x 19cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulaymān's seal]⁷⁷⁹

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: the eminent *bīglarbīg* and the Commander-in-Chief of the glorious army of Āzarbāyjān must carry out an investigation on the matters described below in accordance with the law of the sacred *sharī'a* and justice in the presence of the members of the most luminous *shar'*, and put an end to oppressions, abuses and unlawful actions, so that no misappropriations occur. Let them consider this their obligation.

Written in the month of Jumadī I in the year 1098⁷⁸⁰.

The petition of the most humble servants, the *ra'iyats* of Gulabīrd⁷⁸¹ of Qapān

They bring to the notice of [His] Majesty that the groups of Khalifanlu people during their move across the above named *maḥal* stop in its fields and cause much harm to the poor inhabitants, whereas there was no order or old rule to stop there. The request is to grant an ordinary order with the highest blessed mercy, addressed to the *hākim* to disclose the truth with the eminent Commander-in-Chief of the glorious army of Āzarbāyjān and forbid them to stop in that *maḥal* and disturb them and leave the *ra'iyats* tranquil on their lands. [These] will be taken into account by Allah. [Due to] His [Majesty's] highest order.

[In the margin]

The august command has been addressed to the eminent *bīglarbīg*, the Commander-in-Chief of the victorious army of Āzarbāyjān and the members of the most luminous *shar'*, which must be executed. He is, Aslamaz, the palace servant.

⁷⁷⁹ See the royal seal on the Document 46.

⁷⁸⁰ March 15 – April 14, 1687.

⁷⁸¹ The settlement of Gulabīrd (Gyulaberd or Gilaberd) was located on the right bank of Hakari River in K'ashat'agh Region (S. Karapetian, *Hay mshakuyt'i hushardzannerē*, p. 184).

DOCUMENT 55

Shāh Sulaymān's decree issued in 1687 to prohibit the encroachments of the inhabitants of Ch'orman Village upon the area cultivated by the inhabitants of the K'olatak Village

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 119, copy

Size: 21 x 44cm, script: shikaste

The august command has been given: since *kadkhudā* Aqāsī and other *ra'iyats* of the Lower Kūlādak Village had the honour to inform that six *dāngs* of that *maḥal* had passed to the late Šafī Qulī Big, the former impelling *nāzīr* of *dīvānī buyūtāt* and the boundaries of the lands of the aforementioned village in his lifetime were defined in an authentic document written and sealed by the *arbāb*, the members and the *mutašaddīs* of *shar'* and local cultivators and confirmed by the eminent *mustawfī al-mamālik* during his *vazīrate* in Āzarbāyjān. So far, it has been in the possession of the local *ra'iyats* and cultivators. At this time the *ra'iyats* of the Chūrmān Village wrested some of those lands without any lawful reason or legal sanction. Most of the poor people of that village [of Kūlādak] became out of land and have scattered and left for the Shirvān *ulkā* and Gurjistān. They asked: "As the aforementioned village was *khālīṣah* and in the possession of *dīvān*, let a royal *parvānchah* be issued to the address of the eminent *bīglarbīg* of Qarābāgh, so that the *ra'iyats* of Chūrmān left [the area within] the old boundaries of the abovementioned village to their possession in order they could cultivate it year after year and pay *huqqūq-i dīvānī*".

The *sarkār* of *zābiṭ* confirmed that six *dāngs* of Lower Kūlādak Village, located in Qarābāgh, had passed by the late Šafī Qulī Big to the *dīvān*. Earlier, the *vujūhāt* of that *maḥal* was given to the possession of the late Haqnazar Big, the former *yasāvul-i šuḥbat*, with a sum of 9 *Tūmāns*. After his death the mentioned *maḥal* had passed to the abovementioned *nāzīr* with other *mulks*. From the beginning of the Year of the Horse, 1093⁷⁸² it was allotted to the possession of the former *vazīr* of Āzarbāyjān. The petitioner showed a document dated the month of Muḥarram in the year 1066⁷⁸³ sealed by a group [of people] with the following short contents: "The *ra'iyats* of Lower Kūlādak had applied that the *ra'iyats* of Chūrmān have illegally taken the following area to their possession. A group of *arbābs* and other inhabitants (Shāhnaẓar *kadkhudā* ...,

Kulāb *kadkhudā* Yāyjilū⁷⁸⁴, *kadkhudā* Shahāmīr Mīrzā from Shāhmanšūr⁷⁸⁵, Mīrzājān *kadkhudā* of Kūlādak, *kadkhudā* Iskandar Qarādāghlū, Isma'īl *kadkhudā* of Dūshanlū⁷⁸⁶) present there were inquired about the reality of the matters, and they confirmed that the disputable area started from Arab Qulī stretched to the Damal Hoch River, from there - to Bāllūqāyah⁷⁸⁷... and reached as far as to the Qaranudah River.

Therefore, it is necessary that *ra'iyats* of Chūrmān should not hinder their possession unlawfully. The former dignified *vazīr* also confirmed and sealed that the aforementioned document was written after the boundaries of the Kūlādak Village were defined, and had been confirmed by the seal of the late Ḥājī Muḥammad, the *mutašaddī* of *shar'* of those times and a group of other officials of *khāṣṣah-i sharīfah* and *bīglarbīg* of Qarābāgh. Let the *zābiṭ* of *dīvānī khālīṣah* villages passed to it by the former *nāzīr*, render the *khālīṣah* the necessary assistance and allow henceforth no illegal possession in the *mulks* and *dīvānī khālīṣah* lands. Consequently, we ordered the dignified *bīglarbīg* of the Qarābāgh *ulkā* and *vazīr* of Āzarbāyjān to render them effective assistance and prevent any encroachment of the *ra'iyats* of Chūrmān upon the *khālīṣah*, *dīvānī* land and water properties of the Kūlādak Village. If such misappropriations of the water and land properties of *dīvān* occurred in those *maḥals*, they must be taken and handed to the possession of the *ra'iyats* of that *maḥal*, so that they were able to cultivate the lands year after year and pay *huqqūq-i dīvānī*. This is their obligation.

Written in the sacred month of Zī Qa'adah in the year 1098⁷⁸⁸.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and pompous high ranked supporter of the kingdom, the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy.

The *savād* of the sacred order corresponds to the highest royal original, which is in the hands of a certain Christian Tūmas.

⁷⁸⁴ According to Gh. Alishan, Yayji was called Hndzakhot Village in Khach'en Region of Karabagh (Gh. Alishan, Arts'akh, Yerevan, 1993, p. 74).

⁷⁸⁵ Shāhmanšūr Village is mentioned to the south from the mountain range stretching to Artsat'asar (M. Barkhudariants', Arts'akh, p. 183).

⁷⁸⁶ According to Gh. Alishan, Doshanlu or Arajadzor Village was located to the North-West from Akhmak in the Khach'en Region of Karabagh (Gh. Alishan, Arts'akh, p. 74).

⁷⁸⁷ On the northern bank of Khachenaget River (Karta Kavkazskogo kraya (The Map of Caucasian Region), 1868).

⁷⁸⁸ December 8 – October 8, 1687.

⁷⁸² 1682.

⁷⁸³ October 31 – November 30, 1655.

DOCUMENT 56

Shāh Sulaymān's decree issued in 1687/1688 confirming the rights of Eghiazar as Catholicos of Etchmiadzin

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 185, original
Size 27.3 x 73, script: nasta'liq, shikaste

Allah has the power
My great grandfather, may his dust be fragrant
My father Shāh, may Allah illuminate his soul
[Shāh Sulaymān's seal]⁷⁸⁹

The august command has been given: since the *raqam* of His Majesty, the fortunate monarch, dwelling in paradise, dated 24th of the month Jumadī II in the year 1069⁷⁹⁰, confirmed the catholicosate of Ūch Kilīsā of Īravān in the name of Ya'qūb, the assigned deputy of the former Catholicos. It was based on the august *raqam*, dated the month Šafar in the year 1055, and issued in conformity with the *raqam* of the monarch dwelling in Paradise, which bestowed the catholicosate of the Armenian inhabitants and monks of Ūch Kilīsā and Chukhūr Sa'ad and other [regions] to Fīliqūs. Ya'qūb Catholicos came to the highest court and had the honour to inform that Catholicos Fīliqūs had died and asked to confirm that post in his name, as it was done in respect of Catholicos Fīliqūs.

Likewise, Yaghiāzār, the best among Christians, reported that Ya'qūb Catholicos had died, and asked for that position. Therefore, with royal endless mercy for the aforementioned [Catholicos], from the beginning of the fourth month in the Year of the Rabbit we granted the catholicosate of Ūch Kilīsā and Armenians of Chukhūr Sa'ad and other [regions] to him in the same way as it had been done in respect to the former Catholicos. Let the Armenian people of Chukhūr Sa'ad, the deacons and other clergymen know him as their catholicos, obey his words and will, decent to Christians, respect him and take care of him. Let the dignified local *biḡlarbīg* allow nobody to interfere and take part in the affairs of catholicosate referred to him and consider this their obligation.

Written in the month Šafar, having glorious end, in the year 1099⁷⁹¹.

[On the back]

According to the highest order.

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and pompous high ranked supporter of the kingdom, the wise *i'timād ad-dawlah*

⁷⁸⁹ See the royal seal on the Document 25.

⁷⁹⁰ See MM, Archive of Catholicosate, f. 2b, doc. 64.

⁷⁹¹ December 7, 1687 – Januar 5, 1688.

of the great monarchy, in conformity with the note, written by the *majlisnivīs*, the *sarkār* of *khāṣṣah* 'i *sharifah*.

1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law...;

2) [seal]: Šāhib az-Zamān 1095;

3) right, [seal]: For those who trust in Allah, its enough, Imām Qulī, 1098.

DOCUMENT 57

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1692 to confirm the rights of Nahapet Edesats'i as Catholicos of Etchmiadzin⁷⁹²

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 193, original
Size: 28 x 62.5cm, script: nasta'liq, shikaste

Allah has the power
My father Shāh, may Allah illuminate his soul
[Shāh Sulaymān's seal]⁷⁹³

The august command has been given: since earlier, a royal decree was issued concerning the catholicosate of Ūch Kilīsā dated the month Šafar in the year 1099⁷⁹⁴ with the following contents: "Since the *raqam* of His Majesty, the fortunate monarch, dwelling in paradise, dated 24th of the month Jumadī II in the year 1069⁷⁹⁵ confirmed the catholicosate of Ūch Kilīsā of Īravān in the name of Ya'qūb, the assigned deputy of the former Catholicos, and was issued in conformity with the august *raqam* dated the month Šafar in the year 1055, based on the *raqam* of the monarch dwelling in Paradise, which bestowed the catholicosate of the Armenian inhabitants and monks of Ūch Kilīsā and Chukhūr Sa'ad and other [regions] to Pīlībūs. Ya'qūb Catholicos came to the highest court and had the honour to inform that Catholicos Pīlībūs had died and asked to confirm that post in his name, as it was done in respect of Catholicos Pīlībūs.

Likewise, Yaghiāzār, the best among Christians, reported that Ya'qūb Catholicos had died, and asked for that position. Therefore, with the royal endless mercy for the aforementioned [Catholicos], we granted the catholicosate of Ūch Kilīsā and Armenians of Chukhūr Sa'ad to him from the beginning of the fourth month in the Year of the Rabbit. Let the Armenian people of Chukhūr Sa'ad, the deacons and other clergymen know him as their Catholicos, obey his

⁷⁹² This decree was confirmed by the decree of Shāh Sulṭān Ḥusayn in 1694 (MM, Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 195).

⁷⁹³ See the royal seal on Document 25.

⁷⁹⁴ See above, Document 55.

⁷⁹⁵ See MM, Archive of Catholicosate, f. 2b, doc. 64.

words and will, decent to Christians, respect him and take care of him. Let the dignified local *bīglarbīg* allow nobody interfere and take part in the affairs of catholicosate referred to him and consider this their obligation".

Likewise, the best among Christians, Nahābīd⁷⁹⁶ Catholicos had the honour to inform that the Catholicos mentioned above died. [He] showed a certificate sealed by a group [of people] and asked for a decree [confirming] the mentioned catholicosate in his name. Therefore, from the beginning of the eighth month of the Year of the Monkey we bestowed the catholicosate to him, to fulfill the religious precepts and the duties of that post in accordance with [the laws of] Christian people. Let the Armenian people, their deacons and other clergymen know him as their Catholicos, obey his words and will, decent to a Christian nation, as well as respect him and take care of him. Let the deputy of local *bīglarbīg* allow no tyranny or abuse be performed by any *dārūghah* as regards to him and his subjects, living in that *maḥal*. Nobody has the right to interfere in the affairs of catholicosate referred to the abovementioned Catholicos, demand any new *parvānchah* every year. Let them consider this their obligation.

Written in the month of Muḥarram in the year 1104⁷⁹⁷.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and pompous high ranked supporter of the kingdom, the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy in conformity with the note. The end.

[Seal]: Allah is the only God, He has the power and He has the distinct law, Tahir.

DOCUMENT 58

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1696 confirming the rights of Petros as the leader of the clergymen of the Magharda Monastery (of St. Stepannos Nakhavka) of Darashamb

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 200, copy

Size: 22 x 106cm, script: nasta'liq, shikaste

Allah has the power

O Muḥammad, o 'Alī

Shāh Isma'īl, may Allah have mercy on him,
My great grandfather, may his grave be fragrant
My father Shāh, may Allah illuminate his soul.

The seal of His Majesty the highest and the holiest monarch having the heaven in his retinue

The august command came into force: since recently Bidrūs⁷⁹⁸ informed that the post of the ecclesiastical leadership of Maqārda Monastery located in Darashāmluq of Tūmān-i Nakhijavān has been granted to him by an order. But that *parvānchah* had been lapsed from the registers and lost so he asked for a renewed order. It was confirmed from the *sarkārs* of *avārijah*, *tawjīh* and *sarkhaṭ* of Āzarbāyjān that a *parvānchah* was issued in the month of Rabī' I in the year 1107⁷⁹⁹ on the holy orders of that monastery with the following short contents:

"Since at this time the priest Bidrūs of Maqarad Monastery of Darashāmluq of Tūmān-i Nakhijavān had the honour to inform that the ecclesiastical leadership of that monastery was entrusted to him after the death of Priest Mīkāyīl and he had performed the duties of that post; he showed a *bayāzi parvānchah* issued in the month Jumādī I in the year 1079⁸⁰⁰ with the contents as follows: "As at this time Priest Mīkāyīl of Maqarda Monastery of Darashāmluq located in Tūmān-i Nakhijavān reported that in the past the ecclesiastical leadership of that monastery had succeeded in accordance with the following *parvānes* issued in the times of the monarchs dwelling in paradise.

The *parvānchah* of the times of the Shāh dwelling in paradise dated the month Rabī' II, 970, of the Year of the Dog as the ecclesiastical leadership of the inhabitants and monks of Maqarda Monastery of Darashāmluq was bestowed to Priest Avānis, so after his death it passed to the priest Bidrūs. Therefore, the clergymen and the Armenians of Khūy *ulkā'* and nearby villages and remote villages: the Quruq, Shirdār⁸⁰¹ and Maḥlazan villages of Darashāmluq, villages of Julāh and Yazdābād⁸⁰² of Tūmān-i Nakhichevān⁸⁰³ must recognize him as their

⁷⁹⁸ The name of Petros Vartapet as the head of the Monastery of St. Stepannos Nakhavka has been recorded in other historical sources in 1676, 1684 and 1695 and according to the decree of the Catholicos of Etchmiadzin he died before 1697 (H. Voskian, Van-Vaspurakan vank'erē (The Monasteries of Van-Vaspurakan, pp. 552, 555, 629, 636)).

⁷⁹⁹ October 10 – November 9, 1695.

⁸⁰⁰ November 6 – December 5, 1668.

⁸⁰¹ Most likely this is a perversion of the name of Shirint'al, mentioned among the settlements subject to Magharda Monastery (see H. Voskian, Vaspurakan – Vani vank'erē (The Monasteries of Van Vaspurakan), Wien, 1942, p. 615 (in Armenian)).

⁸⁰² The Persian name of Astapat, an Armenian settlement in Nakhichevan.

⁸⁰³ Since 10th Century the following regions and settlements were included in the eparchy of Magharda Monastery: the town of Nakhichevan, the region of Khoy, Nuan, Qaradaran, Shirint'al, Jugha, Astapat, Shamb, Jaxats'tegh, Arark'. At the beginning of 18th century Shamb, Arark', Jaxats'tegh, Jugha, Azatak, Ozpin, Tikin, Maḥlazan, Ghorugh and Krerets' were mentioned among the regions and settlements of the eparchy of Magharda Monastery (H. Voskian, Vaspurakan – Vani vank'erē, pp. 579, 639).

⁷⁹⁶ Nahabet Edesatc'i was anointed as catholicos of all Armenians on August 10, 1691 and died on June 13, 1705 (M. Ormanian, Azgapatum, vol. 3, pp. 3085, 3164).

⁷⁹⁷ September 12 – October 12, 1692.

ecclesiastical head, have no claims upon his incomes, deliver the *rusūm* in the same way as it used to be and make no one his associate in that position. Let them not demand a new order every year. The clergymen of Khūy and Mākū must consider the order fixed and mandatory.

The *parvānchah* referring to the times of the Shāh, dwelling in paradise, issued in the month of Zi Ḥajjah in the year 1104⁸⁰⁴: "As at this time priest Bidrūs reported that he and his companions - other priests - have been living in Darashām since olden times. An order was issued by the late great conqueror Shāh, that the local *maliks* and *kalāntars* had to treat with that priest in the same way as they had done before this in olden times regarding the payment of *mālujahāt*, *jizyah* and the other taxes paid by the local clergymen. Therefore, again they asked for a royal confirmation. Accordingly, we ordered the *maliks* and *kadkhudās* of Darashām of Tūmān-i Nakhijavān concerning the *mālujahāt* and *tafāvut-i jizyah* that the clergymen must be treated like in olden times. Besides, the Christian *Khājah* Naẓar confirmed that the ecclesiastical leadership of the local Armenians and their clergymen was entrusted to Priest Bidrūs; thus, the monks and the Armenians had to recognize him as their head. Let the local *hākims* render him assistance in this respect and ask no new order every year. This much.

We have kept the decree of Shāh Sulṭān Ḥusayn addressed to Bidrūs and others. Now, in accordance with the Christian faith and traditions, [the ecclesiastical leadership] has been entrusted to him. Therefore, [he] asked for an obeyed order. Thus we ordered the Armenian population and clergymen of Darashāmluq and others to recognize him as their ecclesiastical head as they had done in respect of Mīkāyīl. Nobody must put claims to his position. He must be treated according to the contents of these *parvānahs* and nobody could be his associate at that post.

These were shown and also it was confirmed by the *sarkārs* of *avārijah*, *tawjīh* and *sarkhat* of Āzarbāyjān that earlier the priest Ovanes, the ecclesiastical head of Tātif Monastery of Qapānāt, reported that the ecclesiastical leadership of that monastery and the following *maḥals* (the major part of the regions of Qapānāt, [including] Miqrī, Urūt and other regions, Tūmān-i Nakhijavān [including] Azād-Jirān, Gūkehah and ..., Gushtasf and Alpāvut, Bargushāt and Chūldūr, Arasbār, Ārān and ..., this much) was referred to him and asked for [the royal] signature in this respect. It was confirmed from the register that an order of His Majesty the fortunate monarch was issued in the year 908⁸⁰⁵ with the following short contents: "The *amīrs*, *hākims*, *mutasaddīs* of Qapān, Gūkehah

Dangīz, Arān and Arasbār, also the *mutasaddīs* of the Urūt *ulkā* must know that at this time priest Sīmāyūn informed that the ecclesiastical leadership of the Gūkehah *Vilāyat* was handed to him long ago; therefore, he must be recognized as the head of the clergymen and *vartāpūt* of that *vilāyat*. They must obey him and pay him the *rusūm* allotted to Tātif Monastery in the past. The [decree] of His Majesty the monarch, dwelling in paradise, confirming the contents mentioned above was issued.

The *parvānchah* of His Majesty the monarch, dwelling in paradise dated the month of Zī Qa'adah in the year 1093⁸⁰⁶, was issued to confirm the above-mentioned *parvānes* and to order to treat him in accordance with those *hukms*.

Therefore, we ordered that if Mīkāyīl died, that post should be partially transferred to the above named [Bedros], so as he could perform the duties due to that post. Let the people mentioned above treat him according to the contents of the *parvānes* and make nobody his associate in that position. Therefore, we ordered that he must be treated in accordance with the contents of the abovementioned *parvānchah* and the former one must be attached to the present *parvānchah*. This is a strict order and their obligation.

Written in the sacred month of Muḥarram in the year 1108⁸⁰⁷.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and pompous high ranked supporter of the kingdom, the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy. The end.

- 1) The august seal;
- 2) I trust in Allah..., the seal of His Excellency the highest official of Iran;
- 3) the stamp of the august seal;
- 4) right, recorded in the diary register;
- 5) observed, sealed;
- 6) observed by the *daftardār* of 'urf;
- 7) right, seal;
- 8) viewed, seal;
- 9) written, seal;
- 10) recorded in the *daftar* of *sarkhat*, seal;
- 11) He is everlasting. Corresponds to the highest, sacred royal original, 'Abd al-Madīn Isma'īl al-Ḥalālī..., [seal];
- 12) He is. *Savād* corresponds to the original written by His highest and holiest royal Majesty, [seal]: 'Abd ar-Razzāq;
- 13) He is. Corresponds to the highest and holiest royal original,

⁸⁰⁶ November 1 – December 1, 1682.

⁸⁰⁷ July 31 – August 30, 1696.

⁸⁰⁴ August 3 – September 2, 1693.

⁸⁰⁵ This document is published (see H. D. Papazian, Hrovartakner, vol. 1, doc. 8, pp. 53 - 54).

- 14) He is everlasting. Compared with the highest and holiest royal ... original;
 15) corresponds to the highest, royal original.

DOCUMENT 59

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1697 in accordance with the petition of Zak'aria Bishop and other clergymen of Tat'ev Monastery and addressed to the governors of Karabagh, Kakhet and Adharbaijan with an instruction to investigate the illegal actions against the petitioners and administer justice

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 127, original

Size: 17.5 x 73cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]: Allah is the Most High, Ḥusayn, Sulṭān of the world, the heir of the kingdom of Sulaymān, 1105, the copying seal of the highest *dīvān*

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: the eminent *bīglarbīg* of Qarābāgh, the *ḥākim* of Kākhīt, the honourable *nā'ib* of the *bīglarbīg* of Āzarbāyjān each of them in the *vilāyat* attached to his governorship, must uncover the truth in the presence of the members of the most luminous *shar'* and apply whatever suited to the illustrious *sharī'a*'s law and justice, put an end to all kinds of oppressions, abuses, and unlawful acts and administer justice. This must be their obligation.

Written in the month of Jumadī II in the year 1109⁸⁰⁸.

Āqā Mukhlāṣī: the eminent esteemed official of the monarch.

The petition of the most humble servants: Zakariyā *Khalīfah* and priest Mīkāyīl, priest Avānīs's nephews and the monks and *ra'iyats* of Tātīf Monastery

They bring to the notice of His Majesty the following: "The group of people mentioned below had claims from priest Avānīs, the uncle of these humble servants, confirmed in a document. They received the whole claimed sum, but kept the document by them, and did not give it back insisting on the following, "All that we have received were only the proceeds of the main sum, and you must pay the main sum".

Afterwards, these humble servants' uncle went to the royal camp and obtained a *fatvā*, a royal blessed *raqam* and a *khiṭāb* of *dīvān as-ṣadārat*, which are by these humble servants. These documents were addressed to the *bīglarbīg*

of Āzarbāyjān to carry out an investigation and uncover the truth in the presence of the members of the most luminous *shar'*, so that whatever sum the claimants had received, must be considered as the main sum of the document and avoid injustice and abuse. After his arrival to this *maḥal*, these poor servants' uncle died with God's mercy, and the local eminent *bīglarbīg* was dismissed. As these *maḥals* had no *ḥākim* and governor, the group of the claimants waited from these humble servants one or two documents and a sum of 30 *tūmāns* in cash and in goods, the list of which is available. Here are the names of the claimants who do not obey the royal *raqam* and *khiṭābs*: Ḥājī Murād *Khān* Şabah, Būdāq, his brother, too, Ḥājī Mīrzā Şabah, Narsis (?), too, Bahādur and Aḥmad, the sons of 'Alī Akbar, Bayram Turk, Christian Sarkīs, Malik Haqnazar, the son of Gaspar⁸⁰⁹, Priest Mūsis and his sons, brothers - Gūrgin, Aharun and Asādūr, Christian Dūkūz *Khān*, 'Asad *Khājah* Abū Ishāqlū, Christian Tūrus.

Thus, there was injustice with respect to these poor servants done by the above named claimants. Some of them live in Qarābāgh *maḥal*, others – in the *nāḥiyyahs* of Āzarbāyjān. The request is to grant with the highest and the holiest royal blessed mercy a universally prevalent order in conformity with the royal *raqam* mentioned above and the *khiṭāb* passed by His Excellency the *ṣadr*, addressed to the dignified *bīglarbīgs* of Qarābāgh and the *dār us-sulṭānah* Tabrīz to investigate the problem in all aspects, and administer justice and allow no violence and abuses against these servants. [These] will be taken into account by Allah". [Due to] His [Majesty's] highest order.

[In the margin]

He is

The royal order addressed to the dignified *bīglarbīg* of Qarābāgh, *ḥākim* of Kākhīt and the honourable *nā'ib* of the *bīglarbīg* of Āzarbāyjān to uncover the truth in the presence of the members of the most luminous *shar'* and administer justice, which must be executed. Şafī Qulī, the palace servant.

[On the back]

- 1) [Seal];
- 2) [seal]: Allah is the only God, He has the power and the distinct law...;
- 3) [seal];
- 4) [seal]: ...Şafī Qulī.

⁸⁰⁹ Most likely Melik Hakhnazar, the grandson of Melik Haykaz and the son of Mahtasi Gaspar, the maliks of Kashatagh is in view. Evidences on these maliks have survived also in other historical sources (Ash. Hovhannisian, Drvagner, p. 313).

DOCUMENT 60

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1698 in accordance with the petition of Mik'ael clergyman of Tat'ev Monastery and addressed to the governors of Karabagh, Kakhet and Adharbaijan with an instruction to investigate the problems raised by the petitioner on illegal actions in his respect and administer justice

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 130, original

Size: 22 x 58cm, script: nasta'liq, divānī

[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]⁸¹⁰

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: the eminent *bīglarbīgs* of Chukhūr Sa'ad and Qarābāgh, the *ḥākim* of Kākhūt and the honourable *nā'ib* of the *bīglarbīg* of Āzarbāyjān each in the *vilāyats* under their governorship with must uncover the truth in the presence of the members of the most luminous *shar'* and put in use whatever corresponded to the illustrious *sharī'a's* law and order, so that oppressions and abuses were exterminated and justice were administered by *shar''s* confirmation. This must be their obligation.

Written in the month of Rabī' II in the year 1110⁸¹¹.

The petition of the most humble servants, priest Mīkāyīl, the nephew and *vakil* of deacon Zakariyā, the *mutavallī* of Tātīf Monastery of Qapānāt allotted to the *tuyūl* Āqā Mukhlaṣī

He brings to the notice of His Majesty the following "A certain Dāvud... has settled in ... and occupied the *mulk* of that village by force, and he has built a house for him and captured some horses, mules, buffalos and other domestic animals from the monastery. Ūhān clergyman, the uncle [of this servant], has given a sum of about 100 *tūmāns*, gathered from the *rusūm*, *nagr* and *niyaz* [taxes] for the monastery to the mentioned Dāvud. When this poor servant demanded his debt, the latter came and deceived him with thousand tricks, saying, "I will return your debt". He took this servant to himself and after causing harm with expenditure, took from him a draft of 20 *tūmāns* to cover his expenses and said: "I will return my debt in gold". But he did not return even a *dīnār*.

Finally, [the petitioner] addressed to the dignified Muḥammad Zāhir Big for help to settle the matter. When this poor servant asked for the draft Muḥammad Zāhir Big, [Dāvud] beat him severely, took the document of the uncle from this poor servant and returned to his *ulkā*, thus making the poor servant distressed.

In addition, the monasteries of Prophet Dānūq⁸¹², Qara Kilīsā, Angalīn and the Khūt monastery, settled by Kulānīs⁸¹³ are reluctant in paying the *rusūmāt* assigned to them.

Also, priest Arākīl has willfully come to Tātīf Monastery and settled there with an aim to become a priest of that monastery and has taken a sum of 150 *tabrizi tūmāns* in cash and goods from the *rusūmāt* and other incomes of that monastery and run away.

Besides, Khājah Andriās and Harūtūn of Chālabird have dishonestly taken 30 *tūmāns* from the paternal uncle of this poor servant. The request is to grant, with the highest and holiest royal blessed mercy, a fair order addressed to the eminent *bīglarbīgs* of Īravān and Qarābāgh to uncover the truth and administer justice. [These] will be taken into account by Allah and His Prophet". The rest [due to] Your [Majesty's] supreme order.

[In the margin]

An august order addressed to the eminent *bīglarbīgs* of Chukhūr Sa'ad and Qarābāgh, the dignified *nā'ib* of the *bīglarbīg* of Āzarbāyjān to disclose the truth in the presence of the members of the most luminous *shar'* and administer justice in the *maḥals* under their governorship

He is.

Ṣafī Qulī, the palace servant.

[On the back]

Note, where does the petitioner live: in which *maḥal*.

He reports that those *maḥals* are the administrative parts of Īravān, Qarābāgh and Āzarbāyjān.

- 1) The stamp of the highest seal, [seal]: ...Ṣafī Qulī, the servant of God;
- 2) written by His Majesty, [seal].

⁸¹² In some Persian sources St. Step'annos Nakhavka (Maqardavank) monastery of Darashamb is called the monastery of Prophet Daniel (MM, Archive of Catholicosate, folder 1c, Doc. 792; folder 242, Doc. 113).

⁸¹³ The Kurdish Shiah Moslem Kolani tribe is recorded as a nomadic tribe living in Erevan Khanate in 18th-19th centuries. (S. Erevants'i, Jambr, p. 106, Shopen, Istoricheskii pamiatnik, pp. 318, 528).

⁸¹⁰ See the royal seal on the Document 59.

⁸¹¹ October 7 – November 5, 1698.

DOCUMENT 61

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1699/1700 to confirm the rights of Eremia as Catholicos of Aghvank⁸¹⁴

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 133a, copy

Size: 33 x 88.5cm, script: nasta'liq

Shāh Ṭahmāsp, may Allah illuminate his grave
Shāh 'Abbās, may Allah elevate his place in paradise
My father Shāh, may God illuminate his spirit

The august decree came into force: since at this time the best among the dignitaries, Irimiā' Catholicos⁸¹⁴ of the Armenians of Ganjah, Qarābāgh and Shīrvān informed that the catholicosate of the Armenians of these *maḥals* was entrusted to him by the obeyed *ḥukm* of the august monarch dwelling in paradise, in the same way as it had been as regards his ancestors. He did not have its confirmation signed by Our Majesty. Also, he presented a document, confirmed by the seal of the dignified *bīglarbīg* of Qarābāgh and the *shaykh ul-Islām* of Qarābāgh about his aptitude to that post, which stated of common consent of the *ra'iyats* to his good conduct. [He] asked for [its confirmation with] royal signature. *Avārijah* and *tawjīh sarkārs* of Āzarbāyjān confirmed that a *parvānchah* on the matter in question had been issued in the month of Šafar in the year 1086⁸¹⁵, its content goes like this: 'As the above named priest of Khāchīn had the honour to inform that the catholicosate and ecclesiastical leadership of the Armenians of Qarābāgh had passed from generation to generation to his paternal uncle Grigūr, but because he was young and because other heirs (his father and uncle) were young, too, the post was entrusted to his disciple Bīdrūs. This Bīdrūs Catholicos died; however, during his lifetime he assigned Irimiā' as the executor of his will and gave a document to attend to the post of [ecclesiastical] leadership and catholicosate. [Irimiā'] presented a document written and sealed by the *arbāb* and other people of that *ulkā*, who gave their consent to the latter's catholicosate. [Irimiā'] asked for a royal order issued in his name [concerning that matter]. The *sarkār* of *tawjīh* confirmed that, previously, the catholicosate of the Armenians of Ganjah, Qarābāgh and Shīrvān was bestowed to Grīgūr Catholicos.

A royal *raqam* dated month Šafar in the year 1074⁸¹⁶ was issued to the address of the Christian Bīdrūs Catholicos of Ganzasar with the following contents: 'from the beginning of the 8th month of the Year of the Rabbit we

bestowed the post of the Catholicos of the Armenians of Ganjah, Qarābāgh and Shīrvān to Christian Catholicos Bīdrūs. Let the Armenians of the abovementioned *ulkā* know him as their Catholicos and head, concede the duties of the post exceptionally to him.' [It] was confirmed by the august signature.

The *avārijah sarkār* of Āzarbāyjān reported that by the order of the august Shāh dwelling in paradise issued in 977, the catholicosate and the ecclesiastical leadership of all *maḥals* of Aghvānk, Khāchīn and Ganjah was granted to Grīgūr Catholicos⁸¹⁷. Also, another *parvānchah* of His Majesty the conquering Shāh issued in 1014 bestowed the abovementioned leadership to Ūhānis Catholicos⁸¹⁸, the nephew of Grīgūr Catholicos.

Afterwards, the cited *raqams* mentioned by the *sarkār* of *tawjīh* were issued in the name of Catholicos Bīdrūs. Therefore, from the beginning of the Year of the Rabbit we bestowed the catholicosate of the Armenians of Ganjah, Qarābāgh and Shīrvān to the above named Irimiā' Catholicos. So, let those Armenians recognize him as their Catholicos and religious leader, concede the duties and the commissions of that position exceptionally to him, obey his will and words. Therefore, we ordered to consider the *parvānchah* of the times of His Majesty the monarch dwelling in the holy paradise, confirmed by Our fortunate royal signature. Let them consider this a strict order and their obligation, and demand no new order every year.

Written in the revered month of Rajab in the year 1111⁸¹⁹.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and pompous high ranked supporter of the kingdom, the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy descended from the old noble family of Šūfis. The end.

- 1) The stamp of the august seal;
- 2) the stamp of the highest seal, seal;
- 3) observed.

⁸¹⁷ This decree was published (H. D. Papazian, Hrovartakner, vol. 1, doc. 18, pp. 65-66).

⁸¹⁸ This decree is published (H. D. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, doc. 5, p. 84).

⁸¹⁹ December 23, 1699 – January 22, 1700.

⁸¹⁴ Catholicos Eremia of Aghvank (1676-1701).

⁸¹⁵ See above Document 43.

⁸¹⁶ See above, Document 14.

DOCUMENT 62

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1700 that confirm the rights of the catholicoses of Etchmiadzin to prepare the chrism and distribute it to the Armenian monasteries in return for the taxes

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 205, original

Size: 24 x 65cm, script: nasta'liq, shikaste

Allah has the power

Shāh 'Abbās, may Allah elevate his place in paradise

My father Shāh, may Allah illuminate his soul

[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]: Ḥusayn, Sulṭān of the world. The heir of the kingdom of Sulaymān, 1105, May Allah bless Muḥammad Muṣṭafā, 'Alī Murtaẓā, Fāṭimah az-Zahrā, Ḥasan, Ḥusayn, 'Alī, Muḥammad, Ja'far, Musa, 'Alī, Muḥammad, 'Alī, Ḥasan Ṣāhib az-Zamān

The august command has been given: since, beforahand, a royal *parvānchah* was issued in the month Rajab in the year 1111 with the following contents:

"Since the *parvānchah* of the monarch dwelling in paradise was issued by the month Rabī' II in the year 1105⁸²⁰ with the contents as follows: "As recently, Catholicos Nahābīd of Ūch Kilīsā had the honour to inform that he had [the right] to appoint the Armenian priests and other officials in the territory of the protected regions, the boundary regions and the *bulūks* of Iṣfahān and he sends also the chrism to the Armenian churches and receives *zakāt* and other *rusūmāt* to spend it for his subsistence. A bayāẓī *raqam* of His Majesty the conquering monarch dwelling in paradise was issued by the month Ṣafar, 1019⁸²¹, stating, that Amīr Gūnah Khān, the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad was to know that the Christian Catholicos Dāvid was coming to Ūch Kilīsā to boil the chrism and he had to render him the necessary help, if he [the Catholicos] wished to send the chrism to *dār us-sulṭānah* Tabrīz with Kīrukus. Let him [Amīr Gūnah Khān] allow nobody to hinder Catholicos when he would be preparing the chrism in accordance with the Armenian rules and sending it to *dār us-sulṭānah* Iṣfahān".

He showed [the document] and asked for a royal order in this respect. *Avārijah sarkār* confirmed that a royal *parvānchah* was issued concerning the Catholicosate of Ūch Kilīsā in the month of Muḥarram in the year 1104⁸²² with the following short contents: "Armenians, their priests, monks and other [clergymen] must recognize the mentioned Khājah Nahābīd as their Catholicos,

obey his will and words, based on Christian laws, respect him and take care of him. The nā'ib of the local *bīglarbīg* was to allow no oppression and abuse from the part of *dārūghahs* in respect of his local subjects. Let nobody interfere in the affairs of catholicosate entrusted exceptionally to him."

Let the Armenians and their priesthood act in accordance with the contents of that *parvānchah* and the Armenian laws. The *ḥākims* of all *maḥals* must render him proper assistance."

Recently, the mentioned Catholicos Nahābīd showed the *savād* of that *parvānchah* and asked to sign it. Therefore, we ordered to act according to the contents of that *parvānchah* in every respect without any deviation from it.

At this time Khājah Azariyā, the *vakil* of the mentioned Catholicos, had the honour to inform that the aforementioned *parvānchah* was lost and asked for a written *parvānchah*. Therefore, we ordered to put this *parvānchah* in use, allow no deviation from its contents; and if the former *parvānchah* is found, it must be attached to this one. Let them know this as a strict order and demand no new order every year. This shall be their obligation.

Written in the month of Sha'bān in the year 1111⁸²³.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and pompous high ranked supporter of the kingdom, the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy descended from the old noble family of Ṣūfīs. The end. [Seal]: The heart of true believers...

DOCUMENT 63

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1700 to the address of the governors of Shirvan, Kakhet and Karabagh with an instruction to render necessary assistance in collecting church taxes in the regions subject to them

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 133b, copy

Size: 22 x 35.5cm, script: nasta'liq

[The copy of Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]: O 'Alī, Ḥusayn, Sulṭān of the world, the heir of the kingdom of Sulaymān

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: the dignified *bīglarbīg* of Qarābāgh, the *ḥākim* of Kākhīt and the *bīglarbīg* of Shīrvān must uncover the truth, and if an august *parvānchah* was issued on the

⁸²⁰ November 30 – December 29, 1693.

⁸²¹ April 25 – May 24, 1610.

⁸²² September 12 – October 12, 1692.

⁸²³ January 22 – February 20, 1700.

catholicosate of the petitioner, they must render the necessary assistance in collecting and paying the *rusūm* assigned to the petitioner in the *vilāyats* under their rule. They must consider this their obligation.

Written in the month of Shavāl in the year 1111⁸²⁴.

The petition

The petition of the most humble servant, 'Īsā *Varṭāpit*, the nephew of Irimiā' Catholicos of the Armenians of Ganjah, Qarābāgh, Shīrvān and Zagam

He brings to the notice of His Majesty the following: "From the time of the catholicosate of the afore-named Irimiā', the regular *rusūm* assigned to him remained [uncollected] in the *maḥals* of Shīrvān, Qarābāgh and Zagam. As at this time His Excellency, the dignified Isma'īl Big, the grandson of the late Ṣafī Qulī Big, the former *nāẓir*, was going to the *ulkā* of Shīrvān - Shamākhī and Qarābāgh for getting the taxes and for other services, the request is to grant, with His Majesty's highest royal, blessed mercy, a lawful *ḥukm* on his behalf to get the *rusūm* assigned to Irimiā' Catholicos from the regions, that remained [unpaid] with the assistance of the eminent *bīglarbīgs* of Shīrvān, Ganjah and Qarābāgh and hand it to this humble [servant]. [These] will be taken into account by Allah and His Prophet". The rest [is due to] His [Majesty's] high order."

[On the back]

The august high command addressed to the dignified *bīglarbīgs* of Qarābāgh and Shīrvān *Ulkās* orders each of them, in th *vilāyats* under their rule, render necessary assistance in the acquisition and deliverance of the *rusūm* allotted to the petitioner according to the highest *parvanchah* issued on his catholicosate.. The order must be recorded and applied. Muḥammad Ṭālib, the palace servant. Seals and records of the *vakils* of the highest *dīvān as-ṣadārat* concerning their awareness,

- 1) Seal;
- 2) is right, seal;
- 3) seal;
- 4) recorded;
- 5) was observed.

DOCUMENT 64

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1700 to allot a sum from the taxes of several villages of Karabagh as salary to Mīrzā Muḥammad Big for his service in army during that year

Archive of Catholicosate, folder 4, doc. 29, original

Size: 16 x 32.2 cm, script: shikaste

Allah has the power
[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]⁸²⁵

The royal decree was issued on the following: the people mentioned below [must consider] 6 *tūmāns* 4860 *dīnārs* from the sum of *vujūhāt* in sizes noted under the name of each [village], [allotted] to Mīrzā Muḥammad Big, the son of Yahī Jizāyirī, a private of 'Alī Khān Big *Yuzbāshī*, as wages for the Year of the Dragon, in accordance with the prescription of the *sarkār* of *ghulāms*. The latter confirmed his [Mīrzā Muḥammad's], presence in Nakhijavān and service in the victorious cavalry, where he was commissioned from the beginning of the Year of the Dragon with the *dārūghah* of *dār us-sulṭānah* Iṣfahān. Since there is no reason for delay [in payment of Mīrzā Muḥammad's] credit, and the *kishīknivīs*, His Majesty's high official, the *dārūghah* of the *dār us-sulṭānah* has confirmed his presence and service, the note on the back [of the document] must be considered as decided and be paid for a receipt and recorded in expenditure. This is their obligation.

Written in the month of Jumadī I in the year 1112⁸²⁶.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and pompous high ranked supporter of the kingdom, the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy descended from the old noble family of Ṣūfīs. The end.

1) [*tughrā*], [seal]; 2) I trust in Allah..., [seal]: The heart of the true believers...; 3) observed; 4) written, [seal]: Bāqir, the servant of the family of Muḥammad; 5) [seal]: ... Muḥammad; 6) right, [seal]: For those who trust in Allah, its enough, Imām Qulī, 1098; 7) viewed, [seal]: I trust in Allah...; 8) written, [seal]: Abū al-Ḥusayn, the servant of the shāh of the faith.

The whole sum
68460 *dīnārs*

The *ra'iyats* living in the *maḥals* of the following villages of Dizāq in Ārān [have to pay the noted sums]:

⁸²⁵ See the royal seal on Document 62.

⁸²⁶ October 14 – November 13, 1700.

Haṭrūt Village⁸²⁷ ... to Ibrāhīm Big... - 35000 *dīnārs*
 Isma'īllu Village allotted during the *vakīlī* of ... Beg as *tuyūl* to Najaf Qulī Big.
 2000 *dīnārs*
 ... Village - 10000 *dīnārs* from the sum of *māl* recorded in *daftar*
 Hakarim Village⁸²⁸ - 3000 *dīnārs* from the same sum.

The inhabitants and *ra'īyats* of the following *maḥals* of Dizāq in Ārān [have to pay the noted sums]:
 Hakakī *Mazra'ah*⁸²⁹ and Tumi⁸³⁰, belonging to Najaf Qulī Big and Maṣṣūr Big - 2000 *dīnārs*
 Tāq Village⁸³¹ - 16460 *dīnārs* from the sum of *māl* recorded in *daftar*.

DOCUMENT 65

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1701 to confirm the rights of Esayi as Catholicos of Aghvank⁴

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 142, copy
 3 pages, the size of each 22 x 35.5cm, script: nasta'liq

Allah has the power
 [The copy of Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]: The servant of the shāh of sanctity
 1110, around the centre the names of the blessed fourteen impeccable true
 believers are written

The august command has been given: since at this time Catholicos 'Īsā, the best among the dignitaries had the honour to inform that the catholicosate of the Armenians living in *maḥals* of Ganjah, Qarābāgh and Shīrvān had been previously bestowed to his paternal uncle Irimiā', but Simāvun [also] had

become Catholicos with no authorized reason. Now, Irimiā' died. The Armenians of these places give their consent to his ['Īsā's] catholicosate, and therefore, he manifested a document sealed by *shaykh ul-Islām* of Qarābāgh and signed by a group of witnesses. He asked to grant the abovementioned post to him and admitted to give 50 *ashrafis* as *pishkash* to the *sarkār* of *khāṣṣah-i sharīfah* to be passed to the royal treasury for the first year. The *avārijah* and *tawjīh sarkār* of Āzarbāyjān confirmed that before this, in the month of Rajab in the year 1111⁸³², according to the petition of Irimiā' Catholicos an obeyed *parvānchah* on the catholicosate of the Armenians of Ganjah, Qarābāgh and Shīrvān was issued. It had the following contents:

"The august decree came into force: since at this time Irimiā' Catholicos of the Armenians of Ganjah, Qarābāgh and Shīrvān, the best among the dignitaries, offered to view that the catholicosate of the Armenians of these *maḥals* was entrusted to him by the obeyed *ḥukm* of His Majesty, Shāh Ṭahmāsp (may Allah illuminate his grave) the monarch, dwelling in paradise, just as it had been as regards his ancestors. He did not have the confirmation of it signed by Our Majesty. He presented also a document, about his aptitude to that post, sealed by the dignified *bīglarbīg* of Qarābāgh and the *shaykh ul-Islām* of Qarābāgh, which stated of the common consent of the *ra'īyats* to his good conduct. [He] asked to [confirm it with] the royal signature. *Avārijah* and *tawjīh sarkārs* of Āzarbāyjān confirmed that a royal *parvānchah* had been issued in the month of Šafar in the year 1086⁸³³ concerning this matter with the contents as follows: 'As the above named priest of Khāchīm had the honour to inform that the catholicosate and ecclesiastical leadership of the Armenians of Qarābāgh had passed to his paternal uncle Grīgūr from generation to generation, but because of his [Irimiā's] and other heirs' young age, the post was entrusted to his, [Grīgūr's] disciple father Bīdrūs. This Bīdrūs died, but during his lifetime he assigned Irimiā' as the executor of his will and gave a document to attend to the post of [ecclesiastical] leadership and catholicosate. [Irimiā'] presented a document written and sealed by the *arbāb* and other people of that *ulkā* stating of their consent to the latter's catholicosate. [Irimiā'] asked for a royal order issued in his name. The *sarkār* of *tawjīh* confirmed that previously, the catholicosate of the Armenians of Ganjah, and other [regions] was bestowed to Grīgūr.

A royal *raqam* dated in the month Šafar in the year 1074 was issued to the address of the Christian Bīdrūs Catholicos of Ganzasar with the following contents: 'from the beginning of the 8th month of the Year of the Rabbit we bestowed the post of the Catholicos of the Armenians of Ganjah, and other regions to Christian Catholicos Bīdrūs. Let the Armenians of the abovementioned

⁸³² December 23, 1699 – January 22, 1700.

⁸³³ See above, Document 43.

⁸²⁷ Haṭrūt (Hadrut') is one of the old and wellknown Armenian settlements of Dizak Region in Karabagh, having a population of 260 families in 19th century (M. Barkhudariants', Arts'akh, p. 68).

⁸²⁸ A settlement named Hakarum (and Khalafshah) is noted in the description of Dizak Region of Karabagh, written in 1888 - 1889 (MM, Archive of Catholicosate, f. 241, doc. 209, p. 21).

⁸²⁹ Hakaki Village is mentioned in 19th century in Dizak Region of Karabagh on the right bank of Ghuruchay River (M. Barkhudariants', Arts'akh, p. 73).

⁸³⁰ M. Barkhudariants' indicates the following location of Tumi Village in Dizak Region of Karabagh: "on the height of the left bank of Shnak'ar River, to the west of Mokhrenis" (M. Barkhudariants', Arts'akh, p. 78).

⁸³¹ Most likely the village of T'aghlar, named also Taq Tangi in Persian documents. located in nowadays' Hadrut Region, is in view.

ulkā know him as their Catholicos and head, concede the duties of that post to him.' [It] was confirmed by the august signature.

The *avārijah sarkār* of Āzarbāyjān reported that an order of the august Shāh dwelling in paradise issued in 977, granted the catholicosate and the ecclesiastical leadership of all *maḥals* of Āghvānk, Khāchīn and Ganjah to Grīgūr Catholicos. Also, another *parvānchah* of His Majesty the conquering Shāh (may Allah illuminate his soul) issued in 1014 bestowed the abovementioned leadership to Avanīs Catholicos, the nephew of Grīgūr Catholicos.

Afterwards, the cited *raqams* mentioned by the *sarkār* of *tawjīh* were issued in the name of Catholicos Bīdrūs. Therefore, from the beginning of the Year of the Rabbit we bestowed the catholicosate of the Armenians of Ganjah and other regions to the above -named Irimiā' Catholicos. So, let these Armenians recognize him as their Catholicos and religious leader, concede the duties and the commissions of that position exceptionally to him, obey his will and words. Consequently, we ordered to consider the *parvānchah* of the times of His Majesty, the monarch dwelling in the holy paradise, signed by Our fortunate royal signature. Let them consider this a strict order."

Afterwards, the former Catholicos Sīmāyun of the Armenians of Shīrvān and Qarābāgh had informed that, previously, the post of the Catholicos of the Armenians living in the abovementioned *ulkā*' was granted to him in accordance with obeyed *raqams*, and a certain Irimiā' manifested a document signed by a group of witnesses concerning the catholicosate of that *ulkā*⁸³⁴ and obtained an obeyed order in his name. As a result of the existing discords among the Armenians of that *ulkā* he could not hold his ground in his position. He [ʿĪsā] showed a notarial document sealed by a group of witnesses, and the *tāvāds* of Gurgistān, confirmed by the dignified *vālī* of that country. The envoy of the exalted Russian emperor⁸³⁵ had written on account of the death of Irimiā' and asked to grant this post to him [ʿĪsā].

In accordance with the august blessed *raqam* issued in the month of Šafār in the year 1112⁸³⁶, from the beginning of the 8th month of the Year of the Dragon, we bestowed the post of Catholicos of the Armenians of Shīrvān and Qarābāgh to the latter [Isa] just as it had been as regards the aforesaid Irimiā', to perform the duties of that position. The great *mustawfis* must consider the *pishkash* of 50

⁸³⁴ One of the documents kept in Yerevan Matenadaran is a certificate dated 1691 and confirmed by the seals of about 70 witnesses (maliks, high clergymen and other authorized people of Karabagh) who gave their consent to the catholicosate of Eremia in Aghvank (see MM, Archive of Catholicosate, folder 240, doc. 2).

⁸³⁵ Most likely Vasili Kuchiyakov, the resident of Russian government in Georgia is in view (ed.).

⁸³⁶ July 18 – August 16, 1700.

ashrafis made *abvāb-i jam'* to him, to be transferred to the public treasury after its acquisition by royal attendant, the *šāhibjam'*. This must be their obligation.

Written in the month of Jumādī I in the year 1113⁸³⁷.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and pompous high ranked supporter of the kingdom, the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy descended from the old noble family of Šūfis. The end.

1) The stamp of royal seal; 2) right, seal; 3) I trust in Allah...; 4) stamped with the highest seal, seal; 5) recorded by the *daftardār* of 'urf, the seal of Muḥammad Bāqir; 6) recorded in the *daftar* of *sarkār*, seal; 7) observed; 8) written, seal; 9) viewed, seal; 10) recorded in *rūznāmchah*, seal; 11) right, recorded on 25th of Rabī' I in the year 1114.

DOCUMENT 66

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1702 to allot a sum from the taxes of several villages of Karabagh as salary to Mīrzā Muḥammad Big for his service in army during that year

Archive of Catholicosate, folder 2b, Doc. 144

Size: 16 x 33 cm, script: shikaste, nasta'liq

[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]: Sulṭān Ḥusayn, the servant of the shāh of sanctity 1112, for Allah's sake, may Allah bless Muḥammad Muṣṭafā, the Nabī, Murtaẓā 'Alī, Fāṭimah, Ḥasan and Ḥusayn, the two grandsons, 'Alī, Muḥammad, Ja'far, Musa, 'Alī, Muḥammad, 'Alī, and Ḥasan, Šāhib az-Zamān

The august command has been given, that the people mentioned below [should know] 3 *tabrizī tūmāns* from the sum of *vujūhāt* in the way noted under the name [of each village allotted] to Mīrzā Muḥammad, the *'āmil* of storehouse, as wages for the Year of Horse. Since the *sarkār* of *tawjīh* and *sarkhaṭ* has confirmed his presence during the year and the fortunate *nāẓir* of *buyūtāt*, the dignified official of the monarch gave a recommendation, confirmed by a *raqam* which must be paid in accordance with the decision noted on the back [of this order] without alteration. [The note on] the back [of the document] must be considered as decided, be paid for a receipt and recorded in expenditure. This is their obligation.

Written in the month of Rabī' II in the year of 1114⁸³⁸.

[On the back]

⁸³⁷ October 4 – November 3, 1701.

⁸³⁸ August 25 – September 23, 1702.

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and pompous high ranked supporter of the kingdom, the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy descended from the old noble family of Šūfis. The end. 1) I trust in Allah..., [seal]: The heart the true of believers...; 2) must be applied, [seal]: Bāqir, the servant of the family of Muḥammad; 3) right, [seal]: For those who trust in Allah, its enough, Imām Qulī, 1098; 4) observed, [seal]: I trust in Allah ...; 5) written, [seal]: The servant of the shāh of the faith, Abū al- Ḥusayn, 1096; 6) recorded in the *daftar* of *sarkhaṭ*, [seal]: I trust in Allah Muḥammad 'Askarī.

The whole sum 3 *tūmāns*

Ra'īyats living in the villages of Tāq Tangī and of Dizāq in Ārān – 24000 *dīnārs*; in the village Hātrūt of Dizāq in Ārān in the same way – 6000 *dīnārs*.

DOCUMENT 67

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1704 to confirm the rights of Nahapet as Catholicos of Etchmiadzin

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 215, original

Size: 28 x 64cm, script: nasta'liq

May Allah be pleased with the descendants of *Imām* Rizā and bless them [Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]: In the name of Allah, Sulṭān Ḥusayn, the servant of the shāh of sanctity 1111

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: Nahābīd Catholicos of Ūch Kilīsā, the head of [the Armenian] Christians should be reassured in every respect and be aware that at this time the magnificent and dignified great *amīr al-umarā*, the pompous and fortunate Abū al-Ma'sūm *Khān*, the servant of the luminous sacred threshold having the height of the sky and the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad confirmed the innocence of that Christian leader in the affairs imputed to him by the Armenian Dāniāl with forged documents and accusations about giving *pishkashes* to the pillars of the kingdom. Therefore, with the endless royal mercy, we granted splendid *khalats* to that Christian leader and ordered to hand it to Ishaq watchmaker, the best among his equals, to take it to that Christian leader. He [Nahabet] must be labourious in the services due to him, allowing no omission in any respect. Let the bishops, deacons, and other servants of the monasteries and churches of the neighbouring regions know the aforementioned leader of Christians as Catholicos of Ūch Kilīsā, obey his ordinary words and will and consider the duties of the post referred exceptionally to him.

Written in glorious month of Šafar in the year 1116⁸³⁹.

[On the back]

In immediate presence of His Majesty, [seal]: Ḥusayn, the heart of the true believers.

DOCUMENT 68

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1706 at the request of Hovhannes Bishop of the monastery of St. T'ovma Apostle of Agulis to forbid the encroachments upon the benefits of the monastery

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 220, original

Size: 23.5 x 41cm, script: nasta'liq, shikaste

Shāh Tahmāsp, may Allah illuminate his grave
Shāh 'Abbās, may Allah elevate his place in paradise
My great grandfather, may his dust be fragrant
[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]⁸⁴⁰

The august command has been given: since Ūhān⁸⁴¹ *Khalīfah* the head of the monastery of Upper Agulīs Village, came to the sublime court and had the honour to inform the following: "It has been long since the monastery of Agulīs was founded. From olden times *ra'īyats* of Agulīs Village and the *maḥals* of Āzād Jirān always paid their *nuzūrāt* and *zakāt* to the monastery of that village, a part of which was left for the monastery and the rest were allotted for the payment of the *huqqūq-i dīvānī*. Since the villages of the *maḥals* of Āzād Jirān were allotted to the possession of the eminent *hākīm* of Nakhijavān, it is already two years he has not allowed the *ra'īyats* of the *maḥals* of Āzād Jirān to pay their *nuzūrāt* to the monastery of Agulīs. Ja'far Qulī Big, his brother and deputy receives the *nuzūrāt* and *zakāt* taxes allotted to that monastery from the *ra'īyats* of Āzād Jirān. As a result, the above named church has lost its magnificence: the monks have scattered and the church cannot pay the *mālujahat*. Consequently, he asked for an obeyed *parvānchah* addressed to Muḥammad Ibrāhīm Big *Yuzbāshī*, the eminent retainer of the monarch, the *tuyūldār* and *zābī* of that village. It was confirmed by the *sarkār* of *avārijah* of Āzarbāyjān and *tawjīh* that *mālujahat*, *jizyah* and *tafāvūt-i jizyah* of the Agulīs Village was made *abvāb-i jam'* with a fixed sum in the *daftar* to the *tuyūl* and possession of the afore - named eminent

⁸³⁹ June 5 – July 4, 1704.

⁸⁴⁰ See the seal on the Document 66.

⁸⁴¹ The name of Hovhannes deacon is mentioned in an inscription of 1794 referring to the restoration of St. T'ovma Arak'ial's Monastery of Agulis (Gh. Alishan, Sisakan, p. 328).

yuzbāshi. Earlier, there was an obeyed *parvānchah* of the times of His Majesty the fortunate monarch, dwelling in paradise, issued by the month Muḥarram in the year 1065⁸⁴², concerning the *muqarrarī* allotted to that monastery with the following contents: "As at this time the Armenian priest and the monks of the monastery of Agulīs came to the *dīvān* and presented the order of the conqueror monarch, dwelling in paradise, issued in the month Rabī' I in the year 1015 with the contents as follows:

"As it was understood from the confirmation of the great and merciful *mustawfīs* of the highest *dīvān*, the *muqarrarī* of the monastery of Agulīs was imposed upon the community of that village, and nobody had the right to interfere in their affairs. Similarly, the people of the monastery informed that they had some *mulks* and orchards in Āzād Jīrān, by the river Drnīs, in Vanand, Shurūt and other areas that belonged to the monastery from olden times; and, the people of these *maḥals* misappropriate their profits and refuse to pay the *bahrīchah* to the *sarkār* of monastery. These *mulks* and orchards had belonged to the monastery since the times of the august monarch dwelling in paradise. Therefore the local *kalāntar* must disclose the truth and fix those *mulks* as the property of the monastery. And all, that had been paid to the head clergyman of the monastery since the times of the Shāh dwelling in paradise, must be paid as usual and they must refrain from disobedience. And whatever was wafted from the monastery, must be returned without lame excuses. Let the local *dārūghah* render major assistance in this respect and no sign of disobedience to this order must occur, so that the real *bahrīchah* of the *mulks* were obtained and handed to the clergymen of the monastery year after year. Let them demand no new order every year".

They asked to confirm this order with our royal fortunate signature. Accordingly, we ordered to consider the aforementioned order signed and confirmed with royal signature. Thus, according to the customary law and old order nobody has the right to encroach upon the *muqarrarī* of the monastery. The people of the aforementioned *maḥals* should not misappropriate the benefits of the monastic property, and they must consider them allotted to the *sarkār* of the monastery and hand them to the head of the monastery in accordance with the old rule and order. Let the local *'āmls* and *kalāntar* clear up this question and render them effective assistance accordingly.

The register lacked a single record on other matters set forth. Therefore, we ordered the afore-named eminent royal retainer to disclose the truth concerning these matters set forth in the presence of the members of the holiest and the most luminous *shar'*, and in case they were true, let the dignified *nā'ib* of *ḥākīm* of Nakhichevān return whatever he had unlawfully taken from the incomes of that

monastery contradicting the obeyed orders and rule. Let them henceforth act in accordance with the obeyed *parvānahs*, consider this a strict order and their obligation.

Written in the month of Muḥarram in the year 1118⁸⁴³.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and pompous high ranked supporter of the kingdom, the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy descended from the old noble family of Šūfīs. The end.
1) I trust in Allah.... [seal]: Ḥusayn, the heart of the true believers; 2) observed; 3) written, [seal]: Hāshim, the servant of the family of Muḥammad; 4) right, [seal]: For those who trust in Allah, its enough. Imām Qulī 1098; 5) observed, [seal]: I trust in Allah...1115; 6) written, [seal]: This is Abū al-Ḥusayn, the servant of the shāh of faith; 7) recorded in the *daftar* of *sarkhaṭ*, [seal].

DOCUMENT 69

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1706 to confirm the rights of Alexander Jughayets'i as Catholicos of Etchmiadzin

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 224, original
Size: 28 x 43cm, script: nasta'liq, shikaste

In the name of Allah

[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]: In the name of Allah, Sulṭān Ḥusayn, the servant of the shāh of sanctity 1111

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: with the royal immense mercy and compassion for the best among Christian dignitaries and their leader Aghiksandṛ⁸⁴⁴ *khalīfah* of Jūlāh, of *dār us-sulṭānah* Iṣfahān, we granted the catholicosate of Ūch Kilīsā, located in Chukhūr Sa'ad *ulkā*, to him from the beginning of the 8th month of the Year of the Dog, in conformity with the petition of the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad and the Christian community stated in a separate document and witnessed by a group of people and sent to the hope of all mortals⁸⁴⁵, so that he performed the duties due to that position without any negligence and omission, in accordance with the *raqams* of the former catholicoses refraining from any contradiction with their contents. Let the high clergymen, priests, *maliks*, *'āmls* and other servants of Ūch Kilīsā consider the

⁸⁴² See above, Document 2.

⁸⁴³ April 15 – May 15, 1706.

⁸⁴⁴ Aghexander I Jughayets'i was anointed as Catholicos of all Armenians on December 7, 1706 and died on November 22, 1714 (M. Ormanian, *Azgapatum*, vol. 3, p. 3183, 3240).

⁸⁴⁵ An attribute of Shah.

contents of this document as a fixed one, know the above named Christian leader as Catholicos of Ūch Kilīsā and obey him.

Written in the month of Jumadī I in the year 1118⁸⁴⁶.

[On the back]

He is

According to the highest order.

By the written instruction of the noble and fortunate minister, the venerable and pompous high ranked supporter of the kingdom, the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy descended from the old noble family of Šūfīs.

[seal]: Ḥusayn, the heart of the true believers.

DOCUMENT 70

Shāh Sultān Ḥusayn's decree issued in 1709 to confirm Melik' Beg Melik'- Shahnazaryan at the post of malik of Geghark'unik' Region

Archive of Melik-Shaynazaryans, folder 241, file 1, doc. 127, original

Size: 29 x 66cm, script: nasta'liq

Allah has the power

[Shāh Sultān Ḥusayn's seal]⁸⁴⁷

The august command has been given: since at this time Malik Big had the honour to inform that he was the grandson of Malik Big, the descendant of Malik Kamāl, the former *malik* of Gūkchah Dangīz and the post of the *malik* of that *maḥal* had been granted to his ancestors for their services by the *ḥukms* of the monarchs dwelling in paradise. All *ra'ṭyats* are content with his good treatment, so he asked to grant that service to him. It was confirmed by the *avārijah sarkār* of Āzarbāyjan that from the beginning of the Year of the Goat, which corresponds to the year 1067⁸⁴⁸, the *malikī* of the Gukchah *maḥal* was granted to Malik Big⁸⁴⁹, the son of Ūshābuv⁸⁵⁰. Afterwards, no contrary document was

⁸⁴⁶ August 11 – September 10, 1706.

⁸⁴⁷ See the seal on the document 68.

⁸⁴⁸ 1656/1657.

⁸⁴⁹ An inscription on the wall of the church of St. Virgin in Makeniats' Monastery confirms that Ūshābuv (Astvatabov), the grandson of Melik K'yamal, had a son called Melik Beg (Divan hay vimagrut'yan (Collection of Armenian inscriptions), vol. 4, Yerevan, 1973, p. 291)). Another evidence in an Armenian memorandum confirms that Melik Beg was the *malik* in Geghark'uni Region in 1657 (Memorandums of Armenian manuscripts of 17th century, vol. 3, p. 775). Thus, the decree was issued in the name of the grandson of this Malik Beg.

received by the aforementioned *sarkār*. Therefore, we ordered the eminent *bīglarbīg* of the Chukhūr Sa'ad *ulkā* to disclose the truth and if the *ra'ṭyats* of the four *dāngs* were content with the latter's *malikī*, he should take up the duties of that post from the beginning of the fourth month of the Year of the Rat with complete evenness and uprightness observed in respect of the local *ra'ṭyats*, so that no misappropriation and violence occurred. Let the *kadkhudās*, *ra'ṭyats* and other inhabitants of the abovementioned *ulkā* recognize him as their *malik* and their head just as they had done with respect to the former *malik*, obey his reasonable words and will, perform no deals out of his awareness, and concede the rights and duties of that position to him. His task is to make all efforts to secure the prosperity and welfare of that *maḥal*, its poor people and *ra'ṭyats*, in order to be blessed by them. This must be their obligation.

Written in the month of Rabī' I in the year 1121⁸⁵¹.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate, the venerable and pompous minister, the firm pillar of the khalifate and the indestructible base of the state with everlasting power, the high ranked supporter of the kingdom and the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy.

- 1) The stamp of the august seal, [seal]: The stamp of the august seal;
- 2) In Allah we trust, [seal]: Allah is the only God, He has the power and He has the distinct law...;
- 3) the stamp of the highest seal, [seal];
- 4) observed;
- 5) recorded in the *rūznāmchah*;
- 6) recorded, right;
- 7) recorded by the *daftardār*, [seal]: Hāshim, the servant of the family of Muḥammad;
- 8) right, [seal];
- 9) viewed, [seal]: ...Muḥammad Taqī;
- 10) written, [seal];
- 11) recorded in the *daftar* of *sarkhaṭ*, [seal]: I trust in Allah.

⁸⁵⁰ Ushabov is the Persian alteration of the Armenian name Astvatsabov, the name of the son of Melik K'yamal Melik-Shahnazaryan, who succeeded his father at the post of malik of Geghark'uni Region after the latter's death in 1621. The decree of Shah Abas I confirming Astvatsabov at this post in 1621 has survived (MM, Archive of Melik-Shahnazaryans, folder 241, f. 1, doc. 126).

⁸⁵¹ May 11 – June 10, 1709.

DOCUMENT 71

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree of 1710 to the address of the state officials of Iran with an instruction to restrict the activities of missionaries among Armenian population of Iran

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 268⁸⁵², original

Size: 39 x 92cm, script: nasta'liq

[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]: For Allah's sake; Ḥusayn, the servant of the shāh of sanctity 1112; I don't like those, even heroes, who are not a follower of 'Alī.

Damn those, who are not lying like earth at his threshold

The royal decree was issued on the following: the dignified *vālīs* and *bīglarbīgs*, magnificent *amīrs*, generous *ḥākims* and the pious *vazīrs*, the wise *'āmils*, those in charge of the state affairs, *mutaṣaddīs* of royal affairs must be aware that recently Aliksandr Catholicos of Ūch Kilisā, the head of [Armenian] Christians, brought to the royal notice that *pādrīs* and *farangīs* were teaching Armenians their [Catholic] denomination, settling down among them in order to seduce them, and marrying their women. Such relations and socialization between themselves and the Armenians result in conversion of Armenians to the *farangi* denomination. Meanwhile, there are much differences and contradictions between these two denominations, which surely brings to a strong hostility between these two groups, leading to great seditions. As Our fair aim was the correspondence of the royal treaty signed by the request of Mīkāyīl⁸⁵³, the ambassador of the dignified monarch of France, to the unblemished *shar'* and illustrious *sharī'a* laws, the term giving *farangī pādrīs* permission to teach Armenians, inhabit them in catholic settlements and marry them is formulated in a form that no act contradicting with the most luminous *shar'* were performed. As the community mentioned above obeys Islam and has admitted to pay *jizyah* forever for his faith, and this consent with catholicoses in such affairs and high clergymen are an important requisite of Christian faith, then the accounted purposes of *farangīs* concerning this contradict with the illustrious *sharī'a*, and their prohibition do not contradict with the points of the agreement. It is necessary that, as soon as they, [the above mentioned state officials], come to know the content of the universally obeyed order, henceforth wherever *pādrīs* and *farangīs* living in the territory under the rule of His Majesty, especially in the *dār us-sulṭānah* Iṣfahān, Gurjistānāt, Tabrīz, Hamadān, Ganjah, Qarābāgh and

⁸⁵² This decree was confirmed again in 1718 at the request of Astvatsatur Catholicos (MM, Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 272).

⁸⁵³ Michael was the Ambassador of France in Persia, who made efforts to conclude the treaty of France and Persia in 1708.

Chukhūr Sa'ad, they act as mentioned above and the afore-named Catholicos and Movses *khalīfah*, the ecclesiastical head of Julfa in *dār us-sulṭānah* Iṣfahān and other high clergymen, priests, monks and *kalāntars* of Armenians, of the protected regions subject to the state, inform about them, they must forbid them. No interference in the religious affairs and customs of Armenians and other Christians must be allowed so that they did not take their children and young men to their [catholic] churches and schools, ask them to change their faith, marry their women, build churches in their settlements, buy houses and *mulks*, treat them so that to make Armenians' wish to adopt their denomination. So, wherever missionaries living in Armenian settlements behave as described above and Armenians wished to buy their houses and *mulks*, with their consent, they must sell them at a price adequate to the time period and with awareness of experts by a sale and receive the sum.

Pādrīs and *farangīs* must know the content of the order as [a firm] decision and never interpret the points of the above mentioned treaty, the concordance of which to the distinct *shar'* had been our aim, other way and be supported by them. Let the mentioned Catholicos, Mūsis *khalīfah*, other high clergymen, priests and *kalāntars* act according to the order so that no Armenian adopted the denomination of the *farangīs*. And they must have this as a strict prohibition and their obligation.

Written in the month of Rabī' II in the year 1122⁸⁵⁴.

[On the back]

He is

According to the supreme order.

By the written instruction of the noble and fortunate, the venerable and pompous minister, the firm pillar of the khalifate and the indestructible base of the state with everlasting power, the high ranked supporter of the kingdom and the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy.

- 1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, Shāh Qulī;
- 2) recorded;
- 3) recorded in the *daftar* of *tawjīh* of the highest *dīvān*, [seal]: Hāshim, the servant of the family of Muḥammad;
- 4) riḡht, [seal];
- 5) recorded in the *daftar* of *naẓārat*, [seal]: God's servant, Muḥammad Taqī al-Ḥusaynī;
- 6) recorded in the *daftar* of *khālīṣah*, [seal]: Ḥusayn, the servant of the shāh of the faith;
- 7) recorded in the *daftar* of *sarkhaṭ*, [seal].

⁸⁵⁴ May, 1710.

DOCUMENT 72

Shāh Sultān Ḥusayn's decree issued in 1710 to the address of the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to return 15 families migrated from Darashamb to Astapat

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 234, original

Size: 18.5 x 48cm, script: shikaste

Allah has the power
[Shāh Sultān Ḥusayn's seal]⁸⁵⁵

The august command has been given: since at this time the Christian *ra'iyats* of the Darashām Village of Tūmān-i Nakhijavān had the honour to inform that several years have passed since the following 15 families of *ra'iyats* of that village (the families of 'Isā, ..., Markār, Aharun, Mardūris, Andriās, Mārūt, Arākil, Saḥak, Uhānis, Tūrūs, ..., Bābājān, Būqūs, Varṭān and his son, this much) have left for the Yazdābād Village, another *maḥal* [of the same province], allotted as a *tuyūl* of the royal attendant, eminent retainer Muḥammad Ibrāhīm Yuzbāshī, of the *ghulāms* of *sarkār* of *khāsshah-i sharifah*. During this period they were paying their share of *mālujahāt*, *jizyah*, and *ḥuqqūq-i dīvānī* there. Now the *zābiṭ* of that village forbids these people to pay their *mālujahāt*, *jizyah* and *ḥuqqūq-i dīvānī*. They asked to issue an august *parvānchah* addressed to the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad to order to move these people from wherever they had settled to the place of their former habitation, so that they paid their *mutavajjihāt* and *ḥuqqūq-i dīvānī* like other Armenian *ra'iyats* of the *maḥal*. The *avārijah sarkār* of Āzarbāyjān confirmed that according to the register the *mālujahāt* of the Darashām Village of Tūmān-i Nakhijavān had been made *abvāb-i jam'* and assigned with a fixed sum as *hamisālah* of *qurchī* and others.

The highest word orders concerning the migrated communities that if less than 12 years have passed since the migration of the Moslem *ra'iyats* to another *maḥal*, where they had no obligations like *māl* and *ḥuqqūq-i dīvānī*, they must be moved back to their former place of habitation and cultivation, to pay their taxes with the others there. And if more than 12 years have passed, no one should push them back to their previous *maḥal*. The highest word has nothing in view concerning the migration of the native Armenian *ra'iyats*, tribes and Arabs. Therefore, we ordered that the Armenian *ra'iyats*, the former cultivators of the Darashām Village, who had moved to another *maḥal* and settled there, were to be returned to their former settlement to pay there their *māl* and *jizyah* with the other local *ra'iyats*. Let the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad render them necessary assistance regarding this, give no chance of disobedience and appoint someone to

⁸⁵⁵ See the royal seal on Document 68.

move the migrated people to their previous settlement. This must be their obligation.

Written in the month of Zī Qa'adah in the year 1122⁸⁵⁶.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate, the venerable and pompous minister, the firm pillar of the khalifate and the indestructible base of the state with everlasting power, the high ranked supporter of the kingdom and the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy. The end.

- 1) I trust in Allah, [seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, Shāh Qulī;
- 2) observed;
- 3) written, [seal]: Hāshim, the servant of the family of Muḥammad;
- 4) right, [seal]: For those who trust in Allah, its enough, Imām Qulī, 1098;
- 5) viewed, [seal]: Muḥammad Taqī al-Ḥusaynī, the God's servant;
- 6) written, [seal]: 'Alī Rizā Qulī, the servant of Allah;
- 7) recorded in the *daftar* of *sarkhat*, [seal]: I set my hopes on Allah, His servant - Muḥammad 'Askarī.

DOCUMENT 73

Shāh Sultān Ḥusayn's decree issued in 1712 to the address of the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to forbid the encroachments of his officials upon the benefits and harvest of the estates of Etchmiadzin Monastery

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 246, original

Size: 25 x 64cm, script: nasta'liq, shikaste

He is

My father shāh, may Allah illuminate his soul

[Shāh Sultān Ḥusayn's seal]: In the name of Allah, the Clement and the Merciful, Sultān Ḥusayn, the most humble dog of the Commander of the Faithful⁸⁵⁷ 1123

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: since the order of His Majesty, the monarch dwelling in the holiest paradise, was issued in the month of Rabī' II in the year 1085⁸⁵⁸, at the request of Ūnāpriūs, the deputy Catholicos of Ūch Kilīsā, who had informed that the *vaqfī maḥals* of the monasteries of Chukhūr Sa'ad had to pay the assigned *jizyah* to the *sarkār* of

⁸⁵⁶ March 2 – April 1, 1710.

⁸⁵⁷ An epithet of 'Alī.

⁸⁵⁸ July 8 – August 3, 1674. See Document 39.

divān every year. However, every day *dārūghahs*, *hizārs*, *zābiṭs*, *‘āmils*, *musta‘ajirs*, the *mīrābs* and *mumaiyizes* encroach upon the harvest, the products and other incomes of the mills, and orchards of the *vaqf maḥals* and act unlawfully. The request is to order the eminent *nā‘ib bīglarbīg* of Chukhūr Sa‘ad to uncover the truth of the described events and put an end to the injustice done as regards the *vaqf maḥals* of these monasteries. The order had the following contents:

“The eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa‘ad had to uncover the truth as regards to the described matters and prevent all illegal actions, so that whenever the aforementioned officials encroached upon the *vaqf maḥals* of the monasteries, they were punished. And, nobody could hinder them and act unlawfully.”

At this time the best among the dignitaries, the Christian leader Catholicos Aliksandr of Ūch Kilīsā presented this [document] and asked to confirm it with a royal signature. Therefore, we confirmed the full contents of this obeyed order with royal signature and ordered the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa‘ad to act in conformity with this order in every respect with no distraction from its contents and forbid anyone to trespass upon the *vaqf maḥals* of the monasteries and disobey this order. This must be a strict prohibition and must be executed with no violation. Let them demand no new order every year and consider this their obligation.

Written in the month of Rabī‘ II in the year 1124⁸⁵⁹.

[On the back]

- 1) In immediate presence of His Majesty, [seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, Shāh Qulī;
- 2) right;
- 3) recorded by the *sarkār* of *avārijah*;
- 4) recorded by the *sarkār* of *tawjīh* of the highest *divān*.

⁸⁵⁹ May 8 – June 6, 1712.

DOCUMENT 74

Shāh Sulṭān Ḥusayn’s decree issued in 1712 to confirm the mu‘āfi rights of Etchmiadzin for two necklace ploughs’ *māliyyah* and 50 sheep’ *chūpānbīkī*

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 248, original

Size: 27.5 x 50.5cm, script: nasta‘liq, shikaste

[Shāh Sulṭān Ḥusayn’s seal]⁸⁶⁰

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: since at this time the Christian leader Catholicos Aliksandr of Ūch Kilīsā, the best among the dignitaries, informed that the *māliyyah* of one necklace plough in the Karpī *maḥal* of Chukhūr Sa‘ad had been allotted as a *mu‘āf* property of Catholicoses⁸⁶¹ of Ūch Kilīsā. And as the noted *māliyyah* was not sufficient for supplying the means of living, he asked for the *māliyyah* of another necklace of plough, allotted as a *mu‘āf* property to the monks of Ūch Kilīsā. Also the Armenians of that monastery keep some sheep there and the local *‘āmils* hinder them in order to get the sum of its *chūpānbīkī*, and he asked to assign the *chūpānbīkī* of their 500 sheep, as their *mu‘āf* property, so that the *‘āmils* had no requests in that respect, and pay, when the number exceeds 500 in accordance with the order. Therefore, with the immense royal mercy and compassion bestowed upon the afore-named Christian leader, from the beginning of the 11th month of the Year of the Dragon we granted the *māliyyah* of another necklace of ploughs in addition to the first one and the sum of *chubānbīkī* for approximately 500 sheep kept by the Armenians of the monastery to the *mu‘āfi* of the Armenian Catholicos and local Armenians⁸⁶², so that they had the *māliyyah* of the second plough in their possession, like that of the first one and having the *māliyyah* of two necklaces of ploughs as *mu‘āf* property, prayed for the continuance of the imperishable state. Let the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa‘ad and *‘āmils* of that *ulkā* know the contents of this document as resolved, act in accordance with it, refrain from its violation and ask for no new *raqam* every year. Let the generous great *mustawfis* of the highest *divān* record the contents of this order in the everlasting registers and keep it safe from lapse and changes. It was ordered the *musta‘ajirs* and *zābiṭs*

⁸⁶⁰ See the royal seal on Document 73.

⁸⁶¹ The *māliyyah* of one plough was granted with the right of *mu‘āfi* to Etchmiadzin in 1638 by a royal decree, confirmed in 1645 by another decree (H. D. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, p. 120).

⁸⁶² Similar right was granted to Pilipos Catholicos by Keykhosrov khan, the *biglarbig* of Yerevan, in 1647 (see H. D. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, doc. 34, pp. 127-128).

of that *ulkā* to know the *chūpānbīkī* of approximately 500 sheep allotted *mu'āfi* properties and demand nothing from them. This shall be their duty.

Written in the month of Rabī' II in the year 1124.

[On the back]

- 1) In immediate presence of His Majesty. [seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, Shāh Qulī;
- 2) right;
- 3) recorded by the *sarkār* of *sarkhat*;
- 4) recorded by the *sarkār* of *tawjīh* of the highest *dīvān*;
- 5) recorded by the *sarkār* of *avārijah*.

DOCUMENT 75

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 addressing the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to forbid the unlawful actions of K'yurak'anlu and other tribes as regards Bat'rinj Village

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 249, original

Size: 24.5 x 69cm, script: nasta'liq, shikaste

He is

My great grandfather, may his dust be fragrant

[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]⁸⁶³

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: since the order of His Majesty, the fortunate monarch was issued in the sacred month Zi Ḥajjah in the year 1061⁸⁶⁴ with the following contents:

"As at this time Catholicos Ya'qūb and some Armenian *ra'īyats* (Ūhān, Ūsip, Sarkān (?), Ūskān, Qarabid and others) of Chukhūr Sa'ad came to the sublime court and informed that they were living in the Badrīnj *mazra'ah*⁸⁶⁵, the property of *dīvān*, and were occupied with the duties due to *ra'īyats*. However, ten to fifteen families of Kūrankanlū community⁸⁶⁶ and other Tarākimah tribes⁸⁶⁷ came

⁸⁶³ See the royal seal on Document 73.

⁸⁶⁴ September 15 – October 14, 1651.

⁸⁶⁵ Bat'rinj is a village in the Aragatsotn Region of the province of Ayrarat, 4 miles to the south from Byurakan (Gh. Alishan, Ayrarat, p. 158).

⁸⁶⁶ K'yurak'anlu tribe has been recorded in Yerevan Province in 19th century among the *Shī'ah* Kurdish tribes (I. Shopen, Istoricheskiy pamyatnik Armyanskoy oblasti, pp. 503, 528). According to Alishan there was a settlement of K'yurak'anlu in the region of Aragatsotn to the South from Aghjaghale (Gh. Alishan, Ayrarat, p. 202).

to that *maḥal*, stopped there and were causing harm to their sown crops, which makes the *ra'īyats* scatter. Therefore, we ordered the *vakils* of the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad to disclose the truth, and if these Armenian *ra'īyats* were occupied with cultivation, regularly pay *māl* and *mināl* of *dīvān*, none of the mentioned tribes must be allowed to stop illegally in that *maḥal* and cause harm to them. Let these *ra'īyats* be occupied with their duties and work, know this as a strict order, and ask for no new order every year."

At this time Catholicos Aliksandr, the Christian leader, the best among the dignitaries of Ūch Kilisā applied with the request for [the confirmation of that order with] royal signature. Therefore, we confirmed the aforementioned decree (from beginning to end) with a royal signature, made it authentic, and ordered the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad to act in accordance with the contents of the obeyed order in every respect, allow no distraction from its contents and ask for no new *raqam* every year. This must be their duty.

Written in the month of Rabī' II in the year 1124.

[On the back]

In immediate presence of His Majesty, [seal]: Allah is the only God, He has the power and he has the fair law, Shāh Qulī; recorded by the *sarkār* of *avārijah*; recorded by the *sarkār* of *tawjīh* of the highest *dīvān*; right; must be recorded in *daftar*.

DOCUMENT 76

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 addressing the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to put an end to the misappropriations done by his officials during the collection of the tax tafāvūt-i jizyah from the Armenian monasteries located in the regions under his rule

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 250, original

Size: 27.5 x 73.5cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]⁸⁶⁸

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: since the order of His Majesty, the fortunate monarch dwelling in paradise was issued in the month Ṣafar in the year 1055⁸⁶⁹ with the following contents:

⁸⁶⁷ Tarākimah is the plural of the word 'Turkoman'. So were called the Turkoman nomadic tribes having no permanent winter quarters in 16th-17th centuries (H. D. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, p. 217).

⁸⁶⁸ See the royal seal on Document 73.

"It was ordered by the decree of His Majesty, the conquering monarch, dwelling in paradise issued in the month Šafar in the year 1030⁸⁷⁰, that the *tafāvūt-i jizyah* of the monasteries located in Chukhūr Sa'ad was made *jam'* in a definite sum. It was reported that the priests and the monks of these monasteries were paying it in conformity with the *dastūr ul-'amal* of the highest *dīvān*. Nevertheless, the *vakils* of *hākim* demand surpluses. Therefore, it is mandatory for the *vakils* of the deceased Amīr Gūnah Khān, the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad, to receive the *tafāvūt-i jizyah* of the monasteries in accordance with the *dastūr ul-'amal* recorded by the great *mustawfīs* of the highest *dīvān*, [a sample of which] Armenians keep by them without demanding surpluses. No hindrance and abuse with respect to Armenians must be allowed.

At this time, the Armenians presented this obeyed decree and asked for [its confirmation with] the royal fortunate signature. Therefore, we ordered the *vakils* of Muḥammad Qulī Khān⁸⁷¹, the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad to consider the abovementioned order reconfirmed with our royal signature and authentic and act according to the instruction of the highest *dīvān* attested by the great *mustawfīs*, and cause no hindrance to the Armenians of the monasteries with surplus demands".

At this time the Christian leader Catholicos Aliksandr of Ūch Kilīsā, the best among the dignitaries, applied with the request to confirm this obeyed order with royal signature. Therefore, we confirmed the full contents of the order of the aforementioned fortunate monarch with royal signature, made it valid, and ordered the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad to act in accordance with it with no distraction from its contents and forbid any hindrance and abuse to Armenians of the monasteries. Let them know this as a strict order and their obligation.

Written in the month of Rabī' II in the year 1124.

[On the back]

- 1) In immediate presence of His Majesty, [seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, Shāh Qulī;
- 2) recorded in the *sarkārī* of *khāṣṣah'-i sharifah*;
- 3) recorded in the *daftar* of *naẓārat*;
- 4) recorded by the *sarkār* of the highest *dīvān*.

⁸⁶⁹ March 29 – April 27, 1645. This decree is published (see in H. D. Papazian, Hrovartakner, Vol. 2, pp. 118-119).

⁸⁷⁰ December 26, 1621 – January 24, 1620.

⁸⁷¹ Muhammad Qulī Khan, the governor of Yerevan Province in early 17th century is in view (T. Hakobian, Yerevani patmut'yun (History of Yerevan), Yerevan, 1971, p. 157).

DOCUMENT 77

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 prohibiting state officials to stay at Armenian monasteries and perform unlawful actions there

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 251, original

Size: 28 x 69cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]⁸⁷²

A universally prevalent order was issued: since at this time the best among the dignitaries equal to him, the Christian leader Catholicos Aliksandr of Ūch Kilīsā informed that in olden times it was unusual for the *dārūghahs*, *tuyūldārs*, *hamisālahdārs* and other officials to stay at the Armenian monasteries. But at present, they stay there and perform unlawful actions: they forbid them to pray and do church services. So he asked for a royal *raqam* to forbid these people's access to Ūch Kilīsā, other monasteries and churches, the places of worship of Armenians. Therefore, we ordered that in accordance with the request of the aforementioned Christian leader no *dārūghah*, *tuyūldār*, *hamisāledār* and others had the right to stop henceforth at Ūch Kilīsā, other monasteries, churches and holy places of that people act unlawfully and forbid their worship. Let them leave the religious affairs of that people to the catholicoses of Ūch Kilīsā. Let the *bīglarbīgs* and *hākims* of all *maḥals* of the protected regions render the necessary assistance in this respect and allow no disobedience to the order. This shall be a strict order. If it were reported to His Majesty that any of these people had entered Ūch Kilīsā, other monasteries and churches and acted unlawfully, or had forbidden their pray and worship, this may be a reason for calling to account.

Written in the month of Rabī' II in the year 1124.

[On the back]

- 1) In immediate presence of His Majesty, [seal]: Allah is the only God, He has the power and He has the distinct law, Shāh Qulī;
- 2) is right;
- 3) must be recorded.

⁸⁷² See the royal seal on Document 73.

DOCUMENT 78

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 prohibiting encroachments on the vaqf estates of Etchmiadzin

Archive of Catholicosate, folder 1b, doc. 174, original

Size: 22 x 59cm, script: nasta'liq

My father shāh, may Allah illuminate his soul
[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]⁸⁷³

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: since the *ḥukm* of His Majesty, the monarch, dwelling in sacred paradise, dated the month Ramazān in the year 1091⁸⁷⁴ was issued in conformity with the petition of the high clergymen of Ūch Kilīsā, state that a group of defrauders with no sanction of *shar'* have illegally occupied some of the *vaqfs* and *mulks* Ūch Kilīsā. [The clergymen] had asked for a royal order addressed to the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad to uncover the truth in the presence of the members of the most luminous local *shar'*, wrest those *mulks* from the defrauders and give them back. Due to the contents [of the order], the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad had to uncover the truth and practice whatever were ordered concerning the matters set forth in accordance with the resolution of the most luminous *shar'*, administer justice so that no misappropriations happened.

At this time the Christian leader Aliksandr Catholicos of Ūch Kilīsā, the best among dignitaries, came to the highest court and asked to confirm it with the royal signature. Therefore we confirmed the full contents of the mentioned obeyed order with royal signature, made it valid, and ordered to forbid any violation and contrary action against its content. Let the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad know this order as resolved and strict one, practice it, and consider it his duty.

Written in the month of Rabī' II in the year 1124.

[On the back]

- 1) In immediate presence of His Majesty, [seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, Shāh Qulī;
- 2) right;
- 3) must be recorded.

⁸⁷³ See the royal seal on Document 73

⁸⁷⁴ See above, Document 46.

DOCUMENT 79

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 to confirm six decrees of former Šafavids

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 252, original

Size: 26 x 59cm, script: nasta'liq, shikaste

Shāh 'Abbās, may Allah elevate his place in paradise
My great grandfather, may his dust be fragrant
My father, may Allah illuminate his soul
[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]⁸⁷⁵

The order, obeyed by all the world, was issued: since at this time the Christian leader Catholicos Aliksandr of Ūch Kilīsā, the best among the dignitaries, came to His Majesty's court and presented the following *ḥukms* and *savāds* of *ḥukms* issued in the times of the monarchs dwelling in paradise and asked to confirm them with royal signature.

- The order of His Majesty the great conqueror, dwelling in paradise, issued by the month Sha'bān in the year 1022⁸⁷⁶ in accordance with the *fatvā* of the *Shīah 'ulamās* concerning the *mulk* estates, made by certain Armenians the *vaqfs* of Ūch Kilīsā, so that no one could unlawfully take them to possession.

- The order of His Majesty, the fortunate monarch, issued in the month of Rajab in the year 1068⁸⁷⁷ according to the *fatvā* of *Shīah 'ulamās* concerning the commercial deals concluded between the Armenians. The end

- The *savād* of the abovementioned monarch's order, issued in the month Jumadī I in the year 1069⁸⁷⁸, according to the *fatvā* of the *Shīah 'ulamās* stating that nobody had the right to oppress the *zimmī* people - [is right]. The end.

- The *savād* of His Majesty the abovementioned monarch's order, issued in the month Sha'bān in the year 1071⁸⁷⁹ in conformity with the *fatvā* of the *Shīah 'ulamās* concerning the legacy and *vaqfs* of the Armenians, whose heirs could not nullify them and get their legacy - [is right]. The end.

- The order of His Majesty the monarch, dwelling in holy paradise, issued in the sacred month of Zī Qa'adah in the year 1079⁸⁸⁰ in accordance with the *fatvā* of the Moslem *'ulamās* stating that nobody had the right to oppress the *zimmī* people - [is right]. The end.

⁸⁷⁵ See the royal seal on Document 73.

⁸⁷⁶ September 16 – October 15, 1613. This is the decree issued by Shah 'Abbās I, published by H. D. Papazian (H. D. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, pp. 91 – 92).

⁸⁷⁷ April 4 – May 4, 1658. See above, Document 4.

⁸⁷⁸ February 24 – March 25, 1659.

⁸⁷⁹ April 1 – April 30, 1661.

⁸⁸⁰ April 2 – May 2, 1669. See above, Document 35.

- The order of His Majesty the aforementioned monarch, issued in the month Jumadī II in the year 1086⁸⁸¹ in conformity with the *miṣāl* passed by the *ṣadr* concerning the *mulks* of Ūch Kilīsā addressed to the *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad, with an instruction to leave their incomes to be spent for that monastery according to the holiest *shar'* - [is right]. The end.

Thus, at the request of the abovementioned Christian leader, we confirmed the full contents of all these *ḥukms* and *savāds* of *ḥukms* noted above with royal signature and ordered to act in accordance with their contents in every respect without distracting it. Let the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad consider the contents of this document resolved and the *ḥukms* and the *savāds* of the *ḥukms* confirmed with royal signature, and let him act in accordance with them in every respect. Let them know this as a strict order, demand no new order every year and consider it their duty.

Written in the month of Rabī' II in the year 1124.

[On the back]

1) In immediate presence of His Majesty, [seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, Shāh Qulī; 2) right; 3) recorded; 4) must be recorded.

DOCUMENT 80

Shāh Sultān Ḥusayn's decree issued in 1712 to the address of local officials of Yerevan province with an instruction to administer justice in respect to Armenians and cause no unlawful hindrance to them

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 253, original

Size: 22.5 x 50.5cm, script: nasta'liq, shikaste

My father, may Allah illuminate his soul

[Shāh Sultān Ḥusayn's seal]⁸⁸²

The order, obeyed by all the world, was issued: since the order of His Majesty, the monarch dwelling in paradise, was issued in the month of Safar in the year 1089⁸⁸³ with the following contents: "As soon as the eminent *bīglarbīg* and the members of the illustrious *shar'* get to know of the contents of this royal order, they must treat with the *zimmī* people and their *mutavallī* just as they did before and cause them no trouble contrary to the holiest *shar'*. This is a strict order, which should not be violated".

⁸⁸¹ July 21 – August 19, 1678.

⁸⁸² See the royal seal on Document 73.

⁸⁸³ March 25 – April 23, 1678.

At this time the best among the dignitaries, the Christian leader Catholicos Aliksandr of Ūch Kilīsā applied with a request to confirm the order with royal signature. Therefore, we confirmed the full contents of that order with royal signature in accordance with his request, made it valid and ordered the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad and the members of the most luminous local *shar'* to act in conformity with that order in every respect, allow no distraction from its contents, request no new *raqam* every year and consider it their duty.

Written in the month of Rabī' II in the year 1124.

[On the back]

1) In immediate presence of His Majesty, [seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, Shāh Qulī; 2) recorded by the *sarkār* of the highest *dīvān*; 3) recorded in the *daftars* of *avārijah*; 4) must be recorded.

DOCUMENT 81

Shāh Sultān Ḥusayn's decree issued in 1712 to the address of the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to protect the estates of Etchmiadzin from encroachments

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 254, original

Size: 27.5 x 60cm, script: nasta'liq, shikaste

[Shāh Sultān Ḥusayn's seal]⁸⁸⁴

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: the eminent *bīglarbīg* of the Chukhūr Sa'ad *ulkā*, honored with royal mercy, should be aware that at this time the best among the dignitaries, the Christian leader Catholicos Aliksandr informed that the people of that region had illegally taken Catholicos Aliksandr's possession of the holiest *shar'* to their possession. Some of the *vaqf mulks*, orchards and mills of Ūch Kilīsā to their possession. Meanwhile, [he] had documents concerning them and asked to order His Excellency to disclose the truth of the matters in the presence of the members of the holiest *shar'*, and wrest the *vaqf mulks* from the illegal owners and give them back to the possession of Ūch Kilīsā. As soon as he was informed about the contents of His Majesty's *raqam*, His Excellency must investigate the matters in the presence of the members of the most luminous *shar'*, wrest the *vaqf mulks* of Ūch Kilīsā from the possession of its illegal owners and give it to the possession of the above named Catholicos. This shall be a strict order, to be executed with no violation and must be considered their duty.

Written in the month of Rabī' II in the year 1124.

⁸⁸⁴ See the royal seal on Document 73.

[On the back]

1) In immediate presence of His Majesty, [seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, Shāh Qulī; 2) right; 3) recorded; 4) must be recorded.

DOCUMENT 82

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 ordering to consider the eparchy of Shirvan under the direct subordination of Etchmiadzin⁸⁸⁵

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 255, original⁸⁸⁶

Size: 25.5 x 85 cm, script: nasta'aliq, shikaste

Shāh Šafī, may Allah favour him with his abundant mercy
My great grandfather, may his dust be fragrant
[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]⁸⁸⁷

The order, obeyed by all the world, was issued to the following effect: since the *parvānchah* of His Majesty, the fortunate monarch dwelling in paradise, confirmed by [the decree of] His Majesty, the deceased monarch in the month of Rabī' II in the year 1060⁸⁸⁸ had the following contents: "The Armenians of Shamākhī, Shīrvān had the honour to inform that since olden times the Catholicos of Ūch Kilīsā⁸⁸⁹ has been their ecclesiastical head, and, at present, a group of people, particularly the catholicoses of Ganzasar, have claims upon their leadership. Therefore, it was ordered that if the Catholicos of Ūch Kilīsā has been their ecclesiastical head, nobody, particularly the catholicoses of Ganzasar had the right to interfere in the affairs of these Armenians. Let them act according to the old order, so that nobody performed unlawful actions and allow the catholicoses of Ūch Kilīsā be their ecclesiastical head. Let the local *bīglarbīg* and the *kalāntar* render ordinary assistance in this respect, give no chance of disobedience, let them beware of complaints which may be expected to account for."

⁸⁸⁵ There were disputes between the catholicoses of Etchmiadzin and Gandzasar concerning the subordination of the eparchy of Shirvan. This fact is reflected in the Persian decrees and other documents issued through the efforts of both sides, stating that Shirvan was under direct subordination of catholicoses of Etchmiadzin as well as that of Gandzasar. This decree protects the rights of the catholicoses of Etchmiadzin upon the religious taxes of Shirvan. Another decree with the same contents was issued in 1634 (see H. D. Papazian, Hrovartakner, vol. 2, pp. 147 – 148).

⁸⁸⁶ Document 239 of the same folder is the copy of this decree.

⁸⁸⁷ See the royal seal on Document 73.

⁸⁸⁸ April 3 – May 2, 1650.

⁸⁸⁹ It is written in the text: 'has been from the community of Uch Kilisa'.

At this time, the best among the dignitaries equal to him, the Christian leader Catholicos Aliksandr of Ūch Kilīsā came to the highest court and asked for our royal signature in this respect. Therefore, we ordered the above mentioned Armenians to know the full contents of the obeyed *parvānchah* confirmed with royal signature, valid and act according to the old rules. Let the *vakils* of the local *bīglarbīg* and the generous *hākims* render them proper assistance, give no chance of disobedience to anyone, know this as a strict order, and demand no new order every year.

Written in the month of Rabī' II in the year 1124.

[On the back]

1) In immediate presence of His Majesty, [seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, Shāh Qulī; 2) right.

DOCUMENT 83

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 to restrict the activities of missionaries among Armenian population of Iran

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 247, original

Size: 70.5 x 25.5 cm., script: nasta'aliq, shikaste

[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]⁸⁹⁰

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: since at this time Aliksandr Catholicos of Ūch Kilīsā, the head of [Armenian] Christians had the honour to inform that earlier in accordance with his petition, a royal *parvānchah* dated the month of Rabī' II in the year 1122⁸⁹¹, addressed to *amīrs*, *hākims*, *vazīrs* and *āmils* of the protected countries, was issued to allow henceforth no one of *farangīs* and *pādrīs* to interfere in their religious affairs, incite Armenians to their [Catholic] denomination, take their children and young men to their churches and schools, teach them their denomination, marry their women, build churches in their [Armenian] settlements, buy *mulks* and houses there, with their treatment cause their conversion to the faith of *farangis* and oppress them.

At that period *pādrīs* living in *dār us-sulṭānah* Tabrīz obtained a *raqam* issued in the month of Rabī' I, in the year 1124⁸⁹² to treat themselves with Armenians like they had done earlier. Then they applied to the *nā'ib* of the dignified high *bīglarbīg* of the above mentioned *ulkā*, captured 25 Armenians

⁸⁹⁰ See the royal seal on Document 73.

⁸⁹¹ See above, Document 69.

⁸⁹² April, 1712.

and gotten an *iltizām* of 50 *tūmāns* from each of them for preventing Armenians to visit the houses and the churches of *pādrīs*. The incident caused a major confusion among Armenians, and since it is contrary to the obeyed order, [the Catholicos] asked for a confirming order to make *pādrīs* act according to the royal *parvānchah* by refraining from distraction of its content, from such unlawful actions and from oppressing Armenians. [They must] return the abovementioned *iltizāms* taken from them. As the above mentioned requests of *pādrīs* from Armenians contradict the illustrious *sharī'a*, we ordered the *vālīs*, *bīglarbīgs*, great *amīrs*, *hākims*, *vazīrs*, *dārūghahs*, generous *'āmils*, *mutaṣaddīs* and *mubāshirs* of the state *dīvānī* affairs of the protected countries to pursue the royal *parvānchah*, issued earlier completely, allow no distraction from its contents and act according to it in every respect and give no chance of disobedience to anyone. Henceforth, they must allow none of *farangīs* or *pādrīs* to molest Armenians, seduce their children make them adopt the *farangī* faith, and marry their women by force. If *pādrīs* and *farangīs* living in the protected countries, especially in the *dār us-sulṭānah* Iṣfahān, Tabrīz, Gurgistānāt, Ganjah, Qarābāgh, Shīrvān, Chukhūr Sa'ad and Hamadān act as mentioned above; and the above named head of Christians, *Mūsis khalīfah*, other *khalīfahs* and clergymen of Armenians inform about them and forbid these missionaries to interfere in the religious affairs and customs of Armenians, seduce their children and young men to the *farangī* faith. They must allow Armenians act according to their faith and laws and never hinder them to follow their religion. Let the officials render regular assistance in this respect and allow none of the Armenians who adopted the *farangī* faith, go to pray in *pādrīs'* churches and socialize with them. Anyone, who violates this order, should be punished. This is a strict prohibition and all efforts must be made to execute it carefully and without neglecting a single detail.

Written in the merciful month of Shavāl in the year 1124⁸⁹³.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate, the venerable and pompous minister, the firm pillar of the khalifate and the indestructible base of the state with everlasting power, the high ranked supporter of the kingdom and the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy.

1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, Shāh Qulī; 2) right; 3) recorded in the *sarkār* of *tawjīh* of the highest *dīvān* [seal]: Hāshim, the servant of the family of Muḥammad; 4) recorded in the *daftar* of *naẓārat*; 5) recorded in the *daftar* of *khalisah*, [seal]: I trust in Allah, His servant Muḥammad Askarī; 6) recorded in the *daftar* of *sarkhat*.

⁸⁹³ November 1 – November 30, 1712.

DOCUMENT 84

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712/1713 permitting Catholicos Alexander to pay a visit to the Armenians of Ottoman Turkey

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 245, original

Size: 23 x 74 cm., script: nasta'aliq, shikaste

[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]⁸⁹⁴

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: since at this time the best among the dignitaries equal to him Catholicos Aliksandr of Üch Kilīsā had the honour to inform that Armenians of the *vilāyat* of Rum⁸⁹⁵ used to pay *nuzūrāt* for subsistence in Üch Kilīsā. Since the time he became Catholicos, Alexander has not visited these Armenians; therefore, they have not sent their regular *nuzūrāt*. Consequently, it is necessary that he visit them, having somebody appointed as his deputy in Üch Kilīsā. And he asked for permission to do so and an order addressed to the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad to render his deputy the necessary help and allow nobody to forbid his departure. Therefore, at his request we gave him the permission to appoint a deputy in Üch Kilīsā and to visit these Armenians. Nobody had the right to hinder him. Let the eminent *bīglarbīg* of Chukhūr Sa'ad render proper assistance to his deputy and allow none to forbid him from going there and disobey this order.

Written in the sacred month of Zi Ḥajjah in the year 1124⁸⁹⁶.

[On the back]

By the written instruction of the noble and fortunate, the venerable and pompous minister, the firm pillar of the khalifate and the indestructible base of the state with everlasting power, the high ranked supporter of the kingdom and the wise *i'timād ad-dawlah* of the great monarchy.

1) [Seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, Shāh Qulī;
2) right.

⁸⁹⁴ See the royal seal of Document 73.

⁸⁹⁵ Ottoman Turkey

⁸⁹⁶ December 30, 1712 – January 28, 1713.

DOCUMENT 85

Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1716 to confirm the rights of Astvatsatur as Catholicos of Etchmiadzin

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 269, original
Size: 26 x 52.5 cm, script: nasta'aliq, shikaste

[Shāh Sulṭān Ḥusayn's seal]⁸⁹⁷

The order, obeyed by all the world, was issued: since at this time the Armenian population of the protected countries and other regions compiled a witnessing document according to their rule to refer the catholicosate of Ūch Kilīsā to Astāzādūr catholicos, the best among equal dignitaries⁸⁹⁸. Therefore, we had bestowed the catholicosate of Ūch Kilīsā to him since the beginning of the Year of the Monkey, as it was in respect to the former Catholicos, so that he acted in accordance with the *raqams* of the former catholicoses in every respect refraining from distraction of its contents. Let the Armenians of the protected countries know him as Catholicos of Ūch Kilīsā; and the great *mustawfīs* should record the contents of this order in the everlasting registers.

Written in the sacred month of Zi Ḥajjah in the year 1128⁸⁹⁹.

[On the back]

In immediate presence of His Majesty, [seal]: Allah is the only God, He has the power and the fair law, Let them record it.

DOCUMENT 86

Shāh Ṭahmāsp II's decree issued in 1720 stating that the jadīd ul-islāms could assume the property of their relative Armenians only after approval of their rights by some administrative and court instances

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 330, original
Size: 23 x 51 cm, script: shikaste

[Shāh Ṭahmāsp II's seal]: In the name of God, the Clement and the Merciful: Ṭahmāsp II, the servant of the Shāh of sanctity 1135

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: since Catholicos Asvāzādūr of Ūch Kilīsā, the leader of the Christian dignitaries

⁸⁹⁷ See the royal seal on Document 73.

⁸⁹⁸ Astvatsatur I of Hamadan was anointed as Catholicos of all Armenians in May, 1715 and died October 10, 1725 (M. Ormanian, *Azgapatum*, vol. 3, pp. 3243, 3286).

⁸⁹⁹ November 16 – December 16, 1716.

brought to the notice of His holiest Majesty that some Armenians, who had the honour to adopt Islam begin quarrels with other sons of their fathers and other relatives, and act unlawfully to molest them⁹⁰⁰. Whenever one of them dies they waft his property and *mulks*. Therefore, the majority of the Armenian merchants stayed in the *vilāyats* of Rum and Farang, and do not return to their native land. [He] asked for a royal *raqam* to prevent henceforth the quarrels of these *jadīd ul-islams* with Armenians in these matters and their dishonest acts with respect to them. Therefore, we ordered that the *jadīd ul-islams* having arguments with Armenians, must cause no oppression to them until they had not proved their claims in the highest court in the presence of the local *bīglarbīgs*, *hākims* and *āmils* of each *maḥal*. After having confirmed their claim by *shar'* they should not obstinately receive the claimed sum until they had not sent a witnessing document on the matter, sealed by the local *kadkhudās*, *hākim* and other dignitaries, to the highest court to have a royal *raqam* issued in this respect. If the local *bīglarbīgs*, *hākims* and *āmils* of *vilāyats* act on contrary to this order and violate it, the above named Catholicos must report about it, so that they were punished. This is a strict order, and all efforts should be made to execute it with no violation and disobedience. Let the great *mustawfīs* of the highest *dīvān* record the obeyed order in the everlasting registers. This order need not be renewed every year.

Written in the month of Jumādī I in the year 1136⁹⁰¹.

[On the back]

- 1) In immediate presence of His Majesty, [seal]: Allah is the only God, the merciful Master;
- 2) written, [seal]: O, the Highest Allah, *Imām* Ḥusayn;
- 3) right, [seal]: Allah is the only God and All-mighty, Muḥammad...;
- 4) written, [seal]: In the name of God, the Clement and the Merciful....

⁹⁰⁰ According to the *Imām* Jafar's law practiced in Safavid state, the *zimmīs* who had adopted Islam had the right to inherit the property of their Christian relatives depriving other heirs of their hereditary rights. A great number of complaints and cases concerning this law has survived. Their study makes obvious that in major cases priority was given to the heirs, who had adopted Islam. (H. Papazian, *Sefyan Irani asimilyatorakan k'aghak'akanut'yan harts'i shurj* (On the Question of assimilative policy of Safavid Iran), *Bulletin of Matenadaran*, Yerevan, 1956, № 3, pp. 87 – 88 (in Armenian).

⁹⁰¹ January 12 – February 11, 1720.

DOCUMENT 87

Shāh Ṭahmāsp II's decree issued in 1730 to confirm the rights of Muḥammad Ḥusayn as malik of Varanda

Archive of Catholicosate, folder 2b, doc. 173, copy

Size: 22.5 x 35 cm, script: mixed

[The copy of Shāh Ṭahmāsp II's seal]: This is Ṭahmāsp, the servant of the Shāh of the sanctity

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: from the beginning of the fourth month of the Year of Pig we granted the *malikī* of the Varanda *Maḥal* to the dignified *Malik* Muḥammad Ḥusayn, so that he could perform the duties perfectly due to that post without any omission, treat the *ra'iyats*, the worthiest creations of the Most High better so that they were satisfied and thankful and bless the holiest essence. The *kadkhudās* and *ra'iyats* of that *maḥal* must recognize the aforementioned dignified high official as their *malik*, obey his ordinary words and will, aimed to have the *maḥal* flourish. Let the great *mustawfīs* enter a copy of this *raqam* – grant in eternal registers and consider it their duty. Written in the sacred month of Zi Ḥajjah in the year 1142⁹⁰².

DOCUMENT 88

Shāh Ṭahmāsp II's decree issued in 1731 to confirm the rights of Abraham Khoshabets'i as Catholicos of Etchmiadzin

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 331, original

Size: 58 x 37 cm, script: nasta'aliq, shikaste

[Shāh Ṭahmāsp II's seal]: In the name of God, the Clement and the Merciful: this is Ṭahmāsp II, the servant of the Shāh of sanctity, 1137

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: since at this time [His Majesty's] fortunate cavalcade with the benevolence of the Lord of mortals and the head of the impeccable Imāms⁹⁰³ (may Allah bless them) entered the Chukhūr Sa'ad *ulkā* with glory and success, Catholicos Ibrāhīm of Ūch Kilīsā⁹⁰⁴, the best among the Christian dignitaries and the head of the servants of Jesus' faith, with all his clergymen, monks and other Armenian inhabitants

⁹⁰² June 17 – July 17, 1730.

⁹⁰³ 'Alī, the leader of *Shī'ah* Moslems, is in view.

⁹⁰⁴ Abraham II Khoshabets'i was anointed as Catholicos of all Armenians in March, 1730, and died on November 11, 1734 (M. Ormanian, *Azgapatum*, vol. 3, pp. 3323, 3332).

according to faithfulness, devotion and subjugation to the sacred threshold founded by Apostles came to meet the royal cavalcade with utmost politeness and courtesy and had the honour to kiss the royal carpet. As we had asked for the help of the honourable prophet Isa, may peace be upon him and may the Most High be praised, with the help of the blessings of the Catholicos, the deacons and other local clergymen, great victories were gained in all directions. They provided all the necessary services in every respect. As Our royal Majesty got sure of his devotion and faithfulness to [our] state, [also of] his good will and piety, which were obvious, from the beginning of the 11th month of the Year of the Pig we granted the post of the Catholicos of Ūch Kilīsā to him in the same way as it had been in respect to the former Catholicos to perform the duties of that position perfectly and to spend the *nuzūrāt* sent by Our royal Majesty to him for his needs and to ask for the help of the blessed spirit of the holiest essence and his apostles; and His Majesty were not forgotten in the prayers of the priests. The priests, the monks, the Christians and Armenian inhabitants living there must know the above named honourable dignitary as Catholicos of Ūch Kilīsā, obey his ordinary words and will, coinciding with that of the imperishable state and concede the affairs referring to his position exceptionally to him. The great *amīr al-umarā*, the *bīglarbīg* of that *ulkā*, the local *'āmils* and *mubāshirs* must respect him and take care of him, and have him feel strong in his position. Let the generous great *mustawfīs* of the highest *divān* record this *raqam*-grant in the everlasting registers, keep it safe from changes and alterations, demand no new *raqam* every year and consider it their duty. Written in the month Shavāl, having a glorious and fortunate end, in the year 1143⁹⁰⁵.

[On the back]

In immediate presence of His Majesty, [seal]: In the name of God, the Clement and the Merciful 1139.

DOCUMENT 89

Shāh Ṭahmāsp II's decree issued in 1731 to the address of the governor of Chukhūr Sa'ad prohibiting the arguments of jadīd ul-islāms with their relatives for their property

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 333, original

Size: 14.5 x 25 cm, script: shikaste

[Shāh Ṭahmāsp II's seal]: In the name of God, the Clement and the Merciful: this is Ṭahmāsp the 2nd, the servant of the Shāh of sanctity 1139

⁹⁰⁵ April 9 – May 8, 1731.

The order, obeyed by all the world, was issued: since with the immense mercy bestowed on the Armenians of Ūch Kilīsā we ordered that those who had the honour to adopt Islam should not quarrel for the legacy of their dead Christian relatives and oppress the Christian heirs. The eminent *amīr al-umarā*, the great *bīglarbīg* and the *'āmils* of Chukhūr Sa'ad must know the contents of this document and order and forbid troubling the abovementioned people because of legacy claims. This must be their duty.

Written in the month of Shavāl in the year 1143.

[On the back]

In immediate presence of His Majesty, [seal]: In the name of God, the Clement and the Merciful, 1139.

DOCUMENT 90

Shāh Tahmāsp II's decree issued in 1731 at the request of Abraham Catholicos to confirm all royal decrees and documents referring to Etcmiadzin

Archive of Catholicosate, folder 1g, doc. 334, original
Size 16.5 x 30.5 cm, script: nasta'liq

[Shāh Tahmāsp II's seal]: In the name of God, the Clement and the Merciful: this is Tahmāsp the 2nd, the servant of the Shāh of sanctity 1139

The order, obeyed by all the world, was issued on the following: with our royal benevolence for the best among the Christian monks and priests Ibrāhīm Catholicos of Ūch Kilīsā, the leader of Christian clergymen, and for the deacons, monks and other Christian servants of that monastery, we ordered to consider all *raqams*, *hukms*, *farmāns* of the monarchs dwelling in paradise (may Allah illuminate their souls) issued concerning the affairs of Ūch Kilīsā and the abovementioned people, confirmed with our royal signature just as it were kept by them, so that no distraction of their contents occurred. Let the merciful great *mustawfis* of the highest *dīvān* record this granted *raqam* in their eternal registers and consider it preserved and protected from the blemish of change and alteration, demand no new *raqam* every year and consider this their duty.

In the merciful Shavāl in the year 1143.

[On the back]

In immediate presence of His Majesty; [seal]: In the name of God, the Clement and the Merciful, 1139.

DICTIONARY OF TAX, SOCIAL AND ADMINISTRATIVE TERMS⁹⁰⁶

Abvāb-i jam', or simply jam' was called the way of counting of taxes, when all state taxes levied from the tax-paying object or separate village community were counted in detail and recorded in tax-registers.

'Alafah, 'ulufah, tax, paid by ra'iyats to the state officials for the food of their horses and mules. Primarily, this tax was paid in nature, later it was substituted with money.

Āmil, tax-collector. Āmils counted all taxable objects, measured the sown areas and orchards, made a list of all able-bodied adult men, and accordingly decided how much tax should be levied from the object.

Amīr, the chief military officer of a province.

Amīr al-umarā, army high-commander, leader of nomadic military units, and governor of province.

Arbāb, master, landowner, 'squire'.

Ashrafi, the Iranian golden money, equal to 1 tuman and often used instead of it.

Avārij, avārijah: daftar of avārijah, register in which the various items of revenue and expenditure were separately entered and in which were shown the various charges met from the revenue from the different taxes and fund; register in which the liability of the individual tax-payer was entered and the installments which he had paid in discharge of his liabilities. There were special *daftar*s of *avārijah* not only in Işfahān, but also in the great provincial centres.

'Avāriḡ, 'avāriḡat, dues, tolls. The compulsory work of ra'iyats during various extraordinary accidents. This duty was often substituted with the tax paid in money.

Bahrah, share, portion; bahrah-'i mālikānah, the landlord's share of the harvest under a crop-sharing agreement, bahrah-'i dīvānī - the state's share.

Bahrīchah, see bahrah

Bayāḡī, royal decree written by shah's direct order according to a definite pattern.

Big, lord, master. This was the title granted to the low-ranked officers, especially to the leaders of Kurdish and Qizilbash uymaqs.

Bīgār, unpaid labour service of cultivators or ra'iyats on fortresses, canals and roads, or during military campaigns.

⁹⁰⁶ The vocabulary of the terms is based on the similar vocabularies published in the works of H. Papazian, A. K. Lambton and M. A. Todua (see H. D. Papazian, *Hrovartakner*, vol. 1, pp. 103 - 123; vol. 2, pp. 211 - 234; Ann K. S. Lambton, *Landlord and peasant in Persia*, London, New York, Toronto, 1953, pp. 422 - 443; *Tbilisskaya kolektsiya persidskikh firmanov*, vol. 1, Kutaisi, 1995, pp. 1035 - 1058; vol. 2, Tbilisi, 1989, pp. 1063 - 1080 (in Russian)).

Kadkhudā, village headman, a member of the council of the village elders; head of a clan or tribal sub-group

Kalāntar, overseer of the wards of a city (obs.).

Karbalāi, a nickname given to the pilgrims who had visited Karbalā.

Kishīknivīs, an official in charge for the regulation and organization of the guard.

Khājah, wholesale merchant. The khājahs, who began to buy mulks and estates often played an influential role in the court and filled the post of šāhibdīvān, the minister of finances.

Khal'at, precious and splendid garment given on holiday or other occasions with an aim to exalt and honour somebody.

Khalīfah, in Iran Armenian catholicoses were called khalīfah, as they were considered to be the successors of Jesus Christ (in this case we have translated it as catholicos). This title was given to the eparchial leaders and the heads of monasteries, too (in such cases we have left the title "khalīfah" unchanged).

Khālīṣah (pl. Khālīṣejāt) crown land, H. Papazian, based on the data contained in the documents of 17th century, has concluded that in that period "Khālīṣah" lands were considered state property, but as they referred to some vilāyat, their benefits entirely belonged to the khāns and biglarbig⁹⁰⁹.

Khān, a complimentary title, given to the high servicemen. Persians called so the Georgian kings, vālīs too. Later this title became the property of great governors of the provinces.

Khāṣṣah-i sharīfah, so were called the crown estates, workshops and workhouses, and all establishments belonging to the royal family, in general. All of them had an administration of special affairs, called "sarkār-i khāṣṣah-i sharīfah".

Khidmatānah, the tax paid to the state officials for their work done in villages.

Khiṭāb, decree, order.

Majlisnivīs, the secretary of the royal assembly, who wrote the palace historiography, was shah's personal secretary and interpreter of dreams.

Maḥal, region, district. In 17th – 19th centuries it was an administrative unit.

Māl, the main tax for the benefits and property, levied from all kinds of profitable objects: houses, orchards, lands, mills, shops, etc. in kind as well as in cash money. Since 15th Century the term "jaḥat" is used together with this term (see mālujaḥat).

Malik. In 15th – 19th centuries maliks were called the village and town elders, elected by the council of the village community to represent the village to the state and its officials. In Artsakh and Syunik malikdoms were hereditary positions. Here maliks had become small feudal princes, who had in the main noble origin. They had special juridical and military authorities.

Mālīkānah, the land tax paid to the landlord or mālik, a homonym to "bāhrichah, mulk and māliyyah, a variation of the main tax "māl" existing since 15th

century, which became more frequently used in 18th century instead of "māl" or "mālujaḥat".

Māliyyah, a variation of the main tax "māl" existing since 15th century, which became more frequently used in 18th century instead of "māl" or "mālujaḥat".

Mālujaḥat, the term consists of "māl" (property) and "jaḥat" (sides, places, fields). Māl was the tax for property, and "jaḥat" the tax for cultivated lands. These two taxes were always counted together and levied from the village community in a general sum, forming the major part of the taxes levied from *ra'ḥyats*, and being fixed. Therefore very often this term was used also instead of the other taxes imposed to the object. In this case the term was considered a general tax term.

Marā'ī, pasture tax, tax paid on ewes and goats in milk.

Mavāshī, cattle tax; tax paid on goats, mules, and asses.

Mazra'eh, grain land; hamlet belonging to a parent village.

Mināl, some kind of due, used in sources and documents instead of the tax-term of "jaḥat" together with the term "māl", like this "mālumināl". Therefore we may suppose that this term was a homonym of "jaḥat".

Miṣāl, the decision of the religious Moslem courts.

Mīrāb, official in charge of the distribution of water for irrigation.

Mīrzā, when placed after the name, it meant prince, when before the name – a scribe.

Mu'āfi, (tax) exemption, tax-immunity, freeing from state taxes, sometimes from some of them.

Mubāshir, bailiff; man who measured the harvest and divided the taxes the landowner's share of the harvest and that of the state.

Muftī, member of religious classes who issues fatvas.

Muḥaṣṣil (obs.), tax-collector, usually of a relatively low rank.

Muhlātānah, the tax paid with special instruction to the state officials sent to the villages for delays in payment of other taxes.

Muhrdār, the keeper of a seal, a chancellor, a secretary.

Mulāzim, serviceman, servant, soldier included in the disciplinary detachments of the provincial governors biglarbig and hākims.

Mulk, property, estate, land or other inherited or real estate.

Mullā, member of the Moslem religious classes

Mullābāshī, the supreme post in the hierarchy of Moslem clergymen, created early in the reign of Shah Sultan Husayn.

Mumaiyiz, assessor, an official who measured the sown areas, gardens, orchards and other estates to keep them under control, noted how much profit they could have and accordingly decided the size of the taxes.

Muqarrarī, the fixed sum, allotted as regular pension or allowance to the clergymen, scholars or other people of such kind.

Musallamī, (tax) exemption.

Musta'ajir, tenant of the taxes levied from villages and other tax-paying objects.

⁹⁰⁹ Papazian, *Agrarye otnosheniya*, p. 106.

Mustawfī (obs.), revenue accountant; the chief revenue officer of a district; mustawfī ul-mamālik, chief revenue officer of the kingdom. The latter kept control over all incomes and outcomes of the state, prepared the budget and checked the year financial balance. The dārūghah, nāzīr, avārijahnivīs of daftarkhānah and other high officials dealing with financial affairs were accountable to him. If necessary, he had the right to check the accountancy affairs of crown (mustawfī of khāsshah) and vaqf estates (mustawfī of mawqufāt).

Mutaṣaddī, overseer. The overseers of the dīvānī tax affairs were called "mutaṣaddiyān-i umūr-i dīvānī".

Mutavallī, leader of Mosque or Monastery, the administrator of vaqfs. Mutavallī had the right to manage and possess the estates of the mosque or monastery and their benefits.

Nāhiyyah, province, region.

Nā'ib, deputy. In the Ṣafavid period provincial governors and the holders of tuyūl in some cases had the title nā'ib, which had become virtually synonymous with malik.

Nāzīr, overseer. The chief overseer of expenses and supplies, who headed all economical establishments of the court and therefore was called "nāzīr-i buyūtāt". The royal storehouses, kitchens, stables, especially the workshops and workhouses producing garments and other such establishments. Since the royal supplies were gathered at the expense of the taxes gathered from population and had close ties with the finances in general, all decrees related to taxes and economical questions are confirmed by nāzīr, who noted on the back of the document (viewed - livo p²ÜF) and sealed. Another note of nāzīr: (compared - l^z ėİFDĀx) may be found on the back of the decrees referring to royal grants, donations, etc. Like the royal court, the chief official of expenses of the khāns and biglarbigs governing in separate regions also were called nāzīrs.

Nazr, the tribute, which the believers vowed to pay regularly to the church or mosque. The plural "nuzūr" and double plural "nuzūrāt" forms are also often used in the documents.

Nuzūrāt, see nazr.

Nawrūzī, due levied at the Persian New Year.

Parvānchah, official note, decree, order.

Pishkash, present (from an inferior to a superior); due levied in the form of a 'present'.

Qāzī, judge who decided all cases involving questions of civil and criminal law according to the sharī'a. In the course of time the hearing of cases in the shar' became restricted until finally only cases of personal status were heard in them, other cases being heard by the temporal authorities, who were not limited in their procedure or decisions by the rules laid down by the sharī'a court.

Qishlāq, winter quarters.

Qurchī bāshī, the head of the royal cavalry, having his residence at the court, one of the four amīrs named the pillars of the state.

Ra'iyat, subjects of a ruler (obs.): a peasant.

Raqam, official note, royal decree.

Rusūm, the plural form of the word "rasm" (obs.), due, commission, levied for the state high and low officials and clergymen, which was often called "rasm al-vazārat", "rasm-i darughagī", "rasm al-ṣudūr". In sources and documents these taxes are often used in plural and double plural forms "rusūm" and "rusūmāt".

Rūznāmchah, daftar, where the decrees confirming the rights of ecclesiastical leaders (catholicoses, bishops, etc.) and high officials (malīks) were recorded.

Ṣadr, the highest official in the religious hierarchy, the head of the highest religious instance. In 17th century there were two chief ṣadrs: ṣadr-i khāsshah and ṣadr-i 'āmmah, the latter was also called "ṣadr ul-mamālik". The management of the affairs of royal khālīshah was the duty of ṣadr-i khāsshah and ṣadr-i 'āmmah, the subordinate of ṣadr-i khāsshah and engaged in the affairs referring to the common people.

Ṣāhibjam', the managers of the workhouses and other establishments of khāsshah-i sharifah under the direct subordination of nāzīr-i buyūtāt. Ṣāhibjam' of the royal treasury presented a detailed account about the annual expences of each workhouse and after its careful examination by the nāzīr-i buyūtāt received the required sum. This official also received the sums destined for the sarkār of dīvān and remitted to the royal treasury.

Salāmī, due, paid as obligatory gift by ra'iyats to the newly appointed khān, hākīm, tuyūldār and other officials for audience and for wishing him "welcome".

Sarkār, manager, overseer. The term was used mostly in the meaning of an administrative department.

Sarkhaṭ, the office, who kept control over the salaries and grants to landlords, clergymen, high officials and especially servicemen, the head of it was called "sarkhaṭnivīs of dīvān-i 'alā". He was one of the 18 high financial officials, who together with "lashgarnivīs" controlled the salaries of military servicemen. The decrees on the payment of salaries, posts and other grants were invalid without the signature and the seal of sarkhaṭnivīs. He recorded these decrees in special register, called "daftar of sarkhaṭ" and noted on the back of the decree: "recorded in the daftar of sarkhaṭ" and sealed.

Savād, copy.

Sayyid, descendant of the Prophet Muḥammad through his daughter Fātimah.

Shar', the chief Moslem religious legislative-judicial council, consisted of the high clergymen of the place.

Sharī'a, the canon law of Islam, by which the highest religious - judicial instance (shar') of the clergymen was guided. This establishment was often called by the name of these laws, but usually it was called "shar' ". The arguments on the economical questions were discussed in the religious instances of shar' or sharī'a. There were also "mahzars" notary's offices by shar', where the acts of sale, lease, change, marriage, etc were concluded, records were made and corresponding documents and notarial copies were composed.

Shaykh ul-Islām, the chief clergyman of the place. Each great provincial administrative centre had its shaykh ul-Islām, who headed the religious judicial council. Shaykh ul-Islāms gave resolutions "fatvās" on various questions which had the power of a law and were to be executed within the boundaries of the province and region.

Shīah, the party of 'Alī, the son-in-law of the Prophet Muḥammad. Sunnī Moslems recognize the caliphs as the legitimate successors of Muḥammad. The Shīah on the other hand hold that the leadership of the community passed on the death of Muḥammad to 'Alī, whom they consider the first Imām, and after him by hereditary succession to his heirs. Shī'īs of the ithnā 'asharī rite recognize twelve Imāms, the last of whom, Muḥammad al-Mahdī, disappeared in A. H. 260/A.D. 873-4; those of the Isma'īlī rite recognize seven Imāms only.

Shikār – This tax term at first was "shāh-kār", then it became "sha-kār", which according to the vocabulary of Gevorg Dpir meant the unpaid work done for the monarch, shah. Being a homonym of "bigār" and used usually together with the term "bigār", it was assimilated with it and became "shikār". So it is not right to explain it with the word "shikār – " (hunting).

Sijil, document, certificate; a roll.

Sipāhsālār, the Commander-in-Chief of army. In the first half of 18th century the biglarbigis of Azerbaijan were usually appointed to this post.

Tafāvut-i jizyah, sum added in due course to the poll tax or jizyah levied from Armenians, counted and recorded in tax-registers separately and considered a different tax.

Tāvād, Georgian noblemen.

Tawjīh – The term means distribution, assessment of the whole sum of taxes among the ra'iyats or households of the tax-paying object, as well as the allotment of the rights to receive the taxes among the servicemen and state officials.

Tufangchī aqāsī, the head of the royal army of riflemen, mīnbāshīs, yūzbāshīs and jārchīs, one of the four amīrs of the court, named the pillars of the state.

Tughrā, monogram containing the name of the monarch, religious leader or other high official written at the beginning of decrees and other documents in an intermingled complicated handwriting.

Tūmān, monetary unit equal to 10000 dīnārs. In 16th – 18th centuries the sizes of measure and weight established in Tabriz were accepted. Apart from this, there were also local sizes in different provinces. Therefore, often it was noted in the documents referring to sale, deals and decrees that the money should be paid in tabrizī tūmāns.

Tuyūl, land assignment (Ilkhan to Qajar periods). Whole villages or the state taxes, as well as some taxes of separate villages and other tax-paying objects were granted as tuyūls for state and military services.

Tuyūldār, holder of a tuyūl. Great tuyūldārs often had also administrative and judicial rights as regards the inhabitants of the objects granted to them.

Ujrat ul-masal, money compensation, fine.

Ūlāgh, ulām, ulāgh was levy for postal couriers or for animals for the post. Ulām – the guide forced without pay into the service of an official to show him the way from one village to another. These were the obligations of villagers to supply the means of transportation to the military servicemen and state officials. Recruitment of horses, donkeys, mules and camels were accomplished during military campaigns. In such cases, the villagers also were obliged to follow their animals and to carry the store and transport of the army.

'Ulamā (pl. of 'ālim, 'learned man'), those learned in the religious sciences

Ulkā, a kind of estate granted to the chiefs of the nomadic tribes and high-rank officers- amīrs. The owners of ulkā had to supply the central government with a definite quantity of troops in case of need. Amīrs having ulkā had the right to have a banner and special drums during festive marches.

'Ulūfah, levy of fodder for the horses of officials as they traveled through the country (Ilkhan to Qajar periods).

'Urf, customary law. So were called the civil courts guided by the customary law and guided by the local governors: khāns, biglarbigis and hākims. The role of the courts of 'urf was especially great in the provinces with non-Moslem population. On the whole the courts of 'urf had wider authorities and the decisions of shar' were to be confirmed by it. 'Urf had to investigate the crimes like murder, rape, physical injuries.

Vakīl, representative; advocate.

Vālī (obs.), governor of one of the four frontier vilāyats of Iran: Arabistan, Luristan, Georgia and Kurdistan. Vālīs were descendants of the hereditary rulers of the vilāyats. The income of those vilāyats usually did not enter Shāhs' treasury. Vālīs had to render Shāhs military assistance and send him bārkānah. The vālī of Georgia received his wages from Iran in the form of the taxes collected in his domain. Vālīs were considered to be the highest noblemen of Persia.

Vaqf, land immobilized for some purpose. So were called the lands and other estates donated to churches and mosques, which turned the property of the church or mosque and were tax exempted.

Vāqif, person who constitutes property into a vaqf.

Vartapet, in Armenian Church so were called the deacons of monasteries, who could be sent by ecclesiastical leadership to some town as a preacher, deputy or manager of church affairs.

Vazīr, minister. In Šafavid age vazīrs were high financial officials, who with mustawfīs kept control over the state, court and army finances and also the distribution of the salaries of servicemen. They were accountable to the i'timād ad-dawlah and were his agents in the departments of financial affairs. There were vazīrs with wide authorities also in significant provincial and regional centres, like Tabriz and Shiraz, who were the representatives of i'timād ad-dawlah the great vazīr in the regions.

Vilāyat, country, province. The term is used in the sources and documents with various meaning. Sometimes it meant a whole country, sometimes – a great province, sometimes – a region.

Vujūhāt, the double plural form of the word “vajh” (sum). This term meant all taxes, levied in cash money. Its variation: “tavajjuhāt”, “mutavajjihāt” also are met in the sources.

Yasāvul-i qūr, servicemen in charge for the supply of arms and armoury.

Yasāvul-i şuḥbat, servant in the royal audience- hall. The sons of great amīrs were mainly appointed to this post. These officials no more than 9 in number were the subordinates of īshīk aqāsī and served him during the sessions of Khāṣṣ, and they stood in front of shah during the sessions of ‘āmm. Yasāvul-i şuḥbat was often trusted dangerous enterprises where an utmost devotion to the king was necessary.

Yaylāq, summer quarters

Yuzbāshī, commander of regiment 100 strong.

Żābi, revenue collector, controller; bailiff. In 18th century zābits were the tenants, who paid some money to the state treasury in order to have the right of getting the taxes of certain object.

Zakāt, legal obligatory alms paid by Muslims on fruits of the field planted for food, fruits, camels, oxen, flocks and domestic animals, gold and silver and merchandise. A taxable minimum (nisab) for each of these categories was fixed.

Zimmī (obs.), member of a protected community, i.e. a Jew, Christian, or Sabaeen, who paid jizya for following his faith.

Document 1 (MM, AC, f. 2a, d. 51)

هو الله سبحانه

الملك لله

يا محمد يا علي

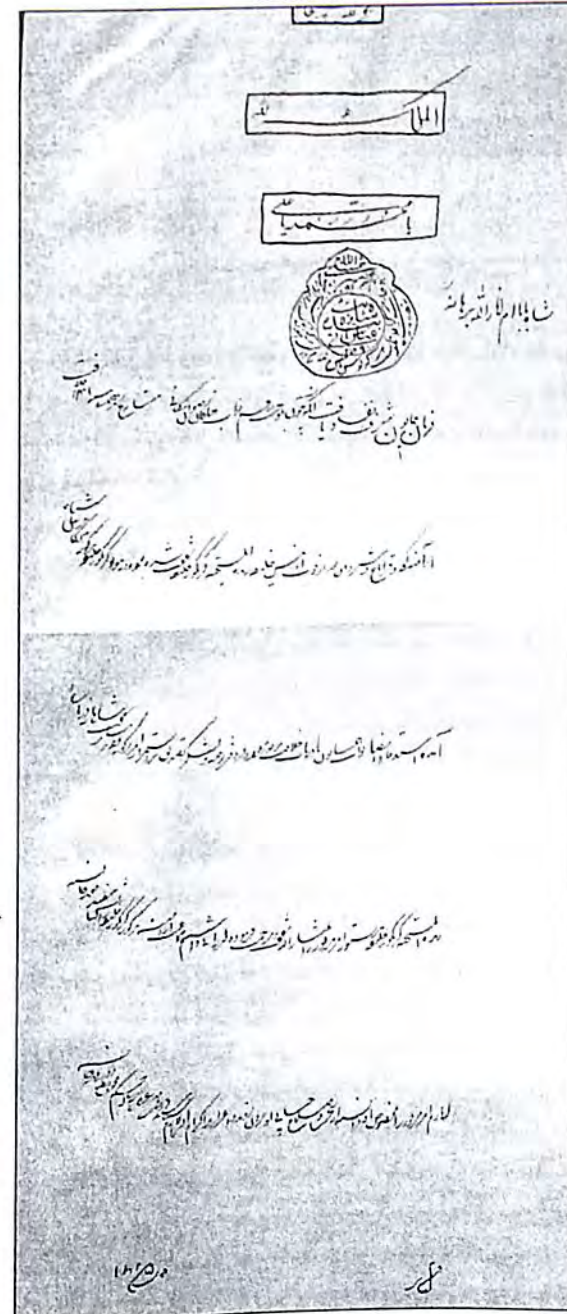
شاه بابا ام انار الله برهانه

[رونوشت مهر شاه عباس ثانی]: حسبی لله، بنده شاه ولایت عباس ثانی، جانب هر که با علی نه نکوست هر که گو یاش ندارم دوست هر که چون خاک نیست بر در او گزفرشته است خاک بر سر او

فرمان همایون شرف نفاذ یافت آنکه چون بموجب رقم نواب خاقان رضوان مکانی بتاریخ شهر رجب سنه ۱۰۳۱ خلافت ارامنه گنجه و قراباغ و شیروان بعد از فوت او انیس خلیفه بزیدهالمسیحیه گریگور خلیفه شفقت شده بود و درینولا، گریگور خلیفه مذکور بدرگاه عرش اشتباه آمده استدعاء امضاء نواب همایون ما در باب خلافت مزبوره نمود و از دفتر توجیه و لشکر تصدیق بر استمرار امر مذکور نمودند بنابر شفقت شاهانه در باره زبیدهالمسیحیه گریگور خلیفه بدستور امر مزبور را بمشارالیه شفقت و مرحمت فرموده ارزانی داشتیم. جماعت ارامنه مذکور گریگور خلیفه را ریش سفید خود دانسته لوازم امر مزبور را مخصوص او دانسته از سخن و صلاح حسابی او بیرون نروند و اعزاز و اکرام او را لازم شناسند درینباب قدغن [دانسته] هر ساله حکم مجدد نطلبند و در عهده دانند. تحریرا فی شهر جمادی الثانی سنه ۱۰۶۲.

[ظهر]

از قرار نوشته سیادت و وزارت و اقبال پناه عالیجاه سلطان العدل اعتماد الدوله العلیه العالیه الخاقانیه بر ضمن رقم سابق که نزد نواب است بیضه،
(۱) ثبت مهر اعلی شد،
(۲) توکلت علی لله، [رونوشت مهر]: خلیفه سلطان،
(۳) ثبت مهر همایون شد،

(۴) در روز نامه عمل شد

(۵) ...

(۶) قلمی شد، [رونوشت مهر]: ابن حسن

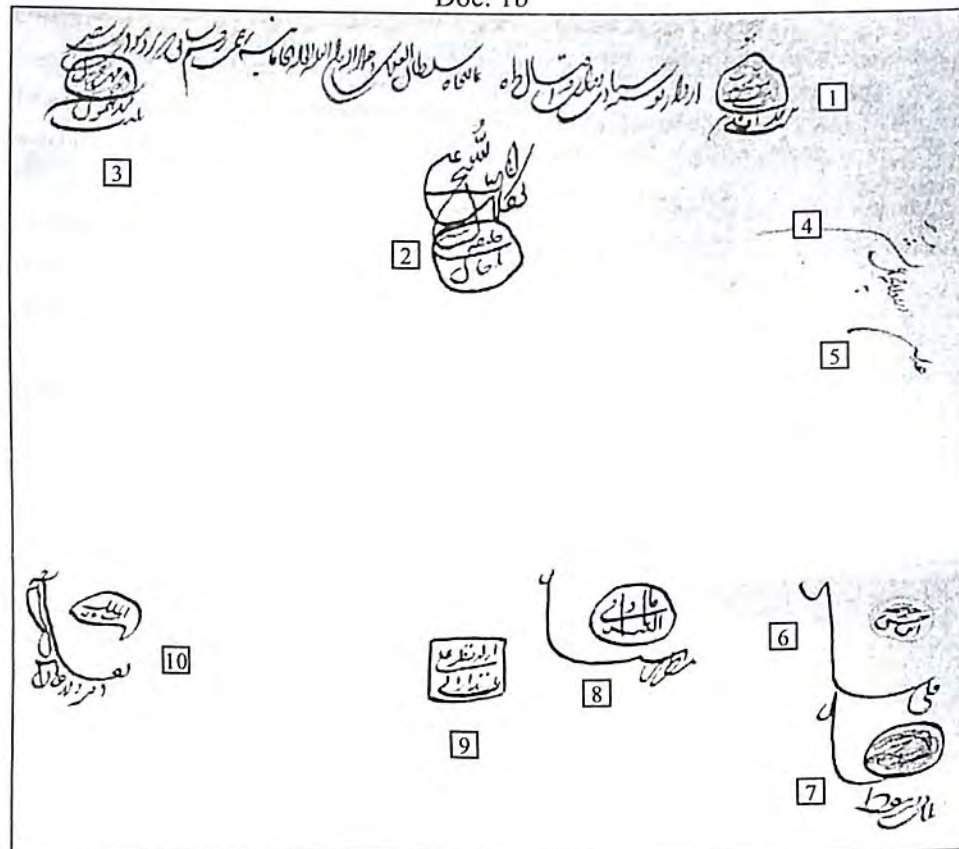
(۷) ثبت دفتر سرخط شد، [رونوشت مهر]

(۸) بنظر رسید، [رونوشت مهر]

(۹) [رونوشت مهر]: نظر علی مازندرانی

(۱۰) بقلم دفتر دار عرفان آمد، [رونوشت مهر]

Doc. 1b

هو
الملك لله

شاه طهماسب نورالله مرقده
جد بزرگوارم طاب ثراه

موضع مهر مسوده نواب اشرف اقدس

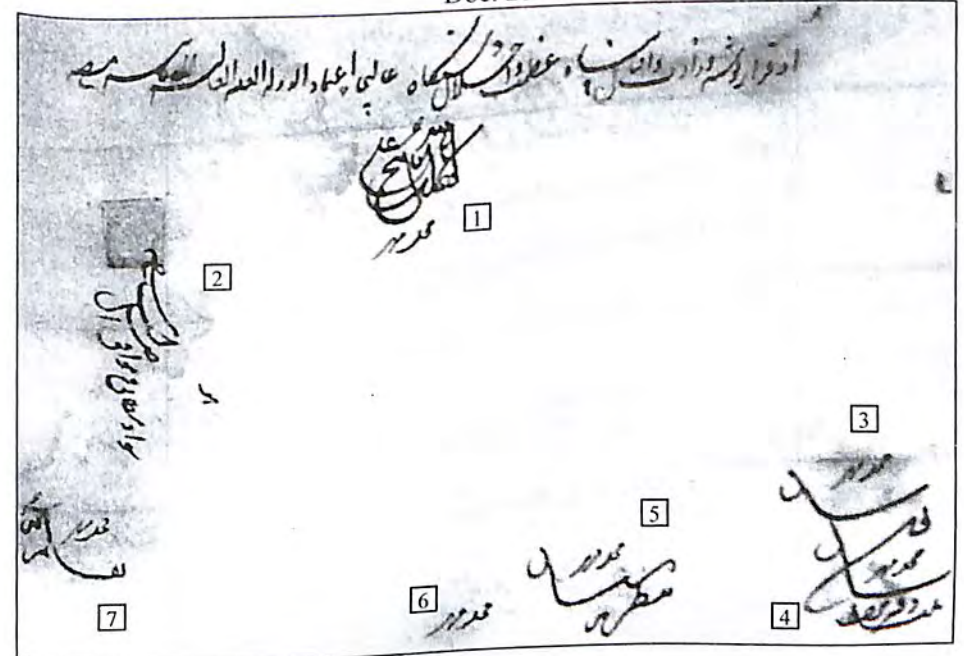
فرمان همایون شد آنکه چون درینولا مهراسیاء سیاهپوشان ارامنه وانک
اگلیس بدیوان آمده حکم نواب گیتیستان فردوس مکان که بتاریخ شهر ربیع
الاول سنه خمس عشر و الف بیاضی صادر گشته ابراز نمودند مضمون آنکه
چون از تصدیق مستوفیان عظام کرام دیوان اعلی معلوم و مستفاد شد که
مقرری وانک اگلیس و کشیشان داخل اگلیس است بنابراین باید که بهمان
دستور داخل اگلیس دانسته احدی مدخل ننماید و همچنین مردم وانک
عرض نمودند که بعضی املاک و باغات در آزادجیران و رودخانه درنیس و
ونند و شرلوط و غیره دارند و از قدیم الایام بوانک اگلیس متعلق بوده و مردم
محال مذکوره تصرف در محصول آن مینمایند و بسرکار وانک بهره آنرا
نمیدهند و از زمان اعلیحضرت نواب جمجاه جنت بارگاه علیین آشیانی الی
آلان املاک و باغات مذکور تعلق بوانک داشته بنابراین باید که کلانتر آنجا
بواجبی بحقیقت رسیده املاکی که در محال مزبوره است و از قدیم بوانک
متعلق بوده بدستور بوانک متعلق دانسته آنچه از زمان شاه جنت مکان
میداده اند بمهراسیای وانک مزبور داده تمرد ننمایند و آنچه بهرجهت بخلاف
حکم و حساب از ایشان ستاده باشند موافق حساب بازدهند و عذر نیاورند.
بعده داروغه آنجا که درین باب نهایت امداد بتقدیم رسانند و مجال تمرد و
تخلف احدی از مضمون مسطور ندهند و سال بسال بهره واقعی املاک
مذکور را ستاده بمهراسیای وانک واصل سازند و هر ساله حکم مجدد نطلبند
و درین باب استدعاء امضاء نواب کامیاب همایون ما نمودند بنابراین مقرر
فرمودیم که حکم مزبور را بامضای نواب همایون ما ممضی و متنفذ دانسته
موافق قاعده مستمره و قانون قدیم احدی مدخل در مقرری وانک اگلیس
بخلاف حساب ننماید و آنچه از زمان قدیم بوانک مذکور متعلق بوده باشد
مردم محال مزبوره تصرف در محصول آن ننموده بسرکار وانک متعلق
شناسند و بمهراسیای وانک بدستور معمول قدیم واصل سازند بعده اعمال

آنجا که باتفاق کلانتر بحقیقت رسیده حسب المسطور امداد حسابی بتقدیم
رسانند. درین باب قدغن دانسته هر ساله حکم مجدد طلب ندارند و چون
پروانچه بمهر اشرف رسد اعتماد نمایند.
تحریرا فی شهر محرم الحرام سنه ۱۰۶۵.

[ظهر]

از قرار نوشته وزارت و اقبال پناه عظمت و اجلال دستگاه عالیجاه اعتماد
الدوله العلیه العالیه الخاقانیه بیضه ،
(۱) توکلت علی الله... محل مهر.
(۲) هو، سواد مطابق و موافق اصل است. [مهر].
(۳) نوشته شد، محل مهر
(۴) ثبت دفتر سرخط شد، محل مهر،
(۵) بنظر رسید، محل مهر،
(۶) محل مهر
(۷) بقلم آمد، محل مهر.

Doc. 2b

مطابق الاصل کاتب المکتوب علی اکبر بن میرزا جعفر طبیب قلمی شد در شهر شوشی. تحریراً فی ۲۴ شهر جمادی الاول سنه ۱۳۰۹.

[رونوشت طغرا] چون معروض شد که زمین قریه قزانچی، شخر و قریه کولادک علیه و سفلی^{۹۱۵} و چهار دانگ قریه پیره جمال و تمامی محال معلومه واقع در الکاء، قراباغ ملک مدعی موروثی نظام الایاله و الدوله و الاقبال صفی قلی بیک عالیحضرت نظارت و اقبال و ... و اجلال دستگاه عالیجاه مقرب الحضرت ناظر ... الکاء، و بعنوان حقیقت در تصرف عالیجاه مومی الیه است و جماعت معینه بدون اثبات حقیقت و ملکیت خود و بخلاف شرع انور مانع تصرف و کلاً، عالیجاه مشارالیه در املاک مسطورہ

⁹¹¹ in the text عهدہ شناسند

⁹¹² in the text شده

⁹¹³ in the text عهد

⁹¹⁴ in the text باشند

⁹¹⁵ in the text نقلی

بدین

فرمان بهایلو کتبه جنوری در سال لازم الاستقام لان العدل العالی

در ضمن صادر کتبه عمده مناسبت و از منقول و بدل آن عدول از روز مجتبی

الزرا آسود و است حجت معتبره مادام اثبات حقیقت و ملکیت خود بر مینه

و در هر از دموه شریعت و احکام مسطور و مندرج در کتب معتبره مانع رعایا

و مزارع هر کس که بدلت و اقبال عالی مقرر گشته باشد تا لحاظ نظر از و الا اقبال

صفی قلی بس نامزد از کار خاصه شریعت بر اصول اسلام مستقر نباشد و الا

در این اعتبار مانع و کتبه منقول شریعت شده باشد به بیان الصدرة العالی

ما من شود در معتق شریعت و منعمه نمایند و کتبه منقول و الا کتبه منقول

در مسطور الفسقه شد تدبیر از شهر محرم الحرام ۱۲۶۸

ملحق الا صدر کاتب التوب علی اکبر بن یزید جعفر طیب
تدریس در شهر تبریز ۲۲ شهر جمادی الاول ۱۲۶۹

گردیده مزاحمت غیر مشروع بحال رعایا ایشان مینمایند^{۹۱۶}. بنابر وقوع مقرر شد که جماعت مسطوره مادام^{۹۱۷} حقیقت حقیقت و ملکیت خود را به بینه عادل به بالوجهی دیگر از وجوه شرعیه ثابت و محکوم به نسازد پیرامون املاک متصرف فیها عالیحضرت مومی الیه نگردیده^{۹۱۸} مزاحمت بحال رعایا و کارکنان ایشان نباشند^{۹۱۹}. و اگر حرف شرعی داشته باشند تا بقطع^{۹۲۰} و فصل در آنحدود بلامانع شرعی بدیوان الصدرة العالیه حاضر نشود که بحقیقت رسیده^{۹۲۱} بمقتضا قانون شریعت غرامت و معمول گردد بعهد^{۹۲۲} و کلاً، بیگلربیگی عظیم الشان الکاء، مذکوره امداد و اعانت شرعی بتقدیم رسانیده^{۹۲۳} مجال تخلف احدی^{۹۲۴} از جاده شوایب مستقیمه ننمایند. تحریراً فی شهر محرم الحرام سنه ۱۰۶۷.

[رونوشت مهر]: المتوکل علی الله ... ۱۰۶۱، ثبت ۳ مهر مطابق الاصل کاتب المکتوب جبرائیل ولد کربلائی مصطفی شیشه. تحریراً فی ۲۵ جمادی الاول سنه ۱۳۰۹.

⁹¹⁶ in the text میباشد

⁹¹⁷ in the text انجام

⁹¹⁸ in the text بگرفته

⁹¹⁹ the phrase is supposed to be so

⁹²⁰ in the text میباشد

⁹²¹ in the text لهذا

⁹²² in the text حقیقت

⁹²³ in the text اصل

⁹²⁴ in the text میباشد

هو

[مهر شاه عباس ثانی]: بنده شاه ولایت عباس ثانی، مهر مسوده دیوان اعلی

حکمه‌های نامطاع شد آنکه بموجبی که علمای اسلام امامیه و فقهای کرام اثنی عشریه خلعت میامن افاداتهم بین البریه فتوی نموده اند عمل نمایند و از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزند و محض شرع انور را قدوة و اسوة دانسته از فرموده تخلف ننمایند. بعهده حکام هر محل که امداد شرعی و حسابی بتقدیم رسانیده در عهده شناسند.

تحریرا فی شهر رجب المرجب سنة ۱۰۶۸.

و صلی الله علی محمد واله

بسم الله الرحمن الرحيم

صح الحق ولیعمد علی بمقتضا فرض و قواعد و الله سبحانه و تعالی یعلم

بحقایق المعین. [مهر]: خادم دین اللهی ... عبد محمد محسن.

علماء اسلام و فقهاء کرام ذوی الاحترام خلعت لایزال افاداتهم لما یوم القیام چه فرمایند که هر گاه جماعت معینه ارامنه املاک معینه و اشیاء منقولہ خود را فروخته باشند به بیع لازم اسلامی بخالد خادم معینه ساکن اوج کنیسه بمبلغ معین ماخوذ و بیع مذکور را بتصرف خالد مذکور داده باشند و شرایط شرعی در صحت اینمعانی و لزوم آن شرعا متحقق گردیده باشد شرعا درینصورت عقد مبیاعه مذکوره که در میانه خالد و جماعت مذکور بطریق مذکور واقع شده صحیح و شرعی بوده باشد و خالد مذکور را رسد که حاصل و منافع بیع مذکور را از تاریخ مبیاعه که حق شرعی او شده تصرف نموده صرف نماید بهر عنوان که خواهد و اراده نماید بشروط الشرعیه یانه بینوا توجروا و صلی الله علی محمد واله اجمعین الظنین الطاهرین المعصومین لما یوم الدین.

حی

هو

بلی و الله تعالی یعلم حرر [مهر]

باز بیان فرمایند در صورت مسطور که احدی از اقوام و خویشان جماعت مذکوره را رسد که بعلت ارث جماعت مذکوره ابطال مبیاعه مذکوره نمایند و املاک و اشیاء مختص خالد مذکور را متصرف شوند یا آنکه مانع تصرف مالکانه خالد خادم گردند

مهر شاه عباس ثانی
بنده شاه ولایت عباس ثانی، مهر مسوده دیوان اعلی

تحریرا فی شهر رجب المرجب سنة ۱۰۶۸.

بسم الله الرحمن الرحيم
صح الحق ولیعمد علی بمقتضا فرض و قواعد و الله سبحانه و تعالی یعلم
بحقایق المعین. [مهر]: خادم دین اللهی ... عبد محمد محسن.

الموکل الله
عباس
محمد

محمد بن محمد
بن محمد بن محمد

محمد بن محمد
بن محمد بن محمد

8

علاء اسلام و دنیا و اکرام و در ایضاً حاکمیت طفلان افاد انهم ملازم الغلام
املاک مسو و سایر مقتولین خود را از خسته باشند هیچ لازم است
سپید بپوشید و بعد از پنج نفر کور را اسقف خالد مرگور داده باشد
در صحت ایمان و لزوم آن شرعاً مستحق گردید بایست شرعاً
مبايعه نفر کور که در میان خالد و جماعت نفر کور مطین مرگور و ان
صحيح و شرع بوده باشد و خالد نفر کور را اسد که حاصل
صحيح و شرع و اسد نفوذ نموده صرف

در اموال مذکورہ و اشیاء معینہ منقولہ مذکورہ بلاجہ شرعی یائہ بینوا توجروا و صل للہ علی محمد و آلہ اجمعین الظنین الطاہرین المعصومین لما یوم الدین.

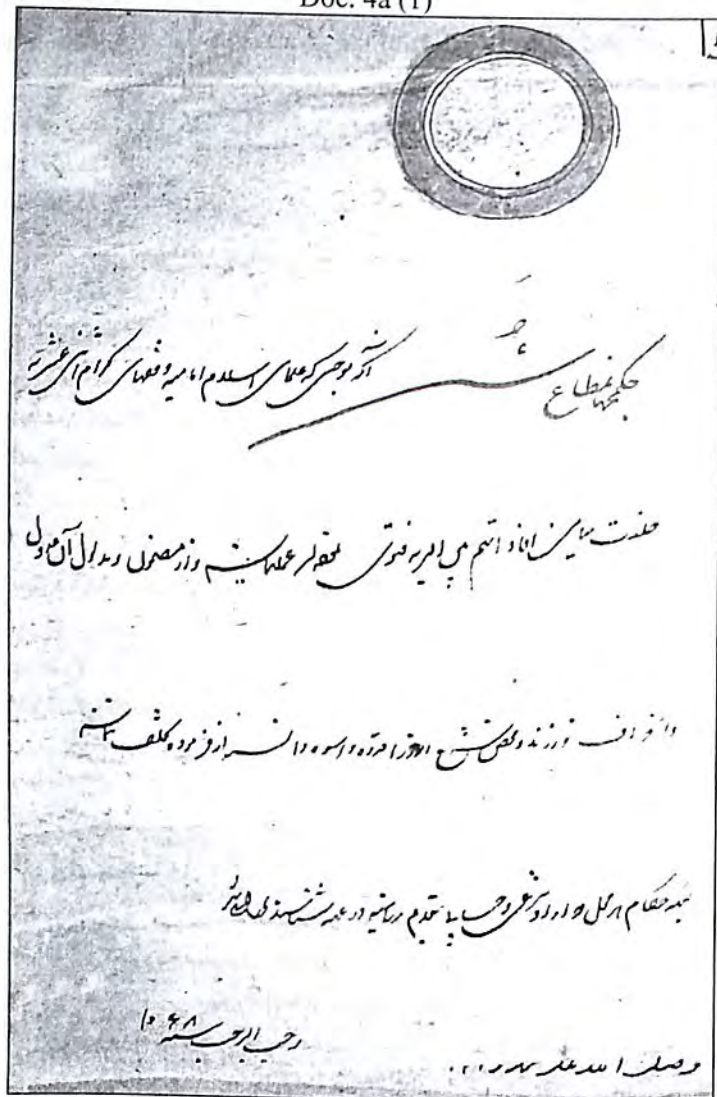
[در حاشیه]

حی

هو

نه والله تعالى يعلم حرر [مهر]

Doc. 4a (1)

[مهر شاه عباس ثانی]: بنده شاه ولایت عباس ثانی / مهر مسوده دیوان اعلی

حکمجهانمطاع شد آنکه وکلا، بیگلربیگی و وزیر آذربایجان در حضور اهالی شرع انور بحقیقت رسیده نگذارند که میر صفی کجج بغیر حق و خلاف شرع پیرامون ملک و قشلاق صاحبان عریضه گردیده مزاحمت رسانند و اگر دعوی با صاحبان عریضه داشته باشد مادام اثبات دعوی خود ننماید و حسب الشرع اظهر و لازم نیارد مدخل نسازد درین باب قدغن دانند. تحریر فی شهر رجب المرجب سنه ۱۰۶۸.

هو

عرضه داشت کمترین بندگان رعایا و عجزه دره شام مشهور به باش کند و ارته کند و دیب کند

بذروه عرض میرسانند که درینوقت میر صفی کجج آمده با این فقیران شلتاق و ستم می نماید که یکدنگ از جمله شش دانگ محال مزبوره ملک شرعی من است ولی فقیران ابا عنجد در تصرف داریم و حقیت کسی را نمیدانیم و ازو بحال این فقیران و عجزه ستم و خلاف حساب میشود استدعا، چنان است که حکم جهانمطاع مرحمت فرمایند که مادام که مومی الیه مطلب و مدعای خود را در حضور شیخ الاسلام دارالسلطنه تبریز و وزیر جلیل القدر آذربایجان ثابت و محکوم به و مشخص نسازد متعرض احوال این فقیران نشود که عند الله و رسول ضایع نخواهد شد. امره اعلی.

[در حاشیه]

حکم شرعی اجرا نمایند. امضاء بنده درگاه صفی قلی

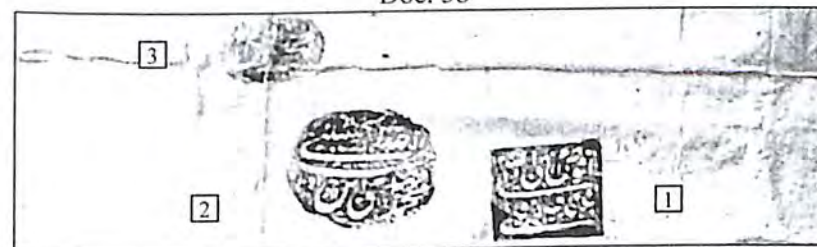
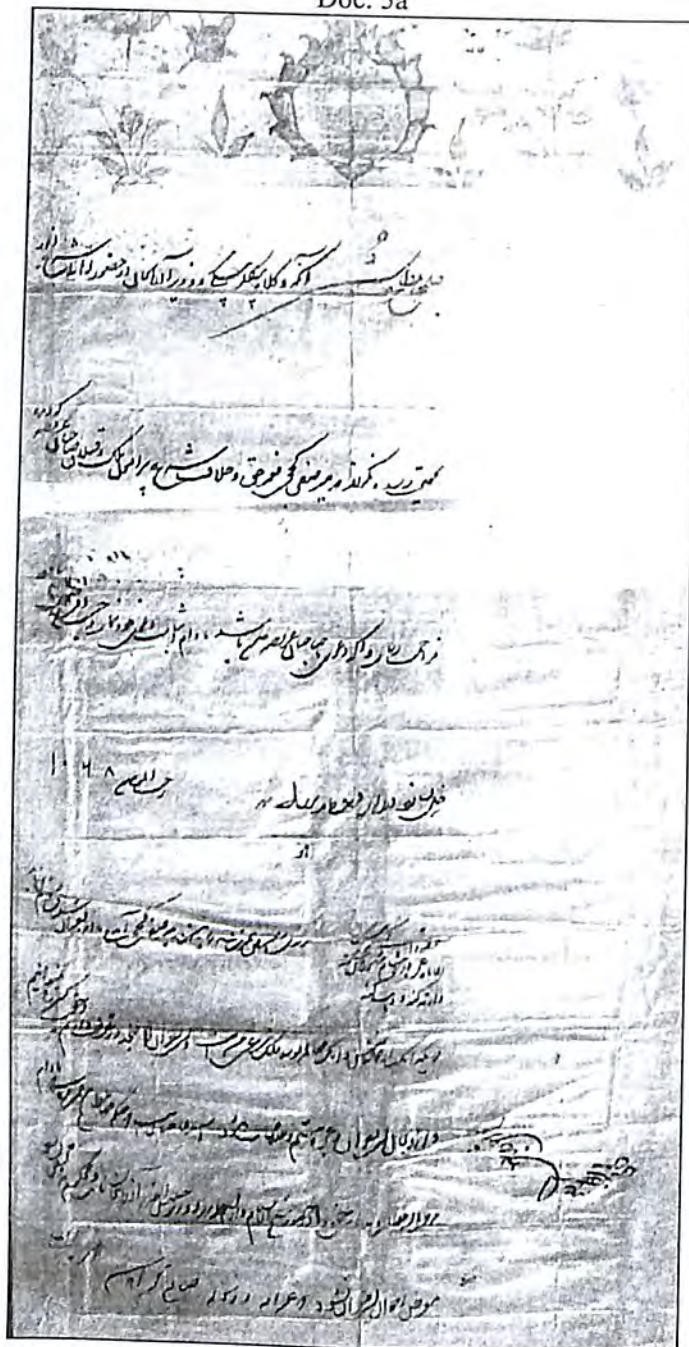
[ظهر]

(۱) [مهر]: افوض امری الی الله عبده صفی قلی،

(۲) [مهر]: حسبی الله الحسین محمد ابن مهدی ۱۰۶۱،

(۳) [مهر]

میرزا محمد باقر در پیش مرگ در این صفت خالده مرگور داده است
در صحت ایمان و لزوم آن شرعا متحقق گردیده است
میرزا محمد باقر در پیش مرگ در این صفت خالده مرگور داده است
صالح و شریف بوده و در حیات خود در راه خدا و امر حق
سج مرگور را از تاریخ مساعده که در این صفت خالده مرگور داده است
بهر عنوان که خواهد داشت و اراده نماید بر و طم النعمه نام دارد
و صدقه محمد و اله جعفر الطاهر الموصی
از بیان و زبانش در صورت مطور که احدی از اقوام و خویشان مرگور داده است
علت ارتجاعت مرگور است این مبالغه مرگور نمایند و مالک خادم
مختصه خالده مرگور را متفق شوند یا آنکه مانع نفوذ مالکانه خود
گردند در مالک مرگور و در این صفت خالده مرگور داده است
و صدقه محمد و اله جعفر الطاهر الموصی

Document 6 (MM, AC, f. 1b, d. 106)

[مهر شاه عباس ثانی]: بنده شاه ولایت عباس ثانی: مهر مسوده دیوان اعلی

حکمجهانمطاع شد آنکه بموجبی که فتوای علماء اسلام امامیه و فقهاء کرام
اثنی عشریه خلعت میامن افاداتهم بین البریه در ذیل صادر گشته عملنمایند
و از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزند و محض شرع انور را اسوة و
قدوة شناسند و از مخالفت شریعت غراء محترز و مجتنب باشند بعهده حاکم
شرع و عرف هر محل که امداد شرعی بتقدیم رسانند و در عهده دانند.
تحریراً فی شهر محرم الحرام سنه ۱۰۶۹.

هو

باسم الله الرحمن الرحيم

صح الحق اعلی نهج الصواب و الله سبحانه يعلم [مهر]

چه فرمایند علماء مذهب بحق احمر اثنی عشر صلوات الله علیهم اجمعین
درین مسئله که هر گاه خالد ارمنی که از اهل ذمی بوده باشد او را غلامی
بوده باشد کافر در صورت معروضه احدی را رسد که بعلت غلام مذکور طلب
جزیه از خالد مولی او نماید و بدانعلت چیزی از خالد مولی غلام مذکور
بازیافت نمایند یانه بینوا توجروا و صل الله علی محمد و اله اجمعین الظنین
الطاهرین المعصومین .

[در حاشیه]

نه و الله تعالی یعلم
مگر آنکه غلام نیز ذمی باشد

[مهر]

[ظهر]

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل العلم نوراً

بیب و باید علماء مذهب بخت امیر اعیان
علیهما السلام درین سلسله که مکاتیب خاندان
دیده بوده باشد او را اعلامی بوجه نماید
در صورتی که بعضی از احدی را رسد
غلام مذکور طلب عزیز از خاندان معلی او نماید
و بدینسانت چیزی از خاندان معلی غلام مذکور
باید یافت نمایند نماید بیند او را
وصی الله علیه و آله و سلم

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل العلم نوراً

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل العلم نوراً
خداوند مصلحت افراشته از این برادران در این
آن عدول و انحراف از رزید و مصلحت شرع الزور را بوجه و ضرر
از خاندان معلی او را رسد
شرعاً مستقیم باشند و در عین حال
محمدم اکر ام

Document 7 (MM, AC, f. 1b, d. 107)

[مهر شاه عباس ثانی]: بنده شاه ولایت عباس ثانی، مهر مسوده دیوان اعلی

حکمجهانمطاع شد آنکه بموجبی که فتوای علماء اسلام امامیه و فقهاء کرام
اثنی عشریه خلعت میامن افاداتهم بین البریه در ذیل صادر گشته عملنمایند
و از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزند و محض شرع انور را اسوة
و قدوة شناسند و از مخالفت شریعت غرا محترز و مجتنب باشند. بعهده حاکم
شرع و عرف آنجا که امداد شرعی بتقدیم رسانند و در عهده دانند.

تحریراً فی شهر محرم الحرام سنه ۱۰۶۹.

بسم الله الرحمن الرحيم

صح الحق اعلی بنهج الصواب وليعمد علی بمقتضا فرض و قوعد

و لله سبحانه يعليم، [مهر]: عبد محمد

علماء اسلام و فقهاء کرام ذوی الاحترام خلعت ظلالاتهم لمايوم القيام
چه فرمایند که هر گاه مزرعه معین معلوم بملکیت و حقیقت در تصرف
مالکانه شرعی خالد ارمنی بوده باشد شرعاً "درینصورت خالد مذکور را
میرسد که موافق شرع شریف اراضی مزرعه مذکوره خود را زراعت نماید
بشروط الشرعیه یا نه بینوا توجروا و صلی الله علی محمد واله اجمعین الظنین
الطاهرين المعصومين

[در حاشیه]

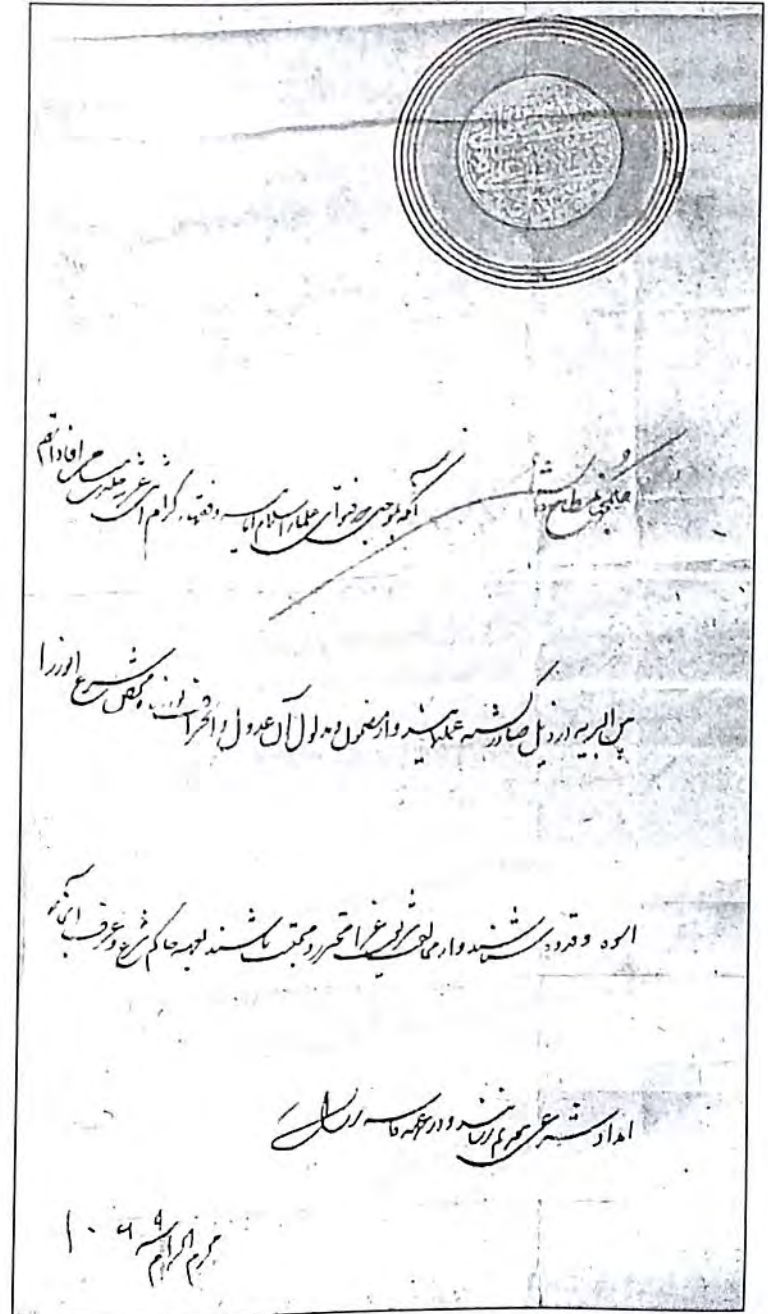
حی

هو

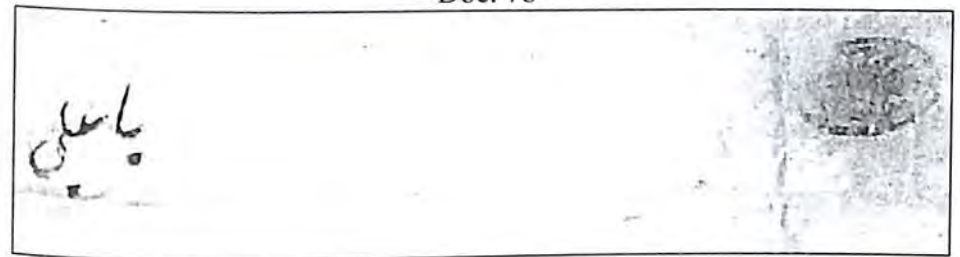
بلی، و لله تعالی يعلم، حرر، [مهر]

[ظهر]

یا علی [مهر].

بسم الله الرحمن الرحيم
 صخر الحواصص الصخر الصخر
 وصره وصره وصره
 لا يوم القيام حيف عايند كه هكاه مزع من علمون
 سر خال را دني بوده تا يك سر عايند
 مذکور ايسد كه عايند ريت اراض
 زاعت نمايد بر طار عاين
 صل الله على محمد و آله

Document 8 (MM, AC, f. 1b, d. 104)

شاه باباام انارالله برهانه

[مهر شاه عباس ثانی]: بنده شاه ولایت عباس ثانی ۱۰۵۲

حکم جهانمطاع شد آنکه ایالت و شوکت پناه حشمت و جلالت دستگاه
 عالیجاه نظاما لایاله و الشوکه و الاقبال نجف قلیخان بیگلربیگی چخورسعد
 بداند که قبل ازین بموجب پروانچه اشرف که بتاریخ شهر ربیع الاول سنه
 ۱۰۵۵ بر طبق حکم نواب خاقان رضوانمکانی باسم بیگلربیگی سابق
 چخورسعد صادر گشته مالیه یکعقد گوتان بمعافی خلیفه پیلیبوس خلیفه
 اوچ کلیسیا مقرر شده بود که بعلت مالیه یکعقد گوتان مزبور طلبی ننموده
 بمعافی او مقرر داند و درینوقت عمده المسیحیه یعقوب خلیفه اوچ کلیسیا
 بدرگاه معلی آمده بعرض رسانید که خلیفه پیلیبوس متوفی شده و استدعا
 معافی مذکور باسم خود نمود. بنابر شفقت شاهانه در باره خلیفه یعقوب
 مشارالیه مالیه یکعقد گوتان مزبور را بدستوری که بمعافی خلیفه سابق
 مقرر بود و بمعافی مومی الیه مقرر فرمودیم چون بر مضمون رقم اشرف
 مطلع گردد مقرر دارد که وکلاء آن عالیجاه بعلت مالیه یکعقد گوتان مذکور
 طلبی ننموده بمعافی او مقرر دانند و هر ساله رقم مجدد طلب ندارند.
 مستوفیان عظام بشرح مسطور در دفاتر عمل نمایند.
 تحریرا فی ۲۴ شهر جمادی الاخر سنه ۱۰۶۹.

[ظهر]

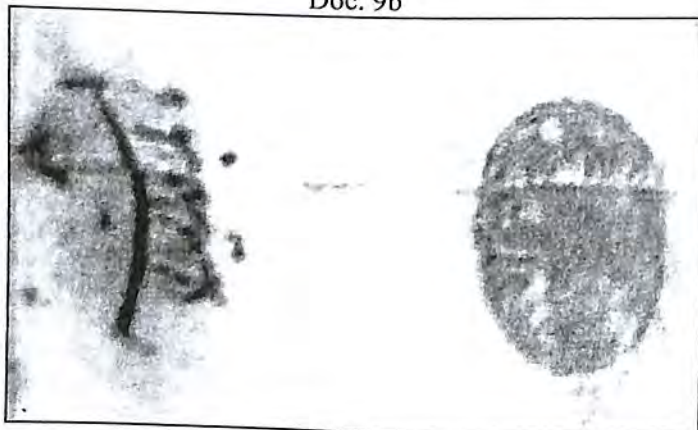
شاه بابا ام انار الله برهانه

حکم جهانمطاع شد آنکه چون بموجب رقم اشرف که بتاریخ شهر صفر
 سنه ۱۰۵۵ بر طبق رقم نواب خاقان رضوانمکانی صادر گشته مقرر شده
 بود که شاگردان و مردم خلیفه پیلایوس خلیفه اوچ کلیسیا که بممالک
 محروسه تردد دارند حکام هر محل از محال ممالک محروسه بعلت مذهب و
 خلاف حساب متعرض احوال خلیفه و شاگردان و مردم او نشده بهیچوجه من
 الوجوه طمع و توقع از ایشان ننمایند و درینوقت عمدهالمسیحیه یعقوب
 خلیفه اوچ کلیسیا بدرگاه معلى آمده بعرض رسانید که خلیفه پیلایوس فوت
 شده و استدعا امضاء رقم مزبور باسم خود نمود بنابرین مقرر فرمودیم که
 حکام محال ممالک محروسه رقم سابق را در باب خلیفه یعقوب مشارالیه
 ممضی دانسته بهیچوجه من الوجوه متعرض احوال مومی الیه و شاگردان و
 مردم او نشده گذارند که بفراغبال تردد نموده بدعاگوئی دوام دولت روزافزون
 ابدمقرون اشتغالنمایند و شکر و شکایت ایشانرا موثر شناسند و هر ساله
 رقم مجدد طلب ندارند.
 تحریر فی ۲۴ شهر جمادی الاخر سنه ۱۰۶۹.
 [ظهر]

بالمشافه العلیه العالیه [مهر]

Doc. 9b

الملك الله

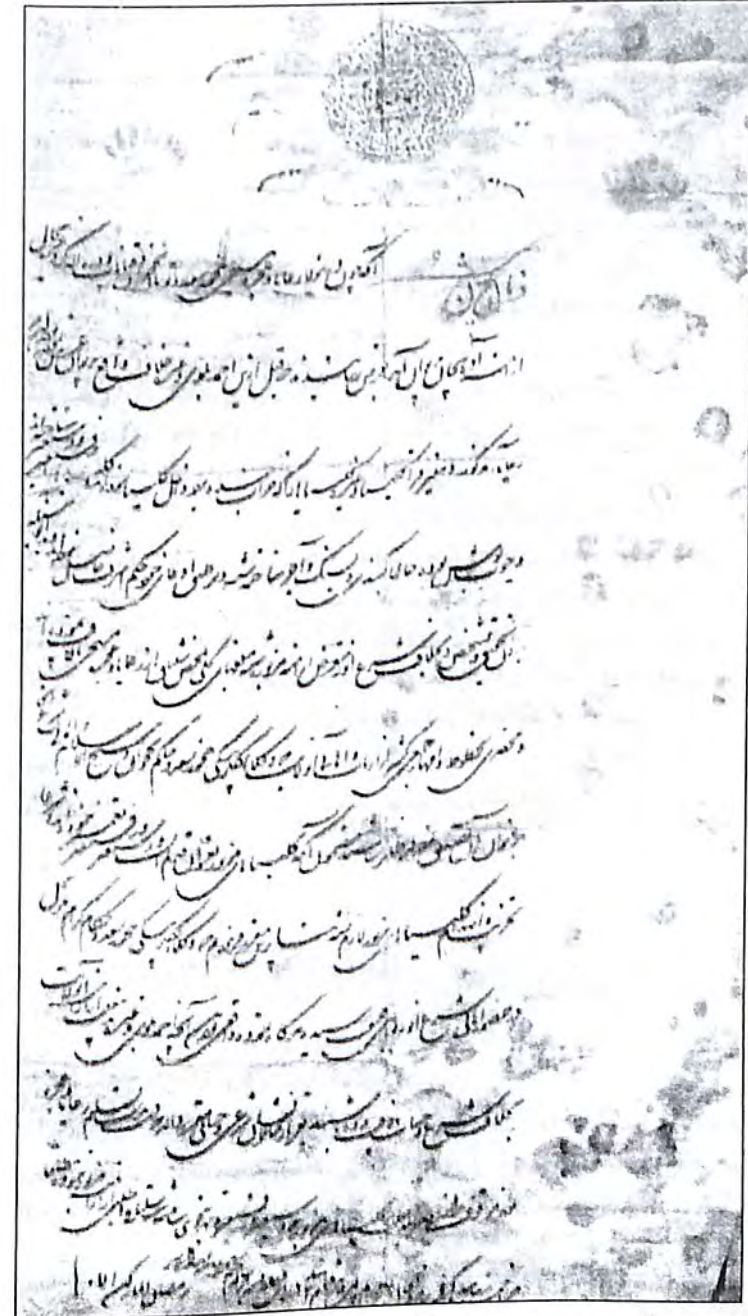
[مهر شاه عباس ثانی]: بنده شاه ولایت عباس ثانی ۱۰۵۹: اللهم صل على النبي
و الوصي البتول السبطين و السجاد و الباقر و الصادق و الكاظم و الرضا و
التقي و النقي و العسكري المهدي

فرمان همایون شد آنکه چون درینولا رعایا و عجزه مسیحی چخورسعد و
تومان نخجوان و قباغات و درهاله گز و غیره محال ارامنه آذربایجان بدیوان
آمده بعرض رسانیدند که قبل ازین احمد بلوی و غیره خلاف واقع بدیوان
عرض نموده بوده اند که رعایا مذکور دهلیز قراکلیسیا و غیره کلیسیاها را
که خراب شده بوده داخل کلیسیا نموده اند و کلیسیاها را رفیعت و وسیعت
ساخه اند و چوب پوش بوده حالا گنبدی و بسنگ و آجر ساخته شده و برطبق
ادعای خود حکم اشرف حاصل نموده اند و بدانوسیله بدون تحقیق و
تشخیص و بخلاف شرع انور متعرض ارامنه مزبور شده مبلغهای کلی
بمحض شلتاق از رعایا و عجزه مسیحی باز یافت نموده اند و محضری
بخطوط و امهار جمعی کثیر از ارباب و اهالی آنولایت که وکلا، بیگلربیگی
چخورسعد و حاکم نخجوان و شیخ الاسلام و اهالی شرع انجا بر عنوان آن
تصدیق نموده اند ظاهر ساختند مضمون آنکه کلیسیاهای مزبور بعنوان
قدیم است و وسیعت و رفیعت تعمیر ننموده اند و شرعا "تخریب و انهدام
کلیسیاهای مزبور لازم نشده بنا برین مقرر فرمودیم که وکلا بیگلربیگی
چخورسعد و حکام کرام هر محل در حضور اهالی شرع انور بواجبی بحقیقت
رسیده هر گاه نموده واقعی بوده باشد آنچه احمد بلوی و غیره بدینعلت از
ارامنه آنولایت بخلاف شرع و حساب باز یافت نموده باشند بقرار خاطر نشان
شرعی و حسابی مقرر دانند که دست بدست تسلیم رعایا و عجزه نموده
موقوف ندارند و من بعد بعلت کلیسیاهای مزبور که وسیعت و رفیعت
بهر نحوی ساخته شده شلتاقی و طلبی از ارامنه مزبور ننموده مطلقا
مزامحت نرسانند و گذارند که مرفه الحال بدعای دوام دولت قاهره قیام
نمایند درینباب قدغن دانسته هر ساله حکم مجدد نطلبند.
تحریرا فی شهر رمضان المبارک سنه ۱۰۷۱.

[ظهر]

علاء اسلام و فقها کرام و دعوی لا خدم حلدن طول
الیوم التیام جیف ساندک مرکاه و در سید زیدار می
بر و در خالدا دنی خلاصه دعوی ابی سید حیف او مال دین
ناحی نوت خالدا بر دمه خالدا هست و مصروف خالدا دعوی
گرفتند و بجهت مبلغ مذکور نفیوت زید با سید
الحمده و در سید خالدا مذکور سید سید
و در سید زید مذکور کاغذ جمعی بر طبق مدعا
در دست داشتند سید سید و سید سید
و کاغذ مذکور بدو سید و در سید و سید
حکم جاکم شرع انور مدعا و مطلب و در سید
ثابت میشود مدعا و سید سید سید سید

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله
الطاهرين
المصطفين

هو

از قرار نوشته سیادت و وزارت و اقبال پناه عظمت و اجلال دستگاه عالیجاه

اعتمادالدوله العلیه العالیه الخاقانیه. بیضه

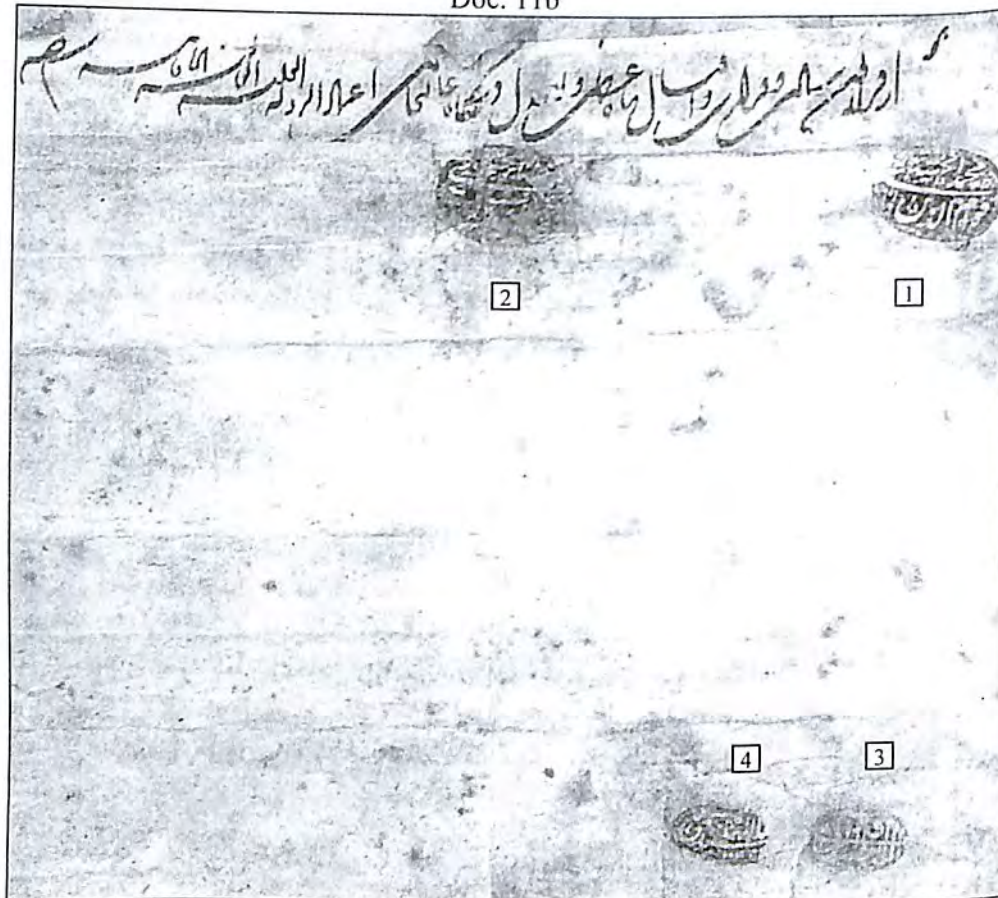
(۱) [مهر]: محمد الحسین قوام الدین،

(۲) [مهر]: حسبی لله الحسنی محمد ابن مهدی،

(۳) [مهر]: ... اسمعیل قلی،

(۴) [مهر]: ... ۱۱۴۸.

Doc. 11b

[مهر شاه عباس ثانی]

فرمان همایون شد آنکه چون درینولا، اوهانیس محراسیا ساکن وانک طاقف قبانات بعرض رسانید که مواضع مزروعات معین معلوم که در تحت جمع وانک مزبور است از قدیم الایام در تصرف متولی و زارعان و سکنه بوده زراعت نموده هر ساله از عهده جمع دفتری و حقوق دیوانی آن بیرون می آمده اند و قبل ازین کاظم ولد تاتاریک بر تللو ساکن قریه دره باس قبان در باب سنور و سرحد موضع مزبور ادعا، خلاف حساب مینموده و در حضور بیگلربیگی و متصدی شریعت^{۹۲۵} گفتگوی طرفین شده قسم نامه درست داشته بایشان داده اند و درینباب استدعا، حکم متون بعهده وکلاء عالیجاه بیگلربیگی و وزیر آذربایجان نمود که امداد حسابی بتقدیم رسانند و از تصدیق مستوفیان عظام معلوم و مستفاد شد که مالوجهات و تفاوت جزیه وانک طاقف ناحیه اروط قبانات در دفتر بمبلغ معین ابوابجمع و بتیول و غیره مقرر است و حقیقت سایر مقدمات مزبوره از دفتر ظاهر نمیشود. بنابراین مقرر فرمودیم که وکلاء عالیجاه بیگلربیگی باتفاق وزیر آذربایجان در حضور اهالی شرع شریف بحقیقت مقدمه معروضه و گفتگوی طرفین رسیده بدانچه موافق حق و حساب و شریعت غرا بوده باشد از طرفین معمول و مرتب گردانیده چنان نمایند که ستم و خلاف حسابی نسبت باحدی واقع نشود و درینباب قدغن دانسته چون پروانچه بمهر مهراتار اشرف رسد اعتماد نمایند.

تحریر فی شهر رمضان سنه ۱۰۷۲.

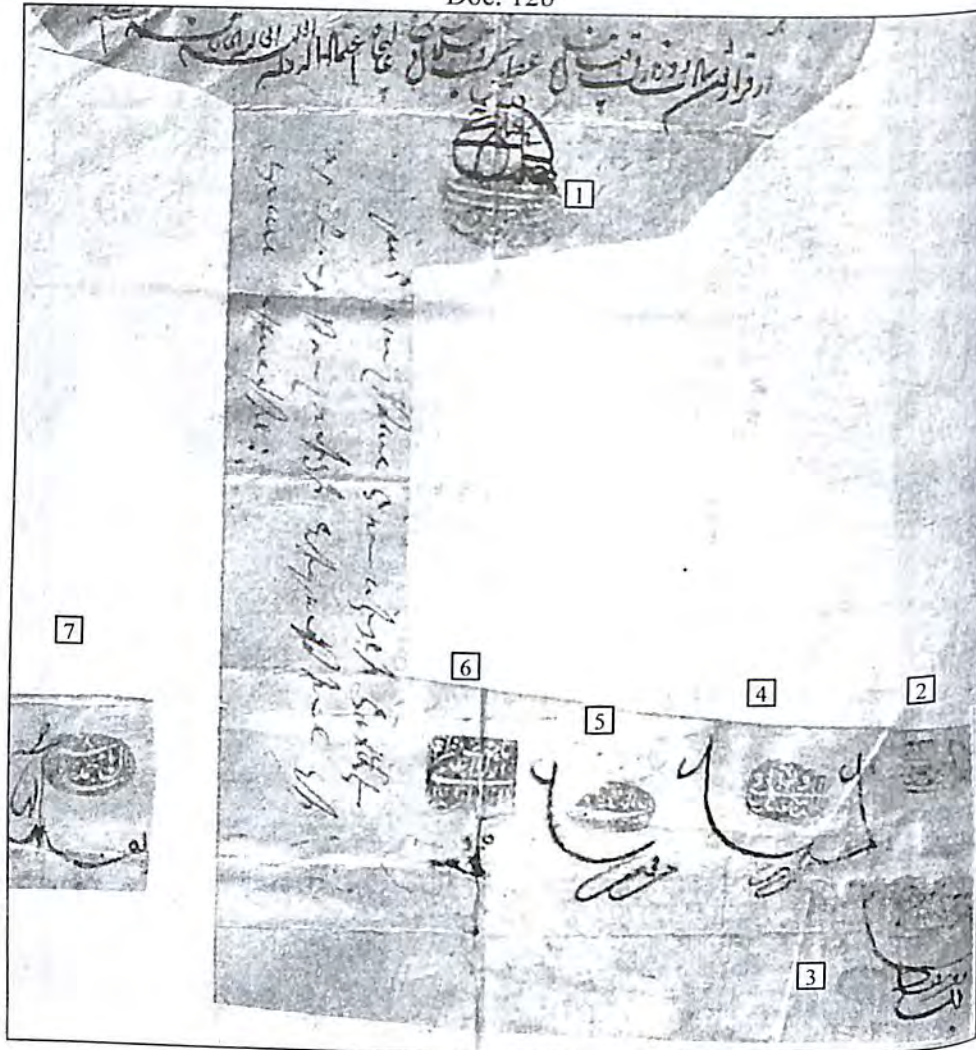
[ظهر]

از قرار نوشته سیادت و وزارت و اقبال پناه عظمت و حشمت و اجلال دستگاه عالیجاه اعتمادالدوله العلیه الخاقانیه، بیضه،

- (۱) توکلت علی ش... [مهر]: حسبی لله الحسینی محمد ابن مهدی، (۲) نوشته شد، [مهر]،
 (۳) ثبت دفتر سرخط شد، [مهر]، (۴) بنظر رسید، [مهر] : ... اسمعیل قلی، (۵) مرقوم شد؛
 [مهر] : ... ۱۰۶۲، (۶) صح، [مهر]، (۷) بقلم آمد، [مهر] : بنده آل محمد هاشم.

۹۱
 قبا
 آنکه چون درینولا اوهانیس محراسیا ساکن وانک طاقف قبانات بعرض رسانید که مواضع مزروعات معین معلوم که در تحت جمع وانک مزبور است از قدیم الایام در تصرف متولی و زارعان و سکنه بوده هر ساله از عهده جمع دفتری و حقوق دیوانی آن بیرون می آمده اند و قبل ازین کاظم ولد تاتاریک بر تللو ساکن قریه دره باس قبان در باب سنور و سرحد موضع مزبور ادعا، خلاف حساب مینموده و در حضور بیگلربیگی و متصدی شریعت^{۹۲۵} گفتگوی طرفین شده قسم نامه درست داشته بایشان داده اند و درینباب استدعا، حکم متون بعهده وکلاء عالیجاه بیگلربیگی و وزیر آذربایجان نمود که امداد حسابی بتقدیم رسانند و از تصدیق مستوفیان عظام معلوم و مستفاد شد که مالوجهات و تفاوت جزیه وانک طاقف ناحیه اروط قبانات در دفتر بمبلغ معین ابوابجمع و بتیول و غیره مقرر است و حقیقت سایر مقدمات مزبوره از دفتر ظاهر نمیشود. بنابراین مقرر فرمودیم که وکلاء عالیجاه بیگلربیگی باتفاق وزیر آذربایجان در حضور اهالی شرع شریف بحقیقت مقدمه معروضه و گفتگوی طرفین رسیده بدانچه موافق حق و حساب و شریعت غرا بوده باشد از طرفین معمول و مرتب گردانیده چنان نمایند که ستم و خلاف حسابی نسبت باحدی واقع نشود و درینباب قدغن دانسته چون پروانچه بمهر مهراتار اشرف رسد اعتماد نمایند.

تحریر فی شهر رمضان سنه ۱۰۷۲.

بسم الله

[مهر شاه عباس ثانی: بنده شاه ولایت عباس ثانی: مهر مسوده دیوان علی]

حکمجهانمطاع شد آنکه وکلا، ایالت و شوکت پناه جلالت و حشمت دستگاه عالیجاه امیرالامرای خانهزاد قدیم نظامالایاله و الشوکه و الاقبال مرتضی قلیخان قورچیباشی و بیگلربیگی آذربایجان در حضوراهالی شرع انور بحقیقت مقدمات معروضه رسیده در جمیع ابواب آنچه موافق شریعت مقدس و حق و حساب بوده باشد بعمل آورند و احقاق حق و رفع بیحساب نموده مجال تمرد و تخلف احدی از جاده شرع مطاع ندهد درینباب قدغن دانسته در عهده شناسد. رفعت و معالی پناه میرزا علی بیک یساول قور غلامان سرکار خاصه شریفه محصل بوده حسبالمسطور مقرر داند.

تحریراً فی شهر شوال المکرم سنه ۱۰۷۲.

عرضه داشت بنده کمترین گسبر راهب و سایر سکنه وانک طائف قپانات بذروه عرض بدیوان اعلی میرسانند که جمعی مذکوره ذیل ستم و زیادتی و آزار تمام بحال دعاگویان عجزه رسانیده برینموجب باعث تفرقگی شده مزاحمت بخلاف حق و حساب نموده درمهمسازی وجه مطالبات و گفتگوی شرعی تعلل می نمایند:

-جماعت ارامنه قریه طائف اروط فپانات مانع زراعت و آبادانی فقیران شده اراضی زراعتگاه و باغات و غیره که در تحت تصرف از قدیم داشتیم نمیگذارند که بدستور قدیم و نهج استمرار زراعت و عمارت آبادانی نموده و مینمایند الحال مدت دو سال است که اراضی و غیره مذکوره متصرف فته فقیران خالی و نامزروع مانده چیزی بعلت محصولات بوصول نرسیده بعهدۀ احدی مقرر فرمایند که اراضی و غیره مزبور را بعد از ثبوت و لزوم شرعی باجارت سنوۀ ایام نامزروع از آنها گرفته عاید گردانند. بیضه

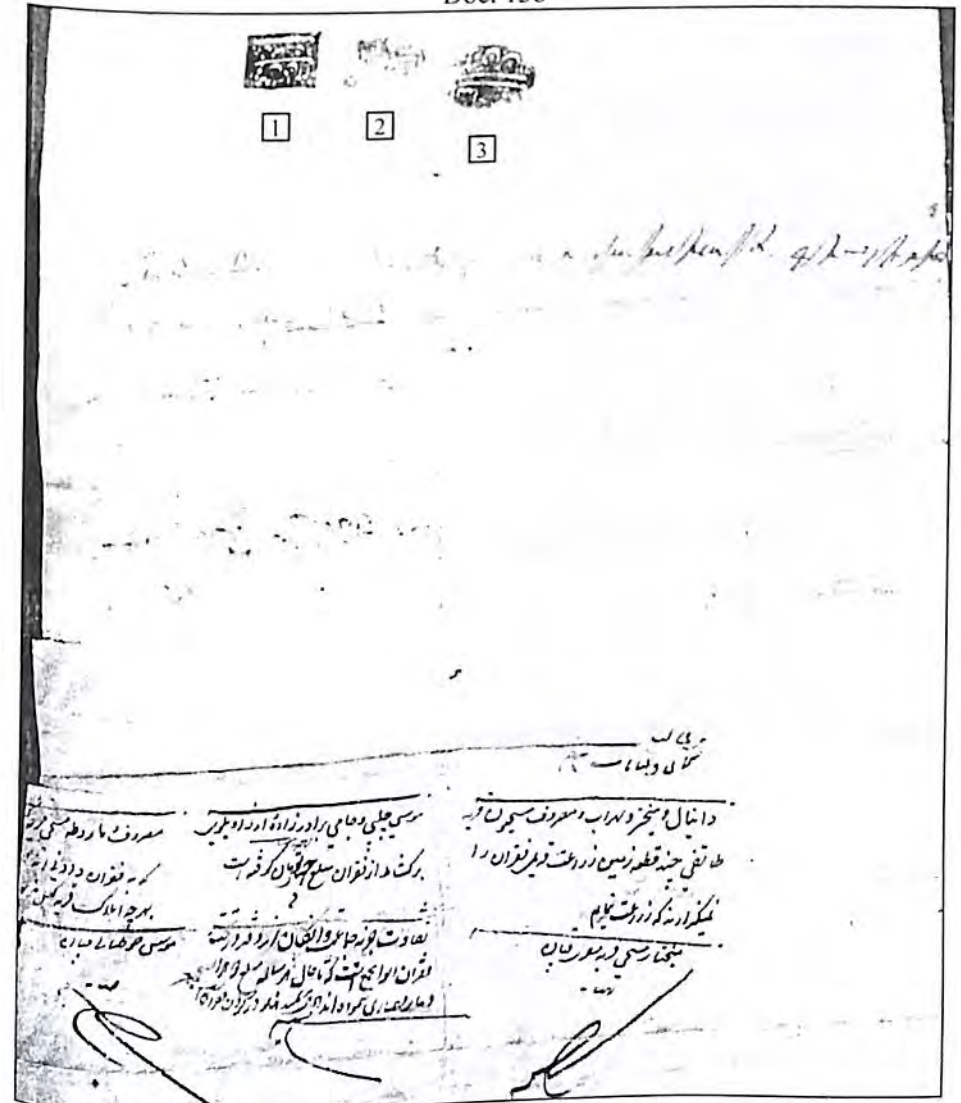
-جماعت قریه زاویه برگشاط خصوصاً موسی چلبی و جامی برادرزاده او و غیره بدیوان نواب عالیجاه بیگلربیگی دارالسلطنه تبریز به طبق مدعای خود بخلاف عرض نموده و در لباس حکم گذرانیده ضابطان و ملازمان او مکرراً و بدفعات بر سری عجزه سکنه آورده مبلغی کلی بخلاف حساب بعنف و تعدی بازیافت نموده دایم الاوقات شلتاقات و بیحسابات مینمایند که هرگز رجوعی و گفتگوی حسابی ندارد. بیضه

-در بعضی محال سیسجان و قپانات و غیره مطالبات حسابی و گفتگوی

تفاوت جزیه جماعت وانکان از دفتر در تحت فقیران ابوابجمع است که تا حال هر ساله مبلغ دو هزار دینار مهمسازی ننموده اند الحال نیز نمیدهند در گردن فقیران است

موسس خوطنانی قپان: ۵۰۰۰ دینار. بیضه

Doc. 13b

شرعی داریم جمعی مانع و متمریدی نموده در ادا، تعلل می نمایند. بالقصه دیگر املاک بعضی قریه از اعمال الکاء، سیسجان تومان نخجوان و اروط قپانات بموجب احکام مطاعه لازم الاطاعه تعلق بوانک مزبور دارد که ملک موروثی محراسیایان قدیم بوده است که همه ساله بهره مالکی و سایر اجرةالمثل از رعایا بازیافت نموده اند الحال جمعی بهمرسیده که بخلافشرع انور دخل در قرای مزبوره نموده مزاحمت میرسانند. بیضه

- الحال جمعی بهمرسیده که بعضی زمینها و غیره را نمیگذارند که زراعت و آبادانی نماییم و بعضی متمریدی نموده در ادای مطالبات شرعی تعلل نموده مزاحمت بخلاف حق و حساب میرسانند درین ابواب ستم و ظلم صریح بحال بیچارگان است استدعا، آنکه بصدقه فرق مبارک اشرف حکم عدالت بعهده وکلا، بیگلربیگی آذربایجان بمحصولی رفعت و معالی پناه میرزا علی بیگ یساول قور غلامان که جهة مقدمات دیوانی دارد آنصوب است عنایت فرمایند که بحقیقت رسیده بعد از ثبوت و لزوم شرعی زمینهای مزبوره را مع خسارت سنوات مذکوره گرفته عاید سازد که من بعد پیرامون اینقسم سرم نگرود. چون واجب بوده عرض شد. امره اعلی.

[در حاشیه]

حکم حسابی بقیود لازمه باسم وکلا، بیگلربیگی آذربایجان بمحصولی رفعت و معالی پناه میرزا علی بیگ یساول قور نمایند. امضابنده درگاه صفی قلی.

[ظهر]

(۱) [مهر]: افوض امری الی الله عبده صفی قلی، (۲) [مهر]،

(۳) [مهر]: حسبی الله الحسنی محمد ابن مهدی،

رعایای سیسجان و قپانات

- دانیال و مخیتر و سهراب و مصروف مسیحیون قریه طاتفی چند قطعه زمین زراعت قدیم فقیران را نمیگذارند که زراعت نماییم

میختار مسیحی قریه مقری قپان

- موسی چلبی و جامی برادرزاده او زاویلوی برگشاطر از فقیران مبلغ چهار تومان گرفته است

- مصروف و ماروطه مسیحی قریه ک[یس] که به فقیران دادنی اند ... بهره

املاک قریه کیس مزبور ...

میختار مسیحی قریه مقری قپان: ۸۰۰۰ دینار

تفاوت جزیه جماعت وانکان از دفتر در تحت فقیران ابوابجمع است که تا حال هر ساله مبلغ دو هزار دینار مهمسازی ننموده اند الحال نیز نمیدهند در

[رونوشت مهر شاه عباس ثانی]: بنده شاه ولایت عباس صفوی

حکم جهانمطاع شد آنکه چون خلیفه بیدروس گندسری مسیحی بدرگاه معلی آمده بعرض رسانید که از قدیم الایام خلیفگی و ریش سفیدی ارامنه گنجه و قراباغ و شیروان بامشارالیه بوده و خلیفه اوچ کلیسیا خلافت عرض نموده پروانچه اشرف در باب خلیفگی باسم خود گذرانیده و محضری بمهر جمعی از ارامنه ظاهر ساخت که خلیفگی او راضی اند و سرکار آوارجه آذربایجان نوشته اند که دفاتر الکاء گنجه بجهت نوشتن نسخه مفتاح بشرح در دارالسلطنه اصفهان مانده و در طهران همراه نیست و از سرکار خاصه تصدیق نمودند که بموجب احکام و ارقام مطاعه مفصله ضمن خلیفگی بخلیفه اوانس و غیره مرجوع بوده بنابراین از ابتداء هشتم ماه توشقان ثیلی خلیفگی ارامنه گنجه و قراباغ و شیروان را بخلیفه بیدروس مسیحی شفقت فرمودیم ارامنه الکاء مزبور مشارالیه را خلیفه و ریش سفید خود دانسته لوازم امر مزبور را مخصوص او دانند و از سخن و صلاح حسابی او بیرون نروند و هر ساله رقم مجدد طلب ندارند.

تحریرا فی شهر صفر ختم بالخیر و الظفر سنه ۱۰۷۴.

[ظهر]

از قرار نوشته سیادت و وزارت و اقبال پناه عظمت و اجلال دستگاه عالیجاه اعتمادالدوله العلیه العالیه الخاقانیه بر طبق محضر جماعت ارامنه بیضه

- (۱) ثبت مهر همایون، [رونوشت مهر]: ثبت مهر همایون،
- (۲) توکلت علی الله، [رونوشت مهر]: حسبی الله محمد ابن مهدی،
- (۳) در روزنامه عمل شد،
- (۴) عمل شد شهر ربیع الثانی سنه ۱۰۷۴ ...،
- (۵) بقلم دفتردار عرفان آمد، [رونوشت مهر]
- (۶) صح، [رونوشت مهر]: ... بایرام مازندرانی،
- (۷) مرقوم شد، [رونوشت مهر]،
- (۸) بنظر رسید، [رونوشت مهر]
- (۹) قلمی شد، [رونوشت مهر]: ... ابن هاشم،
- (۱۰) ثبت دفتر سرخط شد، [رونوشت مهر]: ... محمد،

- رقم نواب خاقان رضوان مکان بتاریخ شهر شوال سنه ۱۰۴۴ بمضمون آنکه چون بموجب رقم اشرف علیحده خلافت ارامنه گنجه و قراباغ و شیروان بخلیفه اوانس که رستم بیک سپهسالار ایران و الوان بیک تفنگچی اقاسی بدرگاه معلا فرستاده بودند مرجوع فرموده بودیم و درینولا گریگور خلیفه بدرگاه عرش اشتباه آمده عرض نمود که اوانس خلیفه فوت شده بنابراین شفقت شاهانه در باره خلیفه مذکوره تاریخ فوت اوانس خلیفه گریگور خلیفه مزبور را در عوض او خلیفه جماعت ارامنه مزبور نمودیم جماعت مذکوره گریگور خلیفه را ریش سفید خود دانسته لوازم امر مزبور را مخصوص او دانسته اطاعت و انقیاد او بجای آورده از سخن و صلاح حسابی او بیرون نروند.

- پروانچه او تاریخ شهر جمادی الاول سنه ۱۰۶۲ مضمون آنکه چون بموجب رقم نواب خاقان رضوان مکانی بتاریخ شهر رجب سنه ۱۰۴۴ خلافت ارامنه گنجه و قراباغ و شیروان بعد از فوت اوانیس خلیفه بگریگور خلیفه شفقت شده بود درینولا گریگور خلیفه بدرگاه عرش اشتباه آمده استدعای امضاء نواب همایون نصرت فرجام نمود و از دفتر توجیه و لشکر تصدیق بر استمرار امر مزبور نموده بنابر شفقت شاهانه مزبور بگریگور خلیفه بدستور امر مزبور را بمشارالیه شفقت فرمودیم جماعت مزبوره گریگور خلیفه را ریش سفید خود دانسته لوازم امر مزبور را مخصوص او دانسته از سخن و صلاح حسابی او بیرون نروند

- رقم او بتاریخ شهر ذی قعدة سنه ۱۰۶۵ مضمون آنکه چون خلیفه بیدروس مسیحی بعرض رسانید که حسب الرقم اشرف خلیفگی ارامنه گنجه و قراباغ و شیروان باو مرجوع بوده و رقم مزبور را در میان اسباب او دزدیده و استدعا، رقم تاکید در باب امر مزبور نمود و از سرکار خاصه تصدیق نموده که از ابتداء قوی ثیل از قرار رقم اشرف بتاریخ شهر ... سنه ۱۰۶۵ مضمون آنکه خلیفه چون گریگور فوت شده و خلیفه بیدروس محضری بخط و مهر ارامنه قراباغ ابراز نمود و بیگلربیگی قراباغ بر طبق محضر مزبور تصدیق نموده که خلیفه گریگور درین باب پیشوای جماعت ملکان و ریش سفیدان و کدخدایان ارامنه قراباغ بخلیفه بودن بیدروس راضی اند امر مزبور را بمشارالیه شفقت فرمودیم و بنابراین مقرر فرمودیم که جماعت ارامنه مزبور مشارالیه را خلیفه و ریش سفید خود دانسته لوازم امر مزبور را مخصوص او دانسته از سخن و صلاح حسابی او بیرون نروند. بیضه

الملك لله

[مهر شاه عباس ثانی]: لله سبحانه مالک الملک ، بنده شاه ولایت عباس ثانی
 ۱۰۷۲، اللهم صل على محمد المصطفى و على المرتضى و فاطمه الزهرا و
 الحسين و على زين العابدين و محمد الباقر و جعفر الصادق و موسى الكاظم
 و على الرضا و محمد التقى و على النقى و الحسن عسکرى و المهدي الحجة
 صاحب الزمان

فرمان همایون شد آنکه چون زیده المسیحیه اراکیل ورتابیت خلیفه
 نخجوان بعرض رسانید که حسب الحکمجهانمطاع مقرر شده که سه باب
 کلیسیا را که محتاج بتعمیر شده تعمیر نماید و سواد فتوی علماء امامیه
 خلعت برکاتهم ابراز نمود که شرعا "جماعت مسیحی را میرسد که تعمیر
 کنیسه قدیم و دیوار و پوشش آن بکج و سنگ تراشیده و آجر بشروط
 الشرعیه نمایند و احدیرا ممانعت امر مزبور جایز نیست و درین باب
 استدعای حکم اشرف نمود که احدی مانع و مزاحم نشود بنابرین مقرر
 فرمودیم که احدی مانع و مزاحم مشارالیه نشده گذارند که سه باب
 کلیسیای مفصله ذیل را: وانک اگلیس، وانک شروط، وانک بیست بشرح
 حکمی که درین باب صادر شده باشد موافق فتوی مزبور بکج و سنگ
 تراشیده و آجر بشروط شرعیه تعمیر نماید. بعهده حکام شرع و عرف آنجا
 که امداد شرعی و حسابی بتقدیم رسانیده نگذارند که احدی ممانعت و
 مشارالیه نیز از شروط شرعیه تجاوز نماید. درین باب قدغن دانسته در عهده
 شناسند.

تحریراً فی شهر جمادی الثانی سنه ۱۰۷۵.

[ظهر]

از قرار نوشته سیادت و وزارت و اقبال پناه حشمت و عظمت و اجلال دستگاه
 عالیجاه اعتمادالدوله العلیه الخاقانیه که سند نزد مودیت. بیضه

(۱) [مهر]: حسبی لله الحسنی محمد ابن مهدی ۱۰۶۱،

(۲) [مهر، ۳] (۴) [مهر]: صدر... محمد جابر

فصل پنجم در بیان احکام و مقررات کلیسیا

مقرر شده که سه باب کلیسیا را که محتاج بتعمیر شده تعمیر نماید و سواد فتوی علماء امامیه خلعت برکاتهم ابراز نمود که شرعا "جماعت مسیحی را میرسد که تعمیر

کنیسه قدیم و دیوار و پوشش آن بکج و سنگ تراشیده و آجر بشروط الشرعیه نمایند و احدیرا ممانعت امر مزبور جایز نیست و درین باب

استدعای حکم اشرف نمود که احدی مانع و مزاحم مشارالیه نشده گذارند که سه باب کلیسیای مفصله ذیل را: وانک اگلیس، وانک شروط، وانک بیست بشرح

حکمی که درین باب صادر شده باشد موافق فتوی مزبور بکج و سنگ تراشیده و آجر بشروط شرعیه تعمیر نماید. بعهده حکام شرع و عرف آنجا

که امداد شرعی و حسابی بتقدیم رسانیده نگذارند که احدی ممانعت و مشارالیه نیز از شروط شرعیه تجاوز نماید. درین باب قدغن دانسته در عهده

شناسند.

تحریراً فی شهر جمادی الثانی سنه ۱۰۷۵.

مهر شاه عباس ثانی

Document 16 (MM, AC, f. 2a, d. 59)

الملك لله

[رونوشت مهر]: لله سبحانه مالک الملک، بنده شاه ولایت عباس ثانی ۱۰۱۸:
 اللهم صل على محمد المصطفى وعلى المرتضى وفاطمه دختر و الحسن
 الحسين وعلى عابد و محمد موسى الكاظم وعلى مرتضا و باقر و الجعفر
 صادق محمد تقی و على نقی و الحسن عسکری القا اقوص مهدی⁹²⁶

فرمان همایون شد آنکه چون درینوقت بارسخ مهراسیا ولد داعدائی بدرگاه معلی
 آمده بعرض رسانید که کنیسه معلوم معین که در ملک اهل نمه در الکاء کوچز هرهر
 ورنده و آقوانک مشهور بگریکور واقعست و از قدیم الایام الی آلان بوده و شرف

برانهدام گردیده اراده تعمیر و آبادانی آن کنیسه دارند بنابرین مقرر فرمودیم که هر
 گاه کنیسه مزبوره قدیم و آثار و علامات عمارات آن ظاهر و مبرهن بوده باشد
 احدی از مسلمنین بیجهت شرعی مانع و مزاحم جماعت مزبوره نشده گذارند که
 مطابق شریعت غرا و ثبت بیضا همایون بمال و رجال خود تعمیر و آبادان نمایند.
 درینباب قدغن دانسته چون پروانچه بمهر مهرآثار اشرف رسد اعتماد نمایند.
 تحریراً فی شهر شعبان المعظم سنة ۱۰۷۶.

[ظهر]

هو

از قرار نوشته سیادت و سماحت و وزارت و اقبال پناه مراتب و عظمت و
 جلالت دستگاه عالیجاه اعتماد الدوله العلیه العالیه الخاقانیه

(۱) توکلت علی الله...، [رونوشت مهر]: محمد ابن مهدی،
 (۲) ثبت شد،

(۳) بقلم آمد، [رونوشت مهر]: بنده آل محمد هاشم

(۴) صح، [رونوشت مهر]: علی نظر

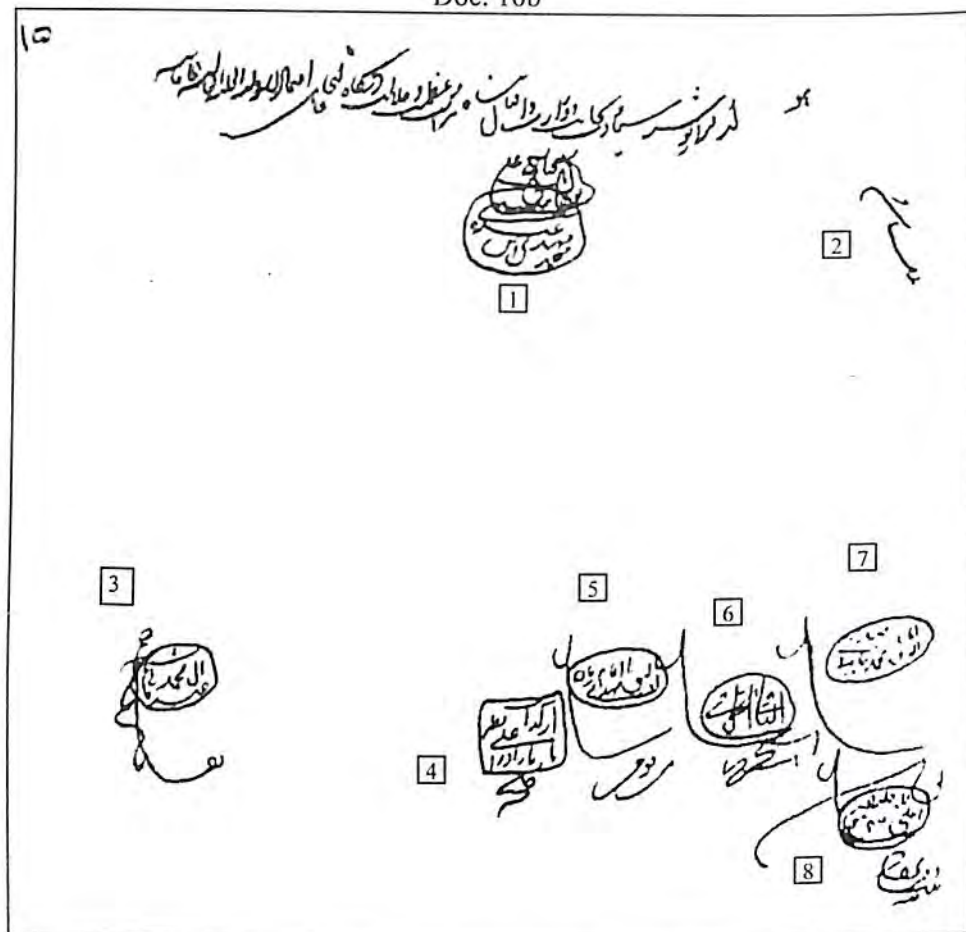
(۵) مرقوم شد، [رونوشت مهر]

(۶) بنظر رسید، [رونوشت مهر]

(۷) نوشته شد، [رونوشت مهر]: صدر الدین محمد جابری،

(۸) ثبت دفتر سرخط شد، [رونوشت مهر]: اعلی الله عیسی خلیفه،

⁹²⁶ This is the copy of Shah Abbas II's seal stamped in the Document 15 with m
 any mistakes.

Document 17 (MM, AC, f. 2a, d. 62a)

موضع مهر مبارک نواب اشرف ارفع

حکمه‌ها نبطاع شد آنکه وکلاء ایالت و شوکت پناه جلالت و حشمت دستگاه عالیجاه امیرالامراء نظام‌الایاله و الشوکه و الاقبال علیقلی خان بیگلربیگی آذربایجان و سپهسالار ممالک ایران در حضور اهالی شرع انور بحقیقت مقدمات معروضه رسیده آنچه مقتضی عدالت و حقانیت بوده باشد معمول دارند و رجوع با حکام مطاعه که صاحبان عریضه در هر باب گذرانیده اند

نموده بمضامین آن عمل نمایند و نگذارند که هیچ آفریده متعرض احوال صاحبان عریضه گردیده مزاحمت رسانند و امداد و اعانت حسابی ایشان نموده درین باب قدغن دانند.
تحریراً فی شهر رمضان المبارک سنه ۱۰۷۷.

عرضه داشت عجزه دعاگویان او انیس محراسیا و سایر سکنة وانک طائف قپانات

بذروه عرض میرسانند که بعضی املاک قرائ اعمال سیسجان تومان نخجوان و اروط و غیره قپانات بموجب تفصیل رقم زمان شاه جمجاه فردوس مکان علیین آشیانی ثبت از قدیم وقف کلیسیا وانک مزبور است و بعضی از جماعت خصوصاً "بورتللو ساکن قریه دره‌باز قپان و غیره بعضی از جمله بهرچه املاک قرائ مذکور را جبراً ضبط مینمایند لهذا بدرگاه معلی عرض رسانیده حکم مطاعه لازم الاطاعه ثبت از مضمون شرح ثبت رقم زمان جمجاه فردوس مکان علیین آشیانی بعهده وکلاء بیگلربیگی و وزیر آذربایجان شرف صدور یافته بوده که وکلاء معظم الیها ملازمان خود را بر سر محال مزبور فرستاده در حضور اهالی شرع آنجا سند معتبر درست داشته طرفین را بدیوان معظم الیها حاضر سازد حاضر گردانیدند و بعد از تحقیق نوشته و تصدیق بدست فقیران دادند که آنچه جماعت بورتللو و غیره بعنف و تعدی ضبط نموده اند بتصرف فقیران دهند و تصدیق مذکور در دست داریم. استدعا، آنکه بتصدیق فرق مبارک اشرف اقدس حکم عدالت بعهده وکلاء عالیجاه بیگلربیگی آذربایجان شفقت نمایند که از قرار نوشتجات معتبره و تصدیق معظم الیها موقوفات فقیران را تسلیم نموده احدی مزاحمت بحال فقیران نرسانند. عند لله ضایع نخواهد شد. امره اعلی

[در حاشیه]

حکم اشرف بعهده عالیجاه بیگلربیگی آذربایجان و اهالی شرع انور بقیود لازمه نمایند.

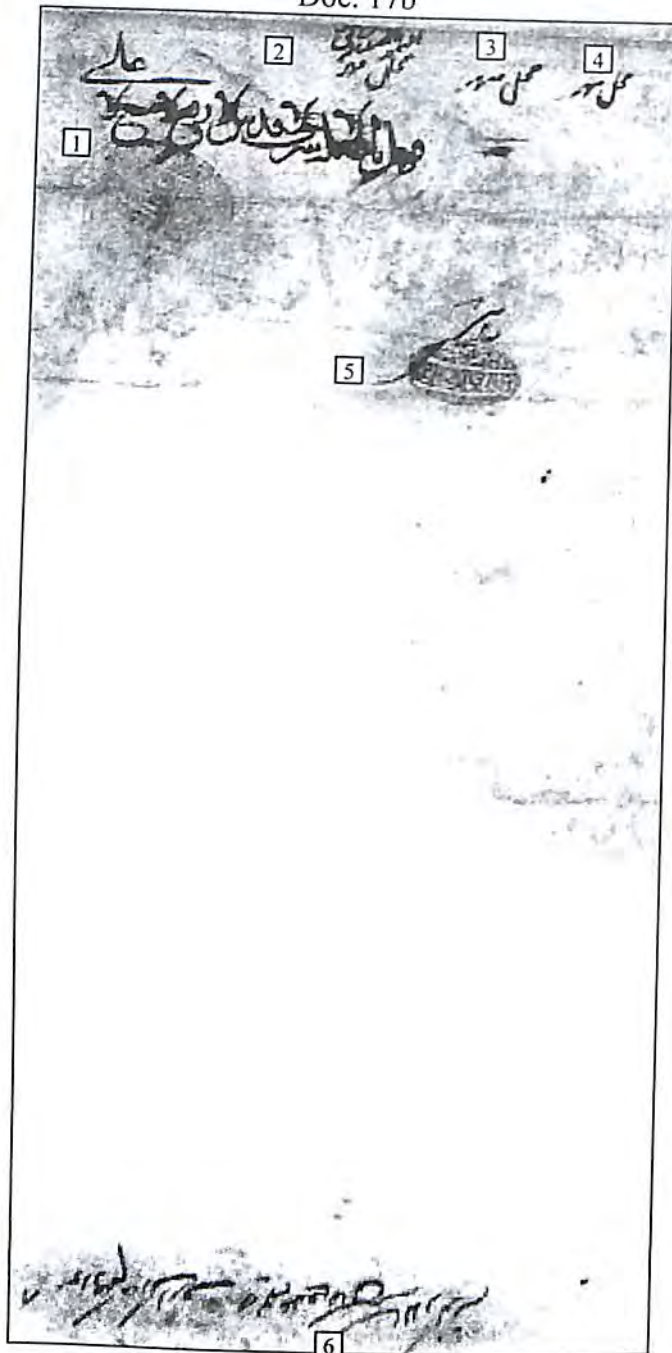
[ظهر]

(۱) قویل باصل الاشرف الاقدس الارفع الانفع، [مهر]

(۲) محل مهر اعتماد الدولة سابق،

(۳) محل مهر،

(۴) محل مهر،

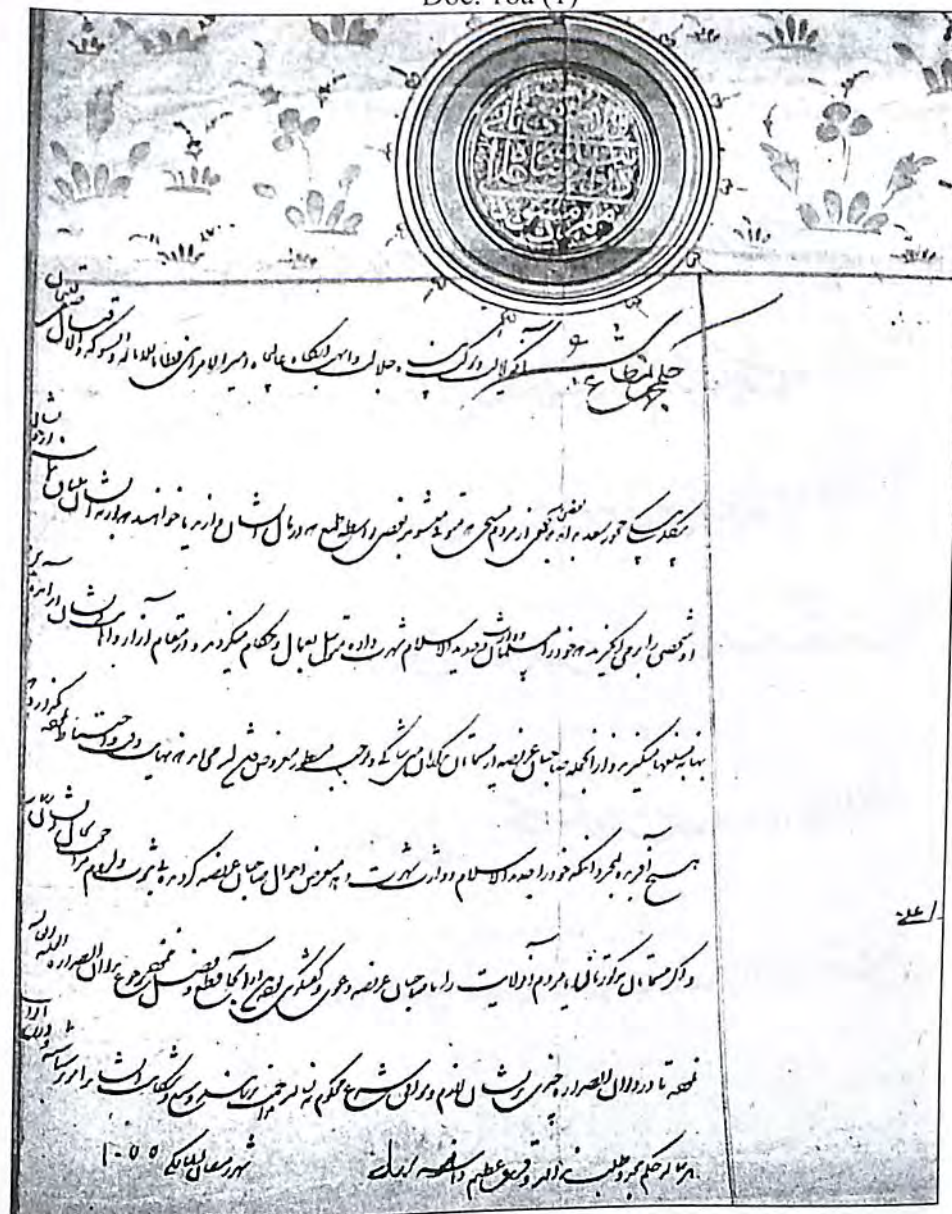
Document 18 (MM, AC, f. 1b, d. 128)

هو

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه ولایت صفی ثانی: مهر مسوده دیوان اعلی

حکمهها نمطاع شد آنکه ایالت و شوکت پناه جلالت و ابهت دستگاه عالیجاه
امیرالامرای نظامالایاله و الشوکه و الاقبال صفی قلیخان بیگلربیگی
چخورسعد بدانند که بعضی شخصی از مردم مسیحی که متوفی میشوند
بعضی بواسطه طمع که در مال ایشان دارند یا خواهند که بورثه ایشان
شلتاق نمایند از خویشان او شخصی را برمی انگیزند که خود را مسلمان و
وارث و جدیدالاسلام شهرت داده متوسل بعمل و حکام میگردند و در مقام
آزار و اهانت ایشان در آمده بدین بهانه مبلغها میگیرند و از انجمله صاحبان
عریضه از مسمایان مذکورتان متن شاکی و بموجب مسطور معروض داشته
اند می باید که نهایت دقت و احتیاط نموده نگذارد که هیچ آفریده بمجرد
اینکه خود را جدیدالاسلام و وارث شهرت دهد متعرض احوال صاحبان
عریضه گردیده بی ثبوت و لزوم مزاحمت بحال ایشان رساند و اگر مسمایان
مذکورتان یا مردم آنولایت را با صاحبان عریضه دعوی و گفتگوئی بوده
باشد در آنجا قطع و فصل ننموده رجوع بادیوان الصدارة العلیه العالیه
نموده تا در دیوان الصدارة چیزی بریشان لازم و موافق شرع محکوم به
نسازد مزاحمت نرساند و شرح و شکایت ایشانرا موثر شناسند و درین ابواب
هر ساله حکم مجدد طلب ندارند و قدغن عظیم دانسته.
تحریرا فی شهر رمضان المبارک سنه ۱۰۷۷.

عرضه داشت بندگان کمترین عوض و اوهان و شاهی دخت اولاد گری کور و
خاچدر ولد یعقوب و سرکیس ولد کسبر ارمنی کناکری
بذروه عرض میرسانند که مسمایان خان پری و مریم که جدیدالاسلامان
بنتان و رطان کناکری با فقیران دعوی مینمودند که شما خالو و
خالوزاده های مائید و این فقیران اصلا علمی در قرابت خویشی ایشان
نداشتیم فقیران را بادیوان شیخ الاسلام چخورسعد کشیده و بایشان اثبات
فرمود در اثبات عاجز آمدند و قسم بفقیران رجوع نمود فقیران قسم یاد
نموده و نوشته شیخ الاسلام در دست داریم الحال نیز آمده شلتاق خلاف
حساب می نمایند استدعاء آنکه بتصدق فرق مبارک اشرف اقدس ارفع
که حکم عدالت بعهده و کلاء عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد شفقت و عنایت

فرمایند که رفع شلتاق و مناقشه ایشان نموده و اگر مسمایان مزبوره‌تان را درین باب سخن حسابی با فقیران بوده باشد باتفاق فقیران بدیوان اعلیٰ فرستند که غوررسی و رفع ستم شود که عند الله و عند الرسول ضایع نخواهد شد. امره اعلیٰ.

[در حاشیه]

هو

حکم اشرف بعهدۀ عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد و اهالی شرع انور بقیود لازمه نمایند.

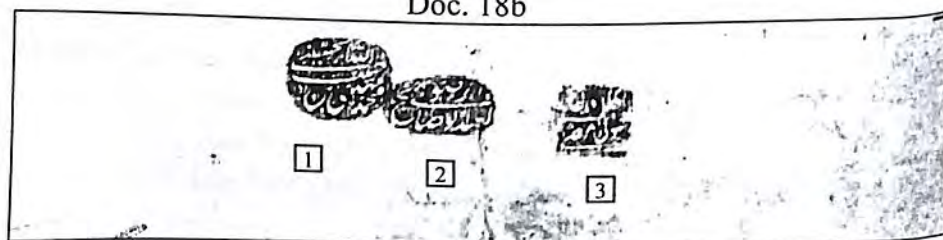
[ظهر]

(۱) [مهر]: حسبی لله الحسنی محمد ابن مهدی ۱۰۶۱،

(۲) [مهر]: ... عبد ابو صالح ۱۰۷۳،

(۳) [مهر]: ... مرتضیٰ.

Doc. 18b

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه ولایت صفی ثانی: مهر مسوده دیوان اعلی

حکم جهانمطاع شد آنکه بموجبی که فتوای علماء امامیه و فقهاء اسلامیه خلعت میامن افاداتهم بین البریه در متن صادر شده عمل نمایند و از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نوزند و محض شرع انور را اسوة و قدوة شناسند و از مخالفت شریعت غرا محترز و مجتنب بوده باشند. بعهده حکام شرع و عرف و آیت که بمقتضای شریعت غرا هی امداد و اعانت شرعی بتقدیم رسانند. درینباب قدغن دانسته درعهده شناسند.

تحریر: فی شهر صفر ختم بالخیر و الظفر سنة ۱۰۷۸.

هو الحسیب المتعالی

بسم لله الرحمن الرحیم

صح ما اخذ عنی فلیراع مسودة ولیعمد بمقتضاء علی الشرایط الشرعیه.

ولله سبحانه و تعالی بحق الحق و یهدی السبیل و کتبه: [مهر]: خادم دین الله ... محمد.

موافق قانون شرع اقدس اطهر عمل نمایند. امضاء. [مهر]: ... ابو صالح.

علماء اسلام و فقهاء کرام ذوی الاحترام خلعت ظلالاتهم لما یوم القیام چه فرمایند که هر گاه کنیسه معین از قدیم الایام لما آلا ن واقع بوده باشد در ناحیه کربی وانک مغنی مشهور بکیورک و عمارت کنیسه مذکوره شکست خورده باشد و احتیاج به تعمیر بهم رسانیده باشد شرعا" درینصورت جماعت مسیحی را رسد که کنیسه قدیم خود را موافق شرع انور و بدستوری قدیم از سنگ و آجر و آهک و کج تعمیر نمایند بنحوی که ان شکست ... باحدی نرسد. بشرایط الشرعیه یانه بینوا و توجروا و صلی الله علی محمد و الاجمعین الظنی الطاهر المعصومین لما یوم الدین.

[در حاشیه]

حی

هو

ایده الله تعالی

بلی کما هو الماخوذ عن سیدنا و سندنا علی امام المحققین مسند العلم و الارشاد والاجتهاد لما یوم الدین. و انا العسیف الی الله الغنی المعنی [مهر]

مستمان
بنده علی محمد

بنده علی محمد
بنده علی محمد
بنده علی محمد

بنده علی محمد
بنده علی محمد
بنده علی محمد

بنده علی محمد
بنده علی محمد
بنده علی محمد

بنده علی محمد
بنده علی محمد
بنده علی محمد

بنده علی محمد
بنده علی محمد
بنده علی محمد

بنده علی محمد
بنده علی محمد
بنده علی محمد

بنده علی محمد
بنده علی محمد
بنده علی محمد

بنده علی محمد
بنده علی محمد
بنده علی محمد

بنده علی محمد
بنده علی محمد
بنده علی محمد

سلام و غفران و کرام دوی الاضاح خلقت طلال امان
 لا یم القیام حیدر مایند که مکاه کینه جنه انهم الامام
 بوده باشد در ناحیه کرب و واک منقح شود بیکر و
 کینه مذکور شکست خورده باشد و اجتناب بر نفی
 سقا در بنصورت جماعت سخی و اسد کینه قدیم
 و بدست، نیم از شک و آج و امک و کج تغییر نمایند
 شکست، جدی و زرد بر اطله السعیه
 بنیان بر او صلوات
 لا یم القیام حیدر مایند که مکاه کینه جنه انهم الامام

این کتاب
 در روز
 شنبه
 ماه
 شعبان
 سال
 ۱۰۷۸
 در شهر
 قزوین
 کاتب
 محمد
 باقر
 قزوینی

سلام و غفران و کرام دوی الاضاح خلقت طلال امان
 لا یم القیام حیدر مایند که مکاه کینه جنه انهم الامام
 بوده باشد در ناحیه کرب و واک منقح شود بیکر و
 کینه مذکور شکست خورده باشد و اجتناب بر نفی
 سقا در بنصورت جماعت سخی و اسد کینه قدیم
 و بدست، نیم از شک و آج و امک و کج تغییر نمایند
 شکست، جدی و زرد بر اطله السعیه
 بنیان بر او صلوات
 لا یم القیام حیدر مایند که مکاه کینه جنه انهم الامام

موضع مهر مبارک نواب اشرف اقدس ارفع

حکمجهانمطاع شد آنکه بموجبی که فتوای علما، امامیه و فقهاء اسلامیة خلدت میامن افاداتهم بین البریه در ذیل صادر گشته عملنمایند و از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزند و محض شرع انور را آسوة و قدوة شناسند و از مخالفت شریعت غرا محترز و مجتنب بوده باشند بعهده حاکم آنولایت که در حضور اهالی شرع انور و عدول مومنین و ارباب خبرت آنجا بعد از تحقیق و تشخیص بر وفق قانون شرع علی تقدیر الوقوع حسب المسطور عملنمایند درین باب قدغن دانسته در عهده دانند. تحریراً فی شهر ربیع الاول سنة ۱۰۷۸.

هو

الحسب المتعالی

بسم الله الرحمن الرحيم

صح ما اخذ عني فليراع مسودة وليعمد بمقتضاة على الشرايط الشرعية و لله سبحانه و تعالى بحق الحق و يهدى السبيل و كتبه محل مهر سيادت و مرحمت پناه محمد حسين موافق قانون شرع اقدس اطهر عملنمایند. مهر عالیحضرت مباشر کیش صدر ممالک.

علما، اسلام و فقهاء، کرام ذوی الاحترام خلدت ظللال افاداتهم الى يوم القيام چه فرمایند که هر گاه کنیسه معین از قدیم الايام الى الان قبل از فتح در قریه اگلیس سفلی در میان قبرستان شهره احداث شده باشد و کنیسه مذکوره احتیاج به تعمیر بهم رسانیده باشد و جماعت رعایا، قریه اگلیس مذکور که از اهل ذمه بوده باشند و بشرايط ذمه قیام و اقدام نمایند و از عهده جزیه شرعا بیرون آیند اراده نمایند که کنیسه قدیم خود را بمال و رجال خود تعمیر نمایند شرعا درینصورت جماعت مذکوره را رسد که کنیسه قدیم خود را بدستور قدیم بکج و اجر و سنگ و آهک و چوب تعمیر نمایند بشرايط الشرعیه یانه بینوا توجروا و صلی الله علی محمد و اله اجمعین الظنین الطاهرین المعصومین الى يوم الدين.

[در حاشیه]

حی

هو

بلی، کما هو الماخوذ عن سيدنا و سندنا قدوة العلماء، المحققين زبدة الفضلاء، المرفقين عرفة الاسلام و المسلمین میزان موازين الحق و التفسير وارث علوم الانبيا و المرسلین ابدہ الله تعالی علی مسند العلم و الارشاد و الاجتهاد و انا العسیف الى الله الغنی المعنی محل مهر ملا محمد علی

باز بیان فرمایند در صورت مسطور متن که هر گاه جماعت مذکوره و ارامنه اراده نمایند که دهلیز کنیسه و سقف آن که احتیاج به تعمیر بهم رسانیده تعمیر و پوشش نمایند شرعا درینصورت جماعت مذکور ارامنه را میرسد که موافق شرع انور ذیل ستون سابق دهلیز و سقف کنیسه مذکوره متن را از اجر و سنگ و آهک و کج و پوش نمایند و تعمیر نمایند. بشرايط الشرعیه یانه بینوا توجروا.

حی

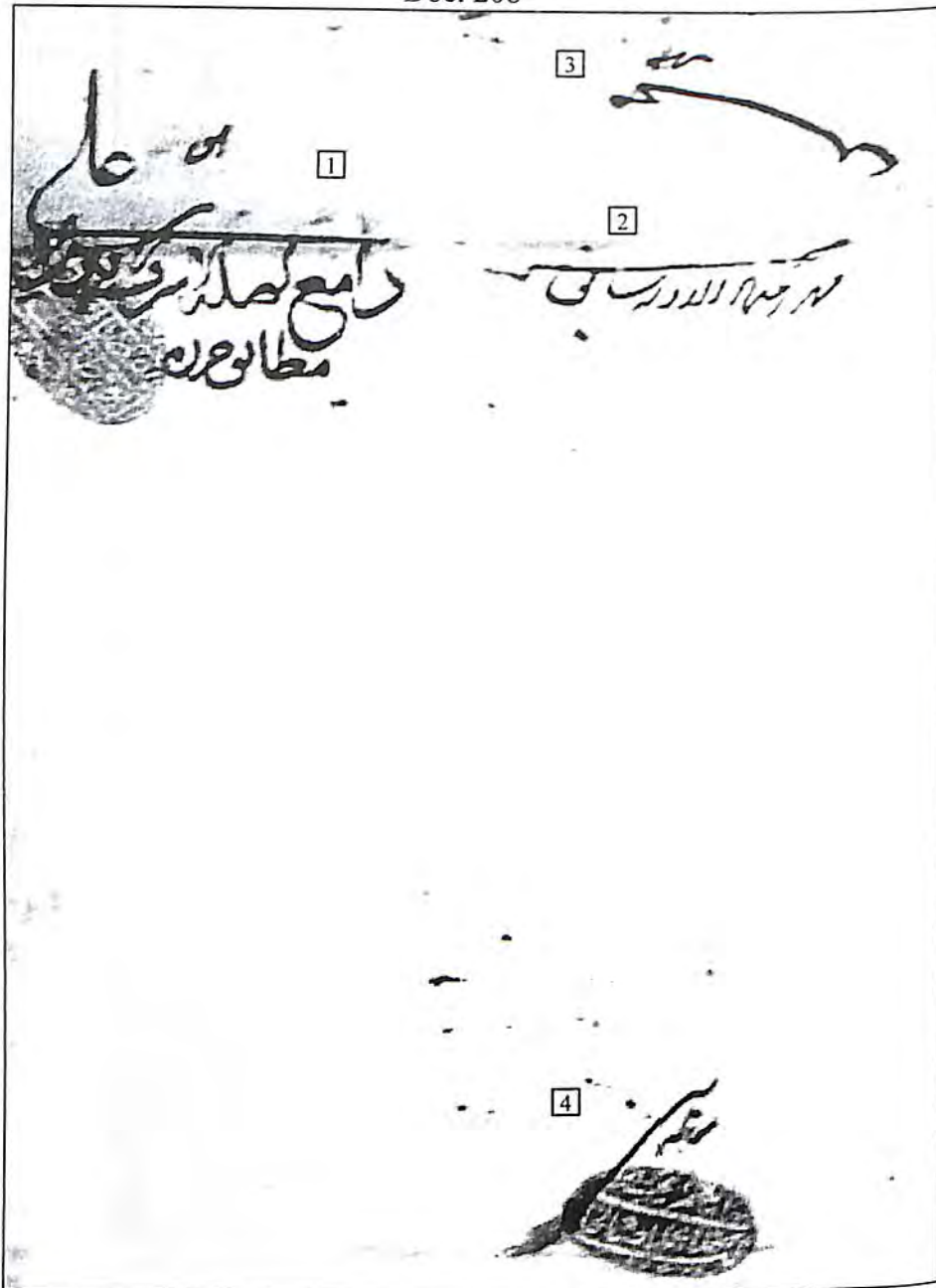
هو

بلی، کما هو الماخوذ عن سيدنا و سندنا قدوة العلماء، المحققين زبدة الفضلاء، المرفقين عرفة الاسلام و المسلمین حجة الاسلام و المومنین وارث علوم الانبيا و المرسلین ابدہ الله تعالی علی مسند العلم و الارشاد و الاجتهاد الى يوم الدين و انا العسیف الى الله الغنی المعنی محل مهر

[ظهر]

هو

- (۱) ذامع اصله الاشرف الاقدس الاعلی مطابق حرره، [مهر]: ... ابو طالب،
- (۲) محل مهر اعتمادالدوله سابق،
- (۳) محل مهر،
- (۴) مقابله شد، [مهر]

موضع مهر مبارک اشرف اقدس

حکمه‌ها نمطاع شد آنکه بموجبی که فتوای علما، اسلام و فقهاء کرام خلدت میامن افاداتهم بین الایام در ذیل صادر گشته عمل نمایند و از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزند و محض شرع انور را اسوة و قدوة شناسند و از مخالفت شریعت غرا محترز و مجتنب بوده باشند بعهده و کلا، عالیجاه بیگلربیگی و اهالی شرع هر محل که امداد و اعانت شرعی و حسابی بتقدیم رسانیده مجال تمرد و تخلف باحدی ندهند و در عهده شناسند. تحریراً فی شهر ذی حجه الحرام سنة ۱۰۷۸.

هو

الحسیب المتعالی

بسم الله الرحمن الرحيم

صح ما اخذ عنی فلیراع مسودة ولیعمد بمقتضاة على الشرايط الشرعیه و لله سبحانه تعالی بیحق الحق و یهدی السبیل و کتبه. محل مهر

موافق قانون شرع مطاع لازم الاتباع عمل نمایند امضا، محل مهر نواب صدر ممالک.

ذامع اصله الاصل حکم و استفسار و فتوای مطابق است. حرر [مهر]

علما، اسلام و فقهاء کرام ذوی الاحترام خلدت ظلال افاداتهم الی يوم القیام چه فرمایند که هر گاه خالد و بکر و عمر و رعایا محال تومان نخجوان و چخور سعد از اهل ذمه بوده باشند و بشرايط ذمه موافق شرع انور قیام و اقدام نمایند و از عهده جزیه بقانون شرع بیرون آیند و از محال مذکور بامر تجارت بمحل دیگر رفته باشند شرعاً درینصورت اهل آن محل را رسد که بخلاف شرع انور مجبور گردانند جماعه مذکوره را جبراً تکلیف ایشان نمایند که از کیش عیسی رجعت نموده بدین مبین سیدالانام در آیند بلاجهه شرعیه یانه بینوا توجروا و صلی الله علی محمد واله الاجمعین الظنین الطاهر المعصومین الی يوم الدین.

۱۰۱۸
 درجی الیام

مواظب علی حفظ الدرع علیہ السلام
محمد بن ابراهیم رماند

هالح المتعاقب،

بسم الله الرحمن الرحيم
 صبح ما اخذ غنى ملهى اعدوا
 ولجعل متفقا على اشراف العرب
 والله سبحانه وتعالى اعلم
 بالهدى ليل وليلة

داسع اسرار کلک دوسرا

(Handwritten signature)

461

نه

كما هو المأخوذ عن سيدنا وسندنا قدوة العلماء سيد المحققين
زبدة الفضلاء المرفقين عرفة الاسلام والمسلمين وارث العلوم الانبيا و
المرسلين ابدى الله تعالى على مسند العلم والارشاد والاجتهاد الى يوم الدين
وانا العسيف الى الله الغنى المعنى
محل مهر محمد باقر مفتى دارالسلطنة اصفهان

باز بیان فرمایند در صورت مسطور متن که هر گاه خالد و بکر و عمر و مذکورین متن برضا و رغبت تمام بدون جبر و اکراه بشرف اسلام مشرف شده باشند و بعد از آن جماعه مذکوره مرتد شوند و مرتد فوت شوند شرعا" درینصورت بعد از ظهور مقدمات مذکور جماعه مذکوره را بطریق مسلمانان کفن باید نمود بلاجهت شرعیه بینوا اتوجروا

نہ

كما هو المأخوذ عن سيدنا وسندنا زبده الفضلاء المرفقين عرف والاسلام و
المسلمين ابدته الله تعالى على مسند العلم والارشاد والاجتهاد الى يوم الدين
وانا العسيف الى الله الغنى المعنى
محل مهر ابن محمد باقر محمد على الحسين المفتي الاصفهاني
هو

[ظهر]

محل مهر نواب اعتمادالدوله العليه العاليه
[مهر]، [مهر] .

الملك لله

موضع مهر مبارک نواب اشرف

فرمان همایون شد آنکه بموجبی که مثال لازم الامثال دیوان الصدارة العلیه العالیه در ضمن صادر شده عملنمایند و از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزند چون از قدیم الایام کلیسای مزبور درید و تصرف ایشان بوده و هست بدستور قدیم بتصرف ایشان گذاشته گذارند که ایشان بفراغبال در آنجا سکنی و بدعاگوئی دوام دولت بیزوال ابدی الاتصال اشتغال نمایند. بعهده اهالی شرع شریف و وکلاء عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد و حکام عرف آنحدود که امداد و اعانت شرعی که امداد و اعانت حسابی بتقدیم رسانیده مجال تمرّد احدی ندهند و درین باب شناسند.

تحریرا فی شهر محرم الحرام سنه ۱۰۷۹. ثبت دفتر موقوفات شد.

[ظهر]

هو لله و لاسواه

محل طغرا

چون از ملاحظه ارقام و احکام سلاطین ماضیه و سایر نوشتجاتی که درید کشیشان و رهبانان سکنه کلیسیا مقردنک مشهور بنخاونک واقع در موضع داراشام تومان نخجوان است مستفاد میشود که کلیسیا مذکور از قدیم الایام معبد مسیحیان بوده و الحال در تصرف ایشان است و سلاطین ماضیه سکنه محل مزبور را از بعضی اخراجات معاف و مسلم داشته اند و بعرض رسید که قبل ازین در دیوان الصدارة سابق میرزا جلال اردوبادی معروض داشته که محل مزبور مقبره دائق پیغمبر بوده و بادعاء آنکه مداخل و موقوفات دارد مثال گذرانیده که هر گاه محلمزبور مقبره پیغمبر بوده موقوفات داشته باشد مومی الیه متولی بوده حقیقت مداخل و مخارج آن را بعرض رساند و بعد از ورود میرزا جلال بدانحدود چون علامت مقبره و موقوفات نبوده خود چیزی درینباب نوشته و عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد نیز در باب

محلمزبور کلیسیا است و مقبره نیست تصدیق نموده چنانچه نوشته مزبوره بنظر وکلاء دیوان الصدارة العلیه العالیه رسیده بنا علیه ذلک مقرر شد که احدی بیجهت شرعی متعرض احوال کشیشان و رهبانان معبد مزبور نشده و چون از قدیم الایام معبد مذکور درید و تصرف ایشان بود باز بدستور قدیم در تصرف ایشان گذاشته مستند بمثال دیوان الصدارة سابق نشده گذارند که ایشان بفراغبال در آنجا سکنی و بدعاگوئی دوام دولت بیزوال ابدی الاتصال اشتغال نمایند. بعهده اهالی شرع شریف و وکلاء عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد و حکام عرف آنحدود که امداد و اعانت شرعی و حسابی بتقدیم رسانیده مجال تمرّد و تخلف احدی ندهند و درین باب اهتمام تمام لازم شناسند و درعهده شناسند. تحریرا فی شهر محرم الحرام من شهر سنه ۱۰۷۹.

- ۱) محل مهر نواب مستطاب معلى القاب عنادی اداب اسلام و اسلامیان مداری
- ۲) محل مهر نواب ایرانمداری،
- ۳) قوبل ذامع اصل الارفع الاعلى المطاع و کتبه، [مهر]،
- ۴) مهر عالیجاه مستوفی الممالک،
- ۵) مهر عالیجاه دیوانبیگی،
- ۶) مهر عالیجاه ناظر دفترخانه،
- ۷) مهر صدر خاصه،
- ۸) مع اصله الاشرف الاعلى مطابق است، [مهر] : محمد راشید الجعفری ۱۰۷۴.

موضع مهر مبارک نواب اشرف اقدس ارفع اعلی

حکمه‌ها نبطاع شد آنکه بموجبی که فتوی علماء اسلام و فقهاء کرام خلدت میامن افاداتهم بین الایام در ذیل صادر گشته عمل نمایند و از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزند و محض شرع انور را اسوة و قدوة شناسند و از مخالفت شریعت غرا محترز و مجتنب بوده باشند. بعهده عالیجاه بیگلربیگی آذربایجان و اهالی شرع شریف آنجا که حسب الذیل امداد و اعانت شرعی بتقدیم رسانیده آنچه از قرائ مزبوره را جمعی بخلاف شرع تصرف نموده باشند با اجرة المثل ایام تصرف خلاف شرع ستاده احقاق حق نمایند و مجال ترمرد احدی از جاده شریعت مستقیمه ندهند و در عهده شناسند.
تحریراً فی شهر صفر سنة ۱۰۷۹.

هو الحسیب المتعالی

بسم الله الرحمن الرحيم

صح ما اخذ عنی فلیراع مسودة ولیعمد بمقتضاء علی الشرائط الشرعیه.
و لله سبحانه و تعالی بحق الحق و یهدی السبیل و کتبه محل مهر

بمقتضای قانون مقرر شرع اقدس اطهر عمل نمایند.

محل مهر صدارت پناه میرزا ابو صالح صدر سابق القصة

علماء اسلام و فقهاء کرام ذوی الاحترام خلدت ظلال افاداتهم الی یوم القیام چه فرمایند که هر گاه قریه بنونیس سیسجان و مزرعه طاس و قریه قراکلیسه و قریه دستجرد و گلیان و قریه سوار و اروط قیانات و قریه اقاکندی و قریه دانه طاب و قریه داشو و قریه طاتف و قریه خودانان و قریه حالی زور و قریه شنهر و قریه خوط و قریه بردی و قریه کیس ناحیه کیقی آذربایجان وقف بوده باشد بر محل وانک طاتف بموجب وقف نامه علیحدہ بشرح و بسطی که در آن وقف نامه مرقوم است و شرایط شرعیه در صحت وقف مذکور و لزوم آن از قبض و اقباض و غیر ذلک متحقق شده باشد و قرائ مذکورات و مزرعه مذکوره را جماعت مسلمین و غیر مسلمین مدت معین

بخلاف شرع انور متصرف شده باشند شرعاً درین صورت متولی محل وانک طاتف مذکور را رسد که بعد از تحقیق مقدمات مذکوره و شوایب و لزوم شرعی قرائ مذکورات را و مزرعه مذکوره را مع اجرة المثل ذی اجرت مدت تصرف غیر مشروع از جماعت مسلمین و غیر مسلمین موافق شرع انور بازیافت نموده بمصارف وقف صرف نماید. مع تحقق الشرائط الشرعیه یانه بینوا اتوجروا و صلی الله علی محمد و الاعمین الظنین الطاهرین المعصومین الی یوم الدین.

[در حاشیه]

حی

هو

ابده الله تعالی

بلی، کما هو الماخوذ سیدنا و سندنا علی امام المحققین مسند العلم و الارشاد و الاجتهاد لما یوم الدین. و انا العسیف الی الله الغنی المعنی [مهر].

محل که درین باب امداد شرعی بتقدیم رسانند. و درینوقت زبده آل مسیح
 اوانیس محراسیاه متولی وانک مذکور بدیوان الصدارة العلیه آمده
 استدعاء امضاء مثال مزبور نمود و متولی جلیل المرتبه آستانه منوره
 متبرکه که نیز تصدیق بر وقفیت املاک و قر[ا]ی مذکوره بشرح فوق نموده بنا
 علیه مقرر شد که هیچکس دخل در محال مفصله موقوفات معبد مزبور
 ننموده بهیچوجه من الوجوه پیرامون آن نگردد و گذارند که حسبالشرع
 الاظهر حاصل و مداخل بهرجات موقوفات مذکوره را سال بسال متولی آنجا
 ضبط و صرف موقوف علیهم نموده بدعاگوئی دوام دولت قاهره اشتغال
 نماید. بعهده اهالی شرع شریف هر محل و کلا. عالیجاه بیگلربیگی
 آذربایجان و چخورسعد که درین باب امداد و اعانت شرعی بمهراسیاه بتقدیم
 رسانیده هر ساله مثال مجدد نطلبند و در عهده شناسند.
 تحریرا" فی شهر صفر ختم الخیر و الظفر من شهر سنه ۱۰۷۹.

(۱) مهر صدر سابق،

(۲) مهر نواب اعتمادالدوله العلیه الخاقانیه،

(۳) قوبل باصل الاشرف الارفع الاعلی، [مهر] :... ابو طالب،

(۴) مقابله شد، [مهر] ،

(۵) ثبت دفتر سرخط شد مهر،

(۶) نوشته شد

(۷) بنظر رسید،

(۸) مرقوم شد مهر،

(۹) صح مهر،

(۱۰) بقلم آمد، مهر.

Document 24 (MM, AC, f. 2a, d. 67a)

موضع مهر مبارک نواب اشرف ارفع همایون اعلی

فرمان همایون شد آنکه بموجبی که مثال لازم الامتثال دیوان الصدارة العلیه
 العالیه در ضمن صادر گشته عمل نمایند و از مضمون و مدلول آن عدول و
 انحراف نورزند و احدی دخل در موقوفات مفصله ضمن ننموده بهیچوجه
 من الوجوه پیرامون آنها نگردد و گذارند که حسبالشرع الانور حاصل و
 مداخل و بهرجات موقوفات مزبوره را سال بسال متوالی آنجا ضبط نموده
 صرف موقوف علیهم نماید. بعهده بیگلربیگی آذربایجان و چخورسعد و
 اهالی شرع شریف هر محل که امداد و اعانت شرعی و حسابی متولی مزبور
 بتقدیم رسانند درین باب قدغن دانسته در عهده شناسند و هر ساله حکم
 مجدد نطلبند.

تحریرا" فی شهر ربیع الاول سنه ۱۰۷۹.

ثبت دفتر موقوفات شد.

ثبت مهر شد

محل طغرا شهامیه جفت با الانوار الوهابیه و بقعه رفیعیه مظفریه
 چون احکام مطاعه لازم الاطاعه و امثله علیه صدور سابق بنظر رسید
 خلاصه مضمون آنکه درینوقت بنابر ظهور استحقاق و حصول مظنون شرع
 انور و اطلاع از مضامین احکام ثبتی و امثله و سجلات و وقفنامجات و
 تصدیقات عدول مومنین معلوم و مستفاد شد که املاک قرائ مذکوره ذیل
 :[قریه بنونیس و طاس سیسجان تومان نخجوان، قریه قراکلیسیا ایضا،
 قریه دستجرد و گلیازی ایضا، قریه سواری اروط قبانات ایضا، قریه
 اقاکندی ایضا، قریه داشو ایضا، قریه طاتف ایضا، قریه دانه طاب ایضا،
 قریه خودانان ایضا، قریه حالیزور ایضا، قریه شنهر ایضا، قریه خوط
 ایضا، قریه بردی ایضا، قریه کیس ایضا، بیضه] وقف وانک طاتف قبان
 است و هیچکس را در آن مدخل نبوده و حسبالشرع الاظهر مقرر شد که
 هیچکس دخل در قرائ مفصله موقوفات معبد مزبور ننموده بهیچوجه
 من الوجوه پیرامون محال مزبوره نگردد و گذارند که مداخل و حاصل آنها
 را بنهج استمرار صرف موقوف علیهم نماید. بعهده حکام و اهالی شرع هر

الملك الله

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸، اللهم صل على النبي و
الوصی و البتول و السبطین و السجاد و الباقر و الصادق و الكاظم و الرضا و
التقی و النقی و الزکی و المهدی

فرمان همایون شد آنکه چون رعایا و عجزه قریه دیب کند دره شاملق
تومان نخجوان بدرگاه معلى آمده بعرض رسانیدند که املاک قریه مزبوره
بموجب اسناد شرعیه معتبره تعلق بایشان دارد و حدود املاک مزبوره در
اسناد منقوره مسطور و مشخص است. و جمعی بخلاف شرع و حساب دخل در
حدود مزبور نموده مزاحمت بحال رعایا، مزبوره میرسانند و درینباب
استدعا، حکم اشرف بعهده عالیجاه بیگلربیگی آنجا نمودند بنابراین مقرر
فرمودیم که عالیجاه بیگلربیگی آنجا در حضور اهالی شرع انور بحقیقت
مقدمه معروضه رسیده بعد از ملاحظه اسناد مزبوره آنچه موافق شرع و حق
و حساب بوده باشد معمول و مرتب داشته نگذارد که احدی بخلاف شرع و حق
حساب پیرامون املاک رعایا، مزبوره گردد درینباب قدغن دانسته چون
پروانچه بمهر مهرآثار اشرف رسد اعتماد نمایند
تحریراً فی شهر ربیع الاول سنة ۱۰۷۹.

[ظهر]

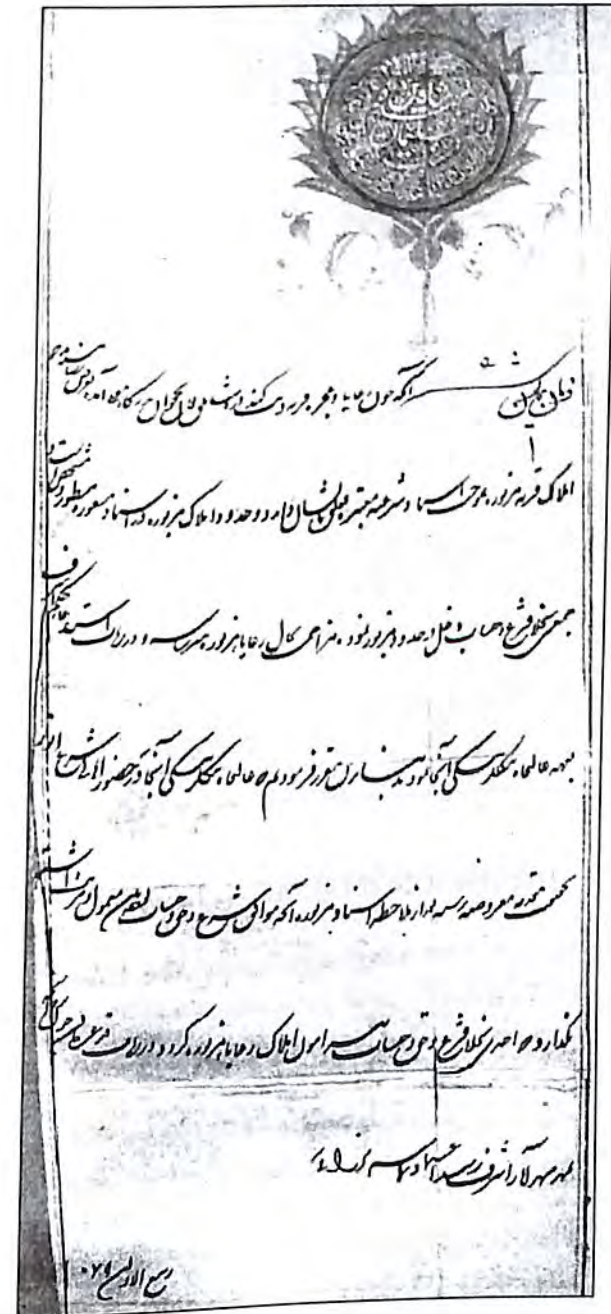
از قرار نوشته سیادت و وزارت و اقبال پناه عظمت و حشمت و اجلال
دستگاه عالیجاه اعتمادالدوله العلیه الخاقانیه، بیضه

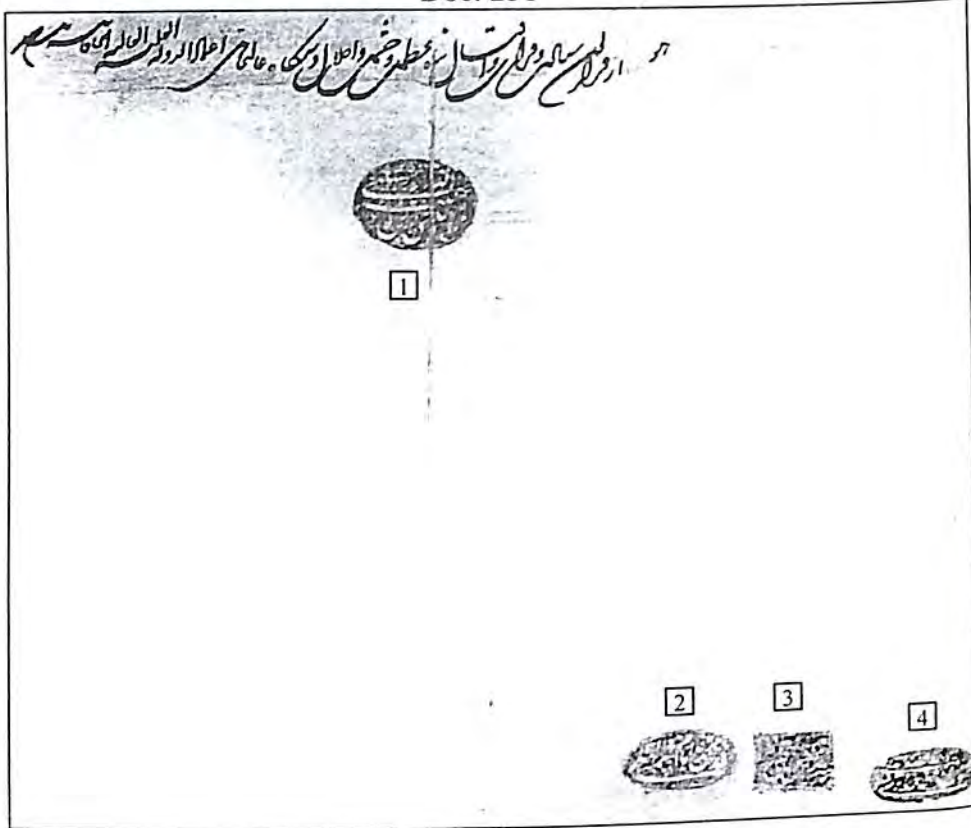
(۱) [مهر]: حسبی لله الحسنی عبد محمد ابن مهدی،

(۲) [مهر]

(۳) [مهر]: ... عبد صفی قلی،

(۴) [مهر]: ... محمد جابر،

Document 26 (MM, AC, f. 2a, d. 65)

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸، اللهم صل على النبي و الوصى و البتول و السبطین و السجاد و الباقر و الصادق و کاظم و الرضا و التقی و النقی و الزکی و المهدي

فرمان همایون شد آنکه چون درینولا زبده الاشباه او انیس مهراسیا و رهبانان وانک طاطف قبانات بدرگاه جهان پناه آمده بعرض رسانیدند که جماعت الوسات و احشامات جوانشیر و اتوزیکی و کنگرلو و شروانشاهلو و حاجیلو و خواجه ابواسحقلو و اکراد قراچورلو و پسیان و تراکمت قراباغ در حینی که به ییلاق و قشلاق میروند در محال موقوفات وانک مزبور نزول

نموده مزروعات و محصولات محال مزبوره را بدواب و اغنام خود چرانیده نقصان و خسارت بسیار میرسانند و اسب و گاو و گوسفند رعایا را بر سبیل در ذیل میبرند و اموال و اجناس رعایا را بخلاف حساب مکر و میکشند و شلتاقات خلاف حساب میکنند و ازینممر رعایا متفرق و محال مزبوره مخرب میگردد و درینباب استدعاء حکم اشرف نمودند. بنابراین مقرر فرمودیم که هر گاه نمود واقعی بوده باشد من بعد احدی از الوسات و احشامات مزبوره بخلاف حکم و حساب در اراضی محال مزبوره نزول ننموده مزاحمت بحال رعایا و زارعین موقوفات مزبوره نرسانند و اموال و اجناس و دواب و اغنام ایشانرا بیجهت و بخلاف حساب بجبر نگیرند و هر گاه برضای رعایا، در محال مزبوره نزول نمایند از عهده یورتانه آن موافق حق و حساب بیرون آیند. بعهدۀ عالیجاه بیگلربیگی آنجا که امداد حسابی بتقدیم رسانیده نگذارند که الوسات و احشامات مزبوره بخلاف حکم و حساب در محال مزبوره نزول نموده مزاحمت بحال رعایا و زارعین موقوفات مزبوره رسانند و چنانچه احدی از الوسات مزبوره بخلاف حکم و حساب چیزی از رعایا و زارعین محال مزبوره ستاده نقصان بمحصولات ایشان رسانیده باشد بقرار خاطر نشان گردیده احقاق حق نماید درینباب قدغن دانسته هر ساله حکم مجدد نطلبند.

تحریر فی شهر ربیع الاول سنه ۱۰۷۹

[ظهر]

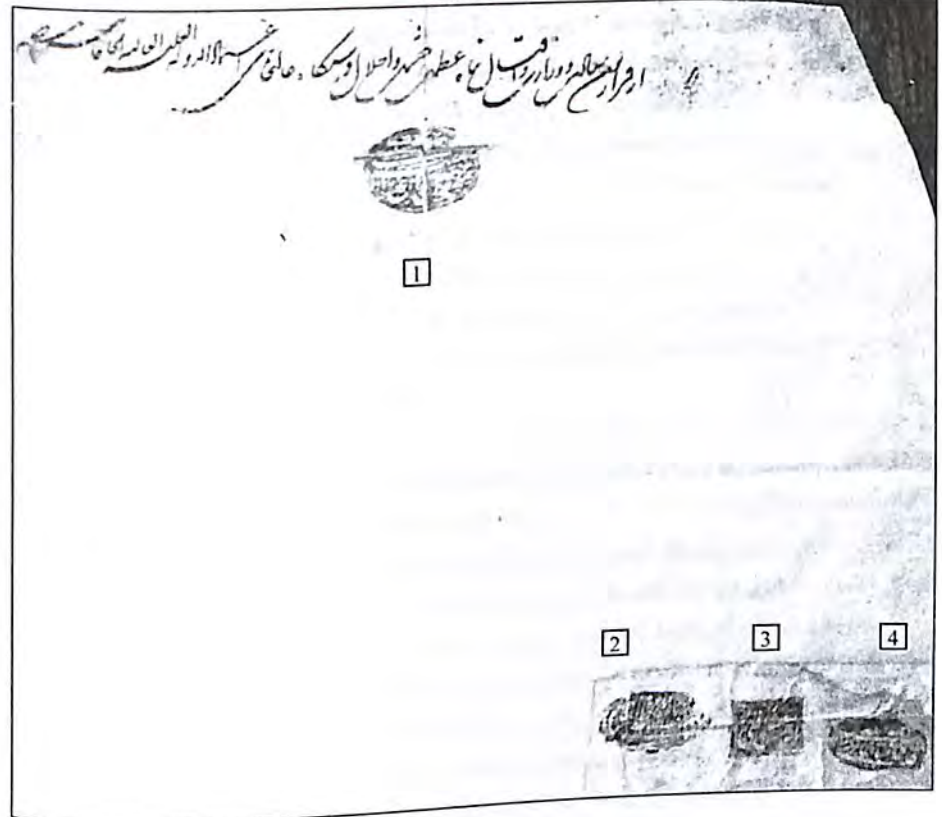
از قرار نوشته سیادت و وزارت و اقبال پناه عظمت و حشمت و اجلال دستگاه عالیجاه اعتماد الدوله العلیه الخاقانیه. بیضه

(۱) [مهر]: حسبی لله الحسنی عبد محمد ابن مهدی،

(۲) [مهر]

(۳) [مهر]: ... عبد صفی قلی .

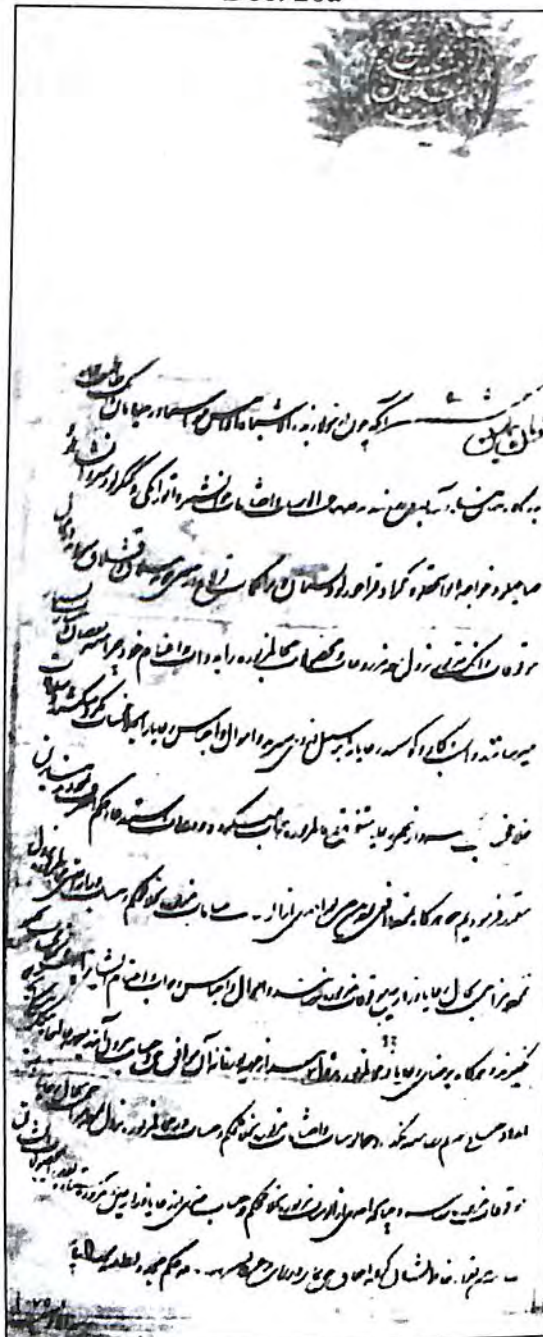
(۴) [مهر]: ... محمد جابر،

Document 27 (MM, AC, f. 2a, d. 70a)

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸: مهر مسوده دیوان اعلی

حکمه انقطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی ولایت آذربایجان در حضور اهالی شرع انور بحقیقت مقدمات معروضه رسیده آنچه موافق حق و حساب محض عدالت و رعیت پروری بوده باشد بعمل آورده و اگر مردم آنولایت خصوصاً جماعت بورتللو ساکن قریه دره باز قبان را با صاحبان عریضه دعوی و گفتگوی ملک و مال بوده باشد تا دعوی سخن خود را در حضور عمال شرع و عرف ثابت و محکوم به نسازد نگذارد که متعرض احوال صاحبان عریضه شده بمستعین متوسل گردیده محصل برایشان آورند و

به فقیران ثابت و محکوم به نمایند هر اخراجات که واقعه مقرر فرمایند از عهده آن به موافق حق و حساب بیرون آئیم و الا که عرض و مدعای ایشان محض خلاف و افتراء باشد غرامت آنها بمودیان مقرر فرمایند که از عهده بیرون آیند که عبرت دیگران بوده باشد و پیرامون اینقسم ستمها نگردند که دعای خیر بجهت ذات ملکان اشرف حاصل گردد و عند الله و الرسول ضایع نخواهد شد. باقی امره الاعلی.

[در حاشیه]

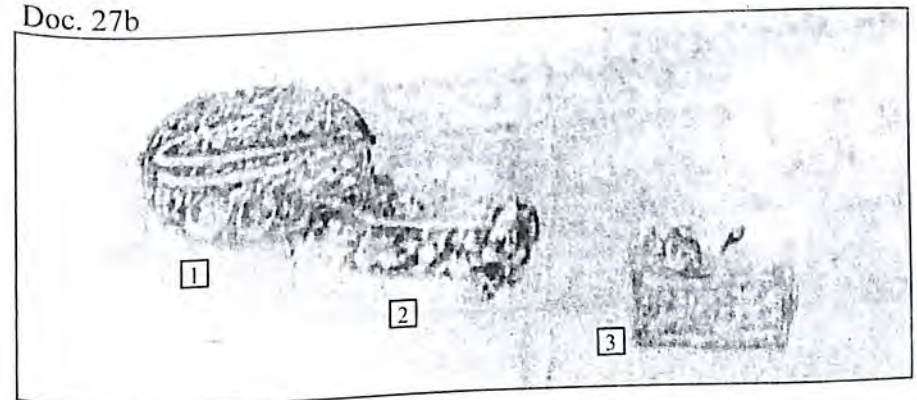
مقرب الحضرت العلیه العالیه الخاقانی

حکم اشرف بعهدۀ عالیجاه بیگلربیگی آذربایجان در باب امداد و اعانت عارضان مقرر آنکه هر گاه احدی را با ایشان گفتگویی بوده باشد مادام که عالیجاه مشارالیه در حضور اهالی شرع انور بحقیقت نرسد و چیزی موافق قانون شرع انور برایشان لازم نیاید مانع شده نگذارد که احدی مزاحمت خلافتشرع بعارضان رسانند بشرح مقرر نمایند. امضاء بنده درگاه مرتضی قلی.

[ظهر]

- (۱) [مهر]: حسبی لله الحسین عبد محمد ابن مهدی،
(۲) [مهر]: ...عبد ابو صالح،
(۳) [مهر]: ...علی قلی

Doc. 27b

483

خسارت و نقصان رسانند و شلتاقات نموده مدتی در خانهای ایشان مکث کرده بعلت خدمتانه و اخراجات توقعات نماید و بمجرد بقراء رهیبان در مقام خانه خرابی ایشان در آیند و اگر بی آنکه چیزی بر صاحبان عریضه موافق شرع و حق و حساب لازم آرند هر کس مبلغی گرفته باشد بعد از ثبوت و خاطر نشان شرعی و حسابی با غرامت خرابی و نقصان باز یافت نموده عاید گردانیده در رفع و منع بیحساب و امداد و اعانت صاحبان عریضه در جمیع ابواب تقصیر و تعلل ننموده نوعی نمایند که ایشان و سایر رعایا مرفه الحال بوده بدعاگوئی دوام دولت روزافزون مشغول و بدرویشی و رعیتی قیام و اقدام نمایند. حکام و عمال هر محل حسب المسطور مقرر دانسته از فرموده تخلف نورزند. درین ابواب قدغن دانسته در عهده شناسند. تحریراً فی شهر جمادی الاول سنه ۱۰۷۹.

عرضه داشت کمترین بندگان اوانیس محراسیاه و غیره سکنه وانک طاتف قبانات که بتیول عالیجاه ناظر بیوتات مقرر است بذروه عرض میرسانند که جماعت بورتللو ساکن قریه دره باز قبان چهار سال میشود که به فقیران چسبیده اراده دارند که چند قطعه املاک وقفی معبد مزبور را از ید تصرف ما انتزاع نمایند درینباب معاند و ارباب غرض اند و ایشان که در محال مذکور قاضی و کلانتر و ملک صاحب اختیار اند بنابر بقرض و عناد املاک مزبور دایم الاوقات افترای و بهتان ناحق که بران اسم شلتاقات بتوانند نمود نسبت به فقیران ساخته و محضری مجهولی بر طبق افترای مذکور از پیش خود درست نموده درلباس بدیوان حکام و بیگلربیگی آنحدود عرض و محصلی برسر بینوایان آورده گرفته محبوس ساخته مدتی در خانه ما نزول شده یومیه علفه و علوفه و مهلتانه و خدمتانه و غیره بیحسابات گرفته مبلغ کلی بعلت جرایم باز یافت نموده و هرگز بدیوان نمی برند این چنین ستمها مکرراً و بدفعات بحال بیچارگان رسانیده اند و درین ابواب ستمزدگی و تفرقگی فقراء و مساکین راه یافته است که جلای وطن خواهد شد و جماعت مذکور در پی خرابی فقیران افتاده اند. استدعاء آنکه بصدقه فرق مبارک اشرف حکم مبارک بعهدۀ عالیجاه بیگلربیگی آذربایجان و حکام هر محل عنایت فرمایند که هر گاه احدی محصلی بر سر بیچارگان آورده و خواهند آورد چیزی از بابت وجوهات معروضه مشروحه فوق از دعاگویان طلب ننموده مودیان اخراجات محصلان خود را کشیده تا آنکه فقیران را بدیوان حاضر سازد که طرفین در حضور عالیجاه معظم الله بالمواجهه غوررسی فرمایند هر گاه چیزی نسبت

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸: اللهم صلی علی النبی و الوصی و البتول و المجتبی و الحسین و السجاد و الباقر و الکاظم و الرضا و التقی و النقی و الزکی و المهدی

فرمان همایون شد آنکه بموجبی که مثال لازم الامثال دیوان الصدارة العلیه العالیه در ضمن صادر گشته عمل نمایند و از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزند و از مخالفت شریعت غرا محترز و مجتنب باشند. حکام و عمال آنولایت حسب الضمن عمل نموده در باب تعمیر و مرمت کلیسیاها و معابد قدیم مانع و مزاحم ایشان نشده بخلاف شرع شریف طمع و توقعی از آنجماعت ننمایند. بعهده بیگلربیگی هر محل که امداد و اعانت شرعی ارامنه مزبوره بتقدیم رسانیده نگذارند [از احدی] بر ایشان ستم و خلاف شرعی واقع شود. درین باب قدغن دانسته در عهده شناسند و هر ساله حکم [مجدد نطلبند. تحریرا] فی شهر شعبان المعظم سنه ۱۰۷۹.

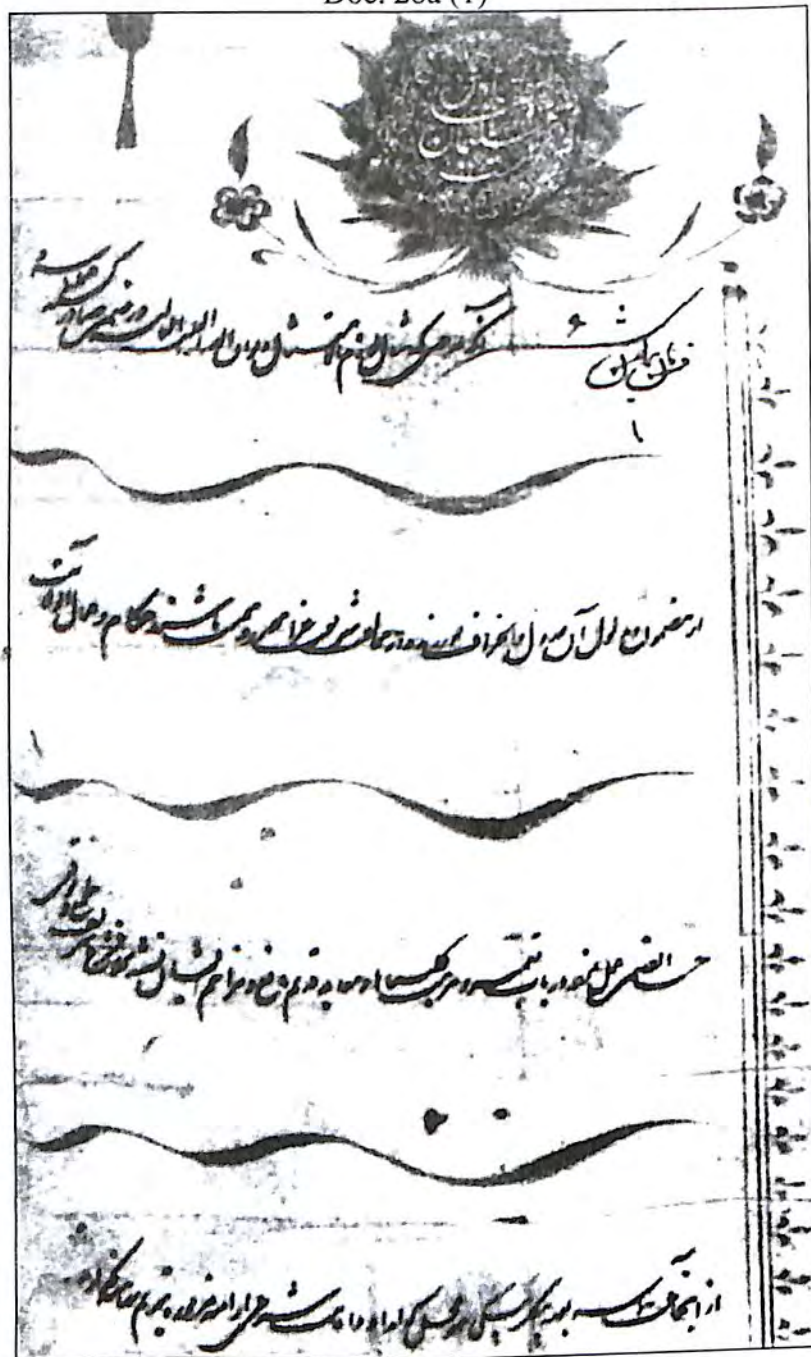
[ظهر]

[طغرا]

چون درینوقت جماعت ارامنه الکاء چخورسعد و تومان نخجوان و اگلیس و سیسیان و قبانات و آران و قراباغ و غیره ولایات آذربایجان بدیوان الصدارة العلیه العالیه آمده مثال بتاریخ شهر ذیحجه الحرام سنه ۱۰۵۳ ابراز نموده بنظر رسانیدند مضمون آنکه چون معروض شد که بعضی از عمال و حکام آذربایجان و غیره از ارامنه آنجا هر یک اراده کدخدائی مینمایند مبلغی بخلاف شرع از آنجماعت بازیافت مینمایند و از ورثه اموات ایشان بعلت آنکه آنجماعت را رخصت دفن اموات دهند و بجهت آنکه آنجماعت را مرخص سازند که معابد و کلیسیاهای قدیم ایشان که در فتور رومیه و بعلت زلزله و غیره خراب شده تعمیر و مرمت نمایند توقعات غیر مشروع مینمایند. بنابر وقوع مقرر شد که احدی از عمال [و حکام] آنولایت و غیره بیجهت شرعیه و بخلاف شرع شریف از ایشان طمع ننمایند و چون آنجماعت جزیه ده و رعیت اند گذارند که بفراغ بال بزراعت و عمارت و درویشی خود اشتغال نمایند و اگر خواهند کلیسیاها و معابد قدیم که در فتور رومیه و بعلت زلزله و غیره خراب شده باشد تعمیر و مرمت نمایند و مزاحمت نرسانند. بعهده

وکلاء عظام بیگلربیگی آذربایجان که امداد شرعی ارامنه مزبور بتقدیم رسانیده نگذارند که از احدی بر ایشان ستم و خلاف شرعی واقع بشود و درین باب اهتمام شرعی لازم شناسند و درین باب استدعا، مثال مجدد نمودند. بنابرین مقرر شد که عمال و حکام آنولایت بشرح مثال مزبوره من اوله الی آخر عمل نموده در باب تعمیر و مرمت کلیسیاها و معابد قدیم مانع و مزاحم ایشان نشده طمع و توقع بخلاف شرع شریف از آنجماعت ننمایند. بعهده وکلاء عظام بیگلربیگی هر محل که امداد شرعی ارامنه مزبوره بتقدیم رسانیده نگذارند که از احدی برایشان ستم و خلاف شرعی واقع شود و درین باب اهتمام تمام لازم شناسند و در عهده دانند. تحریرا فی شهر جمادی الاول من شهور سنه تسع و سبعین بعد الف سنه ۱۰۷۹

- (۱) [مهر]: ابو صالح محمد ابن محسن...
- (۲) [مهر]: حسبی لله الحسنی محمد ابن مهدی،
- (۳) [مهر]،
- (۴) [مهر]: اسمعیل قلی،
- (۵) [مهر]،

 چمن درخت حلالی که خورشید از آن بختان
 در آن قریح و غنچه و آیه ای که در آن
 شهر و حرم سلسله و ابراز منقش بر بند سخن
 آنجا هر که اوده که خورشید منقش از آنجا
 آنجا هر که اوده که خورشید منقش از آنجا
 و جنت از او خورشید و خورشید و خورشید
 آنجا هر که اوده که خورشید منقش از آنجا

آنجا هر که اوده که خورشید منقش از آنجا
 چمن درخت حلالی که خورشید از آن بختان
 در آن قریح و غنچه و آیه ای که در آن
 شهر و حرم سلسله و ابراز منقش بر بند سخن
 آنجا هر که اوده که خورشید منقش از آنجا
 آنجا هر که اوده که خورشید منقش از آنجا
 و جنت از او خورشید و خورشید و خورشید
 آنجا هر که اوده که خورشید منقش از آنجا

1
 2

... بین الایام در ذیل صادر گشته عمل نمایند و از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزند و محض شرع انور را اسوة و قدوة شناسند و از مخالفت شریعت غرا محترز و مجتنب باشند. بعهده بیگلربیگیان هر محال که حسب الذیل امداد و اعانت شرعی بتقدیم رسانیده نگذارند که احدی مانع مرمت و تعمیر معبد مزبور و احداث عمارت در ملک خود شود. درینباب قدغن دانسته در عهده شناسند.
تحریراً فی شهر شعبان سنه ۱۰۷۹.

هو الحسیب المتعالی

بسم الله الرحمن الرحيم

صح ما اخذ عنی فلیراع مسودة ولیعمد بمقتضاء علی الشرايط الشرعیه.
و لله سبحانه و تعالی بحق الحق و یهدی السبیل الی الله و کتبه
[مهر]: خادم دین و النبی... عبد محمد.

علماء اسلام و فقهاء کرام ذوی الاحترام خلدت ظلال افاداتهم لمایوم القیام چه فرمایند که هر گاه کنیسه اناباد ذکور مشهور بشادیک واقعه در دره الاگس تومان نخجوان از قدیم الایام لما آلان واقع بوده باشد و کنیسه مذکوره احتیاج به تعمیر بهم رسانیده باشد و جماعت معین ارامنه که از اهل نمه بوده باشند و بشرايط ذمه قیام و اقدام نمایند و از عهده جزیه بقانون شرع انور بیرون آیند اراده نمایند که کنیسه مذکوره را بدستور قدیم تعمیر نمایند شرعاً درینصورت جماعت مذکوره را رسد که کنیسه قدیم خود را موافق شرع انور بدستور قدیم تعمیر نمایند بشرايط الشرعیه یانه بینوا و توجروا.

حی

هو

بلی ابده الله تعالی سیدنا و سندنا

کما هو الماخوذ علی امام المحققین مسند العلم الارشاد والاجتهاد لما یوم الدین.

انا العسیف الی الله الغنی المعنی. [مهر]: لا اله الا الله محمد نبی علی ولی الله.

باز بیان فرمایند که هر گاه املاک معین در حوالی کنیسه مذکوره واقع بوده باشد که ملک شرعی متصرف فنیه جماعت ارامنه بوده باشد و جماعت مذکوره اراده نمایند که موافق شرع انور احداث عمارتی در اراضی املاک مذکوره نمایند که در آنجا سکنی نمایند شرعاً درینصورت جماعت مذکوره را رسد که اقدام بامر مذکور بشرح مذکور نمایند بشرايط الشرعیه یانه بینوا و توجروا

[در حاشیه]

حی

هو

بلی ابده الله تعالی

کما هو الماخوذ سیدنا عن سندنا علی امام المحققین مسند العلم الارشاد والاجتهاد لما یوم الدین و انا العسیف الی الله الغنی المعنی
[مهر]: لا اله الا الله محمد نبی علی ولی الله.

موافق قانون شرع اقدس اطهر عمل نمایند. امضاء مهر: ... العبد ابو صالح

[ظهر]

[مهر]: حسبی الله الحسینی مهدی ابن محمد

ایمان
عسا و اسلام و فتنه و کلام و نری الاضام خلقت
لا یمم الغیام چندانکه گاه کینه زنا باد و گاه

علا آنان
واقع در دهه الکس فرمان بخوان از قدیم الام

واقع مرده بپند و کینه منگد اجنباج و غیریم

و با احتیاج ارادت که از اهل دمه مرده بپند و رابط

قیام و اقدام نمایند و انقد حریف قیام و سغ

اراده نمایند که کینه مذکور را بدستور قدم نموند

جاعت مذکور را در سده گذشته و هم حور و لائق شری

و با احتیاج قدیم و غیر نمایند و رابط الزمیه را در

بی بیان و نمایند که گاه اسلک سینه و چهره که

آخ بر در بپند که مکلف و غیره و چهره را بپند

جاعت مذکور اراده نمایند که معارضه و از احدی

مقام در اول صبا و کشته و از منور و لال و آل و نری

اسرار و کینه و در لوش و غایب و کشته و بپند و رابط

امانت و غیره و کینه و در لوش و غایب و کشته و بپند

و با احتیاج قدیم و غیر نمایند و رابط الزمیه را در

نسمة القدر و غیره

و با احتیاج قدیم و غیر نمایند و رابط الزمیه را در

موضع مهر مبارک اشرف ارفع اعلی

فرمان همایون شد آنکه بموجبی که مثال لازم الامتثال دیوان الصدارة العلیه العالیه در ضمن صادر گشته عمل نمایند و از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزند. میر صفی مزبور حسب الضمن مستند باحکام و امثله و اخطبه که در باب مقدمه مزبوره گذرانیده باشد نشده مزاحمت خلافت شرع بحال رعایا نرسانند و تمامی محال مزبوره را سوای بهرجه دیوانی موافق شرع شریف املاک رعایا، مسطوره دانسته پیرامون نگردد و محض شرع انور را اسوة و قدوة شناسد و از مخالفت شریعه غرا، محترز و مجتنب باشد. بعده عالیجاه بیگلربیگی و اهالی شرع شریف آنجا که حسب الظهر امداد و اعانت شرعی رعایا، مزبوره بتقدیم رسانیده نگذارند که میر صفی مزبور پیرامون املاک مزبوره گشته مزاحمت بحال رعایا رسانند. درین باب قدغن دانسته در عهده شناسند و هر ساله حکم مجدد نطلبند. تحریر فی شهر رمضان سنه ۱۰۷۹.

ثبت دفتر موقوفات شد.

محل طغرا چون از دیوان الصدارة العلیه العالیه حسب الاستدعا ملاک و رعایا، قریه دره شام مثالی صادر شده خلاصه مضمون آنکه چون درینوقت رعایا مسیحی دره شام من [اعمال] تومان نخجوان بعرض رسانیدند که تمامیت محال دره شام که موسوم است بدیب کندی و باش کندی و اورته کند ملک شرعی مومی الیهم و در تحت تصرف مالکانه شرعی ایشان است و سیادت پناه میر صفی متولی شیخیه بادعاء و قفیت محال مزبوره مزاحمت خلافت شرع و حساب بحال رعایا، مزبوره میرسانند و مانع تصرف ایشان در محال مسطوره میشود و از تصدیق مستوفی موقوفات ممالک محروسه چنین مستفاد شد که در محاسبه تخاقوی ثیل ۱۰۴۲ محمد حسین بیک نام که دران اوقات متصدی موقوفات دارالسلطنه تبریز و توابع بوده و تفصیل محال بقعه شیخیه را در محاسبه مزبوره نوشته قریه دره شام بنظر نمیرسد و در محاسبه بارس ثیل ۱۰۶۰ که میرزا ... متصدی بوده بدستور و در طومار نسق توشخقان ثیل و محاسبه لوئی ثیل ۱۰۶۲ آقا اصغر که ملاحظه شده قریه دره شام بنظر نرسیده و در طومار نسق سیچقان ثیل ۱۰۷۰ محال مزبوره

داخل و بمبلغ معین ابوابجمع است و در طومار نسق اودی ثیل دیوان الصدارة سابق و دستور العمل قوی ثیل دیوان الصدارة العلیه العالیه هر ساله بمبلغ هفت تومان ابوابجمع است و محمد شفیع مستوفی سابق موقوفات دارالسلطنه تبریز بموجب نوشته علیحده که بنظر رسیده تصدیق نموده که چیزی بعلت بهرجه قریه دره شام داخل طومار نسق و ابوابجمع متصدیان نشده و در معامله توشقان ثیل و لوئی ثیل که تصدی موقوفات شیخیه با میرزا علی اصغر بوده بهرجه قریه دره شام در تحت مداخل موقوفات بقعه مزبوره ابوابجمع نیست و در معامله سیچقان ثیل مبلغ سه تومان باسم محال دره شام دبب کندی و باش کندی و اورته کندی موافق طومار نسقی که نزد سیادت پناه میرصفی متولی است ابوابجمع شده و از نوشته بیگلربیگی سابق سابق دارالسلطنه تبریز چنین مستفاد گردید که قبل ازین حسبالحکم نواب خاقان خلدآشیان صاحبقرانی مقرر شده بود که بحقیقت ادعا، میرصفی مذکور رسیده بدانچه محکوم به و مشخص گردد معمول گردانند و مشارالیه نوشته که وقفیت محال مزبوره ... مشخص نشده و مقرر نموده که میر صفی مذکور مادام مدعا، خود را ثابت نسازد پیرامون نگردیده مدخل ننماید و فیما بین رعایا محال مزبوره و میرصفی مزبور درین باب در دیوان الصدارة العلیه العالیه منازعه و مناقشه واقع شده و میرصفی مزبور از اثبات وقفیت محال مزبور حسب الشرع الاقدس عاجز گردیده درین باب چیزی بر رعایا شرعا نتوانست لازم آورد و معروض داشت که وقفنامه محال مزبوره در آنحدود است و در ... وقفیت محال مزبور را بثبوت شرعی نتواند رسانید. بنابراین مقرر شد که اهالی شرع شریف و عدول مومنین آنجا از روی کمال دقت و حقانیت تمام بحقیقت واقعیت مقدمه معروضه رسیده بدانچه موافق قانون شرع اظهر بوده باشد معمول و مرتب گردانیده مقرر دارند که میر صفی مذکور مادام وقفیت محال مزبور را بوجه شرع اقدس ثابت و محکوم به نسازد متعرض احوال رعایا نشده مزاحمت بحال ایشان نرسانیده پیرامون نگردد و گذارد که رعایا، مسطوره مرفه الحال و فارغالبال بدعاگوئی دوام دولت بیزوال ابدی الاتصال و زراعت محال مسطوره اشتغال نمایند. بعده وکلاء عالیجاه بیگلربیگی الکاء، چخورسعد که امداد و اعانت شرعی و حسابی بتقدیم رسانند و در حاشیه مثال مزبور قید شده که مقدمات مزبوره متن بعد از انی بوده که مثالی از دیوان الصدارة سابق در باب وقفیت محال مزبوره متن صادر شده بوده در ید میرصفی متولی مزبور است و دران مثال قید شده بود که محال را از رعایا گرفته بتصرف وقف دهند و حسب الاستدعا او برطبق مثال مزبور از دیوان

در این شهر که در روز شنبه ۱۳۰۷/۱۲/۲۵
 در محله کرافت نوزدهم روزه در حرم مسجد کوفه
 نشسته و در وقت نماز شب با کسب و کار
 در این شهر که در روز شنبه ۱۳۰۷/۱۲/۲۵
 در محله کرافت نوزدهم روزه در حرم مسجد کوفه
 نشسته و در وقت نماز شب با کسب و کار
 در این شهر که در روز شنبه ۱۳۰۷/۱۲/۲۵
 در محله کرافت نوزدهم روزه در حرم مسجد کوفه
 نشسته و در وقت نماز شب با کسب و کار

در این شهر که در روز شنبه ۱۳۰۷/۱۲/۲۵
 در محله کرافت نوزدهم روزه در حرم مسجد کوفه
 نشسته و در وقت نماز شب با کسب و کار

الصدارة العلية العاليه مثال امضاء صادر شده و در ثانی الحال چون فیما بین
 رعایا و متولی منازعه و مناقشه در دیوان الصدارة العلية العاليه واقع شده و
 حسب الشرع در باب وقفیت محلمزبوره بر رعایا چیزی نتوانست لازم آورد
 لهذا بشرح متن مقرر شد و درینوقت مومی الیهم معروض داشتند که
 میرصفی مزبور در لباس احکام و امثله در باب وقفیت محال مسطوره صادر
 نموده و مطلب او خسارت و نقصان است و مبلغ کلی نقصان بایشان
 رسانیده و بر طبق مثال مسطوره استدعاء مثال مجدد نمودند بنا برین مقرر
 شد که بنهجی که مقرر شده میرصفی مذکور مستند باحکام و امثله و اخطبه
 که درین باب صادر نموده باشد نشده ترک مزاحمت خلافت شرع لازم داند و
 تمامی محال مسطوره را موافق شرع شریف ملک رعایا، مسطوره دانسته
 پیرامون نگردد و محض شرع اطهر را اسوة و قدوة شناسد. بعهده اهالی شرع
 شریف و وکلاء بیگاریگی آنجا که امداد و اعانت شرعی رعایا، به تقدیم
 رسانیده مجال تمرد و تخلف احدی از جاده مستقیمه شریعت غراء و نیت
 بیضا، ندهند و درینباب اهتمام تمام لازم دانسته در عهده شناسند.
 تحریرا فی شهر رجب المرجب من شهر سنه تسع و سبعین بعد الف ۱۰۷۹

(۱) محل مهر نواب صدارة العلية العاليه

(۲) ثبت شد

(۳) ثبت دفتر سرخط شد محل مهر،

(۴) نوشته شد محل مهر،

(۵) بنظر رسید محل مهر،

(۶) مرقوم شد محل مهر،

(۷) محل مهر،

(۸) محل طغراء،

(۹) صح محل مهر،

(۱۰) هو، ذامع اصل الاصل الاعلی مطابق و موافق است، [مهر]، محل مهر
 اقدس.

(۱۱) بقلم آمد، محل مهر،

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۸۰۷۸، اللهم صل علی النبی و الوصی و البتول و السبطین و السجاد و الباقر و الصادق و الکاظم و الرضا و التقی و النقی و الزکی و المهدی

فرمان همایون شد آنکه بموجبی که مثال لازم الامتثال دیوان الصدارة العلیه العالیه در ضمن صادر گشته عملنمایند از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزند و محض شرع انور را اسوة و قدوة شناسند و از مخالفت شریعت غرا محترز و مجتنب باشند. عالیجاه بیگلربیگی آذربایجان و اهالی شرع شریف آنحدود در هر باب امداد و اعانت شرعی جماعت ارامنه مزبوره نموده نگذارند که احدی از جماعت مسلمانان بهیچوجه من الوجوه مانع و مزاحم ایشان شود و رسم مخرب جایز نداشته گذارند که برسم و آیین خود عملنمایند. درینباب قدغن دانسته در عهده شناسند و هر ساله حکم مجدد نطلبند. تحریرا فی شهر رمضان المبارک سنه ۱۰۷۹.

هو لله و لا سواه

طغرا

چون درینوقت عجزه و مساکین اوچ کلیسیا و وانکات چخورسعد و وانک طاتف قپانات و قریه دره باس مشهور باقورس و غیره ارامنه ولایت آذربایجان بعرض رسانیدند که از عهده جزیه و اخراجات شرعی و حسابی خود بدستور سایر شرکا، بیرون آمده و میآیند و درینولا جمعی از مسلمانان بجهت طمع و توقع خلافت شرعی که از ایشان دارند شلتاقات خلافت شرع و حساب نموده مزاحمت و آزار تمام بحال جماعت مزبوره رسانیده مانع مذهب و ناقوس نواختن و بانگ نمودن ایشان شده اکثر بدینعلت متفرق گردیده از وطن خود فرار نموده اند و درینباب استدعا، مثال لازم الامتثال دیوان الصدارة العلیه العالیه نمودند. بنابراین مقرر شد که هر گاه جماعت ارامنه مذکوره از عهده جزیه و اخراجات خود بدستور سایر شرکا، بیرون آیند احدی از جماعت مسلمانان بهیچوجه من الوجوه مانع و مزاحم ایشان در باب بانگ نمودن و ناقوس و غیره نشده رسم مخرب جایز نداشته گذارند که بدین و آیین خود عملنموده بدعاگویی دوام دولت بیزوال ابدی الاتصال اشتغالنمایند بعهده و کلا، عالیجاه بیگلربیگی آذربایجان و اهالی شرع شریف آنحدود که در هر باب امداد و اعانت شرعی و حسابی بتقدیم رسانیده مجال تمرد و تخلف احدی از مضمون مسطور ندهد و درین باب اهتمام تمام لازم دانسته در عهده شناسند.

تحریرا فی شهر شعبان المعظم من شهور سنه تسع و سبعین بعد الف ۱۰۷۹.

(۱) [مهر]: ... [ابو صالح، ۲] [مهر]: حسبی لله الحسنی محمد ابن مهدی، ۳ [مهر]: ... محمد جابر، ۴ [مهر]: ... اسمعیل قلی، ۵ [مهر].

طغرا

چون درینوقت عجزه و مساکین اوچ کلیسیا و وانکات چخورسعد و وانک طاتف قپانات و قریه دره باس مشهور باقورس و غیره ارامنه ولایت آذربایجان بعرض رسانیدند که از عهده جزیه و اخراجات شرعی و حسابی خود بدستور سایر شرکا، بیرون آمده و میآیند و درینولا جمعی از مسلمانان بجهت طمع و توقع خلافت شرعی که از ایشان دارند شلتاقات خلافت شرع و حساب نموده مزاحمت و آزار تمام بحال جماعت مزبوره رسانیده مانع مذهب و ناقوس نواختن و بانگ نمودن ایشان شده اکثر بدینعلت متفرق گردیده از وطن خود فرار نموده اند و درینباب استدعا، مثال لازم الامتثال دیوان الصدارة العلیه العالیه نمودند. بنابراین مقرر شد که هر گاه جماعت ارامنه مذکوره از عهده جزیه و اخراجات خود بدستور سایر شرکا، بیرون آیند احدی از جماعت مسلمانان بهیچوجه من الوجوه مانع و مزاحم ایشان در باب بانگ نمودن و ناقوس و غیره نشده رسم مخرب جایز نداشته گذارند که بدین و آیین خود عملنموده بدعاگویی دوام دولت بیزوال ابدی الاتصال اشتغالنمایند بعهده و کلا، عالیجاه بیگلربیگی آذربایجان و اهالی شرع شریف آنحدود که در هر باب امداد و اعانت شرعی و حسابی بتقدیم رسانیده مجال تمرد و تخلف احدی از مضمون مسطور ندهد و درین باب اهتمام تمام لازم دانسته در عهده شناسند.

تحریرا فی شهر شعبان المعظم من شهور سنه تسع و سبعین بعد الف ۱۰۷۹.

(۱) [مهر]: ... [ابو صالح، ۲] [مهر]: حسبی لله الحسنی محمد ابن مهدی، ۳ [مهر]: ... محمد جابر، ۴ [مهر]: ... اسمعیل قلی، ۵ [مهر].

۴۰
چون در خوف جود و سبک اوج کلب او
دو اک طاعت فانات و فود به باطن
ارسانه و بیت آذربایجان بجز رسیده که از عهد جزوه و اخراج شد
برون آمده و میر آتند و در نهاده جمیع رشتگان بجه طبع و قرض فکرت
حساب خود زحمت آتند نام بکل حالت برین رسیده مانع مذبت و قرض
الکثر نیست معرفت کعبه از دلی خود فرار نخواهند دید و استهسان مالانند

Document 32 (MM, AC, f. 1b, d. 130b)

⁹²⁸ امداد و اعانت شرعى بتقدیم رسانیده نگذارد که احدی مانع تعمیر و مرمت کنایس مزبوره نماید و در عهده شناسند.
تحریراً فی شهر شوال سنه ۱۰۷۹.

هو

الحسب المتعالی

بسم الله الرحمن الرحيم

صح ما اخذ عنی فلیراع مسودة وليعمد بمقتضاة على الشرايط الشرعيه
و لله سبحانه تعالى بحق الحق و يهدى السبيل و كتبه [مهر]: ... عبده محمد
موافق قانون شرع اقدس اطهر عملنمايند. امضاء [مهر].

علما، اسلام و فقهاء، كرام ذوى الاحترام خلدت ظلال افاداتهم لما يوم القيام
چه فرمايند که هر گاه کنایس معين از قديم الايام لماء، آلان واقع باشد در
قرى مقرى عليا و سفلا و وسط و قرية دره بان مشهور باقورس و قرية
شنطاق و شنه و اناباد اناث و غيره قبانات و قرية برناوت و قرية سيسجان
و قرية انگله كوت و غيره تومان نخجوان واقع باشد که قبل از فتح احداث شده
باشد و کنایس قديم احتياج به تعمیر بهم رسانیده باشد و جماعت معين
ارامنه که از اهل ذمه بوده باشند و بشرايط ذمه قيام و اقدام مينموده باشند
اراده نمايند که کنایس قديم را موافق شرع انور بدستور قديم تعمیر نمايند
شرعاً درينصورت جماعت مذکوره را رسد که اقدام بامر مذکور نمايند
بشرايط الشرعيه يانه بينوا توجروا و صلى الله على محمد واله اجمعين
الظنين الطاهرين المعصومين لما يوم الدين

حی

هو

ابده الله تعالى

بلى كما هو الماخوذ عن سيدنا و سندنا امام المحققين على

مسند العلم و الارشاد و الاجتهاد لما يوم الدين

و انا العسيف الى الله الغنى المعنى، [مهر]: لا اله الا الله محمد نبي الله على والى الله

[در حاشيه]

موافق قانون شرع اقدس اطهر عملنمايند. امضاء [مهر]

امداد و اعانت شرعى بتقدیم رسانیده نگذارد که احدی مانع تعمیر و مرمت کنایس مزبوره نماید و در عهده شناسند.
تحریراً فی شهر شوال سنه ۱۰۷۹.
هو
الحسب المتعالی
بسم الله الرحمن الرحيم
صح ما اخذ عنی فلیراع مسودة وليعمد بمقتضاة على الشرايط الشرعيه
و لله سبحانه تعالى بحق الحق و يهدى السبيل و كتبه [مهر]: ... عبده محمد
موافق قانون شرع اقدس اطهر عملنمايند. امضاء [مهر].
علما، اسلام و فقهاء، كرام ذوى الاحترام خلدت ظلال افاداتهم لما يوم القيام
چه فرمايند که هر گاه کنایس معين از قديم الايام لماء، آلان واقع باشد در
قرى مقرى عليا و سفلا و وسط و قرية دره بان مشهور باقورس و قرية
شنطاق و شنه و اناباد اناث و غيره قبانات و قرية برناوت و قرية سيسجان
و قرية انگله كوت و غيره تومان نخجوان واقع باشد که قبل از فتح احداث شده
باشد و کنایس قديم احتياج به تعمیر بهم رسانیده باشد و جماعت معين
ارامنه که از اهل ذمه بوده باشند و بشرايط ذمه قيام و اقدام مينموده باشند
اراده نمايند که کنایس قديم را موافق شرع انور بدستور قديم تعمیر نمايند
شرعاً درينصورت جماعت مذکوره را رسد که اقدام بامر مذکور نمايند
بشرايط الشرعيه يانه بينوا توجروا و صلى الله على محمد واله اجمعين
الظنين الطاهرين المعصومين لما يوم الدين
حی
هو
ابده الله تعالى
بلى كما هو الماخوذ عن سيدنا و سندنا امام المحققين على
مسند العلم و الارشاد و الاجتهاد لما يوم الدين
و انا العسيف الى الله الغنى المعنى، [مهر]: لا اله الا الله محمد نبي الله على والى الله
[در حاشيه]
موافق قانون شرع اقدس اطهر عملنمايند. امضاء [مهر]

⁹²⁸ The beginning of the hukm has not survived.

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان ۱۰۷۸، مهر مسوده دیوان اعلی

حکم جهانمطاع شد آنکه بموجبی که فتوی علماء اسلام و فقهاء کرام خلدت میامن افاداتهم بین الایام در ذیل صادر گشته عمل نمایند و از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزند و محض شرع انور را اسوة و قدوة شناسند و از مخالفت شریعت غرا محترز و مجتنب باشند. بعهده عالیجاه بیگربگی آنجا که حسب الذیل امداد و اعانت شرعی بتقدیم رسانیده نگذارد که احدی مانع تعمیر و مرمت کنایس مزبوره گردد و درینباب هی قدغن دانسته در عهده شناسند.
تحریراً فی شهر شوال سنه ۱۰۷۹.

هو الحسب المتعالی

بسم الله الرحمن الرحيم

صح ما اخذ عنی فلیراع مسودة وليعمد بمقتضاه على الشرايط الشرعيه.
و لله سبحانه و تعالى بحق الحق و يهدى السبيل و كتبه [مهر]: خادم دين و النبی عبد محمد...

علماء اسلام و فقهاء کرام ذوی الاحترام خلدت ظللال افاداتهم لمايوم القيام چه فرمایند که هر گاه کنایس معین از قدیم الایام لما آلان واقع بوده باشد در چخورسعد و تومان نخجوان و قباغات و گنجه قراباغ و غیره ولایت آذربایجان که قبل از فتح احداث شده باشد و کنایس قدیم احتیاج به تعمیر بهمرسانیده باشد و جماعت معین ارامنه که از اهل ذمه بوده باشند و بشرایط ذمه قیام و اقدام نمایند و از عهده جزیه بقانون شرع انور بیرون آیند و اراده نمایند که کنایس مذکور موافق شرع انور بدستور قدیم تعمیر نمایند شرعاً درینصورت جماعت مذکوره رارسد که اقدام بامر مذکور نمایند. بشرایط الشرعیه یا نه بینوا و توجروا و صلی الله علی محمد و اله الاجمعین الظین الطاهرین المعصومین لمايوم الدين.

حی

هو

بلی ابدہ لله تعالی

سبحان و قریب الکلمه کرم و عیون و عیون
قبل انفتح احداث شده باشد و کتاب قدیم
و جماعت معین ارامنه که از اهل ذمه بوده باشند
و بشرایط ذمه قیام و اقدام نمایند
کتاب قدیم و امور وسیع اند و بدستور قدیم

سرحد در بصورت جماعت مذکوره رارسد که
اقدام بامر مذکور نمایند بشرایط الشرعیه
و صلی الله علی محمد و اله اجمعین الظین الطاهرین المعصومین لمايوم الدين

لا اله الا الله محمد رسول الله
اما من بعد فاما من بعد فاما من بعد
لا اله الا الله محمد رسول الله

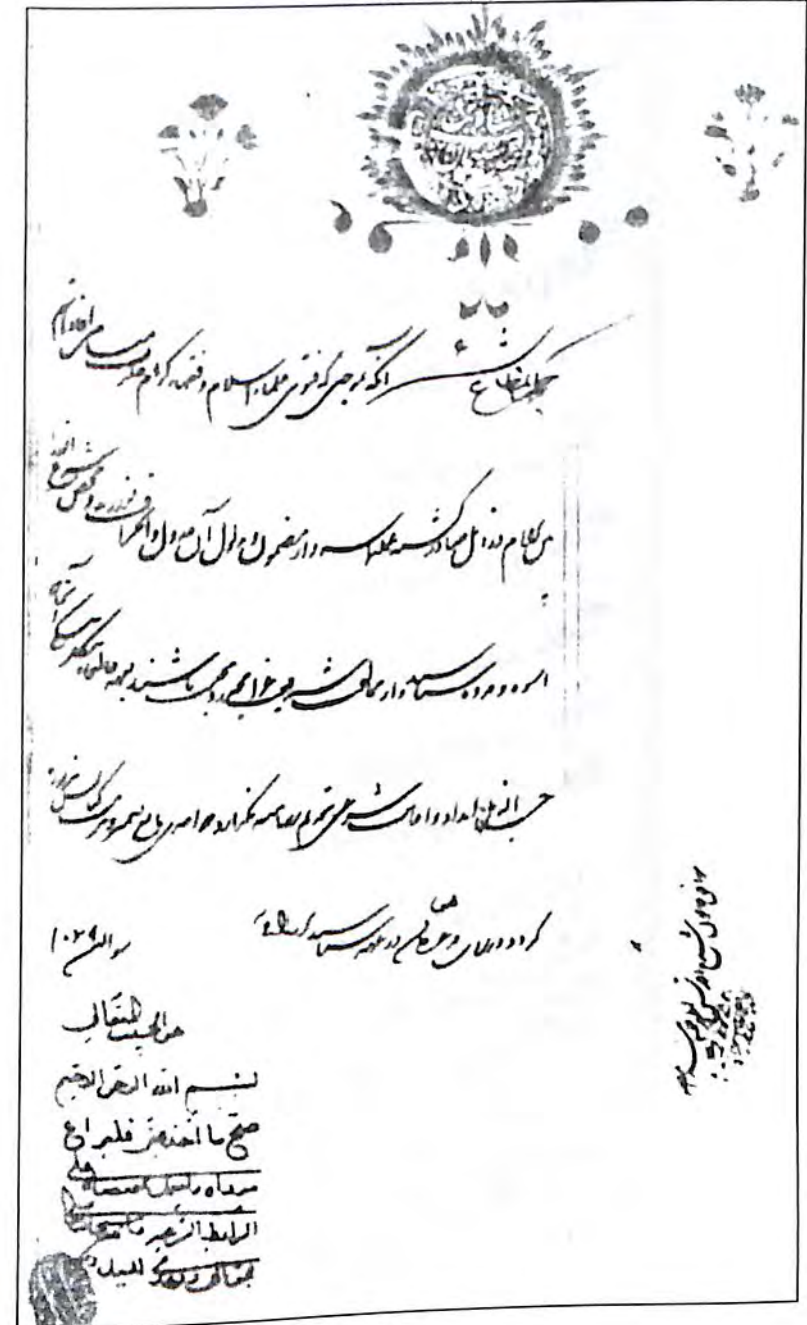
كما هو المأخوذ عن سيدنا و سندننا على امام المحققين مسند العلم و الارشاد
و الاجتهاد لما يوم الدين. و انا العسيف الى الله الغنى المعنى [مهر]: لا اله الا
الله محمد نبي الله على ولي الله ١٠٧٣.

[در حاشیه]

موافق قانون شرع اقدس اظهر عملنمايند. امضاء. [مهر]: ... ابو صالح ١٠٧٣

[ظهر]

[مهر]: حسبي الله الحسيني محمد ابن مهدي.

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸، مهر مسوده دیوان اعلی

حکمجهانمطاع شد آنکه بموجبی که فتوی علماء اسلام و فقهاء کرام خلدت میامن افاداتهم بین الایام در ذیل صادر گشته عملنمایند و از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزند و محض شرع انور را اسوة و قدوة شناسند و از مخالفت شریعت غرا محترز و مجتنب باشند. بعهده عالیجاه بیگلربیگی آنجا که حسب الذیل امداد و اعانت شرعی بتقدیم رسانیده مقرر دارد که احدی بخلاف شرع مانع و مزاحم جماعت مزبوره نشده گذارند که هی موافق کیش و آیین خود عملنمایند و در عهده شناسند. تحریراً فی شهر شوال سنه ۱۰۷۹.

هو الحسیب المتعالی

بسم الله الرحمن الرحيم

صح ما اخذ عني قليراع مسودة وليعمد بمقتضاء على الشرايط الشرعية. و لله سبحانه و تعالى بحق الحق و يهدى السبيل و كتبه [مهر]: خادم دین و النبی عبد محمد...

علماء اسلام و فقهاء کرام ذوی الاحترام خلدت ظلال افاداتهم لمایوم القیام چه فرمایند که هر گاه جماعت معین خلیفه و سیاه کلاهان و غیره ساکن در اوچ کلیسیا و غیره چخورسعد اناباد مشهور بشادیک و قزل وانک و غیره در دره الاکیس تومان نخجوان و وانک طاطف و وانک وقادنی و قریه دره باس مشهور به اقویرس و غیره قبانات بوده باشند و از اهل ذمه باشند و بشرایط ذمه قیام و اقدام نمایند و از عهده جزیه بقانون شرع انور بیرون آیند و امری که خلاف قواعد جزیه بوده باشد از همه ایشان بظهور نیاید و ایشان اراده نمایند که موافق کیش عیسی میت خود را دفن نمایند و در میان یکدیگر عقد و نکاح نمایند و موافق کیش عیسی عبادت نمایند و بانگ در وقت نماز بگویند شرعاً درینصورت احدی از مسلمانان را رسد که بخلاف شرع انور مانع و مزاحم جماعت مذکوره گردند و نگذارند که ایشان بشرح مذکور قیام و اقدام نمایند بلاجهه شرعیه یانه بینوا و توجروا و صلی الله علی محمد و الاعمین الظنین [الطاهر المعصومین لمایوم الدین].

علماء اسلام و فقهاء کرام ذوی الاحترام خلدت
افاداتهم لمایوم القیام چه فرمایند که هر گاه جماعت معین خلیفه و سیاه کلاهان و غیره ساکن در اوچ کلیسیا و غیره چخورسعد اناباد مشهور بشادیک و قزل وانک و غیره در دره الاکیس تومان نخجوان و وانک طاطف و وانک وقادنی و قریه دره باس مشهور به اقویرس و غیره قبانات بوده باشند و از اهل ذمه باشند و بشرایط ذمه قیام و اقدام نمایند و از عهده جزیه بقانون شرع انور بیرون آیند و امری که خلاف قواعد جزیه بوده باشد از همه ایشان بظهور نیاید و ایشان اراده نمایند که موافق کیش عیسی عبادت نمایند و بانگ در وقت نماز بگویند شرعاً درینصورت احدی از مسلمانان را رسد که بخلاف شرع انور مانع و مزاحم جماعت مذکوره گردند و نگذارند که ایشان بشرح مذکور قیام و اقدام نمایند بلاجهه شرعیه یانه بینوا و توجروا و صلی الله علی محمد و الاعمین الظنین [الطاهر المعصومین لمایوم الدین].

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸، مهر مسوده دیوان اعلی

حکم جهانمطاع شد آنکه بموجبی که فتوای علماء اسلام و فقهاء کرام خلعت میامن افاداتهم بین الایام در ذیل صادر گشته عمل نمایند و از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزند و محض شرع انور را اسوة و قدوة شناسند و از مخالفت شریعت غرا محترز و مجتنب بوده باشند. بعهدۀ عالیجاء بیگلربیگی و اهالی شرع و عرف هر محل که امداد و اعانت شرعی و حسابی بتقدیم رسانیده مجال تمرد و تخلف از جادۀ هی شریعت باحدی ندهند. درین باب قدغن دانسته در عهده شناسند.

تحریراً فی شهر ذی قعدة الحرام سنۀ ۱۰۷۹.

هو الحسیب المتعالی

بسم الله الرحمن الرحيم

صح ما اخذ عني فليرا ع مسودة وليعمد بمقتضاء على الشرايط الشرعيه.
و لله سبحانه و تعالى بحق الحق و يهدى السبيل و كتبه [مهر]: ...عبد محمد

علماء اسلام و فقهاء کرام ذوی الاحترام خلعت ظلال افاداتهم لما يوم القیام چه فرمایند که هر گاه خالد و بکر و عمود و زید رعایا محال تومان نخجوان و چخور سعد از اهل ذمه بوده باشند و بشرايط ذمه موافق شرع انور قیام و اقدام می نموده باشند و از عهده جزیه بقانون شرع انور بیرون آیند و از محال مذکور بامر تجارت بمحل دیگر رفته باشند شرعاً درینصورت اهل آن محل را رسد که بخلاف شرع انور مجبور گردانند جماعت مذکوره را جبراً و قهراً تکلیف ایشان نمایند که از کیش عیسی رجعت نموده بدین سنی سید الانام در آیند بلاجهت شرعیه یانه بینوا و توجروا و صلی الله علی محمد و الاعمین الظنین الطاهرین المعصومین لما يوم الدين.

حی

هو

نه ابده الله تعالى

كما هو الماخوذ عن سيدنا و سندنا على امام المحققين مسند العلم و الارشاد والاجتهاد لما يوم الدين. وانا العسيف الى الله الغنى المعنى [مهر]: لا اله الا الله محمد نبی علی ولی الله ۱۰۷۷.

علماء اسلام و فقهاء کرام ذوی الاحترام خلعت ظلال افاداتهم لما يوم القیام چه فرمایند که هر گاه خالد و بکر و عمود و زید رعایا محال تومان نخجوان و چخور سعد از اهل ذمه بوده باشند و بشرايط ذمه موافق شرع انور قیام و اقدام می نموده باشند و از عهده جزیه بقانون شرع انور بیرون آیند و از محال مذکور بامر تجارت بمحل دیگر رفته باشند شرعاً درینصورت اهل آن محل را رسد که بخلاف شرع انور مجبور گردانند جماعت مذکوره را جبراً و قهراً تکلیف ایشان نمایند که از کیش عیسی رجعت نموده بدین سنی سید الانام در آیند بلاجهت شرعیه یانه بینوا و توجروا و صلی الله علی محمد و الاعمین الظنین الطاهرین المعصومین لما يوم الدين.

مهر شاه سلیمان: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸، مهر مسوده دیوان اعلی

هو الحسیب المتعالی

بسم الله الرحمن الرحيم

صح ما اخذ عني فليرا ع مسودة وليعمد بمقتضاء على الشرايط الشرعيه.

و لله سبحانه و تعالى بحق الحق و يهدى السبيل و كتبه [مهر]: ...عبد محمد

علماء اسلام و فقهاء کرام ذوی الاحترام خلعت ظلال افاداتهم لما يوم القیام چه فرمایند که هر گاه خالد و بکر و عمود و زید رعایا محال تومان نخجوان و چخور سعد از اهل ذمه بوده باشند و بشرايط ذمه موافق شرع انور قیام و اقدام می نموده باشند و از عهده جزیه بقانون شرع انور بیرون آیند و از محال مذکور بامر تجارت بمحل دیگر رفته باشند شرعاً درینصورت اهل آن محل را رسد که بخلاف شرع انور مجبور گردانند جماعت مذکوره را جبراً و قهراً تکلیف ایشان نمایند که از کیش عیسی رجعت نموده بدین سنی سید الانام در آیند بلاجهت شرعیه یانه بینوا و توجروا و صلی الله علی محمد و الاعمین الظنین الطاهرین المعصومین لما يوم الدين.

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله الطاهرين المعصومين

در روز جمعه دوازدهم ماه رجب سنه ۱۰۸۰ هجری قمری

اسم و نام صاحب کتاب در این کتابخانه ثبت گردید و در این کتابخانه محفوظ است

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله الطاهرين المعصومين

در روز...

...

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله الطاهرين المعصومين

[در حاشیه]

باز بیان فرمایند که هر گاه چند کنیسه معین از قدیم الایام لما آلان قبل از فتح در محال تمن نخجوان و چخورسعد و قبانات و گنجه قراباغ و آذربایجان واقع بوده باشد که بعضی بزرگ و بعضی کوچک احداث شده باشد خصوصاً "کنیسه بزرگ کرمرونک آذربایجان قبل از فتح احداث شده باشد و کنایس مذکوره احتیاج به تعمیر بهم رسانیده باشد و جماعت معین ارامنه که از اهل ذمیه بوده باشند و بشرایط ذمیه قیام و اقدام نمایند و از عهده جزیه موافق شرع انور بیرون آیند اراده نمایند که کنایس قدیم خود را موافق شرع انور بدستور قدیم بکج و سنگ و آجر و چوب تعمیر نمایند شرعاً درینصورت جماعت مذکوره را رسد که کنایس مذکوره را بشرح مذکور تعمیر نمایند. بشرایط الشرعیه یانه بینوا و توجروا و صلی الله علی محمد و الاعمین الظنین الطاهرین المعصومین لما یوم الدین.

حی

هو

بلی ابده الله تعالی

کما هو الماخوذ عن سیدنا و سندنا علی مسند العلم و الارشاد والاجتهاد لما یوم الدین. وانا العسیف الی الله الغنی المعنی، ابن محمد باقر مفتی الحسنی الاصفهانی [مهر]: لا اله الا الله محمد نبی علی ولی الله

[ظهر]

[مهر]: حسبی الله الحسینی محمد ابن مهدی.

Doc. 35b

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸، اللهم صل على النبي و الوصي و البتول و السبطین و السجاد و الباقر و الصادق و کاظم و الرضا و التقی و النقی و الزکی و المهدي

فرمان همایون شد آنکه چون درینوقت زبده الاشباه اوانس محراسیا و سایر سکنة وانک طائف قبانات بدرگاه جهان پناه آمده بعرض رسانیدند که از حکام و جماعت سکنة آنولایت ظلم و زیادتی بایشان واقع شده مبلغی بخلافشرع شریف و حساب از ایشان جبرا" بازیافت نموده اند و احکام مطاعه لازم الاطاعه در باب مطالبات ایشان صادر شده مجددا" استدعاء حکم اشرف بمحصلی رفعت و معالی پناه سلیمان بیگ غلام خاصه شریفه نمودند که موافق مضمون احکام مطاعه مطالبات ایشانرا موافق شرع شریف گرفته واصل و عاید گرداند بنابراین مقرر فرمودیم که رفعت و معالی پناه سلیمان بیگ مشارالیه در حضور اهالی شرع انور موافق احکام مطاعه لازم الاطاعه و قانون شریعت مقدس مطالبات شرعی و حسابی جماعت مزبوره را بعد از ثبوت و لزوم شرعی گرفته تسلیم و نوعی نماید که احقاق حق شده ظلم و تعدی و ستم و زیادتی خلافشرعی واقع نشود. بعهده عالیه بیگریگی آنحدود که در هر باب امداد و اعانت شرعی و حسابی محصل مزبور بتقدیم رساند. درینباب قدغن دانسته در عهده شناسند.

تحریرا" فی شهر ذی حجه الحرام سنه ۱۰۷۹.

[ظهر]

از قرار مسوده ديوان الصدارة العليه العاليه، بيضه

(١) [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد...،

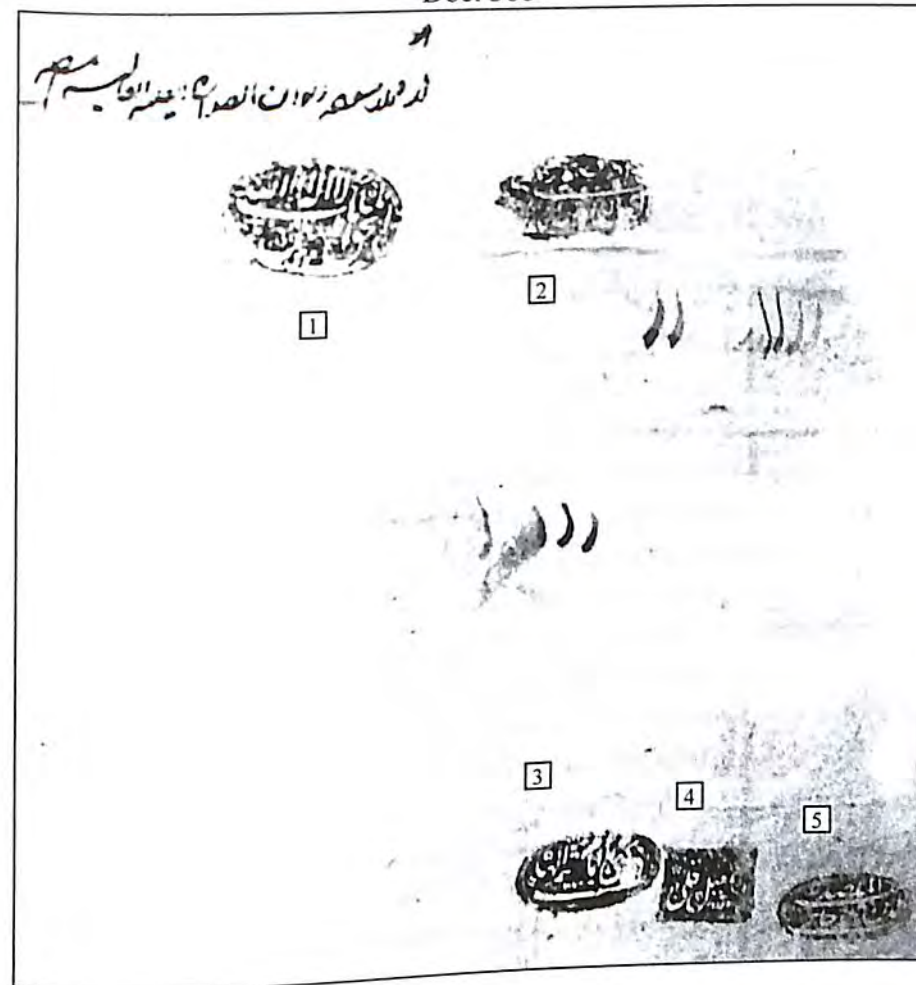
(۲) [مهر]،

(۳) [مهر]،

(۴) [مهر]: اسمعيل قلی

(۵) [مهر]: ... محمد جابر

[illegible]

الملك الله

شاه بابام انار الله برهانه

[رونوشت مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۴، اللهم صل
على الوصى النبى وواليتول والسبطين والسجاد والباقر والصادق و
الكاظم والرضا والتقى والنقى والزكى والمهدى

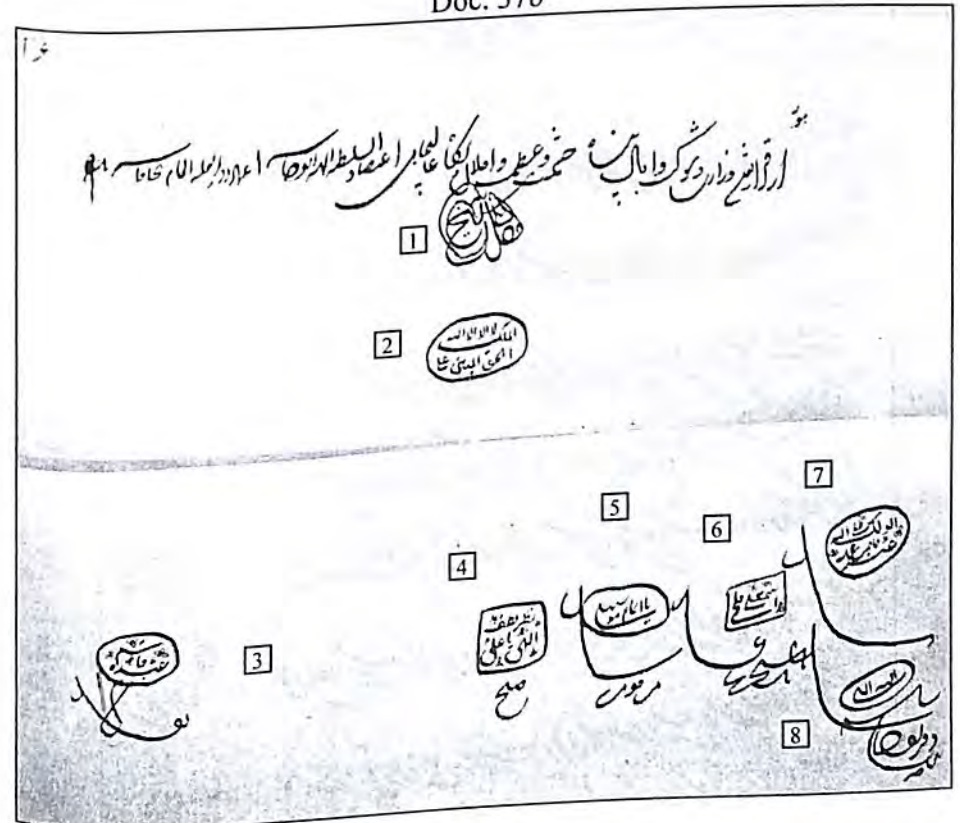
فرمان همایون شد آنکه چون درینولا بیدروس خلیفه مسیحی گنده ساری و
سایر ارامنه گنجه و قراباغ و زاروبیل و شماخی بدیوان آمده بعرض
رسانیدند که در محال مزبوره سکنی دارند و بشرايط اهل ذمه قیام مینمایند
و کلانتران و ملکان و حکام و تیولداران و همه ساله داران آنمحال بخلاف حق
و حساب مزاحم ایشان شده دخل در امور متعلقه بملت و مذهب ایشان
مینمایند و پروانچه بیاضی نواب خاقان خلدآشیان صاحبقرانی که بتاریخ
شهر محرم سنه ۱۰۷۴ صادر شده خلاصه مضمون آنکه چون خلیفه بیدروس
مسیحی و سایر ارامنه گنجه و قراباغ و زاروبیل و شماخی بعرض رسانیدند
که در محال مزبوره سکنی دارند و بشرايط اهل ذمه قیام می نمایند و
کلانتران و ملکان و همه ساله داران آن محال بملت مذهب مزاحمت بحال
ایشان میرسانند و نمیگذارند که جماعت مزبوره بآیین و طرق اهل ذمیه
عمل نمایند. بنابراین هر گاه خلیفه مزبور و سایر جماعت ارامنه آنحدود
بنحویکه حسب الشرع الاقدس مقرر و معمول است بشرايط ذمیه قیام داشته
باشند احدی از ملکان و کدخدایان و کلانتران و تیولداران آنحدود بملت
مذهب مزاحمت بحال ایشان نرسانند بخلاف شرع انور طمع و توقعی از ایشان
ننموده گذارند که برفاة حال بدرویشی خود و بشرايط ذمه عمل نمایند.
بعده بیگربیگی محال مزبوره که امداد ایشان نموده نگذارد که از احدی
زیادتی بر جماعت مزبوره واقع شود ابراز و استدعاء حکم امضاء اشرف
نمودند و از دفتر اوارجه تصدیق نمودند که در اوامر سرکار اوارجه
آذربایجان در باب مقدمه معروضه چیزی ظاهر نمیشود. بنابراین مقرر
فرمودیم که مضمون پروانچه نواب خاقان خلدآشیان صاحبقرانی را من اوله
الی آخره بامضاء نواب همایون ما ممضی دانسته تخلف نورزند درینباب
قدغن دانسته در عهده شناسند.
تحریرا فی شهر ربیع الاول سنه ۱۰۸۰.

[ظهر]

از قرار نوشته وزارت و شوکت و اقبال پناه حشمت و عظمت و اجلال دستگاه
عالیجاه اعتضاد السلطنه البهیه ... اعتماد الدوله العلیه الخاقانیه، بیضه
(۱) توکلت على الله...

- (۲) [رونوشت مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين على،
(۳) بقلم آمد، [رونوشت مهر]: عبده قاسم.
(۴) صح، [رونوشت مهر]: يا على نظر لطف الهی،
(۵) مرقوم شد، [رونوشت مهر]: با ایمام موسی،
(۶) بنظر رسید، [رونوشت مهر]: ... اسمعیل قلی،
(۷) [رونوشت مهر]: ... عبد حاجی محمد،
(۸) ثبت دفتر سرخط شد، [رونوشت مهر]

Doc. 37b

الملك الله

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان ۱۰۷۸، اللهم صل على النبي والوصي والبتول والسبطین والسجاد والباقر والصادق والكاظم والرضا والتقى والنقى والزكى والمهدى

فرمان همایون شد آنکه بموجبی که مثال لازم الامتثال دیوان الصدارة العلیه العالیه در ضمن صادر گشته عمل نمایند و از مضمون ومدلول آن عدول و انحراف نورزند و از مخالفت شریعت غرا محترز و مجتنب باشند. و اهالی شرع شریف آنجا موافق شرع شریف حسب الضمن هر گاه خالصه نباشد بعمل آورده نگذارند که بر احدی ستم و خلاف شرعی واقع شود و بعهده عالیجاه بیگلربیگی آندیار که امداد و اعانت شرعی بتقدیم رسانیده مجال تمرّد احدی از جاده شریعت مستقیم ندهند و در عهده شناسند.

[ظهر]

طغرا چون از تصدیق مستوفی موقوفات ممالک محروسه مستفاد شد که مثال در باب املاک قریه اوچ کلیسیا ناحیه کربی چخورسعد بتاریخ شهر شوال سنه ۱۰۷۹ صادر شده خلاصه مضمون آنکه چون از تصدیق مستوفی موقوفات ممالک محروسه معلوم و مستفاد شد که مثالی در باب املاک قریه اوچ کلیسیا بتاریخ شهر ربیع الاول سنه ۱۰۷۳ صادر شده خلاصه مضمون آنکه چون فیما بین عالیحضرت رفعت و معالی پناه عباسقلی بیگ مهردار سرکار خاصه شریفه ولد مرحمت پناه امیرگونه خان بیگلربیگی سابق سابق چخورسعد وزیده الاشباه یعقوب خلیفه در باب تمامیت شش دانک املاک قریه اوچ کلیسیا ناحیه کربی چخورسعد در دیوان الصدارة العلیه العالیه منازعه و مناقشه واقع و رفعت و معالی پناه مشارالیه از اثبات حقیقت خود در محلمزبور حسب الشرع الاقدس عاجز و قاصر گردیده درین باب چیزی بر خلیفه مذکور شرعا نتوانست لازم آورد و اسناد و نوشتجات که مناط اعتبار بوده باشد ظاهر نساخت و خلیفه مزبور مثال دیوان الصدارة سابق سابق که بتاریخ شهر شوال سنه ۱۰۲۹ صادر شده ابراز نمود خلاصه مضمون

شیخ الاسلام ایروان و قاضی اردوباد و عالیجاه امیرگونه خان بیگلربیگی چخورسعد و عدول مومنین آنجا تصدیق نموده اند ثابت و محکوم به شد که تمامیت شش دانگ قریه معلوم معینه معروضه بقریه اوچ کلیسیا من ناحیه کربی من اعمال چخورسعد از قدیم الایام وقف موید و حبس مخلد وانک اوچ کلیسیا است و در تحت تصرف متولی و سکنه معبد مذکور بوده و هیچکس را در آن مدخل نبوده و زیده الاشباه موسی خلیفه متولی اوچ کلیسیا استدعا، مثال درین باب نمود بناء علیه مقرر شد که احدی بهیچوجه پیرامون املاک مذکوره نگردیده گذارند که حسب الشرع الاقدس حاصل و مداخل موقوفات مزبوره را سال بسال متولی و سکنه آنجا ضبط و صرف موقوف علیه نموده بدعاگوئی دوام دولت روزافزون اشتغال نمایند. بعهده اهالی شرع شریف و وکلاء عالیجاه بیگلربیگی آنجا که امداد و اعانت بتقدیم رسانند و رفعت و معالی پناه مزبور سند علیحده در دیوان الصدارة العلیه العالیه بخلیفه مزبوره داده که اسقاط و اتصال کل دعاوی خود نموده و یعقوب خلیفه مزبور درین باب استدعا، مثال مجدد نمود. بنابراین مقرر شد که هیچکس بهیچوجه من الوجوه دخل در محلمزبور ننموده گذارند که حسب الشرع الاقدس حاصل و مداخل و بهره موقوفات مذکور را سال بسال متولی و سایر سکنه معبد مزبور ضبط و صرف موقوف علیهم نموده بدعاگوئی دوام دولت قاهره اشتغال نمایند و درینوقت یعقوب خلیفه مومی الیه بدیوان الصدارة العلیه العالیه آمده بر طبق مثال مزبور استدعا، مثال لازم الامتثال نمود. بنابراین مقرر شد که بنهحی که از دیوان الصدارة سابق مقرر شده عمل نموده احدی بهیچوجه دخل در محلمزبوره موقوفات معبد مزبور ننموده گذارند که بدستور حسب الشرع الاقدس حاصل و مداخل و بهره موقوفات مذکور را سال بسال متولی و سایر سکنه معبد مزبور ضبط و صرف موقوف علیهم نموده بدعاگوئی اشتغال نمایند. بعهده وکلاء عالیجاه بیگلربیگی آنجا که در هر باب امداد و اعانت شرعی و حسابی بتقدیم رسانیده مجال تمرّد احدی ندهند و وقفنامه بتاریخ شهر محرم سنه ۸۵۴ صادر شده خلاصه مضمون آنکه کدخدایان و ملکان و زارعین و ارباب شرکاء کلهم ساکن قریه اوچ کلیسیا ناحیه کربی من اعمال چخورسعد در محکمه شرع شریف حاضر شدند و از روی رضا و رغبت تمام وقف موید و حبس مخلد و متنی نمودند بر وانک اوچ کلیسیا مشهور ... عیسی علیه السلام همگی و تمامی شش دانگ قریه اوچ کلیسیا ناحیه کربی من اعمال چخورسعد با جمیع توابع شرعیه و لواحق ملیه و کل قریه مزبوره را بتصرف معبد دادند و

تولیت موقوفات مذکوره را تفویض نمودند بخلیفه ساکن معبد هر ایام که بوده باشد باین نحو که خلیفه مزبور سال بسال حاصل و مداخل و بهره قریه مزبوره را ضبط نموده صرف مایحتاج معبد عن قدس و روشنایی و تجرد و غیره و صرف معیشت خود و سایر کشیشان و سیاه کلاهان ساکن معبد نماید و چنین شرط نمودند واقفان مسطوران که موقوفه را مطلقاً نخرند و نفروشد و هبه و تملیک و مصالحه در آن جایز ندارند و همچنین شرط شرعی نمودند که احدی از وارثان واقفان که طمع و دعوی درباب ملکیت نمایند از درجه اعتبار ساقط دانند و درینوقت رفعت پناه محمد یوسف بیگ ولد محمد حسین ایروانی بدیوان الصدارة العلیه العالیه آمده بر خلیفه سهک ساکن اوچ کلیسیا دعوی نمود که نیمدانگ قریه اوچ کلیسیا از آبا و اجداد او مخلف گشته و الحال ملک اوست و مدعی علیه مذکور بعلت وقفیت تصرف نموده و برو تسلیم لازم است با اجرت المثل ایام تصرف الی آخر الدعوی المحرره و مدعی علیه مذکور منکر ادعا، محمد یوسف بیگ مذکور شد و در جواب ملغی نمود که کل شش دانگ قریه مزبوره وقف بر وانک اوچ کلیسیا است و احدیرا حقی در قریه مزبوره نیست و مدعی از اثبات مدعا خود بوجه شرع اطهر عاجز آمده قسم نموده مدعی علیه مذکور ساخت و مدعی علیه مذکوره بخلاف شرعی مدعی مذکور قسم یاد نموده و نزاع منهی مرتفع شد. بنابراین مقرر شد که اهالی شرع شریف آنولایت موافق شرع اطهر و کیفیت دفتر موقوفات عمل نموده نگذارند که بر احدی ستم و زیادتی و خلاف شرعی واقع شود. بعهده و کلا، بیگلربیگی عظیم الشان آنولایت که امداد و اعانت شرعی و حسابی بتقدیم رسانیده و مجال تمرد و تخلف احدی از جاده شرع اطهر ندهند و درین باب اهتمام تمام لازم شناسند. تحریراً فی شهر رمضان المبارک من شهور سنه اثنی و ثمانی و بعد الف ۱۰۸۲.

(۱) [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد ...

(۲) توکلت علی الله... [مهر]: ... محمد ۱۰۷۷،

(۳) نوشته شد، [مهر]،

(۴) ثبت دفتر سرخط شد، [مهر]،

(۵) بنظر رسید، [مهر]،

(۶) صح [مهر]،

(۷) بقلم آمد، [مهر]: بنده آل محمد هاشم.

[ظهر]

- (۱) [مهر]: لا اله الا الله الملك والحق المبين عبد شيخ علي ،
 (۲) [مهر]: ...العبد ابو صالح،
 (۳) [مهر]: ابو القاسم عليخان،

Document 39 (MM, AC, f. 1b, d. 169)

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸: مهر مسوده دیوان اعلی

حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد در حضور اهالی
 شرع انور بحقیقت مقدمه معروضه رسیده بنابر وقوع رفع و منع بیحساب از
 صاحب عریضه نموده هر گاه مودیان مشارالیه بخلاف حساب دخل در محال
 موقوفات وانکهای مذکور نمایند جواب بیحساب و زیادتى ایشان را گفته
 نگذارند که مزاحمت رسانند و مجال تعلل و مدافعه احدی ندهند و در عهده
 شناسند.

تحریرا فی شهر ربیع الثانی سنه ۱۰۸۵.

عرضه داشت بنده کمترین اوناپریوس خلیفه نایب خلیفه اوچ کلیسیا واقعه
 در ایروان

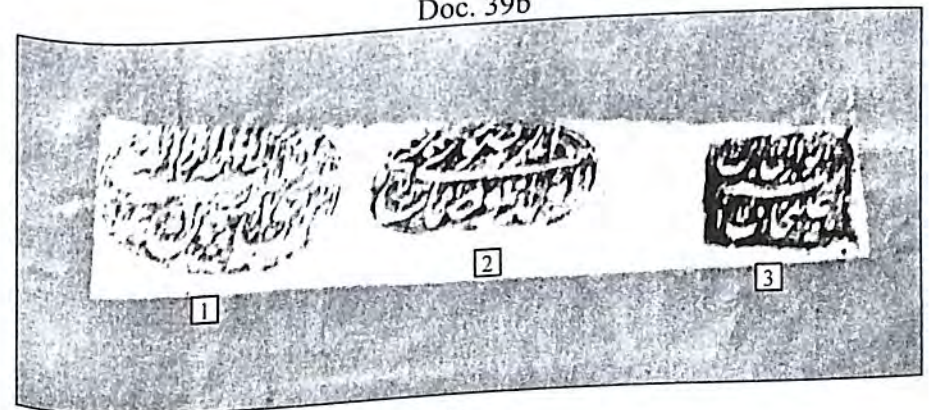
بذروه عرض میرساند که آنچه وانک در محال چخورسعد هست با اوچ کلیسیا
 همگی املاک معینه موقوفات دارند و آنچه محال موقوفات وانکهای مذکور
 است جزیه مقرری دارند که به سرکار دیوان اعلی داده میشود از جهت آنکه
 دیگر داروغگان و حزاران و ضابطان و عمالان و مستاجران و میرابان و
 ممیزان و غیره بغیر حق و خلاف حساب دستانداز و شلتاق بحاصل و محصول
 و خرمن و طاحونه و بوستان و غیره محال موقوفات ننمایند و الحال از
 عهده جزیه مذکور بیرون می آیند و همه روزه داروغگان و حزاران و ضابطان
 و عمالان و مستاجران و میرابان و ممیزان بغیر حق و خلاف حساب دخل در
 محال موقوفات وانکهای چخورسعد نموده شلتاق و دست انداز مینمایند.
 استدعاء آنکه به صدقه فرق مبارک اشرف اقدس ارفع حکم عدالت بعهدۀ نایب
 عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد شفقت فرمایند که بحقیقت رسیده دست ستم
 و شلتاق را از محال موقوفات وانکهای مذکور کوتاه نمایند که من بعد
 احدی دخل ننماید. عند الله ضایع نخواهد شد.
 باقی امره اعلی.

[در حاشیه]

هو

حکم اشرف بعهدۀ عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد و اهالی شرع انور بشرح

Doc. 39b

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

شده از قانون قدیم تجاوز نموده اند رفع ممانعت ایشان نموده موافق حق و حساب احقاق حق نمایند. درین باب قدغن دانسته در عهده شناسند. تحریراً فی شهر شوال المکرم ۱۰۸۵

عرضه داشت کمترین بندگان رعایا مسیحی اوچ کلیسیا واقع در ایروان بذروه عرض میرسانند که فقیران نهر آب شاهی داریم که آب آن به اوچ کلیسیا می‌رود. الحال صیفی و مجنون و امین اروج جماعت حاجی قرالو بغیر حق و خلاف حساب آب فقیران را بجبر و تعدی می‌برند. استدعا آنکه بصدقه فرق مبارک اشرف اقدس ارفع اعلی حکم عدالت بعهده ساروخان بیک نایب و وزیر آذربایجان مرحمت نمایند که بحقیقت رسیده نگذارد که من بعد احدی بآب نهر فقیران دخل نماید که عند الله و عند الرسول ضایع نخواهد شد. امره اعلی.

[در حاشیه]

هو

حکم اشرف بعهده وزیر جلیل القدر آذربایجان و نایب عالیجاه بیگلربیگی، چخورسعد و اهالی شرع انور بشرح مقرر نمایند. امضاء: بنده درگاه ابوالقاسم

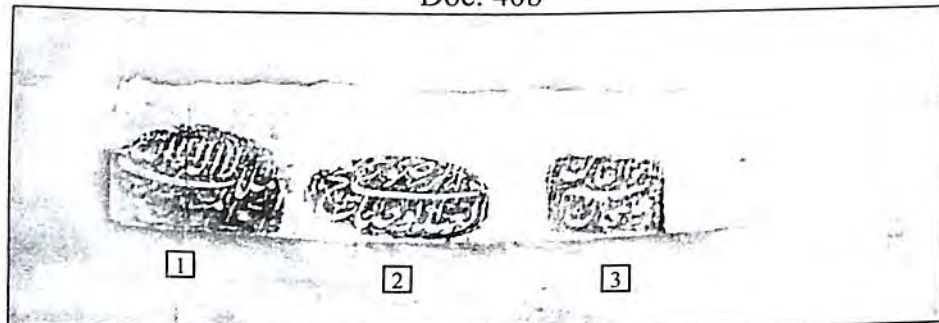
[ظهر]

(۱) [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد شيخ علي

(۲) [مهر]: ...العبد ابو صالح ۱۰۷۳.

(۳) [مهر]: ابو القاسم عليخان.

Doc. 40b

(۱) [مهر]: لا اله الا الله الملك والحق المبين عبد شيخ علي،

(۲) [مهر]: ... عبد ابو صالح،

(۳) [مهر]: ابو القاسم عليخان.

Doc. 41a (1)

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من خلقه

بنا بر وقوع گناه که از اکیل مذکور ترش بود معروض احوال صاحب عیضه و فلاح مذکور را که بعد از عیضه در مذکور

وقف منصفه و عیضه و گناه مذکور که هر چه مزاحمت با احوال صاحب عیضه در تذکره مذکور

برادر واقع نشود در زیارت مغنی فاسد در مذکور است
۱۰۸۵
در محرم

Document 41 (MM, AC, f. 1b, d. 121)

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان ۱۰۷۸: مهر مسوده دیوان اعلی

حکمجهانمطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد در حضور اهالی
شرع انور بحقیقت مقدمه معروضه رسیده بنابر وقوع نگذارد که اراکیل
مذکور متن بهیچوجه متعرض احوال صاحبعریضه شود و خاج مذکور را که
جد صاحبعریضه در وانک مذکور وقف نموده بتصرف صاحبعریضه
واگذارند و نگذارد که بهیچوجه مزاحمت با احوال صاحبعریضه رسانند و
نوعی نماید که ستم و زیادتی بر احدی واقع نشود و درینباب قدغن دانسته
در عهده شناسند.
تحریرا فی شهر ذی حجه الحرام سنة ۱۰۸۵.

عرضه داشت کمترین بندگان اونه پریوس ورتابت ساکن اوچ کلیسا واقع در
چخورسعد.

بذروه عرض میرساند که امینه پرکیچ که خواج بوده باشد و هوستاروانک که
در ناحیه کربیست از آبا و اجداد بفقیر تعلق یافته و خواج مذکور را جد فقیر
در وانک مذکور وقف نموده و در زمان صفی قلیخان اراکیل نام رهبان
بدرگاه معلی آمده و خلاف عرض نموده که نام وانک مذکور قزل وانک است
و بخواست که خواج مذکور را بگیرد و بجانب فرنگ به برد فقیر بصفی
قلیخان عرض نمود و صفی قلیخان خواج را گرفته بفقیر داده و چون دید
که حرف او اصلی ندارد میخواست او را آزار نماید او فرار نمود آمده پناه
بعلی قاپو برده و الحال باز آمده و بغیرحق و خلافحساب مزاحمت باحوال
فقیر میرساند و در باب وانک مذکور همه روزه دعوی و شلتاق مینماید.
استدعا آنکه به صدقه فرق مبارک اشرف اقدس ارفع حکم عدالت بعهد
عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد شفقت و مرحمت فرمایند که بحقیقت رسیده
دست ظلم و ستم او از سر فقیر کوتاه نماید. عند الله و عندالرسول الله ضایع
نخواهد شد. امره اعلی.

[در حاشیه]

هو

حکم اشرف بعهد عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد و اهالی شرع انور بشرح
مقرر نمایند. امضاء: بنده درگاه ابو القاسم.

[ظهر]

(١) [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد شيخ علي،
(٢) [مهر]: ...العبد ابو صالح،
(٣) [مهر]: ابو القاسم عليخان،

[در حاشیه]
هو
حکم اشرف بعهدۀ نایب عالیجاء بیگلربیگی و وزیر ایروان و کلانتر و اهالی
شرع آنجا بقیود لازمه نمایند.

[در حاشیه]

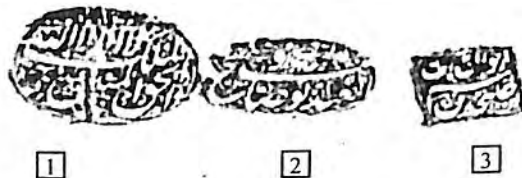
شو

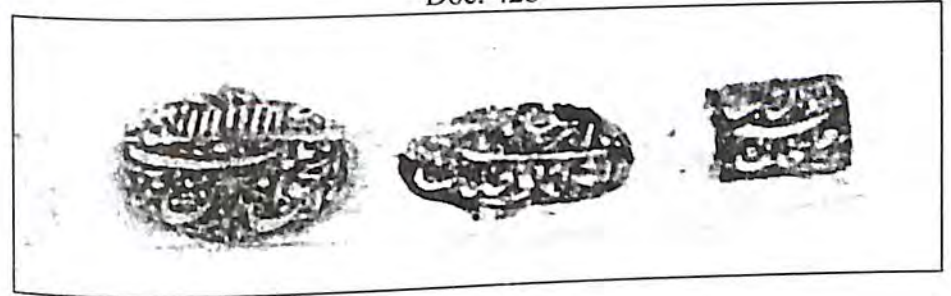
[ظهر]

(١) [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد شيخ علي،
(٢) [مهر]: ...العبد ابو صالح،
(٣) [مهر]: ابو القاسم عليخان،

543

542

[illegible]

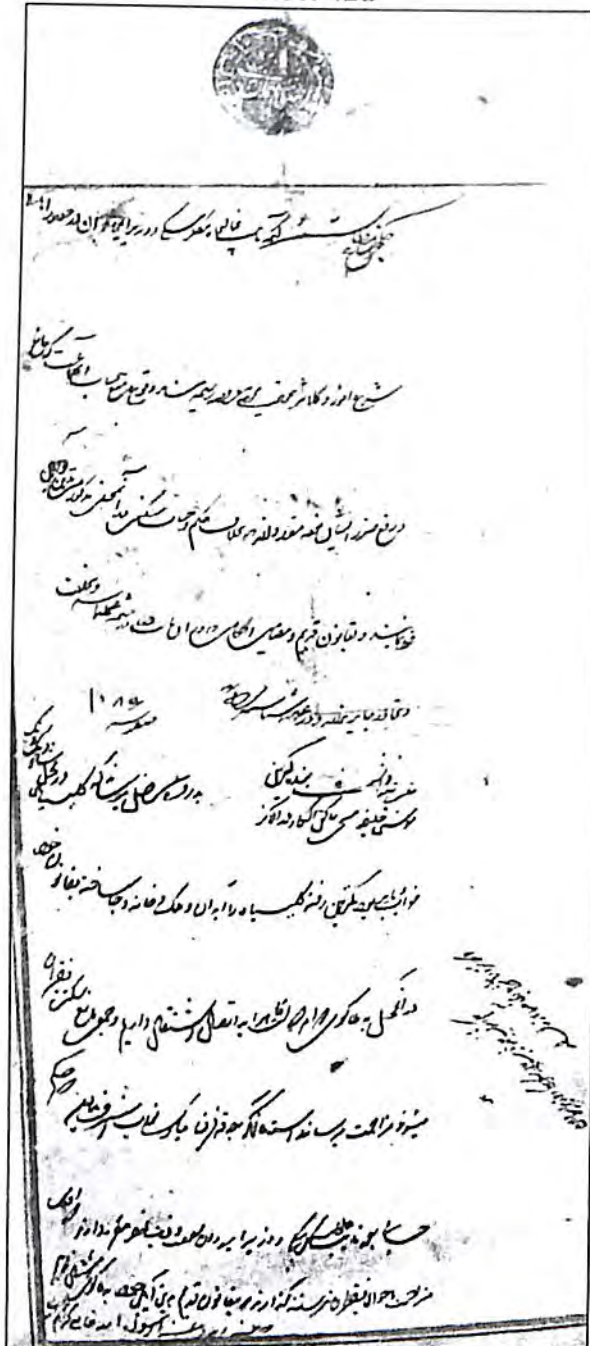
Document 43 (MM, AC, f. 2a, d. 84)

الملك لله

شاه طهماسب نورالله مرقدہ
شاه عباس اعلى الله فى الخلد مقامه

موضع مهر مبارک اشرف اقدس ارفع امجد همایون اعلى

فرمان همایون شد آنکه چون درینولاء زبدهالمسیحیه ارامیاء مہراسیاء خاچین بہ عرض رسانید کہ خلیفگی و پیشوائی ارامنہ قراباغ و غیرہ بموجب ارقام مطاعہ لازم الاطاعہ از قدیم الایام آبا عنجد بگریگور خلیفہ عم او مرجوع بودہ و بجهت صغر سن او و سایر اولاد بہ بیدروس خلیفہ شاگرد او مفوض گشتہ و بیدروس خلیفہ مزبور متوفی شدہ و در حین حیات خود ارامیاء مشارالیہ را وصی نمودہ و نوشتہ دادہ کہ بعد از فوت او بامر پیشوائی و تقدم و خلافت قیام نماید و نوشتہ بخط و مہر ارباب و اہالی الکاء مزبور مشعر بر آنکہ از مشارالیہ راضی اند ابراز و استدعای حکم اشرف درین باب باسم خود نمودہ و از سرکار توجیہ تصدیق نمودہ اند کہ سابق خلافت ارامنہ گنجہ و قراباغ و شیروان بگریگور خلیفہ مرجوع بودہ و رقم مطاع بتاریخ شہر صفر سنہ ۱۰۷۴ باسم بیدروس گندہسری مسیحی شرف صدور یافتہ خلاصہ مضمون آنکہ از ابتداء ہشتمائہ توشقان ثیل خلیفگی ارامنہ گنجہ و قراباغ و شیروان را بخلیفہ بیدروس مسیحی شفقت فرمودیم ارامنہ الکاء مزبور مشارالیہ را خلیفہ و ریش سفید خود دانستہ لوازم امر مزبور را مخصوص او دانند و بامضاء اشرف رسیدہ و از سرکار اوارجہ آذربایجان نوشتہ اند کہ بموجب نشان شاہ جمجاء جنت مکانی کہ بتاریخ ۹۷۷ عز

ش. و جس کے لئے یہ ہے
ش. و جس کے لئے یہ ہے

موسم
موسم
موسم

[illegible]

[ظهر]

هو

(۱) ثبت مهر همایون شد.

(۳) ثبت مهر اشرف شد، مهر،

(۴) ملاحظه شد،

(۵) در روزنامه چه ثبت شد، مهر،

(۶) هو، عمل شد مهر،

(۷) بقلم دفتر دار عرفان آمد، مهر،

(۸) صحیح مہر،

(۹) بنظر رسید، مهر،

(۱۰) نوشته شد، مهر،

(۱۱) ثبت دفتر سرخط شد، مهر،

حضرت شاه سلیمان بنده شاه سلیمان است ۱۰۷۸: مهر مسوده دیوان اعلی
 حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی و سردار عساکر فیروزی
 ماثر و وزیر آذربایجان و عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد هر یک در محال
 متعلقه بخود در حضور اهالی شرع انور تمیز و تشخیص مقدمات مزبوره و
 بمضامین احکام مطاعه و امثله دیوان الصداره با قانون شریعت مقدس و
 حق و حساب عمل و رفع تعدی و زیادت و خلاف شرع و حساب و احقاق حق و
 نوعی نمایند که حیف و میلی واقع نشود و در عهده شناسند.
 تحریراً فی شهر ذیحجه سنه ۱۰۹۷

Document 52 (MM, AC, f. 2b, d. 114a)

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه سلیمان است ۱۰۷۸: مهر مسوده دیوان اعلی

حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی و سردار عساکر فیروزی
 ماثر و وزیر آذربایجان و عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد هر یک در محال
 متعلقه بخود در حضور اهالی شرع انور تمیز و تشخیص مقدمات مزبوره و
 بمضامین احکام مطاعه و امثله دیوان الصداره با قانون شریعت مقدس و
 حق و حساب عمل و رفع تعدی و زیادت و خلاف شرع و حساب و احقاق حق و
 نوعی نمایند که حیف و میلی واقع نشود و در عهده شناسند.
 تحریراً فی شهر ذیحجه سنه ۱۰۹۷

حضرت شاه سلیمان بنده شاه سلیمان است ۱۰۷۸: مهر مسوده دیوان اعلی
 حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی و سردار عساکر فیروزی
 ماثر و وزیر آذربایجان و عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد هر یک در محال
 متعلقه بخود در حضور اهالی شرع انور تمیز و تشخیص مقدمات مزبوره و
 بمضامین احکام مطاعه و امثله دیوان الصداره با قانون شریعت مقدس و
 حق و حساب عمل و رفع تعدی و زیادت و خلاف شرع و حساب و احقاق حق و
 نوعی نمایند که حیف و میلی واقع نشود و در عهده شناسند.
 تحریراً فی شهر ذیحجه سنه ۱۰۹۷

حکم اشرف بعهدۀ عالیجاه بیگلربیگی و سردار لشکر نصرت اثر آذربایجان و بیگلربیگی چخورسعد و وزیر جلیل‌القدر آذربایجان که هر یک در محال متعلقه بخود در حضور اهالی شرع انور بحقیقت رسیده احقاق حق (بمضامین احکام مطاع و امثله دیوان الصدارة) و رفع و منع زیادتى نمایند بقیود لازمه نمایند. امضاء: هو، بنده درگاه اسلمس.

[ظهر]

(۱) صح، [مهر]

(۲) [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين ...

(۳) [مهر]

عرضه داشت کمترین دعاگویان او انیس محراسیاه متولی وانک طاتیف قبانات

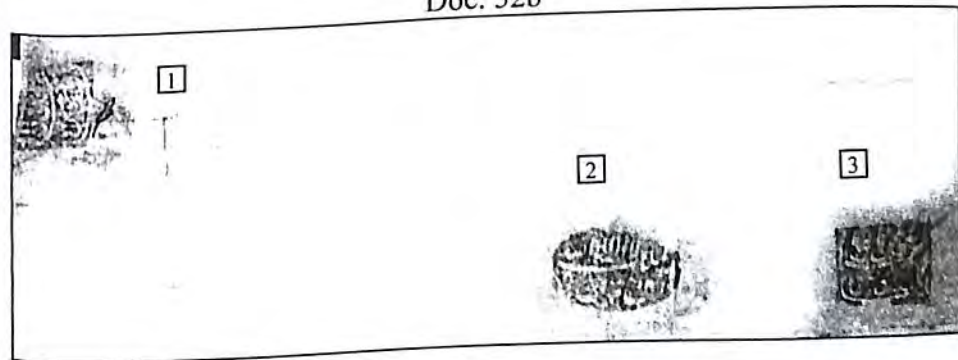
بذروه عرض میرساند که قرای مفصله ذیل از قدیم الایام بموجب احکام و ارقام و امثله و وقف نامچه نواب مرحمت و غفران پناه و سایر سلاطین جنت مکان که بامضاء نواب همایون اعلی رسیده و امثله صدور سابق و لاحق و اسناد معتبره از جمله موقوفات مقید وانک طاتیف بوده و هست:

قریه بنونیس و طاس سیسجان تومان نخجوان بالتمام، قریه قراکلیسیا بالتمام، قریه دستجرد و گلیازی بالتمام، قریه سواری اروط قبانات بالتمام، قریه اقاکندی بالتمام، قریه داشو و مالداش بالتمام، قریه طاتیف بالتمام، قریه دانزه طاب بالتمام، قریه خودانان بالتمام، قریه حالیزور بالتمام، قریه شنهر بالتمام، قریه خوت بالتمام، قریه بردی و کیتوان بالتمام، قریه کیس و دیخ القصه

و در احکام مزبوره قلمی و قید نموده اند که هیچ آفریده دخل بآنها ننماید و در دفترخانه همایون و دفتر موقوفات ثبت است و چون فقیران جمعی و بیچاره و عاجزیم و رعایا و زارعین فقیران بیچاره تر و عاجز تر اند و بمضمون احکام و امثله که درین باب در دست داریم اسد بیگ و جهانگیر عمل نمینمایند و در قریه دستجرد تعرض و خلاف حساب دخل مینمایند و مزاحمت میرسانند. و اولاد قاپلان بیگ و بابر بیگ کنگرلو دخل در قریه های بوردی و کیتوان مینمایند و سلطان محمد نظر نام و غیره از جای دیگر آمده اند و در قراکلیسیا ساکن شده اند و زور دارند بهره حسابی خود را نمیدهند و مزاحمت خلاف حساب میرسانند. استدعا، آنکه حسبۀ الله تعالی و بتصدق فرق مبارک اشرف اقدس ارفع اعلی که درین باب حکم اشرف بعهدۀ عالیجاهان بیگلربیگی آذربایجان و بیگلربیگی چخورسعد و وزیر جلیل‌القدر آذربایجان شفقت و عنایت فرمایند که بحقیقت رسیده هر کس دخل در قرای مزبوره نموده باشد و نماید بهره آنرا موافق حق و حساب باز یافت و تسلیم فقیر نموده نگذارند که من بعد بخلاف حساب سکنی در محال مزبوره نمایند و مزاحمت رسانند و رفع ظلم و ستم و بیحسابی شود که برفاءة حال و فارغ البال بدعاگوئی ذات ابدی الاتصال اشتغال نمایم که عند الله و عند الرسول الله ضایع نخواهد شد. امره اعلی.

[در حاشیه]

Doc. 52b

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸: مهر مسوده دیوان اعلی

حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد در حضور اهالی شرع انور بحقیقت رسیده آنچه حسب الشرع الاقدس در باب مقدمه معروضه مقرر گردد معمول داشته احقاق حق و نوعی نمایند که حیف و میلی واقع نشود و در عهده شناسند. تحریراً فی شهر رمضان سنه ۱۰۹۱.

هو

عرضه داشت کمترینان خلفاء، اوچ کلیسیا بذروه عرض میرسانند که این بیچارگان با تبعه و وابستگان قریب بچهارصد پانصد نفر هستیم که وظیفه این فقیران از فرنگ و گرجستان و سایر ولایات می آید که باتمام در اوچ کلیسیا صرف و بدعاگویی دوام دولت ابدقرین اشتغال داریم قلیل املاک و باغات و طواحین که بعضی از موقوفات کلیسیا و برخی از زرخیر اینفقیران و تبعه و وابستگان این بیچارگان است چون مرحوم صفی قلیخان بیگلربیگی سابق ایروان مرد طامعی و ظالمی بود و این معنی بروکلا، و دیوانیان عظام نیز ظاهر است جمعی متقلب او را تطمیع نموده پاره از املاک و باغات و طواحین این بیچارگان و بعضی نیز از موقوفات اوچ کلیسیا را بغیر حق و خلاف حساب بدون ثبوت شرعی ازین بیچارگان گرفته و بتصرف جماعت متقلبه داده. استدعا، آنکه بتصدق فرق مبارک اشرف اقدس ارفع حکم صایب بعهد و کلا، بیگلربیگی حال عنایت و مرحمت فرمایند که در حضور ارباب و اهالی شرع انور بحقیقت رسیده آنچه ازین بیچارگان گرفته باشند گرفته عاید اینفقیران نمایند که عندالله و عندالرسول لله ضایع نخواهد شد. امره اعلی.

[در حاشیه]

حکم اشرف بعهد عالیجاه بیگلربیگی ایروان و اهالی شرع انور بشرح مقرر و بقیود لازمه نمایند. امضاء هو بنده درگاه محمد.

حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاهان بیگلربیگی و سردار لشکر ظفر اثر آذربایجان و بیگلربیگی چخورسعد باتفاق وزیر آذربایجان در حضور اهالی شرع انور مضمون معدلت مشحون حکم جهانمطاع که قبل ازین در باب مراتب مزبوره بشرحی که منشی دیوان اعلی در ذیل تصدیق کرده شرف صدور یافته است بمحصلی رفعت پناه اصلان بیگ غلام خاصه شریفه معمول و مرتب داشته مجال تمرد احدی از مدلول آن ندهد و محصل مزبور حسب المسطور عمل و مبلغمزبور التزام را بعد از قطع و فصل وصول و تسلیم محصل سابق نماید و در عهده شناسند. تحریراً فی شهر ربیع الاخر سنه ۱۰۹۸.

عرضه داشت کمترین دعاگویان آوانیس مهراسیاه وانک طائف قبانات من تیولان عالیجاه ناظر بیوتات بذروه عرض میرساند که برینموجب ستم و زیادتی از جماعت مذکوره ذیل بفقیر واقع شده و

که قبل ازین درباب ملک قراکلیسیا سیسجان تومان نخجوان که وقف وانک است جماعت سنیان سیسجان بغیر حق و خلافحساب در آن دخل و سکنی محل مینمایند بوکلا، دیوان الصدارة العلیه العالیه عرض و بموجب مثال لازم الامتثال که سابقاً نیز مثال گذشته و تمیز و تحقیق شده که جماعت بغیر حق در محل مزبور دخل و سکنی نموده بودند در حضور و کلا، بیگلربیگی سابق چخورسعد و حاکم بورجلو تیولدار محلمزبور و اهالی شرع انور سند داده اند که ترک سکنی خلافحساب نموده محلمزبور را بتصرف فقیر واگذارند و بشرح مزبور مقرر فرموده بودند و بهره پانزده ساله نزد جماعت و زارعین مزبور مانده است استدعا، آنکه ملاحظه مثال لازم الامتثال نموده موافق آن حکم عدالت بعهد و کلا، بیگلربیگی و وزیر آذربایجان و بیگلربیگی چخورسعد و تیولدار محلمزبور عنایت نموده که موافق بشرح مثال و سند مزبور بهره سنوات مزبور را جماعت و زارعین مذکور گرفته تسلیم نمایند و رفع تادیب جماعت سنیان مزبور و ترک سکنی و دخل خلافشرع ایشان فرمایند.

آنکه قرای مذکوره ذیل بموجب احکام مطاعه و مثال لازم الامتثال دیوان الصدارة العلیه العالیه از قدیم وقف وانک مزبور و جماعت مفصله که در تحت

کتابخانه مجلس شورای ملی
تبریز

کتابخانه مجلس شورای ملی
تبریز

حسن و حسن زاده حسن

در خانه

ای

مرکز استواری
در دهر می مانند

در دهر می مانند

در دهر می مانند

در دهر می مانند

در دهر می مانند

در دهر می مانند

در دهر می مانند

در دهر می مانند

در دهر می مانند

Document 47 (MM, AC, f. 2a, d. 101)

الملك لله

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸، اللهم صل على النبي و الوصى البتول والسبطین و السجاد و الباقر و الصادق و کاظم و الرضا و التقی و النقی و العسکری و المهدي

فرمان همایون شد آنکه چون درینوقت رعایای قریه دستجرد سیسجان تومان نخجوان بغرض رسانیدن که مزرعه گلیازی از قدیم داخل محلمزبور و بنیچه آن در تحت اسم محلمزبور جمع و بتیول حاکم بورچلو مقرر است و هر ساله از عهده جمع آن بیرون می آیند و جماعت قوراق بغیرحق و خلافحساب آنرا متصرف گشته زراعت و ستم بایشان مینمایند و قبل ازین در حضور حاکم الکاء مزبور سند بایشان داده اند که دخل ننموده بزراعت ایشان گذارد و استدعاء حکم اشرف بعهدۀ عالیجاه بیگلربیگی نمودند که بحقیقت رسیده محلمزبور را باحقوق سنوات ایام تصرف خلافحساب از جماعت مزبوره گرفته تسلیم ایشان نماید و از سرکار اوارجه آذربایجان تصدیق نمودند که قبل ازین در جواب فضول وزیر آذربایجان مقرر شده بود که بازدید محال تومان نخجوان نماید و وزیر مشارالیه که در سیچقان نیل سابق بازدید محال سیسجان تومان نخجوان نموده قریه دستجرد سیسجان و مزرعه گلیازی را مجعلاً برینموجب بازدید نموده و حقیقت سایر مقدمات از دفتر چیزی ظاهر نمیشود:

۵۴۹۰۹

تفاوت جزیه

۳۹۹۰۰

تفاوت وزیر آذربایجان که

ضبط مشارالیه مقرر است

۲۳۰۹

مال ۲۳۰۹

تفاوت جزیه ۱۱۱۴۰

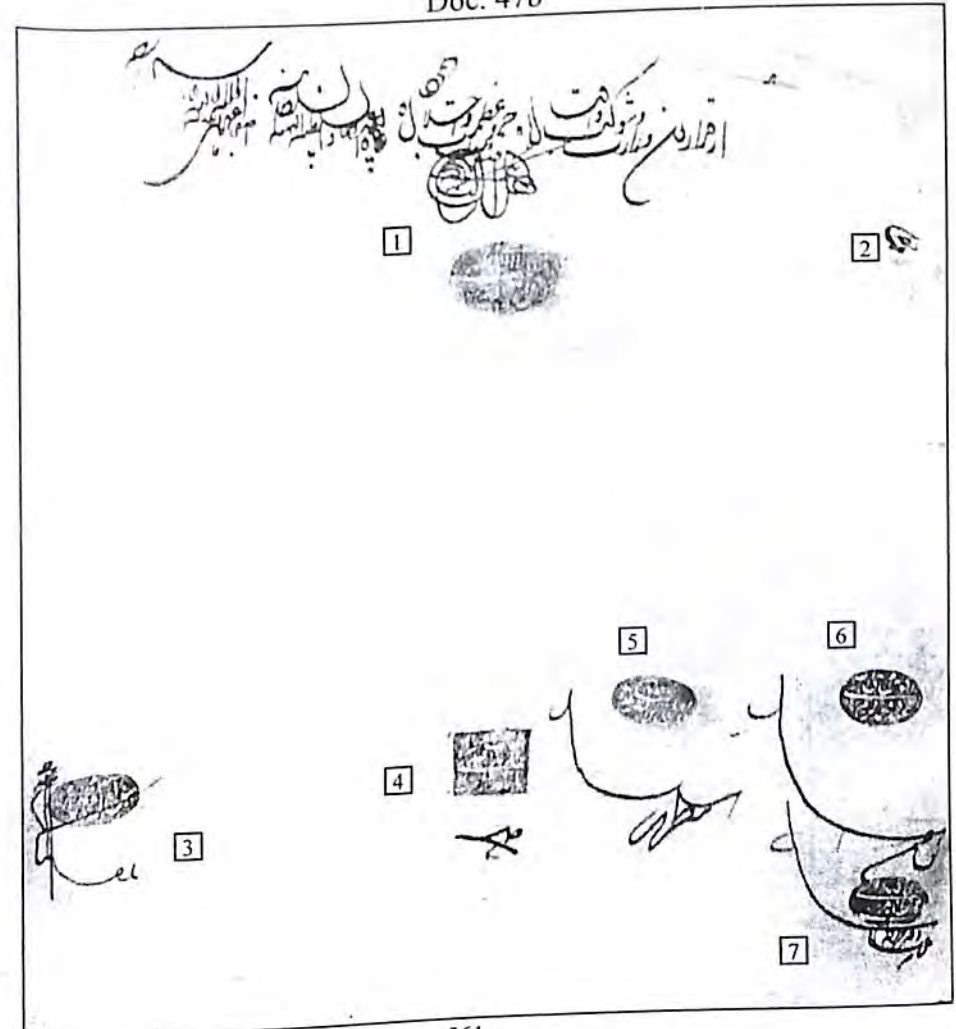
بنابرین مقرر فرمودیم که جماعت قوراق بخلافحکم و حساب مزاحمت بحال رعایا محلمزبور نرسانند. بعهدۀ عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد و وزیر آذربایجان که بحقیقت رسیده امداد حسابی بتقدیم رسانند و مجال تمرد خلافحساب احدی ندهند. درینباب قدغن دانسته در عهده شناسند. تحریراً فی شهر جمادی الاولی سنة ۱۰۹۳.

[ظهر]

از قرار نوشته وزارت و شوکت و اقبال پناه حشمت و عظمت و اجلال دستگاه عالیجاه اعتضاد السلطنة البهیه السلطانیه اصفجاهی اعتماد الدوله العلیه العالیه الخاقانیه. بیضه

(۱) توکل علی الله... [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين... (۲) ملاحظه شد، (۳) بقلم آمد، [مهر]: بنده آل محمد باقر، (۴) صح، [مهر]: (۵) بنظر رسید، [مهر]: (۶) نوشته شد، [مهر]: افوض امری الی الله عبده محمد کریم، (۷) ثبت دفتر سرخط شد، [مهر]: افوض امری الی الله...

Doc. 47b

در روز دوشنبه ۱۰۴۰
 در روز دوشنبه ۱۰۴۰
 در روز دوشنبه ۱۰۴۰
 در روز دوشنبه ۱۰۴۰
 در روز دوشنبه ۱۰۴۰
 در روز دوشنبه ۱۰۴۰
 در روز دوشنبه ۱۰۴۰
 در روز دوشنبه ۱۰۴۰

بنام خداوند عز و جل که بجهت او تمام حکم و امر میسر می‌گردد
 به حکم و امر او که در روز دوشنبه ۱۰۴۰
 صادر شد در روز دوشنبه ۱۰۴۰

صادر شد در روز دوشنبه ۱۰۴۰

بنام خداوند عز و جل که بجهت او تمام حکم و امر میسر می‌گردد
 به حکم و امر او که در روز دوشنبه ۱۰۴۰
 صادر شد در روز دوشنبه ۱۰۴۰

صادر شد در روز دوشنبه ۱۰۴۰

موضع مهر مبارک نواب اشرف اقدس ارفع

حکمجهانمطاع شد آنکه عالیجاهان بیگلربیگی و سردار لشکر ظفرآثر
آذربایجان و بیگلربیگی چخورسعد و وزیر آذربایجان چون بر مضمون حکم
اشرف مطلع گردند قرائی مذکوره متن در محال متعلقه بهر یک بوده باشد در
حضور اهالی شرع انور بحقیقت رسیده مضامین احکام مطاعه لازم الاطاعه
وامثله دیوان الصدارة العلیه العالیه سابق ممالک محروسه را که در باب
مقدمه معروضه صادر شده و بنظر دیوانیان عظام رسیده است معمول و
مرتب داشته تمکین ترمذ و تخلف احدی از مدلول آن ندهند و هر کس
بخلاف شرع شریف و شرط واقف مدخل و سکنی و تصرف در قرائی مذکوره و
حدود و اراضی آن نموده باشد بعد از تمیز و تشخیص رفع و منع تصرف
خلاف حساب و انتزاع متصرف فئه و اجرة المثل ایام تصرف خلاف شرع را
بقانون شریعت غرا و حق و حساب باز یافت و احقاق حق و نوعی نمایند که
حیف و میلی و زیادتی واقع نشود و نگذارند که من بعد احدی بخلاف شرع و
حساب مدخل و سکنی در قرائی مذکوره نموده مزاحمت برساند و در عهده
شناسند.

تحریراً فی شهر ذیقعدہ الحرام سنه ۱۰۹۳.

عرضه داشت کمترین دعاگویان او انیس محراسیا متولی وانک طاتف قبانات
تیول عالیجاه ناظر بیوتات سرکار خاصه شریفه
بذروه عرض میرساند که قرائی مفصله ذیل از قدیم وقف وانک مزبور بوده و
(قریه بنونیس و طاس سیسجان تومان نخجوان، قریه قراکلیسیا ایضا،
قریه دستجرد و گلیازی ایضا، قریه سواری اروط قبانات، قریه اقاکنندی
ایضا، قریه داشو و مالداش ایضا، قریه طاتف ایضا، قریه دانزه طاب ایضا،
قریه خودنان ایضا، قریه حالیزور ایضا، قریه شنهر ایضا، قریه خوط
ایضا، قریه بردی و کیتوان ایضا، قریه کیس ایضا، قریه دیخ بیضه)
و هست که درین باب احکام و ارقام سلاطین جنت مکین و امثله دیوان
الصدارة العلیه العالیه سابق و لاحق در دست هست چون فقیران جمعی
بیچاره و عاجزیم و رعایا و زارعین فقیران بیچاره تر و عاجز تر اند و قبل ازین
جمعی متقلبین بخلاف شرع و حساب دخل در اراضی و حدود قریای مزبوره
نموده مزاحمت بحال فقیران را رسانیده زراعت مینمایند و از عهده بهره آن

موافق حق و حساب بیرون نمی آیند و بمضمون احکام و امثله عالی که درین
باب در دست هست عمل نمینمایند استدعا، آنکه بصدقه فرق مبارک اشرف
اقدس ارفع همایون که عدالت گستری فرموده بر طبق احکام و امثله مزبوره
حکم مبارک اشرف درینباب مرحمت فرمایند که وکلا، بیگلربیگی آذربایجان
و بیگلربیگی چخورسعد و وزیر آذربایجان بحقیقت رسیده هر کس دخل و
سکنی در قرائی مفصله مزبوره نموده باشد و نماید بهره سنوای آنرا موافق
حق و حساب باز یافت و تسلیم فقیر نموده نگذارند که من بعد احدی
بخلاف شرع انور سکنی و دخل در محال مزبور نموده مزاحمت رساند که رفع
ستم و دعای خیر حاصل شود که عند الله و عند الرسول ضایع نخواهد شد.
امرہ اعلی.

[در حاشیه]

هو

حکم اشرف بعهدہ عالیجاهان سردار لشکر ظفرآثر و بیگلربیگی و وزیر
آذربایجان و بیگلربیگی چخورسعد تقید آنکه چون از مضمون سه طغرا
مثال دیوان الصدارة العلیه سابق ممالک که احکام مطاعه لازم الاطاعه بر
طبق آنها عز صدور یافته و بنده درگاه ملاحظه امثله و نظارت احکام مطاعه
شرف شد مستفاد میشود که قرائی مزبوره وقف کنیسه و معبد ارامنه آنحدود
است و حسبالحکم جهانمطاع بر وجه امثله مقرر شد که بموجب شرط واقف
عملنمایند. بنابراین آن عالیجاهان هر یک در محال متعلقه بخود که قرائی
مزبوره در انمحل واقع باشد بعد از ظهور تصرف خلاف شرع هر کس که در هر
یک از آن قرائی سکنی و تصرف بخلاف شرع انور نموده باشد و دخل در قرائی
مزبوره بخلاف شرط واقف نموده باشد بعد از تحذیر و تمیز شرعی بمقتضای
قانون شرع انور درینباب انتزاع از تصرف بهره آن عمل نمایند و باید
قیود لازمه نمایند. بنده درگاه محمد علی

[ظهر]

هو

- (۱) قبول باصل الاشرف الاقدس الارفع الاعلی، [مهر] ... ابو طالب ... ۱۰۷۷،
- (۲) محل مهر نواب مستطاب ایران و ایرانیان مداری عالیجاه اعتماد الدوله العلیه
العالیه،
- (۳) مقابله شد [مهر] ... : ۱۰۷۶،
- (۴) محل [مهر] عالیجاه دیوانبیگی،
- (۵) ثبت مهر شد.

الملك لله
يا محمد يا علي

شاه اسمعیل علیه رحمة الله الجلیل
شاه باباام انارالله برهانه

موضع مهر مبارک اشرف اقدس ارفع اعلی

فرمان همایون شرف نفاذ یافت آنکه چون اوانیس محراسیاه وانک طاتف
قبانات بعرض رسانیده که حسب [الاحکام] لازم الاطاعه محراسیانی وانک
مذکوره و محال مزبوره ذیل از قدیم الایام الی الان بمشارالیه مرجوع است و
استدعاء امضاء نواب کامیاب همایون ما نمود از سرکار اوارجه آذربایجان
(قبانات الکای ماضری و مغری و اروط و غیره، تومان نخجوان عن ازادجیران و
غیره، تقوک و سیسجان، گشتاسف و الفاوت و برگشاط و چولدور، ارسبار و
اران و قراجه داغ) تصدیق نمودند که در باب مقدمه مزبور پروانچه ثبتی زمان
نواب خاقان خلد آشیان صاحبقرانی بتاریخ شهر شعبان سنه ۱۰۷۳ صادر شده
مضمون آنکه چون قبل ازین پروانچه اشرف بتاریخ شهر جمادی الاول سنه
۱۰۶۳ صادر گشته مضمون آنکه چون نشان عالیحضرت خاقان صاحبقرانی
بتاریخ ۱۲ شهر شعبان سنه ۹۰۸ صادر شده خلاصه آنکه امرا و حکام و
عمال قپان و گوکچه و اران و ارسبار متصدیان الکاء اروط بدانند که درینوقت
محراسیانی سیماون معروض داشت که مقدم کشیشان ولایت گوکچه و
رهبانان از قدیم الایام بدو متعلق است بناء علیه باز بدستور سابق و قانون
معهوده اورا مقدم ورطابت کشیشان ولایت مزبور دانسته شرایط اطاعت و
خدمت بتقدیم رسانیده رسومی که از زمان قدیم بوانک طاتف میداده اند
رسانند وانک طاتف و وقادنی که مقام و مسکن او بوده و اراضی که متعلق
بموقوفات وانک بوده مزروع می گردانیده اند بهماندستور مقرر دانسته
مزاحمت بحال ایشان نرسانند و بعلت اخراجات و عوارضات مسدوده و
علافه و علوفه و قلق و اولاغ و الام، بیگار و شکار و دستانداز و سایر پیشکش
و سلامی و اخراجات عیدی نوروزی و قلعه و جو و گوسفند سایر تکالیف
ننموده و مزاحم مشارالیه و متعلقان مزروعات و موقوفات ایشان نشوند

5

تاریخ

2

4

ن. ل. ب. ا. د. ک. ا. ن.

1

3

(۱) هو، مع اصل الاشرف الاقدس الرفع الاعلى،

(۲) محل مهر نواب ایران مداری

(۳) ثبت مهر همایون شد،

(۴) عمل شد،

(۵) هو، ذامع اصل السواد مطابق و موافق شد، امضا، [مهر]،

(۶) بقلم آمد، محل مهر،

(۷) مقابله شد، محل مهر،

(۸) صح مهر،

(۹) مظهر شد، مهر،

(۱۰) عمل دفتر سرخط شد، مهر،

(۱۱) نوشته شد.

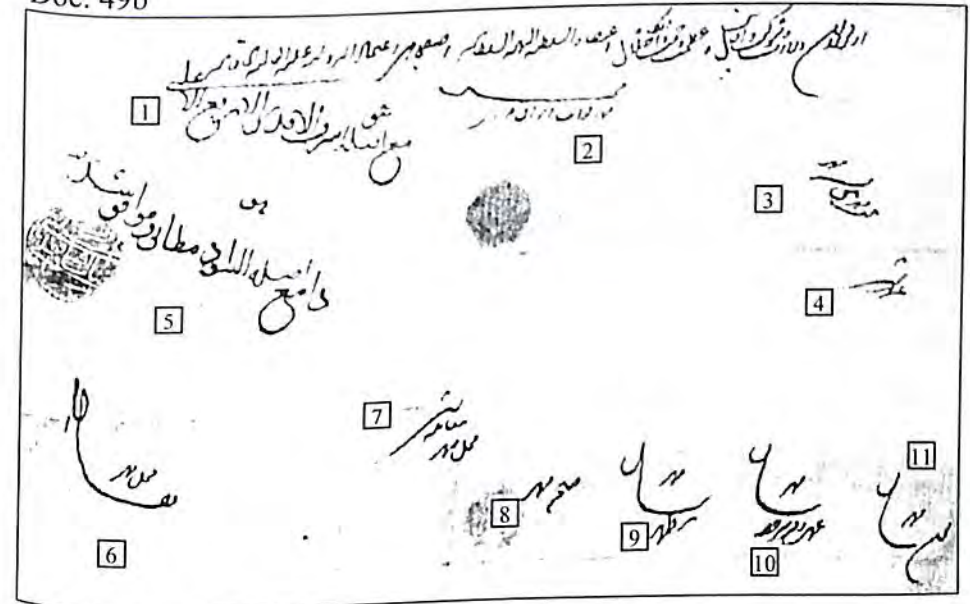
بدستوری که از زمان سابق لالقا به عمل کرده باشد عملنمایند. داروغگان و مباشرین در مهمات متعلقه ایشان مدخل نسازند و رسوم ایشان را نگیرند. درینوقت کشیشان و محراسیایان رهبانان وانک طاتف من اعمال قبانات معروض داشتند که بعضی ارامنه الکاء مزبور در ادا، رسومی که از ایشان مقرر است تعلل مینمایند و حاکم کلانتر الکاء، قبانات ستم و زیادتی بایشان می کنند و نشان مزبور را ابراز استدعاء، حکم همایون نمود بنابرین مقرر فرمودیم که هر گاه جماعت مزبور از عهده مالوجهات مزروعی و مواشی و مراعی و تفاوت جزیه و سایر حقوق دیوانی خود بیرون آیند بعلت سایر تکالیف و اخراجات مسدوده الابواب در حکم نواب خاقان جمجاه قید شده مزاحمت بحال ایشان نرساند و رسومی که ارامنه آنجا در سنوات سابقه تاحال در وجه کشیشان و رهبانان و محراسیایان سابق معمول بوده باشد بدستور بدیشان متعلق دانسته موقوف ندارند. بعهده بیگلربیگی و حکام آنجا که امداد حسابی بتقدیم رسانیده درینولاء، اوانیس محراسیاه ساکن وانک طاتف بعرض رسانیده که الحال محراسیائی وانک مزبور را بمشارالیه مرجوع است و درینباب استدعاء، حکم همایون نمود بنابرین مقرر فرمودیم که موافق مضمون پروانچه مزبور بشرح مسطور بامشارالیه عمل نموده از فرموده تخلف نورزند. بعهده بیگلربیگی و حکام آنجا امداد حسابی بتقدیم رسانیده بنابرین مقرر فرمودیم که پروانجات مزبوره را بامضاء نواب خاقان کامیاب همایون ممضی دانسته موافق احکام مزبوره بامشارالیه عمل نموده از فرموده تخلف نورزند. بعهده بیگلربیگی و حکام آنجا امداد حسابی بتقدیم رسانیده درینباب قدغن دانسته هر ساله حکم مجدد طلب ندارند و درعهده شناسند. چون پروانچه بمهر مهراتار اشرف اقدس امجد اعلى مزین و مجلی و مشوح و مبین گردد اعتبار و اعتماد نمایند. تحریراً فی شهر ذی القعدة سنه ۱۰۹۴.

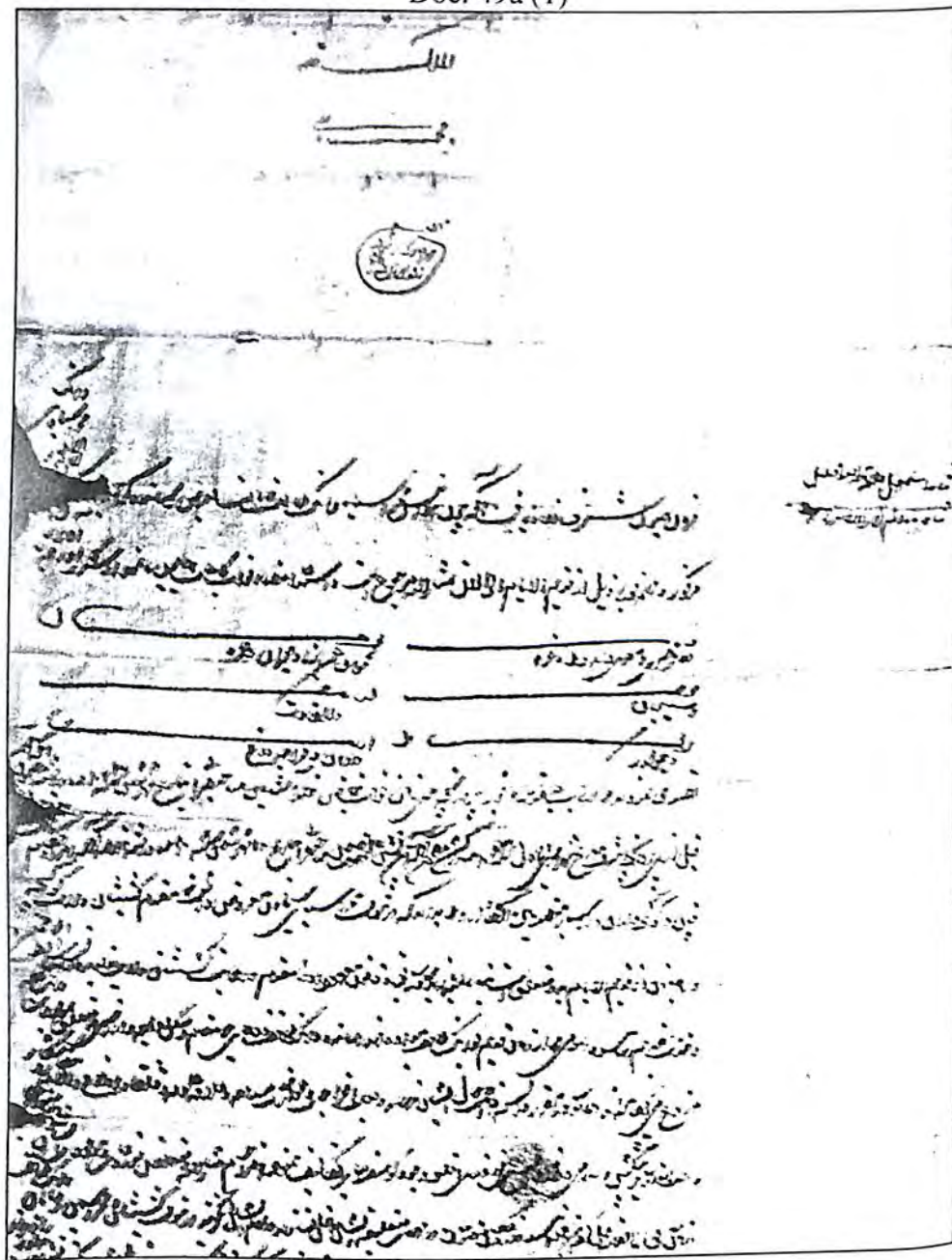
[ظهر]

از قرار نوشته وزارت و شوکت و اقبال پناه عظمت و حشمت و اجلال دستگاه اعتضاد السلطنة البهیه السلطانیه اصفجاهی اعتماد الدوله علیه العالیه الخاقانیه.

هو

Doc. 49b

Document 50 (MM, AC, f. 1b, d. 182)

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸: مهر مسوده دیوان اعلی

حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد در حضور اهالی
 شرع انور بحقیقت مراتب مزبوره رسیده هر گاه صاحبعریضه را در ارث و
 ترکه متوفی مزبور بهره و نصیبی و اداء دیون او حسب الشرع الاقدس بعلت
 ضمان و غیر ذلک بر ایشان لازم نبوده باشد مقرر دارد که غرما بدانجهت
 متعرض احوال مشارالیهیم نشده مزاحمت نرسانند و اگر متوفی مزبور بعضی
 از رقبات وقفی کنیسه مذکوره را رهن نموده باشد چون موافق فتوی علماء

(۱) حکم اشرف بعهده عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد که در حضور اهالی شرع انور بحقیقت رسیده هر گاه صاحبعریضه را بعلت ارث از هر ترکه متوفی حظی و نصیبی و بعلت ضمان شرعی یا غیر آن شرعا" عهده ادا، دیون متوفی مزبور نبوده باشد مقرر دارند که احدی بدان علت مزاحمت بحال مومی الیه نرساند و اگر متوفی چیزی از موقوفات کنیسه مزبوره را رهن نموده باشد چون موافق فتوی علما، امامیه رهن مزبور صورت شرعی ندارد احدی بدانعلت در ملک وقفی مزبور مدخل ننموده بتصرف متولی گذارند. قیود مقرر نمایند. امضاء، هو بنده درگاه محمد علی

(۲) قوبل مع اصله المعتبر اشرف العالی ۴ [مهر].

(۳) هذه صورت اصل رقم اعلی همایون حرر [مهر] : حسبی لله الحسنی عبده علی رضا

(۴) موافق نوشته عالیحضرت بحق مرتب شیخ الاسلام عملنمایند صدر خاصه مهر نواب مستطاب معلى القاب اسلام و اسلامیان مدارى.
(۵) هر گاه مطالباتی که جمعی از متوفی خلیفه یعقوب داشته باشند و بوجه از وجوه شرعی ادا، آنها بر صاحبان عریضه لازم نشده باشد بیجهت شرعیه غرما، خلیفه مذکور مزاحمت بحال صاحبان عریضه نرسانیده و اگر خلیفه مذکور رقبات وقفی اوچ کلیسیا را رهن نموده باشد غرما، خلیفه مذکور عقد مراهنه را فاسد دانسته بیجهت شرعیه مدخل در رقبات وقفی اوچ کلیسیا ننموده از مخالفت شریعت غرا، محترز باشند. امضاء، مهر غلام نواب مستطاب صدر امه شیخ الاسلام خلدالله ایامش.

[ظهر]

(۱) [مهر] : ...علی قلی،

(۲) [مهر] : لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد ابو صالح.

(۳) صح،

(۴) مقابله شد،

امامیه کریم رهن مزبور صورت شرع ندارد مرهونات را بتصرف متولی گذاشته نگذارد که احدی بخلافشرع ارفع اعلی و حساب مدخل در موقوفات مزبوره نماید و در عهده شناسد.
تحریرا" فی شهر رجب المرجب سنه ۱۰۹۵.

عرضه داشت کمترین بندگان یغیاظر خلیفه و استیفانوس و سایر خدمه و سکنه اوچ کلیسیا

بذروه عرض عالی میسرسانند که جمعی ادعای مطالبات از متوفی خلیفه یعقوب متولی سابق اوچ کلیسیا، مینمایند و فقیران بهیچوجه ضامن و متعهد طلب ایشان نیستیم مع هذا مزاحمت بحال فقیران رسانیده شده از فقیران مطالبه مینمایند و خلیفه یعقوب مذکور بعضی از املاک موقوفه کلیسیا، مزبور را بخلافشرع رهن نموده بداینجهت دران املاک مدخل نموده اند و بتصرف وقف نمی دهند. استدعا، آنکه بتصدق فرق مبارک نواب اشرف که حکم عدالت بنیان بعهده عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد مرحمت فرمایند که آنچه از املاک وقف اوچ کلیسیا را جماعت قرضخواهان خلیفه یعقوب بادعای رهن خلافشرع تصرف نموده باشند از ید ایشان انتزاع و بتصرف مباشرین کلیسیا، مزبور گذاشته مطالبه خلافشرع و حساب ازین فقیران ننمایند و مزاحمت نرسانند که این بیچارگان مرفه الحال بدعای دوام دولت بیزوال اشتغال نمائیم. عند الله ضایع نخواهد شد. امره اعلی

عرضه داشت کمترین بندگان خلفاء و کشیشان سکنه اوچ کلیسیا، بذروه عرض میسرسانند که جمعی از خلیفه یعقوب خلیفه اوچ کلیسیا مبلغی طلب دارند و خلیفه مذکور فوت شده و فقیران ضامن وجه طلب ایشان نیستیم و غرما، و قرضخواهان خلیفه مذکور بیجهت شرعیه مطالبه وجه طلب خود از فقیران میکنند و مزاحمت بحال فقیران میسرسانند و خلیفه یعقوب مذکور بی جهت حسابی بعضی از موقوفات اوچ کلیسیا را نزد جمعی رهن نموده استدعا، آنکه بصدقه فرق مبارک اشرف اقدس ارفع اعدل مقرر فرمایند که که دو کلمه در جواب عریضه فقیران قلمی شود که احدی از غرما، خلیفه مذکور طلبی که از خلیفه مذکور داشته باشد از فقیران مطالبه ننموده و آنچه خلیفه مذکور از موقوفات اوچ کلیسیا را رهن نموده باشد عقد مراهنه را فاسد دانسته مدخل در موقوفات اوچ کلیسیا، مذکور ننموده از مخالفت شریعت غرا محترز باشد که عندالله ضایع نخواهد شد.

200. 50a (5)

4

3

2

5

DOC. 500

1

2

3

4

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸: مهر مسوده دیوان اعلی

حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد در حضور اهالی
شرع انور بحقیقت رسیده آنچه حسب الشرع الاقدس در باب انتزاع املاک
موقوفه و بازیافت اجرة المثل ایام تصرف خلافت آن مقرر گردد معمول
و مرتب داشته رفع تعدی و زیادتى و خلافت شرع و حساب و احقاق حق نموده
نگذارد که من بعد احدی بخلاف شرع اقدس اعدل اعلی و حساب مدخل در
املاک موقوفه مزبوره نماید و در عهده شناسند.
تحریراً فی شهر رمضان سنه ۱۰۹۵.

عرضه داشت کمترین بندگان یغیازار خلیفه و عجزه و خدمه و سکنه
اوچ کلیسیا واقعه در چخورسعد
بذروه عرض ملازمان شاهی میرسانند که جمعی از ارامنه بمرور اوقات
رقبات و املاک و باغات و طواحین معین را وقف بر اوچ کلیسیا و ویراب و
غیره نموده اند و خدمه و متولیان نیز از حاصل رقبات و قفی قدری املاک
خریداری و داخل املاک موقوفات نموده اند و درین اوقات جمعی از
جدیدالاسلامان بمحض شلتاق و عناد ادعاء مینمایند که پاره املاک که
خویشان و اقارب ما وقف نموده اند و برفاء الاسلام بما میرسد. خالدان نام
شخصی نیز آمده با یکنفر دیگر جدیدالاسلام و از راه تعدی و شلتاق ملکی
چند بجبر پس گرفته اند. و موافق فتوای علمای کرام ملصق که در دست
داریم وقف موروث نمیشود. استدعاء آنکه بتصدق فرق مبارک اشرف که حکم
عدالت بعهدة عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد و اهالی شرع شریف آنجا
شفقت و مرحمت فرمایند که آنچه از املاک و قفی اوچ کلیسیا و غیره از
تصرف وقف بیرون رفته باشد با اجرت المثل گرفته بتصرف دهند و نگذارند
که من بعد احدی بخلاف حساب مدخل در وقفهای مذکور ننماید و دست تعدی
ایشانرا کوتاه دارند که باعث رفاه حال عجزه و مساکین و تحصیل دعای
خیر خواهد بود بجهة ذات اقدس و عند الله و عندالرسول ضایع نخواهد شد.
امره اعلی.

[در حاشیه]

هو

حکم اشرف بعهدة عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد که در حضور اهالی شرع
انور بحقیقت رسیده بدانچه موافق قانون شرع مطاع بوده باشد معمول دارد.
بشرح مقرر نمایند. امضاء: بنده درگاه محمد علی.

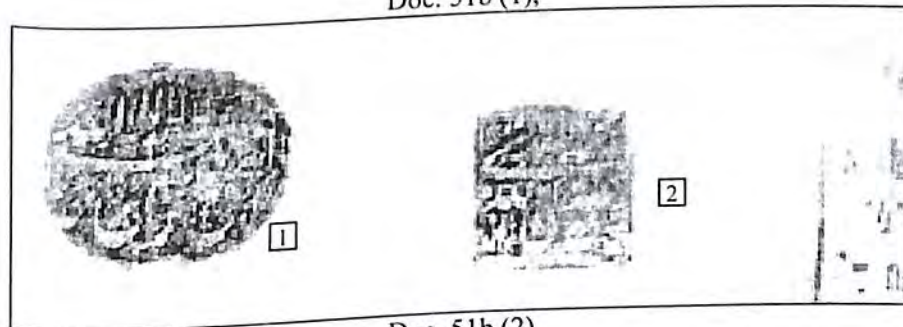
[ظهر]

(۱) [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين...

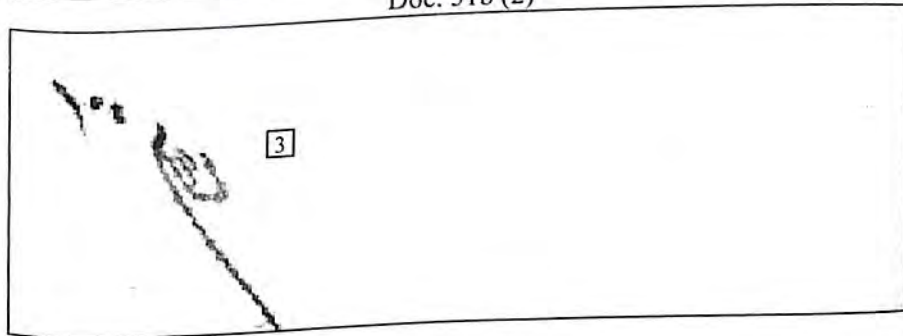
(۲) [مهر]:

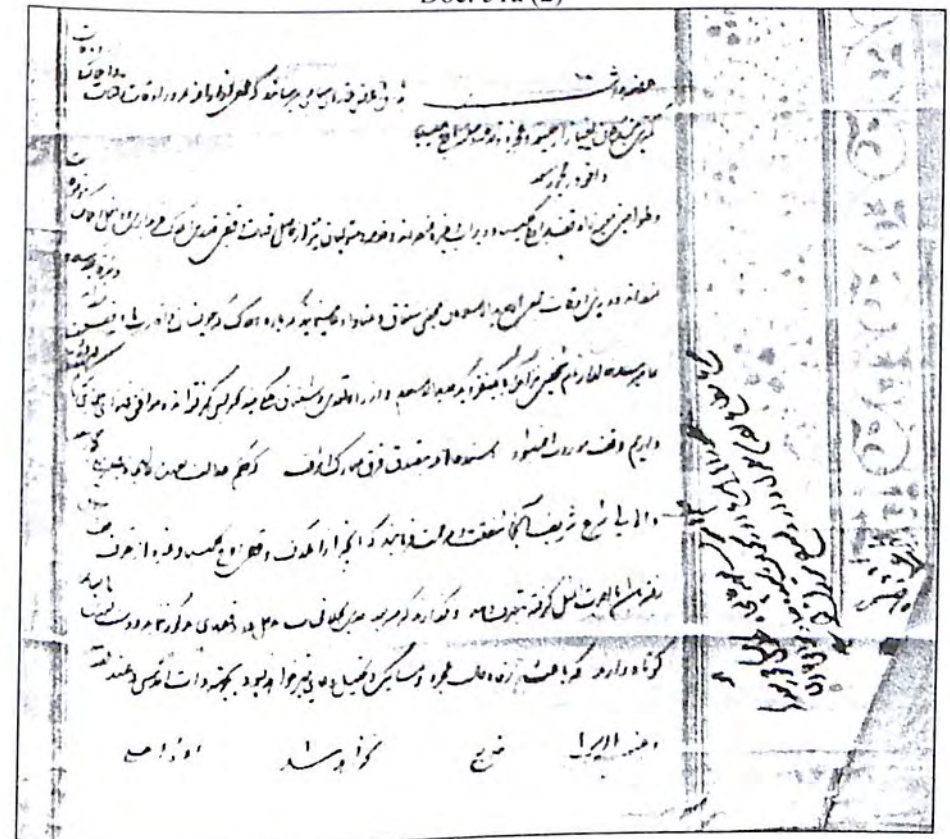
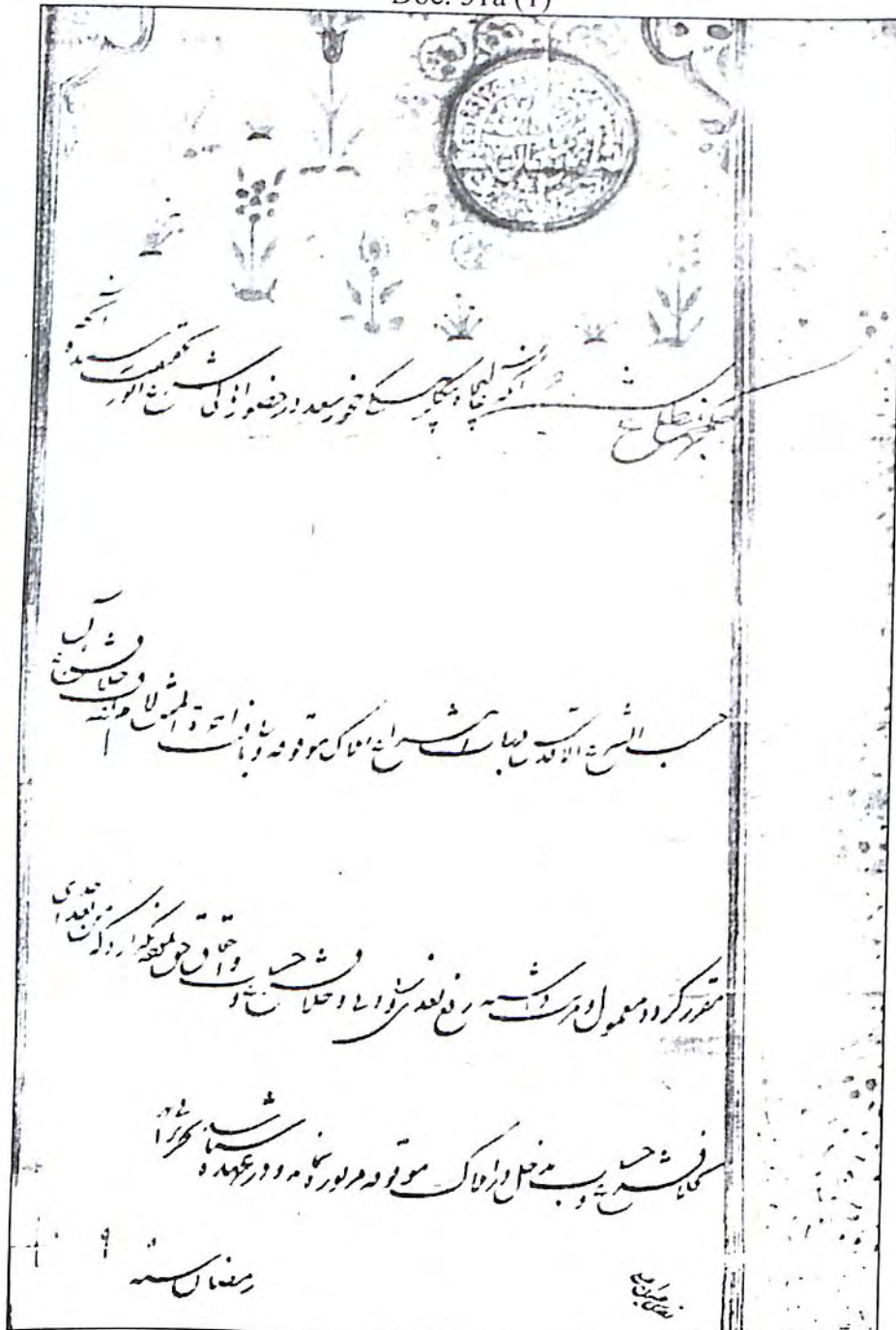
(۳) عمل دفتر شد

Doc. 51b (1),

Doc. 51b (2)

Document 52 (MM, AC, f. 2b, d. 114a)

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸: مهر مسوده دیوان اعلی

حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی و سردار عساکر فیروزی
ماثر و وزیر آذربایجان و عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد هر یک در محال
متعلقه بخود در حضور اهالی شرع انور تمیز و تشخیص مقدمات مزبوره و
بمضامین احکام مطاعه و امثله دیوان الصداره با قانون شریعت مقدس و
حق و حساب عمل و رفع تعدی و زیادت و خلافت شرع و حساب و احقاق حق و
نوعی نمایند که حیف و میلی واقع نشود و در عهده شناسند.
تحریراً فی شهر ذیحجه سنه ۱۰۹۷.

حکم اشرف بعهدۀ عالیجاه بیگلربیگی و سردار لشکر نصرت اثر آذربایجان و بیگلربیگی چخورسعد و وزیر جلیل‌القدر آذربایجان که هر یک در محال متعلقه بخود در حضور اهالی شرع انور بحقیقت رسیده احقاق حق (بمضامین احکام مطاع و امثله دیوان الصدارة) و رفع و منع زیادتی نمایند بقیود لازمه نمایند. امضاء: هو، بنده درگاه اسلمس.

[ظهر]

(۱) صح، [مهر]

(۲) [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين ...

(۳) [مهر]

عرضه داشت کمترین دعاگویان او انیس محراسیاه متولی وانک طاتیف قبانات

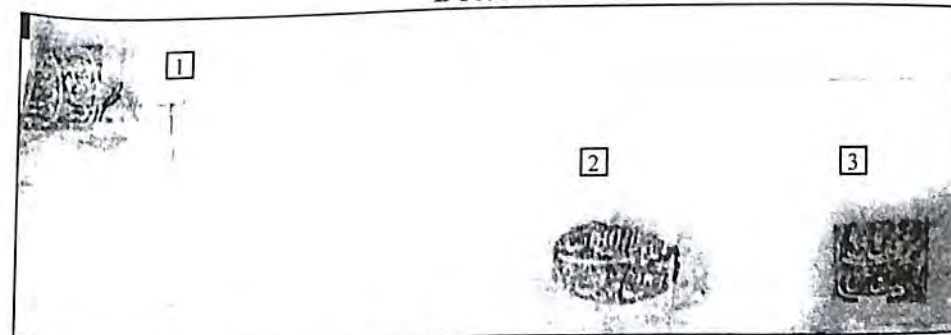
بذروه عرض میرساند که قرائ مفصله ذیل از قدیم الایام بموجب احکام و ارقام و امثله و وقف نامه نواب مرحمت و غفران پناه و سایر سلاطین جنت مکان که بامضاء نواب همایون اعلی رسیده و امثله صدور سابق و لاحق و اسناد معتبره از جمله موقوفات مقید وانک طاتیف بوده و هست:

قریه بنونیس و طاس سیسجان تومان نخجوان بالتمام، قریه قراکلیسیا بالتمام، قریه دستجرد و گلیازی بالتمام، قریه سواری اروط قبانات بالتمام، قریه اقاکندی بالتمام، قریه داشو و مالداش بالتمام، قریه طاتیف بالتمام، قریه دانزه طاب بالتمام، قریه خودانان بالتمام، قریه حالیزور بالتمام، قریه شنهر بالتمام، قریه خوت بالتمام، قریه بردی و کیتوان بالتمام، قریه کیس و دیخ القصه

و در احکام مزبوره قلمی و قید نموده اند که هیچ آفریده دخل بآنها ننمایند و در دفترخانه همایون و دفتر موقوفات ثبت است و چون فقیران جمعی و بیچاره و عاجزیم و رعایا و زارعین فقیران بیچاره تر و عاجز تر اند و بمضمون احکام و امثله که درین باب در دست داریم اسد بیگ و جهانگیر عمل نمینمایند و در قریه دستجرد تعرض و خلاف حساب دخل مینمایند و مزاحمت میرسانند. و اولاد قاپلان بیگ و بابر بیگ کنگرلو دخل در قریه های بوردی و کیتوان مینمایند و سلطان محمد نظر نام و غیره از جای دیگر آمده اند و در قراکلیسیا ساکن شده اند و زور دارند بهره حسابی خود را نمیدهند و مزاحمت خلاف حساب میرسانند. استدعاء آنکه حسبه الله تعالی و بتصدق فرق مبارک اشرف اقدس ارفع اعلی که درین باب حکم اشرف بعهدۀ عالیجاهان بیگلربیگی آذربایجان و بیگلربیگی چخورسعد و وزیر جلیل‌القدر آذربایجان شفقت و عنایت فرمایند که بحقیقت رسیده هر کس دخل در قرائ مزبوره نموده باشد و نماید بهره آنرا موافق حق و حساب بازیافت و تسلیم فقیر نموده نگذارند که من بعد بخلاف حساب سکنی در محال مزبوره نمایند و مزاحمت رسانند و رفع ظلم و ستم و بیحسابی شود که برفاه حال و فارغ البال بدعاگوئی ذات ابدی الاتصال اشتغال نمایم که عنده و عندالرسول الله ضایع نخواهد شد. امره اعلی.

[در حاشیه]

Doc. 52b

حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاهان بیگلربیگی و سردار لشکر ظفر اثر آذربایجان و بیگلربیگی چخورسعد باتفاق وزیر آذربایجان در حضور اهالی شرع انور مضمون معدلت مشحون حکم جهانمطاع که قبل ازین در باب مراتب مزبوره بشرحی که منشی دیوان اعلی در ذیل تصدیق کرده شرف صدور یافته است بمحصلی رفعت پناه اصلان بیگ غلام خاصه شریفه معمول و مرتب داشته مجال تمرّد احدی از مدلول آن ندهد و محصل مزبور حسب المسطور عمل و مبلغ مزبور التزام را بعد از قطع و فصل وصول و تسلیم محصل سابق نماید و در عهده شناسند. تحریراً فی شهر ربیع الآخر سنه ۱۰۹۸.

عرضه داشت کمترین دعاگویان آوانیس مهراسیاه وانک طائف قبانات من تیولان عالیجاه ناظر بیوتات

بذروه عرض میرساند که برینموجب ستم و زیادتی از جماعت مذکوره ذیل بفقیر واقع شده و

که قبل ازین درباب ملک قراکلیسیا سیسجان تومان نخجوان که وقف وانک است جماعت سنیان سیسجان بغیرحق و خلافحساب در آن دخل و سکنی محل مینمایند بوکلا، دیوان الصدارة العلیه العالیه عرض و بموجب مثال لازم الامتثال که سابقاً نیز مثال گذشته و تمیز و تحقیق شده که جماعت بغیرحق در محل مزبور دخل و سکنی نموده بودند در حضور وکلا، بیگلربیگی سابق چخورسعد و حاکم بورجلو تیولدار محلمزبور و اهالی شرع انور سند داده اند که ترک سکنی خلافحساب نموده محلمزبور را بتصرف فقیر واگذارند و بشرح مزبور مقرر فرموده بودند و بهره پانزده ساله نزد جماعت و زارعین مزبور مانده است استدعا، آنکه ملاحظه مثال لازم الامتثال نموده موافق آن حکم عدالت بعده وکلا، بیگلربیگی و وزیر آذربایجان و بیگلربیگی چخورسعد و تیولدار محلمزبور عنایت نموده که موافق بشرح مثال و سند مزبور بهره سنوات مزبور را جماعت و زارعین مذکور گرفته تسلیم نماید و رفع تادیب جماعت سنیان مزبور و ترک سکنی و دخل خلافشرع ایشان فرمایند.

آنکه قرائی مذکوره ذیل بموجب احکام مطاعه و مثال لازم الامتثال دیوان الصدارة العلیه العالیه از قدیم وقف وانک مزبور و جماعت مفصله که در تحت

نموده بهره آن را می‌برند و زراعت نموده از عهده بهره آن بیرون نمی‌آیند و بمضمون احکام مطاعه و مثال لازم الامتثال عمل نمی‌نمایند:

- قریه بردی و کیتوان که بابر بیگ و ولدان قپلان بیگ کنگرلو دخل نموده بهره آن را می‌برند،

- قریه دستجرد سیسجان که جهانگیر علی سارلو و ولدان که که بیگ جوانشیر دخل نموده بدستور ایضا،

- قریه بنونیس ایضا که از اولاد حسن بیگ ... در بعضی از مداخل آن دخل نموده بهره آن را می‌برند،

- قریه گلیازی که محمد صالحی و لامی با اقوام خود زراعت نموده از عهده بهره آن بیرون نمی‌آیند و خود سند داده خلاف آن نموده عمل نمی‌نمایند.

- که جماعت احتشام در ملک فقیر بیلاق نشین نموده از عهده یوردانه موافق معمول بیرون نمی‌آیند و درینباب رقم اشرف که در دست داریم استدعا، آنکه موافق حکم اشرف هر کس در ملک بیلاق نشین نموده و می‌نماید یوردانه آن را گرفته تسلیم کند.

سرافراز مبلغ چهار تومان عن اصل و اضافه بضامین فقیر دیگر ملک

مساعده نموده چون مشارالیه غایب بوده بعلت خلافی از کمترین گرفته مشارالیه در مهمسازی تعلل مینمایند. مقرر شود که بموجب سندی که داده گرفته عاید سازند.

- دیگر عبدالکریم نام سیسجانی بعنف و تعدی و بخلافحساب جبراً مبلغ پنجتومان تبریزی از برادرزاده کمترین زکریا و رطابید گرفته و مبلغی خسارت و نقصان رسانیده.

- که عیسی ولد الکسان بغیرحق و خلاف حساب از محلمزبور گرفته:

- وانک طائف از کمترین بجبر گرفته مبلغ سی تومان و بیست تومان خسارت رسانیده و دروازه وانک را سوزانیده.

- از وانک وقادن که فقیر بمشارالیه داده و سیاهه از او دارم که نزد او است و حاصل املاک را کشیده و وانک مذکوره را خراب نموده.

- ابراهیم کشیش اوزنی بغیرحق و خلافحساب مبلغ سه تومان نقد و یکعدد قالیچه از راهبان و منسوبان کمترین گرفته.

- مبلغ سه تومان و شش هزار دینار تبریزی مع اجازه شرعیه از ملک

خرمن مشهور به کردی قاپانی طلب دارم و مومی‌الیه فوت شده و ورثه در مهمسازی وجه طلب تعلل مینمایند،

- دیگر مبلغ نه تومان تبریزی از قاضی اسمعیل آرودی قپانی طلب دارم

دیوان بیگی عز صدور یافته که عالیجاهان بیگلربیگی آذربایجان و بیگلربیگی چخورسعد باتفاق وزیر آذربایجان در حضور اهالی شرع انور بحقیقت رسیده احقاق حق نمایند محصل رفعت پناه محمد کاظم بیگ غلام خاصه شریفه نایب عالیجاه دیوان بیگی در حضور اهالی شرع انور بحقیقت رسیده آنچه از قرائ مزبوره که قبل ازین حکم جهانمطاع بر طبق مثال صدر سابق ممالک دریاب انتزاع آن ازید متصرفین خلافت شرع شرف صدور یافته است تا حال بیجهت شرعی در تصرف جماعه مذکوره بوده باشد حسب الشرع الاقدس بتصرف صاحب عریضه دهند که حاصل آنمحل را موافق بشروط واقفی در مصارف کنایس و معبد خود صرف و اگر احدی بخلاف شرع در آن محال سکنی نموده باشد منع نموده نگذارند که من بعد سکنی کند و آنچه بعلت بهرچه نزد مباشرین و اگره و زارعین قرائ مزبور باقی بوده باشد بقرار ثبوت و خاطر نشان شرعی و حسابی و موافق معمول آنولایت وصول و تسلیم و نوعی نماید که حیف و میلی واقع نشود و محصل مزبور حسب المسطور عمل و مبلغ پانزده تومان التزام را بتجویز خود مقرر دانسته بعد از قطع و فصل بهر طرف لازم آید باز یافت نماید و در عهده شناسند. القصه.

[در حاشیه]

حکم اشرف بعهدۀ مامورین سابق محصل رفعت پناه اصلا ن بیگ غلام خاصه شریفه بقیود لازمه قلم نماید که در حضور اهالی شرع انور مضمون معدلت مشحون حکم جهانمطاع را که منشی دیوان اعلی بشرح فوق تصدیق نموده معمول^{۳۱} و مرتب دانسته مجال ترمذی ندهند و وجه التزام را بعد از قطع و فصل وصول و تسلیم محصل سابق که وجه مذکور ابواب جمع او است نماید. هو، بنده درگاه اسلمس.

[ظهر]

- (۱) مهر اعتماد الدوله نواب ایرانمندی،
- (۲) مهر عالیجاه دیوان بیگی،
- (۳) ثبت دفتر شد

(۴) قوبل با اصل الارفع تنسخ بمهر الاشرف الاعلی محل مهر،

(۵) سواد مطابق و موافق اصل شد، حرره داعی اسمعیل ابن ... [مهر]،

در مهمسازی تعلل مینمایند.

- از مزرعه خودنان که وقف وانک مذکور است و جماعت کردلر زراعت دارند چند سال است که بهرچه مهمسازی ننموده اند و نیز از حد و حدود خود تجاوز کرده اند و اراضی مزرعه را تصرف نموده اند.

- قلیلی موقوفات که وقف وانک مذکور است جمعی که در حوالی میباشند از حد خود تجاوز نموده دخل و تصرف خلافت شرع بموقوفات مزبور نموده است.

- که العیاس ولد ساروخان و غیره جبر و تعدی نموده اند از بابت بهرچه نقد که متوجه جماعت سرکیس و اندریاس است نداده اند

- که العیاس ولد ساروخان و محمد قادی بخلاف حساب گرفته هفت تومان.

و می شود و مودعیان مذکوره فوق موافق مضمون حکم مطاعه و مثال لازم الامثال دیوان الصدارة العلیه العالیه عمل نمی نمایند و قبل ازین این مراتب را بدیوان اعلی عرض و مبلغ و پانزده تومان التزام داده حکم اشرف

بمحصلی رفعت پناه محمد کاظم بیگ غلام خاصه شریفه شرف صدور یافته که احقاق حق و رفع زیادتی نمایند و محصل مزبور طرف منظور داشته

نقصان کل بفقر رسانیده هنوز فیصل و قطع مقدمه مزبوره ننموده الحال

مدت سه سال است که سفیل و سرگردان مانده ام و چون مودیان مذکوره

بعضی در تحت تبریز و بعضی در تحت ایروان است لهذا استدعا، آنکه بصدقه

فرق مبارک اشرف ارفع ترحم نموده حکم جهانمطاع بمحصلی رفعت و

معالی پناه اصلا ن بیگ غلام خاصه شریفه که بجهت تمشیت امور دیوانی که

در آن حدود است مقرر فرمایند که در حضور عالیجاهان بیگلربیگی و سردار

لشکر فیروزی اثر و بیگلربیگی چخورسعد باتفاق وزیر آذربایجان و تیولدار

محلمزبور عنایت شود که بحقیقت رسیده در همه ابواب بمضمون احکام

مطاعه و مثال لازم الامثال دیوان الصدارة العلیه العالیه رفع تعدی و زیادتی

نمایند و محمد کاظم محصل سابق دخل نمایند که حق عن له الحق عاید

سازد که عند الله و عند الرسول الله ضایع نخواهد شد. امر اعلی.

هو

منشی دیوان اعلی حقیقت نوشته

بعرض میرساند که صاحب عریضه مراتب مذکوره را قبل ازین بدیوان اعلی

عرض و مبلغ پانزده تومان التزام داده حکم جهانمطاع بتاریخ شهر ربیع

الاول سنه ۱۰۹۴ بمحصلی محمد کاظم بیگ غلام خاصه شریفه نایب عالیجاه

دیوان بیگی عز صدور یافته که عالیجاهان بیگلربیگی آذربایجان و

Document 54 (MM, AC, f. 2b, d. 117)

مهر شاه سلیمان: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸: مهر مسوده دیوان اعلی

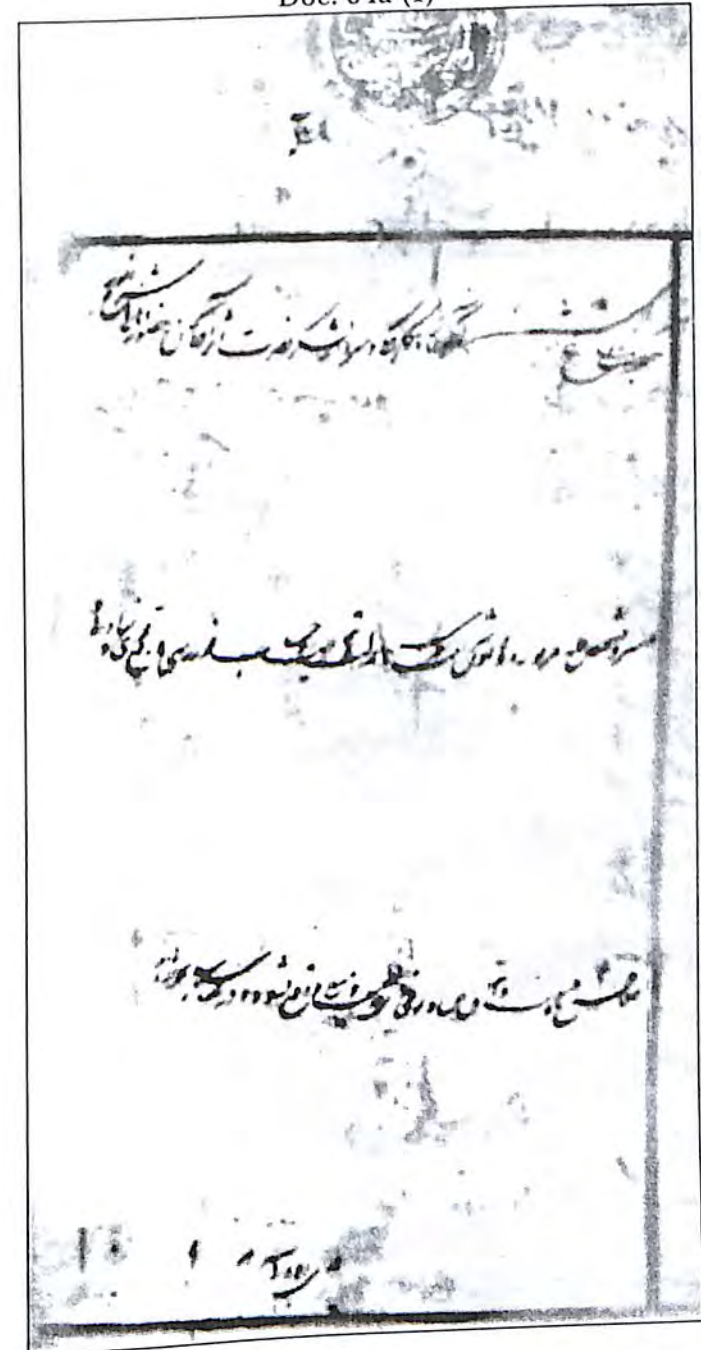
حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی و سردار لشکر نصرت اثر
آذربایجان در حضور اهالی شرع انور تمیز و تشخیص مقدمه مزبور و
قانون شریعت مقدس و عدالت و حقانیت و حساب غوررسی و رفع تعدی و
زیادتی و خلاف شرع و حساب و احقاق حق و نوعی نماید که حیف و میلی
واقع نشود و در عهده شناسد.
تحریراً فی شهر جمادی الاول سنه ۱۰۹۸.

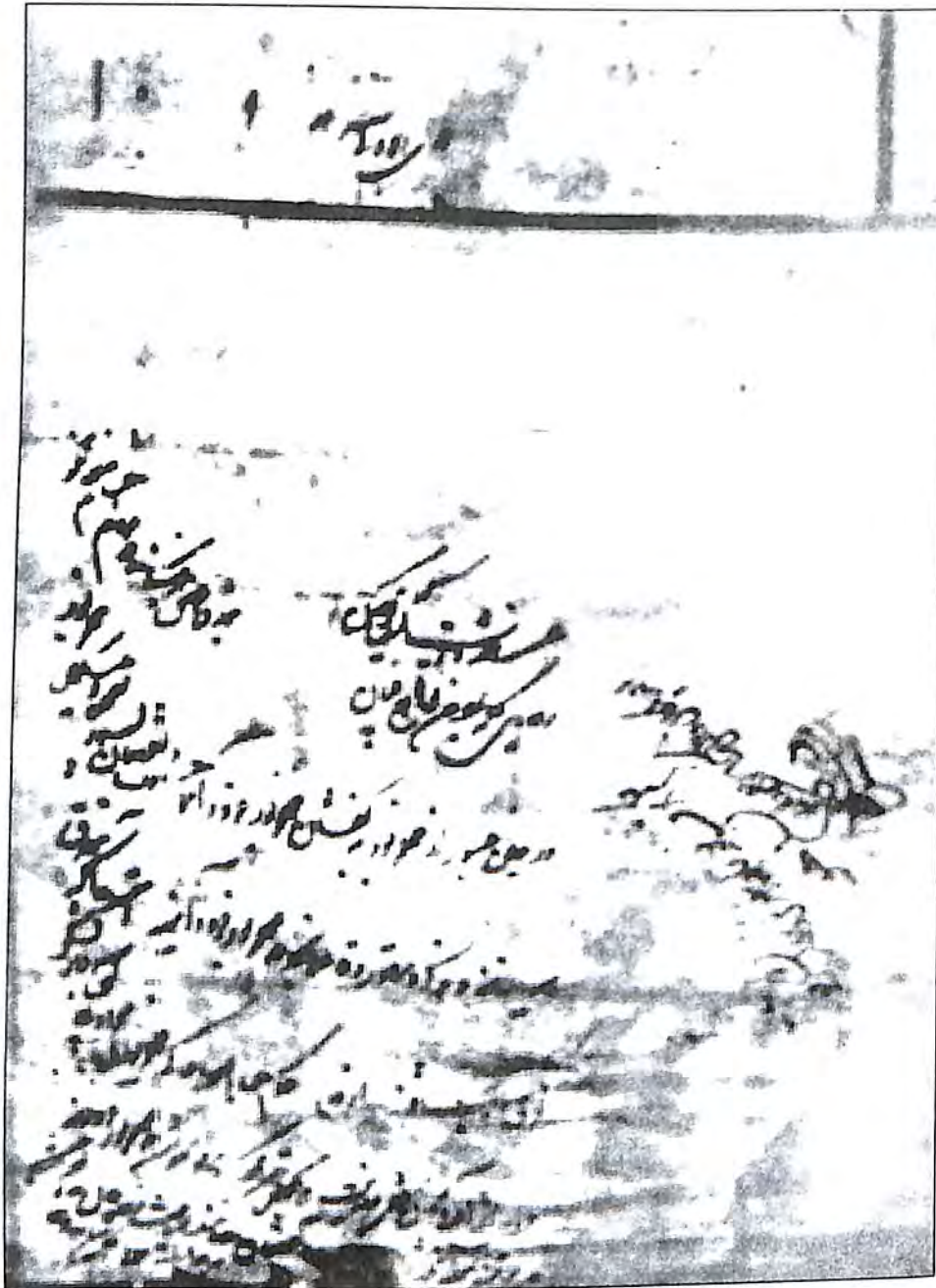
عرضه داشت کمترین بندگان رعایای گله برد من توابع قپان

بذروه عرض می‌رسانند که مردم إحشام خلفانلو در حین عبور از محل مزبور
به کفشان محلمزبور فرود آمده خسارت و نقصان بسیار بعجزه و مساکین
محلمزبور می‌رسانند و هم اینکه دستور و قاعده نبوده که بمحلمزبور فرود
آیند. استدعا، آنکه بتصدق فرق مبارک اقدس ارفع حکم حسابی بعهده حاکم
محلمزبوره بامداد عالیجاه سردار لشکر فیروزی اثر آذربایجان شفقت و
عنایت که بحقیقت رسیده محکم و مشهود نموده باشد که بمحلمزبور فرود
نایند من بعد منع نموده نگذارند که [خسارت و] نقصان رساننده که باعث
رفاه حال رعایا بوده باشد که عنده ضایع نخواهد شد. امره العالی.

[در حاشیه]

حکم اشرف بعهده عالیجاه بیگلربیگی و سردار لشکر ظفر اثر آذربایجان و
اهالی شرع انور بقیود لازمه نمایند. هو، بنده درگاه اسلمس.

فرمان همایون شد آنکه چون کدخدا افاسی و غیره رعایا، قریه کولادک سفلا بعرض رسانیدند که شش دانگ محلمزبور بانتقال^{۹۳۲} مرحوم صفی قلی بیک ناظر سابق سابق بیوتات دیوانی و حدود اراضی قریه مذکوره در ایام حیوة مرحوم مزبور از قرار مجله معتبره بخطوط و خواتم ارباب و اهالی و متصدی شرعیات و زارعین آنجا که به تصدیق عالیجاه مستوفی الممالک بالاستحقاق در ایام وزارت آذربایجان رسیده مشتخص شده و الی آلان در تصرف رعایا و زارعین آنجا بوده و درینوقت رعایا، قریه جورمان بعضی از اراضی آنرا بیجهت و سبب حسابی انتزاع نموده و اکثر عجزه و مساکین قریه مزبوره که محل زراعت ندارند متفرق و بالکا، شیروان و گرجستان فراری شده رفته‌اند و استدعا نمودند که چون قریه مزبوره خالصه و بجهت دیوان ضبط شده است پروانچه اشرف بعده عالیجاه بیگلربیگی قراباغ صادر شود که رعایا چورمان حدود قدیمی قریه مزبور را بتصرف ایشان گذارند که سال بسال زراعت نموده از عهده حقوق دیوانی آن بیرون آیند و از سرکار ضابط تصدیق نمودند که شش دانگ قریه کولادک سفلا، واقعه در قراباغ بانتقال^{۹۳۳} مرحوم صفی قلی بیک بدیوان منتقل شده و وجوهات محلمزبور قبل ازین بمبلغ نه تومان بضبط عالیجاه مرحوم حقنظر بیک یساول سابق صحبت مقرر بوده و بعد از فوت او محلمزبور با سایر املاک انتقال ناظر مشارالیه از ابتدا، یونت ثیل ۱۰۹۳ بضبط عالیجاه وزیر سابق آذربایجان مقرر گشته و صاحب عریضه نوشته مورخ بتاریخ شهر محرم سنه ۱۰۶۶ بمهر جمعی ابران مینمایند خلاصه مضمون آنکه رعایا، قریه مزبور عرض نموده بودند که رعایا، چورمان درینوضع از مواضع آن بغیرحق و خلاف حساب و شریعت غرا تابع تصرف ایشان میشوند و جمعی از ارباب و اهالی که در آنجا حاضر بودند و حقیقت مقدمه مزبور از ایشان استفسار شد:

[کدخدا شاهنظر بادغیس، کدخدا کلاب یاجیلو، کدخدا منصوره، کدخدا میرزاجان کلاذکی، کدخدا اسکندر قراداقلو، کدخدا اسمعیل دوشانلو]

برینموجب تصدیق نموده‌اند که موضع متنازع فئه از ابتدا، عرب کلی است که موصل میشود برودخانه دمال حوچ و از آن جا میرود به ... به بالا قایه ... اللهویران و از آن میرسد برودخانه ...

بنابراین میباید که رعایا، چورمان بغیرحق و خلاف حساب مانع تصرف

^{۹۳۲} باتفاق In the text

^{۹۳۳} باتفاق In the text

الملك لله

جد بزرگوارم طاب ثراه

شاه بابام انار الله برهانه

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸، اللهم صل على النبي و الوصى البتول و السبطین و السجاد و الباقر و الصادق و کاظم و الرضا و التقی و النقی و العسکری و المهدي

فرمان همایون شد آنکه چون رقم نواب خاقان خلدآشیان صاحبقرانی بتاریخ ۲۴ شهر جمادی الاخر سنه ۱۰۶۹ در باب خلافت اوچ کلیسیا ایروان باسم یعقوب خلیفه نایب قید عز اصدار یافته که چون بموجب رقم اشرف که بتاریخ شهر صفر سنه ۱۰۵۵ بر طبق رقم نواب خاقان رضوانمکانی صادر گشته خلافت اوچ کلیسیا و ارامنه چخور سعد و مهراسیاها و غیره بخلیفه فیلقوس مرجوع شده بود و یعقوب خلیفه بدرگاه معلى آمده بعرض رسانید که خلیفه فیلقوس فوت شده و استدعا، خدمت مزبور باسم خود نمود خلافت مزبور بدستوری که در وجه خلیفه فیلقوس مقرر بوده بمومی الیه مرجوع گشت و درینولا زبده المسیحیه یغیازار مسیحی عرض نمود که یعقوب خلیفه متوفی شده و استدعا، امر مزبور نمود بنابر شفقت بیغایت شاهانه در باره زبده المسیحیه مشارالیه از ابتدا، چهار ماهه توشقان نیل خلافت اوچ کلیسیا و ارامنه چخور سعد و غیره را بدستوری که در وجه خلیفه سابق مقرر بود بمومی الیه شفقت و مرحمت فرموده ارزانی داشتیم جماعت ارامنه چخور سعد و کشیشان و مهراسیاها و غیره مومی الیه را خلیفه خود دانسته از سخن و صلاح حسابی او که هر ائینه موافق ملت مسیحی باشد بیرون نروند و رعایت و مراقبت لازم دانند. بعهدۀ عالیجاه بیگلربیگی انجا که نگذارد که احدی در امر خلافت مذکور که نسبت بخلیفۀ مشارالیه دارد مدخل نماید و در عهده شناسند.

تحریراً فی شهر صفر ختم بالخیر و الظفر سنه ۱۰۹۹.

[ظهر]

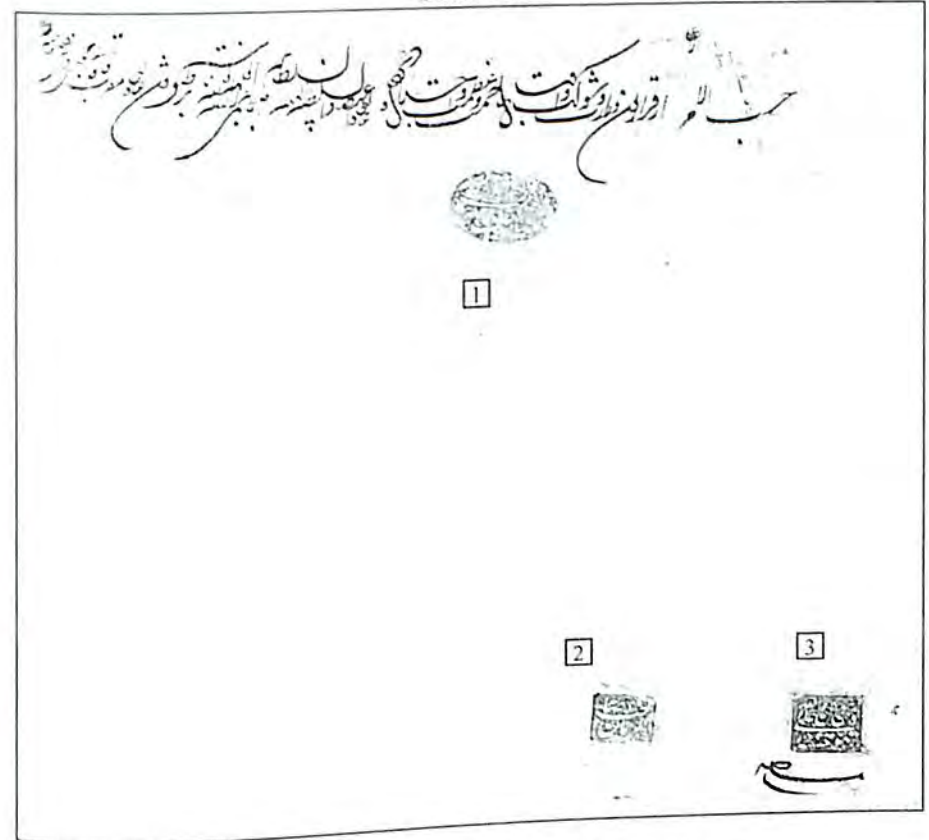
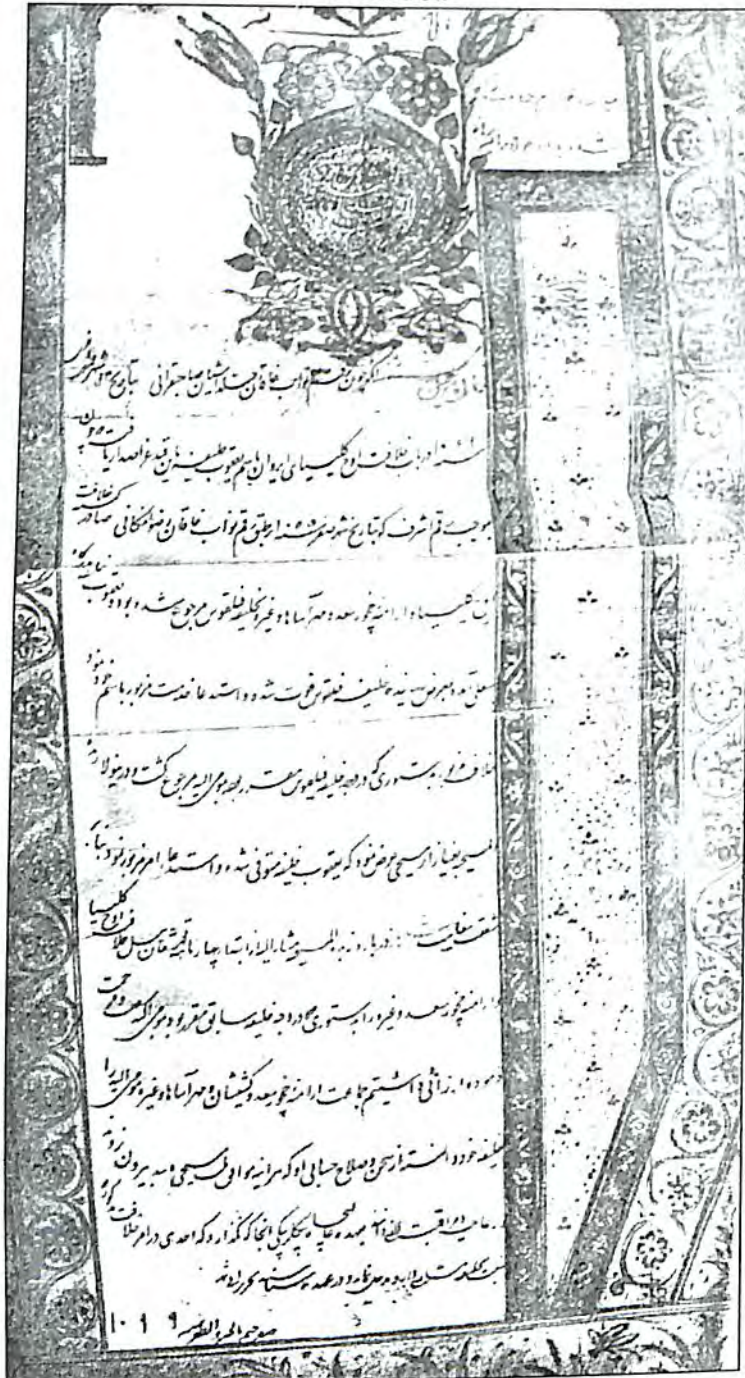
حسب الامر الاعلى

از قرار نوشته وزارت و شوکت و اقبال پناه و حشمت پناه عظمت و اجلال دستگاه عالیجاه اعتضاد السلطنه البهیه السلطانیه اصفجاهی اعتمادالدوله العلیه العالیه بر طبق نوشته عالیجاه مقرب الخاقانی مجلس نویس سرکار خاصه شریفه.

(۱) [مهر]: لا اله الا الله الملك و الحق المبین عید ۲۰۰۰، [مهر]: صاحب الزمان ۳، ۱۰۹۵ ص [مهر]: من یتوکل علی الله فهو حسبه عبده امامقلی ۱۰۹۸.

از شاه بزرگوارم طاب ثراه
شاه بابام انار الله برهانه
جد بزرگوارم طاب ثراه
شاه بابام انار الله برهانه

این سند را
نویسند
در شهر
اصفهان
در روز
پنجشنبه
در ماه
شهریور
سنه ۱۰۹۹

Document 57 (MM, AC, f. 1b, d. 193)

الملك لله

شاه باباام انارالله برهانه

[مهر شاه سلیمان]: بنده شاه دین سلیمان است ۱۰۷۸، اللهم صل على النبي و
الوصي البتول والسبطين والسجاد والباقر والصادق والكاظم والرضا و
التقى والتقى والعسكري والمهدي

فرمان همایون شد آنکه چون سابقاً در باب خلیفه گی اوچ کلیسیا حکم
اشرف بتاریخ شهر صفر سنه ۱۰۹۹ عز صدور یافته مضمون آنکه چون رقم
نواب خاقان خلد آشان صاحبقرانی بتاریخ ۲۴ شهر جمادی الاخر سنه ۱۰۶۹
در باب خلافت اوچ کلیسیای ایروان باسم یعقوب خلیفه نایب قید عز صدور

یافته که چون بموجب رقم اشرف که بتاریخ شهر صفر سنه ۱۰۵۵ بر طبق
رقم نواب خاقان رضوانمکانی صادر گشته خلافت اوچ کلیسیا و ارامنه چخور
سعد و مهراسیایان و غیرهم بخلیفه پیلیبوس مرجوع شده بود و یعقوب
خلیفه بدرگاه معلى آمده بعرض رسانید که خلیفه پیلیبوس فوت شده و
استدعا، خدمت مزبور نمود بدستوری که در وجه خلیفه پیلیبوس مقرر بوده
بمومی الیه مرجوع گشت و درینولا خلیفه یغیازار مسیحی عرض نمود که
یعقوب خلیفه متوفی شده و استدعا، امر مزبور نمود بنابر شفقت بیغایت
شاهانه در باره خلیفه یغیازار مشارالیه از ابتدا، چهار ماهه توشقان ثیل
خلافت اوچ کلیسیا و ارامنه چخور سعد را بدستوری که در وجه خلیفه سابق
مقرر بوده بمومی الیه شفقت و مرحمت فرموده ارزانی داشتیم جماعت
ارامنه چخور سعد و کشیشان و مهراسیایان و غیرهم مومی الیه را خلیفه
خود دانسته از سخن و صلاح حسابی او که هر ائینه موافق بملت مسیحی
باشد بیرون نروند و رعایت و مراقبت لازم دانند. بعهده عالیجاه بیگلربیگی
آنجا که نگذارد که احدی در امر خلافت مزبور که نسبت بخلیفه مزبور دارد
مدخل نماید و درینولا زبده المسیحیه نهابید خلیفه مسیحی بعرض رسانید
که خلیفه مزبور فوت شده و محضری بمهر جمعی ابراز و استدعا، حکم در
باب خلافت مزبور باسم خود نمود بنابرین از ابتدا، هشتم ماهه بیجین ثیل
خلیفگی مزبور را بمشارالیه شفقت و مرحمت فرموده ارزانی داشتیم که
بواجبی بامر مزبور و لوازم ان قیام و اقدام نموده موافق ملت مسیحی
عملنمایند. جماعت ارامنه و کشیشان و مهراسیایان و غیرهم مومی الیه را
خلیفه خود دانسته از سخن و صلاح حسابی او که هر ائینه موافق ملت
مسیحی باشد بیرون نروند و رعایت و مراقبت او لازم دانند. بعهده نایب
بیگلربیگی آنجا که نگذارد که از جماعت داروغگان ستم و زیادتی بمشارالیه
و متعلقان او که دران محل می باشد واقع گردد و احدی در امر خلافت مزبور
که نسبت بخلیفه مزبور دارد دخل نماید و هر ساله پروانچه مجدد نطلبند و
در عهده شناسند.

تحریراً فی شهر محرم سنه ۱۱۰۴.

[ظهر]

حسب الامر الاعلی

از قرار نوشته شرافت و وزارت و اقبال پناه و حشمت و عظمت و اجلال
دستگاه عالیجاه و حید الزمانی اعتضاد السلطنه البهیة السلطانیة اصفجاهی
اعتمادالدوله العلیه العالیة الخاقانیة. بیضه.

[مهر:] لا اله الا الله الملك والحق المبين عبد طاهر.

Document 58 (MM, AC, f. 1b, d. 200)

الملك لله
يا محمد يا علي

شاه اسمعیل علیه رحمة الجلیل
جد بزرگوارم طاب ثراه
شاه بابایم انارالله برهانه

موضع مهر نواب سپهر رکاب اشرف اقدس اعلی

فرمان همایون شرف نفاذ یافت آنکه چون درینوقت بدروس بعرض رسانید که مهراسیائی وانک مقارده دره شاملق تومان نخجوان حسب الحکم بمشارالیه مرجوع شده و پروانچه مذکور از دفاتر گذشته و مفقود شده و استدعای حکم ثبتی نمود و از سرکار آوارجه آذربایجان و توجیه و سرخط تصدیق نمودند که در باب مهراسیائی وانک مذکور پروانچه بتاریخ شهر ربیع الاول سنه ۱۱۰۷ صادر شد خلاصه مضمون آنکه چون درینوقت بدروس مهراسیائی وانک مقارده دره شاملق تومان نخجوان بعرض رسانید که بعد از فوت میکائیل مهراسیائی وانک مزبور بمشارالیه مرجوع شده و بامر مزبور قیام دارد و بر طبق مدعای خود پروانچه بیاضی که بتاریخ شهر جمادی الاول سنه ۱۰۷۹ صادر شده مضمون آنکه چون درینوقت میکائیل مهراسیائی وانک مقارده دره شاملق تومان نخجوان بعرض رسانید که قبل ازین مهراسیائی و پیشوائی معبد مذکور بموجب پروانجات مذکوره ذیل که در زمان سلاطین جنت مکین ماضیه

پروانچه

زمان شاه جنت مکان بتاریخ شهر ربیع الثانی ایت نیل سبعین و تسعمایه آنکه چون مهراسیائی و سکنه وانک مقارده دره شاملق اباء عن جد بمهراسیا اوانس تعلق داشته و بعد از فوت او به بدروس مهراسیا متعلق و مرجوع شد بنابرین خدمه کشیشان و ارامنه الکاء خوی و توابع سما قرین و قرق و شیردار و محلزن دره شاملق و جولاه و یزداباد نخجوان اورا بدستور مهراسیا دانسته در کسب او مدخل نساژند و رسوم امر مزبور را بدستوری که میانه ایشان مقرر و معمول بوده باشد بدو رسانند و دیگری را با او شریک نساژند و از جوانب بدین جمله نروند و هر ساله حکم مجدد نطلبند کشیشان خوی و ماکویه حسب المسطور مقرر دانسته دراین باب قدغن دانند.

پروانچه

زمان نواب خاقان رضوان مکان بتاریخ شهر ذیحجه سنه ۱۱۰۴ آنکه چون درینولا بدروس کشیش بعرض رسانید که از قدیم الایام الی آلان او و دیگر کشیشان رفقاء او در دره شام ساکنند و حکم شاه جنت بارگاه گیتی ستان شرف صدور یافته که ملکان آنجا بقاعده که از قدیم الایام در اخذ مالوجها و جزیه و غیره کشیشان آنجا عمل نموده باشند با ایشان عمل نمایند و درین باب مجدداً استدعاء امضاء همایون نموده بنابرین مقرر فرمودیم که ملکان و کلانتران دره شام تومان نخجوان در باب مالوجها و تفاوت جزیه بقاعده که از قدیم الایام با کشیشان عمل نموده باشند با ایشان عمل نمایند و همچنین خواجه نظر مسیحی تصدیق نموده که مهراسیائی ارامنه و کشیشان آنجا بدروس کشیش تعلق دارد و سیاه کلاهان و ارامنه بدستور اورا مهراسیا دانند. بعده حاکم این ولایت که درین باب امداد نماید و هر ساله حکم مجدد نطلبند. بیضه.

حکم شاه سلطان حسین

شرف صدور یافته در دست دارند به بدروس و غیره مرجوع بوده و حال بموجب کیش و آئین دین مسیح بمشارالیه مرجوع است و درین باب استدعای حکم مطاع نمود بنابرین مقرر فرمودیم که جماعت کشیشان و ارامنه دره شاملق و غیرهم هرگاه مهراسیائی مزبور در جزو دروجه او میکائیل مزبور مقرر و مستمر باشد اورا بدستور مهراسیا دانسته در کشیشی او دخل ننمایند و موافق مضمون پروانجات مزبوره با مشارالیه عمل نموده دیگررا

- (۳) ثبت مهر اشرف شد،
- (۴) صبح در روزنامه عمل شد،
- (۵) ملاحظه شد مهر... میباشد،
- (۶) بقلم دفتردار عرفان آمد،
- (۷) صبح مهر،
- (۸) بنظر رسید،
- (۹) نوشته شد، مهر،
- (۱۰) ثبت دفتر سرخط شد،
- (۱۱) حی. هو. قوبل باصل الاشرف الاقدس الاعلى، العبد المدين اسمعيل الحللى ... و لله، [مهر]: ... عبد محمد اسمعيل،
- (۱۲) السواد مطابق الاصل مرقوم برقم الاقدس الاشرف الاعلى ... مهر: عبد الرزاق،
- (۱۳) هو، قوبل باصل الاشرف ... است.
- (۱۴) حی. هو. قوبل باصل الاشرف الاقدس الرفع الاعلى شد،
- (۱۵) ذا مع اصل الاشرف الاعلى مطابق.

با او شریک نسازند ابراز نمود و از سرکار اوارجه آذربایجان و توجیه و سرخط تصدیق نمودند که قبل از این اوانس مهراسیای وانک طاتف قبانات بعرض رسانیده که مهراسیایی وانک مذکور و محال مزبوره ذیل بمشارالیه مرجوع است و استدعا، امضاء نموده و از دفتر تصدیق شده بود که (قبانات: تمام تا حدی و مغری و اروط و غیره، تومان نخجوان من آزادجیران، گوکچه، گشتسف و الپاوت، برگشاط و چولدور، و ارسباری و اران ... بیضه)

نشان اعلیحضرت نواب خاقان صاحبقرانی بتاریخ سنه ۱۰۰۸ صادر شده بود خلاصه مضمون آنکه امراء و حکام و عمال و متصدیان قبان گوکچه دنگیز و اران و ارسبار و متصدیان الکاء اروط بدانند که درینوقت مهراسیا سیمایون معروض داشت که تقدم کشیشان ولایت گوکچه و رهبانان از قدیم الایام بدو متعلق است بنا، علیه باید بدستور سابق و قانون معهوده اورا مقدم و ورطابت کشیشان ولایت مزبور دانسته اطاعت و خدمت بتقدیم رسانیده و رسومی که در زمان قدیم بوانک طاتف میداده اند باو رسانند و امضاء نواب خاقان خلدآشیان صاحبقرانی بشرح مسطور صادر شده و پروانچه نواب خاقان طوبی آشیان قدس مکان بتاریخ شهر ذی قعدة سنه ۱۰۹۳ صادر شده که پروانجات مزبوره را ممضی دانسته موافق احکام مزبوره با مشارالیه عمل نمایند. بنابراین مقرر فرمودیم که هر گاه میکائیل فوت شده امر مزبور در جزو بمشارالیه مرجوع بوده باشد بامر مزبور قیام نماید. جماعت مزبوره موافق مضمون پروانجات مذکوره بامشارالیه عمل نموده دیگری را با او شریک نسازند بنابراین مقرر فرمودیم که موافق مضمون پروانچه مزبوره با مشارالیه عمل نموده پروانچه سابق را با پروانچه حال متحد دانند و درینباب قدغن دانسته در عهده شناسند. تحریراً فی شهر محرم الحرام سنه ۱۱۰۸.

[ظهر]

از قرار نوشته شرافت و وزارت و اقبال پناه حشمت و عظمت و اجلال دستگاه عالیجاه وحید الزمانی اعتضاد السلطنه البهیه السلطانیه آصفجاهی اعتماد الدوله العلیه العالیه الخاقانیه، بیضه.

- (۱) ثبت مهر اشرف شد،
- (۲) توکلت علی لله.... محل مهر نواب عالیجاه ایرانمداری،

بیت نعلی منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 ملک نعلی منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 بنام منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 خواجه منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 و درین مجلس کشته شد و درین مجلس

مکرم شاه

شاه منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 حکم منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 ستر منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 نعل منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس

مکرم شاه

مکرم شاه
 منور درین مجلس
 منور درین مجلس

منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس

منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس

منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس
 منور درین مجلس کشته شد و درین مجلس

[مهر شاه سلطان حسین]: اعلیٰ لله وارث ملک سلیمان شاه جهان سلطان حسین
۱۱۰۵، مهر مسوده دیوان اعلیٰ

حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی قراباغ و حاکم کاخ و نایب
عالیجاه بیگلربیگی آذربایجان هر یک در ولایت متعلقه بخود در حضور
اهالی شرع انور بحقیقت رسیده آنچه موافق قانون شریعت غرا و حق و
حساب بوده باشد بعمل آورند و رفع تعدی و زیادتی و خلاف شرع و حساب و
بعد از ثبوت شرعی و حسابی احقاق حق نمایند و در عهده شناسند.
تحریراً فی شهر جمادی الثانی سنه ۱۱۰۹.
عالیجاه مقرب الخاقانی آقا مخلصی

عرضه داشت کمترین بندگان زکریا خلیفه و میکائیل محراسیا برادرزادهای
اوانیس خلیفه و میابان وانک تاتف رعایای
بذروه عرض میرسانند که جمعی بموجب تفصیل ذیل از عم بندگان اوانیس
خلیفه بموجب سند طلب داشتند تا اینکه همگی وجه مطالبات خود را
گرفته بودند و باز سند را در دست نگه داشته بودند و نمیدادند و تانی ادعا
خلاف حساب میکردند که آنچه گرفته ایم بمنافع حساب میکنیم و اصل را
بدهید و بعد از آن عم بندگان باردوی معلی آمده و فتویٰ حاصل نموده و رقم
مبارک اشرف و خطاب دیوان الصدارة بعهده بیگلربیگی آذربایجان گذرانیده
که در دست است در حضور اهالی شرع انور بحقیقت برسند و جماعت
مذکوره ذیل آنچه گرفته اند و در اصل سند حساب نمایند و ستم و زیادتی
نمایند و بعد از آن که عم فقیران وارد محل شدند عالیجاه بیگلربیگی
معزول گردیدند و عم بندگان نیز بتصدق سر ولینعمت گردید و چونکه محال
حاکم و صاحب تمیزی نداشت جماعت صاحب طلبان بجبر و تعدی یکی دو
سند از بندگان گرفته اند و مبلغ سی تومان نقد و جنس بجبر از فقیران
گرفته اند که سیاهه آن در دست داریم و اسامی جماعت صاحب طلبان که
اطاعت رقم اشرف و خطاب ننموده اند بدینموجب: حاجی مراد خان صبح،
بوداق برادر ایضا، حاجی میرزا صبح، نرسس؛ ایضا، بهادر و احمد ولدان
علی اکبر، بیرم ترک، سرکس مسیحی، ملک حق نظر ولد گسبر، موسس
کشیش و ولدان، کورگن اهرن و اسادور برادران، دوکوز خان مسیحی،
عسد خواجه ابو اسحقلو، تورس مسیحی.

و مدعیان مذکوران چنین ستمی در باره بندگان نموده اند و بعضی در محل
قراباغ سکنی دارند و بعضی در نواحی تبریز سکنی دارند. استدعا، آنکه
بتصدق فرق مبارک اشرف اقدس ارفع ترحم بموجب رقم اشرف و خطاب
نواب الصدارة حکم جهانمطاع بعهده عالیجاه بیگلربیگی قراباغ و
بیگلربیگی دارالسلطنه تبریز عنایت و مرحمت فرمایند که در همه باب
بحقیقت رسیده غوررسی و احقاق حق نمایند و نگذارند که ستم و زیادتی بر
بندگان نمایند که عند الله ضایع نخواهد شد. امره اعلیٰ.

[در حاشیه]

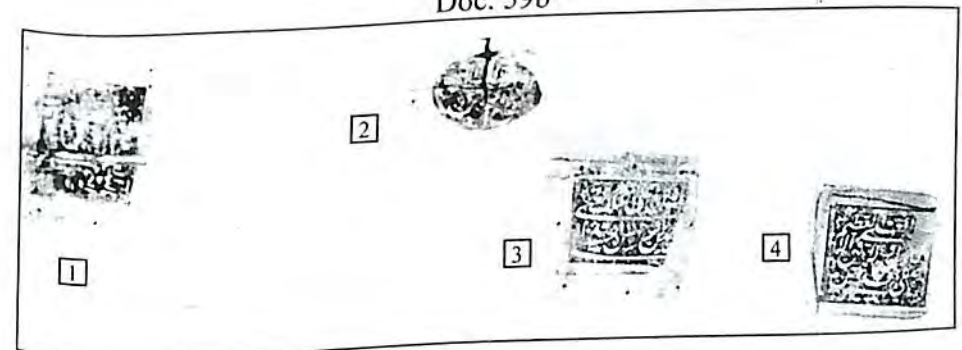
هو

حکم اشرف بعهده عالیجاه بیگلربیگی قراباغ و حاکم کاخ و نایب عالیجاه
بیگلربیگی آذربایجان که هر یک در محال متعلقه بخود در حضور اهالی
شرع انور بحقیقت رسیده احقاق حق نمایند. بقیود لازمه نمایند.
بنده درگاه صفی قلی.

[ظهر]

- (۱) [مهر]،
- (۲) [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين....
- (۳) [مهر]،
- (۴) [مهر]: ...صفی قلی،

Doc. 59b

[مهر شاه سلطان حسین]: اعلیٰ الله وارث ملک سلیمان شاه جهان سلطان حسین
۱۱۰۵، مهر مسوده دیوان اعلیٰ

حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاهان بیگلربیگی چخورسعد و بیگلربیگی
قرباغ و حاکم کاخ و نایب عالیجاه بیگلربیگی آذربایجان هر یک در
ولایت متعلقه بخود در حضور اهالی شرع انور بحقیقت رسیده بمقتضای
قانون شریعت غرا و حق و حسابرا در هر باب معمول و مرتب داشته رفع و
منع تعدی و زیادتى و بعد از ثبوت شرعى و حسابی احقاق حق نمایند و در
عهده شناسند.
تحریرا فی شهر ربیع الاخر سنه ۱۱۱۰.

عرضه داشت کمترین بندگان میکائیل مهراسیاه برادرزاده و وکیل زکریای
مهراسیاه و متولی وانک طائف قبانات تیول اقا مخلص
بذروه عرض میرساند که داود نام شخصی در ... ساکن شده و ملک قریه
مزبور را جبراً تصرف نموده و خانه جهة خود ساخته و موازی چند راس
اسب و استر و جاومیش و غیره دواب بموجب تفصیل ضمن از وانک برده و
اوهان مهراسیاه که خالوی مشارالیه است در وانک مهراسیاه بوده قریب
بیکصد تومان از رسوم و نذر و نیاز منتصب بوانک را بداود مزبور داده چون
فقیر بجهة ادعای وجه مزبور بداین صوب آمده فقیر را بصد هزار حيله
قریب داده که مال شما را خواهم داد بنزد خود برده و بعد از آن خرجی
بکمترین ضرور شده مبلغ بیست تومان سند از فقیر گرفته که خرجی
بکمترین بدهید سند را نگاه داشت که امروز صباح زر بتو میدهم یکدینار و
یکباقیه عاید فقیر نشد و آخر الامر از رفعت پناه محمد ظاهر بیگ مساعده
نموده کارسازی خود را نمودیم و چون فقیر سند را از او خواستم کتک بسیار
بمن زده و سند خال را از فقیر برداشته و مراجعت بالکای خود نمود و فقیر
را در این صوب معطل و سرگردان نمود و دیگر رسومات که بموجب حکم
اشرف بعموی فقیر مقرر بوده و دانوق پیغمبر و قره کلیسیا وانک انگلین و
وانک خوت ساکن کلانی مانده و در دادن معطل مینمایند و دیگر اراکیل
کشیش خودسر بوانک طائف آمده و ساکن شده که اینجانب مهراسیاه وانک
مزبور و مبلغ یکصد و پنجاه تومان تبریزی نقد و جنس از رسومات و غیره
که نسبت بوانک مزبور دارد برداشته و فرار نموده و دیگر خواجه اندریاس و

هاروتون چاله بردی عموی فقیر را گرفته مبلغ سی تومان از مشارالیه
بغیر حق و حساب گرفته اند استدعا، آنکه بتصدق فرق مبارک اشرف اقدس
ارفع حکم عدالت بنیان بعهده عالیجاهان بیگلربیگی ایروان و بیگلربیگی
قرباغ عنایت و مرحمت نمایند که بحقیقت مقدمات مزبوره رسیده احقاق
حق فرمایند که عند الله و عند الرسول ضایع نخواهد شد. باقی امرکم اعلیٰ ارفع.

[در حاشیه]

حکم اشرف بعهده عالیجاهان بیگلربیگی چخورسعد و بیگلربیگی قرباغ و
نایب عالیجاه بیگلربیگی آذربایجان که هر یک در محال متعلقه بخود
در حضور اهالی شرع انور بحقیقت رسیده احقاق حق نمایند بقیود لازمه
نمایند. هو. بنده درگاه صفی قلی

[ظهر]

بنویسد که مدعی علیهم در کجا سکنی دارد محل مزبور در ... ولایت است.
بعرض میرساند که بذیل در تحت ایروان است و قرباغ و آذربایجان.
(۱) ثبت مهر شاهانه والا شد [مهر]: ... عبه صفی قلی.
(۲) [مهر].

Doc. 60b

شاه طهماسب نورته مرقدہ
شاه عباس اعلیٰ اللہ فی الخلد مقامہ
شاه بابا ام انارته برہانہ

فرمان ہمایون شرف نفاذ یافت آنکہ چون درینوقت زبدۃالاشباہ ارمیا،
خلیفۃ ارامنۃ گنجہ و قراباغ و شیروان بعرض رسانید کہ خلافت ارامنۃ
محالزمزبورہ بدستوری کہ باجداد مشارالیہ مرجوع بودہ حسبالحکم مطاع
نواب خاقان طوبی آشیان قدس مکانی بمومی الیہ مرجوع شدہ و بامضا،
نواب کامیاب ہمایون ما نرسیدہ و تصدیقی بمہر عالیجاہ بیگلربیگی قراباغ
در باب قابلیت خود در امر مزبور و مجلۃ مختوم بمہر شیخ الاسلام قراباغ و
جمعی از ارامنۃ محالزمزبورہ مشعر بر آنکہ رعایای مذکورہ از حسن سلوک
مشارالیہ نہایت رضا دارند ابراز و استدعای امضا، اشرف مانمود و از سرکار
اوارجۃ آذربایجان و توجیہ تصدیق نمودند کہ در باب امر مزبور پروانچۃ
مطاعہ بتاریخ شہر صفر سنۃ ۱۰۸۶ باینمضمون صادر گشتہ کہ چون
درینولا مہراسیاء مزبور خاجین بعرض رسانید کہ خلیفگی و پیشوائی
ارامنۃ قراباغ و غیرہ بموجب ارقام مطاعہ لازم الاطاعہ از قدیم الایام
ابا "عنجد بگرکور عم او مرجوع بودہ و بجهۃ صغر سن او و سایر اولاد و
والد و عم مومی الیہ ببیدروس خلیفہ شاگرد او مفوض گشتہ و ببیدروس
خلیفۃ مزبور متوفی شدہ و در حین حیوۃ خود ارمیا، مشارالیہ را وصی
نمودہ و نوشتہ دادہ کہ بعد از فوت او بامر پیشوائی و تقدم و خلافت قیام
نماید و نوشتہ کہ بخط و مہر ارباب و اہالی الکاء مزبور رسید مشعر بر آنکہ
از مشارالیہ راضی اند ابراز و استدعای حکم اشرف درینباب باسم خود نمود
و از سرکار توجیہ تصدیق نمودند کہ سابقا "خلافت ارامنۃ گنجہ و قراباغ و
شیروان بگریکور خلیفہ مرجوع بودہ و رقم مطاع بتاریخ شہر صفر سنۃ
۱۰۷۴ باسم ببیدروس گندہسری مسیحی شرف صدور یافتہ مضمون آنکہ از
ابتدا، ہشتماہہ توشقان ٹیل خلیفگی ارامنۃ گنجہ و قراباغ و شیروان را
بخلیفہ ببیدروس مسیحی شفقت فرمودیم ارامنۃ الکاء مزبور مشارالیہ را
خلیفہ و ریش سفید خود دانستہ لوازم امر مزبور را مخصوص او دانند و
بامضا، اشرف رسیدہ و از سرکار اوارجۃ آذربایجان نوشتہ اند کہ بموجب

نشان شاہ جمجاہ جنت مکان کہ بتاریخ ۹۷۷ عز صدور یافتہ پیشوائی و
تقدم تمام محال و مواضع اغوانک خاجین و گنجہ بکتیاکوس گریگور
مرجوع بودہ و از قرار پروانچۃ نواب گیتی ستانی کہ بتاریخ ۱۰۱۴ صادر گشتہ
تقدم و پیشوائی مزبور بکتیاکوس اوہانس برادرزادۃ کتیاکوس گریگور
مزبور مفوض گشتہ و بعد از آن ارقام بشرحی کہ از سرکار توجیہ نوشتہ اند
باسم خلیفۃ ببیدروس شرف صدور یافتہ بنا برین از ابتدا، توشقان ٹیل
خلیفگی ارامنۃ گنجہ و قراباغ و شیروان را بخلیفہ ارمیا، مومی الیہ شفقت
فرمودیم جماعت ارامنۃ مزبورہ مشارالیہ را خلیفہ و ریش سفید خود دانستہ
لوازم امر مزبور را مخصوص او دانند و از سخن و صلاح حسابی او بیرون
نروند. بنا برین مقرر فرمودیم کہ پروانچۃ زمان نواب خاقان طوبی آشیان
قدس مکانی را بامضا، نواب کامیاب ہمایون ما ممضی دانند و درین ابواب
قدغن دانستہ ہر سالہ حکم مجدد طلب ندارند و در عہدہ شناسند.
تحریراً فی شہر رجب المرجب سنۃ ۱۱۱۱.

[ظہر]

از قرار نوشتہ وزارت و شوکت و اقبال پناہ حشمت عظمت و اجلال دستگاہ
صوفی زادہ قدیم خاندان ولایت نشان عالیجاہ اعتضاد السلطنۃ البہیہ
السلطانیہ آصفجاہی اعتماد الدولۃ العلیہ عالیہ الخاقانیہ است. بیضہ
(۱) ثبت مہر ہمایون شد، [رونوشت مہر]،
(۲) ثبت مہر اشرف شد، [رونوشت مہر]،
(۳) ملاحظہ شد.

الملك لله

شاه عباس اعلیٰ فی الخلد مقامه
شاه باباام انارته برهانه

[مهرشاه سلطان حسین]: وارث ملک سلیمان شاه جهان سلطان حسین ۱۱۰۵:
اللهم صلی علی محمد المصطفیٰ و علی المرتضوی و فاطمه الزهرا و الحسن و
الحسین و علی و محمد و جعفر و موسی و علی و محمد و علی و حسن و
صاحب الزمان علیهم السلام

فرمان همایون شد آنکه چون قبل ازین پروانچه اشرف بتاریخ شهر رجب
سنه ۱۱۱۱ باینمضمون صادر گشته که چون پروانچه خاقان طوبی آشیان
قدس مکان بتاریخ شهر ربیع الثانی سنه ۱۱۰۵ باینمضمون صادر گشته که
چون درینوقت خلیفه نهابید خلیفه اوچ کلیسیا بعرض رسانید که تعیین
مهراسیایان ممالک محروسه و ارامنه سرحد و بلوکات اصفهان با مشارالیه
است و روغن میراثرا بکلیسیاها، ارامنه فرستاده زکوات و وجوه رسوم
معمول را بازیافت و صرف معیشت خود مینماید و رقم بیاضی در زمان نواب
گیتی ستان فردوس مکانی بتاریخ شهر صفر سنه ۱۰۱۹ صادر گشته مشعر بر
آنکه امیر گونه خان بیگلربیگی چخورسعد بداند که خلیفه داود مسیحی
بانجا می آید که در اوچ کلیسیا روغن میران بجوشاند امدادی که باید بتقدیم
رساند و چون خلیفه داود مذکور روغن مزبور را بگیروکس همراه او نموده
بدارالسلطنه تبریز رساند و احدی مانع او نشود که بهر دستور که قاعده و
قانون ارامنه است روغن مزبور را جوشانیده بدارالسلطنه اصفهان برد ابراز و
استدعاء حکم اشرف کرد و از سرکار اوارجه آذربایجان تصدیق نمودند که در
باب خلیفگی اوچ کلیسیا، چخور سعد پروانچه اشرف بتاریخ شهر محرم سنه
۱۱۰۴ صادر شده خلاصه مضمون آنکه ارامنه و کشیشان و مهراسیایان و غیر
هم خواجه نهابید مزبور را خلیفه خود دانسته از سخن و صلاح او که موافق
ملت مسیحی باشد بیرون نروند و رعایت و مراقبت او را لازم دانند. بعهدۀ
نایب بیگلربیگی آنجا که نگذارد که از جماعت داروگان ستم و زیادتى
بمشارالیه و متعلقان او که در آنجا میباشند واقع گردد و احدی در امر خلافت

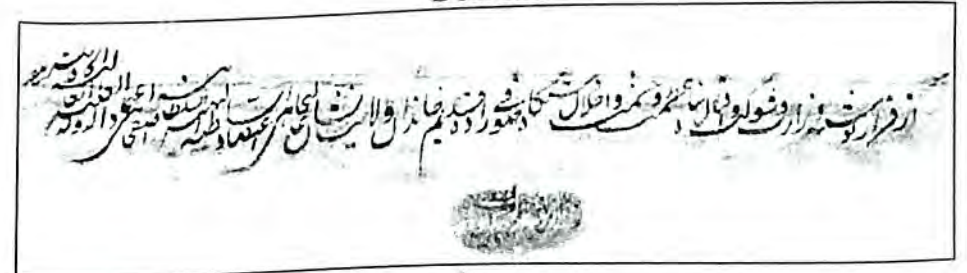
مزبور که نسبت بخلیفه مذکور دارد دخل نماید. بنابرین ارامنه و کشیشان و
غیر هم موافق مضمون پروانچه مزبور و بهر دستور که قاعده و قانون ارامنه
است عمل مینموده باشند. بعهدۀ حاکم هر محل که امداد حساسی بتقدیم
رساند، و درینوقت خلیفه نهابید مزبور سواد پروانچه مذکور را ابراز و
استدعاء امضاء پروانچه منقور نمود بنابرین مقرر فرمودیم که در هر باب
بمضمون پروانچه مزبور عمل نموده از مدلول آن عدول و انحراف جایز
ندارند. و درینوقت خواجه ازریا وکیل خلیفه مذکور بعرض رسانید که
پروانچه مزبور مفقود شده و استدعاء پروانچه ثبتی نموده، بنابرین مقرر
فرمودیم که شروح پروانچه مسطور را معمول و مرتب داشته ازان عدول و
انحراف نورزند و چنانچه حکم سابق ظاهر شود با مضمون مسطور متحد
دانند و درینباب قدغن دانسته هر ساله حکم مجدد طلب ندارند و در عهده
شناسند.

تحریراً فی شهر شعبان سنه ۱۱۱۱.

[ظهر]

از قرار نوشته وزارت و شوکت و اقبال پناه عظمت و حشمت و اجلال دستگاه
صوفی زاده قدیم خاندان ولایت نشان عالیجاهی اعتضاد السلطنه البهیة
السلطانیة آصفجاهی اعتماد الدوله العلیه العالیه الخاقانیة، بیضه
[مهر]: دل موامین ...

Doc. 62b

[رونوشت مهر شاه سلطان حسین]: یا علی: وارث ملک سلیمان جهان شاه

سلطان حسین

حکم جهان مطاع شد آنکه عالیجاهان بیگلربیگی قراباغ و
بیگلربیگی شیروان بحقیقت رسیده هر گاه موافق مدلول پروانچه اشرف که
در باب خلافت صاحبعریضه عز اصدار یافته رسومی در وجه او معمول و
مستمر بوده باشد هر یک در ولایت متعلقه بخود در وصول و ایفاد آن امداد
تحریراً فی شهر شوال سنه ۱۱۱۱.

صورت عریضه

عریضه داشت کمترین بندگان عیسی و طباط برادرزاده ارمیا خلیفه ارامنه
گنجه و قراباغ و شیروان و زگم

بذروه عرض میرساند که از تاریخ خلیفه گری ارمیا مذکور رسوم حسابی او
در بعضی^{۹۳۶} از محال شیروان و قراباغ و زگم مانده چون درین وقت عالیحضرت
رفعت و معالی پناه اسماعیل بیگ نواده مرحوم صفیقلی بیگ ناظر سابق از
برای وصول تحصیل و بعضی خدمات روانه الکاء شیروان شماخی و قراباغ
می شود استدعا، آنکه بتصدق فرق مبارک نواب اشرف ارفع حکم حسابی
بعهد مشارالیه و بامداد عالیجاهان بیگلربیگیان شیروان و گنجه و قراباغ
شفقت و عنایت فرمایند که بعد از خاطر نشان حسابی در هر جا رسوم
خلیفه ارمیا مانده باشد گرفته عاید کمترین سازد که عند الله و عند الرسول الله
ضایع نخواهد شد. باقی امره العالی.

[ظهر]

حکم همایون اعلا اشرف بعهد عالیجاهان بیگلربیگی قراباغ و بیگلربیگی
شیروان که هر گاه موافق پروانچه اشرف که در باب خلافت عارض عز صدور
یافته رسومی در وجه مشارالیه معمول و مستمر و در محال و نزد موچهریان
باقی باشد هر یک در ولایت متعلقه بخود در وصول و ایصال آن امداد و
اعانت لازمی بتقدیم رسانند. بقیود لازمه نمایند. بنده درگاه محمد طالب.
بمعرفت و مهر و کلاهی^{۹۳۷} دیوان الصدارة العلیه العالیه نوشتند
(۱ مهر، ۲) صبح مهر، (۳) جای مهر، (۴) ثبت شد، (۵) ملاحظه شد.

^{۹۳۶}In the text: ممضی

^{۹۳۷}In the text: و کلام

حکم جامع علی شرف بعد علی بن پسر پسر فراتنج و پسر پسر
که بر کاه موافق بر واکم شرف که در باب خلافت عارضی غرض و دریا
موسر و پیش الیه معمول و مسترد و خیال و نزد موجودین باشد
مهرکت و ولایت متعلقه بخود و رسول و اعیان امداد و اعانت
تقدیم رسانند بقعود لازم و معمول
بنده درگاه
محمد طالب

بمعرفیت و مهر و کلام دیوان الصدرة العلیه العالیه بنوشند

4

1

2

3

5

6

مکمل بان
الکمال علی بن پسر پسر فراتنج واکم که پسر پسر فراتنج واکم که پسر پسر
موافق مدلول پرواکم شرف که در باب خلافت جامع و غیره و در باب
و مسترد و پیش الیه معمول و مسترد و خیال و نزد موجودین باشد
تقدیم رسانند بقعود لازم و معمول
بنده درگاه
محمد طالب

سورة مرثیه

مرثیه شریف کتبه بنده کمان
بزرگ و مرثیه سرانکه از اینج غلبه کبر ایساند کور سوم
مسترد و پیش الیه معمول و مسترد و خیال و نزد موجودین باشد
تقدیم رسانند بقعود لازم و معمول
بنده درگاه
محمد طالب

[مهر شاه سلطان حسین]: وارث ملک سلیمان سلطان شاه جهان حسین:
 اللهم صلى على محمد المصطفى و على المرتضى و فاطمه الزهرا و الحسن
 و الحسين و على و محمد و جعفر و موسى و على و محمد و على و حسن و
 صاحب الرضا عليهم السلام

فرمان همایون شد آنکه جماعت مذکوره ضمن مبلغ شش تومان هشت هزار چهارصد
 و شصت دینار تبریزی از بابت وجوهات بشرحی که در تحت اسم هریک نوشته شده
 در وجه موجب لوئی نیل میرزا محمد بیگ ولد یحی جزایری اند از تابین رفعت پناه
 علیخان بیگ یوزباشی که از سرکار غلامان نوشته اند که ساکن نخجوان و همیشه
 کشیک رکاب ظفر آیات است و از ابتدا، لوئی نیل باتفاق داروغه دارالسلطنه اصفهان
 بخدمات مامور شد و طلب او جهت موقوفی ندارد و کشیک نویس مقرب الحضرت
 داروغه دارالسلطنه مذکوره تصدیق حضور و خدمت او نموده اند. حسب الظاهر مقرر
 دانسته رسانند و از قرار قبض بخرج مجری دانند و در عهده شناسند.
 تحریراً فی شهر جمادی الاول سنه ۱۱۱۲.

[ظهر]

از قرار نوشته وزارت و شوکت و اقبال پناه حشمت و عظمت و اجلال دستگاه
 صوفی زاده قدیم خاندان ولایت نشان عالیجاه اعتضاد السلطنة السلطانية
 آصفجاهی اعتماد الدوله العلیه العالیه الخاقانیه، بیضه.
 (۱) [طغرا]، [مهر]، (۲) توکلت علی لله...، [مهر]: دل موامین... است، (۳) ملاحظه شد،
 (۴) بقلم آمد...، [مهر]: بنده آل محمد باقر، (۵) [مهر]: افوض امری الی الله محمد قاسم...
 (۶) صح [مهر]: من یتوکل علی الله فهو حسبه عبده امامقلی ۷، ۸، ۹، بنظر رسید،
 [مهر]: افوض امری الی الله...، (۸) نوشته شد، [مهر]: بنده شاه دین ابو الحسین ۱۰۹۶.
 ۶۸۴۶۰

رعایای ساکن قریه‌های

محالمزبوره دزاق اران محلات از بابت توجهات ایضاً ۵ تومان

قریه حاطروت که ... ابراهیم بیک ۳۵۰۰۰ دینار

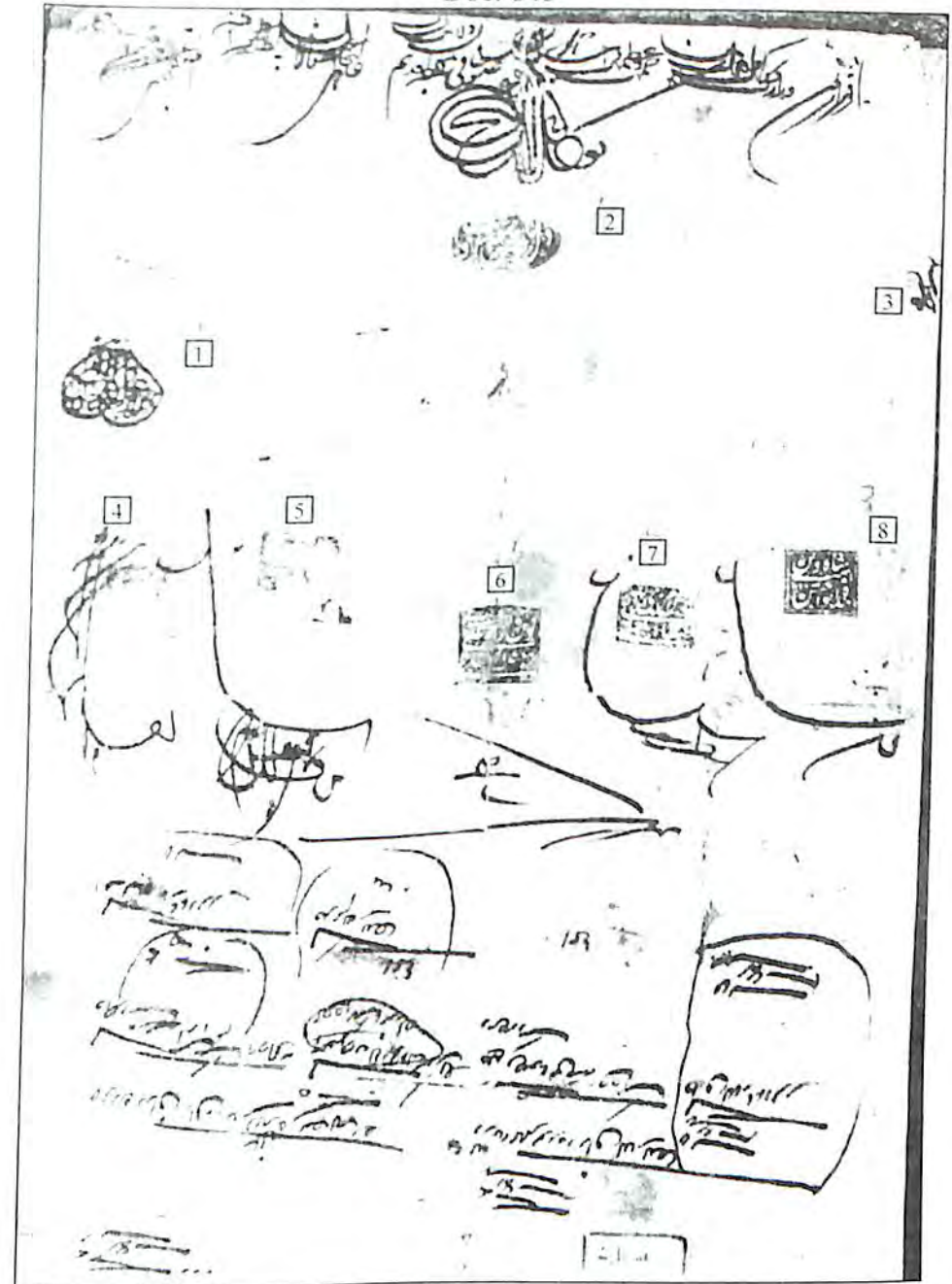
قریه اسمعیلو که در ایام وکالت ... بیک بتیول نجفقلی بیک مقرر بود ۲۰۰۰ دینار

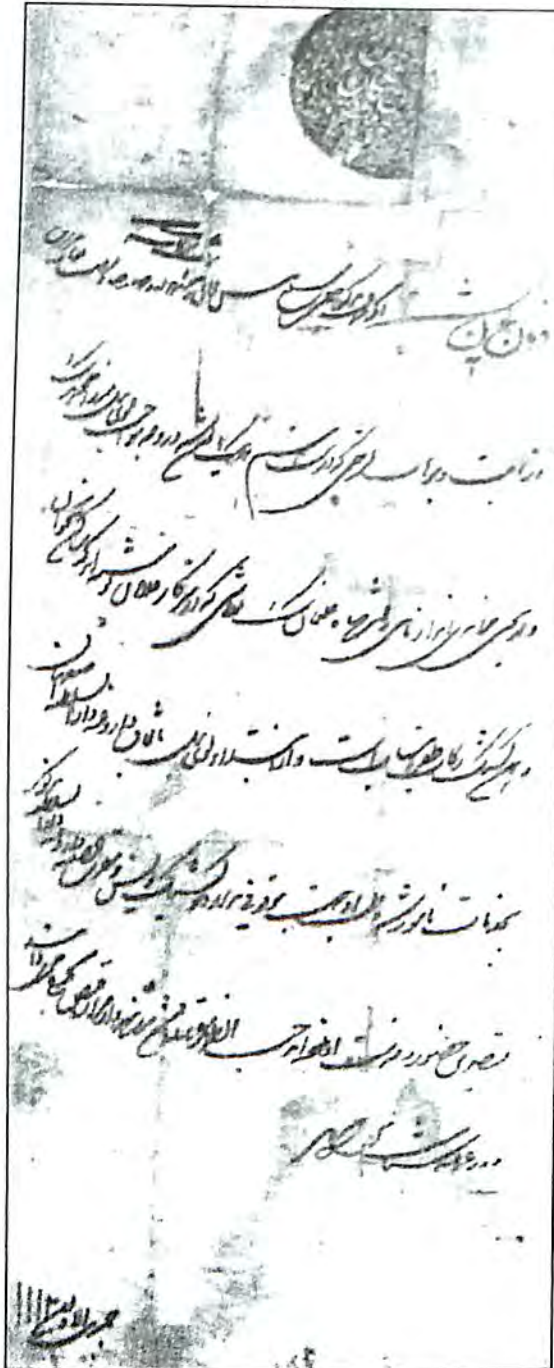
قریه ... از بابت مال دفتری ۱۰۰۰۰ دینار

قریه حکریم از بابت ایضاً ۳۰۰۰ دینار

ساکنین و رعایای محالمزبوره دزاق از بابت ایضاً

مزرعه حککی و دومی تعلق صفیقلی بیک و منصور بیک ۲۰۰۰ دینار

الملك لله

[رونوشت مهر شاه سلطان حسین]: بنده شاه ولایت حسین ۱۱۱۰، در کنار اصل مهر اسمهای شریف جناب حضرت معصوم علیهم سلام جمعا" مرقوم است

فرمان همایون شد آنکه چون درین وقت زبده الاشباه عیسی خلیفه بعرض رسانید که خلیفگی ارامنه محال گنجه و قراباغ و شیروان سابقا" در وجه ارمیا، خلیفه عم او مقرر بوده و بدون جهت معتبر مشارالیه در وجه سماون خلیفه مقرر شده حال ارمیا متوفی شده و ارامنه آنجا بخلیفگی مشارالیه راضی اند و در آن باب محضری بمهر شیخ الاسلام قراباغ و جمعی دیگر ابراز و استدعا، نموده که امر مزبور بمشارالیه مرجوع گردد و در ازا، خدمت مزبور پنجاه عدد اشرفی پیشکش سرکار خاصه شریفه قبول نموده که در سال اول انفاد خزانه عامره نماید و از سرکار اوارجه آذربایجان و توجیه تصدیق نمودند که قبل ازین در باب خلیفگی ارامنه گنجه و قراباغ و شیروان بر طبق عرض ارمیا، خلیفه پروانجه مطاعه بتاریخ شهر رجب سنه ۱۱۱۱ باینمضمون صادر گشته که چون درین وقت زبده الاشباه ارمیا خلیفه ارامنه گنجه و قراباغ و شیروان بعرض رسانید که خلافت ارامنه محال مزبوره بدستوریکه بآیا، و اجداد مشارالیه مرجوع بوده حسبالحکم مطاع نواب خاقان طوبی^{۹۳۹} آشیان قدس مکان شاه طهماسب نورته مرقده بمومی الیه مرجوع شده و بامضا، نواب کامیاب همایون ما نرسیده و تصدیقی بمهر عالیجاه بیگلربیگی قراباغ در باب قابلیت خود بامر مزبور و مجله بمهر شیخ الاسلام قراباغ و جمعی از ارامنه محال مزبوره مشعر بر اینکه رعایا، از حسن سلوک مشارالیه نهایت رضا، دارند ابراز و استدعا، امضا، اشرف و از دفتر تصدیق شده بود که در باب امر مزبور پروانجه مطاعه بتاریخ شهر صفر سنه ۱۰۸۶ باینمضمون صادر گشته که چون درین ولا مهراسیا، خاچین بعرض رسانید که خلیفگی و پیشوائی ارامنه قراباغ و غیره بموجب ارقام مطاعه لازم الاطاعه از قدیم الایام ابا" عن جد بگریگور عم او مرجوع بوده و بعد از فوت مشارالیه [بجهة] صغیر سن او و سایر اولاد بیدروس خلیفه

⁹³⁸ The same copy see as MM, AC, f. 2b, d. 141.

⁹³⁹ In the text طبع

تمکین نیافته و محضری بخط و مهر جمعی و تاو دادن گرجستان که عالیجاه والی آنجا بر طبق نوشته تصدیق کرده ابراز و ایلچی پادشاه والا جاه روس در باب فوت ارمیا که خلیفه بوده عرض و استدعای تفویض امر مزبور بمشارالیه نموده و از قرار رقم مبارک اشرف بتاریخ شهر صفر سنه ۱۱۱۲ از ابتداء هشتماهه لوی ثیل خلافت و پیشوائی ارامنه شیروان و قراباغ را بدستوری که بآرمیا مزبور مرجوع بوده بمشارالیه مفوض و مرجوع فرمودیم که بواجبی بامر مزبور قیام و اقدام نماید مستوفیان عظام موازی پنجاه عدد اشرفی را که پیشکش نموده در سال اول ابواب جمعی مشارالیه نمایند که انفاذ خزانه عامره و تحویل مقرب الخاقان صاحب جمعی خزانه عامره نماید و در عهده شناسند.

تحریراً فی شهر جمادی اول سنه ۱۱۱۳.

از قرار نوشته وزارت و شوکت و اقبال پناه حشمت و عظمت و الجلال دستگاه صوفی زاده قدیم خاندان ولایت نشان عالیجاه اعتضاد السلطنة البهیه السلطانیه آصفجاهی اعتماد الدولة العلیه العالیه الخاقانیه بیضه.

- (۱) ثبت مهر همایون شد،
- (۲) صبح مهر،
- (۳) توکل علی الله ...،
- (۴) ثبت مهر اشرف شد، مهر،
- (۵) بقلم دفتر دار عرفان آمد، مهر محمد باقر،
- (۶) قلمی دفتر سرکار شد،
- (۷) بنظر رسید، مهر،
- (۸) نوشته شد، مهر،
- (۹) ملاحظه شد،
- (۱۰) در روزنامه عمل شد، مهر،
- (۱۱) صبح عمل شد ۲۵ ربیع اول سنه ۱۱۱۴.

⁹⁴⁵ In the text بدسلوکی

⁹⁴⁶ In the text بخلاف

بشاگرد او مفوض گشته و بیدروس خلیفه مزبور متوفی⁹⁴⁰ شده و در حین حیات خود ارمیای مشارالیه را وصی⁹⁴¹ نموده و نوشته داده که بعد از فوت او بامر پیشوائی و تقدم و خلافت قیام نماید و نوشته بخط و مهر ارباب و گنجه و اهالی الکاء مزبور مشعر بر آنکه از مشارالیه راضی اند ابراز و استدعا، حکم اشرف باسم خود از سرکار⁹⁴² توجیه⁹⁴³ تصدیق نمودند که خلافت ارامنه و غیره بگریگور خلیفه مرجوع بوده و رقم مطاعه بتاریخ شهر صفر سنه ۱۰۷۴ که بیدروس گنده سری مسیحی شرف صدور یافته مضمون آنکه از ابتداء هشتماهه توشقان ثیل خلیفگی ارامنه گنجه و غیره بخلیفه بیدروس مسیحی شفقت فرمودیم ارامنه الکاء مزبور مشارالیه را خلیفه و ریش سفید خود دانسته لوازم امر مزبور را مخصوص او دانند و بامضاء، نواب اشرف نرسیده و از سرکار اوارجه نوشته اند که بموجب نشان شاه جمجاه جنت مکان شاه عباس اعلی الله فی الخلد مقامه که بتاریخ سنه ۹۷۷ شرف صدور یافته پیشوائی و تقدم تمام محال و مواضع آغوانک خاچین و گنجه بکتیاکوس بگریگور مرجوع بوده و از قرار پروانچه نواب گیتی ستانی شاه بابام انارالله برهانه که بتاریخ سنه ۱۰۱۴ صادر گشته تقدم و پیشوائی مزبور بکتیاکوس اوانیس برادرزاده کتیاکوس گریگور مزبور مفوض گشته و بعد از آن ارقام بشرحی که از سرکار توجیه نوشته اند که به اسم خلیفه بیدروس شرف صدور یافته بنا برین از ابتداء توشقان ثیل خلیفگی ارامنه گنجه و غیره بخلیفه ارمیای مومی الیه شفقت فرمودیم که ارامنه مزبوره مشارالیه را خلیفه و ریش سفید خود دانسته لوازم امر مزبور را مخصوص او دانند و از سخن و صلاح حسابی او بیرون نروند. بنا برین مقرر فرمودیم که پروانچه زمان نواب خاقان طوبی⁹⁴⁴ آشیان قدس مکان را بامضاء، نواب کامیاب همایون ما ممضی دانند و بعد از آن سیمایون خلیفه سابق ارامنه شیروان و قراباغ بعرض رسانید که سابقاً⁹⁴⁵ خلیفگی ارامنه سکنة الکاء مزبور بموجب ارقام مطاعه باو مفوض بوده و ارمیا نامی محضری جمعی ابراز در باب خلیفگی الکاء مزبور حکم مطاع باسم خود صادر نموده و از رهگذر عدم رضای ارامنه الکاء مزبور بخلافی⁹⁴⁶ مشارالیه و پیشوائی⁹⁴⁷ او در امر مزبور

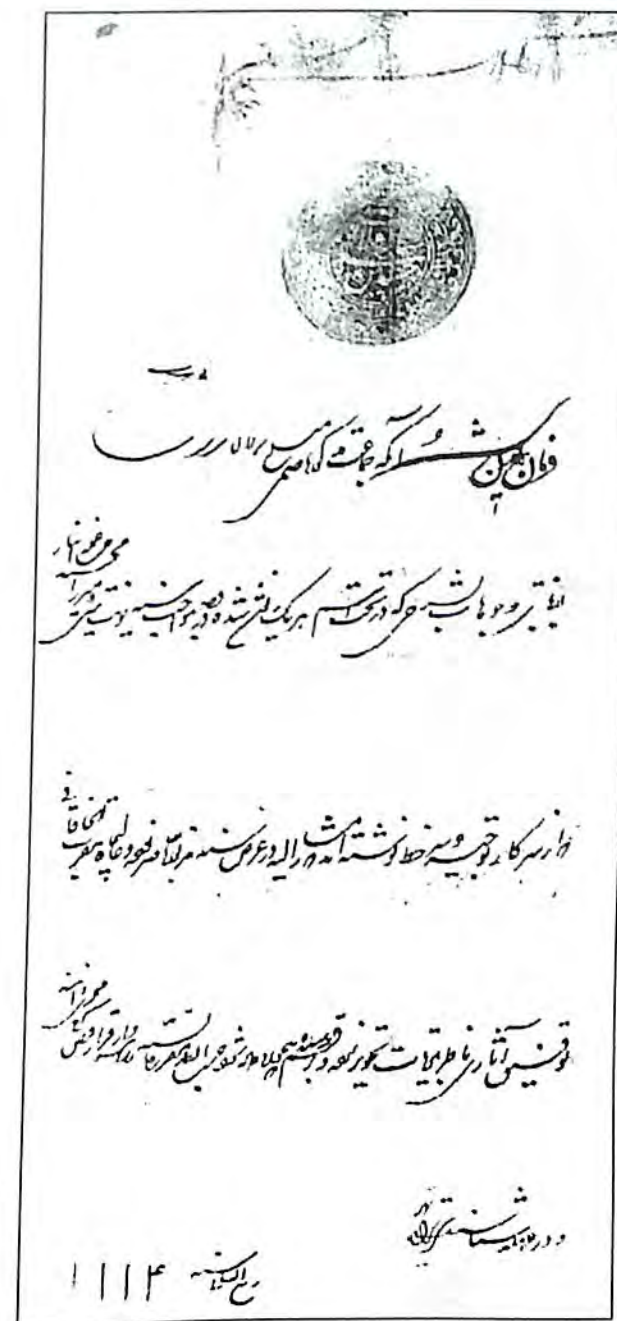
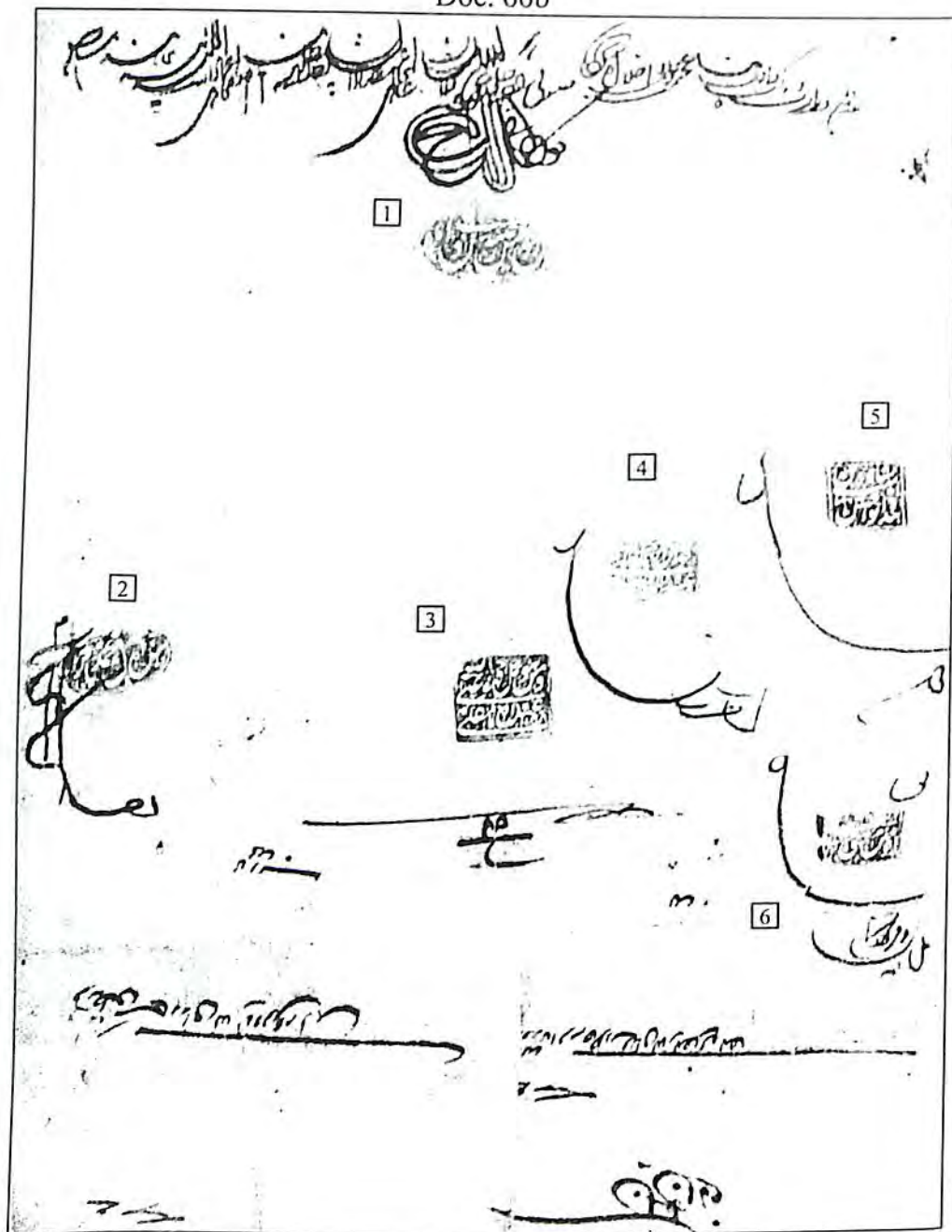
⁹⁴⁰ متوقع

⁹⁴¹ راضی

⁹⁴² توحید

⁹⁴³ نکاء

⁹⁴⁴ In the text طبع

رضیه علی رضویه مشرفها القابان و تحیه

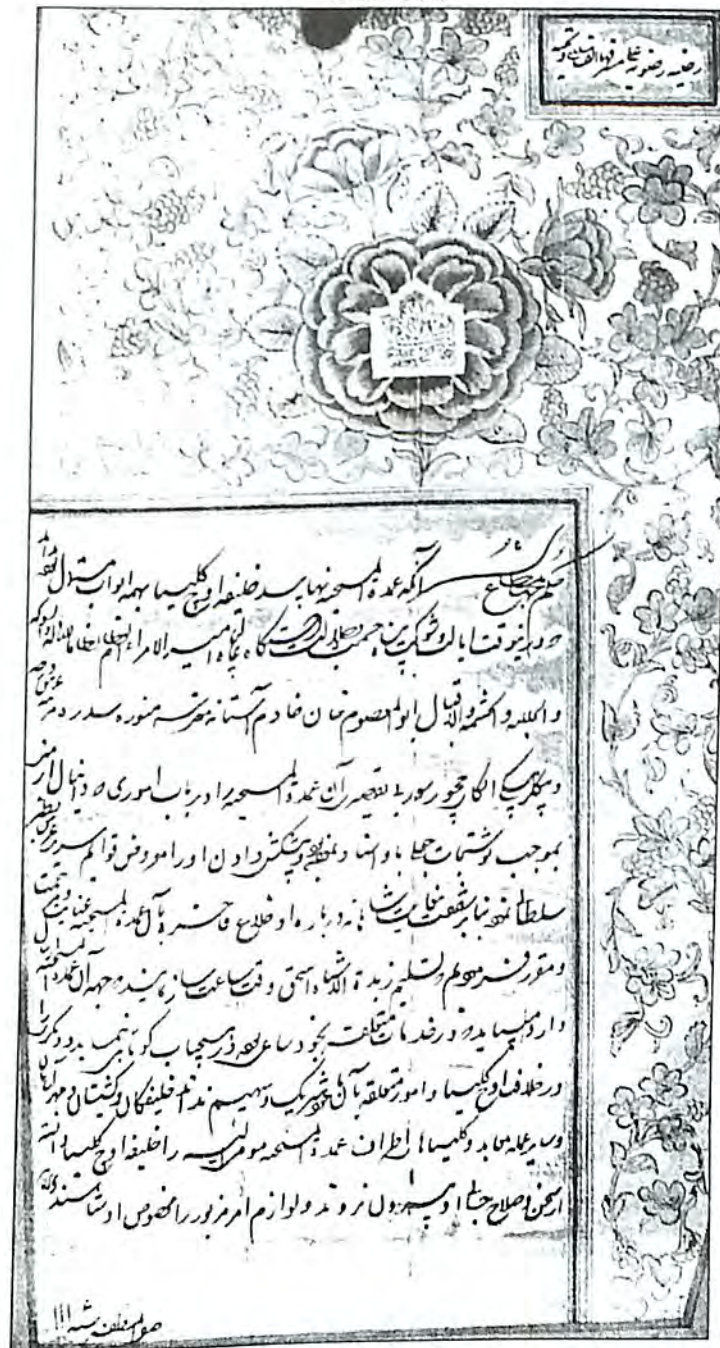
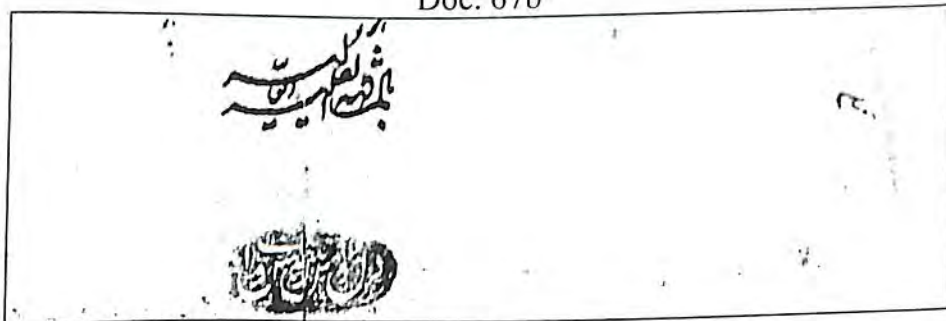
[مهر شاه سلطان حسین]: بسم الله بنده شاه ولایت سلطان حسین ۱۱۱۱

حکم جهانمطاع شد آنکه عمدةالمسیحیه نهابید خلیفه اوچ کلیسیا بهمه
 ابواب مشتمال بوده بداند که درینوقت ایالت و شوکت پناه حشمت و جلالت
 دستگاه عالیجاه امیرالامرا العظام نظامالایاله و الشوکه و الاجلال و الحشمة
 و الاقبال ابو المعصوم خان خادم آستانه مقدسه منوره سدره مرتبه عرش
 درجه و بیگلربیگی الکای چخورسعد بی تقصیری آن عمدةالمسیحیه را در
 باب اموری که دانیال ارمنی بموجب نوشتجات جعلی باو اسناد نموده بود و
 پیشکش دادن اورا معروض قوایم سریر عرش نظیر سلطانی نموده بنابر
 شفقت بیغایت شاهانه در باره او خلac فاخره بآن عمدةالمسیحیه عنایت و
 مرحمت و مقرر فرمودیم که تسلیم زبده الاشباه اسحق وقت ساعت ساز
 نمایند که جهة آن عمدةالمسیحیه ارسال دارد میباید که در خدمات متعلقه
 بخود ساعی بوده در هیچباب کوتاهی ننماید و دیگری را در خلافت
 اوچ کلیسیا و امور متعلقه بآن با خود شریک و سهیم نداند خلیفگان
 و کشیشان و مهراسایان و سایر عمله معابد و کلیسیاهای اطراف عمدة
 المسیحیه مومی الیه را خلیفه اوچ کلیسیا دانسته از سخن و صلاح حسابی او
 بیرون نروند و لوازم امر مزبور را مخصوص او شناسند.
 تحریرا فی شهر صفر المظفر سنة ۱۱۱۶.

[ظهر]

بالمشافهه العلیه العالیه [مهر]: دل موامین جلیل حسین است.
 ثبت شد

Doc. 67b

الملك لله

شاه طهماسب نورالله مرقده
شاه عباس اعلى الله فى الخلد مقامه
جد بزرگوارم طاب ثراه

[مهر شاه سلطان حسين]: بنده شاه ولايت حسين ١١١٢: حسبى الله اللهم صلى
على النبى محمد المصطفى على مرتضى و فاطمه و السطين و الحسن
الحسين و على و محمد و جعفر و موسى و على و محمد و على و حسن
صاحب الرضا عليهم

فرمان همایون شد آنکه چون درینولا خلیفه اوهان خلیفه و انک قریه
اگلیس علیا، بدرگاه معلى آمده بعرض رسانید که مدت مدید است که و انک
اگلیس بنا، شده و از قدیم الایام همه وقت رعایا، قریه اگلیس و محال
آزادجیران نذورات و زکوات خود را بوانک اگلیس میداده اند و مبلغی جمیع
و تفاوت بوانک مزبور گذاشته شده که مهراسیایان و انک مزبور باید زکوات
متعلقه بوانک مذکور را از رعایا، محال مزبور باز یافت نموده از عهده حقوق
دیوانی و انک بیرون آیند و بعلت آنکه قرائ محال آزادجیران بضبط عالیجاه
حاکم نخجوان مقرراست عالیجاه مشارالیه مدت دو سال است که مانع گشته
نمی گذارد که رعایا، محال آزادجیران نذورات خود را بوانک اگلیس دهند
و جعفرقلی بیگ برادر و نایب مشارالیه نذورات و زکوات متعلق بوانک را از
رعایا، باز یافت نموده و بدینعلت و انک مذکور از رونق افتاده و متوطنین آن
متفرق و از عهده مالوجهات آن بیرون نمی توانند آمد و درین باب استدعاء
پروانچه مطاعه بعهدہ عالیجاه مقرب الخاقانی محمد ابراهیم بیگ یوزباشی
تیولدار و ضابط قریه مزبور نمود و از سرکار اوارجه آذربایجان و توجیه
تصدیق نمودند که مالوجهات و جزیه و تفاوت جزیه قریه اگلیس بمبلغ
معین در دفتر ابوابجمع و بتیول و ضبط عالیجاه یوزباشی مشارالیه مقرر و
درباب مقرری و انک مزبور سابقاً "پروانچه مطاعه زمان اعلیحضرت خاقان
خلدآشیان صاحبقرانی بتاریخ شهر محرم سنه ١٠٦٥ باین مضمون صادر
گشته که چون درینولا مهراسیا و سیاهپوشان ارامنه و انک اگلیس بدیوان

آمده حکم نواب گیتیستان فردوس مکان که بتاریخ شهر ربیع الاول خمس
عشر و الف ماضی صادر گشته ابراز نمودند مضمون آنکه چون از تصدیق
مستوفیان عظام کرام دیوان اعلى معلوم و مستفاد شد که مقرری و انک
اگلیس و کشیشان داخل اگلیس است بنابراین باید که بهماندستور داخل اگلیس
دانسته احدی مدخل ننماید و همچنین مردم و انک عرض نمودند که بعضی
املاک و باغات در آزادجیران و رودخانه درنيس و وند و شراوط و غیره
دارند و از قدیم الایام بوانک اگلیس متعلق بوده و مردم محال مزبور تصرف
در محصول آن مینمایند و بسرکار و انک بهرچه آنرا نمیدهند و از زمان
اعلیحضرت نواب جمجاه جنت بارگاه خلدآشیان الی الان املاک و باغات
مزبور تعلق بوانک داشته بنابراین باید که کلانتر آنجا بواجبی بحقیقت
رسیده املاکی که در محال مزبور هست و از قدیم الایام بوانک متعلق بوده
بدستور بوانک متعلق دانسته آنچه از زمان شاه جنت مکان میداده اند
بمهراسیای و انک مزبور داده تهر و ننمایند و آنچه بهرجهت بخلاف حکم و
حساب از ایشان ستاده باشند موافق حساب باز دهند و عذر نیاورند. بعهدہ
داروغه آنجا که درین باب نهایت امداد بتقدیم رساند و مجال تهر و تخلف
احدی از مضمون مسطور ندهد و سال بسال بهرچه واقعی املاک مذکور را
ستاده بمهراسیای و انک واصل سازند و هر ساله حکم مجدد نطلبند و
درینباب استدعاء امضای کامیاب همایون نمودند. بنابراین مقرر فرمودیم
که حکم مزبور را بامضای همایون ممضی و متنفذ دانسته موافق قاعده
مستمره و قانون قدیم احدی مدخل در مقرری و انک اگلیس بخلاف حساب
ننمایند و آنچه از زمان قدیم بوانک مزبور متعلق بوده باشد مردم
محال مزبور تصرف در محصولات آن ننموده بسرکار و انک متعلق شناسند.
و بمهراسیای و انک بدستور و معمول قدیم واصل سازند. بعهدہ عمال آنجا که
باتفاق کلانتر بحقیقت رسیده حسب المسطور امداد حساسی بتقدیم رسانند و
حقیقت سایر مراتب معروضه از دفتر مشخص نمیشود و بنابراین مقرر
فرمودیم که عالیجاه مقرب الخاقانی مشارالیه در حضور اهالی شرع انور
اقدس بحقیقت مراتب معروضه رسیده هر گاه نموده واقعی بوده باشد آنچه
نایب عالیجاه حاکم نخجوان بخلاف احکام مطاعه و قانون حساب از آنچه
متعلق بوانک مزبور بوده گرفته باشد باز گرفته عاید سازد و من بعد
بمضمون پروانجات مطاعه عمل نمایند و درین باب قدغن دانسته در عهده
شناسند.
تحریرا فی شهر محرم سنه ١١١٨.

[illegible]

Doc. 68b

Doc. 680

1

2

3

4

5

6

7

[مهر شاه سلطان حسین]: بسم الله بنده شاه ولایت سلطان حسین ۱۱۱۱

حکم جهانمطاع شد آنکه بنابر شفقت بیغایت شاهانه و مرحمت بینهایت پادشاهانه در باره زبده الاماجد و الاعیان المسیحیه قدوة العیسویه خلیفه اغکسندر خلیفه جولاه دارالسلطنة اصفهان از ابتداء هشتم ماه ایت ثیل بر طبق عرض بیگلربیگی چخورسعد و استدعای جماعت مسیحیه بموجب مجلات علیحده که بدرگاه عالمیان امیدگاه ارسال داشته اند خلیفگی اوچ کلیسیای واقعه در الکای چخورسعد را بعمدة المسیحیه مشارالیه عنایت و مرحمت فرموده که بدستور سایر خلیفه ها بامر مذکور قیام و اقدام نموده دقیقه فوت و فرو گذاشت نمایند و در هر باب بشرح ارقام خلیفه های سابق عمل نماید و از مضمون آنها تخلف جایز ندارد. خلیفه ها و کشیشان و مهراسیایان و ملکان و عمله و فعله و خدمه اوچ کلیسیا حسب المسطور مقرر دانسته عمدة المسیحیه مشارالیه را خلیفه اوچ کلیسیا دانند و اطاعت و انقیاد او را لازم شناسند.

تحریراً فی شهر جمادی الاول سنة ۱۱۱۸.

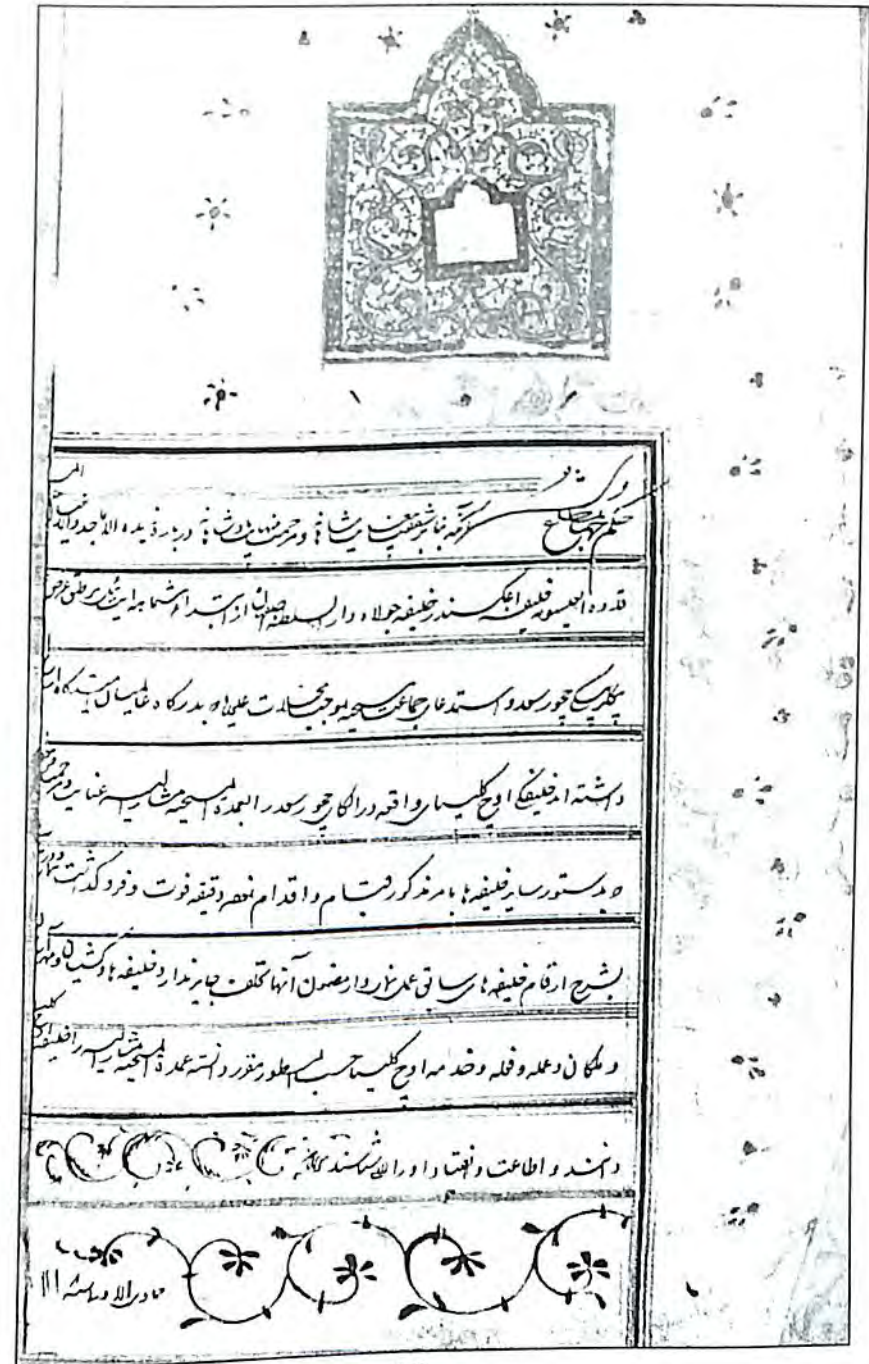
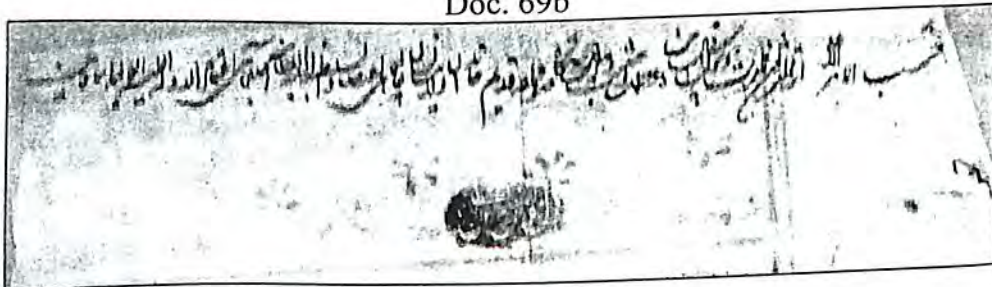
[ظهر]

هو

حسب الامر الاعلی

از قرار نوشته وزارت و شوکت و اقبال پناه عظمت و حشمت و جلالت دستگاه صوفی زاده قدیم خاندان ولایت نشان عالیجاه اعتضاد السلطنة البهیه السلطانیه آصفجاهی اعتمادالدوله العلیه العالیه الخاقانیه،
[مهر]: دل موامین ... است.

Doc. 69b

الملك لله

[مهر شاه سلطان حسین]: حسبی لله، بنده شاه ولایت حسین ۱۱۱۲، جانب هر که باعلی نه نکوست، هر که گوباش من ندارم دوست، هر که چون خاک نیست بر در او اگر فرشته است خاک بر سر او

فرمان همایون شد آنکه چون درینوقت ملک بیگ بعرض رسانید که نواده ملک بیگ من اولاد ملک کمال ملک سابق گوکچه دنگیز است و حسب الاحکام سلاطین جنت مکین ملکی محلمزبور بازا حقوق خدمات بآبا و اجداد او مرجوع بوده و همگی رعایا از حسن سلوک مشارالیه راضی اند و استدعا نمود که خدمت مزبور بمشارالیه مرجوع شود و از سرکار اوارجه آنربایجان تصدیق نمودند که ملکی محال گوکچه از ابتداء تخاقوی ثیل مطابق سنه ۱۰۶۷ بملک بیگ ولد اوشابو مرجوع شده و سند نقیضی بعد از آن بسرکارمزبور نرسیده بنابراین مقرر فرمودیم که عالیجاه بیگلربیگی الکاء، چخورسعد بحقیقت رسیده هرگاه چهار دانگ رعایا از ملکی مشارالیه راضی باشند از ابتداء چهارماهه سیچقان ثیل بامر مزبور و لوازم آن قیام و اقدام نموده کمال سویت و راستی و راست قلمی در میانه رعایا مرعی داشته چنان نماید که حیف و میل و ستمشریکی در میانه ایشان واقع نشود کدخدایان و رعایا و سکنه الکاء، مذکور مشارالیه را بدستور ملک سابق ملک و ریش سفید خود دانسته از سخن و صلاح حسابی او بیرون نروند و بیوقوف و شعور او داد و ستد ننمایند و لوازم امر مزبور را مخصوص او شناسند. وظیفه ملک مزبور آنکه در آبادانی و معموری محالمزبور و ترفیه حال عجزه و رعایا سعی موفور بظهور آورده دعای خیر حاصل نماید و در عهده شناسند.

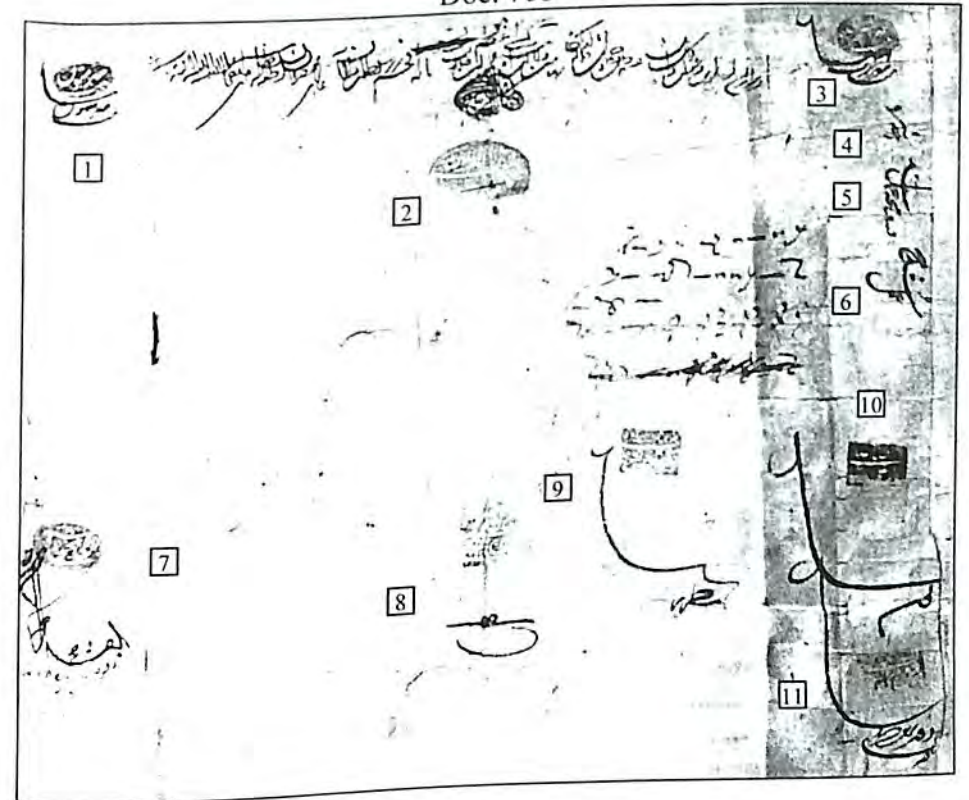
تحریراً فی شهر ربیع الاولی سنه ۱۱۲۱.

[ظهر]

از قرار نوشته وزارت و شوکت و اقبال پناه عظمت و حشمت و اجلال دستگاه شهامت و بسالت انتباه رکن اعظم دولت خلافت بنیان بانه افخم سلطنت ابدتوان عالیجاه اعتضاد السلطنة البهیه السلطانیه آصفجاهی اعتماد الدوله العلیه العالیه الخاقانیه،

- (۱) ثبت مهر همایون شد، [مهر]: ثبت مهر همایون،
- (۲) توکل علی الله... [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين...
- (۳) ثبت مهر اشرف شد، [مهر]،
- (۴) ملاحظه شد،
- (۵) در روزنامه عمل شد،
- (۶) عمل شد، صح،
- (۷) بقلم دفتر دار آمد، [مهر]: بنده آل محمد هاشم،
- (۸) صح، [مهر]،
- (۹) بنظر رسید، [مهر]: محمد تقی،
- (۱۰) نوشته شد [مهر]،
- (۱۱) ثبت دفتر سرخط شد، [مهر]: افوض امری الی الله عبد...

Doc. 70b

[مهر شاه سلطان حسین]: حسبی لله، بنده شاه ولایت حسین ۱۱۱۲، جانب هر که با علی نه نکوست، هر که گوپاش من ندارم دوست، هر که چون خاک نیست بر در او، گر فرشته است خاک بر سر او

فرمان همایون شد آنکه والیان جلیل الشان و بیگلربیگیان و امراء عظام و حکام کرام و وزراء در ایت کیش و عمال کفایت اندیش متکفلان امور دیوانی و متصدیان اشغال و مهام سلطانی بدانند که درین ایام عمده المسیحیه الکسندر خلیفه اوچ کلیسیا بعرض رسانید که درین اوقات پادریان و فرنگیان جماعت ارامنه را بطریقه و مذهب خود درس و تعلیم میدهند و در میان جماعت مزبوره جهة اغواء آن طایفه سکنی و زنان ایشانرا خواستگاری و نکاح مینمایند و اینگونه اختلاط و آمیزش طوایف مزبوره با ارامنه موجب تبدیل مذهب ارامنه بمذهب فرنگیان میشود که با یکدیگر تباین و اختلاف زیاد دارد و بدینجهت که فیما بین این دو طایفه باعتبار اختلاف مذهب معانده و معادات مستحکم است منجر بمفاسد عظیمه میگردد و بنابر پاسداری شرع اظهار در عهدنامه همایون که حسب الاستدعاء زبده الاشباه میکائیل ایلچی پادشاه والاحاه فرانسه صادر شده در هر باب مطابقت قوانین شریعت غرا منظور نظر حقانیت منظر فرموده ایم و قید رخصت تعلیم ارامنه از پادریان فرنگی و سکناى ارامنه در اماکن ایشان و مواصلت با آنجماعت که در عهدنامه مزبوره شده در صورتی است که امور مخالف شرع انور بظهور نرسد و چون جماعت مزبوره مطیع اسلام و قبول جزیه جهة بقاء برطریقه و دین خود نموده اند و تعلق رضای آنجماعت بر رضای خلیفه و کشیشان ایشان درین قسم امور از لوازم دین مسیح است بنابراین تکالیف مزبوره فرنگیان درین ابواب مخالف شریعت غراست و ممانعت ایشان درین مواد مخالفت با مضامین عهدنامه مزبوره ندارد میباید که چون بر مضمون حکم جهانمطاع لازم الاتباع شرف اطلاع حاصل نمایند من بعد هرگاه پادریان و فرنگیان که در قلمرو همایون خصوصاً دارالسلطنه اصفهان و گرجستانات و تبریز و همدان و گنجه و قزاق و چخور سعد سکنی دارند مرتکب امور مزبوره میشده باشند و عمده المسیحیه مزبور و خلیفه موسیس خلیفه بزرگ جولاه دارالسلطنه اصفهان و سایر خلیفگان و کشیشان و رهبانان و کلانتران ارامنه ممالک محروسه بایشان اعلام نمایند ممانعت نموده نگذارند که بهیچوجه من الوجوه دخل

در دین و آئین ارامنه و سایر مسیحیه نموده اطفال و جهال ایشانرا بکلیسیا و مکتبخانه خود برند و بانجماعت تکلیف تبدیل مذهب خود بدین فرنگی نمایند و بازنان طایفه مزبوره موصلت و در اماکن سکنای ایشان کلیسیا ساخته خانه و ملک خریداری و بنحوی سلوک نمایند که موجب میل ارامنه بمذهب فرنگیان شود و چنانچه در خانهای که بالفعل در محال ارامنه دارند بوضع مزبور سلوک مینموده باشند هر گاه ارامنه خواهند که خانه و ملک ایشانرا برضای آنجماعت خریداری کنند بان جماعت بقیمت وقت و قوف اهل خبرت بیع و قیمت را از ایشان بازیافت نمایند و پادریان و فرنگیان حسب المسطور مقرر دانند و قیود عهدنامه مزبوره را که در هر باب موافقت قوانین شرع مبین را منظور نظر خورشید قرین داشته ایم حمل بوضع دیگر ننموده درین خصوص مستند بآن نگردند و خلیفه مزبور و خلیفه موسس و سایر خلیفگان و کشیشان و کلانتران مزبوره بر نهج فرموده عمل نموده نوعی نمایند که احدی از ارامنه اختیار مذهب فرنگی ننماید و درین ابواب قدغن دانسته در عهده شناسند.

تحریراً فی شهر ربیع الاخر سنه ۱۱۲۲.

[ظهر]

هو

حسب الامر الاعلی

از قرار نوشته وزارت و شوکت و اقبال پناه عظمت و حشمت و اجلال دستگاه شهامت و بسالت انتباه رکن اعظم دولت خلافت بنیان بانه افخم سلطنت ابدتوان عالیجاه اعتضاد السلطنة البهیه السلطانیة آصفجاهی اعتماد الدوله العلیه العالیه الخاقانیة،

(۱) [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد شاهقلى،

(۲) ثبت شد

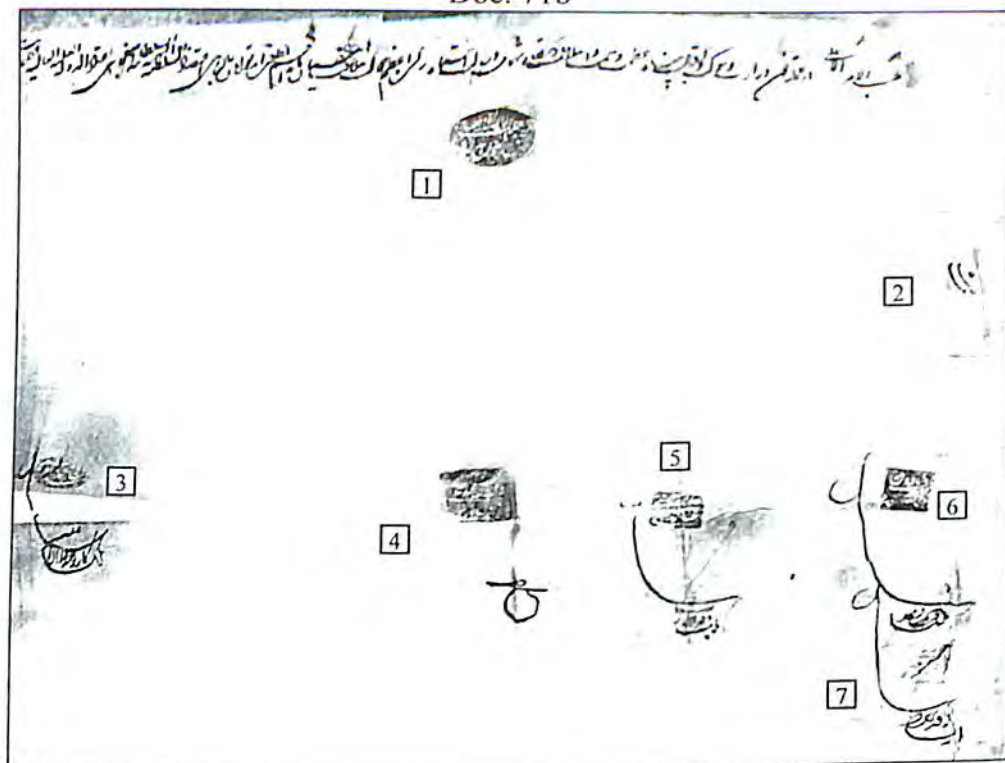
(۳) ثبت دفتر توجیه دیوان اعلی شد [مهر]: بنده آل محمد هاشم،

(۴) صح، [مهر]

(۵) ثبت دفتر نظارت شد [مهر]: عبده محمد تقی الحسینی،

(۶) ثبت دفتر خالص شد [مهر]: بنده شاه دین عبد ... الحسین،

(۷) ثبت دفتر سرخط شد، [مهر]،

Document 72 (MM, AC, f. 1b, d. 234)

الملك لله

[مهر شاه سلطان حسین]: بنده شاه ولایت حسین ۱۱۱۲: حسبی الله اللهم صلی
 علی النبی محمد المصطفی علی مرتضوی و فاطمه و السطین و الحسن
 الحسین و علی و محمد و جعفر و موسی و علی و محمد و علی و حسن
 صاحب الرضا علیهم

فرمان همایون شد آنکه چون درینوقت رعایا، مسیحی قریه دره شام من
 محال تومان نخجوان بعرض رسانیدند که چند سال است که پانزده خانه وار
 برینموجب از جمله رعایای قریه مذکوره متفرق و بقریه یزداباد من محال
 مذکور که بتیول عالیجاه (خانواده عیسی، خانواده مرکار، خانواده اهرن،
 خانواده مردورس، خانواده اندریاس، خانواده ماروط، خانواده اراکیل،
 خانواده سحک، خانواده او هانس، خانواده توروس، خانواده؟ خانواده

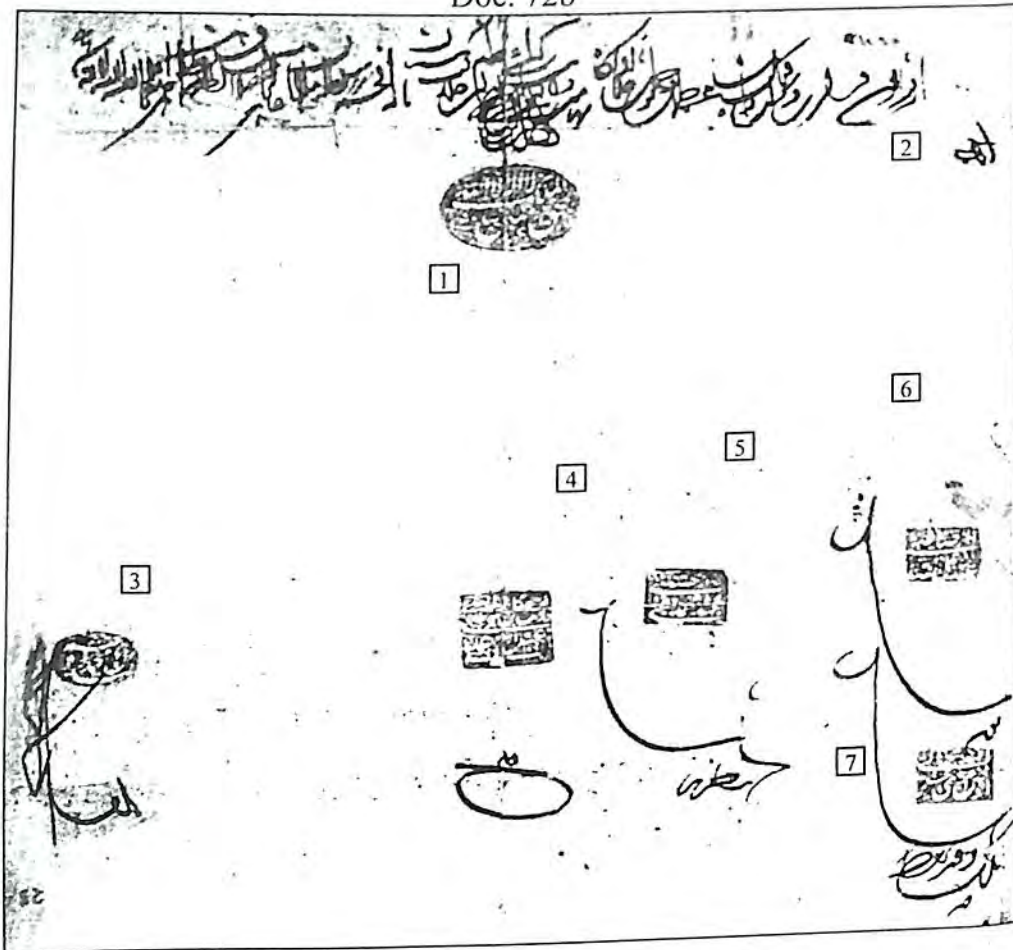
باباجان، دو خانواده بوقوس ولد ورطان و بیضه،) مقرب الخاقان محمد
 ابراهیم بیگ یوزباشی غلامان سرکار خاصه شریفه مقرر است سکنی
 نموده اند. و درینمدت مالوجهات و جزیه و حقوق دیوانی خود را در آنجا
 موافق حصه و رسد مهمسازی مینمودند و حال ضابط قریه مزبور ممانعت
 نموده نمیگذارد که جماعت مذکوره مالوجهات و جزیه و حقوق دیوانی خود
 را مهمسازی ایشان نمایند و استدعا نمودند که پروانچه اشرف بعهده
 عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد صادر و مقرر شود که جماعت مذکوره را در
 هر جا ساکن شده باشند کوچانیده بمکان اصلی خود فرستد که از عهده
 متوجهات و حقوق دیوانی خود بدستور سایر رعایا، ارامنه محال مزبوره
 بیرون آیند و از سرکار اوارجه آذربایجان تصدیق نمودند که مالوجهات قریه
 دره شام تومان نخجوان بمبلغی معین در دفتر ابوابجمع و بهمه ساله
 قورچیان و غیره مقرر است و در باب جمعیت تفرقه بموجب قول عالی مقرر
 است که رعایا، اسلامی خاکی محلی که کمتر از دوازده سال بوده باشد که
 تفرق شده بمحل دیگر رفته سکنی اختیار نموده باشند و در محل چیزی که
 مال و حقوق دیوانی بران لازم آید نداشته باشند از آنمحل کوچیده بمحل
 سکنی و زراعت سابق رفته باتفاق سایر شرکا، از عهده بیرون آیند و اگر
 زیاده بر دوازده سال بوده باشد احدی کوچانیدن ایشان از آنمحل بمحل
 سابق ننماید و در باب رعایا، ارامنه خاکی محال و احشامات و اعراب قول
 عالی منظور نیست. بنابراین مقرر فرمودیم که رعایا، ارامنه ساکن و زارع
 قریه دره شام که از محال مزبوره تفرقه شده بمحل دیگر رفته سکنی اختیار
 نموده باشند از آنمحل کوچیده بمحل سکنی قدیم آمده باتفاق سایر شرکا،
 از عهده مال و جزیه خود در تحت آن محل بیرون آیند. بعهده عالیجاه
 بیگلربیگی چخورسعد که در آن باب امداد حسابی بتقدیم رسانیده مجال
 تمرد احدی ندهد و کس تعیین و مقرر دارد که جماعت متفرقه مزبور را
 بعد از خاطر نشان کوچانیده بمحل سکنی سابق آورد و در عهده شناسند.
 تحریراً فی شهر ذی قعدة الحرام سنه ۱۱۲۲.

[ظهر]

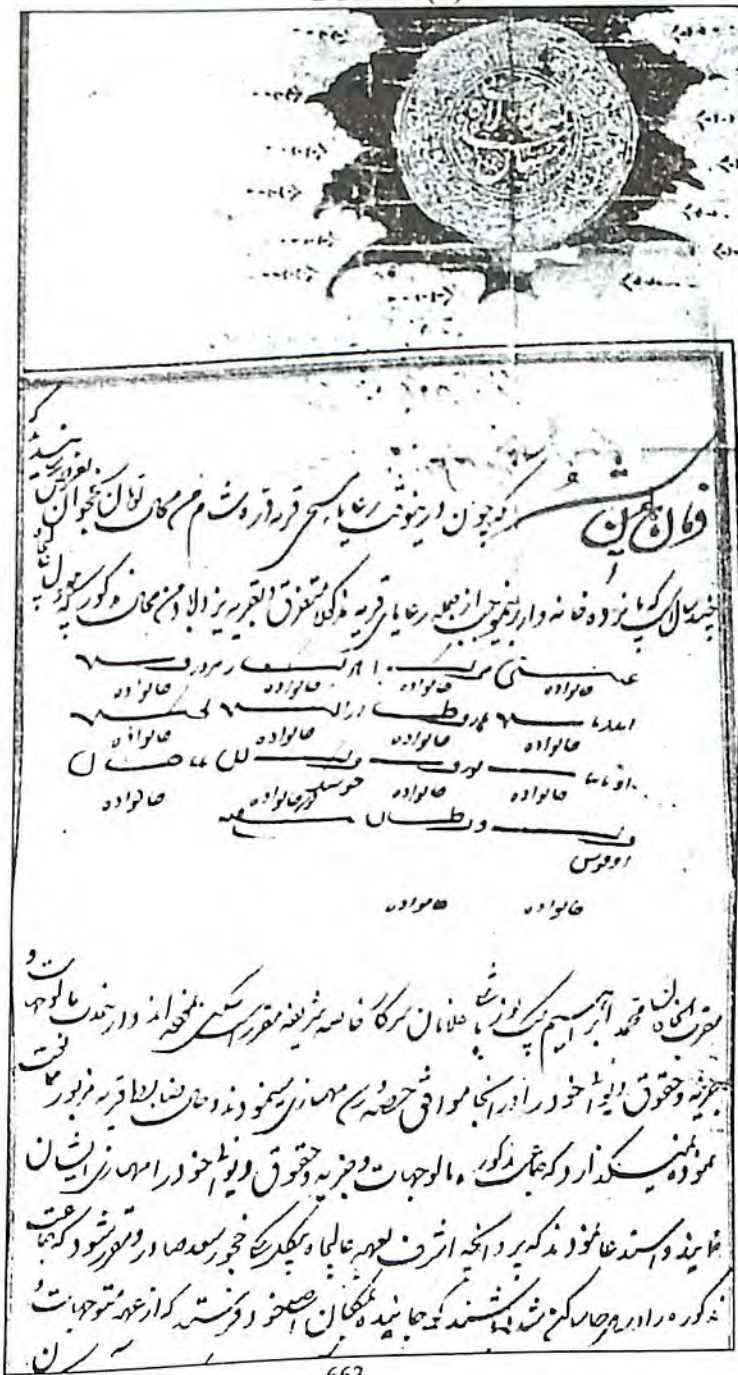
از قرار نوشته وزارت و شوکت و اقبال پناه عظمت و حشمت و جلالت دستگاه
 شهامت و ایالت انتباه رکن اعظم خلافت بنیان بانه افخم سلطنت بنیان
 عالیجاه اعتضاد السلطنة البهیه السلطانیة آصفجاهی اعتمادالدوله العلیه
 العالیه الخاقانیة، بیضه.

- (۱) توکلت علی لله... [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبده شاهقلى،
 (۲) ملاحظه شد،
 (۳) بقلم آمد [مهر]: بنده آل محمد هاشم ۱۰۵۱
 (۴) صح، [مهر]: من يتوكل على الله فهو حسبه عبده امامقلى ۱۰۹۸،
 (۵) بنظر رسيد، [مهر]: عبد محمد تقى الحسينى ۱۱۱۴،
 (۶) نوشته شد، [مهر]: عبد على الرضا قلى ۱۰۹۷،
 (۷) ثبت دفتر سرخط شد، [مهر]: افوض امرى الى الله عبد محمد عسكر،

Doc. 72b

Doc.72a (1)

هو

شاه باباام انارالله برهانه

[مهر شاه سلطان حسين]: بسم الله الرحمن الرحيم كمتري كلب امير المومنين

سلطان حسين ١١٢٣

حكم جهانمطاع شد آنكه چون حكم نواب خاقان طوبى آسيان قدس
مكاني بتاريخ شهر ربيع الثاني سنة ١٠٨٥ بر طبق عرض اونابريوس خليفه
نايب خليفه اوج كليسيا كه عرض نموده بوده كه محال موقوفات وانكهاي
چخورسعد جزيه مقررى دارد كه هر ساله واصل سركار ديوان مى نمايند و
هر روزه داروگان و حزاران و ضابطان و عمال و مستاجران و ميرابان و
مميزان بغير حق و خلاف حساب دست انداز بحاصل و محصول و خرمن و
طاحونه و بوستان محال موقوفات مزبور نموده دخل و شلتاق مى نمايند و
استدعا نموده بوده كه بعهده نايب عاليجاه بيگلبريگى چخورسعد مقرر
گردد كه بحقيقت رسيده دست ستم و شلتاق ايشانرا از محال موقوفات
وانكهاي مزبور کوتاه سازند صادر شده مضمون آنكه عاليجاه بيگلبريگى
چخورسعد در حضور اهالى شرع انور بحقيقت مقدمه معروضه رسيده بنابر
وقوع رفع و منع بيحساب نموده هر گاه مؤديان مشاراليه بخلاف حساب دخل
در محال موقوفات وانكهاي مذكور نمايند جواب بيحساب و زيادتي ايشانرا
گفته نگذارد كه مزاحمت رسانند و مجال تعلل و مدافعه باحدى ندهد. و
درينوقت زبده الاشباه والاقران وعمدة المسيحيه الكسندر خليفه اوج كليسيا
عرض و استدعاى امضاى اشرف درينباب نمود. بنابر اين حكم مطاع مزبور را
من اوله الى آخره بامضاى همايون ممضى و متنقد و مقرر فرموديم كه
عاليجاه بيگلبريگى چخورسعد در هر باب بشرح حكم مذكور عمل نموده از
مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزد و نگذارد كه احدى از جماعت
مذكوره بخلاف حساب دخل در محال موقوفات وانكهاي مزبور نموده
مزاحمت رساند و مجال تخلف و تمرد باحدى ندهد و درينباب قدغن تمام
لازم دانسته از فرموده تخلف نورزند و هر ساله رقم مجدد طلب ندارند و در
عهده شناسند.

تحريرا فى شهر ربيع الثاني سنة ١١٢٤.

[ظهر]

(١) بالمشافهه العليه العاليه [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد شاهقلى،
(٢) صح ميباشد، (٣) در سركار اوارجه ثبت شد، (٤) ثبت سركار توجيه ديوان اعلى شد.

نكورد در ادره سركار كنشيد بيشنيد كه چابنده بكنان صحنه در فرشتد كه از عهد متوجهات
حقوق ديوان خود بر سر بارانست محال نورده بر سر بارانست و از سر كار اوارجه ادره باران
نقدن نموده كه مالو بهيات بر سر درم نالان بخوان بغير مدين در درم نالان بغير مدين در درم نالان
عزير مقرر است و در بار حمت نرقه بر قول عا مقرر است كه رعايا بهامر حكومتى كه مكر ادره اراز
در عهد با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت بامر نخت و در عهد با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت
ايد بيشنيد ادره اراز كوجه بخيرد و كرفته بكنر نخت و در عهد با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت
اكر نه در عهد با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت و در عهد با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت
محرر است و اعراض قول بامر نخت بكنر نخت و در عهد با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت
درم كه از عهد با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت و در عهد با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت
بكره ادره با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت و در عهد با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت
باب ادره با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت و در عهد با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت
مردنر ادره با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت و در عهد با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت

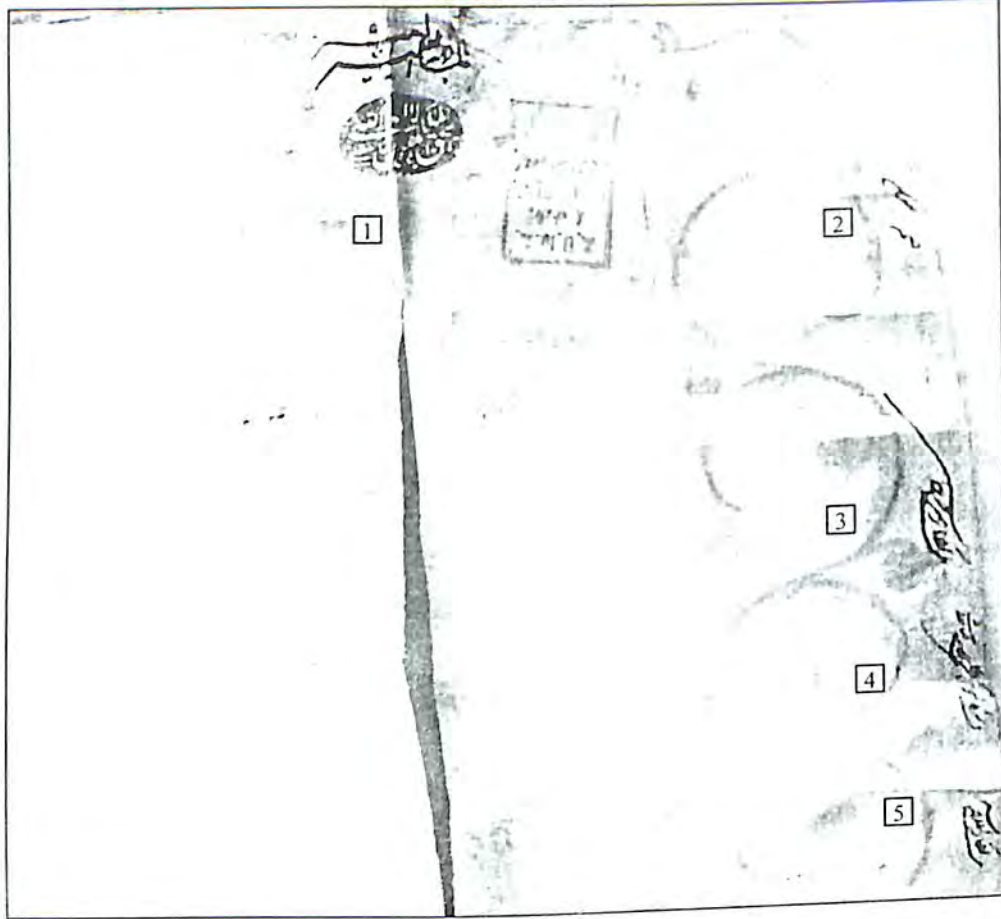
در عهد با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت و در عهد با كه تفرد نمى بخيرد و كرفته بكنر نخت

نیز قدری گوسفند در آنجا جهة خود نگاه میدارند و عمال آنجا بعلت
بازیافت وجه چوپان بیگی گوسفندی مزبور مزاحم ایشان میشوند و
خواهش آن نموده که چوپان بیگی گوسفندان که داشته باشند تا موازی
پانصد راس بمعافی ایشان مقرر بوده بعلت چوپان بیگی موازی مزبور از
ایشان مطالبه نشود و آنچه زیاده بر موازی مزبور داشته باشند موافق
معمول چوپان بیگی آنرا مهمسازی نمایند. بنابراین شمه از شفقت بیغایت
شاهنشاهی شادحال عمدةالمسیحیه مومی الیه فرموده از ابتدا، یازده ماهه
لوی نیل مالیه یکعقد گوتان دیگر مجدداً بعلاوة یکعقد سابق وجه
چوپان بیگی موازی پانصد راس گوسفند که ارامنه سکنة کلیسیای مزبور
نگاهدارند بمعافی خلیفه های کلیسیای مزبور و ارامنه آنجا عنایت و
مرحمت فرموده که خلیفه های مزبور مالیه گوتان مزبور را بدستور عقد
سابق متصرف شده بمالیه دو عقد گوتان مزبور مدار و بدعای دوام دولت
بیزوال اشتغال نمایند. عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد و عمال الکاء مزبور
حسبالمسطور مقرر دانسته عمل نمایند و از فرموده تخلف نورزند و هر
ساله رقم مجدد طلب ندارند. مستوفیان عظام کرام دیوان اعلی بنهج مقرر در
دفاتر خلود عمل نموده از ساییده تغییر و تبدیل مصون و محروس شناسند.
مقرر آنکه مستاجر و ضابط و جوه چوپان بیگی الکای مزبور چوپان بیگی
موازی پانصد راس گوسفند مزبور بمعافی مقرر دانسته بدانعلت مطالبه
ازیشان ننمایند و در عهده شناسند.
تحریراً فی شهر ربیع الثانی سنه ۱۱۲۴.

[ظهر]

- (۱) بالمشافهه العلیه العالیه [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد شاهقلى،
- (۲) صح میباشد،
- (۳) ثبت سرکار سرخط شد،
- (۴) ثبت سرکار توجیه دیوان اعلی شد،
- (۵) ثبت سرکار اوارجه شد.

Document 75 (MM, AC, f.1g, d. 249)

[مهر شاه سلطان حسین]: بسم الله الرحمن الرحيم كمترين كلب امير المومنين
سلطان حسين ١١٢٣

حكم جهانمطاع شد آنکه چون حکم نواب خاقان صاحبقرانی بتاریخ شهر
ذیحجه الحرام سنه ١٠٦١ صادر شده مضمون آنکه چون درینولا، خلیفه
یعقوب و غیره رعایای ارامنه قریه اوخان، اوسپ سرکان و اوسکان و قرید و
غیره ارامنه چخورسعد بدرگاه معلی آمده بعرض رسانیدند که در مزرعه
بدرینچ چخورسعد که دیوانی است ساکن و برعیتی مشغولند و ده پانزده
خانوار از جماعت کوره کنلو و غیره تراکعات بمحل مزبور آمده نزول
مینمایند و نقصان و خسارت بسیار بمزروعات ایشان میرسانند و باعث
تفرقه رعایا میگرددند. بنابراین مقرر فرمودیم که وکلا، عالیجاه بیگلربیگی
چخورسعد بحقیقت رسیده هر گاه رعایای ارامنه مذکوره در محل مزبور
بزراعت مشغول و از عهده مال و منال دیوانی بیرون آیند مقرر دارند که
احدی از الوسات و احشامات بخلاف حکم و بغیرحق و حساب در محل مزبور
نزول ننمایند و نقصان و خسارت نرسانند و گذارند که رعایا بفراغ بال و
رفاهه حال برعیتی و آبادانی قیام نمایند و درینباب قدغن دانسته هر ساله
حکم مجدد نطلبند. و درینوقت زبده الامثال و الاقران عمده المسیحه
الکسندر خلیفه اوچ کلیسیا عرض و استدعای امضای اشرف درینباب نموده
بنابراین حکم مذکور را من اوله الی آخره بامضای همایون ممضی و متنفذ و
مقرر فرمودیم که عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد در هر باب بشرح حکم
مطاع مزبور عمل نموده از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزد و هر
ساله رقم مجدد طلب ندارند و در عهده شناسند.
تحریراً فی شهر ربیع الثانی سنه ١١٢٤.

[ظهر]

بالمشافهه العلیه العالیه [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد شاهقلى
در سرکار اوارجه ثبت شد، ثبت سرکار توجیه دیوان اعلی شد.
هو. صح می باشد، ثبت نمایند

شاه عباس اعلیٰ لله فی الخلد مقامه

جد بزرگوارم طاب ثراه

[مهر شاه سلطان حسین]: بسم الله الرحمن الرحيم کمترین کلب امیر المومنین

سلطان حسین ۱۱۲۳

حکم جهانمطاع شد آنکه چون حکم نواب خاقان خلدآشیان صاحبقرانی بتاریخ شهر صفر سنه ۱۰۵۵ صادر شده مضمون آنکه چون حسبالحکم نواب خاقان گیتیستان فردوس مکانی که بتاریخ شهر صفر سنه ۱۰۳۰ صادر شده مقرر گشته که چون تفاوت جزیه وانکات چخورسعد که عبارت از کلیسیاهای آنجاست عن اصل و اضافه بمبلغ معین جمعست و بعرض رسید که کشیشان و رهبانان وانکات مذکور از عهده آن موافق دستور العمل دیوان اعلیٰ بیرون می آیند و کلا، حاکم زیاده از دستور العمل از ایشان طلب میدارند. بنابراین می باید که وکلا، مرحوم امیرگونه خان بیگلربیگی چخور سعد تفاوت جزیه وانکات را بموجبی که مستوفیان عظام دیوان اعلیٰ دستورالعمل نوشته و در دست ارامنه مزبور است باز یافت نموده زیاده طلب ندارند و مزاحمت بیحساب بحال ارامنه وانکات نرسانند. درینولا ارامنه مزبور حکم شریف مذکور را ابراز نموده استدعای امضای نواب کامیاب همایون نمودند. بنابراین مقرر فرمودیم که وکلا، محمد قلیخان بیگلربیگی چخورسعد حکم مزبور را بامضای نواب همایون ما ممضی و متنقد دانسته از قرار دستورالعمل دیوان اعلیٰ که مستوفیان عظام تصدیق نوشته اند عمل نموده بزوائد مزاحمت بحال ارامنه وانکات نرسانند. و درینوقت زیده الامتثال و الاقران عمدهالمسیحیه الکسندر خلیفه اوچ کلیسیا عرض و استدعای امضای حکم مطاع مزبور نمود بنابراین حکم نواب خاقان صاحبقرانی را که بشرح فوق صادر شده من اوله الی آخره بامضای همایون ممضی و متنقد و مقرر فرمودیم که عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد در هر باب بشرح آن عمل نموده از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزد و موافق دستورالعمل دیوان عمل نموده بزوائد مزاحمت بحال ارامنه وانکات نرسانند و درینباب قدغن دانسته هر ساله رقم مجدد طلب ندارند و درعهده شناسند.

تحریراً فی شهر ربیع الثانی سنه ۱۱۲۴.

[ظهر]

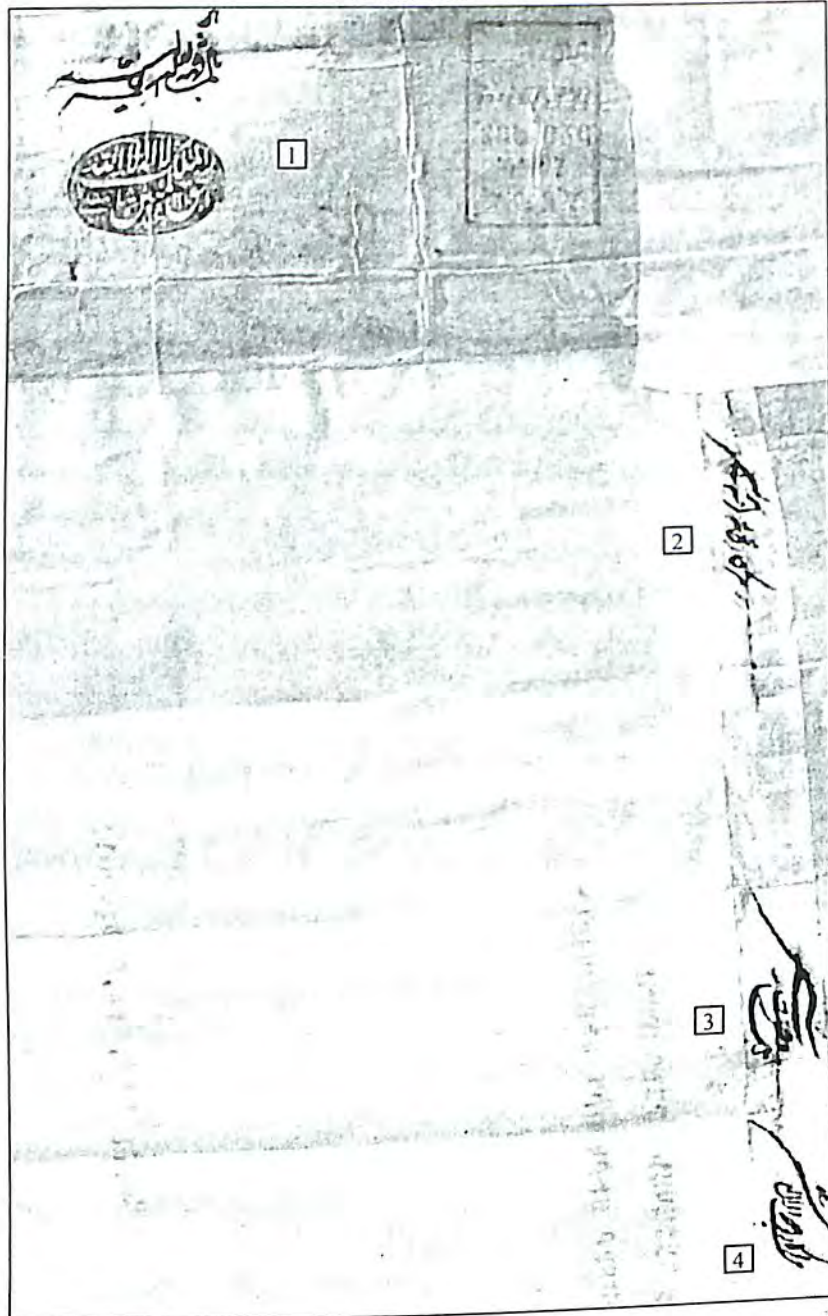
(۱) بالمشافهه العلیه العالیه [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد شاهقلى،

و کذا چون حکم نواب خاقان صاحبقرانی بتاریخ شهر صفر سنه ۱۰۵۵ صادر شده مضمون آنکه چون حسبالحکم نواب خاقان گیتیستان فردوس مکانی که بتاریخ شهر صفر سنه ۱۰۳۰ صادر شده مقرر گشته که چون تفاوت جزیه وانکات چخورسعد که عبارت از کلیسیاهای آنجاست عن اصل و اضافه بمبلغ معین جمعست و بعرض رسید که کشیشان و رهبانان وانکات مذکور از عهده آن موافق دستور العمل دیوان اعلیٰ بیرون می آیند و کلا، حاکم زیاده از دستور العمل از ایشان طلب میدارند. بنابراین می باید که وکلا، مرحوم امیرگونه خان بیگلربیگی چخور سعد تفاوت جزیه وانکات را بموجبی که مستوفیان عظام دیوان اعلیٰ دستورالعمل نوشته و در دست ارامنه مزبور است باز یافت نموده زیاده طلب ندارند و مزاحمت بیحساب بحال ارامنه وانکات نرسانند. درینولا ارامنه مزبور حکم شریف مذکور را ابراز نموده استدعای امضای نواب کامیاب همایون نمودند. بنابراین مقرر فرمودیم که وکلا، محمد قلیخان بیگلربیگی چخورسعد حکم مزبور را بامضای نواب همایون ما ممضی و متنقد دانسته از قرار دستورالعمل دیوان اعلیٰ که مستوفیان عظام تصدیق نوشته اند عمل نموده بزوائد مزاحمت بحال ارامنه وانکات نرسانند. و درینوقت زیده الامتثال و الاقران عمدهالمسیحیه الکسندر خلیفه اوچ کلیسیا عرض و استدعای امضای حکم مطاع مزبور نمود بنابراین حکم نواب خاقان صاحبقرانی را که بشرح فوق صادر شده من اوله الی آخره بامضای همایون ممضی و متنقد و مقرر فرمودیم که عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد در هر باب بشرح آن عمل نموده از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف نورزد و موافق دستورالعمل دیوان عمل نموده بزوائد مزاحمت بحال ارامنه وانکات نرسانند و درینباب قدغن دانسته هر ساله رقم مجدد طلب ندارند و درعهده شناسند.

(۲) در سرکار خاصه شریفه ثبت شد، (۳) ثبت دفتر نظارت شد، (۴) ثبت سرکار دیوان اعلی شد.

Document 77 (MM, AC, f. 1g, d. 251)

[مهر شاه سلطان حسین]: بسم الله الرحمن الرحيم کمترین کلب امیر
المومنین سلطان حسین ۱۱۲۳

حکم جهانمطاع شد آنکه چون درینوقت زبده الاشباه والاقران عمده
المسیحیه الکسندر خلیفه اوچ کلیسیا بعرض رسانید که در قدیم الایام
معمول نبوده که داروغگان و تیولداران و همه ساله داران و غیرهم در معبد و
کلیسیای ارامنه نزول نمایند و الحال نزول میکنند و شلتاقات مینمایند و
مانع نماز و عبادت ایشان می شوند و استدعاء نمود که حسب الرقم اشرف
مقرر گردد که اینقسم جماعت در اوچ کلیسیا و وانک و سایر کلیسیاهای
ایشان که معبد این طایفه است مدخل ننمایند. بنابراین حسب الاستدعاء
عمده المسیحیه مشارالیه مقرر فرمودیم که داروغگان و تیولداران و
همه ساله داران و غیرهم من بعد در اوچ کلیسیا و وانک و سایر کلیسیاهای
ایشان که معبد این فرق است نزول ننموده شلتاقات ننمایند و مانع عبادت
ایشان نگردند و گذارند که امور آنجماعت با خلیفه اوچ کلیسیا بوده باشد.
بعده بیگلربیگیان و حکام هر محل از ممالک محروسه که درین باب امداد و
اعانت ایشان نمایند و درینباب قدغن دانسته از فرموده تخلف نورزند و اگر
بعرض اقدس رسد که بر خلاف فرموده احدی از جماعت مزبوره در
اوچ کلیسیا و وانک و سایر کلیسیاها که معبد ایشان است نزول نموده
شلتاقات نموده باشند یا مانع نماز و عبادت ایشان گردیده باشند مورد
تنبیه و بازخواست خواهند گردید.
تحریراً فی شهر ربیع الثانی سنه ۱۱۲۴.

[ظهر]

- (۱) بالمشافهه العلیه العالیه [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد شاهقلى
- (۲) صح میباشد،
- (۳) ثبت شد.

[1]

[2]

[3]

هو

شاه بابام انارالله برهانه

[مهر شاه سلطان حسين]: بسم الله الرحمن الرحيم كمترين كلب المومنين
سلطان حسين ١١٢٣

حکمه انمطاع شد آنکه چون حکم نواب خاقان طوبی آشیان قدس مکان
بتاریخ شهر رمضان سنه ١٠٩١ بر طبق عرض خلفا، اوچ کلیسیا که عرض
نموده بوده اند که جمعی از متقلبه بعضی از موقوفات اوچ کلیسیا و املاک
ایشان و تبعه ایشانرا بغیر حق و خلا فحساب بدون ثبوت و لزوم شرعی
تصرف نموده اند و استدعای حکم اشرف در انباب نموده بوده اند که
بیگلربیگی چخورسعد در حضور اهالی شرع انور انجا بحقیقت رسیده املاک
مذکور را از تصرف متقلبه انتزاع و بتصرف ایشان دهد صادر شده مضمون
آنکه بیگلربیگی چخورسعد در حضور اهالی شرع انور بحقیقت رسیده آنچه
حسب الشرع الاقدس در باب مقدمه معروضه مقرر گردد معمول داشته
احقاق حق و نوعی نمایند که حیف و میلی واقع نشود و درینوقت
زبدۃ الاشباه و الاقران عمدةالمسیحیه الکسندر خلیفه اوچ کلیسیا بدرگاه
معلی آمده استدعای امضای اشرف نمود بنابرین حکم مطاع مزبور را من
اوله الی آخره بامضای همایون ممضی و متنفذ و مقرر فرمودیم که از
عالیجاه بیگلربیگی چخورسعد حسب المسطور مقرر دانسته عمل نماید و
درینباب قدغن دانسته در عهده شناسد.
تحریراً فی شهر ربیع الثانی سنه ١١٢٤.

[ظهر]

(١) بالمشافهه العلیه العالیه [مهر]: لا اله الا الله الملك والحق المبين عبد شاهقلى
١١٢٤.

(٢) صح میباشد،

(٣) ثبت نمایند.

شاه باباام انارته برهانه

[مهر شاه سلطان حسين]: بسم الله الرحمن الرحيم كمترين كلب امير المومنين
سلطان حسين ١١٢٣

حكم جهانمطاع شد آنكه چون حكم نواب خاقان طوبى آشيان قدس مكان
بتاريخ شهر صفر سنة ١٠٨٩ صادر شده مضمون آنكه عاليجاه بيگلربيگى و
اهالى شرع شريف ايروان چون بر مضمون حكم اشرف مطلع گردند بدستور
سنوات سابقه با اهل ذميه و متولى ايشان عمل نموده بخلاف شرع اقدس
مزاحمت نرسانند و درينباب قدغن دانسته از فرموده تخلف نورزند. و
درينوقت زبدة الامثال و الاقران عمدة المسيحية الكسندر خليفه اوج كليسيا
عرض و استدعاى امضاي حكم مزبور نمود بنابرین حسب الاستدعاى
مشاراليه حكم المذكور را من اوله الى آخره بامضاي اشرف ممضى و متنفذ و
مقرر فرموديم كه عاليجاه بيگلربيگى چخورسعد و اهالى شرع انور آنجا
در هر باب بشرح حكم مزبور عمل نمايند و از مضمون و مدلول آن عدول و
انحراف نورزند و هر ساله رقم مجدد طلب ندارند و در عهده
شناستند.

تحريرا فى شهر ربيع الثانى سنة ١١٢٤.

[ظهر]

- (١) بالمشافهه العليه العاليه [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد شاهقلى،
- (٢) ثبت سركار توجيه ديوان اعلى شد،
- (٣) در دفاتر اوارجه ثبت شد
- (٤) ثبت نمايند.

حكم جهانمطاع شد آنكه چون حكم نواب خاقان طوبى آشيان قدس مكان
بتاريخ شهر صفر سنة ١٠٨٩ صادر شده مضمون آنكه عاليجاه بيگلربيگى و
اهالى شرع شريف ايروان چون بر مضمون حكم اشرف مطلع گردند بدستور
سنوات سابقه با اهل ذميه و متولى ايشان عمل نموده بخلاف شرع اقدس
مزاحمت نرسانند و درينباب قدغن دانسته از فرموده تخلف نورزند. و
درينوقت زبدة الامثال و الاقران عمدة المسيحية الكسندر خليفه اوج كليسيا
عرض و استدعاى امضاي حكم مزبور نمود بنابرین حسب الاستدعاى
مشاراليه حكم المذكور را من اوله الى آخره بامضاي اشرف ممضى و متنفذ و
مقرر فرموديم كه عاليجاه بيگلربيگى چخورسعد و اهالى شرع انور آنجا
در هر باب بشرح حكم مزبور عمل نمايند و از مضمون و مدلول آن عدول و
انحراف نورزند و هر ساله رقم مجدد طلب ندارند و در عهده
شناستند.

Document 81 (MM, AC, f. 1g, d. 254)

[مهر شاه سلطان حسین]: بسم الله الرحمن الرحيم کمترین کلب امیر المومنین

سلطان حسین ۱۱۲۳

حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی الکای چخورسعد بشفقت شاهانه سرافراز گشته بداند که درینوقت زبده الاشباه و الاقران عمده المسیحیه الکسندر خلیفه اوچ کلیسیا بعرض رسانید که قدری از املاک و باغات و طواحین موقوفات اوچ کلیسیا را مردم آنجا بخلاف حساب تصرف نموده اند و درینباب نوشتجات در دست دارد و استدعا نمود که بعهده انعالیجاه مقرر گردد که در حضور اهالی شرع شریف آنجا بحقیقت مراتب مزبوره رسیده املاک موقوفه مزبوره را از تصرف متصرفین خلافت شرع انتزاع و بتصرف ایشان دهد. چون بر مضمون رقم اشرف مطلع گردد از روی دقت در حضور اهالی شرع انور آنجا بحقیقت مراتب مذکوره رسیده املاک موقوفه اوچ کلیسیای مزبور را از تصرف متصرفین انتزاع و بتصرف خلیفه مومی الیه دهد و درینباب قدغن دانسته از فرموده تخلف نورزد و در عهده شناسد.

تحریراً فی شهر ربیع الثانی سنه ۱۱۲۴.

[ظهر]

(۱) بالمشافهه العلیه العالیه [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد شاهقلى

(۲) صح می باشد،

(۳) ثبت شد،

(۴) ثبت نمایند.

حکم جهانمطاع شد آنکه عالیجاه بیگلربیگی الکای چخورسعد بشفقت شاهانه سرافراز گشته بداند که درینوقت زبده الاشباه و الاقران عمده المسیحیه الکسندر خلیفه اوچ کلیسیا بعرض رسانید که قدری از املاک و باغات و طواحین موقوفات اوچ کلیسیا را مردم آنجا بخلاف حساب تصرف نموده اند و درینباب نوشتجات در دست دارد و استدعا نمود که بعهده انعالیجاه مقرر گردد که در حضور اهالی شرع شریف آنجا بحقیقت مراتب مزبوره رسیده املاک موقوفه مزبوره را از تصرف متصرفین خلافت شرع انتزاع و بتصرف ایشان دهد. چون بر مضمون رقم اشرف مطلع گردد از روی دقت در حضور اهالی شرع انور آنجا بحقیقت مراتب مذکوره رسیده املاک موقوفه اوچ کلیسیای مزبور را از تصرف متصرفین انتزاع و بتصرف خلیفه مومی الیه دهد و درینباب قدغن دانسته از فرموده تخلف نورزد و در عهده شناسد.

تحریراً فی شهر ربیع الثانی سنه ۱۱۲۴.

شاه صفی حقه لله بلطفه الوفی

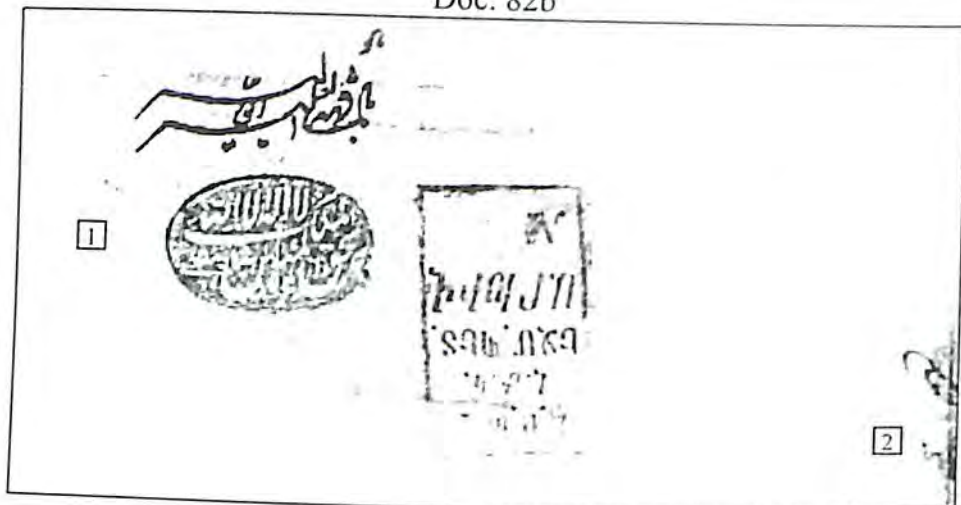
[مهر شاه سلطان حسین]: بسم الله الرحمن الرحيم كمترين كلب امير المومنين
سلطان حسین ۱۱۲۳

حكم جهانمطاع شد آنکه چون پروانچه زمان نواب خاقان خلداشيان
صاحبقرانی که بامضای نواب خاقان رضوانمکان بتاریخ شهر ربیع الثاني
سنه ۱۰۶۰ صادر شده مضمون آنکه چون ارامنه شماخی شیروان بعرض
رسانیدند که از قدیم الایام خلیفه ایشان از جماعت اوچ کلیسیا بوده و الحال
جمعی بخلاف حساب دخل در خلیفگی ارامنه آنجا مینمایند. بنابراین مقرر
شد که هر گاه از قدیم الایام جماعت اوچ کلیسیا خلیفه ارامنه مذکور بوده
هیچ آفریده خصوصاً "خلیفه گنده سار بخلاف حکم و حساب مدخل در میانه
ارامنه مذکور ننماید و موافق معمول قدیم عمل نموده احدی بیحساب
ننماید و گذارند که بدستور سابق جماعت اوچ کلیسیا خلیفه ایشان باشد.
بعهده بیگلربیگی و کلانتر آنجا که امداد حسابی بتقدیم رسانیده مجال
تمرد احدی از مضمون مسطور ندهند و از شکایت که موجب بازخواست
است اندیشه نمایند. و درینوقت زبده الاشباه و الاقران عمده المسیحیه
الکسندر خلیفه اوچ کلیسیا بدرگاه معلی آمده استدعای امضای همایون ما
درینباب نمود. بنابراین مقرر فرمودیم که ارامنه مذکور پروانچه مطاعه
مزبوره را من اوله الی آخره بامضای همایون ممضی و متنفذ دانسته موافق
معمول قدیم عمل نمایند. بعهده وکلاء بیگلربیگی و حکام کرام محال
مذکوره که امداد و اعانت حسابی بتقدیم رسانیده مجال تمرد احدی ندهند
و درینباب قدغن دانسته هر ساله رقم مجدد طلب ندارند.

[ظهر]

(۱) بالمشافهه العلیه العالیه [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد شاهقلى.
(۲) صح میباشد.

Document 83 (MM, AC, f. 1g, d. 247)

[مهر شاه سلطان حسین]: بسم الله الرحمن الرحيم کمترین کلب امیر المومنین
سلطان حسین ۱۱۲۳

حکم جهانمطاع شد آنکه چون درینوقت عمدةالمسیحیه الکسندر خلیفه
اوج کلیسیا بعرض رسانید که قبل ازین بر طبق عرض مشارالیه پروانچه
اشرف بتاریخ شهر ربیع الثانی سنه ۱۱۲۲ شرف صدور یافته که امراء و
حکام و وزراء و عمال ممالک محروسه من بعد نگذارند که احدی از فرنگیان و
پادریان دخل در دین و مذهب ایشان نموده جماعت ارامنه را بمذهب خود
ترغیب نمایند و اطفال و جهال ایشانرا بکلیسیا و مکتبخانه خود برند و
بطریقه خود درس و تعلیم دهند و با زنان ایشان مواصلت نمایند و در اماکن
ایشان کلیسیا ساخته ملک و خانه خریداری نمایند و نحوی سلوک کنند که
باعث تبدیل مذهب ارامنه بفرنگی شود و مزاحمت بحال ایشان رسانند و
درینوقت پادریان سکنه دارالسلطنه تبریز رقمی بتاریخ شهر ربیع الاول سنه
۱۱۲۴ صادر نموده اند که باز بطریقی که قبل ازین با ارامنه سلوک نموده
اند سلوک نمایند و بنایب عالیجاه بیگلربیگی الکای مزبور عرض و بیست و
پنج نفر از ارامنه را گرفته از هر یک مبلغ پنجاه تومان التزام باز یافت نموده
اند که مانع تردد ارامنه بخانهها و کلیسیاهای پادریان نشوند و امر مزبور
باعث تفرقگی ارامنه و خلاف فرمان مطاع است و استدعای رقم تاکید دراین

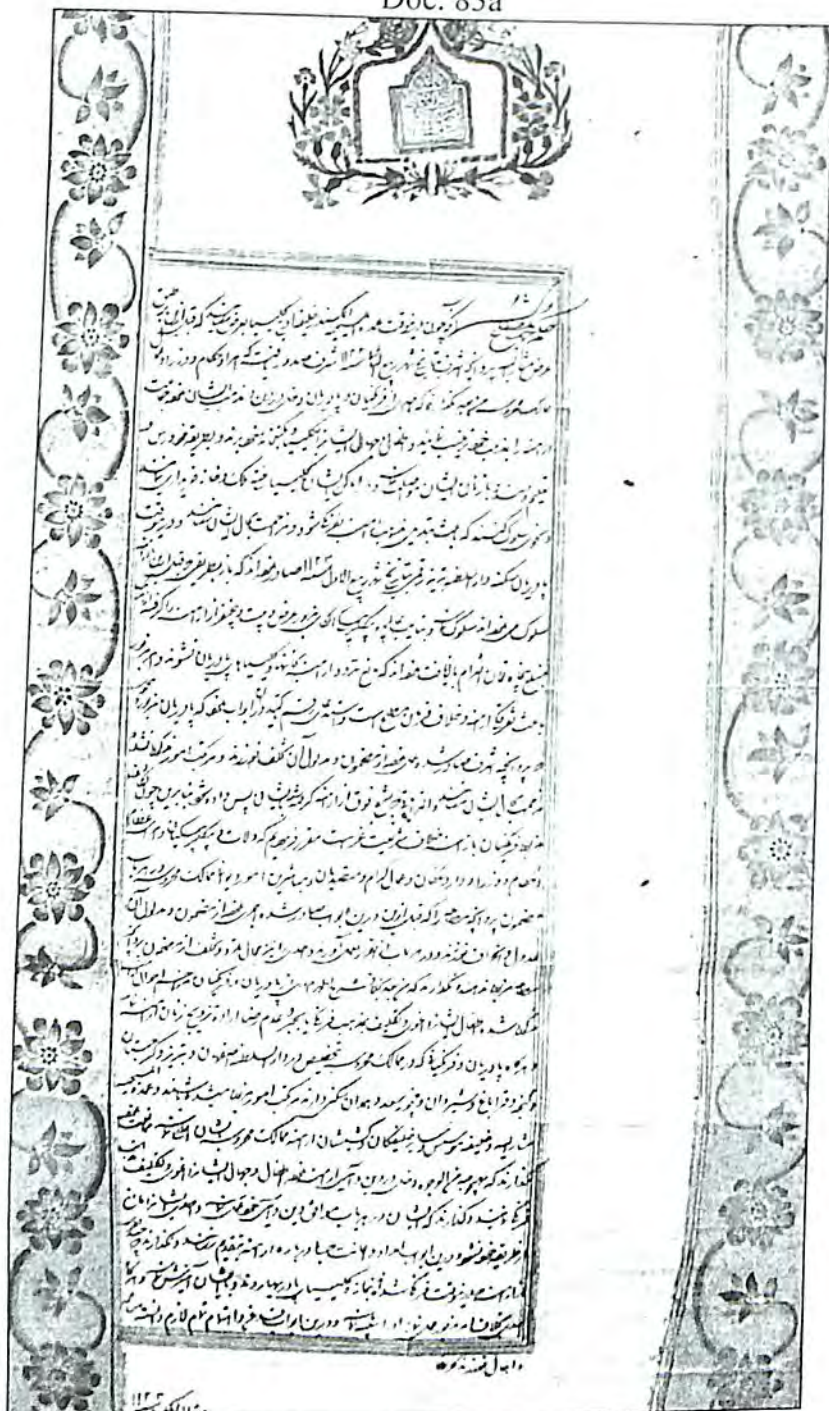
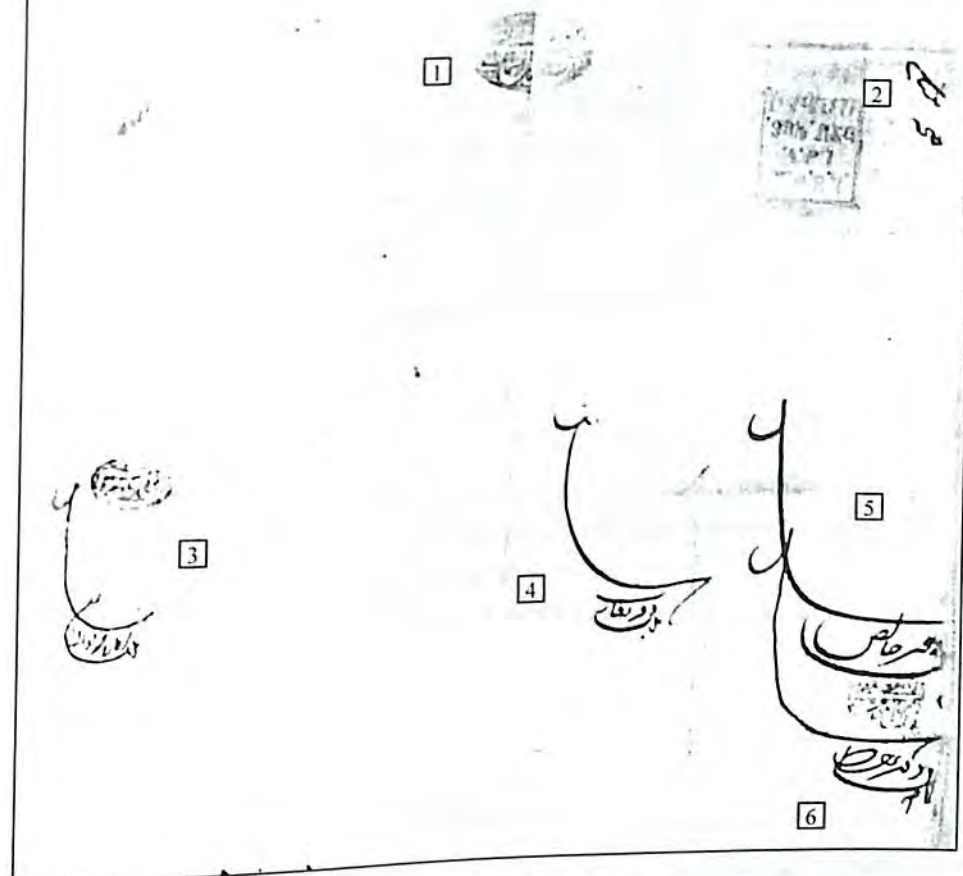
ابواب نموده که پادریان مزبوره بنحوی که پروانچه اشرف صادر شده عمل
نموده از مضمون و مدلول آن تخلف نورزند و مرتکب امور مذکوره نشده
مزاحمت بحال ایشان نرسانند و التزاماتی که بشرح فوق از ارامنه گرفته
شده بایشان پس داده شود بنابراین چون تکالیف مزبوره فرنگیان بارامنه
خلاف شریعت غراست مقرر فرمودیم که ولات و بیگلربیگیان و امراء عظام
و حکام و وزراء و دارووغان و عمال کرام و متصدیان و مباشرین امور
دیوانی ممالک محروسه در هر باب مضمون پروانچه مطاعه را که قبل ازین
درین ابواب صادر شده اجری نموده از مضمون و مدلول آن عدول و انحراف
نورزند و در هر باب از انقراض بعمل آورند و احدی را نیز مجال تمرد و تخلف
از مضمون پروانچه مطاعه مزبوره ندهند و نگذارند که من بعد بخلافشرع
اطهر احدی از پادریان و فرنگیان مزاحم احوال ارامنه مذکوره شده اطفال
ایشانرا اغوای و تکلیف بمذهب فرنگی یا بجبر و عدم رضا اراده تزویج زنان
ارامنه نمایند و هرگاه پادریان و فرنگیانی که در ممالک محروسه
بتخصیص در دارالسلطنه اصفهان و تبریز و گرجستان و گنجه و قراباغ و
شیروان و چخورسعد و همدان سکنی دارند مرتکب امور مزبوره میشده
باشند و عمدةالمسیحیه مشارالیه و خلیفه موسس و سایر خلیفگان و
کشیشان ارامنه ممالک محروسه بایشان اعلام نمایند ممانعت نموده
نگذارند که بهیچوجه من الوجوه دخل در دین و آئین ارامنه نموده اطفال و
جهال ایشانرا اغوای و تکلیف مذهب فرنگی نمایند و گذارند که ایشان در هر
باب موافق دین و آئین خود عمل نمایند و احدی ایشانرا مانع از طریقه خود
نشود و درین ابواب امداد و اعانت حسابی در باره ارامنه بتقدیم رسانند و
نگذارند که چند نفری از ارامنه که درینوقت فرنگی شده اند بنماز و
کلیسیای پادریها روند و با ایشان آمیزش نمایند و هرگاه احدی بخلاف امر
مزبور عمل نماید اورا تنبیه نمایند و درین ابواب قدغن و اهتمام تمام لازم
دانسته مسامحه و اهمال نورزند.

تحریرا فی شهر شوال المکرم سنه ۱۱۲۴.

[ظهر]

هو، از قرار نوشته وزارت و شوکت و اقبال پناه عظمت و حشمت و اجلال دستگاه
رکن اعظم دولت خلافت بنیان عالیجاه اعتضادالسلطنه البهیة السلطانیة
آصفجاهی اعتمادالدوله العلیه عالییه الخاقانیه

(۱) [مهر]: لا اله الا الله الملك المبین عبد شاهقلى، (۲) صح میباشد، (۳) ثبت سرکار توجیه
دیوان اعلی، [مهر]: بنده آل محمد هاشم، (۴) ثبت دفتر نظارت شد، (۵) ثبت دفتر خالص
شد، [مهر]: افوض امری الی الله محمد عسکر، (۶) ثبت دفتر سرخط شد.

[illegible]

Document 84 (MM, AC, f. 1g, d. 245)

[مهر شاه سلطان حسين]: بسم الله الرحمن الرحيم كمترین كلب امیر المومنین
سلطان حسین ۱۱۲۳

حکم جهانمطاع شد آنکه چون درینوقت زبده الاشباه و الاقران الکسندر خلیفه اوچ کلسیا بعرض رسانید که دستور و معمول ارامنه سکنه ولایت روم

Document 85 (MM, AC, f. 1g, d. 269)

[مهر شاه سلطان حسین]: بسم الله الرحمن الرحيم كلب امير المؤمنين
سلطان حسین ۱۱۲۳

حکم جهانمطاع شد آنکه چون درینوقت عموم ارامنه سکنه ممالک محروسه و غیره
موافق دستور خود بموجب مجله علیحده اجماع نموده اند که خلیفگی اوچ کلیسیا
بزبده الاشباه خلیفه استازادور مرجوع شود بنابراین از ابتداء بیجین ثیل خلیفگی
اوچ کلیسیا را بدستور خلیفه سابق بزبده الاشباه مزبور شفقت و مرحمت فرمودیم که
در هرباب بشرح ارقام خلیفگان سابق عمل نماید و از مضمون آنها عدول نورزد. ارامنه
ممالک محروسه حسبالمسطور مشارالیه را خلیفه اوچ کلیسیا دانند. مستوفیان
عظام بنهج مقرر در دفاتر خلود عمل نمایند.

تحریراً فی شهر ذیحجه الحرام سنه ۱۱۲۸.

[ظهر]

بالمشافهه العلیه العالیه [مهر]: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبد
ثبت نمایند.

Document 86 (MM, AC, f. 1g, d. 330)

[مهر شاه طهماسب ثانی]: بسم الله الرحمن الرحيم بنده شاه ولایت طهماسب
ثانی ۱۱۳۵

حکم جهانمطاع شد آنکه عمده الاعیان المسيحيه اسواذادور خلیفه اوچ کلیسیا
بعرض اقدس رسانید که جمعی از جماعت ارمنی که بشرف اسلام مشرف میشوند با
پدر و اولاد و اقوام خود که ارمنی اند دعاوی و شلتاقات نموده مزاحمت میرسانند و هر
یک از ایشان که فوت میشوند اموال و املاک او را کشیده میبرند و بدانعلت اکثر تجار
ارامنه در ولایت روم و فرنگ مانده بوطن خود نمی آیند و استدعا نموده که حسب
الرقم اشرف مقرر گردد که من بعد احدی از جدیدالاسلامان در باب مراتب مزبور با
ارامنه ادعائی ننموده شلتاق ننمایند. بنابراین مقرر فرمودیم که جدیدالاسلامانی که با
ارامنه دعوی و گفتگوئی داشته باشند مادام که دعوی خود را در درگاه معلی ثابت نیارند
در حضور بیگلربیگی و حکام یا عامل هر محل مثبتوث شرعی نرسانیده متعرض احوال
ارامنه نشوند و بعد از آنکه ادعای خود را مثبتوث و لزوم شرعی برسانند مادام که
نوشته و وثیقه که در آن باب نوشته شده و بمهر کدخدایان و حاکم و معتبرین هر

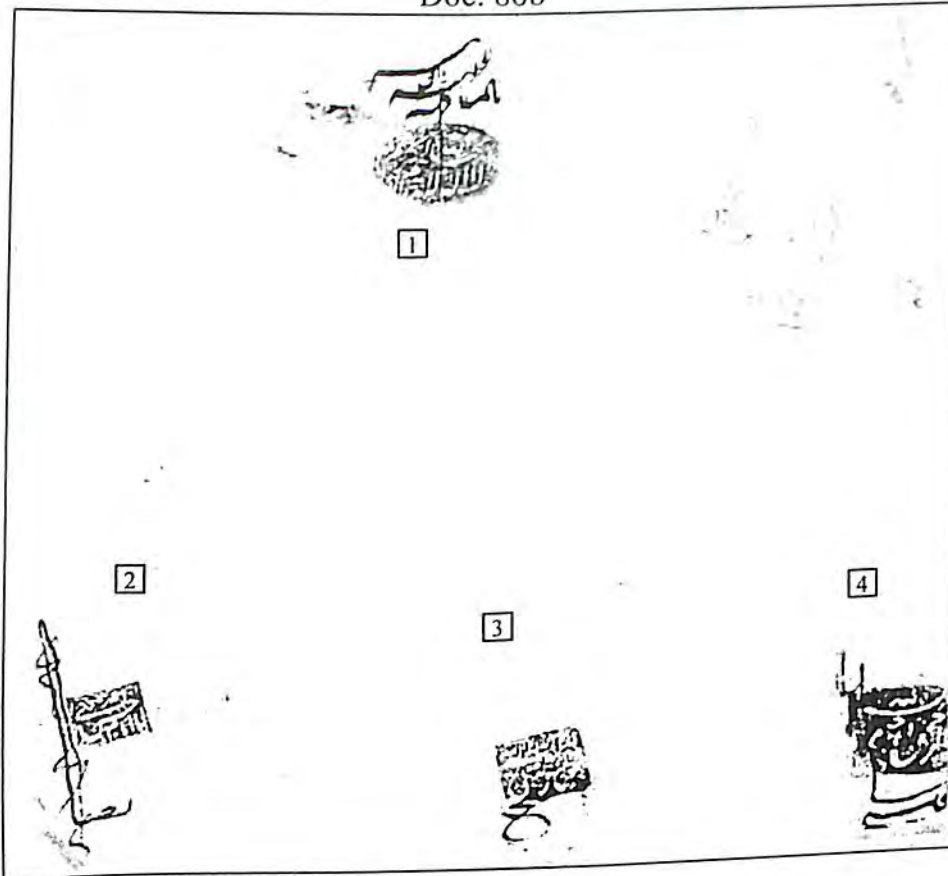

خودسر مرتکب بازیافت وجه دعوی خود نگردند و هر گاه بیگلربیگیان و حکام و
عمال ولایات بخلاف امر مزبور معمول دارند و تخلف نمایند خلیفه مشارالیه عرض
نماید که بازخواستی که لازم باشد بعمل آید و درینباب قدغن و اهتمام تمام لازم
داشتن از فرموده تخلف نورزند. مستوفیان عظام کرام دیوان اعلی رقم مطاع مزبور را
در دفاتر خلود ثبت نمایند و هر ساله رقم مجدد طلب ندارند.
تحریراً فی شهر جمادی الاول سنه ۱۱۳۶.

[ظهر]

(۱) بالمشافهه العلیه العالیه [مهر]: لا اله الا الله الحکیم الکریم، (۲) بقلم آمد [مهر]: الله
تعالی یا امام حسین، (۳) صح، [مهر]: لا اله الا الله الملك عبد محمد...، (۴) نوشته شد،
[مهر]: بسم الله الرحمن الرحیم....

Doc. 86b

Document 87 (MM, AC, f. 2b, d. 173)

[رونوشت مهر شاه طهماسب]: بنده شاه ولایت طهماسب

حکم جهان مطاع شد آنکه از ابتدا، چهارماهه تنگوز نیل ملکی محال ورنده را برفعت و معالی پناه ملک محمد حسین شفقت و عنایت فرمودیم که چنانچه باید و شاید به امر مزبور و لوازم آن قیام و اقدام نموده دقیقه فوت فرو گذاشت نه نماید. با رعایا که ودایع بدایع خالق توانا اند بر وجه احسن سلوک مسلوک داشته نوعی نماید که همگی از حسن سلوک او راضی و شاکر بوده دعای خیر جهت ذات اقدس اعلی حاصل گردد کدخدایان و رعایای محال مزبوره رفعت و معالی پناه مشارالیه را ملک آنجا دانسته از سخن و صلاح حساسی او که در باب آبادی محال و توقیر مال دیوان گوید بیرون نروند. مستوفیان عظام رقم این عطیه را در دفاتر خلود ثبت نمایند و در عهده شناسند.

تحریر: ذی الحجه الحرام سنة ۱۱۴۲.

Document 88 (MM, AC, f. 1g, d 331)

«مهر شاه طهماسب ثانی»: بسم الله الرحمن الرحيم بنده شاه ولایت طهماسب

ثانی ۱۱۳۷

حکم جهانمطاع شد آنکه چون درین وقت که موکب سعادت قرین بعنایت جناب رب العالمین و حضرت ائمه معصومین صلوات الله علیهم اجمعین بفیروزی و اقبال وارد الکای چخور سعد گردید زبده الاماجد العیسویه قدوة الافاخر المسیحیه ابراهیم خلیفه اوچ کلیسیا با عموم کشیشان و رهبانان و طوایف ارامنه آن جا از روی عقیدت و بندگی و چاکری و اخلاصمندی که باین آستان رسالت بنیان از قدیم الایام داشتند همگی بطرز و آئین خویش در کمال ادب و آداب بموکب همایون آمده شرف بساطبوسی اشرف را ادراک نمودند. چون استمداد از روح پر فتوح حضرت عیسی علی نبینا و علیه السلام فرموده بودیم بحمدالله تعالی به برکت روح مطهر آن جناب و دعاهاى خلیفه و کشیشان و نیکان آن جا فتوحات عظیمه از هر طرفی رو داده آنچه لازمه خدمت و بندگی بود در هر باب بمنصه ظهور رسانیدند و بر نواب همایون ما چون حقیقت اخلاص و دولتخواهی مشارالیه ظاهر گردید نظر بحسن اخلاص و عقیدت او لهذا خلیفگی اوچ کلیسیا را از ابتدا، یازدهماهه تنگوز نیل بدستور خلیفگان سابق بمومی

حکم جهان مطاع شد آنکه از ابتدا، چهارماهه تنگوز نیل ملکی محال ورنده را برفعت و معالی پناه ملک محمد حسین شفقت و عنایت فرمودیم که چنانچه باید و شاید به امر مزبور و لوازم آن قیام و اقدام نموده دقیقه فوت فرو گذاشت نه نماید. با رعایا که ودایع بدایع خالق توانا اند بر وجه احسن سلوک مسلوک داشته نوعی نماید که همگی از حسن سلوک او راضی و شاکر بوده دعای خیر جهت ذات اقدس اعلی حاصل گردد کدخدایان و رعایای محال مزبوره رفعت و معالی پناه مشارالیه را ملک آنجا دانسته از سخن و صلاح حساسی او که در باب آبادی محال و توقیر مال دیوان گوید بیرون نروند. مستوفیان عظام رقم این عطیه را در دفاتر خلود ثبت نمایند و در عهده شناسند.

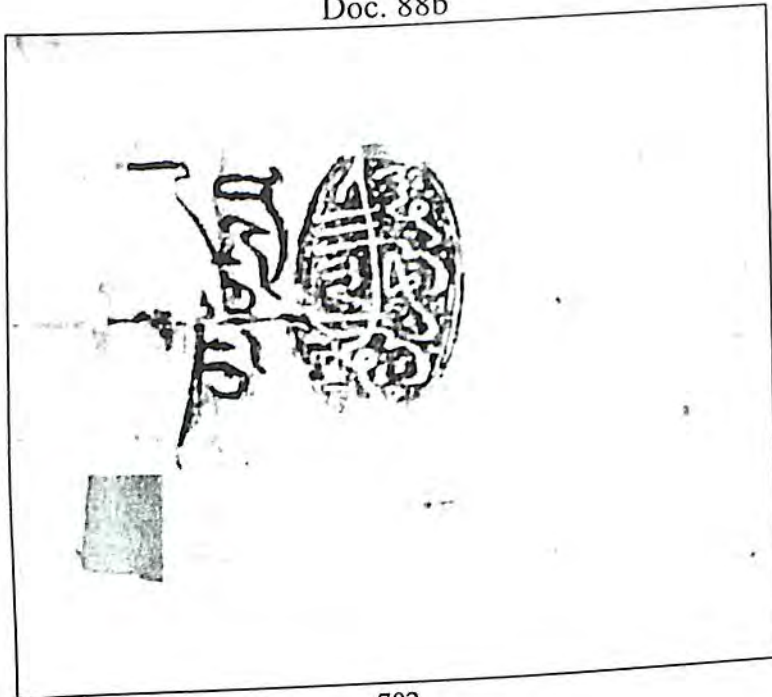

الیه عنایت و مکرمت فرمودیم که چنانچه باید و شاید بامر مزبور و لوازم و مراسم آن قیام و اقدام نماید و نذوراتی که نواب همایون ما ارسال فرمائیم همگی را بمصرف خود رسانیده همیشه از روح مطهر آن حضرت و حواریون استمداد نموده باعموم کشیشان ذات اقدس اعلی را از دعای خیر فراموش نسازد و مواظبت می نموده باشد. کشیشان و رهبانان و نصاری و ارامنه سکنة آن جا زیدة الاقران مزبور را خلیفه اوج کلیسیا دانسته از سخن و صلاح حسابی او که مقرون بصلاح دولت دوران عدت بوده باشد بیرون نرفته اطاعت و انقیاد او را لازم و امور متعلقه بشغل مزبور را مختص او دانند. عالیجاه امیرالامراء العظام بیگلربیگی الکای مذکور و عمال و مباشرین آن جا رعایت و مراقبت خلیفه مذکور را منظور داشته مشارالیه را در شغل خود متمکن سازد. مستوفیان عظام کرام دیوان اعلی رقم این عطیه را در دفاتر خلود ثبت نموده از شائبه تغییز و تبدیل مصون و محروس دانسته هر ساله رقم مجدد طلب ندارند و در عهده شناسند.

تحریراً فی شهر شوال ختم الخیر و الاقبال سنة ۱۱۴۳.

[ظهر]

بالمشافهه العلیه العالیه [مهر]: بسم لله الرحمن الرحیم ۱۱۳۹.

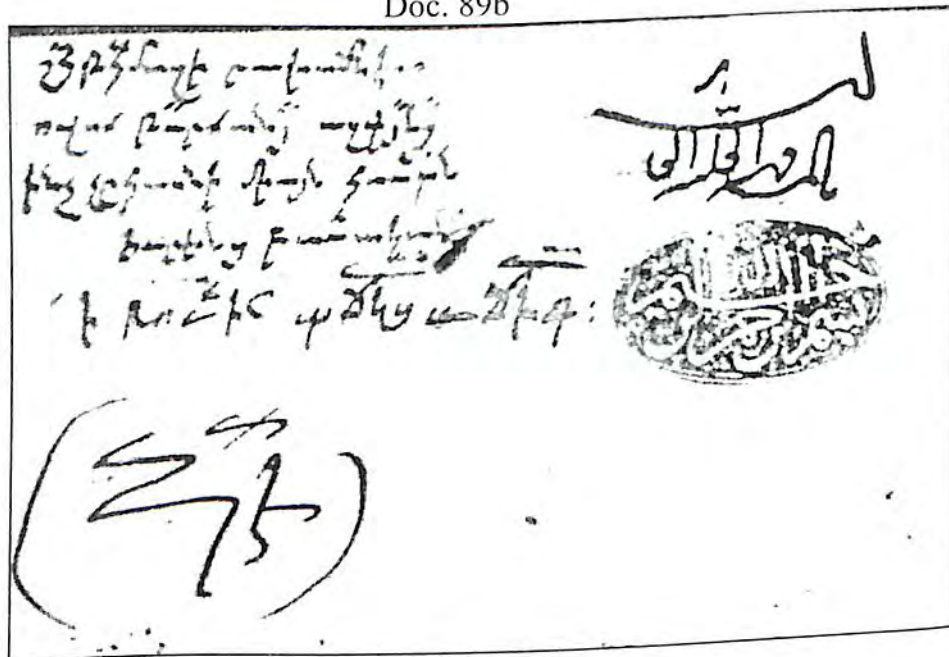

[مهر شاه طهماسب ثانی]: بنده شاه ولایت طهماسب ثانی ۱۱۳۹

حکم جهانمطاع شد آنکه بنابر وفور اشفاق خسروانی در باره ارامنه
اوچ کلیسیا مقرر فرمودیم که هر یک از جماعت مذکوره که بشرف اسلام
مشرف گردد دعوی ارث از متوفیان مسیحی اقوام خود نموده بدان علت
متعرض و مزاحم خویشان مسیحی خود نگردد. عالیجاه امیرالامراء العظام
بیگلربیگی و عمال الکای چخورسعد حسب المسطور مقرر دانسته نگذارند
که احدی بعلت ارث مذکور مزاحمت باحوال طایفه مذکوره نرساند و در
عهده شناسد.
تحریراً فی شهر شوال سنه ۱۱۴۳.

[ظهر]

بالمشافهه العلیه العالیه [مهر]: بسم الله الرحمن الرحیم ۱۱۳۹

آنکه بنابر وفور اشفاق خسروانی در باره
ارامنه اوچ کلیسیا مقرر فرمودیم که هر یک از جماعت مذکوره
بشرف اسلام مشرف گردد دعوی ارث از متوفیان مسیحی
اقوام خود نموده بدان علت متعرض و مزاحم خویشان مسیحی خود نگردد
عالیجاه امیرالامراء العظام بیگلربیگی و عمال الکای چخورسعد حسب المسطور
مقرر دانسته نگذارند که احدی بعلت ارث مذکور مزاحمت
باحوال طایفه مذکوره نرساند و در عهده شناسد.
سوال ۱۳

Document 90 (MM, AC, f. 1g, d. 334)

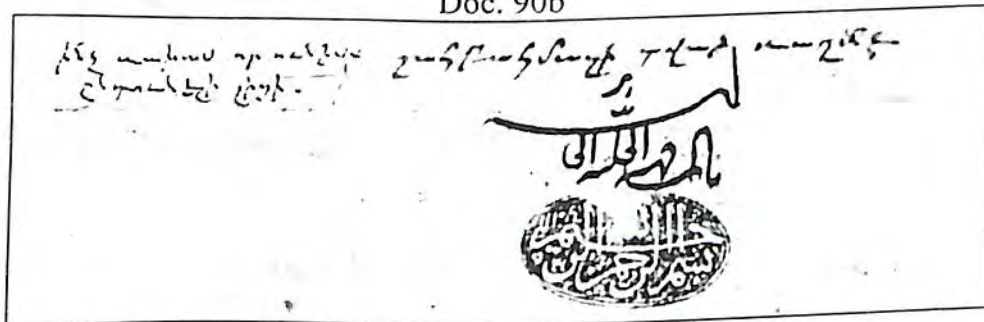
[مهر شاه طهماسب ثانی]: بنده شاه ولایت طهماسب ثانی ۱۱۳۹

حکم جهانمطاع شد آنکه بنابر شفقت شاهانه در باره زبده الرهبانین
المسیحیه عمدة القسیسین العیسویه ابراهیم خلیفه اوچ کلیسیا و کشیشان و
رهبانان و نصاری معبد مزبور کل ارقام و احکام و فرامین ازمنه سلاطین
جنت مکین انارالله تعالی براهینهم را که در باب امور اوچ کلیسیا و جماعت
مزبوره بطریقی که شرف صدور یافته در دست دارند بامضای همایون
ممضی و متنفذ و مقرر فرمودیم که احدی از مضمون و مدلول آن عدول و
انحراف نورزد مستوفیان عظام کرام دیوان اعلی رقم این عطیه را در دفاتر
خلود ثبت نموده از شایبه تغییر و تبدیل مصون و محروس شناسند و هر
ساله رقم مجدد طلب ندارند و در عهده شناسند.
شوال المکرم سنه ۱۱۴۳.

[ظهر]

بالمشافه العلیه العالیه ، [مهر]: بسم الله الرحمن الرحیم ۱۱۳۹.

Doc. 90b

حکم جهانمطاع شد آنکه بنابر شفقت شاهانه در باره زبده الرهبانین
المسیحیه عمدة القسیسین العیسویه ابراهیم خلیفه اوچ کلیسیا و کشیشان و
رهبانان و نصاری معبد مزبور کل ارقام و احکام و فرامین ازمنه سلاطین
جنت مکین انارالله تعالی براهینهم را که در باب امور اوچ کلیسیا و جماعت
مزبوره بطریقی که شرف صدور یافته در دست دارند بامضای همایون
ممضی و متنفذ و مقرر فرمودیم که احدی از مضمون و مدلول آن عدول و
انحراف نورزد مستوفیان عظام کرام دیوان اعلی رقم این عطیه را در دفاتر
خلود ثبت نموده از شایبه تغییر و تبدیل مصون و محروس شناسند و هر
ساله رقم مجدد طلب ندارند و در عهده شناسند.
شوال المکرم سنه ۱۱۴۳.

INDEX

'Abbās I Šafavid 223, 305, 340, 342, 351, 367
 'Abbās II Šafavid 224, 225, 229, 230, 243, 244, 246, 247, 249-256, 258, 260, 262, 264, 266
 Abbās Qulī Khān, bīglarbīg of Yerevan Province 229, 230, 297
 'Abd al-Karīm of Sisajān 324
 'Abd al-Madīn Isma'īl al-Ḥalālī 335
 'Abd ar-Razzāq 335
 Abraham Khoshabets'i Catholicos of Etchmiadzin 239, 376, 378
 Abū al-Ḥusayn 345, 350, 353
 Abū al-Kāzīm, palace servant 301-303, 305
 Abū al-Ma'sūm Khān 350
 Abū Šālīḥ Muḥammad Ibn Muḥsin 248, 268, 269, 274, 282, 283, 288, 291, 292, 294, 301-303, 305, 310, 319
 Abū Ṭālib 270, 277, 284, 315
 H. Acharian 223
 Adharbaijan (Āzarbāyjān) 224, 226, 227, 233, 249, 250, 255-260, 265, 266, 274-277, 280-283, 287, 288, 290, 292, 293, 301, 306, 308, 312-315, 321-329, 333, 334, 336-341, 347, 348, 351, 354
 Aghahechk' 227
 Aghiksandr Catholicos, see Alexander Catholicos
 Aghvank (Aghvānk, Āqvānk) 225, 234, 260, 264, 340, 341, 346, 348
 Aghverts' 232, 288, 289
 Agulis 225, 244, 245, 262, 263, 269, 270, 283, 351, 352, 382
 Aharun, from Astapat 358
 Aharun 337
 Aḥmad, the son of 'Alī Akbar 337
 Aḥmad Balavī 255
 Alexander I Catholicos of Etchmiadzin 238, 356, 353, 360, 361, 363-367, 369, 371, 373
 Alexanos, the deacon of Vaghadni Monastery 232
 Alfāvut (Alpavut) 315, 334
 'Alī 240, 243, 251, 254, 262, 269, 270, 272, 276, 277, 284, 289, 290, 292-294, 296, 332, 342, 343, 349, 356
 'Alī Akbar 337
 'Alī Ibn Ḥusayn, Sajjād 255, 262, 264, 278, 342, 349
 'Alī Ibn Muḥammad, Naqī 255, 262, 264, 278, 342, 349
 'Alī Ibn Muḥammad, 'Askyarī
 'Alī Ibn Mūsa, Rīzā 255, 262, 264, 278, 342, 349
 'Alī Khān Big Yuzbāshī 345
 'Alī Qāpū, see Ottoman Turkey
 Aliksandr Catholicos, see Alexander Catholicos
 'Alī Qulī 282, 319
 'Alī Qulī Khān 265, 266
 'Alī Rīzā 319

'Alī Rīzā Qulī 359
 Alishan, Ghevond 230, 257, 263, 275, 279, 288, 292, 322, 362,
 Alī'yās, the son of Sarukhān 325
 Alpavut, see Alfāvut
 Alvān Big tufangchī aqāsī 261
 Amīn Ḥājī Qirālū 302
 Amīr Gūnah Khān, the bīglarbīg of Yerevan 223, 229, 297, 342, 364
 Amīr Sa'ad 226
 Andriās, from Astapat 358
 Andriās 325
 Angeghakot' (Angilakut, Angalīn) 289, 339
 Aparaner 236
 Āqā Asqar 286
 Aqakend (Aqākindī) 231, 275, 277, 309, 313, 322
 Āqā Mukhlaṣī 336, 338
 Aqāsī kakhudā of the Lower Kūlādak Village 328
 Āqvānk, see Aghvank
 Āqvirs, see Aghverts'
 Aragatsotn 226
 Arak'el Davrizhets'i 229
 Arākīl, from Astapat 358
 Arākīl monk 303
 Arākīl priest 339
 Arākīl Vartāpit 262, 263
 Ārān 345, 283, 315, 316, 334, 345, 346, 350, 351
 Ararat, see Ayrarat
 Ararat Valley 226
 Arasbar 230, 231, 315, 316, 334, 335
 Ardabīl 227, 229
 Arevik' see Meghri
 Armenia 236
 Arts'akh 226
 'Asad Khājah Abū Ishaqlū 337
 'Aṣādullah Khājah Ḥājīlū 309
 Asādūr 337
 'Askyarī, see Ḥasan Ibn 'Alī
 Aslamas, palace servant 322, 327
 Aṣlān Big, muḥaṣṣil 323, 325, 326
 Astapat 333, 358
 Astvatsatur Catholicos (Astāzādūr, Asvāzādūr) 238, 239, 374
 Avānīs catholicos, see Hovhannes Catholicos of Aghvank
 Avānīs Clergyman of Tat'ev, see Hovhannes Bishop of Tat'ev Monastery
 Avaz, his son Uhān, and daughter Shāhi, from K'anak'er 267
 Avetis, kalāntar of New Julfā 234
 Ayrarat 226, 227
 Azat Jiran (Azāt-Jirān or Azād Jirān) 230, 315, 334, 335, 351, 352

Āzarbāyjān, see Adharbaijan
 Bābājān, from Astapat 358
 Bābir Big Kangarlū 322, 324
 Badrīnj (Bat'rinj) mazra'ah 362
 Bahādūr, the son of 'Alī Akbar 337
 Bakir 271, 272, 293
 Bak'u 237
 Balluqayah 329
 Bāqir, see Muḥammad Ibn 'Alī
 Barda' 234
 Bargushat (Bargushāt) 227, 230, 231, 259, 260, 315, 334
 Barsegh (Bārsikh) Clergyman 264
 Bashkend (Bāshkand) 233, 249, 285, 286
 Batūl, see Fātimah, the daughter of Muhammad
 Bāyrām Māzandarānī 261
 Bayram Turk 337
 Bīdrūs Clergyman of Maqarda Monastery, see Petros, the head of Maqarda Monastery
 Bīdrūs (Bīdrūs) Catholicos, see Petros Catholicos of Aghvank
 Bīglarbīg Javānshīr 309
 Bīkah Big Javānshīr 309
 Bīst (Bīst) 262, 263
 Bnūnīs (Bnūnīs) 231, 275, 277, 308, 313, 322, 324
 Burdī (Bordi) 231, 275, 277, 309, 313, 322, 324
 Brnakot' (Brnāvut) Village 289
 Būdāq 337
 Būqūs, from Astapat 358
 Burchalū, see Borch'alu 311, 312, 323
 Caucasus 237
 Chahuk (Shāhbuz) 226, 236
 Chakat' (Surmalī) 226
 Chukhūr Sa'ad 226, 229, 240, 252, 254-256, 266, 267, 271, 273, 276, 277, 283, 286, 288, 290, 290, 293, 297, 298, 300-303, 307, 308, 310, 312-314, 317-324, 326, 330, 331, 338, 339, 342, 350, 353, 355, 357-364, 366, 368, 369, 372, 373, 376-378
 Chūldūr 319, 334
 Chūrmān (Ch'orman) Village, 328, 329
 Churs 227
 Cilicia 235
 Dāniāl, Armenian 350
 Dāniāl, from Tātīf Village 259
 Daniel Prophet 233
 Dānzaṭāp, see Tandzatap
 Darabās (Darabās) Village 231, 257, 265, 281, 288, 289, 292
 Daralagyaz (Darālāgīs) 226, 255, 284, 292, 304
 Darashamb (Darashām, Darashāmluq) 225, 229, 231-233, 249, 272, 273, 278, 285, 286, 332-334, 358
 Dashu (Dāshū) 231, 275, 277, 309, 313, 322

Dastakert (Dastajird) 231, 275, 277, 309, 311-313, 322, 324
 Dāvid Catholicos 342
 Dāvud 338
 Derbend 237
 Dibk'end (Dībkand) 233, 249, 278, 285, 286
 Dīkh, see Tegh
 Dizak (Dizāq) 226, 345, 346, 350
 Drnīs 244, 352
 Dūkūz Khān, Christian 337
 Dzork, see Keghi
 Eastern Armenia 227, 229, 239, 240
 Eghiazar Ayntapts'i Catholicos of Etchmiadzin 234, 330, 331
 Eprem deacon 232
 Eremya (Irimia, Irāmia) Catholicos of Aghvank 305, 306, 340, 341, 344, 346-348
 Erits' Mankunk' Monastery 234
 Ernjak (Alinjak) 226, 229
 Esayi ('Īsā) catholicos of Gandzasar 234, 344, 346-348
 Etchmiadzin (Üch Kilisā) 223, 225, 229, 230, 234, 238-240, 248, 252, 253, 260, 288, 291, 296-301, 303, 307, 310, 311, 317-320, 330, 331, 342, 350, 353, 354, 356, 359-361, 363-371, 373, 374, 376-378
 Farang, see Europe
 Farza'lī Khān, bīglarbīg of Yerevan 227
 Fātimah, the daughter of Muhammad, Batūl 255, 262, 264, 278, 349
 Fīlīqūs, see Pilipos Catholicos of Etchmiadzin
 France 237
 Gandzak (Ganjah) 226, 243, 261, 290, 295, 305, 306, 340, 341, 344, 346-348, 356, 372
 Gandzasar (Ganzasar) 234, 237, 243, 260, 305, 340, 347, 370
 Garni River 239
 Gasbar clergyman 258
 St. Geghard Church 229
 Gegharkuni 226, 229, 235, 354
 Georgia 238, 380
 St. Gevork church in Muqni 229
 Goghtn 226
 Golyazi (Gulyāzī) 231, 275, 277, 309, 311-313, 322, 324
 Great Armenia 226
 Grigor of K'anak'er 267
 Grigor (Grīgūr, Grīgūr) Catholicos of Gandzasar 243, 261, 262, 305, 306, 340, 341, 347, 348
 St. Grigoris (Grīgūris), monastery in Hirher Village 264
 Gūkehah, see Gyokch'a
 Gulabīrd (Gyulaberd) 327
 Gūrgin 337
 Gurjīstān, Gurjīstānāt 311, 328, 356
 Gushtasf, see Kashatagh
 Gyokch'a (Gukchah) 226, 230, 231, 316, 334, 335, 354

Gyulistan 226
 Haband 227
 Hājī Mīrzā Šabah 337
 Hājī Muḥammad 329
 Hājī Murād Khān Šabah 337
 Hakakī village 346
 Hakerim village 346
 Hakob (Ya'qūb) Jughayets'i 228, 230, 232, 234, 297, 298, 307, 317-319, 330, 331, 362
 Halidzor (Hālīzūr) 231, 275, 277, 309, 313, 322
 Hamadān 356, 372
 Haqnaẓar Big, yasāvul-i šuḥbat 328
 Harūtūn of Chālābird 339
 Ḥasan and Ḥusayn, (Sibtayn) the two sons of 'Alī, 255, 262, 264, 178, 342, 349
 Ḥasan Ibn 'Alī, 'Askari', Imam 255, 262, 264, 278, 342, 349
 Hāshim 253, 257, 261, 264, 299, 353, 355, 357, 359, 372
 Haṭrūt, Hāṭrūt (Hadrut) Village 346, 350
 Havuts' T'ar (Havustārvānk) Monastery 302, 303
 Hirher (Hīrhīr) Village 264
 Hovhannes Bishop of the monastery of Agulis 351
 Hovhannes Bishop of the monastery of Darashamb 233
 Hovhannes Bishop of Tat'ev Monastery 230-233, 265, 277, 279, 281, 309, 313, 315, 316, 321, 323, 336, 338, 356, 357
 Hovhannes Catholicos of Aghvank 243, 260, 261, 306, 341
 St. Hovhannes church 229
 Ḥusayn Big 309
 Ibrāhīm Big 346
 Ibrāhīm Catholicos of Ūch Kilīsā, see Abraham Catholicos of Etchmiadzin
 Ibrāhīm Ūznī, Priest 325
 Imām Qulī 331, 345, 350, 353, 359
 Irāmīā', see Eremya Catholicos of Aghvank
 Iran (Īrān) 225, 226, 228, 229, 233, 2135-241, 253, 261, 271, 287, 292, 315, 317, 326, 335, 356, 371, 380, 382, 387
 Īravān, see Yerevan
 Irimiā', see Eremya Catholicos of Aghvank
 'Isā, from Astapat 358
 Isā Khalīfah 265
 'Isā Khān Big 309
 'Isā, the son of Alixān 324
 'Isā Varṭāpūt, see Esayi Catholicos of Aghvank
 Isfahan (Iṣfahān) 236-239, 260, 272, 342, 345, 353, 356, 357, 372
 Ishaq watchmaker 350
 Iskandar Qarādāghlū kadkhudā 329
 Isma'il Big, the grandson of the late Šafī Qulī Big 344
 Isma'il, kadkhudā of Dūshanlū 329
 Isma'il Qāẓī of Urūt 325
 Isma'il Qulī 256, 257, 283, 288, 294, 296

Isma'il I Šafavid 223, 230, 315, 332
 Isma'illu 344
 Israyel Ori 234
 Istifānūs (Step'annos) 318
 Jabrā'il, the son of Karbalā'ī Mustawfī 247
 Ja'far Ibn Muḥammad, Šādiq 255, 262, 264, 278, 342, 349
 Ja'far Qulī Big 351
 Jahāngir Hīsārī 309, 322, 324
 Jalalian Sarkis 225
 Jamī 259
 Jraberd 226
 Julāh (Jugha) in Nakhijevan 333
 Jūlāh in Iṣfahān, see New Julfa
 Kaka Javānshīr 324
 Kakhēt (Kākhīt) 336-338, 343
 K'anak'er (Kanākir) 239, 267
 Kapan (Qapān, Qapānāt) 227, 230, 231, 234, 255-258, 260, 265, 275, 277, 279-281, 283, 288-292, 294, 308, 309, 313, 315, 316, 321-323, 325, 327, 334, 338
 Karabagh (Qarābāgh) 223, 226, 229, 235, 237, 243, 246, 247, 260-262, 279, 283, 290, 292, 295, 305, 306, 328, 329, 336-341, 343, 344, 346-349, 356, 372, 380
 Karbalā'ī Mustawfī 247
 Karmirvank 293
 Karpi (Karpī Nāhiyyah) 226, 268, 297, 298, 303, 361
 Kashatagh 227, 315, 334
 K'ashunik', see Bargushat
 Kaykhusraw Khān, the biglarbig of Yerevan Province 223
 Kāẓim, see Mūsa Ibn Ja'far
 Kāẓim, the son of Tātār Big Būrtillū 256
 Keghi (Kiqī) 227, 275
 Khachadur, the son of Ya'qūb of Kanaker 267
 Khachen (Khāchīn, Khājīn) 226, 236, 305, 306, 340, 341, 347, 348
 Khājah Andriās 339
 Khājah Azariyā 343
 Khājah Nazar 334
 Khāldar 320
 Khālid 248, 250, 251, 254, 271, 272, 293
 Khalīfah Sultān 244
 Khānparī, the jadīd ul-Islām daughter of Vart'an from K'anak'er 267
 Khorvirab (Virāb) 229, 320
 Khot (Khūt) 231, 275, 277, 309, 313, 322, 339
 Khotanan (Khūdānān or Khūjanān) 231, 260, 275, 277, 309, 313, 322, 325
 Khūy 227, 333, 334
 Kīrukus (Kīrakos) 342
 Kits (Kīts, Kīs) 231, 260, 275, 277, 309, 313, 322
 Kitvan (Kītvān) 231, 313, 322, 324
 Koch'iz (Kūchiz) 264

Kotayk' (Qerkbulaq) 226
 Kavsakan 227
 Kūchiz ulkā, see Koch'iz
 Kulāb, kadkhudā Yāyjilū 329
 Lower Kulādak Village 246, 328, 329
 Ludovig XIV, the Emperor of France (1643-1715) 237
 Magharda (Maqārda) Vank (monastery), see St. Stepannos Monastery in Darashamb
 Mahdī, see Muḥammad al-Mahdī
 Maḥlāzan 333
 Maḥmūd Ilīsārī 309
 Maḥmūd Khān Afghan 238
 Majnūn Hājī Qirālū 302
 Mākū 227, 334
 Māldāsh 231, 313, 322
 Malik Big, the son of Ūshābuv 354
 Malik Haqnazar, the son of Gaspar 337
 Malik Kharman known as Kurd-i Qapānī 325
 Mamūr Big 309
 Maṣṣūr Big 346
 Marāghah 227
 Marand 227
 Mardūris, from Astapat 358
 Mārūt, from Astapat 358
 Mariam, the jadīd ul-Islām daughter of Vartan from Kanaker 267
 Markār, from Astapat 358
 Masyats'otn (Garni-Vedi) 226
 Mazaz-Urts 226
 Māzrī 315
 Malik Sārafrāz 324
 Malik Kamāl (Melik' K'yamal) 354
 Malik Ushabov (Melik' Astvatsabov) 354
 Mārūjah from the Ki(ts) Village 260
 Maṣruf from Tātīf Village 259
 Maṣruf from Ki(ts) Village 260
 Meghri 227, 258, 259, 289, 315, 334
 Melik' Beg, a heir of Melik' K'yamal 235, 354
 Melik' Husayn 235
 Melik' Muḥammad Husayn 235, 354
 Melik' Shahnazar 235
 Melik'-Shāhnazaryans of Gegharkuni 235
 Mīānah 227
 Michael (Mikāyīl) ambassador of France 237, 238, 356
 Mīkāyīl, Priest of Maqarda Monastery 232, 333-335
 Mīkāyīl clergyman from Tatev Monastery 336, 338
 Miqrī, see Meghri
 Mīr Šafī Gich 249, 285-287

Mīrzā 'Alī Big, yasāvul-i qūr 258, 259
 Mīrzā Ibrāhīm 229
 Mīrzā Ja'far 246
 Mīrzā Jalāl Urdubādī 273
 Mīrzājān, kadkhudā of Kulādak 329
 Mīrzā Mahdī Khān Astarabadī 239
 Mīrzā Muḥammad Big 345, 349
 Mkhitar from Tātīf Village 259
 Mnjavan 227
 Moscow 223
 Moses clergyman of Shatik Monastery 304
 Moses (Mūsīs, Mūsā) Clergyman of Julfa in Işfahān 357, 372
 Mughni (Mughnī) 229, 268
 Muḥammad 'Alī, palace servant 314, 319, 321
 Muḥammad 'Askarī 350, 359, 372
 Muḥammad Bāqir Majlisī 227, 228, 272, 349
 Muḥammad Husayn, the grandson of Muḥammad Bāqir Majlisī 228
 Muḥammad Husayn Big 285
 Muḥammad Husayn Big, the mutaṣaddī 329
 Muḥammad Husayn Melik of Varanda 235, 376
 Muḥammad, Bāqir, Imām 262, 342, 349
 Muḥammad Ibn 'Alī (Taqī), Imām 255, 262, 264, 278, 342, 349
 Muḥammad Ibn 'Alī, (Naqī), Imām 255, 262, 264, 278, 342, 349
 Muḥammad Ibn Hasan (Mahdī) Imām 255, 262, 264, 278, 342, 349
 Muḥammad Ibn Mahdī 250, 254, 256, 257, 259, 261, 263, 264, 268, 278, 282-284, 288, 291, 292
 Muḥammad Ibn Qavām ad-Dīn 256
 Muḥammad Ibrāhīm Big Yuzbāshī 351, 358
 Muḥammad Ibrāhīm Yuzbāshī
 Muḥammad Jābir 263, 265, 278, 280, 288, 294
 Muḥammad Karīm 312
 Muḥammad Kāzīm Big, muḥaṣṣil, ghulām of khāṣṣah-'i sharifah 325, 326
 Muḥammad al-Mahdī 255, 262, 264, 278, 386
 Muḥammad Muḥsin, see Abū Šāliḥ Muḥammad Ibn Mohsen
 Muḥammad, palace servant 311
 Muḥammad, (Nabī ("Prophet")) 223, 243, 248, 250, 255, 251, 253, 254, 257, 262, 264, 269-271, 276, 278, 280, 289, 290, 292-294, 299, 312, 315, 332, 342, 345, 349, 350, 352, 355, 357, 359, 372
 Muḥammad Qāzī 325
 Muḥammad Qulī Khān, the bīglarbīg of Chukhūr Sa'ad 364
 Muḥammad Rashid Ja'farī 273
 Muḥammad Šāliḥ Valāmī 324
 Muḥammad Shafī, the former mustawfī of mawqūfāt in dār us-sulṭānah of Tabriz 286
 Muḥammad Tālib 344
 Muḥammad Yūsif Big 299
 Muḥammad Zahir Big 356

Murtazā Qulī, palace servant 282
 Murtazā Qulī Big, the bīglarbīg of Āzarbāyjān 258
 Musa (Movses) Catholicos 298
 Mūsā Chalabī and Jāmī, his cousin, from Zāviyah Village of Bargushāt 259, 260
 Mūsā Ibn Ja'far, Kāzīm 255, 262, 264, 278, 342, 349
 Mūsā Khalīfah, see Movses clergyman of Shatik Anapat
 Mūsis (Movses) from Khūtanān 260
 Mūsis khalīfah, see Movses Clergyman of Julfa in Isfahān
 Mūsis Priest 337
 Nadir Khān 239
 Nahapet (Nahābīd) Edesats'i Catholicos 233, 234, 331, 332, 342, 343, 350
 Najaf Qulī Big 346
 Najaf Qulī Khān, the bīglarbīg of Yerevan 252
 Nakhijevan (Nakhijavān) 226, 232, 235, 255, 256, 259, 262, 271, 273, 277, 278, 283-285, 289-293, 309, 311-313, 315, 322, 323, 333, 334, 345, 351, 353, 358
 Naqī, see 'Alī Ibn Muḥammad
 Nazar 322
 Nazar 'Alī Māzandarānī 244
 New Julfa 228, 237, 353, 357
 Nig (Aparan) 226
 Nukhi 237
 Ohanavank Monastery 229
 Onoprios Vartapet (Ūnāpriūs, Ūnapriūs) 300, 303
 Orbelians 231
 Ortakend (Urtākand) 233, 249, 285, 286
 Ottoman Turkey 236, 239, 240, 303, 373
 P'aitakaran 226
 H. Papazian 223, 224, 274, 306, 316, 367, 379, 382
 Petros Catholicos of Aghvank 260-262, 295, 305, 306, 340, 347, 348
 Petros, the head of Maqarda Monastery (of St. Stepannos Nakhavka) in Darashamb 231, 332, 333, 334
 P'ilip'os (Pilibūs, Filīqūs) Catholicos of Ūch Kilīsā 252, 253, 307, 330, 331
 Pīrajamāl Village 247
 Qapān or Qapānāt see Kapan
 Qaplān Big Kāngārlū, 309
 Qarabid 362
 Qarādāgh 227, 230
 Qara K'ilisa, village 275, 277, 309, 322, 323
 Qarah Kilīsā, monastery, see the monastery of St. Tadheos Apostle Monastery in Maku
 Qazānchī (Ghazanch'i) Village 246
 Qāzī Isma'il of Urūt of Qapān 325
 Qazvin 238, 380
 Qizil Vānk 291, 303
 Quruq 333
 Rīzā, see 'Alī Ibn Mūsā,
 Rustam Big, sipahsālār of Īrān 261

Rūm, see Ottoman Turkey
 Russia 223, 240
 Šādiq, see Ja'far Ibn Muḥammad
 Šafavid State, Iran 226, 228, 231, 236, 238
 Šafī I 221, 370
 Šafī II see Sulaymān, Šafī II Šafavid
 Šafī Qulī 250, 259, 278, 280, 337, 339
 Šafī Qulī Big 246, 247, 328, 344
 Šafī Qulī Khān, the bīglarbīg of Chukhūr Sa'ad 266, 303, 310, 311,
 Sajjād, see 'Alī Ibn Husayn
 Saḥak, from Astapat 358
 Saḥak Catholicos of Etchmiadzin 299
 Salmās 227
 Sarkīs 325
 Sarkīs Christian 337
 Sark'is, the son of Gaspar from K'anak'er 267
 St. Sarkis Monastery 229
 Sārūkhān Big, the deputy and vazīr of Āzarbāyjān 302
 Savari 231, 275, 277, 309, 313, 322
 Savujbulāq 227
 Šayfī Hājī Qirālū 301
 Shādīk Anābād, see Shatik
 Shāh Qulī 357, 359, 360, 362-366, 368-373
 Shahāmīr Mīrzā from Shāhmanšūr 329
 Shāhdīk Monastery, see Shatik Anapat Monastery
 Shāhī Canal 301
 Shāhnazar kadkhudā 329
 Shamakhi (Shamākhī) 237, 295, 306, 344, 370
 Shatik (Shādīk) Anapat Monastery 283, 284, 304
 Shaykh 'Alī 301-303, 305
 Shaykhīyah Mosque 233, 285, 286
 Shekher (Shikhir) Village 246
 Shīnaṭāq (Shinatagh) Village 289
 Shirak (Shoragyal) 226
 Shiraz (Shirāz) 236, 237, 388
 Shirdār 333
 Shirvan (Shirvān, Shīrvān) 237, 243, 260, 261, 305, 306, 328, 341, 343, 344, 346-348, 370, 372, 380
 Shnher (Shnhir) 231, 275, 277, 309, 313, 322, 325
 Shoṛot' (Shurlūt, Shurūt) 245, 262, 263, 352
 Shurūt, see Shorut
 Shūshī (Shīshah) 246, 247
 Sibtayn, see Ḥasan and Ḥusayn, the two sons of 'Alī
 Simeon (Simāvun) Catholicos of Erits' Mankunk' 234, 346
 Simeon deacon of Tatev Monastery 316
 Simeon, Georgian king 224

Simeon Yerevantsi 223, 225
 Sisajān (Sisakan) 226, 259, 260, 275, 277, 289, 308, 311-313, 322-324
 Sisiān (Sisian) 283
 Sodk' 226
 St. Stepannos Monastery of Darashamb 229, 231 -233, 333-335, 339
 Step'annos Jughayets'i 234
 Suhrāb from Tātif Village 259
 Sulaymān, Šafī II Šafavid 224-230, 234, 237, 265, 266, 268, 269, 271, 272, 274, 276, 278-280, 282, 283, 285, 287, 289-292, . 294-296, 300-302, 304, 305, 307, 308, 310, 311, 313, 315, 317, 320, 321, 323, 327, 328, 330, 336, 342, 343
 Sulaymān Big, muḥaṣṣil, Ghulām of sarkār 309
 Sulaymān Big, the ghulām of khāṣṣah-'i sharifah, 294
 Sulṭān 322
 Sulṭān Ḥusayn Šafavid 224, 226-228, 235, 237, 238, 331, 332, 334, 336, 338, 340, 342, 343, 345, 346, 349-351, 353, 354, 356, 358, 359, 361-363, 365-371, 373, 374, 383
 Sulṭān Muḥammad Khudābandah 223
 Sultaniye 238
 Syunik' 226, 227, 229, 231, 289
 Tabriz (Tabrīz) 234, 237, 238, 250, 259, 285, 286, 325, 337, 342, 356, 371, 372, 380, 386, 388
 St. Tatheos Apostle Monastery in Maku 229, 255
 Tahmāsp I 223, 244, 305, 340, 347, 351
 Tahmāsp II 224, 225, 235, 238-240, 374, 376-378
 Tālīsh 227
 Tandzatap' (Dānzaṭāp) 231, 275, 277, 309, 313, 322
 Tāq Village in Dīzaq 346
 Tāq Tangī Village in Dīzaq 350
 Taqī, see Muḥammad Ibn 'Alī
 T'as (Tās) 231, 275, 277, 308, 313, 322
 Tātār Big Būrtillū 256
 Tat'ev (Tātif) Monastery 225, 229-232, 256-259, 265, 274-276, 279-281, 288, 292, 294, 308, 309, 313, 315, 321-325, 334-336, 338, 339
 Tat'ev (Tātif) Village 231, 258-260, 275, 277, 309, 313
 Tegh 231, 314, 322
 Tehran (Tihrān) 260
 St. T'ovma Arakial Monastery of Agulis 244, 269, 359
 Tsghuk 226
 Tūmās Christian 329
 Tūrūs, from Astapat 358
 Tūrus Christian 337
 Ūch Kilīsā, see Etchmiadzin
 Ūhān 267
 Ūhān Khalīfah, see Hovhannes Bishop of the monastery of Agulis
 Ūhānis, from Astapat 358
 Ūhānis Catholicos, see Hovhannes Catholicos of Aghvank
 Ūhānis clergymen, see Hovhannes

Ūhānis Priest, see Hovhannes Bishop of Tat'ev Monastery
 'Umar 271, 272, 293
 Ūnāpriūs, Ūnapriūs, see Onoprius Vartapet
 Upper Kūlādak 246
 Ūrmia 227
 Urtākand, see Ortak'end
 Urūj Ḥājī Qirālū 302
 Urūt, see Vorotn
 Ushi 229
 Ūsip 362
 Ūskān 362
 Utik' 226
 Vaghadni (Vaḡādni) Monastery 232, 292, 316, 325
 Vagharshapat Village 229, 230, 296-299
 Vakht'ang, the king of Georgia
 Vanand 244, 352
 Varanda 226, 235, 264, 376
 Varazhnunik' (Darach'ich'ak) 226
 Varṭān and his son, from Astapat 358
 Vayots' Dzor 226
 Vīrāb, see Khorvirab
 Vorotn (Urūt) 259, 265, 275, 277, 309, 313, 316, 322, 334, 335
 Yaghiāzār Catholicos, see Eghiazar Catholicos of Etchmiadzin
 Yahī Jizāyirī 345
 Ya'qūb Catholicos of Ūch Kilīsā, see Hakob Jughayets'i
 Yazdābād Village, see Astapat
 Yerevan (Īravān), town 223, 224, 226, 239, 241
 Yerevan (Īravān) Province 223, 227, 229, 230, 236, 252, 304, 330, 331, 339, 368
 Zagam 344
 Zak'aria Agulets'i 382
 Zak'aria Bishop of Tat'ev Monastery 231, 232, 324, 336
 Zak'aria K'anak'erts'i 227, 229, 234
 Zaruzibil (Zārūzabīl) 295
 Zaviye (Zāviyah) village 258-260
 Zayd 254, 293

CONTENTS

DOCUMENT 1 - Shāh 'Abbās II's decree issued in 1652, confirming the rights of Grigor as Catholicos of Gandzasar	243
DOCUMENT 2 - Shāh 'Abbās II's decree issued in 1654 to the address of the village-elders of Agulis on the rights of the T'ovma Arak'ial Monastery to levy the muqarrarī from the village community and prohibit any encroachments upon the profits of the monastery	244
DOCUMENT 3 - Shāh 'Abbās II's decree issued in 1657 to confirm the miṣāl, according to which the Ghazanch'i, K'olatak and P'irjamal Villages of Karabagh were the property of high-ranked Ṣafī Qulī Big and no encroachment upon shall be made.....	246
DOCUMENT 4 - Shāh 'Abbās II's decree issued in 1658 to confirm the fatvā, according to which an Armenian who had bought an estate from another Armenian, has the right to receive its profits and none of the previous owner's heirs had the right to have claims upon it	247
DOCUMENT 5 - Shāh 'Abbās II's decree issued in 1658 in accordance with the petition of the inhabitants of Bashk'end, Ort'akend, and Dibk'end Villages of Darashamb, instructing the local governors of Adharbaijan to investigate the problem on the claims of Mīr Ṣafī Gich upon the mulks of the petitioners and prevent his unlawful actions against them	249
DOCUMENT 6 - Shāh 'Abbās II's decree issued in 1658 to confirm the fatvā, which state that an Armenian zimmi must not pay jizyah for his servant, unless he is a zimmi, too	250
DOCUMENT 7 - Shāh 'Abbās II's decree issued in 1658 to confirm the fatvā, which states that an Armenian zimmi has the right to cultivate the land of mazra'ah belonging to him and receive its mālīkānah	251
DOCUMENT 8 - Shāh 'Abbās II's decree 1659 on the right of mu'āfi for one oxen navi of Etchmiadzin Monastery addressed to Najaf Qulī Khān, the bīglarbīg of Yerevan	252
DOCUMENT 9 - Shāh 'Abbās II's decree issued in 1659 forbidding local governors to have illegal demands from the representatives of Catholicos, traveling in the regions of Iran	253
DOCUMENT 10 - Shāh 'Abbās II's decree issued in 1659 to confirm the fatvā, according to which, the heirs cannot claim upon someone's property having no authentic document confirmed by shar'	254
DOCUMENT 11 - Shāh 'Abbās II's decree issued in 1661 to the address of the Moslem clergymen and officials of Chukhūr Sa'ad, Nakhijevan, Daralagyaz, and Adharbaijan on not oppressing the local Armenians for their churches being higher and more spacious than the Moslem Mosques	255
DOCUMENT 12 - Shāh 'Abbās II's decree issued in 1662 with an instruction addressed to the state officials of Adharbaijan to put an end to the unlawful actions of Burt'ellus against Tat'ev Monastery	256

DOCUMENT 13 - Shāh 'Abbās II Ṣafavid's decree issued in 1662 to the address of the bīglarbīg of Adharbaijan ordering him to put an end to the illegal actions done by the inhabitants of the Zaviye, Tat'ev and Meghri Villages against Tat'ev Monastery	258
DOCUMENT 14 - Shāh 'Abbās II's decree issued in 1663 to confirm the rights of Petros as Catholicos of Aghvank'	260
DOCUMENT 15 - Shāh 'Abbās II's decree issued in 1664/1665 to give an official permission for repairing the monasteries of Agulis, Shorūt' and Bist to Aṛak'el Vartapet of Nakhijevan	262
DOCUMENT 16 - Shāh 'Abbās II's decree issued 1666 to give Barsegh Clergyman an official permission for restoring the monastery of St. Grigoris in Hirher Village of Koch'ez	264
DOCUMENT 17 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1667 to the address of local government of Adharbaijan forbidding the encroachments of the Burt'ellu community of Darabas upon the estates of Tat'ev Monastery	265
DOCUMENT 18 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1667 to prohibit the illegal claims of jadīd ul-islāms upon the property of Christian Armenians, having no ties of blood with them.....	266
DOCUMENT 19 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1667 to confirm the fatvā passed by the Moslem high clergymen giving permission to repair St. Gevorg Monastery of Mughni.....	268
DOCUMENT 20 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1667 to confirm the fatvā on permitting Armenians of Agulis to restore the church of Apostle St. T'ovma....	269
DOCUMENT 21 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1668 to confirm the fatvā of Moslem high clergymen according to which nobody had the right to force the Armenian zimmi merchants, traveling in the regions of Iran, to pay jizya, to adopt Islam, and bury them by Moslem laws in the case of their conversion to Islam by their will and afterwards its renunciation.....	271
DOCUMENT 22 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1668 to confirm the miṣāl passed by dīvān as-ṣadārat concerning the rights of St. Stepannos Monastery of Darashamb and its clergymen and prohibiting any hindrance caused to its clergymen.....	272
DOCUMENT 23 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1668 to confirm the fatvā on the estates of Tat'ev Monastery to protect them from encroachments passed by Moslem high clergymen.....	274
DOCUMENT 24 - Shāh Sulaymān's decree of 1668, confirming the miṣāl passed by dīvān as-ṣadārat on the inviolability of vaqf estates of Tat'ev Monastery	276
DOCUMENT 25 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1668 addressing the local officials of Nakhijevan to forbid the unlawful claims upon the estates of the community of Dibk'end Village in Darashamb	278

DOCUMENT 26 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1668 at the request of Ovanes Clergyman of Tat'ev Monastery to prohibit the nomadic tribes to do unlawful actions and encroachments against the estates of that monastery	279
DOCUMENT 27 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1668 addressing the local officials of Āzarbāyjān to investigate the claims of Burt'ellu Community upon the estates of Tat'ev Monastery and prohibit their unlawful actions.....	280
DOCUMENT 28 Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the miṣāl, that prohibits the unlawful actions of local officials against Armenians and unlawful demands imposed on them on following their traditions and restoration of churches	282
DOCUMENT 29 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the fatvā giving the permission to restore Shatik Monastery in the province of Nakhijevan	283
DOCUMENT 30 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the miṣāl rejecting the claims of Shaykhīe Mosque upon the mulks of the communities of Dibk'end, Ort'ak'end and Bashk'end Villages of Darashamb	285
DOCUMENT 31 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the miṣāl addressing the local officials of Iran to protect Armenians from the violences of the Moslems who forbid them to follow their religious laws and traditions	287
DOCUMENT 32 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the fatvā that legally permits the restoration of the churches of Meghri, Darabas, Angeghakot', Brnakot' and other villages of Syunik'	289
DOCUMENT 33 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the fatvā that permits the zimmī Armenian population of Ch'ukhur Sa'ad, Kapan, Gandzak and other regions of Adharbaijan to restore their churches.....	290
DOCUMENT 34 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the fatvā that permits the Armenian population of Chukhur Sa'ad, Kapan, and Nakhijevan to live in accordance with their religious laws and traditions.....	291
DOCUMENT 35 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 to confirm the fatvā according to which the local officials of Iran had no right to force Armenian merchants adopt Islam, and Armenian Churches were permitted to restore in the regions of Nakhijevan, Ch'ukhur Sa'ad, Kapan, Karabagh and Adharbaijan	292
DOCUMENT 36 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 addressing high-ranked Sulaymān Big, with an instruction to investigate the unlawful actions and misappropriations performed by the local officials against Tat'ev Monastery and return the sums taken unlawfully from its clergymen	294
DOCUMENT 37 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1669 at the request of Petros Catholicos to prohibit the oppressions of the local officials of Gandzak, Karabagh, Zaruzibil and Shamakhi as regards Armenian population for their faith.....	295
DOCUMENT 38 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1672 to confirm the miṣāl according to which Vagharshapat Village entirely belongs to Etchmiadzin, and 'Abbās Qulī Khān has no right upon it.....	296

DOCUMENT 39 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1674 prohibiting illegal demands of the local officials from Etchmiadzin for their vaqf estates and their encroachments upon its benefits	300
DOCUMENT 40 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1674 addressing the local governors of Chukhur Sa'ad and Adharbaijan to uncover whether the Canal of Shahi belonged to Etchmiadzin from olden times, and, if this was confirmed, put an end to encroachments upon it	301
DOCUMENT 41 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1675, addressing the bīglarbīg of Chukhūr Sa'ad with an instruction to uncover whether the cross of St. Amenap'rkich' belongs to the Monastery of Havuts' T'aṛ, and forbid laying claims to it.....	302
DOCUMENT 42 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1675 in accordance with the petition of Movses clergyman of Shatik Monastery of Daralagiaz, addressing the local government of Yerevan to investigate the unlawful actions against the petitioner and put this to an end	304
DOCUMENT 43 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1675 to confirm the rights of Eremya as Catholicos of Gandzasar	305
DOCUMENT 44 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1671 to confirm the rights of Hakob as Catholicos of Etchmiadzin.....	307
DOCUMENT 45 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1675 to confirm the miṣāl ordering the governors of Chukhūr Sa'ad and Adharbaijan to protect the estates of Tat'ev Monastery from the encroachments of the people mentioned in the text.....	308
DOCUMENT 46 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1680 addressing the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to examine the problem of the encroachments upon its estates under the rule of Şaṭī Qulī Khān, the former governor, and restore the rights of the Holy See	310
DOCUMENT 47 - Shāh Sulaymān's decree of 1682 prohibiting the encroachments of Quraq tribe on Golyazi Mazra'ah and containing the tax accounts of Dastakert Village and the mazra'ah in question	311
DOCUMENT 48 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1682 addressing the local governors of Adharbaijan and Chukhūr Sa'ad with an instruction to investigate the cases described by the petitioner on the encroachments upon the estates of that monastery and to return their misappropriated incomes	313
DOCUMENT 49 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1683 to confirm Hovhannes Bishop as eparchial head of Tat'ev Monastery	315
DOCUMENT 50 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1684 in accordance with the petition of Eghiazar Catholicos and other clergymen of Etchmiadzin, and addressed to the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to protect the estates of Etchmiadzin from the encroachments of the creditors of the former Hakob Catholicos	317
DOCUMENT 51 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1684 in accordance with the petition of Eghiazar Catholicos and other clergymen of Etchmiadzin, and	

addressed to the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to protect the estates of the Holy See from the encroachment of some jadīd ul-islams.....	320
DOCUMENT 52 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1686 in accordance with the petition of Hovhannes Bishop of Tat'ev Monastery addressed to the governors of Adharbaijan and Chukhūr Sa'ad with an instruction to investigate the encroachments upon the estates of the monastery and administer justice.....	321
DOCUMENT 53 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1687 in accordance with the petition of Hovhannes Bishop and addressed to the governors of Adharbaijan and Chukhūr Sa'ad and particularly to the high-ranked Aslan Big, with an instruction to investigate the unlawful actions in detail and put an end to them by punishing the guilty	323
DOCUMENT 54 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1687 in accordance with the petition of the inhabitants of the Gyulaberd Village, with an instruction addressed to the governor of Adharbaijan to prohibit the unlawful actions of the Khalifanlu tribe against the village.....	327
DOCUMENT 55 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1687 to prohibit the encroachments of the inhabitants of Ch'orman Village upon the area cultivated by the inhabitants of the K'olatak Village	328
DOCUMENT 56 - Shāh Sulaymān's decree issued in 1687/1688 confirming the rights of Eghiazar as Catholicos of Etchmiadzin.....	330
DOCUMENT 57 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1692 to confirm the rights of Nahapet Edesats'i as Catholicos of Etchmiadzin	331
DOCUMENT 58 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1696 confirming the rights of Petros as the leader of the clergymen of the Magharda Monastery (of St. Stepannos Nakhavka) of Darashamb.....	332
DOCUMENT 59 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1697 in accordance with the petition of Zak'aria Bishop and other clergymen of Tat'ev Monastery and addressed to the governors of Karabagh, Kakhet and Adharbaijan with an instruction to investigate the illegal actions against the petitioners and administer justice.....	336
DOCUMENT 60 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1698 in accordance with the petition of Mik'ael clergyman of Tat'ev Monastery and addressed to the governors of Karabagh, Kakhet and Adharbaijan with an instruction to investigate the problems raised by the petitioner on illegal actions in his respect and administer justice	338
DOCUMENT 61 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1699/1700 to confirm the rights of Eremia as Catholicos of Aghvank'	340
DOCUMENT 62 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1700 that confirm the rights of the catholicoses of Etchmiadzin to prepare the chrism and distribute it to the Armenian monasteries in return for the taxes.....	342
DOCUMENT 63 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1700 to the address of the governors of Shirvan, Kakhet and Karabagh with an instruction to render necessary assistance in collecting church taxes in the regions subject to them	343

DOCUMENT 64 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1700 to allot a sum from the taxes of several villages of Karabagh as salary to Mīrzā Muḥammad Big for his service in army during that year	345
DOCUMENT 65 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1701 to confirm the rights of Esayi as Catholicos of Aghvank'	346
DOCUMENT 66 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1702 to allot a sum from the taxes of several villages of Karabagh as salary to Mīrzā Muḥammad Big for his service in army during that year	349
DOCUMENT 67 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1704 to confirm the rights of Nahapet as Catholicos of Etchmiadzin	350
DOCUMENT 68 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1706 at the request of Hovhannes Bishop of the monastery of St. T'ovma Apostle of Agulis to forbid the encroachments upon the benefits of the monastery	351
DOCUMENT 69 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1706 to confirm the rights of Alexander Jughayets'i as Catholicos of Etchmiadzin	353
DOCUMENT 70 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1709 to confirm Melik' Big Melik'- Shahnazaryan at the post of malik of Geghark'unik' Region	354
DOCUMENT 71 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree of 1710 to the address of the state officials of Iran with an instruction to restrict the activities of missionaries among Armenian population of Iran	356
DOCUMENT 72 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1710 to the address of the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to return 15 families migrated from Darashamb to Astapat, since according to Moslem laws only after 12 years emigrants had the right to stay at a new place.....	358
DOCUMENT 73 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 to the address of the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to forbid the encroachments of his officials upon the benefits and harvest of the vaqfī estates of Etchmiadzin Monastery	359
DOCUMENT 74 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 to confirm the mu'āfī rights of Etchmiadzin for two necklace ploughs' māliyyah and 50 sheeps' chūpānbīkī.....	361
DOCUMENT 75 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 addressing the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to forbid the unlawful actions of K'yurak'anlu and other tribes as regards Bat'rinj Village	362
DOCUMENT 76 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 addressing the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to put an end to the misappropriations done by his officials during the collection of the tax tafāvūt-i jizyah from the Armenian monasteries located in the regions under his rule.....	364
DOCUMENT 77 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 prohibiting state officials to stay at Armenian monasteries and perform unlawful actions there	365
DOCUMENT 78 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 prohibiting encroachments on the estates of Etchmiadzin	366

DOCUMENT 79 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 to confirm six decrees of former Ṣafavids	367
DOCUMENT 80 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 to the address of local officials of Yerevan province with an instruction to administer justice in respect to Armenians and cause no illegal hindrance to them	368
DOCUMENT 81 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 to the address of the governor of Chukhūr Sa'ad with an instruction to protect the estates of Etchmiadzin from encroachments	369
DOCUMENT 82 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 ordering to consider the eparchy of Shirvan under the direct subordination of Etchmiadzin	370
DOCUMENT 83 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712 to restrict the activities of missionaries among Armenian population of Iran	371
DOCUMENT 84 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1712/1713 permitting Catholicos Alexander to pay a visit to the Armenians of Ottoman Turkey	373
DOCUMENT 85 - Shāh Sulṭān Ḥusayn's decree issued in 1716 to confirm the rights of Astvatsatur as Catholicos of Etchmiadzin	374
DOCUMENT 86 - Shāh Ṭahmāsp II's decree issued in 1720 stating that the jadīd ul-islāms could assume the property of their relative Armenians only after approval of their rights by some administrative and court instances	374
DOCUMENT 87 - Shāh Ṭahmāsp II's decree issued in 1730 to confirm the rights of Muḥammad Ḥusayn as malik of Varanda	376
DOCUMENT 88 - Shāh Ṭahmāsp II's decree issued in 1731 to confirm the rights of Abraham Khoshabets'i as Catholicos of Etchmiadzin	376
DOCUMENT 89 - Shāh Ṭahmāsp II's decree issued in 1731 to the address of the governor of Chukhūr Sa'ad prohibiting the arguments of jadīd ul-islāms with their relatives for their property	377
DOCUMENT 90 - Shāh Ṭahmāsp II's decree issued in 1731 at the request of Abraham Catholicos to confirm all royal decrees and documents referring to Etchmiadzin	378
Dictionary of tax, social and administrative terms	379
The Persian texts and photo copies of the documents	389
Document 1	392
Document 2	395
Document 3	399
Document 4	403
Document 5	405
Document 6	408
Document 7	411
Document 8	414
Document 9	416
Document 10	419
Document 11	422
Document 12	

Document 13	435
Document 14	430
Document 15	436
Document 16	438
Document 17	442
Document 18	447
Document 19	451
Document 20	454
Document 21	459
Document 22	464
Document 23	468
Document 24	472
Document 25	476
Document 26	478
Document 27	481
Document 28	486
Document 29	492
Document 30	496
Document 31	501
Document 32	506
Document 33	509
Document 34	513
Document 35	517
Document 36	521
Document 37	524
Document 38	528
Document 39	534
Document 40	537
Document 41	540
Document 42	543
Document 43	545
Document 44	549
Document 45	551
Document 46	557
Document 47	560
Document 48	564
Document 49	569
Document 50	573
Document 51	580
Document 52	583
Document 53	588
Document 54	596
Document 55	599

Document 56	603
Document 57	605
Document 58	608
Document 59	616
Document 60	620
Document 61	624
Document 62	628
Document 63	631
Document 64	634
Document 65	637
Document 66	643
Document 67	646
Document 68	648
Document 69	649
Document 70	654
Document 71	657
Document 72	660
Document 73	665
Document 74	667
Document 75	671
Document 76	673
Document 77	676
Document 78	679
Document 79	681
Document 80	684
Document 81	686
Document 82	688
Document 83	690
Document 84	693
Document 85	696
Document 86	696
Document 87	700
Document 88	700
Document 89	704
Document 90	706
Index	708
Contents	720